



مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی



عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

ترجمہ

تفسیر جوامع الجامع

شیخ طبری

جلد (۵)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه تفسیر جوامع الجامع

نویسنده:

فضل بن حسن طبرسی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۲	ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۵
۳۲	مشخصات کتاب
۳۳	جلد پنجم
۳۳	[ادامه سوره عنکبوت] ص : ۷
۳۳	[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۶ تا ۴۹] ص : ۷
۳۳	اشاره
۳۳	ترجمه: ص : ۷
۳۴	تفسیر: ص : ۸
۳۵	[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص : ۱۰
۳۵	اشاره
۳۵	ترجمه: ص : ۱۰
۳۵	تفسیر: ص : ۱۱
۳۶	[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۵۶ تا ۶۲] ص : ۱۳
۳۷	اشاره
۳۷	ترجمه: ص : ۱۳
۳۷	تفسیر: ص : ۱۴
۳۸	[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۶۳ تا ۶۹] ص : ۱۶
۳۸	اشاره
۳۹	ترجمه: ص : ۱۷
۳۹	تفسیر: ص : ۱۷
۴۱	سوره روم ص : ۲۱
۴۱	اشاره

- ۴۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۱
 ۴۱ [سوره الروم (۳۰): آیات ۱ تا ۸] ص : ۲۱
 ۴۱ اشاره
 ۴۱ ترجمه: ص : ۲۲
 ۴۲ تفسیر: ص : ۲۲
 ۴۳ [سوره الروم (۳۰): آیات ۹ تا ۱۶] ص : ۲۵
 ۴۳ اشاره
 ۴۴ ترجمه: ص : ۲۶
 ۴۴ تفسیر: ص : ۲۷
 ۴۵ [سوره الروم (۳۰): آیات ۱۷ تا ۲۵] ص : ۲۹
 ۴۵ اشاره
 ۴۵ ترجمه: ص : ۲۹
 ۴۶ تفسیر: ص : ۳۰
 ۴۸ [سوره الروم (۳۰): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص : ۳۴
 ۴۸ اشاره
 ۴۸ ترجمه: ص : ۳۴
 ۴۸ تفسیر: ص : ۳۵
 ۴۹ [سوره الروم (۳۰): آیات ۳۰ تا ۳۷] ص : ۳۷
 ۴۹ اشاره
 ۵۰ ترجمه: ص : ۳۷
 ۵۰ تفسیر: ص : ۳۸
 ۵۲ [سوره الروم (۳۰): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص : ۴۱
 ۵۲ اشاره
 ۵۲ ترجمه: ص : ۴۲

۵۲	تفسیر: ص : ۴۲
۵۳	[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص : ۴۴
۵۴	اشاره
۵۴	ترجمه: ص : ۴۴
۵۴	تفسیر: ص : ۴۵
۵۵	[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۶ تا ۵۳] ص : ۴۷
۵۵	اشاره
۵۶	ترجمه: ص : ۴۸
۵۶	تفسیر: ص : ۴۸
۵۷	[سوره الروم (۳۰): آیات ۵۴ تا ۶۰] ص : ۵۱
۵۸	اشاره
۵۸	ترجمه: ص : ۵۱
۵۸	تفسیر: ص : ۵۲
۵۹	سوره لقمان ص : ۵۵
۵۹	اشاره
۵۹	[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۵
۶۰	[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۱۱] ص : ۵۶
۶۰	اشاره
۶۰	ترجمه: ص : ۵۶
۶۱	تفسیر: ص : ۵۷
۶۲	[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱۲ تا ۱۹] ص : ۶۰
۶۲	اشاره
۶۳	ترجمه: ص : ۶۱
۶۳	تفسیر: ص : ۶۲

- ۶۶ [سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۰ تا ۲۸] ص: ۶۶
- ۶۶ اشاره
- ۶۶ ترجمه: ص: ۶۷
- ۶۷ تفسیر: ص: ۶۸
- ۶۸ [سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۹ تا ۳۴] ص: ۷۱
- ۶۸ اشاره
- ۶۹ ترجمه: ص: ۷۱
- ۶۹ تفسیر: ص: ۷۲
- ۷۰ سوره سجده ص: ۷۵
- ۷۰ اشاره
- ۷۰ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۵
- ۷۰ [سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۵] ص: ۷۵
- ۷۱ اشاره
- ۷۱ ترجمه: ص: ۷۶
- ۷۱ تفسیر: ص: ۷۶
- ۷۲ [سوره السجده (۳۲): آیات ۶ تا ۱۲] ص: ۷۸
- ۷۲ اشاره
- ۷۳ ترجمه: ص: ۷۹
- ۷۳ تفسیر: ص: ۷۹
- ۷۴ [سوره السجده (۳۲): آیات ۱۳ تا ۲۱] ص: ۸۲
- ۷۵ اشاره
- ۷۵ ترجمه: ص: ۸۳
- ۷۵ تفسیر: ص: ۸۴
- ۷۷ [سوره السجده (۳۲): آیات ۲۲ تا ۳۰] ص: ۸۷

۷۷	اشاره
۷۸	ترجمه: ص : ۸۸
۷۸	تفسیر: ص : ۸۸
۸۰	سوره احزاب ص : ۹۲
۸۰	اشاره
۸۰	[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۹۲
۸۰	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱ تا ۵] ص : ۹۲
۸۰	اشاره
۸۱	ترجمه: ص : ۹۳
۸۱	تفسیر: ص : ۹۳
۸۳	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶ تا ۱۱] ص : ۹۷
۸۳	اشاره
۸۳	ترجمه: ص : ۹۸
۸۴	تفسیر: ص : ۹۸
۸۷	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱۲ تا ۲۰] ص : ۱۰۴
۸۷	اشاره
۸۷	ترجمه: ص : ۱۰۵
۸۸	تفسیر: ص : ۱۰۶
۹۰	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص : ۱۱۰
۹۰	اشاره
۹۰	ترجمه: ص : ۱۱۰
۹۰	تفسیر: ص : ۱۱۱
۹۲	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۶ تا ۲۷] ص : ۱۱۳
۹۲	اشاره

۹۲	ترجمه: ص: ۱۱۳
۹۲	تفسیر: ص: ۱۱۴
۹۳	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۳۰] ص: ۱۱۵
۹۳	اشاره
۹۳	ترجمه: ص: ۱۱۵
۹۳	تفسیر: ص: ۱۱۵
۹۴	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ص: ۱۲۱
۹۴	اشاره
۹۵	ترجمه: ص: ۱۲۱
۹۵	تفسیر: ص: ۱۲۲
۹۶	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۱۲۴
۹۶	اشاره
۹۶	ترجمه: ص: ۱۲۴
۹۷	تفسیر: ص: ۱۲۵
۱۰۰	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۱۳۱
۱۰۰	اشاره
۱۰۰	ترجمه: ص: ۱۳۲
۱۰۱	تفسیر: ص: ۱۳۲
۱۰۲	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۱ تا ۴۸] ص: ۱۳۴
۱۰۲	اشاره
۱۰۲	ترجمه: ص: ۱۳۴
۱۰۲	تفسیر: ص: ۱۳۵
۱۰۴	[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۹ تا ۵۰] ص: ۱۳۸
۱۰۴	اشاره

- ۱۰۵ ترجمه: ص : ۱۳۹
 ۱۰۵ تفسیر: ص : ۱۳۹
 ۱۰۶ [سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۱ تا ۵۴] ص : ۱۴۱
 ۱۰۶ اشاره
 ۱۰۶ ترجمه: ص : ۱۴۲
 ۱۰۷ تفسیر: ص : ۱۴۳
 ۱۱۰ [سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۵ تا ۵۸] ص : ۱۴۸
 ۱۱۰ اشاره
 ۱۱۰ ترجمه: ص : ۱۴۸
 ۱۱۰ تفسیر: ص : ۱۴۹
 ۱۱۱ [سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۹ تا ۶۲] ص : ۱۵۱
 ۱۱۱ اشاره
 ۱۱۱ ترجمه: ص : ۱۵۱
 ۱۱۲ تفسیر: ص : ۱۵۲
 ۱۱۳ [سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۳ تا ۶۹] ص : ۱۵۴
 ۱۱۳ اشاره
 ۱۱۳ ترجمه: ص : ۱۵۴
 ۱۱۴ تفسیر: ص : ۱۵۵
 ۱۱۵ [سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷۰ تا ۷۳] ص : ۱۵۷
 ۱۱۵ اشاره
 ۱۱۵ ترجمه: ص : ۱۵۷
 ۱۱۵ تفسیر: ص : ۱۵۸
 ۱۱۶ سوره سبأ ص : ۱۶۰
 ۱۱۶ اشاره

- ۱۱۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۶۰
 ۱۱۶ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۱ تا ۵] ص : ۱۶۰
 ۱۱۶ اشاره
 ۱۱۷ ترجمه: ص : ۱۶۱
 ۱۱۷ تفسیر: ص : ۱۶۲
 ۱۱۸ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۶ تا ۹] ص : ۱۶۴
 ۱۱۸ اشاره
 ۱۱۹ ترجمه: ص : ۱۶۴
 ۱۱۹ تفسیر: ص : ۱۶۵
 ۱۲۰ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۱۰ تا ۱۴] ص : ۱۶۷
 ۱۲۰ اشاره
 ۱۲۰ ترجمه: ص : ۱۶۷
 ۱۲۱ تفسیر: ص : ۱۶۸
 ۱۲۳ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص : ۱۷۲
 ۱۲۳ اشاره
 ۱۲۳ ترجمه: ص : ۱۷۲
 ۱۲۴ تفسیر: ص : ۱۷۳
 ۱۲۶ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص : ۱۷۷
 ۱۲۶ اشاره
 ۱۲۶ ترجمه: ص : ۱۷۸
 ۱۲۶ تفسیر: ص : ۱۷۸
 ۱۲۸ [سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۶ تا ۳۰] ص : ۱۸۲
 ۱۲۸ اشاره
 ۱۲۸ ترجمه: ص : ۱۸۲

- تفسیر: ص: ۱۸۳ ۱۲۹
- [سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۱ تا ۳۵] ص: ۱۸۴ ۱۲۹
- اشاره ۱۲۹
- ترجمه: ص: ۱۸۵ ۱۳۰
- تفسیر: ص: ۱۸۵ ۱۳۰
- [سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۶ تا ۴۲] ص: ۱۸۷ ۱۳۱
- اشاره ۱۳۱
- ترجمه: ص: ۱۸۸ ۱۳۲
- تفسیر: ص: ۱۸۸ ۱۳۲
- [سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۳ تا ۴۸] ص: ۱۹۱ ۱۳۳
- اشاره ۱۳۳
- ترجمه: ص: ۱۹۱ ۱۳۴
- تفسیر: ص: ۱۹۲ ۱۳۴
- [سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۹ تا ۵۴] ص: ۱۹۶ ۱۳۶
- اشاره ۱۳۶
- ترجمه: ص: ۱۹۶ ۱۳۶
- تفسیر: ص: ۱۹۷ ۱۳۷
- سوره ملائکه یا (فاطر) ص: ۲۰۰ ۱۳۸
- اشاره ۱۳۸
- [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۰۰ ۱۳۸
- [سوره فاطر (۳۵): آیات ۱ تا ۵] ص: ۲۰۰ ۱۳۹
- اشاره ۱۳۹
- ترجمه: ص: ۲۰۱ ۱۳۹
- تفسیر: ص: ۲۰۱ ۱۳۹

- ۱۴۱ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۲۰۴
 اشاره ۱۴۱
 ترجمه: ص: ۲۰۵ ۱۴۱
 تفسیر: ص: ۲۰۶ ۱۴۲
 [سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص: ۲۰۹ ۱۴۴
 اشاره ۱۴۴
 ترجمه: ص: ۲۱۰ ۱۴۴
 تفسیر: ص: ۲۱۱ ۱۴۵
 [سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۸ تا ۲۶] ص: ۲۱۴ ۱۴۶
 اشاره ۱۴۶
 ترجمه: ص: ۲۱۴ ۱۴۶
 تفسیر: ص: ۲۱۵ ۱۴۷
 [سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۷ تا ۳۰] ص: ۲۱۷ ۱۴۸
 اشاره ۱۴۸
 ترجمه: ص: ۲۱۷ ۱۴۸
 تفسیر: ص: ۲۱۷ ۱۴۸
 [سوره فاطر (۳۵): آیات ۳۱ تا ۳۵] ص: ۲۲۰ ۱۵۰
 اشاره ۱۵۰
 ترجمه: ص: ۲۲۰ ۱۵۰
 تفسیر: ص: ۲۲۱ ۱۵۰
 [سوره فاطر (۳۵): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۲۲۳ ۱۵۲
 اشاره ۱۵۲
 ترجمه: ص: ۲۲۳ ۱۵۲
 تفسیر: ص: ۲۲۴ ۱۵۲

- ۱۵۳ [سوره فاطر (۳۵): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص: ۲۲۶
 اشاره
 ۱۵۳
 ترجمه: ص: ۲۲۷
 ۱۵۴
 تفسیر: ص: ۲۲۷
 ۱۵۴
 سوره یس ص: ۲۳۱
 اشاره
 ۱۵۶
 [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۳۱
 ۱۵۶
 [سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۲۳۲
 اشاره
 ۱۵۶
 ترجمه: ص: ۲۳۲
 ۱۵۷
 تفسیر: ص: ۲۳۳
 ۱۵۷
 [سوره یس (۳۶): آیات ۱۱ تا ۲۱] ص: ۲۳۵
 اشاره
 ۱۵۸
 ترجمه: ص: ۲۳۶
 ۱۵۹
 تفسیر: ص: ۲۳۷
 ۱۵۹
 [سوره یس (۳۶): آیات ۲۲ تا ۲۷] ص: ۲۴۱
 اشاره
 ۱۶۲
 ترجمه: ص: ۲۴۱
 ۱۶۲
 تفسیر: ص: ۲۴۱
 ۱۶۲
 [سوره یس (۳۶): آیات ۲۸ تا ۳۰] ص: ۲۴۷
 اشاره
 ۱۶۳
 ترجمه: ص: ۲۴۷
 ۱۶۳
 تفسیر: ص: ۲۴۷
 ۱۶۳
 [سوره یس (۳۶): آیات ۳۱ تا ۴۰] ص: ۲۴۹
 ۱۶۴

- ۱۶۴ اشاره
- ۱۶۵ ترجمه: ص: ۲۴۹
- ۱۶۵ تفسیر: ص: ۲۵۰
- ۱۶۸ [سوره یس (۳۶): آیات ۴۱ تا ۵۰] ص: ۲۵۵
- ۱۶۸ اشاره
- ۱۶۸ ترجمه: ص: ۲۵۵
- ۱۶۹ تفسیر: ص: ۲۵۶
- ۱۶۹ [سوره یس (۳۶): آیات ۵۱ تا ۶۱] ص: ۲۵۷
- ۱۶۹ اشاره
- ۱۷۰ ترجمه: ص: ۲۵۸
- ۱۷۰ تفسیر: ص: ۲۵۸
- ۱۷۲ [سوره یس (۳۶): آیات ۶۲ تا ۷۰] ص: ۲۶۲
- ۱۷۲ اشاره
- ۱۷۲ ترجمه: ص: ۲۶۲
- ۱۷۳ تفسیر: ص: ۲۶۳
- ۱۷۴ [سوره یس (۳۶): آیات ۷۱ تا ۷۶] ص: ۲۶۶
- ۱۷۴ اشاره
- ۱۷۴ ترجمه: ص: ۲۶۶
- ۱۷۵ تفسیر: ص: ۲۶۶
- ۱۷۵ [سوره یس (۳۶): آیات ۷۷ تا ۸۳] ص: ۲۶۷
- ۱۷۵ اشاره
- ۱۷۵ ترجمه: ص: ۲۶۸
- ۱۷۶ تفسیر: ص: ۲۶۸
- ۱۷۶ [شأن نزول] ص: ۲۶۸

۱۷۷	سوره صافات ص : ۲۷۲
۱۷۷	اشاره
۱۷۷	[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۷۲
۱۷۸	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱ تا ۱۰] ص : ۲۷۳
۱۷۸	اشاره
۱۷۸	ترجمه: ص : ۲۷۳
۱۷۹	تفسیر: ص : ۲۷۴
۱۸۰	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱ تا ۲۶] ص : ۲۷۷
۱۸۱	اشاره
۱۸۱	ترجمه: ص : ۲۷۸
۱۸۱	تفسیر: ص : ۲۷۹
۱۸۳	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۷ تا ۴۰] ص : ۲۸۲
۱۸۳	اشاره
۱۸۳	ترجمه: ص : ۲۸۲
۱۸۴	تفسیر: ص : ۲۸۳
۱۸۵	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۱ تا ۶۱] ص : ۲۸۴
۱۸۵	اشاره
۱۸۵	ترجمه: ص : ۲۸۵
۱۸۶	تفسیر: ص : ۲۸۶
۱۸۸	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۲ تا ۷۴] ص : ۲۹۰
۱۸۸	اشاره
۱۸۸	ترجمه: ص : ۲۹۰
۱۸۹	تفسیر: ص : ۲۹۰
۱۹۰	[سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۹۶] ص : ۲۹۲

- ۱۹۰ اشاره
- ۱۹۰ ترجمه: ص: ۲۹۳
- ۱۹۱ تفسیر: ص: ۲۹۴
- ۱۹۳ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۹۷ تا ۱۱۳] ص: ۲۹۷
- ۱۹۳ اشاره
- ۱۹۳ ترجمه: ص: ۲۹۸
- ۱۹۴ تفسیر: ص: ۲۹۹
- ۱۹۵ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۲۲] ص: ۳۰۲
- ۱۹۶ اشاره
- ۱۹۶ ترجمه: ص: ۳۰۳
- ۱۹۶ تفسیر: ص: ۳۰۳
- ۱۹۶ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۳۲] ص: ۳۰۳
- ۱۹۶ اشاره
- ۱۹۷ ترجمه: ص: ۳۰۴
- ۱۹۷ تفسیر: ص: ۳۰۴
- ۱۹۷ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۴۸] ص: ۳۰۵
- ۱۹۸ اشاره
- ۱۹۸ ترجمه: ص: ۳۰۵
- ۱۹۸ تفسیر: ص: ۳۰۶
- ۱۹۹ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۹ تا ۱۶۰] ص: ۳۰۸
- ۲۰۰ اشاره
- ۲۰۰ ترجمه: ص: ۳۰۸
- ۲۰۰ تفسیر: ص: ۳۰۹
- ۲۰۱ [سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۸۲] ص: ۳۱۱

- ۲۰۱ اشاره
- ۲۰۲ ترجمه: ص: ۳۱۱
- ۲۰۲ تفسیر: ص: ۳۱۲
- ۲۰۴ سوره «ص» ص: ۳۱۶
- ۲۰۴ اشاره
- ۲۰۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۱۶
- ۲۰۵ [سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۸] ص: ۳۱۷
- ۲۰۵ اشاره
- ۲۰۵ ترجمه: ص: ۳۱۷
- ۲۰۶ تفسیر: ص: ۳۱۸
- ۲۰۷ [سوره ص (۳۸): آیات ۹ تا ۱۶] ص: ۳۲۱
- ۲۰۷ اشاره
- ۲۰۸ ترجمه: ص: ۳۲۲
- ۲۰۸ تفسیر: ص: ۳۲۲
- ۲۰۹ [سوره ص (۳۸): آیات ۱۷ تا ۲۵] ص: ۳۲۵
- ۲۱۰ اشاره
- ۲۱۰ ترجمه: ص: ۳۲۶
- ۲۱۰ تفسیر: ص: ۳۲۶
- ۲۱۳ [سوره ص (۳۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص: ۳۳۱
- ۲۱۳ اشاره
- ۲۱۳ ترجمه: ص: ۳۳۲
- ۲۱۴ تفسیر: ص: ۳۳۲
- ۲۱۴ [سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۴۰] ص: ۳۳۴
- ۲۱۴ اشاره

- ۲۱۵ ترجمه: ص : ۳۳۴
 ۲۱۵ تفسیر: ص : ۳۳۵
 ۲۱۷ [سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص : ۳۳۹
 ۲۱۸ اشاره
 ۲۱۸ ترجمه: ص : ۳۴۰
 ۲۱۸ تفسیر: ص : ۳۴۰
 ۲۱۹ [سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۵۴] ص : ۳۴۱
 ۲۱۹ اشاره
 ۲۱۹ ترجمه: ص : ۳۴۲
 ۲۱۹ تفسیر: ص : ۳۴۲
 ۲۲۱ [سوره ص (۳۸): آیات ۵۵ تا ۶۶] ص : ۳۴۵
 ۲۲۱ اشاره
 ۲۲۱ ترجمه: ص : ۳۴۵
 ۲۲۲ تفسیر: ص : ۳۴۶
 ۲۲۳ [سوره ص (۳۸): آیات ۶۷ تا ۸۸] ص : ۳۵۰
 ۲۲۴ اشاره
 ۲۲۴ ترجمه: ص : ۳۵۰
 ۲۲۵ تفسیر: ص : ۳۵۱
 ۲۲۶ سوره زمر ص : ۳۵۵
 ۲۲۶ اشاره
 ۲۲۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۵۵
 ۲۲۷ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۵] ص : ۳۵۶
 ۲۲۷ اشاره
 ۲۲۷ ترجمه: ص : ۳۵۶

- ۲۲۷ تفسیر: ص : ۳۵۷
- ۲۲۸ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۶ تا ۱۰] ص : ۳۵۹
- ۲۲۸ اشاره
- ۲۲۹ ترجمه: ص : ۳۵۹
- ۲۲۹ تفسیر: ص : ۳۶۰
- ۲۳۲ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۲۰] ص : ۳۶۵
- ۲۳۲ اشاره
- ۲۳۲ ترجمه: ص : ۳۶۵
- ۲۳۳ تفسیر: ص : ۳۶۶
- ۲۳۴ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص : ۳۶۸
- ۲۳۴ اشاره
- ۲۳۵ ترجمه: ص : ۳۶۹
- ۲۳۵ تفسیر: ص : ۳۷۰
- ۲۳۷ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۶ تا ۳۱] ص : ۳۷۳
- ۲۳۷ اشاره
- ۲۳۷ ترجمه: ص : ۳۷۳
- ۲۳۷ تفسیر: ص : ۳۷۴
- ۲۳۹ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۲ تا ۴۰] ص : ۳۷۹
- ۲۳۹ اشاره
- ۲۳۹ ترجمه: ص : ۳۸۰
- ۲۳۹ تفسیر: ص : ۳۸۰
- ۲۴۰ [سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص : ۳۸۲
- ۲۴۱ اشاره
- ۲۴۱ ترجمه: ص : ۳۸۳

- تفسیر: ص: ۳۸۳ ۲۴۱
- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۶ تا ۵۱] ص: ۳۸۵ ۲۴۲
- اشاره ۲۴۲
- ترجمه: ص: ۳۸۵ ۲۴۲
- تفسیر: ص: ۳۸۶ ۲۴۳
- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۲ تا ۶۰] ص: ۳۸۹ ۲۴۴
- اشاره ۲۴۴
- ترجمه: ص: ۳۸۹ ۲۴۴
- تفسیر: ص: ۳۹۰ ۲۴۵
- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۱ تا ۶۷] ص: ۳۹۳ ۲۴۷
- اشاره ۲۴۷
- ترجمه: ص: ۳۹۴ ۲۴۷
- تفسیر: ص: ۳۹۴ ۲۴۷
- [سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۸ تا ۷۵] ص: ۳۹۷ ۲۴۹
- اشاره ۲۴۹
- ترجمه: ص: ۳۹۸ ۲۴۹
- تفسیر: ص: ۳۹۹ ۲۵۰
- سوره مؤمن ص: ۴۰۳ ۲۵۲
- اشاره ۲۵۲
- [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۰۳ ۲۵۲
- [سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۵] ص: ۴۰۴ ۲۵۲
- اشاره ۲۵۲
- ترجمه: ص: ۴۰۴ ۲۵۲
- تفسیر: ص: ۴۰۵ ۲۵۳

- ۲۵۴ [سوره غافر (۴۰): آیات ۶ تا ۱۲] ص : ۴۰۶
 اشاره ۲۵۴
 ترجمه: ص : ۴۰۷ ۲۵۴
 تفسیر: ص : ۴۰۸ ۲۵۵
 ۲۵۶ [سوره غافر (۴۰): آیات ۱۳ تا ۲۰] ص : ۴۱۰
 اشاره ۲۵۶
 ترجمه: ص : ۴۱۱ ۲۵۶
 تفسیر: ص : ۴۱۲ ۲۵۷
 ۲۵۹ [سوره غافر (۴۰): آیات ۲۱ تا ۲۷] ص : ۴۱۵
 اشاره ۲۵۹
 ترجمه: ص : ۴۱۶ ۲۵۹
 تفسیر: ص : ۴۱۶ ۲۵۹
 ۲۶۰ [سوره غافر (۴۰): آیات ۲۸ تا ۳۴] ص : ۴۱۸
 اشاره ۲۶۰
 ترجمه: ص : ۴۱۸ ۲۶۰
 تفسیر: ص : ۴۱۹ ۲۶۱
 ۲۶۲ [سوره غافر (۴۰): آیات ۳۵ تا ۴۰] ص : ۴۲۲
 اشاره ۲۶۲
 ترجمه: ص : ۴۲۲ ۲۶۳
 تفسیر: ص : ۴۲۳ ۲۶۳
 ۲۶۴ [سوره غافر (۴۰): آیات ۴۱ تا ۴۶] ص : ۴۲۶
 اشاره ۲۶۴
 ترجمه: ص : ۴۲۶ ۲۶۵
 تفسیر: ص : ۴۲۷ ۲۶۵

- ۲۶۶ [سوره غافر (۴۰): آیات ۴۷ تا ۵۰] ص : ۴۲۹
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۲۹
 تفسیر: ص : ۴۲۹
 ۲۶۷ [سوره غافر (۴۰): آیات ۵۱ تا ۶۰] ص : ۴۳۰
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۳۱
 تفسیر: ص : ۴۳۲
 ۲۶۹ [سوره غافر (۴۰): آیات ۶۱ تا ۶۸] ص : ۴۳۴
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۳۵
 تفسیر: ص : ۴۳۵
 ۲۷۰
 ۲۷۱ [سوره غافر (۴۰): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص : ۴۳۷
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۳۸
 تفسیر: ص : ۴۳۸
 ۲۷۲ [سوره غافر (۴۰): آیات ۷۷ تا ۸۱] ص : ۴۳۹
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۴۰
 تفسیر: ص : ۴۴۰
 ۲۷۳ [سوره غافر (۴۰): آیات ۸۲ تا ۸۵] ص : ۴۴۱
 اشاره
 ترجمه: ص : ۴۴۲
 تفسیر: ص : ۴۴۲

- سوره حم سجده (فصلت) ص : ۴۴۵ ----- ۲۷۵
- اشاره ----- ۲۷۵
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۴۴۵ ----- ۲۷۵
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۸] ص : ۴۴۵ ----- ۲۷۵
- اشاره ----- ۲۷۵
- ترجمه: ص : ۴۴۶ ----- ۲۷۶
- تفسیر: ص : ۴۴۶ ----- ۲۷۶
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۹ تا ۱۵] ص : ۴۴۹ ----- ۲۷۷
- اشاره ----- ۲۷۷
- ترجمه: ص : ۴۴۹ ----- ۲۷۸
- تفسیر: ص : ۴۵۰ ----- ۲۷۸
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۶ تا ۲۳] ص : ۴۵۴ ----- ۲۸۰
- اشاره ----- ۲۸۰
- ترجمه: ص : ۴۵۴ ----- ۲۸۰
- تفسیر: ص : ۴۵۵ ----- ۲۸۱
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۴ تا ۳۲] ص : ۴۵۸ ----- ۲۸۲
- اشاره ----- ۲۸۲
- ترجمه: ص : ۴۵۸ ----- ۲۸۳
- تفسیر: ص : ۴۵۹ ----- ۲۸۳
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۳ تا ۳۸] ص : ۴۶۳ ----- ۲۸۵
- اشاره ----- ۲۸۵
- ترجمه: ص : ۴۶۳ ----- ۲۸۵
- تفسیر: ص : ۴۶۴ ----- ۲۸۶
- [سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۹ تا ۴۶] ص : ۴۶۵ ----- ۲۸۶

- ۲۸۷ اشاره
- ۲۸۷ ترجمه: ص: ۴۶۶
- ۲۸۷ تفسیر: ص: ۴۶۷
- ۲۸۹ [سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۷ تا ۵۴] ص: ۴۷۳
- ۲۸۹ اشاره
- ۲۸۹ ترجمه: ص: ۴۷۴
- ۲۹۰ تفسیر: ص: ۴۷۴
- ۲۹۱ سوره شوری ص: ۴۷۸
- ۲۹۱ اشاره
- ۲۹۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۷۸
- ۲۹۱ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۴۷۸
- ۲۹۲ اشاره
- ۲۹۲ ترجمه: ص: ۴۷۹
- ۲۹۳ تفسیر: ص: ۴۸۰
- ۲۹۴ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ص: ۴۸۲
- ۲۹۴ اشاره
- ۲۹۴ ترجمه: ص: ۴۸۳
- ۲۹۵ تفسیر: ص: ۴۸۴
- ۲۹۶ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۶ تا ۲۰] ص: ۴۸۶
- ۲۹۶ اشاره
- ۲۹۶ ترجمه: ص: ۴۸۶
- ۲۹۶ تفسیر: ص: ۴۸۷
- ۲۹۷ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۱ تا ۲۷] ص: ۴۸۸
- ۲۹۷ اشاره

- ۲۹۸ ترجمه: ص : ۴۸۹
 ۲۹۸ تفسیر: ص : ۴۹۰
 ۳۰۰ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۸ تا ۳۵] ص : ۴۹۴
 ۳۰۱ اشاره
 ۳۰۱ ترجمه: ص : ۴۹۵
 ۳۰۱ تفسیر: ص : ۴۹۵
 ۳۰۳ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۶ تا ۴۶] ص : ۴۹۸
 ۳۰۳ اشاره
 ۳۰۳ ترجمه: ص : ۴۹۹
 ۳۰۴ تفسیر: ص : ۵۰۰
 ۳۰۵ [سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۷ تا ۵۳] ص : ۵۰۲
 ۳۰۵ اشاره
 ۳۰۵ ترجمه: ص : ۵۰۳
 ۳۰۶ تفسیر: ص : ۵۰۴
 ۳۰۷ سوره زخرف ص : ۵۰۸
 ۳۰۸ اشاره
 ۳۰۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۰۸
 ۳۰۸ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۱۰] ص : ۵۰۹
 ۳۰۸ اشاره
 ۳۰۸ ترجمه: ص : ۵۰۹
 ۳۰۹ تفسیر: ص : ۵۱۰
 ۳۱۰ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۱ تا ۲۰] ص : ۵۱۱
 ۳۱۰ اشاره
 ۳۱۰ ترجمه: ص : ۵۱۲

- ۳۱۱ تفسیر: ص: ۵۱۳
- ۳۱۲ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۱ تا ۳۰] ص: ۵۱۶
- ۳۱۲ اشاره
- ۳۱۲ ترجمه: ص: ۵۱۶
- ۳۱۳ تفسیر: ص: ۵۱۷
- ۳۱۴ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۱ تا ۴۰] ص: ۵۱۹
- ۳۱۴ اشاره
- ۳۱۴ ترجمه: ص: ۵۲۰
- ۳۱۵ تفسیر: ص: ۵۲۱
- ۳۱۶ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص: ۵۲۳
- ۳۱۶ اشاره
- ۳۱۶ ترجمه: ص: ۵۲۴
- ۳۱۷ تفسیر: ص: ۵۲۴
- ۳۱۸ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۶] ص: ۵۲۶
- ۳۱۸ اشاره
- ۳۱۸ ترجمه: ص: ۵۲۷
- ۳۱۹ تفسیر: ص: ۵۲۷
- ۳۲۰ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۶۵] ص: ۵۳۰
- ۳۲۰ اشاره
- ۳۲۰ ترجمه: ص: ۵۳۰
- ۳۲۱ تفسیر: ص: ۵۳۱
- ۳۲۳ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۶ تا ۸۰] ص: ۵۳۵
- ۳۲۳ اشاره
- ۳۲۳ ترجمه: ص: ۵۳۵

- ۳۲۴ تفسیر: ص: ۵۳۶
- ۳۲۵ [سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۹] ص: ۵۳۹
- ۳۲۵ اشاره
- ۳۲۵ ترجمه: ص: ۵۳۹
- ۳۲۶ تفسیر: ص: ۵۴۰
- ۳۲۷ سوره دخان ص: ۵۴۳
- ۳۲۷ اشاره
- ۳۲۷ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۴۳
- ۳۲۷ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۹] ص: ۵۴۳
- ۳۲۸ اشاره
- ۳۲۸ ترجمه: ص: ۵۴۴
- ۳۲۸ تفسیر: ص: ۵۴۴
- ۳۳۰ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۰ تا ۲۱] ص: ۵۴۷
- ۳۳۰ اشاره
- ۳۳۰ ترجمه: ص: ۵۴۷
- ۳۳۰ تفسیر: ص: ۵۴۸
- ۳۳۲ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۲ تا ۳۳] ص: ۵۵۱
- ۳۳۲ اشاره
- ۳۳۲ ترجمه: ص: ۵۵۱
- ۳۳۳ تفسیر: ص: ۵۵۲
- ۳۳۴ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۵۰] ص: ۵۵۴
- ۳۳۴ اشاره
- ۳۳۴ ترجمه: ص: ۵۵۴
- ۳۳۵ تفسیر: ص: ۵۵۵

- ۳۳۷ [سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۹] ص : ۵۵۸
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۵۹
 تفسیر: ص : ۵۵۹
 ۳۳۸ سوره جاثیه ص : ۵۶۱
 اشاره
 ۳۳۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۶۱
 ۳۳۸ [سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱ تا ۶] ص : ۵۶۱
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۶۲
 تفسیر: ص : ۵۶۲
 ۳۴۰ [سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۷ تا ۱۳] ص : ۵۶۴
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۶۴
 تفسیر: ص : ۵۶۵
 ۳۴۲ [سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱۴ تا ۲۰] ص : ۵۶۷
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۶۷
 تفسیر: ص : ۵۶۸
 ۳۴۳ [سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۲۱ تا ۲۷] ص : ۵۷۰
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۷۰
 تفسیر: ص : ۵۷۱
 ۳۴۶ [سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۲۸ تا ۳۷] ص : ۵۷۳

۳۴۶ اشاره

۳۴۶ ترجمه: ص: ۵۷۴

۳۴۷ تفسیر: ص: ۵۷۵

۳۴۸ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۵

مشخصات کتاب

سرشناسه: طبرسی، فضل بن حسن ۴۶۸-۵۴۸ ق.

عنوان قراردادی: جوامع الجامع. فارسی

عنوان و نام پدیدآور: ترجمه تفسیر جوامع الجامع / ابوعلی فضل بن حسن طبرسی؛ ترجمه احمد امیری شادمهری؛ با مقدمه واعظزاده خراسانی.

مشخصات نشر: مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۴.

مشخصات ظاهری: ۶ ج.

شابک: ۱۱۵۰۰ ریال: دوره ۸-۱۸-۴۴۴-۹۶۴؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال (دوره؛) ج. ۱: ۲-۱۷۰-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۱، چاپ دوم ۷-۶۹۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۵۰۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ ششم)؛ ۱۲۰۰۰ ریال: ج. ۲-۹۲-۱۷۲-۴۴۴-۹۶۴؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ دوم: ۰-۱۷۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۲۵۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ سوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ پنجم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ هفتم ۷-۰۸۷-۹۶۴-۹۷۱-۹۷۸؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۳-۶۳-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ پنجم)؛ ۲۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ ششم)؛ ج. ۳، چاپ هفتم ۷-۹۷۱-۹۶۴-۹۷۸-۴-۰۸۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴، چاپ سوم: ۶-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۱۴۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۴۴۴-۹۶۴-۱۱۵-X؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ دوم)؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ سوم)؛ ۱۵۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹-۱۲۴-۴۴۴-۹۶۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ چهارم: ۴-۰۹۱-۹۶۴-۹۷۸

یادداشت: مترجم هر جلد متفاوت است.

یادداشت: مترجم جلد ششم عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: مترجمین جلد دوم و چهارم حبیب روحانی- علی عبدالحمیدی است.

یادداشت: مترجم جلد دوم اکبر غفوری □ حبیب روحانی □ احمد امیری شاد مهری است.

یادداشت: مترجم جلد سوم حبیب روحانی است.

یادداشت: مترجم جلد پنجم علی عبدالحمید و عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: ج. ۱ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ دوم: ۱۳۷۷).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱-۳ (چاپ سوم: ۱۳۸۳).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ چهارم: ۱۳۸۴).

یادداشت: ج. ۲ و ۳ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ سوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ سوم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ چهارم: ۱۳۸۷).

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: تفاسیر شیعه — قرن ۶ ق

شناسه افزوده: امیری شادمهری، احمد، ۱۳۴۱-، مترجم

شناسه افزوده: واعظ زاده خراسانی، محمد، ۱۳۰۴-، مقدمه‌نویس

شناسه افزوده: بنیاد پژوهش‌های اسلامی

رده بندی کنگره: BP۹۴/۵ ط ۲ ج ۱۳۷۴ ۹۰۴۱

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتابشناسی ملی: م ۳۲۳۶-۷۵

جلد پنجم

[ادامه سوره عنکبوت] ص: ۷

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۶ تا ۴۹] ص: ۷

اشاره

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۴۶) وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ (۴۷) وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (۴۸) بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ (۴۹)

ترجمه: ص: ۷

شما ای مسلمانان با اهل کتاب جز به نیکوترین شیوه بحث و مجادله نکنید، مگر با ستمکاران از آنها و به آنها بگویید ما به تمام

آنچه از جانب خدا به ما و شما نازل شده ایمان داریم و خدای ما و شما یکی است و در برابر او تسلیم هستیم (۴۶)

همان گونه که بر رسولان پیشین کتاب آسمانی فرستادیم به سوی تو نیز کتاب آسمانی، یعنی قرآن را، فرستادیم پس آنان که به آن

کتاب ایمان آوردند، به این کتاب هم ایمان می‌آورند و از این گروه، اهل مکه، هم بعضی ایمان می‌آورند و آیات ما را جز کافران

انکار نمی‌کنند (۴۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸

تو پیش از این نتوانستی کتابی بخوانی و نتوانستی با دست خود چیزی بنویسی تا مبدا منکران شک و تردید کنند (۴۸) بلکه این کتاب آسمانی مجموعه‌ای از آیات روشن است که در سینه صاحبان دل و معرفت جای دارد و آیات ما را جز ستمکاران انکار نمی‌کنند. (۴۹)

تفسیر: ص: ۸

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ بِالْيَدِ نَصَارَىٰ مُجَادِلَةٌ مَكْرٌ بِهٖ خَيْرٌ شِيوَةٌ، و مجادله احسن این است که در برابر خشنونت و تندی نرمش و ملاطفت کنید.

هم چنان که می‌فرماید: اذْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ، «بدیهای آنها را با آنچه نیکوتر است دفع کن» (مؤمنون/۹۶) در این آیه اشاره است به این که دعوت مردم به سوی خدا باید با بهترین شیوه و با مهربانترین طریقه باشد.

إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ، مگر کسانی از آنها که ستمکارند و در دشمنی و عناد افراط می‌کنند و رفق و مدارا به حال آنها فایده و اثری ندارد.

وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ این عبارت از مجادله‌های احسن است.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ و ما هم چنان که کتابهای پیشین آسمانی را فرستادیم، این کتاب را به سوی تو فرستادیم که سایر کتابهای آسمانی دیگر را نیز تصدیق می‌کند.

فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مَقْصُودٌ مِنْ أَهْلِ كِتَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَ كَسَانِي اسْتِ كِهٖ بَاوَا اِيْمَانًا اَوْرَدَهُنْد. وَمِنْ هَؤُلَاءِ اَزْ اَهْلِ مَكَّة.

برخی گویند: مقصود از «فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ» کسانی از اهل کتاب هستند که پیش از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله بوده‌اند. «وَمِنْ هَؤُلَاءِ» کسانی از آنها که همزمان با پیامبر هستند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹

وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا آيَاتٌ مَا رَا اَشْكَارٌ بُوْدُنْش اِنْكَارٌ نَمِي كَنْنْدٌ مَكْرٌ كَسَانِي كِهٖ دَر كَفْرٍ پَا فِشَارِي مِي كَنْنْد.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ و تو پیش از نزول قرآن هرگز نوشته‌ای را نخواندی و با دست خود چیزی ننوشتی، زیرا تو «امی» بودی و هیچ خطی را نمی‌دانستی.

إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ زِيْرَا اِكْرٌ چيزي از خواندن و نوشتن می‌دانستی، بی‌تردید افراد مبطل از اهل کتاب درباره ادعای تو تردید و شک می‌کردند و علاوه بر آن می‌گفتند: آنچه را که ما در کتابهایمان در توصیف پیامبر یافته‌ایم، این است که او امی است نه می‌نویسد و نه می‌خواند، در حالی که این پیغمبر آن کسی نیست که در کتابهای ما توصیف شده است [زیرا هم می‌خواند و هم می‌نویسد] و یا مقصود این است که مشرکان مکه تردید می‌کردند و می‌گفتند: شاید قرآن را یاد گرفته است و یا با دست خودش نوشته است.

بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ بَلْ كِهٖ اَيْنَ قْرآن آيَاتِ رُوشَن و اَشْكَارِي اسْتِ دَر سِيْنِهٖ كَسَانِي كِهٖ عِلْمٌ بِهٖ اَنْهَا عَطَا شُدِهٖ و اَنْهَا پِيَامِبْرَان، ائْمَهٗ و دَانْشْمَنْدَانِي هَسْتَنْد كِهٖ قْرآن رَا حَفْظٌ مِي كَنْنْد و دَر سِيْنِهٖ هَايِ خُودِ نَكْهٖ مِي دَارَنْد و مَعْنَايِ اَنْ رَا دَر دِلْهَايِ خُودِ نَقْشٌ مِي كَنْنْد و اَيْنِ دُو اَزِ خُصُوصِيَّاتِ قْرآن اسْتِ كِهٖ هَم مَعْجَزَهٗ بُوْدِنِ آيَاتِ اَنْ رُوشَن، و هَم دَر سِيْنِهٖ هَا حَفْظٌ مِي شُود و هَم بِيْشْتَرِ اَنْ رَا حَفْظٌ دَارَنْد و مِي خُوانَنْد. بِهٖ خُلاَفِ سَايْرِ كِتَابْهَايِ اَسْمَانِي كِهٖ نِهٖ مَعْجَزَهٗ اَنْد و نِهٖ خُوانَنْد مِي شُونْد مَكْرٌ اَزِ رُويِ نُوْشْتِهٖ هَا.

وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ و این آیات روشن ما را انکار نمی‌کنند مگر کسانی که در ستم و ظلم فرو رفته‌اند و عناد می‌ورزند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص: ۱۰

اشاره

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰) أَوْ لَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۱) قُلْ كَفَى بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۵۲) وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْ لَا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۵۳) يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (۵۴) يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۵)

ترجمه: ص: ۱۰

و کافران گفتند: چرا معجزه‌هایی از جانب خدایش بر او نازل نشده؟ بگو معجزه‌ها همه پیش خداست من تنها بیم دهنده آشکاری هستم. (۵۰)

آیا برای آنها کافی نیست که این کتاب آسمانی را بر تو فرستادیم که پیوسته بر آنها تلاوت می‌شود؟ برآستی در آن، رحمت و تذکری است برای کسانی که ایمان می‌آورند. (۵۱)
ای رسول ما بگو:

همین بس که خدا میان من و شما گواه است، آنچه را در آسمان و زمین است می‌داند. آنان که به باطل گرویده‌اند و به خدا کافر شده‌اند زیانکاران واقعی هستند (۵۲)

آنها از تو می‌خواهند که فوراً عذاب نازل شود و اگر وقت معینی تعیین نشده بود عذاب به آنها می‌رسید و سرانجام عذاب بطور ناگهانی بر آنها نازل می‌شود در حالی که غافل و بی‌خبرند. (۵۳)

آنها از تو خواهان شتاب عذابند و البته جهنم به کافران احاطه دارد (۵۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱

به یاد کافران بیاور روزی را که عذاب الهی آنها را از بالای سر و پایین پا فرو گیرد و می‌گوید بچشید کیفر آنچه را که (در دنیا) انجام دادید. (۵۵).

تفسیر: ص: ۱۱

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ كَلِمَةً (آیه) آیات نیز خوانده شده و معنا این است که کافران می‌گفتند: چرا معجزاتی مانند ناقه صالح و مائده عیسی و مثل آنها، بر او نازل نمی‌شود.

قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ معجزات در اختیار خداست هر کدام را که بخواهد می‌فرستد و اگر بخواهد معجزه دلخواه شما را بفرستد، می‌فرستد.

وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ من تنها در خصوص آیات خداوند که آورده‌ام شما را بیم دهنده‌ام و اختیار معجزات خدای (عز اسمه) در دست من نیست تا به دلخواه شما بیاورم. با این که می‌دانم غرض از معجزه اثبات نبوت است و در این مورد تمام معجزه‌ها در حکم واحدند.

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ آيَا بِرِئَابِهَا لِيُذَكَّرَ الَّذِينَ يَخْلَوْنَ فِي بُيُوتِهِمْ لَا يَخْلَوْنَ فِيهَا إِلَّا مَعَ زَوْجَتِهِمْ أَوْ إِخْوَانِهِمْ أَوْ آبَائِهِمْ أَوْ إِخْوَاتِهِمْ أَوْ نِسْوَةٍ لِيَخْلَوْا بِهَا وَلَا يَكْفُرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ يُؤْتُوا زَكَاةً وَيَسْتَلِمُونَ الرِّجَالِ بِأَعْقَابِهِمْ خَشْيَةً لَلَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَا كَفَىٰ بِلِقَاءِ رَبِّكَ إِذْ يَخْلَوْنَ كَذِٰلِكَ يَخْلَعُونَ وَتِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ الَّتِي نَزَّلْنَا بِهَا عَلَىٰ لِقَاءِ الَّذِينَ يَدْعُونَ عَلَىٰ بَدْعِهِمْ قُلُوبُهُمْ مُّخْلِطِينَ بَيْنَ يَدَيْهِمْ زَكَاةً وَمَا تَأْتِيهِمْ فِيهَا بِلَاغٌ لِّمَن يَدْعُونَ لِيُخْشِعُوا إِلَىٰ حَقِّهِمْ لِغُلُوِّهِمْ بِالْبَدْعِ فَهُمْ يُخْشِعُونَ

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ خَدَاوَنَدَ بِهٖ كَارِهَا وَ حَقَانِيَتِ مَن وَ بِهٖ بَطْلَانِ وَ بِيَهُودِ كِي كَارِهَائِي شَمَا مَطَّلَعِ وَ آگَاهِ اسْتِ .
وَ الَّذِيْنَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ كَسَانِي اَز شَمَا كِه بِهٖ بَاطِلِ گَرْوِيْدَنَدِ يَعْنِي چِيْزِهَائِي غَيْرِ اَز خَدَا رَا پْرَسْتَشِ مِي كَنْنَدِ .

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲

أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ أَنَا زِيَان كَنْنَدِ گَانِ دَرِ مَعَامَلِهٖ هَسْتَنْدِ، زِيْرَا بِهٖ عَوْضِ اِيْمَانِ، كَفْرَ رَا خَرِيْدِهْ اَنْدِ .

وَ يَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ دَرِ خَوَاسْتِ شَتَابِ دَرِ عَذَابِ، بِهٖ عَوَانِ اسْتَهْزَا وَ تَكْذِيْبِي اسْتِ اَز سَوِيْ اَنُهَا . وَ مَانْدِ اِيْنِ مَوْرِدِ اسْتِ گَفْتَارِ نَضْرِ بِنِ حَرْثِ كِه بِهٖ اسْتَهْزَا گَفْتِ :

فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حَجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ «بِرِ سَرْمَانِ سَنْگِ اَز آسْمَانِ بِيَارِ» (انفال / ۳۲) .

وَ لَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى اِگَرِ نَبُوْدِ زَمَانِ مَعِيْنِي كِه خَدَا تَعْيِيْنِ كَرْدِهٖ اسْتِ وَ وَقْتِي كِه مَقْدَّرِ فَرْمُوْدِهٖ اسْتِ وَ نَبُوْدِ مَدَّتِي كِه حَكْمَتَشِ تَأْخِيْرِ عَذَابِ رَا تَا اَنِ زَمَانِ لَازِمِ دَانَسْتِهٖ اسْتِ بِي تَرْدِيْدِ عَذَابِ بَرِ اَنُهَا نَازِلِ مِي شَدِ . اَنِ مَوْعِدِ مَعِيْنِ زَمَانِ نَابُوْدِي وَ هَنْگَامِ اَجَلِ اَنُهَا اسْتِ وَ بَرُخِي گُوِيْنَدِ مَقْصُوْدِ زَمَانِ آخِرْتِ اسْتِ، زِيْرَا خَدَاوَنْدِ بِهٖ پِيَامْبَرَشِ (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اٰلِهٖ وَ اٰلِهٖ) وَعَدِهٖ دَاْدِهٖ اسْتِ كِه اَمْتَشِ رَا دَرِ اِيْنِ دُنْيَا دِچَارِ عَذَابِ وَ بِيچَارِگِي نَكْنَدِ وَ كِيْفَرِ اَنُهَا رَا تَا رَوْزِ قِيَامْتِ بِهٖ تَأْخِيْرِ اَنْدَاْدِ .

وَ اِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ اَلْبَتَّهٖ جَهَنَّمَ كَاْفِرَانَ رَا اِحَاطِهٖ كَرْدِهٖ اسْتِ وَ چَوْنِ نَاگْزِيْرِ سَرِنُوشْتِ هَمِهٖ كَاْفِرَانَ بِهٖ جَهَنَّمَ اسْتِ گُوِيَا هَمِ اَكْنُوْنِ اَنُهَا رَا اِحَاطِهٖ كَرْدِهٖ اسْتِ وَ يَا بَزُوْدِي اِحَاطِهٖ خَوَاھَدِ كَرْدِ . «۱» چنان كِه دَرِ آيِهٖ بَعْدِ فَرْمُوْدِهٖ اسْتِ . «۲» .

يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ رَوْزِي كِه عَذَابِ كَاْفِرَانَ رَا فَرَا گِيْرِدِ . وَ بِنَا بَرِ تَعْبِيْرِ اَوَّلِ (كِه گُوِيِي هَمِ اَكْنُوْنِ جَهَنَّمَ اَنُهَا رَا اِحَاطِهٖ كَرْدِهٖ اسْتِ) ظَرْفِ «يَوْمَ» بِهٖ وَسِيْلِهٖ فَعْلِ مَقْدَّرِ مَنْصُوبِ اسْتِ . (يَعْنِي يَوْمِ يَغْشِيْهِمْ ... كَانَتْ جَهَنَّمَ مُحِيْطَةً بِهَمْ، خَلَاصَهٗ اَز كَشَافِ) .
مَنْ فَوْقِهِمْ وَ مَنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ اِيْنِ عِبَارَتِ مَانْدِ آيِهٖ اِي اسْتِ كِه مِي فَرْمَايَدِ :

۱- دَرِ اِيْنِ جَا تَفْسِيْرِ دَقِيْقْتَرِي نِيْزِ بَرَايِ آيِهٖ وَ جُوْدِ دَاْرِدِ بِهٖ تَفْسِيْرِ نَمُوْنِهٖ وَ غَيْرِ اَنِ دَرِ اِيْنِ آيِهٖ وَ دَرِ سُوْرِهٖ تَكَاثُرِ مَرَاجِعِهٖ شُوْدِ .

۲- بِنَا بَرِ اِيْنِ يَعْنِي بِهٖ تَفْسِيْرِ دُوْمِ كِه بَزُوْدِي اِحَاطِهٖ خَوَاھَدِ كَرْدِ، ظَرْفِ «يَوْمَ» مَتَعَلِقِ بِهٖ «مُحِيْطَةٌ» اسْتِ يَعْنِي سَنْحِيْطِ بِهَمْ يَوْمِ يَغْشَاهُمْ ... وَ يَرَا سْتَارِ .

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٌ «بَرَايِ كَاْفِرَانَ دَرِ دُوْزَخِ بَسْتَرِهَا گَسْتَرْدِهٖ وَ سَرَا پَرْدِهٖ اَفْرَاشْتِهْ اَنْدِ» (اعراف / ۴۱) وَ مَانْدِ دِيْگَرِ آيِهٖ اِي اسْتِ كِه مِي فَرْمَايَدِ: لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلْمٌ مِنَ النَّارِ وَ مَنْ تَحْتِهِمْ ظُلْمٌ «وَ بَرَايِ اَنُهَا اَز بَالَا- وَ زِيْرِ، سَابِيَانِي اَز آتَشِ دُوْزَخِ اسْتِ» (زمر / ۱۶) .

وَ يَقُوْلُ ذُوْقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ لَفْظِ (يَقُوْلُ) هَمِ بَا (يَا) خَوَاْنَدِهٖ شَدِهٖ وَ هَمِ بَا «نُوْنِ» «نَقُوْلُ» وَ مَقْصُوْدِ اِيْنِ اسْتِ كِه كِيْفَرِ كَارِهَائِي رَا كِه اَنْجَامِ دَاْدِهٖ اِيْدِ، بَچَشِيْدِ .

اشاره

يا عِبَادِی الَّذِیْنَ آمَنُوا إِنَّ اَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَاِیَّایْ فَاَعْبُدُونِ (۵۶) کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَیْنَا تُرْجَعُونَ (۵۷) وَ الَّذِیْنَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَتُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِیْنَ فِيْهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِیْنَ (۵۸) الَّذِیْنَ صَبَرُوا وَ عَلَی رَبِّهِمْ یَتَوَكَّلُونَ (۵۹) وَ کَاٰیِنٌ مِنْ دَاٰبِهٖ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللّٰهُ یَرْزُقُهَا وَ اِیَّاكُمْ وَ هُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ (۶۰) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَیَقُولَنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰی یُؤْفِكُونَ (۶۱) اللّٰهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ (۶۲)

ترجمه: ص: ۱۳

ای بندگان با ایمان من، زمین من وسیع است و هر جا باشید تنها مرا پرستش کنید (۵۶)
 هر انسانی شربت مرگ را می‌چشد، سپس به سوی ما باز می‌گردد (۵۷)
 آنان که ایمان آوردند و به کارهای نیک پرداختند، آنها را در غرفه‌هایی از بهشت که در زیر آن نهرها جاری است جای می‌دهیم و در آن زندگی ابدی کنند، چه خوب است پاداش عمل کنندگان (۵۸)
 آنان که در راه خدا شکیبایی و به پروردگارشان توکل می‌کنند (۵۹)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴

چه بسیار جنبندگانی که قدرت حمل روزی خود را ندارند، خداوند آنها را و شما را روزی می‌دهد و اوست شنوا و دانا (۶۰)
 و اگر از آنها (کافران) بپرسی که آسمانها و زمین را چه کسی آفریده است و خورشید و ماه را مسخر کرده است؟ می‌گویند:
 «الله»، پس با این حال چگونه منحرف می‌شوند و به دروغ روی می‌آورند؟ (۶۱)
 خداست که روزی را به هر یک از بندگانش که بخواهد گسترده و یا محدود می‌کند، بی‌گمان خداوند به همه چیز داناست (۶۲).

تفسیر: ص: ۱۴

يا عِبَادِی الَّذِیْنَ آمَنُوا معنای آیه شریفه این است که هر گاه در شهری هستید که عبادت من آسان نباشد و امور دینی شما تمشیت نشود، از آن جا به شهر دیگر بروید.
 حضرت صادق علیه السلام فرمود:
 إذا عصی الله فی أرض أنت بها فاخرج منها إلی غیرها «۱».
 و از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود:
 من فرّ بدینه من أرض إلی أرض و إن کان شیرا من الأرض استوجب الجنة و کان رفیق إبراهیم و محمّد صلی الله علیه و آله. «۲»
 فایبی فاعبدون لفظ «ایای» در متکلم مانند ایاه در ایه ضربته و ایاک در ایاک ضربتک می‌باشد و اصل عبارت فایای فاعبدونی بوده است. حرف «فاء» جواب شرط محذوف است زیرا در تقدیر چنین بوده است إن ارضی واسعة فان لم تخلصوا العبادة لی فی ارض. فاخلصوها لی فی غیرها براستی زمین من پهناور است پس اگر در جایی

۱- اگر در سرزمینی هستی که معصیت خدا انجام می‌شود از آن جا به جای دیگر کوچ کن.

۲- هر که به خاطر دینش از سرزمینی به محلّ دیگری فرار کند هر چند فاصله‌اش به اندازه یک وجب باشد بهشت بر او واجب

می‌شود و رفیق ابراهیم و محمد صلی الله علیه و آله می‌باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵

نتوانستید که خالص مرا عبادت کنید آن را در جای دیگر برای من انجام دهید. در این جا شرط حذف شده و در عوض مفعول مقدم شده است، و تقدیم مفعول افاده معنای اختصاص و اخلاص را نیز می‌کند.

و چون خداوند بندگانش را به عبادت و اخلاص در آن تشویق کرد و حتی برای انجام آن دستور داد که مناسبترین شهر برگزیده شود، به دنبال آن فرمود:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ هَرَّكَهَ دَرِ هَرِّ جَا بَاشَد تَلْخِي مَرَكَّهَ رَا دَر مِي يَابَد.

لَتَبُوَنَّهَم مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا أَنهَآ رَا دَر غَرَفَهَا وَ بَلَا خَانَهَا مَرْتَفَعٌ بَهْشْتِي جَا مِي دَهِيم.

این عبارت «لَتَبُوَنَّهَم» که از ماده ثواء است نیز خوانده شده است چنان که عرب می‌گوید: ثوی فی المنزل در منزل سکونت کرد. و اثوی غیره: دیگری را جای داد. و علت این که به عرفا نیز متعدی شده یا این است که عبارت در اصل «لَتَبُوَنَّهَم فِی غَرَفٍ» بوده و حرف جرّ حذف شده است و یا علت این است که به جای فعل لَتَبُوَنَّهَم قرار داده شده (که دو مفعولی است) و یا ظرف موقت و محدود، به ظرف مبهم تشبیه شده است (و از این رو، نیازی به حرف جرّ ندارد).

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ کسانی که به خاطر دین بر دوری از وطن و شداید و سختیهای آن و بر اطاعت از خدا و ترک معصیت شکیبایی می‌کنند و جز بر خدا بر دیگری توکل نمی‌کنند.

و چون خداوند دستور داد که مسلمانان از شهر مکه هجرت کنند آنها از فقر و تنگدستی ترسیدند و گفتند: ما چگونه به شهری برویم که وسیله زندگانی در آن شهر برای ما آماده نیست سپس به آنها گفته شد:

وَكَأَيِّن مِّن دَابَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا وَآثَةٌ «دَابَّة» به معنای هر ذی روحی است که روی زمین حرکت می‌کند چه عاقل باشد و چه نباشد. و برخی از این جنبنده‌ها به خاطر ناتوانی و ضعیف بودن، نمی‌توانند روزی خود را حمل کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶

اللَّهُ يَزُفُّهَا وَإِيَّاكُمْ این خداست که آنها را و شما را، روزی می‌دهد، مقصود این است که آن حیوانات ضعیف که روزی خود را نمی‌توانند حمل کنند و همچنین شما را، با این که می‌توانید روزی و سرمایه کسب خود را حمل کنید، تنها خداوند است که روزی می‌دهد بنا بر این هجرت را به خاطر اهتمام به روزی ترک نکنید.

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ و خداوند سخن شما را که می‌گویید: از فقر می‌ترسیم می‌شنود و به راز درون شما آگاه است.

وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ الْأَرْضِ وَ اگر از این مشرکان مکه پرسیدی که چه کسی آسمان و زمین را آفریده است بی‌گمان می‌گویند خداوند آنها را آفریده است، و خداوند است که خورشید و ماه و مسیر آنها را مسخر و مشخص کرده است.

فَأَنِّي يُؤْفِكُونَ پس چگونه از حق و توحید خداوند بر می‌گردند و به دروغ روی می‌آورند.

وَيَقْدِرُ لَهُ قَدْرَ الرِّزْقِ یا قَدْرَ الرِّزْقِ یعنی روزی را محدود و تنگ کرد (ضد بسط و گشایش) و مقصود از «له» «لمن یشاء» است یعنی روزی را بر هر کس که بخواهد تنگ و محدود می‌کند، بنا بر این ضمیر در «له» به جای «من یشاء» قرار داده شده است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۶۳ تا ۶۹] ص: ۱۶

اشاره

وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۶۳) وَ مَا هَذِهِ

الْحَيَاءُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌ وَ لَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۶۴) فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَاؤُ اللَّهِ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ (۶۵) لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۶۶) أَوْ لَعَمْرُؤُا أَنَا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَ فَبَالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ (۶۷)

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ (۶۸) وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (۶۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷

ترجمه: ص: ۱۷

اگر از آنها بررسی چه کسی از آسمان باران می‌فرستد و زمین را به وسیله آن پس از مردنش، زنده می‌کند؟ به یقین می‌گویند (الله)، بگو ستایش مخصوص خدا است اما بیشتر آنها نمی‌دانند (۶۳)

این زندگی دنیا جز بازیچه چیزی نیست، و بی‌تردید زندگی واقعی سرای آخرت است، اگر آنها می‌دانستند (۶۴)

(این مشرکان) چون سوار بر کشتی شوند خدا را با اخلاص می‌خوانند و هنگامی که نجات یافتند و به خشکی رسیدند باز مشرک می‌شوند (۶۵)

(بگذار) نعمتهایی را که به آنها داده‌ایم کفران کنند و از لذات دنیا بهره گیرند، اما بزودی خواهند فهمید (۶۶)

آیا (کافران مکه) ندیدند که ما حرم امنی برای آنها قرار دادیم در حالی که از اطراف آنها مردم را (به قتل و غارت) می‌ربایند؟ آیا به باطل می‌گروند و نعمت خدا را کفران می‌کنند؟ (۶۷)

چه کسی ستمکارتر از آن کس است که بر خدا دروغ بندد، یا حق را پس از آن که برای او آمد انکار کند، آیا جایگاه کافران در دوزخ نیست؟ (۶۸)

و آنان که در راه ما تلاش کنند به یقین که هدایتشان خواهیم کرد و خدا همیشه با نیکوکاران است (۶۹).

تفسیر: ص: ۱۷

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَتَائِشِ مَخْصُوصِ خَدَاسْتِ، بِه سَبَبِ أَنْجَهِ از توحید و نفی شریک

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸

و همانند از خود به من توفیق داده است.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ أَمَّا بِيَشْرَ أَنْجَهِ رَا كَه مِي گويند و اين كه اين اقرار آنها دلالت بر بطلان شرك و صحت توحيد مي‌كند درك نمي‌كنند.

وَ مَا هَذِهِ الْحَيَاءُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌ وَ لَعِبٌ در اين فراز از آيه شريفه اشاره به تحقير و پستي دنيا و امور آن است، يعنى همان طور كه مدت بازي كودكان ساعتی بيش نيست و پس از آن متفرق مي‌شوند، گوياء دنيا هم بازيچه‌اي است كه ساعتی بيش طول نمي‌كشد و با همان سرعت زوال مي‌يابد و بازي كنندگان كه اهل دنيا هستند متفرق و نابود مي‌شوند.

وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ در سرای آخرت تنها زندگانی دائمی است كه هيچ ناگواری و كدورتی همراه آن نيست، و گوياء سرشت آن زندگی خالص است.

لفظ «حيوان» مصدر حيي است و اصل آن حييان بوده و حرف (ياء) دوّم به «واو» تبديل شده است و بدین سبب هر موجودی را كه

دارای زندگانی است حیوان نامند.

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ اگر آگاه بودند زندگی دنیا در آنها تأثیری نمی‌کرد و از راه حق منحرف نمی‌شدند.

فَإِذَا رَكِبُوا این عبارت به جمله محذوفی که شرح حال کافران، بر آن دلالت دارد، متصل شده است و مقصود این است که کافران، با آن شرک و کفر و عنادی که دارند، هر گاه بر کشتی سوار و با خطر روبرو شوند خدا را می‌خوانند مانند مؤمنانی که در دین خدا خالصند و جز به خدا به چیزی دیگری توجهی ندارند و معبود دیگری را با او نمی‌خوانند و تنها از او کمک می‌خواهند، اما زمانی که ما آنها را به ساحل نجات و خشکی آوردیم و نجات دادیم و از خطر ایمن شدند دو مرتبه به حالت اولیه شرک خود باز می‌گردند.

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَ لِيَتَمَتَّعُوا عبارت «لیکفروا و لیتمتّعوا» با کسر هر دو (لام) خوانده شده است و در این صورت دو احتمال است: یک احتمال آن که «لام» در هر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹

دو، «لام» (کی) یعنی حرف نصب و علت است به معنای این که کافران، برای این که کفران نعمت کنند و تنها از آن لذت و تمتع برند، به شریک خود بازگشتند. احتمال دیگر این است که «لام» لام امر غایب و برای تهدید و توعید باشد. و قرائت کسی که و لیتمتّعوا به سکون لام خوانده است، شاهد بر احتمال دوم است. و مانند این مورد آیه دیگری است که می‌فرماید: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ «هر چه می‌خواهید انجام دهید که خدا به آنچه انجام می‌دهید، بینا است» (فصلت / ۴۰).

سپس خدای سبحان نعمت امتیت از قتل و غارت را که به آنها ارزانی داشته است تذکر می‌دهد و به یاد آنها می‌آورد، در حالی که عربهای اطراف مکه یکدیگر را قتل و غارت می‌کنند و با این که تعداد آنها از عربهای مکه بیشترند، ساکنان مکه از نعمت امتیت و آسایش بر خوردارند و بدین سبب خداوند آنها را سرزنش و توبیخ می‌کند که به باطل و بتهایی که در مقابل خدا قرار داده‌اید گرویده‌اید. و این نعمت آشکارا و دیگر نعمتهای خدا پیش شما کفران و ناسپاسی می‌شود.

أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ این عبارت استفهام تقریری است که قرار گرفتن آنها را در جهنم تأکید می‌کند مانند این که شاعر گفته است: (آیا شما بهترین مردم نیستید که بر چهارپایان تندرو سوار می‌شوند و به سبب زیادی بخشش، بخشنده‌ترین جهانیان نیستید؟) «۱» همزه استفهام انکاری است که بر نفی داخل شده و به معنای تقریر برگشته است [یعنی مسلماً چنین است]. در این آیه دو وجه محتمل است:

اول این که آیا با این که کافران چنین دروغی را به خدا نسبت می‌دهند و ادعا می‌کنند که او شریک دارد و این چنین حق را تکذیب و انکار می‌کنند؟ نباید جای آنها در جهنم باشد؟ و شایسته آن نیستند که در آن جای گیرند؟ دوم این است که آیا به عقیده خود کافران و پیش آنها، صحیح نیست که جایشان

۱ «ألستم خير من ركب المطايا و أندی العالمين بطون راح».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰

در جهنم باشد که جرأت و جسارت چنین کاری را کرده‌اند؟

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا آن چیزهایی را که واجب است در راه ما و به طرفداری از ما با آنها جهاد کنند، نفس اماره به سوء، و شیطان و دشمنان دین است.

لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا به یقین ما هدایت آنان را به راههایی که به ثواب ما منتهی می‌شود زیاد می‌کنیم و همچنین توفیق آنها را در اطاعت بیشتر از ما که موجب خشنودی ما می‌شود افزون می‌کنیم. این مورد مانند این آیه است که خدا می‌فرماید: وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ

هُدًى «و آنان که هدایت را پذیرفتند خدا بر هدایتشان بیفزود» (محمد/۱۷).

برخی از مفسران چنین گویند: هر که در آنچه می‌داند کوشش کند، ما او را به آنچه نمی‌داند راهنمایی می‌کنیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱

سوره روم ص: ۲۱

اشاره

این سوره در مکه نازل شده به جز یک آیه و آن این است فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ این سوره دارای ۶۰ آیه است «الم» پیش کوفیان یک آیه و فِی بَضْعِ سِنِينَ پیش غیر کوفیان یک آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۱

ابو این کعب از پیغمبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که فرمود: هر که این سوره را قرائت کند به شماره هر فرشته‌ای که میان زمین و آسمان خدا را تسبیح می‌کند، ده حسنه به او عطا می‌شود و آنچه را از ثواب در روز و شب از دست داده است جبران خواهد شد. (۱)

[سوره الروم (۳۰): آیات ۸ تا ۸] ص: ۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الم (۱) غُلِبَتِ الرُّومُ (۲) فِی اُذُنَى الْاَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (۳) فِی بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدِ وَ يَوْمَئِذٍ يُفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (۴)
 بَنَصِيرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۵) وَ عِدَ اللَّهُ لَإِ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعِدَهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۶) يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (۷) أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِی أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ إِن كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ (۸)

-۱-

من قراها كان له من الاجر عشر حسنات بعدد كل ملك سبح الله بين السماء و الارض و ادرك ما ضيع في يومه و ليلته.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲

ترجمه: ص: ۲۲

الف، لام، میم. (۱)

رومیان مغلوب شدند (۲)

(این شکست) در سرزمینی نزدیک روی داد، اما آنها بعد از مغلوب شدن بزودی غلبه خواهند کرد (۳)

(این پیروزی رومیان) در اندسالی خواهد شد، همه امور جهان، چه قبل از این و چه بعد از این، از آن خداست و آن روز مؤمنان شاد خواهند شد (۴)

به یاری پروردگار، خدا هر که را بخواهد نصرت می‌دهد و اوست توانا و مهربان (۵)

این وعده پروردگار است و وعده خدا هرگز خلاف نمی‌شود، ولی اکثر مردم نمی‌دانند. (۶)

آنها تنها ظاهری از زندگی دنیا را می‌دانند و از عالم آخرت بی‌خبرند (۷)

آیا آنها پیش خود نیندیشند که خداوند آسمانها و زمین و آنچه را که میان آنها است، جز به حق و برای زمان معینی نیافریده، ولی بسیاری از مردم لقای پروردگارشان را منکرند. (۸).

تفسیر: ص: ۲۲

مقصود از «ارض» سرزمین عربهاست [زیرا این کلمه با الف و لام عهد ذهنی آمده است] و معهود پیش عربها همان زمینهای خودشان است. و مقصود از آیه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳

شریفه این است که رومیها در جایی که نزدیکترین محل به زمینهای عرب است، مغلوب شدند و آن جا اطراف سرزمین «شام» است. و بعضی گویند سرزمین «جزیره» است که نزدیکترین زمین روم به فارس است.

فِي بَضْعِ سِنِينَ وَآثَرِ «بضع» به عددهایی میان ۳ تا ۱۰ گفته می‌شود [که در فارسی «اند» می‌گویند].

گویند: رومیها با فارسیها میان سرزمین «اذرعات» و «بصری» نبرد کردند و فارسیها بر رومیها غالب شدند و آنها را شکست دادند. این خبر به مکه رسید و بر پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان گران آمد زیرا فارسیها مجوس و بدون کتاب و رومیها عیسوی و اهل کتاب بودند. و از طرفی مشرکان شاد شدند و گفتند: شما و نصاری اهل کتابید و ما و فارسیها اهل کتاب نیستیم. و همان طور که برادران ما بر برادران شما پیروز شدند ما هم بر شما پیروز می‌شویم. پس از گفتار مشرکان این آیه نازل شد:

وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ به یقین پس از آن که فارسیها بر رومیها غلبه کردند بزودی رومیها بر فارسیها در اندسالی غلبه خواهند کرد.

این آیه شریفه از آیه‌هایی است که بر درستی و صحت نبوت پیامبر ما صلی الله علیه و آله گواه است و همچنین گواه است که قرآن از جانب خدای سبحان است، زیرا قرآن از رویدادی که بزودی اتفاق خواهد افتاد خبر می‌دهد و این غیب است که جز خدای عز و جل نمی‌داند.

ابی سعید خدری گفت: ما مسلمانان به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله با مشرکان عرب روبرو بودیم و همان زمان رومیها و فارسیها هم درگیری داشتند. خداوند ما را بر مشرکان پیروزی داد و رومیها را هم بر مجوسها پیروز گردانید و ما به خاطر پیروزی بر مشرکان و پیروزی اهل کتاب بر مجوس شاد و خوشحال شدیم و آیه شریفه و يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ اشاره به همین مورد است و این پیروزی روز جنگ «بدر» واقع شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴

مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ یعنی اول و آخر دو زمان، زمان مغلوب شدن و زمان پیروز شدن یعنی مغلوب شدن آنها در ابتدا و غالب شدنشان در آخر نبود جز به امر و خواست خدا.

و يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ روزی که رومیها بر فارسیها پیروز شدند، مؤمنان، به سبب یاری و غلبه دادن خداوند اهل کتاب را بر غیر اهل کتاب، شاد می‌شوند. بعضی از مفسران گویند: مقصود از یاری خدا این است که خداوند بعضی از ستمکاران و کافران را بر

بعض دیگر مسلط می‌سازد، و تفرقه کلمه و اختلاف میان آنها ایجاد می‌کند، که این خود باعث قدرت و قوت اسلام می‌شود. لفظ «وعد» در عبارت «وعد الله» مصدر تأکیدی است هم چنان که به دیگری می‌گویی: لک علی ألف درهم اعترافا اعتراف می‌کنم که هزار درهم طلب تو بر ذمه من است، زیرا در تقدیر چنین است: اعترف لک به اعترافا و وعد الله ذلک و عدا، چرا که جمله پیش در معنا و مفهوم «وعد» می‌باشد.

سپس خداوند کافران را مذمت و سرزنش می‌کند که اینها به امور دنیا بصیرت دارند و منافع و مضار آن را بخوبی درک می‌کنند در صورتی که از امور دین و آخرت بکلی بی‌خبر و غافلند. حسن [بصری] گفته است: آگاهی بعضی از آنها در امور دنیا و (کسب و تجارت) آن اندازه بود که یک درهم را روی ناخشان می‌گذاشتند و وزن آن را می‌فهمیدند و خبر می‌دادند، ولی همین‌ها نمی‌توانستند بدرستی نماز بخوانند.

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا، عبارت «يعلمون» بدل از «لا يعلمون» است. و در این بدل آوردن، اعلام و آگاهی است بر این که عدم علم که جهل و نادانی است، با علمی که از امور دنیا تجاوز نمی‌کند یکسان است. اَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ در عبارت «فی أنفسهم» دو احتمال است: ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵

یکی احتمال این است که ظرف باشد، در این صورت معنا این است که چرا در دل‌هایشان که تهی از فکر است، تفکر را ایجاد و احداث نمی‌کنند، بدیهی است که تفکر تنها در قلب است ولی برای تصویر زیاده‌تری از حال متفکرین به طور کنایه ذکر شده است، چنان که گویند: اعتقد فی قلبه با این که اعتقاد تنها در قلب است، باز هم قلب برای تأکید گفته شده و مقصود این است که چرا فکر نمی‌کنند و چنین سخنانی را می‌گویند و یا چرا فکر نمی‌کنند تا این مطالب را بدانند و درک کنند. احتمال دیگر این است که صله برای تفکر باشد و معنا این است که چرا در نفس خود که نزدیکترین مخلوقات به آنهاست. تفکر و تدبیر نمی‌کنند تا بفهمند آنچه را که خدا از بدایع حکمت در نهاد آنها به ودیعت گذاشته و آفریده است همه دلالت بر تدبیر و حکمت می‌کند و هیچ کدام مهمل و بیهوده نیست.

إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى خداوند هیچ مخلوقی را باطل و بیهوده و بدون هدف صحیحی نیافریده است، بلکه تمام آفریده‌ها همراه با حق [و هدف معین] و حکمت است و با فرض مدت معینی است که ناگزیر به آن مدت منتهی می‌شود که همان روز قیامت و زمان پاداش و هنگام حساب است.

بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ مقصود از لقاء خداوند همان أجل مسمی و روز قیامت است. و حرف «باء» در کلمه بالحق مانند حرف «باء» در این مثال است که می‌گویی:

اشتریت الفرس بسرجه و لجامه: اسب را با زین و افسار و دهنه، خریدم [حرف «باء» در هر دو مورد «با» ی مصاحبت و معیت است].

[سوره الروم (۳۰): آیات ۹ تا ۱۶] ص: ۲۵

اشاره

أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۹) ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أُسَاؤُا السُّوَايَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ (۱۰) اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱۱) وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ (۱۲) وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءٌ وَ كَانُوا بِشُرْكَائِهِمْ كَافِرِينَ (۱۳)

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعِيَةُ يُنْمِذُ يَتَمَرَّقُونَ (۱۴) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ (۱۵) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶

ترجمه: ص: ۲۶

آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که قبل از آنها بودند چگونه شد؟ آنها از اینان بسیار توانا تر بودند و زمین را برای آبادانی دیگرگون کردند، و بیشتر از اینها آباد و عمران کردند، و پیامبران با معجزه‌ها و دلالت‌های روشن برای هدایتشان آمدند، (و چون انکار کردند کیفر خود را دیدند) خداوند هرگز به آنها ستم نکرد، بلکه آنها خود در حق خویش ستم کردند. (۹)

سپس سرانجام آنان که اعمال بد مرتکب شدند به جایی رسید که آیات خدا را انکار کردند، و آن را به استهزاء و تمسخر گرفتند (۱۰)

خداوند است که آفرینش را آغاز می‌کند، سپس آن را (پس از مرگ) باز می‌گرداند، آن گاه به سوی او باز می‌گردید (۱۱)

و روزی که قیامت برپا شود تبهکاران در نومیدی و اندوه فرو می‌روند (۱۲)

و هیچ شفاعت و کمکی از معبودانشان برای آنها نخواهد بود و به آن چیزهایی که شریک خدا قرار داده بودند کافر می‌شوند (۱۳)

و روزی که قیامت برپا شود، (مردم) از هم جدا می‌شوند (۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷

اما آنان که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند در باغی از بهشت شاد و مسرور خواهند بود (۱۵)

و اما آنان که کافر شدند و آیات ما و لقای آخرت را انکار کردند در دوزخ، برای عذاب الهی، حاضرشان کنند. (۱۶)

تفسیر: ص: ۲۷

أَوْ لَمْ يَسْتَبْرُوا فِي الْأَرْضِ مفهوم این آیه شریفه ثابت می‌کند که کافران مکه در بلاد و شهرهای امت‌های گذشته مسافرت و سیر کرده‌اند، و آثار ویرانی آنها را که به سبب انکارشان نسبت به پیامبران بوده است، نگریسته‌اند. سپس خداوند احوال امت‌های گذشته را توصیف می‌کند و می‌فرماید: آنها از این مشرکان مکه بسیار نیرومندتر بودند و زمین را برای آبادانی دیگرگون می‌کردند. واژه «إِثَار» یعنی شخم زدن و عرب به گاو ثور می‌گوید چون زمین را شخم می‌زند و آن را دیگرگون می‌کند، و بقر می‌گوید چون آن را می‌شکافد.

وَعَمْرُوها أَكْثَرُ مِمَّا عَمَرُوها و آن گذشتگان بسیار بیشتر از این کافران زمین را آباد و عمران می‌کردند [با این وصف به سبب کفرشان نابود شدند].

فَمَا كَانَ اللَّهُ يُظْلِمُهُمْ و خداوند که آنها را هلاک کرد به آنها ستمی نکرده است، زیرا ذات خداوند منزّه از ستم کردن است، بلکه آنان با کارهایی که انجام دادند و موجب هلاک آنها شد خود به خویشتن ستم کردند.

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أُسَاؤُا السُّوای لفظ «عاقبه» هم با نصب و هم با رفع «عاقبه» خوانده شده است. و واژه «سوای» اسم تفضیل و مؤنث اسوء و به معنای زشت‌تر و ناپسندیده‌تر است مانند حسنی که مؤنث أحسن است و مقصود این است که آن کافران در دنیا با هلاک شدن کیفر می‌بینند و سرانجام آنها در آخرت هم از همه بدتر است. لکن در آیه به جای ضمیر، اسم ظاهر قرار داده شده است. اما کسی که «عاقبه» را منصوب خوانده است آن را خبر «کان» قرار داده است. و منظور از «سوای»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸

بدترین کیفر و عقوبتهای روز قیامت است که جهنم می‌باشد.

أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ عِبَارَت «أَنْ كَذَّبُوا» به معنای: لَأَنْ كَذَّبُوا است، یعنی به عُلّت تکذیب آنها.

ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ سپس به ثواب یا عقاب خداوند باز می‌گردند. کلمه «ترجعون» هم با «تاء» و هم با «ياء» يرجعون خوانده شده است.

يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ کلمه «بلس» از إبلاس و به معنای فردی است که در جایی با حالت یأس و حیرت و سرگردانی توقف کرده باشد.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءٌ مقصود از شرکای آنها، چیزهایی، غیر از خداست، که پرستش می‌کردند.

وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ آن مشرکان نسبت به معبودان خود کافر می‌شوند و ألوهیت آنها را انکار می‌کنند.

يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ضمیر در «یتفرقون» به مسلمانان و کافران بر می‌گردد و عبارت بعدی بر این مطلب دلالت دارد و مقصود این است

که آنها از یکدیگر جدا می‌شوند و هرگز در باغی از بهشت اجتماع نمی‌کنند.

فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ کلمه «روضه» به خاطر بیان اهمیت و عظمت آن، نکره آمده است، یعنی در باغی و چه باغی! و عرب به هر

سرزمین پر آب و گیاه و سبزه زاری «روضه» می‌گوید. و ضرب المثلی است که می‌گویند: احسن من بيضة في روضة:

بهتر از تخم مرغی در سبزه زاری است (کنایه از زیبایی نقطه پاک و سفید در میان فضایی سبز می‌باشد).

واژه «یحبرون» به معنای شادی و سرور است. و برخی گویند آوازه‌های طرب انگیز بهشتی و سماع در آن جا است.

فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ یعنی مشرکان نمی‌توانند از عذاب الهی غایب شوند و عذاب هم نسبت به آنها تخفیفی پیدا نمی‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱۷ تا ۲۵] ص: ۲۹

اشاره

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ (۱۷) وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ (۱۸) يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۹) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (۲۰) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۱)

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ (۲۲) وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۲۳) وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۴) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ (۲۵)

ترجمه: ص: ۲۹

منزه است خداوند به هنگامی که شام می‌کنید و صبح می‌کنید. (۱۷)

و حمد و ستایش در آسمانها و زمین، مخصوص اوست و تسبیح و تنزیه برای اوست، شامگاهان و هنگامی که ظهر می‌کنید (۱۸)

او زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون می‌آورد و زمین را پس از مرگ، حیات می‌بخشد و همین گونه شما در روز قیامت بر

انگیخته می‌شوید (۱۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰

و از نشانه‌های قدرت او این است که شما را از خاک آفرید، سپس ناگهان انسانهایی شدید و در روی زمین پراکنده گشتید (۲۰) و از نشانه‌های حکمت او این است که از جنس خود شما همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنها آرامش یابید و میان شما دوستی و مهربانی قرار داد، در این امر نیز نشانه‌هایی است از حکمت برای کسانی که تفکر کنند (۲۱) و از نشانه‌های قدرت او آفرینش آسمانها و زمین و تفاوت زبانها و رنگهای شماست، در این امور نیز نشانه‌هایی برای دانشمندان جهان وجود دارد (۲۲)

و از نشانه‌های رحمت او خواب شما در شب و روز است و تلاش شما برای بهره‌گیری از فضل پروردگار است در این امور نشانه‌هایی است برای کسانی که گوش شنوا دارند (۲۳)

و از آیات او این است که برق و رعد را به شما نشان می‌دهند که هم باعث ترس و هم مایه امید است و از آسمان به رحمت بارانی می‌فرستد که زمین را، پس از مردن، زنده می‌کند. در این امور نشانه‌های قدرت و حکمت خدا برای خردمندان آشکار است (۲۴) و از نشانه‌های او این است که آسمان و زمین به فرمان او بر پاست، سپس هنگامی که شما را در قیامت از زمین فرا می‌خواند، ناگهان، برای حضور در محشر، همه خارج می‌شوید. (۲۵)

تفسیر: ص: ۳۰

سپس خدای سبحان به دنبال تذکر و وعده ثواب و تهدید از کیفر، راههای رسیدن به ثواب و نجات از کیفر را بیان می‌فرماید. مقصود از تسبیح معنای ظاهری آن است که منزّه دانستن خداست از پلیدیها و ذکر و یاد او در زمانهای مذکور. برخی از مفسران گویند مقصود از تسبیح نماز است.

از ابن عباس پرسیده شد: آیا نمازهای پنجگانه را در قرآن یافته‌ای؟ گفت: آری و این آیه شریفه را قرائت کرد.

منظور از «تَمْسُونَ» نماز مغرب و عشا و از «تُصْبِحُونَ» نماز صبح و از «عَشِيَا»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱

نماز عصر و از «حِينَ تَطْهَرُونَ» نماز ظهر است. از پیغمبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود:

کسی که بخواهد با پیمانانه پر و لبریز برای او کیل کند، باید آیه «فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ...» را تا «وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ» بخواند. (۱).

وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ و مانند این زنده کردن شما را از قبر بیرون می‌آورد و بر می‌انگیزاند.

أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ اَصْلٍ و منشأ آفرینش شما از خاک است.

إذا حرف مفاجات و به معنای اتفاق ناگهانی است و در تقدیر چنین است: سپس ناگهان زمانی آمد که شما انسان شدید و در روی زمین انتشار یافتید. این مورد مانند این آیه است که می‌فرماید:

وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا و نساءً و از آن دو مردان و زنان بسیاری در روی زمین پراکنده کرد. (نساء / ۱).

مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا از همان شکل و جنس نهاد شما، و نه از جنس دیگری، همسرانی آفریدیم تا به وسیله آنها آرامش یابید و انس و الفت به آنها پیدا کنید. و این امر به سبب این است که میان دو چیز از یک جنس، مهربانی و آرامش بر قرار است ولی میان دو چیز از دو جنس مختلف، جدایی و دوری وجود دارد.

وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً و رَحْمَةً میان شما به وسیله ازدواج، دوستی و مهربانی ایجاد کرد در صورتی که پیش از آن هیچ سببی از قرابت و یا خویشاوندی در میان شما نبود که موجب دوستی و مهربانی گردد.

وَ اِخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَ اَلْوَانِكُمْ مقصود از «السنه» یا همان واژه‌ها و لغت‌های هر زبان است [مانند عربی فارسی ترکی ...] و یا لهجه‌ها و شکل و آهنگ آنهاست [که در]

-۱-

«من سره ان یکال له بالقفیز الأوفی فلیقل «فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ» الی قوله: «وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ».

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲

این صورت توجه داریم که حتی لهجه دو برادر هم یکسان نیست. خداوند میان این چیزها تفاوت و اختلاف قرار داد به طوری که حتی دو سخنگو، در هیچ یک از خصوصیات سخن و نحوه صدا، یکسان نیستند. و همچنین این اختلاف در صورت و خطوط آن و در رنگها و انواع آن موجود است. و به سبب همین اختلاف و تفاوت است که افراد شناخته می‌شوند و اگر چنین نبود و همه یک شکل و یکسان بودند اشتباهها و مشکلات بزرگی روی می‌داد.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ در این امور، بر کمال قدرت و حکمت صانع و خداوند، برای دانشمندان نشانه‌ها و آیه‌های آشکاری است.

کلمه «للعالمین» هم به کسر «لام» و هم به فتح آن «للعالمین» خوانده شده است، و گواه برای کسر خواندن آن این آیه است که می‌فرماید: وَ مَا يَعْظُمُهَا إِلَّا اَلْعَالَمُونَ «و جز دانشمندان آن را درک نمی‌کنند». (عنکبوت/ ۴۳) مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ عبارت این آیه، از باب «لف و نشر» مرتب است و ترتیب آن چنین است: و من آیاته منامکم و ابتغواکم من فضله باللیل و النهار. لکن دو قرین دومی «لیل و نهار» میان دو قرین اولی «منامکم و ابتغواکم» فاصله شده است، به این دلیل که هر دو از جنس زمانند و زمان و آنچه در زمان واقع می‌شود مثل شیء واحد است. علاوه خود پهلوی هم قرار گرفتن «لیل و نهار» به اتحاد کمک می‌کند. و ممکن است معنایش این باشد که «منامکم فی الزمانین و ابتغواکم من فضله فیهما» یعنی آسایش و خواب شما و همچنین طلب روزی از فضل خدا، هر دو، در دو زمان شب و روز می‌باشد. ولی مفهوم اول ظاهرتر است، زیرا در قرآن تکرار شده است.

يُرِيكُمْ اَلْبُرُوقَ اَلْحَوْفًا وَ طَمَعًا در فعل «یریکم» دو صورت محتمل است: یکی آن که حرف ان در تقدیر گرفته شود. دیگری آن که فعل به جای مصدر قرار داده شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳

چنان که فعل «تسمع» در مثال: تسمع بالمعیدی خیر من ان تراه: نام معیدی را از دور بشنوی بهتر است که او را ببینی، نیز بر این دو وجه تفسیر شده است.

«خوفا» ترس از صاعقه یا ترس از اخلاف [یعنی ترس از این که ابرها بگذرند و باران نبارد].

«و طمعا» امید و طمع به بارش باران. برخی از مفسران گویند ترس برای مسافر است و طمع برای غیر مسافر.

دو کلمه «خوفا و طمعا» منصوبند، یا به عنوان این که مفعول له باشند و گویا گفته شده است که برق را به شما ارائه می‌دهیم به علت ترساندن و امیدوار کردن و یا در تقدیر چنین بوده است: اراده خوف و اراده طمع که مضاف حذف شده است و مضاف الیه به جای آن آمده است. و رواست که حال باشند یعنی در حالی که می‌ترسید و در حالی که امیدوارید.

وَ مِنْ آيَاتِهِ اَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَ اَلْاَرْضُ بِاَمْرِهِ و از نشانه‌های قدرت او به پا داشتن آسمانها و زمین و نگهداشتن آنها است بدون هیچ ستونی.

بامره یعنی به خواست و اراده او زمین و آسمانها استوارند. و مقصود از به پا داشتن آنها این است که خداوند اراده کرده است که

آنها با کیفیت کنونی باقی بمانند و نابود نشوند.

إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ عِبَارَت «اذا دعاکم» به منزله «یریکم» است از این نظر که در معنا به جای مفرد است و گویا چنین گفته شده است و من آیات قیام السّموات و الأرض ثم خروج الموتی من القبور إذا دعاهم دعوة واحدة: یا أهل القبور أخرجوا یکی دیگر از آیات او به پا داشتن آسمانها و زمین است و سپس بیرون شدن مردگان از قبرهایشان هنگامی که آنها را یک مرتبه بخواند و بگوید ای اهل قبور بیرون آید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴

و مقصود سرعت آن است که بدون درنگ انجام می‌شود. هم چنان که فرمانبر دعوت فرمانده خود را به سرعت پاسخ می‌دهد. [محلّ دعوت ممکن است جای بلند باشد یا پایین] چنان که می‌گویی: من زید را دعوت کردم که ممکن است زید بالای کوه باشد و به طرف شما پایین بیاید و ممکن است که پایین کوه باشد و به طرف شما بالا بیاید. حرف «اذا» ی اولی حرف شرط و دومی حرف مفاجات است.

[سوره الروم (۳۰): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص: ۳۴

اشاره

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَه قَاتِنُونَ (۲۶) وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷) ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۸) بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۲۹)

ترجمه: ص: ۳۴

تمام کسانی که در آسمانها و زمینند از آن اوست و همگی در برابر او خاضع و مطیعند (۲۶) او خدایی است که آفرینش را آغاز کرد سپس آن را باز می‌گرداند (روز معاد) و این کار برای او آسانتر است و برای او «مثل اعلی» و مظهر برتر در آسمان و زمین است و تنها اوست قادر کامل و حکیم (۲۷) خدا از خودتان برای شما مثالی زده، آیا هیچ یک از غلامان و کنیزان شما، در آنچه ما روزی شما گردانیدیم، با شما ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵

شریک هستند؟ آن چنان که بی‌هیچ مزیت با آنها مساوی باشید و همان اندازه بیمی را که از خودتان و شرکای آزاد دارید، از آنها هم دارید؟ ما این چنین آیات خود را برای کسانی که تعقل می‌کنند شرح می‌دهیم (۲۸) آری ستمکاران از جهل و نادانی، هوای نفس خود را پیروی کردند و چه کسی می‌تواند آن را که خدا گمراه کرده است هدایت کند؟ و برای آنان هیچ یار و یآوری نخواهد بود (۲۹).

تفسیر: ص: ۳۵

واژه «قاتِنُونَ» به معنای این است که تمام موجودات از جهت تکوینی در برابر او خاضع و مطیعند، زیرا افعال تکوینی خداوند در

وجود آنهاست. [و خواه ناخواه همه تسلیم قوانین او در عالم تکوینند].

وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ چنان که نزد شما مسلم است که ساختن چیزی برای کسی که چند مرتبه انجام داده است آسانتر می‌باشد از کسی که بار اول بخواهد بسازد و چنین فردی را ماهر گویند، یعنی آن کار را چندین بار پی در پی تکرار و تمرین کرده است. ضمیر در این عبارت مذکر گفته شده است، زیرا مقصود آن یعیده ... بوده است.

برخی از مفسران گویند: کلمه «اهون» به معنای هین است، یعنی آسان نه به معنای آسانتر، [زیرا در برابر هر آسانتری دشوارتری است که این مفهوم نسبت به خداوند بی‌معناست].

هم چنان که شاعر گفته است: لعمرک ما أدری و إنی لأوجل، به جان تو قسم من نمی‌دانم ولی می‌ترسم ... در این مثال لفظ او جل به معنای وجل است [یعنی من ترسان هستم نه این که بیشتر می‌ترسم].

وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى، «مثل اعلی»، یعنی صفت برتری که جز خداوند، در آسمانها و زمین، کسی نیست که به آن صفت توصیف شود و آن این است که تنها خداوند آن توانایی است که هیچ ناتوانی و عجزی در آفرینش ابتدایی و در اعاده آن برای او نیست. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ و اوست که در تمام کارهایش توانا و مقتدر و حکیم است.

قتاده گفته است: مقصود از «مثل اعلی» عبارت: لا إله إلا الله، است که خداوند را به وحدانیت و یگانگی توصیف می‌کند. ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِّنْ أَنْفُسِكُمْ خداوند از نزدیکترین چیزها به خودتان که نفس شما باشد مثلی را انتزاع و اخذ کرده است. حرف «من» در عبارت «مِنْ أَنْفُسِكُمْ» برای ابتداء غایت است.

هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ آيا شما راضی هستید از بردگان شما که بشری مانند شما و بنده‌ای مانند بندگان هستند، در آنچه ما از اموال و غیره به شمار روزی دادیم، شریک شوند و شما و آنها بدون هیچ تفاوتی در آن اموال برابر باشید؟ بنا بر این اگر چنین چیزی را درباره خودتان رضایت نمی‌دهید چگونه راضی می‌شوید که مخلوقی از آفریده‌های خدایی را که مالک همه است شریک او قرار دهید؟

كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ این گونه ما با ذکر مثلها، آیات خود را توضیح می‌دهیم، زیرا تمثیل، معناهای پنهانی را آشکار و روشن می‌کند و مانند این است که آنها را شکل می‌دهد و مجسم می‌کند.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مقصود از ستمکاران همان مشرکانند، به دلیل این آیه که فرموده است: إِنَّ الشُّرُكَاءَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ برآستی که شرک ستم بزرگی است (لقمان/۱۳).

أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ یعنی در حال جهل و نادانی تابع هواهای نفسانی هستند، زیرا شخص دانشمند اگر از هوای نفس پیروی کند ممکن است دانشش او را باز دارد، ولی فرد نادان و جاهل مانند حیوانات دیوانه وار از هوای نفس پیروی می‌کند و چیزی هم مانع او نمی‌شود.

فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ آن کسی را که خداوند او را یاری و کمک نکند و چون

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷

می‌داند که رحمت و مهربانی در حق او سودی ندارد، لطف و مهربانی به او نفرماید، چنین فردی را چه کسی می‌تواند هدایت کند؟ و دلیل بر این که مقصود از «اضلال» کمک و یاری نکردن است، فراز دیگر آیه است که می‌فرماید: وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ.

[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۰ تا ۳۷] ص: ۳۷

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۰)
 مُبِينٍ إِلَيْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۳۱) مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شَيْعاً كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ
 (۳۲) وَ إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُبِينِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۳۳) لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ
 فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۴)

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَاناً فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ (۳۵) وَ إِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَ إِن تَصِبْهُمْ سَيِّئَةً بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ إِذَا
 هُمْ يَقْنَطُونَ (۳۶) أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳۷)

ترجمه: ص: ۳۷

ای رسول ما روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن، این فطرتی است که خداوند انسانها را بر آن آفریده دیگرگونی در آفرینش خدا نیست، این است دین و آیین استوار حق ولی بیشتر مردم آگاه نیستند (۳۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸

و این باید در حالی باشد که شما به سوی خدا باز گردید و از او بپرهیزید و نماز را بر پا دارید و از مشرکان نباشید (۳۱)
 و از کسانی نباشید که دین خود را پراکنده ساختند و به دسته‌ها و فرقه‌ها تقسیم شدند و هر گروهی به آنچه دارند دلبسته و خوشحالند (۳۲)

هنگامی که ضرر و ناراحتی به مردم برسد پروردگار خود را می‌خوانند و به سوی او باز می‌گردند، اما هنگامی که خدا رحمتش را به آنها بچشاند باز گروهی از آنان نسبت به پروردگارشان مشرک می‌شوند (۳۳)

بگذار نعمتهایی را که به آنها داده‌ایم کفران کنند، ای مشرکان از روی هوا و هوس از دنیا بهره‌گیری امرا بزودی کیفر خود را خواهید دانست (۳۴)

آیا ما دلیل محکمی برای آنها فرستادیم که از شرک آنها سخن گوید و حجت بر صحت آن باشد (۳۵)
 و هر گاه رحمتی به مردم بچشانیم شاد می‌شوند و هر گاه رنج و مصیبتی که کیفر کارهای ایشان است به آنها رسد ناگهان مأیوس و نومید می‌شوند (۳۶)

آیا ندیدید که خدا روزی هر کس را بخواهد گسترده یا تنگ می‌سازد، در این جریان نشانه‌هایی است برای گروهی که ایمان می‌آورند. (۳۷)

تفسیر: ص: ۳۸

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ، روی خود را به سوی دین راست و مستقیم گردان بدون این که به جانب راست یا چپ توجهی داشته باشی. و این تمثیل است برای ثبات و پایداری در دین و اهتمام و توجه کامل به مسایل آن، زیرا کسی که به چیزی اهمیت می‌دهد با تمام وجود و با توجه کامل، به آن رو می‌کند.

«حَنِيفاً» این کلمه حال است یا برای مأمور یا برای کلمه «الدین».

فِطْرَتَ اللَّهِ این عبارت در تقدیر یا، الزموا و یا، علیکم فطره الله بوده است که در هر دو صورت معنا این است که بر شما لازم است که با فطرت خدا باشید.

مُبِينِينَ إِلَيْهِ لَفْظ «مُبِينِينَ» حال است برای ضمیر الزموا و به همین سبب است که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹

به صورت جمع خطاب شده است. و عبارت‌های «و اتَّقَوْهُ» و «أَقِمْوا الصَّلَاةَ» و «لَا تُكُونُوا» همه به همین ضمیر معطوفند.

فطره الله واژه «فطرت» به معنای خلقت است، به دلیل این که می‌فرماید لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ و مقصود این است که خداوند سرشت شما را طوری آفریده است که قابلیت آن را دارید که دین اسلام و یگانگی خدا را بپذیرید و از آن باز نگردید و منکر آن نشوید حتی اگر شما را به حال خود بگذارند دینی جز دین اسلام اختیار نمی‌کنید و کسانی از شما که گمراه می‌شوند به وسیله شیطانهای جن و انس گمراه می‌شوند.

روایتی است که خداوند می‌فرماید: من بندگانم را به دین خالص و استوار آفریدم و این شیطانها هستند که آنها را فریب می‌دهند و از دینشان بر می‌گردانند و آنها را وادار می‌کنند که دیگری را شریک من قرار دهند «۱».

پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر فرزندی بر فطرت یکتا پرستی متولد می‌شود و این پدر و مادر است که او را یهودی یا مسیحی می‌کند. «۲»

لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ سزاوار نیست که این فطرت (پاک) تغییر کند و بدل به چیز دیگر شود.

در این آیه قبل ابتدا به پیغمبر صلی الله علیه و آله خطاب شده است و به همین سبب فعل «اقم» مفرد گفته شده و در آیه بعد فعل «و اتَّقَوْهُ» جمع آمده است زیرا در حقیقت خطاب به پیغمبر صلی الله علیه و آله خطاب به امت آن حضرت است.

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ عِبَارَت «مِنَ الَّذِينَ» بدل از «مِنَ الْمُشْرِكِينَ» است.

فارقوا دینهم، از دین اسلام جدا شدند و «فَرَّقُوا» نیز خوانده شده و به معنای این

-۱-

«خلقت عبادی حنفاء فاحتالتهم الشیاطین عن دینهم و أمرهم أن یشرکوا بی غیری».

-۲-

«کلّ مولود یولد علی الفطرة حتی یكون أبواه هما اللذان یهودانه و ینصرانه».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰

است که آنها به سبب اختلاف در هواهای نفسانی، دین اسلام را به مذاهبهای مختلف، بخش کردند.

و كانوا شیعاً فرقه‌هایی شدند و هر فرقه‌ای از پیشوایی که آنها را گمراه کرده بود پیروی می‌کردند.

کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَمْ یَدِیْهِمْ فَرِحُونْ هر فرقه‌ای از مذهب و ملک خود شاد بود و از این که باطلی را درست و حق گمان می‌کرد خوشحال بود.

و رواست که عبارت «مِنَ الَّذِينَ» از ما قبل خود جدا و در تقدیر چنین باشد: من المفارقین دینهم کُلُّ حِزْبٍ فرحین بما لدینهم، ولی کلمه فرحون، به عنوان این که صفت برای کُلُّ باشد، به رفع خوانده شده است.

وَ إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ، هر گاه مردم گرفتار مرض، قحطی یا سختیهای دیگری شوند، به خدا متوجه می‌شوند و به سوی او باز می‌گردند.

ثُمَّ إِذَا أَذَقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً، و آن گاه که رحمت خدا شامل آنها شود و از سختیها و مصیبتها رها شوند این نعمت را به کفران بدل می‌کنند.

لِیُکْفَرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ، حرف «لام» در «لیکفروا» مجازی است و مانند آن است این آیه: لَیْکُونَنَّ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَنًا، «تا سرانجام دشمن و مایه اندوهشان باشد».

(قصص / ۸).

فَتَمَتَّعُوا، این جمله مانند عبارت: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ است، «هر چه می خواهید انجام دهید» (فصلت / ۴۰).

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ، بزودی کیفر این تمتعهای خود سرانه را که برده‌اید، خواهید دانست.

سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ، واژه «سلطان» به معنای حجت و دلیل و است و عبارت «فَهُوَ يَتَكَلَّمُ» مجاز است مانند این مورد که گفته می‌شود: کتابه نینطق بكذا و معنای آن دلالت است و گویا گفته است: آیا دلیلی وجود دارد که بر صحت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱

شرك آنها شهادت و گواهی بدهد. حرف «ما» در کلمه «بما» مصدری است، یعنی شرك آوردن آنها به خدا و ممکن است که موصوله باشد و ضمیر «به» به آن برگردد و معنا این باشد که: آیا آن دلیل گواهی به چیزی می‌دهد که به سبب آن چیز آنها مشرك شدند؟

وَ إِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً وَ هَنَگَامِي كَمَا نِعْمَتِي مِنْ قَبْلِ بَارَانَ، ثروت و سلامتی به آنها می‌چشانیم خوشحال می‌شوند.

وَ إِن تَصَبَّحْتُمْ بِهِمْ سَيِّئَةً وَ اِکْرَامًا بِسَبَبِ نَافِرْمَانِيهَائِهِمْ بِلَايِي مِنْ قَبْلِ خَشْكَسَالِي، فقر، بیچارگی و مرضها به آنها برسد از رحمت خدا نوید می‌شوند.

سپس خداوند خطا و زشتی کارشان را گوشزد می‌کند و می‌فرماید: اینها می‌دانند تنها خداوند است که روزی آنها را فراخ یا تنگ می‌کند، بنا بر این چرا از رحمت خدا مأیوس و نوید می‌شوند و به سوی خدا باز نمی‌گردند در حالی که توبه کنند و از گناهی که به سبب آنها به سختی کیفر دیدند، پشیمان شوند تا نعمت خدا هم به آنها باز گردد.

[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۴۱

اشاره

فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۳۸) وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيُرَبُّوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرَبُّوا عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ (۳۹) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲

ترجمه: ص: ۴۲

ای رسول ما حق خویشاوندان و مسکینان و ابن سبیل را ادا کن، این برای آنان که طالب رضای خدایند بهترین کار است و چنین کسانی رستگارانند (۳۸)

آنچه را به عنوان ربا می‌پردازید تا در اموال مردم فزونی یابد نزد خدا فزونی نخواهد یافت و آنچه را که به عنوان زکات، بدون ربا و تنها برای رضای خدا، می‌پردازید فزونی می‌یابد و کسانی که چنین می‌کنند دارای پاداش مضاعفند (۳۹)

خداوند همان کسی است که شما را آفرید و روزی بخشید و سپس می‌میراند و پس از آن زنده می‌کند، آیا از آنانی که شریک خدا قرار داده‌اید چیزی از این کارها را می‌توانند انجام دهند؟ او منزّه و برتر است از آنچه شریک برای او قرار می‌دهند (۴۰).

تفسیر: ص: ۴۲

فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ ابی سعید خدری گفته است: هنگامی که این آیه نازل شد پیغمبر صلی الله علیه و آله فدک را به فاطمه بخشید و در اختیار او گذاشت و همین مطلب از ائمه ما علیهم السلام روایت شده است.

هنگامی که خداوند بیان کرد که سبب بلاهایی که به مشرکان می‌رسد اعمال و گناهان آنهاست، به دنبال آن، کارهایی را که واجب است انجام شود و کارهایی را که ترک آن واجب است و حق خویشاوند که صله رحم است و حق بیچارگان و در راه ماندگان و سهمی را که برای هر یک معین شده است بیان می‌فرماید.

يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ أَيْنَ كَانُوا خَالصًا وَ خَالصًا بِقصد تقرب به خدا انجام می‌دهند و هیچ جهت دیگری را در نظر ندارند. وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَاً بِرِخَىٰ مِنْ مَفْسِرِينَ گویند مقصود ربای حلال است و آن این است که مالی را به عنوان هدیه یا عطیه‌ای بدهی تا در مقابل بیشتر از آن دریافت داری، این کار نه ثوابی دارد و نه گناهی و همین مطلب از حضرت باقر علیه السلام روایت شده است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳

و برخی گویند این مورد هم مانند این آیه است: يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ «خداوند ربا را نابود می‌کند و بر صدقات می‌افزاید» (بقره/ ۲۷۶) بنا بر این مقصود این است که با این کارتان می‌خواهید مال بیشتری را از اموال مردم دریافت دارید، ولی پیش خدا نه بهره‌ای دارید و نه پسندیده است (تا در قبال آن ثوابی داشته باشید).

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ در این کار تنها رضایت خدا را می‌خواهید نه پاداش و مکافات از گیرندگان. فاولئك هم المضعفون پس این گروه کسانی هستند که ثوابشان چند برابر می‌شود. و مانند واژه «مضعف» است کلمه «مقوی» و «موسر» در عبارت ذوی القوه و ذوی الیسار.

عبارت «آتیتم من ربا» ایتیم، بدون مد نیز خوانده شده که در معنا تفاوتی ندارد و معنا به حالت مدی بر می‌گردد. هم چنان که می‌گویند: ایت الخطا و ایت الصواب.

ولی در عبارت: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ» بدون اختلاف با مد خوانده شده است. کلمه «لیربوا لربوا» نیز خوانده شده یعنی شما مال آنها را زیاد می‌کنید، یا این که شما به سبب زیادی که از اموال مردم می‌خواهید و به طرف خود جلب می‌کنید، صاحب زیادی می‌شوید.

فأولئك هم المضعفون در این آیه شریفه از خطاب به غیبت التفات شده که این گونه التفات، التفات حسن و در ادبیات عرب نوعی فصاحت است و گویا چنین گفته است: فأولئك الذين يريدون وجه الله بصدقاتهم هم المضعفون کسانی که با صدقاتشان تنها رضایت خدا را می‌خواهند، آنان مضعفانند. این گونه مدح و ستایش بهتر است از این که بگوید: أنتم المضعفون و ضمیری که به کلمه ما در عبارت «ما آیتیم» باید برگردد حذف شده و در اصل: هم المضعفون به بوده است.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ در این عبارت، الله مبتدأست و جمله الذي خلقكم خبر آن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴

است، یعنی این خداوند است که فاعل و به جا آورنده چنین کارهایی است که به جز خودش هیچ فردی قادر به انجام آن نیست. هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ پس از بیان مطالب بالا خداوند می‌فرماید: آیا از کسانی که شما آنها را شریک قرار دادید و به عنوان معبود قبول دارید، کسی هست که بتواند چیزی از این کارها را انجام دهد، تا آنچه را که شما نسبت به آنها انجام می‌دهید (و معتقد هستید) صحیح و درست باشد؟

سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ سپس خداوند ذات خودش را از این که دیگری در عبادت با او شریک باشد، منزّه و مبرا می‌کند.

اشاره

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۱) قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ (۴۲) فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصَدِّعُونَ (۴۳) مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ مَنْ وَعَى صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ (۴۴) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (۴۵)

ترجمه: ص: ۴۴

فساد و پریشانی در خشکی و دریا به خاطر کارهایی که مردم انجام داده‌اند آشکار شده، خدا می‌خواهد کیفر بعضی از اعمالشان را به آنها بچشاند شاید به سوی حق بازگردند (۴۱)

(ای رسول ما) به مردم بگو در زمین سیر کنید و عاقبت مردمان پیش از خود را که بیشترشان مشرک بودند، بنگرید که چگونه بود (۴۲)

ای پیامبر روی خود را به دین مستقیم و پایدار اسلام متوجه ساز، پیش از آن که روزی فرا رسد که هیچ کس قدرت ندارد از خدا باز گردد در آن روز مردم به گروه‌هایی تقسیم می‌شوند (۴۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵

هر کس کافر شود کفرش به زیان خود او است و آنها که عمل نیک انجام دهند پاداش الهی را به سود خودشان آماده می‌سازند (۴۴)

این برای آن است که خداوند کسانی را که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند از فضلش پاداش دهد، بی‌تردید خدا کافران را دوست ندارد. (۴۵)

تفسیر: ص: ۴۵

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ مقصود از فساد در خشکی و دریا، قحطی و کم حاصلی در کشاورزی و مزرعه‌ها، کم سودی در تجارت و معاملات و نبودن برکت در هر چیزی است.

بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ منظور مشرکان و کافران مکه هستند که به سبب کفر و نحسی گناهانشان باعث چنین بلاها و فسادهایی شده‌اند.

حسن [بصری] گفته است: مقصود از دریا، شهرها و قریه‌های ساحلی دریاست.

و عکرمه گوید که عرب شهرهای آباد را دریا می‌گوید.

و روا است که مقصود از فساد همان شرک و گناهی باشد که مردم آن سرزمین آن را شیوه خود قرار داده‌اند ولی معنا و مقصود اولی مناسبتر است.

لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا یعنی پیش از آن که پاداش تمام کارهایشان را در آخرت بدیم، کیفر بعضی از آن کارها را در این دنیا به آنها می‌چشانیم.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ شاید آنها از این حالتی که دارند به سوی خدا بازگردند.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ سپس خدای سبحان در تأکید این که معصیتها و نافرمانیها سبب ناخشنودی و غضب خداوند می‌شود، امر

فرموده که در زمین گردش و مسافرت کنید و بنگرید خداوند چگونه مردمانی را که مشرک و گناهکار بودند هلاک و نابود کرده است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ وَارْثِهِ «قیم» به معنای مستقیم و نهایت استقامت و راستی است که هیچ گونه کجی و انحرافی در آن نیست. لا مَرَدَّ لَهُ، مِنَ اللَّهِ عِبَارَت «من الله» یا متعلق به «یاتی» است که معنی چنین است: پیش از آن که از طرف خدا روزی بیاید که هیچ کس نتواند آن روز را برگرداند.

هم چنان که خداوند می‌فرماید: فَلَا يَسْتَتِيعُونَ رَدَّهَا «توانایی بر رد آن روز ندارند» (انبیا/ ۴۰) و یا متعلق به «مرد» است که چنین معنی می‌شود: پیش از روزی که پس از آمدنش برگردانده نمی‌شود و ممکن نیست که خداوند آن را باز گرداند. يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ فَعَل «یصدعون» یصدعون، بوده و به معنای گروه گروه و فرقه فرقه شدن در آن روز است که گروهی در بهشت و گروهی در جهنمند.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ كَسَى كَافِرٌ شُود كِيفِرُ وَ پاداش كُفْرَشِ مَتَوَجِّهٌ خُودِ اُو اسْتِ فَلَا نَفْسَ لَهُمْ يَمْهَدُونَ به وسیله کارهای نیک منزل و جایگاهی برای خودشان آماده و مهیا می‌کنند، هم چنان که خدمتکار یکی از شما فراشتان را بگستراند و هموار کند تا ناهمواری و چیزهای دیگر در رختخواب باعث ناراحتی و ناگواری خوابتان نشود.

و روا است که از آیه چنین اراده شود: فعلی انفسهم یشفقون آنها بر نفسهای خود شفقت و مهربانی می‌کنند، چنان که عرب در مهربانی می‌گوید: أم فرشت فأنامت. (۱)

و تقدیم ظرف در دو مورد برای این است که بفهماند ضرر کفر و بهره ایمان و کار نیک تنها به کافر و مؤمن می‌رسد و به دیگری تعدی نمی‌کند.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ لَفِظ «لیجزی» متعلق به «یمهدون» است، زیرا علت آن را بیان می‌کند.

من فضله مقصود از «فضل» آن نیکبها و نعمتهایی است که علاوه بر ثواب

(۱) مادری که از شفقت فراش بگستراند و فرزند خود را بخواباند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷

واجبات، به آنها بخشیده می‌شود یا مراد عطایا و بخششهای خداوند است که همان ثواب و پاداشهای دائمی اوست. به جای ضمیر، اسم صریح «الذین» ذکر شده است، تا خداوند ثابت و مسلم کند که پیش او تنها رستگاری برای مؤمنان است و بس. إِنَّهُ، لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ این عبارت تقریر پس از تقریر، بر طریقه قاعده ادبی «طرد و عکس» است (۱).

[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۶ تا ۵۳] ص: ۴۷

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ وَ لِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ لِنَجْرِىَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۴۶) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاتَّقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُمُوا وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷) اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَنْسِفُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَ يَجْعَلُهُ كَسْفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَشِيرُونَ (۴۸) وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُنْبَلِسِينَ (۴۹) فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۵۰)

وَلَيْسَ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ (۵۱) فَإِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمِعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (۵۲) وَمَا أَنْتَ بِهَادٍ الْعُمِّيِّ عَنْ صَلَاتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۵۳)

۱- جزا دادن به مؤمنان بیانگر آن است که خداوند کافران را دوست ندارد و دوست نداشتن کافران نیز بیانگر آن است که مؤمنان مورد لطف الهی هستند. تفسیر اثنی عشری، ج ۱۰، ص ۳۱۱-م.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸

ترجمه: ص: ۴۸

و از آیات قدرت خدا این است که بادهای را بشارتگرانی می‌فرستد تا شما را از رحمتش بهره‌مند و سیراب کند، و کشتیها به فرمانش حرکت کنند و از فضل او بهره گیرید، شاید که شکرگزاری کنید (۴۶)
ای رسول، ما پیش از تو پیامبرانی را به سوی قومشان فرستادیم آنها معجزه‌ها و دلیلهای روشن آوردند و هنگامی که اندرزا نتیجه نداد ما هم از کافران و تبهکاران انتقام گرفتیم و همواره یاری و نصرت مؤمنان بر ما حقی لازم است (۴۷)
این خداوند است.

که بادهای را می‌فرستد تا ابرها را به حرکت در آورند، سپس آنها را در پهنه آسمان، آن گونه که بخواهد، می‌گستراند و متراکم می‌کند، در این هنگام دانه‌های باران را می‌بینی که از درون آنها خارج می‌شود تا به هر قومی از بندگانش که بخواهد، فرو بارد و همان دم آنها شاد و خوشحال می‌شوند. (۴۸)
هر چند پیش از آن که رحمت حق بر آنها بیارد مایوس بودند. (۴۹)
به آثار رحمت خداوندی بنگر که چگونه زمین را پس از مردنش زنده می‌کند، بی‌تردید هموست که زنده کننده مردگان در روز قیامت است، و او بر همه چیز توانا است (۵۰)

و اگر بادی سوزان فرستیم و بر اثر آن زراعت و باغ خود را زرد و پژمرده بینند، راه کفران پیش گیرند (۵۱)
تو نمی‌توانی که مردگان را شنوا کنی و نه دعوت را به گوش این کران، هنگامی که روی می‌گردانند، برسانی (۵۲)
و نیز تو نمی‌توانی نابینایان کور دل را از گمراهیشان هدایت کنی، تو تنها می‌توانی سخت را به گوش کسانی برسانی که به آیات ما ایمان می‌آورند و در برابر حق تسلیمند. (۵۳)

تفسیر: ص: ۴۸

خداوند سبحان از جمله هدفها و غرضهای ارسال باد را رحمت می‌شمارد و آن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹

این است که باد مژده دهنده باران و چشاندن رحمت است و منظور همان بارندگی است که پیامد آن فراوانی و بهبود محصولات کشاورزی است و نیز لطافت هوا و فایده‌های دیگری است که با ورزیدن باد ایجاد می‌شود.
و لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ و یکی دیگر از هدفها و فایده‌های باد این است که هنگام وزیدن، کشتی‌ها را در دریا به حرکت می‌آورد. و به سبب این که وزیدن باد همیشه موافق کشتی نیست عبارت «بأمره» زیاد شده است [مقصود این است که باد موافق، به امر خدا می‌وزد].

وَلْتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ مَراد این است که از فضل خدا در تجارت دریا، سود و بهره بجوید و روزی به دست آورید.
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ و شاید شما این نعمتهایی را که در باد است، شکر کنید. در عبارت «و لیدیقکم» دو صورت است: یکی آن که متعلق به فعل محذوف باشد که در تقدیر چنین است و لیدیقکم و لیکون کذا و کذا أرسلها. دیگری آن که عطف بر «مبشرات» باشد و گویا فرموده است: لیشرکم و لیدیقکم.

كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ

این فراز از آیه شریفه بیانگر عظمت مؤمنان و شأن و مقام والای آنهاست، زیرا خداوند مؤمنان را شایسته آن دانسته است که به آنها کمک و یاری و از آنها پشتیبانی کند.

فَيَسُطُّهُ خدایا یک بار ابرها را در پهنه آسمان می گستراند.

وَيَجْعَلُهُ، كِسْفًا و بار دیگر آنها را متفرق و تکه تکه می کند.

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ و قطره‌های باران را می نگری که از میان ابرها، در هر دو حالت، خارج می شود.

مقصود از واژه «سما» جهت و طرف بالاست. هم چنان که در این آیه می فرماید:

وَفَزَعُهَا فِي السَّمَاءِ «شاخه آن در سمت بالاست» (ابراهیم/ ۲۴).

فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مقصود از رسیدن باران به بندگان، رسیدن آن به سرزمینها و شهرهای آنهاست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰

مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ تکرار کلمه «من قبله» برای تأکید است. هم چنان که در این آیه می فرماید: فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا «پس شیطان و فردی که او را اطاعت کرده هر دو در آتش دوزخ محلندند» (حشر/ ۱۷) در این آیه ضمیر در «أنهما» برای تأکید تکرار شده است.

آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کلمه «آثار» به صورت اثر و آثار هر دو خوانده شده است.

إِنَّ ذَلِكَ لَمُحِي الْمَوْتِ بی تردید این همان خدای توانایی است که انسانها را پس از مرگ زنده می کند.

فَرَأَوْهُ مُضِيًّا ضَمِيرٌ در کلمه «فراوه» به اثر باران و رحمت خداوند که نبات و گیاهان است بر می گردد، یعنی مردم گیاهان را می بینند که زرد شده و کسی که «آثار» را به صورت جمع خوانده است ضمیر «راوه» را به معنای آثار رحمت برگردانده و آن کلمه «نبات» است، این کلمه چون مصدر است به هر چه از زمین رویده شود گفته می شود، بنا بر این هم برای کم و هم برای بسیار می آید.

لام در کلمه «لئن» مقدمه و زمینه‌ای است برای قسم و کلمه «لظلوا» به جای دو جواب است، هم جواب قسم است و هم جزا و جواب شرط.

«مضفراً» پس از آن که کشتزارها و گیاهان آنها سرسبز و خرم بود، بینند که زرد شده است.

خداوند سبحان کافران را سرزنش و مذمت می کند که هر گاه باران را از آنها باز داریم، از رحمت خدا مأیوس و نومید می شوند و هر گاه برای آنها باران بفرستیم شاد و خوشنود می شوند و اگر بادی بفرستیم که گیاهان و مزارع آنها را زرد و خشک کند به نعمت خدا کافر می شوند برخی از مفسران گویند: ضمیر در «فراوه» به کلمه «سحاب» بر می گردد، زیرا هر گاه که ابرها زرد رنگ شوند دیگر نمی بارند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱

اشاره

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ (۵۴) وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ (۵۵) وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبُعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبُعْثِ وَلَكِنَّا كُنَّا لَا نَعْلَمُونَ (۵۶) فَيَوْمَئِذٍ لَا يُنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۵۷) وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ (۵۸) كَذَلِكَ يُطِيعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۵۹) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ (۶۰)

ترجمه: ص: ۵۱

خدا است که اول شما را ضعیف و ناتوان آفرید، سپس بعد از این ناتوانی نیرو و قوت بخشید و باز پس از قوت به ضعف و پیری برگردانید، او هر چه بخواهد می‌آفریند و او به هر چیز دانا و تواناست (۵۴)

و روزی که قیامت بر پا شود، تبهکاران سوگند یاد کنند که در عالم دنیا و برزخ ساعتی بیش درنگ نکردند، این گونه از راستی و حقیقت به دروغ می‌پردازند (۵۵)

و آنان که علم و ایمان به آنها داده شده و می‌گویند: شما به فرمان خدا تا روز قیامت در برزخ درنگ کردید و اکنون روز رستاخیز است، ولی شما آگاه نبودید (۵۶)

آن روز، عذر خواهی ستمکاران سودی ندارد و توبه آنان پذیرفته نمی‌شود. (۵۷)

ما برای هدایت مردم در این قرآن عظیم از هر گونه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲

مثالی بیان کردیم و اگر تو معجزه‌ای برای آنها بیاوری کافران، از روی عناد، می‌گویند: اینها جادو است و شما اهل باطل هستید (۵۸)

این گونه خداوند بر دل‌های جاهلان و نادانان، مهر می‌نهد (۵۹)

ای رسول ما، صبر پیشه کن که بی تردید وعده خدا حق است و آنان که ایمان ندارند هرگز نباید تو را سبک شمارند و خشمگین سازند. (۶۰)

تفسیر: ص: ۵۲

من ضعف کلمه «ضعف» به فتح «ضاد» و ضم آن خوانده شده است و منظور این است که براستی فطرت و ساختمان بدن شما از ابتدا بر ضعف و ناتوانی بنا شده است و آیه شریفه خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا «انسان ضعیف آفریده شده است» (نساء/ ۲۸) هم اشاره به همین است و مقصود این است که ما، در ابتدای امر شما را ضعیف و ناتوان آفریدیم و آن زمان طفولیت است تا به زمان جوانی برسید و آن دوران نیرو و توانایی انسان تا زمان کهولت است پس از آن شما را به حال ضعف و ناتوانی بر می‌گردانیم و آن زمان شیخوخت و پیری است. این فرایند و جریان سیر زندگی، روشنترین دلیل بر وجود صانع دانا و تواناست.

مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ مقصود آنها از درنگ کردن، یا در دنیا و یا در قبر و عالم برزخ و یا زمان میان نابودی دنیا و روز قیامت است و این که آنها زمان توقف خود را، در یکی از این دورانها، یک ساعت گفته‌اند، یا به خاطر کوتاه بودن زمان است یا زمان را فراموش کرده‌اند یا بطور تخمین و بر آورد گفته‌اند.

كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ و مانند این دروغ و خلاف حق در دنیا از راستی و حقیقت، بر می گشتند، و کارهایشان را این چنین بر خلاف درستی و حق، بنا می کردند.

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ گویندگان این آیه شریفه فرشتگان یا پیامبران یا مؤمنانند.

فِي كِتَابِ اللَّهِ در علم خدا که در لوح محفوظ است، یا در علم و قضاء خداوند که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳

به حکمت خود آن را لازم کرده است. دانشمندان که فرشتگان، انبیا و مؤمنان باشند آنچه را که کافران گفتند رد کردند و به ضرر آنها قسم خوردند و سپس آنها را به سبب انکار روز قیامت با این گفتارشان: فَهَذَا يَوْمَ الْبَعْثِ وَ لَكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ملامت و سرزنش کردند و گفتند چون آن روز را حق نمی دانستید اکنون دیگر دانستن آن سودی ندارد.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْرِزَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُشْفَعُونَ و امروز شما نمی توانید برای ستمکاریهایتان عذری بیاورید و اگر هم عذر بیاورید قبول نمی شود. و از آنها خواسته نمی شود که به سبب توبه و برگشت به سوی خدا کارهای زشت خود را از بین ببرند. عرب می گوید: استعینی فلان فاعتبه، یعنی او از من طلب رضایت کرد و من از او راضی شدم و حقیقت این ماده زایل کردن ناراحتیهاست و مقصود این است که از آنها خواسته نمی شود که به سبب توبه و اطاعت، خدا را از خود راضی کنید.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا و برای آنها هر صفتی را که گویا در شگفتی ضرب المثل است، توصیف کردیم و هر داستان عجیبی را برای آنها حکایت کردیم، مانند داستان مبعوثین روز قیامت و آنچه را که می گویند و آنچه به آنها گفته می شود، همه را برای کافران گفتیم، ولی آنان به سبب عناد و تیره دلی هر گاه آیه‌ای از آیه‌های قرآن را برای آنها بیاوری می گویند این آیه یا معجزه‌ای که تو آوردی، باطل و دروغ است.

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مانند چنین مهری که بر دل کافران نهاده است بر دل نادانان نیز نهاده می شود و خداوند آنها را از الطاف و رحمت‌های خود که شفا بخش سینه‌هاست بی بهره می کند به طوری که هر چیز حق و درستی را باطل و دروغ می نامند.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ای پیامبر بر دشمنی کفار صبر کن، زیرا بدون تردید وعده خداوند بر یاری تو و بر پیروزی و برتری دادن دین تو بر تمام دین‌ها حق و مسلم است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴

وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ کفر و عناد مردمی که گمراهند و به آخرت یقین ندارند، نباید تو را سست کند و به جزع و ناشکیبایی وادار سازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵

سوره لقمان ص: ۵۵

اشاره

این سوره در مکه نازل شده است به جز چهار آیه، و دارای ۳۴ آیه است. پیش کوفیان الم یک آیه و پیش بصریان مخلصین له الدین یک آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۵

ابن کعب روایت کرده است که: هر کس سوره لقمان را بخواند، لقمان روز قیامت رفیق و دوست او است و به عدد کسانی که کار نیک انجام داده‌اند و از کار بد نهی کرده‌اند، از حسنات ده تا ده تا به او داده می‌شود. «۱» امام محمد باقر علیه السلام فرموده است: کسی که سوره لقمان را در شب بخواند خداوند سی فرشته را بر او موکل می‌کند تا او را آن شب تا صبح از شر شیطان و یارانش محافظت کنند و اگر در روز بخواند آن فرشتگان او را تا شب از شیطان و یارانش حفظ می‌کنند. «۲»

-۱

من قرأ سورة لقمان كان له لقمان رفيقا يوم القيامة و اعطى من الحسنات عشرين عشرين بعدد من عمل بالمعروف و نهى عن المنكر.

-۲

من قرأ سورة لقمان في ليلة و كدل الله به في ليلته ثلاثين ملكا يحفظونه من إبليس و جنوده حتى يصبح فإن قرأها بالنهار حفظوه من إبليس و جنوده حتى يمسي.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۵۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (۲) هُدًى وَ رَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ (۳) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (۶) وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بَعْدَآبِ أَلِيمٍ (۷) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (۸) خَالِدِينَ فِيهَا وَ عَدَدَ اللَّهُ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹) خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۱۰) هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۱۱)

ترجمه: ص: ۵۶

«الم» (۱)

(تفسیر و ترجمه آن گذشته است) این آیه‌های کتاب حکیم و استوار است (۲)

مایه هدایت و رحمت برای نیکوکاران است (۳)

آنان که نماز را به پا می‌دارند، زکات را ادا می‌کنند و به آخرت یقین دارند (۴)

آنان از طرف پروردگارشان به راه راستند و آنها را رستگاران (۵)

بعضی از مردمان سخنان بیهوده و باطل خریداری (تهیه) می‌کنند تا مردم را از روی نادانی گمراه سازند و آیات الهی را به استهزاء و

سخنیه گیرند، برای آنها عذاب خوار کننده ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷

است (۶)

هر گاه که آیات ما بر او خوانده می‌شود با کبر و غرور روی بر می‌گرداند، گویی هیچ آن را نشنیده، پنداری گوشه‌پایش کر است، او را به عذاب دردناک بشارت ده (۷)

ولی آنان که ایمان آورده‌اند و کارهای نیک انجام داده‌اند، باغهای پر نعمت بهشت از آن آنهاست (۸)
آنها جاودانه در بهشت خواهند ماند، این وعده مسلم الهی است و اوست مقتدر و آگاه (۹)

آسمانها را بدون ستونی که مشاهده کنید آفرید و در زمین کوه‌های بزرگی بنهاد تا شما را به لرزه در نیورد و از هر حیوانی روی آن پراکنده ساخت و از آسمان آب (باران) فرود آوردیم و به وسیله آن در روی زمین انواع گوناگونی از جفتهای گیاهان پر ارزش رویاندیم (۱۰)

این همه آفرینش خداست، اکنون به من بگوئید معبودان غیر خدا چه چیز را آفریده‌اند؟ ولی ستمکاران در گمراهی آشکارند. (۱۱)

تفسیر: ص: ۵۷

هُدًى وَ رَحْمَةً چون این دو کلمه حال است برای «آیات» منصوبند و عامل آن معنا و مفهوم اشاره است که در لفظ «تلک» می‌باشد. و به رفع «رحمة» نیز خوانده شده است بنا بر این که یا خبر بعد از خبر است و یا خبر برای مبتدای محذوف است. لِلْمُحْسِنِينَ عبارتهای بعدی، کلمه محسنین را تفسیر می‌کنند و مقصود کسانی هستند که کارهای نیک به جا می‌آورند و آنان به اقامه نماز و ادای زکات و یقین به آخرت توصیف شده‌اند و مانند این مورد، حکایتی است از اصمعی که از او معنای المعی پرسیده شد و او تنها این شعر اوس بن حجر را خواند:

الْأَمْعَى الَّذِي يظنُّ بِكَ الظَّنَّ كَأَنْ قَدْ رَأَى وَ قَدْ سَمِعَا «۱»

(شاهد بر این است که لفظ (المعی) با عبارتهای بعدی تفسیر شده است) و یا

۱ تیز هوش کسی است که گمانش حق است چنان که گویی آنچه را گمان می‌برد، می‌بیند و می‌شنود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۸

مقصود از «محسنین» کسانی هستند که تمام کارهای نیک را انجام می‌دهند، ولی اختصاص و تفسیر آنها به این سه مورد به سبب فضیلت این سه کار است.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لَهْوَ «لهو» به معنای هر چیز باطلی است که انسان را از کارهای خیر و نیک باز می‌دارد و مفهوم «لهو الحدیث» عبارت است: از بدگویی نسبت به حق، استهزاء، گفتن داستانهای خرافی و مضحک، آواز خواندن و رامشگری کردن و اضافه «لهو» به «الحدیث» به تقدیر «من» بیایته است و در معنا چنین بوده است. من يشتري اللهو من الحدیث و این گونه اضافه، اضافه شیء است به آنچه از آن ساخته شده است، مانند در چوبی، در آهنی، لباس خز.

بعضی از مفسران شأن نزول این آیه را درباره نضر بن حارث گویند، این مرد در سرزمین فارس به تجارت می‌رفت و کتابهایی از فارسیها می‌خرید و داستانهایی از آنها برای قریش حکایت می‌کرد و می‌گفت اگر محمد برای شما داستان عاد و ثمود را می‌گوید، من داستان رستم و اسفندیار و پادشاهان فارس را برای شما می‌گویم، داستانهای او به مذاق قریش خوشایند و با نمک بود، از این روی استماع قرآن را رها می‌کردند. در این صورت کلمه «یشتری» به همان معنای شراء و خریدن است، ولی در غیر اینصورت و به معنای اول «یشتری» به مفهوم عبارت اشتروا الکفر بالایمان است، یعنی حدیث باطل را بدل از حدیث قرآن و حق قرار دادند و آن را به جای حدیث حق، اختیار کردند. قتاده گفته است: اشتری به معنای دوست داشتن است، یعنی حدیث لهو و باطل را دوست دارند و آن را به عوض حدیث حق اختیار می‌کنند.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَلِمَةً «لِيُضِلَّ» هم با ضمّ «ياء» و هم با فتح آن خوانده شده.

وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا عِبَارَت: «يَتَّخِذَهَا» هم به رفع و هم به نصب خوانده شده، رفع آن بنا بر این است که عطف بر «یشتری» باشد و نصب آن به اعتبار این است که عطف بر «لِيُضِلَّ» باشد و ضمیر «هاء» به سبیل بر می‌گردد زیرا این کلمه مؤنث مجازی است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۹

بِغَيْرِ عِلْمٍ بَدُونِ عِلْمٍ و آگاهی و بدون بصیرت و بینایی در امور تجارت، زیرا باطل را عوض حقّ و گمراهی را به جای هدایت خریده‌اند. و مانند این مورد است این آیه شریفه که خداوند می‌فرماید: فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ «این تجارت برای آنها سودی نداشت و هدایت نیافتند» یعنی آنان در تجارت بصیرت نداشتند. (بقره/ ۱۶).

وَلِي مُشْتَكِبِرًا خُودِش رَا از آنچه هست بالاتر بداند و به آیات ما اعتنا نکند.

خداوند حال چنین فردی را به کسی تشبیه کرده است که با وجود شنوا بودن، گوش نمی‌دهد و نمی‌شود گویا در گوشه‌هایش سنگینی است.

كَأَنَّ لَمْ يَسْمَعَهَا، این عبارت در محلّ نصب و حال است برای مستکبرا و لفظ «كَأَنَّ» مخفّفه است و اصل آن: کأنّه، بوده است و ضمیر آن، ضمیر شأن است.

كَأَنَّ فِي أذُنَيْهِ وَقَرَأَ این عبارت حال است برای جمله «كَأَنَّ لَمْ يَسْمَعَهَا» و رواست که هر دو عبارت، جمله استینافی باشند.

وَعِدَ اللَّهُ حَقًّا، کلمه «وعد» و «حقّا» هر دو مصدر تأکیدی (مفعول مطلق) هستند که اولی خود را و دومی غیر خود را تأکید کرده است، زیرا عبارت «لَهُمْ جَنَاتُ النَّعِيمِ» در معنا چنین بوده است: وعدهم الله جنات النعيم خدا به آنها باغهای پر نعمت وعده داده است. بنا بر این مفهوم کلمه «وعد» به وسیله خود «وعد» تأکید شده است، و اما واژه «حقّا» دلالت بر ثبات می‌کند و به وسیله آن، معنای «وعد» تأکید شده است و آنچه به وسیله این دو تأکید شده عبارت «لَهُمْ جَنَاتُ النَّعِيمِ» است.

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ، او عزیز است یعنی کسی است که توانایی بر هر چیزی دارد بنا بر این به هر کس بخواهد نعمت و آسایش عطا می‌کند و به هر کس بخواهد بلا و گرفتاری می‌دهد. او حکیم است یعنی کسی است که هیچ کاری را نمی‌خواهد مگر آنچه را که حکمت اقتضا کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۰

هَذَا خَلَقَ اللَّهُ كَلِمَةً «هذا» اشاره است به مخلوقاتی که ذکر شد و لفظ «خلق» در اینجا به معنای مخلوق است.

الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ مَقْصُودِ كَسَانِي است غیر از خدا که معبود کافران هستند. خدا آنها را سرزنش و محکوم می‌کند و می‌فرماید این چیزهای بزرگ (آسمان و زمین و جز آن ...) از آفریده‌های خداست. حال شما به من نشان دهید که خدایان شما چه چیزهایی را آفریده‌اند تا پیش شما شایسته عبادت باشند. سپس خداوند از تبکیت و سرزنش آنها روی گردانده و به ضرر آنها شهادت می‌دهد که اینها در ورطه‌ای از گمراهی آشکار افتاده‌اند و از حق عدول کرده‌اند.

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱۲ تا ۱۹] ص: ۶۰

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۱۲) وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (۱۳) وَصَبَّيْنَا لِلْإِنْسَانِ إِذْ وُلِدَ بِهِ حَمَلَتُهُ أُمَّهُ وَهِيَ عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَتَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۱۴) وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا

مَعْرُوفًا وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۵) يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي ارْتَبْتُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۶)
 صَخْرَةً أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۱۶)
 يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۷) وَ لَا تَصْعَقُ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَ لَا تَمْسَسِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (۱۸) وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (۱۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۱

ترجمه: ص: ۶۱

ما به لقمان حکمت دادیم و به او گفتیم خدا را شکر کن و هر کس که خدا را شکر کند به سود خود او است و آن کس که کفران کند به زیان خود او است، زیرا خداوند بی نیاز و ستوده است (۱۲)

ای رسول ما به یاد بیاور هنگامی را که لقمان در حال موعظه و اندرز، به فرزندش گفت: ای پسر من هرگز چیزی را شریک خدا قرار مده که شرک، ظلم بسیار بزرگی است (۱۳)

و ما به انسان درباره پدر و مادرش سفارش کردیم، بخصوص مادرش که او را با سختی بسیار حمل کرده است و دوران شیر خواری او در دو سال پایان می‌یابد، به او سفارش کردیم که برای من و پدر و مادرت شکر کن که بازگشت همه شما به سوی من است (۱۴)

و اگر پدر و مادر تلاش کنند که تو موجودی را که از آن آگاهی نداری، شریک من قرار دهی، از آنها اطاعت مکن، ولی در دنیا با آنها به طور شایسته‌ای رفتار کن و راه کسانی را پیروی کن که به سوی من رجوع و توبه کرده‌اند، سپس بازگشت همه شما به سوی من است و من شما را به آنچه عمل کرده‌اید آگاه می‌کنم (۱۵)

ای فرزندم! اگر کارهای نیک و بد به اندازه خردلی باشد و در دل سنگی یا در گوشه‌ای از آسمانها و زمین قرار گیرد، خداوند آن را، برای حساب، می‌آورد، خدا بر همه چیز دقیق و آگاه است. (۱۶)

پسرم! نماز را بر پا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و در برابر مصائبی که به تو می‌رسد شکینا باش که این نشانه‌ای از اراده ثابت و از کارهای مهم است. (۱۷)

فرزندم! هرگز با بی‌اعتنایی از مردم روی مگردان و در زمین با تبختر و مغرورانه راه مرو که خداوند هیچ متکبر خودستا را دوست ندارد. (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۲

پسرم! در راه رفتن میانه روی را برگزین و آهسته و آرام سخن بگو که زشت‌ترین صداها، صدای خران است. (۱۹).

تفسیر: ص: ۶۲

قول قوی و روشنتر این است که لقمان پیامبر نبود بلکه مرد حکیمی بود. و برخی از مفسران گویند که او پیغمبر بود و برخی دیگر گویند که خداوند او را مخیر کرد میان نبوت و حکمت و او حکمت را برگزید. لقمان فرزند خواهر ایوب یا فرزند خاله او بود. و گویند هزار سال زندگی کرد و حضرت داوود علیه السلام را درک کرد و از او علم آموخت. گویند روزی بر داوود علیه السلام وارد شد و داوود مشغول بافتن زره بود، در حالی که خداوند آهن را، مانند موم، برای داوود علیه السلام نرم قرار داد، لقمان

خواست بپرسد که این چیست؟ ولی حکمت او مانع شد و سکوت کرد هنگامی که داود علیه السلام کار زره را تمام کرد آن را پوشید و گفت: تو چه اندازه لباس خوبی برای جنگ هستی. لقمان گفت: سکوت حکمت است! ولی عمل کننده به آن اندک است.

سپس داوود علیه السلام گفت: تو به حقیقت و درستی حکیم نامیده شده‌ای.

أَنَّ اشْكُرُ لِلَّهِ حَرْفُ «أَنَّ» در این مورد، مفسیره است، زیرا حکمت دادن به معنای تعلیم گفتار حکمت آمیز است و بعد خداوند توجه داده است که حکمت واقعی و علم حقیقی عمل به آنچه عبادت خداست و شکر برای اوست و بخشیدن حکمت را به وادار کردن بر شکر، تفسیر فرموده است.

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ خداوند بی نیاز است و احتیاجی ندارد که فردی شکر او را به جا آورد و حمید است یعنی شایسته و سزاوار آن است که حمد و ستایش بشود، هر چند که کسی هم او را ستایش نکند.

يَا بَنِيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ كَلِمَةٌ بَنِيٌّ به سه طریق خوانده شده است:

۱- به فتح «ياء» یا بنی ۲- به کسر «ياء» یا بنی ۳- به سکون «ياء» یا بنی. دلیل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۳

کسی که به کسر خوانده است این گفتار است: یا غلام اقبل، ای غلام من پیش بیا و دلیل کسی که به فتح خوانده است این گفتار است: یا غلاما. که الف به عوض یای اضافه آمده است و سپس برای تخفیف حذف شده است و کسی که در صورت وصل، یاء را به سکون خوانده است، حالت وصل را به جای حالت وقف، قرار داده است.

إِنَّ الشُّرَكَاءَ لَطُغْمٌ عَظِيمٌ براستی که شرک ظلم بزرگی است، زیرا مساوی قرار دادن خداوند که تمام نعمتها از اوست با کسانی که از طرف آنها نه نعمتی است و نه تصور نعمتی می رود، ستم و ظلمی است که حقیقت و نهایت آن را نمی توان دریافت.

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ، وَهِنًا عَلَيَّ وَهْنٍ در این عبارت فعلی مقدر است و اصل آن تهن وهنا علی وهن بوده است. هم چنان که عرب می گوید: رجع عودا علی بدء «برگشت به اول» که در اصل یعود عودا بوده است و جمله حال است برای «امّه» و مقصود این است که ضعف مادر هر آن زیادتر می شود، زیرا هر اندازه که حمل بزرگتر می شود سنگینی و ضعف مادر نیز زیادتر می شود.

أَنَّ اشْكُرُ لِي این عبارت جمله «وَوَصَّيْنَا» را تفسیر می کند.

مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ مقصود از نفی علم، نفی خود آن شریک است، یعنی چیزی را که وجود سودمندی ندارد شریک من قرار مده این مورد مانند این آیه است که خداوند می فرماید: مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ «آنچه را غیر از او می خوانند» (عنکبوت / ۴۲).

وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا با آنها، بخوبی و اخلاق نیک و بردباری و دیدار از آنها و آن طور که جوانمردی اقتضا می کند، مصاحبت و رفتار کن.

وَاتَّبَعِ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ و در دینت از مؤمنان پیروی کن و از دین پدر و مادرت پیروی مکن، هر چند من تو را به رفتار نیک با آنها در دنیا دستور داده‌ام.

ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ برگشت تو و پدر و مادرت به سوی من است و من آنها را، به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۴

سبب کفرشان به کیفر می رسانم و تو را، به سبب ایمانت، پاداش نیک می دهم.

و این کلام که در ضمن وصیت لقمان به فرزندش آمده است، کلام معترضه است و برای تأکید وصیت لقمان درباره نهی از شرک است.

و چون خداوند سفارش پدر و مادر را فرمود برای سفارش بیشتر در خصوص مادر و تذکر حق مادر به تنهایی، سختیها و مشکلاتی

را که مادر در دوران بارداری و شیر خواری طفل متحمل می‌شود، بیان فرموده است.

مِثْقَالِ حَبَّةِ كَلِمَةٍ «مِثْقَال» هم به رفع و هم به نصب خوانده شده است. در صورت نصب، ضمیر «إِنَّهَا» به «شئ» بر می‌گردد که آن شئ چه خوب باشد و چه بد و مقصود این است که عمل انسان چه خوب و چه بد اگر در کوچکی به اندازه دانه خردلی باشد و با این کوچکی در پنهانی‌ترین جایی هم مخفی باشد، مثلاً در شکاف سنگی یا در هر جایی از آسمان و زمین که باشد خداوند آن را روز قیامت حاضر می‌کند و به عامل آن پاداش یا کیفرش را می‌دهد.

إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ عِلْمٌ وَ آگَاهی خدا هر چیز پنهانی را فرا می‌گیرد.

خبیر، بر حقیقت هر چیز آگاهی دارد.

و در صورت رفع «مِثْقَال» فعل «تَلَكَّ» تامه است (نه ناقصه) و کلمه «مِثْقَال» به سبب اضافه شدن به «حَبَّة» مؤنث شده است. چنان که گویند: کما شرقت صدر القناه من الدّم: هم چنان که سر نیزه‌ها از خون درخشان بود، در این جا کلمه صدر به علت اضافه شدن به قناه کسب تأنیث کرده است و چنین موردی در ادبیات عرب از این باب است که مضاف از مضاف الیه کسب تأنیث می‌کند.

حضرت صادق علیه السلام فرمود،

إِيَّاكُمْ وَ الْمُحَقَّرَاتِ مِنَ الذَّنُوبِ فَإِنَّ لَهَا مِنَ اللَّهِ طَالِبًا لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ أَدْنَبَ وَ اسْتَغْفَرَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ إِنَّ تَكَّ مِثْقَالَ حَبَّةٍ ... «۱»

(۱) از گناهان کوچک بترسید و پرهیز کنید چرا که خدا از آنها بازخواست می‌کند و هیچ یک از شما هرگز نگوید من گناه می‌کنم و توبه خواهم کرد، زیرا خداوند می‌فرماید، ان تکک مِثْقَالَ حَبَّةٍ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۵

وَ أَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ در سختیها و اذیتهایی که در امر به معروف و نهی از منکر به تو می‌رسد شکیبا و بردبار باش، چرا که این امر از چیزهایی است که خداوند آن را بطور وجوب و الزام، قطعی کرده است.

حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله وارد شده است که:

إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ أَنْ يُؤْخَذَ بِرُخْصَةٍ كَمَا يَحِبُّ أَنْ يُؤْخَذَ بِعِزَائِمَةٍ «۱»

برخی از مفسران گویند: مقصود اموری است که ثبات و پایداری در آنها واجب است. و اصل عزم یا از معزومات و مقطوعات امور است و یا مقصود عازمات آن است، مانند این آیه شریفه فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ «پس از آن که امر به لزوم پیوست» (محمّد / ۲۱) و مانند این که می‌گویی: جد الأمر و صدق القتال کار جدی و قاطع و جنگ صادق و قطعی شد بنا بر این کلمه «عزم» مصدری است که به معنای اسم فاعل یا اسم مفعول آمده است.

این عبارت دلالت دارد که سایر اقتها هم بر انجام این عبادتها مأمور بودند.

وَ لَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ كَلِمَةً «تصعّر»، تصاعر نیز خوانده شده است و از ماده صاعر و صعّر خده می‌باشد و معنای آن این است که به سبب تواضع و فروتنی با صورتت به مردم توجه کن و صفحه صورتت را، آن چنان که متکبران می‌کنند، از آنها برمگردان.

وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا كَلِمَةً «مرحاً» منصوب است بنا بر این که حال باشد و در اصل و لا تمش تمرح مرحا بوده است یا مفعول له است و مقصود این است که با شادمانی و سرمستی و غرور راه مرو یعنی غرض تو از راه رفتن شادمانی و بطالت نباشد و بدون آن که بخواهی امر مهمی از دین و یا دنیا را انجام دهی (بیهوده) راه بروی.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ کَلِمَةً «مختال» مساوی با رونده شاد و بی‌خیال

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۶

است، یعنی با تکبر و خود خواهی راه رفتن. و فخور به کسی گفته می‌شود که صورتش را با کبر و غرور از مردم برگرداند. وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ در راه رفتن متعادل باش به طوری که راه رفتن میان این دو طریق قرار گیرد، نه مانند خزندگان نرم و آهسته و نه مانند افراد متوحش تند و با پرش باشد. وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ صدایت را آهسته کن. إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ وحشتناکترین صداها، این همانند گفتار عربهاست که هر گاه نفوس از چیزی نفرت داشته باشند گویند: شیء نکر: چیز وحشتناک.

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۰ تا ۲۸] ص: ۶۶

اشاره

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ (۲۰) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَحَدَّثَنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ (۲۱) وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (۲۲) وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۲۳) نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۲۴) وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۲۵) لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۲۶) وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَفْلاَمٌ وَالْبَحْرُ يَمِيْدُهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبَّعَهُ أَبْحُرٍ مَا نَفِثْتُ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۷) مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۲۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۷

ترجمه: ص: ۶۷

آیا شما مردم نمی‌بینید که خداوند آنچه را در آسمانها و زمین است مسخر شما کرده و نعمتهای ظاهر و باطن خود را برای شما فراوان کرده است؟ ولی بعضی از مردم بدون هیچ دانش و هدایت و کتاب روشنی درباره خدا، مجادله می‌کنند (۲۰) و چون به آنها گفته شود از کتابی که خدا نازل کرده پیروی کنید، می‌گویند: نه، ما تنها از طریقی که پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می‌کنیم. آیا اگر شیطان پدرانشان را به آتش دوزخ بخواند، باز هم پیروی می‌کنند (۲۱) کسی که روی تسلیم و رضا به سوی خدا آرد و نیکوکار باشد به رشته محکم الهی چنگ زده است و پایان همه کارها به سوی خداست (۲۲) ای رسول ما کسی که کافر می‌شود کفر او تو را محزون و غمگین نسازد، بازگشت همه آنها به سوی ماست و ما آنها را از کارهایی که انجام داده‌اند آگاه خواهیم ساخت، خداوند از آنچه در درون سینه‌هاست آگاه است (۲۳) ما اندک زمانی آنها را از متاع دنیا برخوردار می‌سازیم، سپس آنها را مجبور به تحمل عذاب شدید می‌کنیم (۲۴) اگر از آنها سؤال کنی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است مسلماً می‌گویند: خدا، بگو ستایش مخصوص خداست، ولی اکثر آنها نمی‌دانند (۲۵) آنچه در آسمانها و زمین است از آن خداست و مسلماً خدا بی‌نیاز و شایسته ستایش است (۲۶)

اگر درختان روی زمین قلم و آب دریا به اضافه هفت دریای دیگر مرگب شود، [اینها تمام می‌شود] ولی کلمات خدا پایان نمی‌گیرد، خداوند عزیز و حکیم است (۲۷)
 آفرینش و زندگی مجدد همه شما همانند یک فرد بیش نیست، البته خدا شنوا و بیناست. (۲۸)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۸

تفسیر: ص: ۶۸

مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَقْصُودٌ مِنْ «مَا فِي السَّمَاوَاتِ» خورشید، ماه و ستاره‌هاست و از «مَا فِي الْأَرْضِ» حیوانات، گیاهان، رودخانه‌ها و جز آن است.
 وَأَشْبَحَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ لَفْظٌ «نِعْمَهُ» نِعْمَةٌ نِزْ خَوَانِدَه شَدَه و مَقْصُودٌ اَز نِعْمَتِ هَر بَهْرَه و سَوْدِی اَسْت کِه بَه قَصْدِ اِحْسَانِ وَ نِیْکِی عَطَا شُود و آفَرِیْنِش تَمَامِ جِهَانِ اَز طَرَفِ خَدَاوَنْدِ نِعْمَتِ اَسْت.
 اما آنچه غیر از حیوان و ذی روح است، برای حیوان و ذی روح نعمت است و امّا نسبت به حیوان، به وجود آوردن آنها به عنوان موجود زنده خود نعمت است، زیرا اگر به عنوان موجود زنده به وجود نمی‌آمد بهره‌مندی از آن ممکن نبود، بنا بر این هر چیزی که مورد استفاده قرار گیرد و بهره‌مندی از آن ممکن باشد نعمت است.
 ظَاهِرَةً وَ بَاطِنَةً مَقْصُودٌ اَز نِعْمَتِهای ظاهری آنهاست که آشکار است و با مشاهده معلوم می‌شود و از باطنی نعمتهایی است که جز با دلیل و دقت معلوم نمی‌شود و یا چیزهایی است که علم به آنها برای مردم پنهان است و راهی برای دانستن آنها ندارند.
 أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ مَعْنَا اِیْنِ اَسْت کِه اَیَا اَنِّها اَز پَدْرانِشان پیروی می‌کنند و لو این که شیطان آن پدران را به عذاب دوزخ دعوت کند؟ یعنی در حالی که شیطان آنها را به سوی عذاب می‌خواند [باز هم از آنها پیروی می‌کنند]؟
 وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ كَسَى کِه کارهایش را به خدا واگذارد و بر او توکل کند.
 فَصَدِ اسْتِئْذِنْتِکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى اِیْنِ عِبْرَتِ اَز بَابِ تَمَثِیْلِ، حَالِ کَسَى رَا کِه بَه خَدَا تَوَكَّلَ مِی کَنْد، مِثْلِ زَدَه اَسْت بَه حَالِ کَسَى کِه اَز جَای بَلَنْدِی اَوِیْزَانِ اَسْت و بَه طَنْابِ مَحْکَمِی کِه اَز گَسِیْخْتِنِ و پاره شدن ایمن است، دست زده است.
 وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ «يَحْزُنُكَ»، يَحْزَنُکَ نِزِ خَوَانِدَه شَدَه اَسْت کِه
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۶۹

اولی از ماضی حزن و دومی از آحزن (ماضی باب افعال) است ولی آنچه بیشتر استعمال می‌شود آحزن یحزن (از باب افعال) است و معنا این است: کفر کسی که کافر می‌شود و نیرنگ و فریب او نسبت به اسلام تو را محزون و غمگین نکند، زیرا خدا از آنها انتقام می‌گیرد.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ بَی تَرَدِیدِ خَدَا اَنِّچِه رَا کِه دَر سِیْنَه بَنْدِگانش اَسْت مِی داند و هیچ چیزی را بر او پنهان نیست.
 نُمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا اَنْدَکِ زَمَانِی اَنِّها رَا اَز دُنْیا بَهْرَه مِندِ مِی سَازِیْم.

ثُمَّ نَصَّطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ لَزُومٍ عَذَابِ اَنِّها، بَه فَرْدِی کِه نَاگَرِیْرِ بَه قَبُولِ کَارِی اَسْت و نِمِی تَواند اَن رَا اَز خُودِ جَدَا کَنْد، تَشْبِیْه شَدَه اَسْت و مَقْصُودٌ اَز غَلِیْظِ و غَلْظَتِ، شَدَّتِ و سَنْگِیْنِی عَذَابِ بَرِ مَعْدَبِ اَسْت.

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَا اِیْنِ عِبْرَتِ خَدَاوَنْدِ کَافِرانِ رَا، بِنَا بَرِ اَقْرارِ خُودِشان، مَلْزَمِ مِی کَنْد بَه اِیْنِ کِه اَن کَسِی کِه اَسْمَانِ وَ زَمِیْنِ رَا اَفْرِیدِ خَدَاوَنْدِ اَسْت و تَنها حَمْدِ و سِپاسِ بَرایِ اوِ و اجبِ اَسْت و نَبایدِ دِیْگَرِی رَا دَر عِبادتِ بَا اوِ شَرِیکِ کَرْد.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ بَلْکِه بَیْشْتَرِ اَنِّها نِمِی داند کِه اَنِّچِه گَفْتَه شَد بَرِ اَنِّها لَازِمِ اَسْت.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ اَلْبْتَه خَدَاوَنْدِ بَی نِیازِ اَز حَمْدِ و سِپاسِ سِپاسگزارانِ اَسْت و شایِستَه و سزاوارِ حَمْدِ اَسْت هَر چَنْد کِه او رَا حَمْدِ

نکنند.

وَالْبَحْرُ يُمْدَهُ بَعْضِي كَلِمَهُ «بحر» را، بحر به نصب خوانده‌اند بنا بر این که عطف بر اسم «أن» باشد و در حالت رفع، یا عطف بر محل «أن» و معمول آن است و در تقدیر چنین است: و لو ثبت كون الأشجار اقلاما و ثبت البحر ممدودا، و اگر قلم بودن درختان و مرکب بودن دریاها ثابت شود. و یا مرفوع است بنا بر این که مبتدا باشد و «واو» (و البحر) حالیه باشد به این معنا که: اگر درختان قلم شوند در حالی که دریا هم مرکب شود. و این از مواردی است که حکم آن مانند حکم ظروف است و به این سبب ضمیری به صاحب حال بر نمی‌گردد مانند شعر امرء القیس:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۰

و قد اغتدى و الطير في وكناتها بمنجرد قيد الأوابد هيكل «۱»

در این آیه خداوند دریای بزرگتر را به منزله دوات قرار داده و هفت دریا را پراز مرکب فرض کرده است که آنها همیشه بدون انقطاع مرکبهای خود را به آن دریا می‌ریزند، بنا بر این معنا این است که اگر درختهای زمین قلم شوند و دریای بزرگ از هفت دریای دیگر مرکب شود و با این قلمها و مرکبها کلمات خدا را بنویسند، قلمها و مرکبها تمام می‌شوند ولی کلمات خداوند تمام نمی‌شود و حضرت صادق علیه السلام و البحر مداده خوانده است و این قرائت وجه دوم را تأیید می‌کند که واو حالیه باشد و بهتر این است که کلمات خدا را عبارت از تواناییها و دانشها (مقدورات و معلومات) خدا بدانیم، زیرا چون اینها تمام نشدنی است، کلماتی هم که بخواهند آنها را بیان کنند تمام نخواهند شد.

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَفَنَسٍ وَاحِدَةً آفَرِيدِنَ وَ زَنَدَه كَرْدِنَ تَمَامِي شَمَا نِيَسْتِ مَكْرَ مَانَدِ آفَرِيدِنَ وَ زَنَدَه كَرْدِنَ يَكُ نَفْرَ يَعْنِي دَر بَرَابَرِ قَدْرَتِ خَدَاوَنَدِ، كَمَ وَ زِيَادَ وَ فَرْدَ وَ جَمْعَ يَكْسَانِ وَ مَسَاوِي اسْتِ، زِيَرَا كَارِي وَ مَشْغُولِيْتِي اُو رَا از كَارِ وَ مَشْغُولِيْتِ دِيْكَرَ بَازِ نَمِي دَارَدِ.

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ خداوند در آن واحد هر شنیدنی را می‌شنود و هر دیدنی را می‌بیند و هیچ کدام مانع از دیگری نیست و همچنین است آفریدن و دو مرتبه زنده کردن (که هیچ یک مانع از دیگری نیست).

۱- من فردا در حالی که هنوز پرندگان در لانه‌هایشان باشند، به شکار می‌روم با اسب تندرو و کوتاه مویی که وحوش قوی هیکل را در بند می‌گیرد. استفاده از پانوش، تصحیح استاد گرجی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۱

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۹ تا ۳۴] ص: ۷۱

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَيَخِرُّ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كُلُّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۹) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۳۰) أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلَمَكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِئِيرِيكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۱) وَإِذَا غَشِيَهِمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (۳۲) يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ الْوَالِدِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ لَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۳۳)

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ

اللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۳۴)

ترجمه: ص: ۷۱

ای رسول ما آیا ندیدی که خدا شب را در روز و روز را در شب داخل می‌کند؟ و خورشید و ماه را مسخر شما ساخته؟ و هر کدام تا وقت معینی به حرکت خود ادامه می‌دهند؟ خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است (۲۹)

اینها همه دلیل بر آن است که خدا حق است و آنچه را غیر از او، به خدایی می‌خوانند، باطل است و خداوند بلند مرتبه و بزرگوار است. (۳۰)

آیا نمی‌بینی که چگونه کشتی در دریا به لطف و برکت نعمت او حرکت می‌کند؟ تا بعضی از آیات قدرت‌ش را به شما نشان دهد، که در اینها آیات و نشانه‌هایی است برای کسانی که شکبیا و شکر گزارند (۳۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۲

و هر گاه که موجی همچون توده‌های ابر آنها را فرو گیرد، خدا را با اخلاص می‌خوانند و هنگامی که آنها را نجات داده به خشکی رسانید، بعضی راه میانه روی پیش گیرند [و به ایمان خود باقی مانند و بعضی دیگر کافر شوند] و آیات ما را انکار نمی‌کنند جز پیمان شکنان ناسپاس (۳۲)

ای مردم از خدا بپرهیزید و بترسید از روزی که نه پدر جزای اعمال فرزند را تحمل می‌کند و نه فرزند چیزی از جزای پدر را، بی شک وعده الهی حق است، مبادا زندگانی دنیا شما را بفریبد، و مبادا شیطان شما را، به عفو و بخشش خدا، مغرور کند (۳۳)

آگاهی از زمان قیامت مخصوص خداست و اوست که باران را فرو می‌فرستد و آنچه را در رحم مادران است می‌داند و هیچ کس نمی‌داند فردا چه می‌کند و هیچ کس نمی‌داند در چه سرزمینی می‌میرد، تنها خداوند دانا و آگاه است. (۳۴)

تفسیر: ص: ۷۲

كُلُّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى هِر يَكُ از خورشید و ماه در مدار و فلک خود به یک نحو حرکت و آن مدار را تا مدت معلومی طی می‌کنند، خورشید در مدت یک سال و ماه در مدت یک ماه، حسن [بصری] گفته است: زمان معین، روز قیامت است، زیرا اینها از حرکت باز نمی‌ایستند مگر همان روز.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ هِر مواردی را که خداوند از صنعت و حکمتش شرح داد، به سبب این است که او بر حق و الوهیتش ثابت است.

وَ أَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَ آنچه را که غیر از او، به خدایی، بخوانند باطل و بر خلاف حق است.

وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ وَ او بلند مرتبه و بزرگوارتر از آن است که به او شرک آورند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۳

بِنِعْمَتِ اللَّهِ هِر نیکبها و رحمت خداوند.

لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ هِر تا به شما نشان دهد بعضی از چیزهایی را که بر کمال قدرت او دلالت دارد.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ هِر یعنی برای هر مؤمنی که در بلاها شکبایی و در نعمتها شکرگزاری می‌کند، اینها نشانه است.

«كَالظَّلِّلِ» هِر کلمه جمع ظلّه است و آن هر چیزی است که سایه افکند چه کوه و چه ابر.

فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ هِر بعضی از آنها در اخلاصی که بودند باقی ماندند. بعضی از مفسران گویند: منظور مؤمنانی هستند که به آن عهد و

پیمانی که در دریا با خدا بستند، ثابت و پایدار ماندند.

إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ کلمه «خَتَّار» به معنای غدار، بسیار مکر کننده است. و واژه «ختر» بدترین و زشت‌ترین مکر است. لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ کفایت و بی‌نیاز نمی‌کند پدری از پسرش چیزی را. و اصل عبارت، «لا یجزی فیه» بوده است و «فیه» حذف شده است.

بِاللَّهِ الْعُرُورُ مقصود از کلمه «غرور» شیطان است.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ، عِلْمُ السَّاعَةِ خداوند علم روز قیامت را به خود اختصاص داده و احدی را بر آن مطلع نکرده است.

وَيُنزِّلُ الْغَيْثَ و باران را در زمان خودش فرو می‌فرستد و زمان و مکان نزول آن را می‌داند.

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ و فرزندى را که در رحم زنان حامله است می‌داند که کامل است یا ناقص، پسر است یا دختر، یکی است یا بیشتر.

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا و هیچ فردی نمی‌داند که فردا از بدی یا خوبی چه به دست خواهد آورد و چه سرنوشتی خواهد داشت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۴

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ و هیچ فردی نمی‌داند که در کجا و چه وقت خواهد مرد.

سبب این که کلمه «علم» را برای خدا قرار داد و کلمه «درایت» را برای بندگان، این است که در مفهوم درایت معنای حيله و نیرنگ هم هست. یعنی هیچ فردی هر چند حيله و نیرنگ به کار برد، درباره آنچه مخصوص خداوند است مانند کسب و عاقبت آن، نمی‌تواند چیزی بفهمد یا بداند، پس چگونه می‌تواند معرفت به چیزهای دیگر غیر از این دو را پیدا کند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

مفاتیح الغیب خمس،

کلیدهای غیب پنج است و این آیه را تلاوت فرمود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۵

سوره سجده ص: ۷۵

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و مکی است به جز سه آیه و آن از أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا تا آخر سه آیه، می‌باشد. عدد آیه‌های این سوره از نظر اهل بصره ۲۹ آیه و از نظر دیگران ۳۰ آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۵

حدیثی است از ابی بن کعب که هر که سوره الم تنزیل و سوره الملک را بخواند، گویا شب قدر را احیاء کرده است (۱). و از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: هر که سوره سجده را در هر شب جمعه بخواند خداوند روز قیامت نامه عملش را به دست راستش می‌دهد و کارهای گذشته‌اش را حساب نمی‌کند و دوست محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیتش علیهم السلام خواهد بود. (۲)

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ (۴)
 يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۵)

-۱

من قرأ سورة الم تنزیل و سوره الملك فکأثما احیا لیلۃ القدر.

-۲

من قرأ سورة السجده فی کل لیلۃ جمعۃ اعطاه الله کتابه بيمينه و لم يحاسبه بما كان منه و كان من رفقاء محمّد و اهل بيته عليهم السلام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۶

ترجمه: ص: ۷۶

الم (۱)

هیچ شک و تردیدی نیست که نازل شدن این کتاب از سوی پروردگار جهانیان است (۲) ولی آن کافران می گویند:

محمد صلی الله علیه و آله آن را به دروغ به خدا بسته است، اما این سخن حقی است از جانب پروردگارت تا گروهی را انداز کنی که قبل از تو هیچ انداز کننده‌ای برای آنها نیامده است، شاید هدایت شوند (۳)

خدا است که آسمانها و زمین و آنچه را که میان این دو است در شش روز آفریده، سپس به خلقت عرض پرداخت، هیچ یار و شفاعت کننده‌ای جز او برای شما نیست، آیا متذکر نمی شوید (۴)

امور این جهان را از آسمان تا زمین تدبیر می کند سپس روزی که مقدارش به حساب شما بندگان هزار سال است، به سوی خود بالا می برد. (۵)

تفسیر: ص: ۷۶

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ کلمه «تنزیل» مبتدا، و خبر آن «مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» و «لَا رَيْبَ فِيهِ» جمله معترضه است. ابتدا ثابت می کند که این کتاب از سوی پروردگار جهانیان فرستاده شده است و در این مطلب هیچ تردیدی نیست. سپس از این موضوع به مطلب دیگری توجه می کند و می فرماید: أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ این فراز از آیه هم ردّ بر گفتار مشرکان است و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۷

هم شگفتی از خداوند است که آشکار شد که آنها از آوردن سوره‌ای بلکه آیه‌ای مانند قرآن، عاجز و ناتوان بودند. سپس از انکار،

به اثبات توجه می‌کند و می‌فرماید:

هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ قرآن حَقِّی است از طرف پروردگارت.

لِئْتَذِرَ قَوْمًا مَا آتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ مقصود از قومی که انذار کننده‌ای برای آنها نیامده است، قریش هستند، زیرا قبل از پیغمبر ما صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ برای آنها پیامبر و رسولی نیامده بود.

لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ لفظ «لعل» که به معنای ترجی و امید است، بطور استعاره برای اراده و خواستن به کار برده شده است.

ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ این عبارت دارای دو معناست، یکی آن که اگر شما رضایت خدا را از دست بدهید و او را اطاعت نکنید برای خودتان یآوری که شما را یاری کند و شفیع‌ی که شما را شفاعت کند، نمی‌یابید. دیگری آن که خدای سبحان ولی شماست، آن خدایی که متولّی کارهای شما و شفیع شماست، یعنی شما را یاری می‌کند و کلمه شفیع مجازاً به معنای یاری کننده است، زیرا شفیع، مشفوع له را (کسی که از او شفاعت می‌شود) یاری می‌کند.

يُذَبَّرُ الْأَمْرُ مقصود از امر، امر وحی است و خداوند وحی را به وسیله جبرئیل از آسمان به زمین می‌فرستد، سپس آنچه از وحی قبول شده یا رد شده با جبرئیل به سوی خدا بر می‌گردد و این در مدّتی است که در حقیقت هزار سال است، یعنی مسافت نزول وحی و صعود آن جمعا به اندازه مسیر هزار سال است زیرا میان زمین و آسمان مسافت پانصد سال است و این نزول و صعود به اندازه یک روز از روزهای شماست. بنا بر این جبرئیل مسیری را که پیش افراد انسانی، هزار سال است، در یک روزی طی می‌کند.

برخی از مفسّران گویند معنا این است که تمام امور دنیا را از آسمان به زمین، در مدّت هزار سال که یک روز از «ایام الله» است اداره و تدبیر می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۸

ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ سپس امور به سوی او بالا- می‌رود، یعنی به سوی او بر می‌گردد و پیش او ثبت می‌شود و در دفترهای فرشتگان هر مدّتی از این اوقات، آنچه از امور بالا رفته است، نوشته می‌شود تا آخر این مدت (یکهزار سال). سپس همین تدبیر امور برای یک روز دیگر (هزار سال دیگر) انجام می‌شود و همین طور این کار تا پایان دنیا و روز قیامت تکرار می‌شود.

برخی دیگر گویند: مقصود از امر، مأمور به و دستورها و اطاعتهاست که آنها با تدبیر از آسمان به زمین فرستاده می‌شود و این عبادتها، به علّت این که بندگان خالص کمند و در نتیجه عمل خالص که بتواند بالا برود در مدّت کم اندک است، به سوی خدا بالا نمی‌رود، زیرا مسلم است که عملی به بالا رفتن و صعود توصیف نمی‌شود مگر این که خالص باشد (بنا بر این اعمال خالص در این مدت (هزار سال یا یک روز) جمع می‌شوند و در آخر این مدّت، که طبعاً بسیارند، به سوی خدا بالا می‌روند، نه در طول این مدّت که کمند).

[سوره السجده (۳۲): آیات ۶ تا ۱۲] ص: ۷۸

اشاره

ذَلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶) الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَيَدَأُ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (۷) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (۸) ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (۹) وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ (۱۰)

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۱) وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَ سَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ (۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۷۹

ترجمه: ص: ۷۹

او خدایی است که از پنهان و آشکار جهان با خیر است و مقتدر و مهربان است (۶)
 او خدایی است که هر چه را آفرید، نیکو آفرید و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد (۷)
 آن گاه نژاد نوع بشر را از عصاره‌ای از آب ناچیز و بی مقدار قرار داد (۸)
 بعد اندام او را موزون ساخت و از روح خود در وی دمید و برای شما گوشها و چشمها و دلها قرار داد، اما بسیار اندک شکر نعمتهای او را به جا می‌آورد (۹)
 کافران، از روی انکار، گفتند: آیا هنگامی که ما، در زمین نابود شدیم باز از نو زنده خواهیم شد؟ بلکه آنها لقای پروردگارش را انکار می‌کنند (۱۰)
 ای رسول ما بگو: فرشته مرگ (عزرائیل) به قبض روح شما مأمور است، جان شما را خواهد گرفت و پس از مرگ به سوی خدای خود باز می‌گردید (۱۱)
 ای رسول ما اگر مجرمان را بنگری که چگونه در حضور خدای خود، سر به زیر افکنده و می‌گویند: آنچه وعده کرده بودی دیدیم و شنیدیم، ما را بازگردان تا کارهای نیک انجام دهیم، ما به قیامت ایمان داریم. (۱۲).

تفسیر: ص: ۷۹

كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ كَلِمَةً «خلق» هم با فتح «لام» و هم با سکون آن خوانده شده است، بنا بر اول صفت است برای عبارت «کُلُّ شَيْءٍ» یعنی هر چه را که آفرید نیکو آفرید و بنا بر دوم، بدل است از عبارت کُلُّ شَيْءٍ، یعنی آفرینش هر چیزی را نیکو انجام داد و کلمه «أحسن» به معنای حسن است، یعنی تمام آفریده‌های او نیکو هستند هر چند از جهت خوب بودن و خوبتر بودن تفاوتی دارند، چنان که خداوند می‌فرماید: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ «بی تردید انسان را به بهترین وجه آفریدیم» (تین / ۴).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۰

بعضی از مفسران گویند: مقصود این است که خداوند کاملاً می‌داند چگونه بیافریند و به آفرینش مخلوقات از هر جهت بطور کامل معرفت نیکو دارد. و از این قبیل است فرموده معصوم: قِیمَةُ كُلِّ امْرِءٍ مَا يَحْسَنُهُ: ارزش هر مرد به اندازه‌ای است که می‌داند. ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ: واژه «نسل» به معنای جدا شدن و انفصال است به همین سبب ذریه آدم، نسل نامیده شده است زیرا ذریه از آدم جدا و منفصل شده است.

ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ سپس اندام او را به بهترین وجهی آراسته و موزون گردانید.

خداوند روح را به ذات خود نسبت داد تا بفهماند که بشر دارای آفرینش شگفتی است که جز خدا کسی حقیقت و کنه او را نمی‌داند.

وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ مَقْصُودِ این است که ما جزء خاک و با آن آمیخته می‌شویم به طوری که از آن هیچ فرقی و تمیزی نداریم مانند آبی که با شیر مخلوط می‌شود و یا معنا این است که ما به سبب دفن در زمین، در آن غایب و پنهان می‌شویم چنان که نابغه گفته است:

و آب مضلوه بعین جلیئه و غودر بالجولان حزم و نائل «۱»

اشاره

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَ لَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۳) فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۴) إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۱۵) تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (۱۶) فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۷)

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ (۱۸) أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۹) وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۰) وَ لَنُدَبِّقَنَّهِنَّ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۳

ترجمه: ص: ۸۳

اگر می‌خواستیم به هر انسانی (به اجبار) هدایت لازم‌ش را می‌دادیم، ولی من بطور حتم مقرر کرده‌ام که دوزخ را از جن و انس گنهکار پر کنم (۱۳)

به آنها می‌گویم: بچشید عذاب را به خاطر این که ملاقات امروز خود را فراموش کردید، ما نیز شما را فراموش کردیم، بچشید عذاب ابدی را به پاداش کارهای زشتی که انجام دادید (۱۴)

تنها کسانی به آیات ما ایمان می‌آورند که هر زمان متذکر خدا شوند، به سجده می‌افتند، تسبیح و حمد پروردگارش را به جای آورند و هرگز تکبر نورزند. (۱۵)

پهلوهایشان را در دل شب از بسترهایشان دور می‌کنند و پروردگار خود را با بیم و امید می‌خوانند و از آنچه روزی آنها کردیم انفاق می‌کنند. (۱۶)

هیچ کس نمی‌داند چه پاداشهای مهمی که مایه روشنی چشمها می‌شوند برای آنها ذخیره شده، این پاداش کارهایی است که انجام می‌دادند. (۱۷)

آیا فردی که با ایمان باشد همچون فردی است که فاسق است، هرگز این دو یکسان نیستند (۱۸)

اما آنان که ایمان آوردند و کارهای نیک انجام دادند، باغهای بهشت جاویدان جایگاه آنها خواهد بود و این پذیرایی خداوندی به سبب پاداش کارهایی است که انجام می‌دادند. (۱۹)

و اما آنان که فاسق شدند، جایگاه آنها آتش است و هر چه بخواهند از آن خارج شوند باز آنها را به آن باز می‌گردانند و به آنها می‌گویند: بچشید عذاب آتشی را که انکار می‌کردید. (۲۰)

ما آن کافران را از عذاب نزدیک (این دنیا) پیش از عذاب بزرگ (آخرت) می‌چشانیم، شاید باز گردند. (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۴

تفسیر: ص: ۸۴

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا مَقْصُودِ این است که خداوند می‌فرماید ما بنای امر تکلیف را بر اختیار گذاشتیم نه اجبار و اضطرار و اگر می‌خواستیم البته هدایت هر فردی را از راه اجبار و بر خلاف طبیعت به او می‌دادیم و لکن واقعیت عذاب را بر گمراهان و

کوردلان استوار و مسلم کردیم، زیرا آنان کوری را بر هدایت برتری دادند.

فَدُوْقُوا بِمَا نَسِيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ به آنها گفتیم عذاب را بچشید به خاطر فراموش کردن ملاقات امروز خودتان را و به خاطر کم توجهی و اعتنا نکردن به آن و به کار نینداختن استعداد خود برای درک آن و مقصود از فراموشی و نسیان، خلاف تذکر و یادآوری است. إِنَّا نَسِينَاكُمْ به کیفر این که شما فراموش کردید، ما هم شما را فراموش کردیم.

برخی از مفسران گویند: نسیان در این جا به معنای ترک است، یعنی چون شما فکر عاقبت چنین روزی را ترک کردید، ما هم شما را از رحمت خود طرد و محروم کردیم. و این که عبارت «اننا نسينا» جمله مستأنفه است و فعل، بعد از «ان» و اسمش آمده است، برای شدت انتقام از کفار است.

خلاصه معنا این است که بچشید عذابی را که اکنون در آن هستید، از قبیل فرو انداختن سرها و اندوه و ذلت و خواری به سبب فراموش کردن ملاقات امروزتان و نیز عذاب ابدی جهنم را به سبب کارهایی که کردید بچشید.

إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا پند و تذکر به آنها داده می‌شد و آنها هم می‌پذیرفتند به این طریق که خدا را به سبب این که آنها را به شناخت خودش راهنمایی کرده است و برای اظهار فروتنی و خشوع- سجده و تسبیح و تنزیه می‌کردند و از این که زشتیها را به او نسبت دهند منزّه می‌دانستند و او را مدح و ستایش می‌کردند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۵

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ بلند می‌شوند و از رختخواب و محل خواب خود کنار می‌روند. واژه «مضاجع» جمع مضجع، به معنای بستر و محل خواب است و آنان در شب به عبادت و تهجد مشغول بودند و کسانی بودند که نماز شب را بپا می‌داشتند.

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ آنها خدا را به سبب ترس از غضب او و به طمع رحمت او، می‌خوانند.

بلال از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می‌کند که فرمود: لازم است بر شما شب زنده داری که این خوی نیکان پیش از شما بوده است و شب زنده داری تنها برای خداست (ریا در آن نیست) و باز دارنده از گناه و کفاره بدیها و دور کننده مرض از بدن است. (۱)

همچنین از آن حضرت نقل شده است: شرافت و بزرگی مؤمن در شب زنده داری اوست و عزت او در اذیت نکردن مردم است. (۲)

مَا أُخْفِيَ لَهُمْ این عبارت به صورت فعل معلوم (ما أخفی) نیز خوانده شده است که در این صورت فاعل آن کلمه الله عز و جل است و لفظ «ما» به معنای الّذی یا ای می‌باشد.

مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ از پیغمبر صلی الله علیه و آله قرأت اعیان روایت شده است یعنی تمام مخلوقات و نه یک فردی از آن و نه فرشته مقربى و نه نبی مرسلی نمی‌دانند که چه نوع پاداش بزرگی برای این مؤمنان ذخیره و پنهان شده است، یا چه چیز است آن پاداش و ثوابی که پنهان و ذخیره شده است و باعث می‌شود که چشمهایشان روشن شود و بر اندازه آن مزیدی نیست و برای هیچ تلاش گری و رای آن، دیدگاه و آرزویی نیست و مانند این روایتی است از پیامبر صلی الله علیه و آله که خدا فرموده: برای بندگان شایسته ام پاداشی

«علیکم بقیام اللیل فانه داب الصّیّ الحین قبلکم و أنّ قیام اللیل قربه إلى الله و منهاة عن الاثم و تکفیر للسیئات و مطروده للذّاء عن الجسد»

شرف المؤمن قیامه باللیل و عزّه کفّ الأذى عن الناس.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۶

آماده ساختم که چشمی ندیده و گوش‌ی نشنیده و به هیچ دلی خطور نکرده است صرفنظر از نعمتهایی که شما را بر آن آگاه ساختم و اگر بخواهید این آیه را بخوانید فلا تَعْلَمُ نَفْسٌ تا آخر آیه ... «۱»

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ عبارت «كَانَ مُؤْمِنًا» و «كَانَ فَاسِقًا» مطابق لفظ من (مفرد) آمده و «لَا يَسْتَوُونَ» بر طبق معنای من (جمع) ذکر شده است به دلیل آیه‌های بعد که می‌فرماید: أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا و أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى «جَنَّاتُ الْمَأْوَى» یک قسمت از بهشت است. ابن عباس گفته است: آن جایگاه ارواح شهدا است. بعضی از مفسران گویند: آن محلی است که در جانب راست عرش قرار دارد.

نزله بخششی است که به خاطر کارهای نیکشان به آنها عطا می‌شود. کلمه «نزل» ابتدا مخصوص پذیرایی از مهمان بود ولی بعد عمومیت پیدا کرد.

فَمَا وَاهُمْ النَّارُ در برابر این که «جَنَّةُ الْمَأْوَى» جایگاه مؤمنان است، نار و آتش، جایگاه فاسقان است.

كُنتُمْ بِهِ تَكْذِبُونَ این عبارت دلالت می‌کند که مقصود از فاسق در آیه شریفه، کافر است.

وَمِنَ الْعَذَابِ الْإِدْنِي مقصود از «عذاب ادنی»، عذاب در این دنیاست مانند قتل، اسارت، و سختی‌هایی که قریش در هفت سال خشکسالی تحمل کردند به طوری که مردار گندیده را می‌خوردند. بعضی گویند: مقصود کشتار روز بدر است با شمشیر،

-۱-

«أعددت لعبادی الصالحین ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر بل ما اطلعکم علیه، اقرأوا إن شئتم فلا تعلم نفس الآیة».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۸۷

برخی دیگر گویند: منظور دابه و دجال است.

و دیگری گویند: عذاب قبر است.

دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ مقصود از عذاب اکبر به اتفاق عذاب آخرت است.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ شاید از کفر توبه کنند یا شاید آنها اراده کنند که برگردند و ایمان را بخواهند چنان که در آیات گذشته فرمود: فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا «ما را برگردان تا کارهای نیک انجام دهیم» (سجده/ ۱۲) در این آیه اراده رجوع، خود رجوع خوانده شده هم چنان که در این آیه: إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ «هر گاه برای نماز ایستادید» (مائده/ ۶) اراده قیام، خود قیام خوانده شده است.

[سوره السجده (۳۲): آیات ۲۲ تا ۳۰] ص: ۸۷

اشاره

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ (۲۲) وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (۲۳) وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَ كَانُوا بآيَاتِنَا يُوقِنُونَ (۲۴) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۲۵) أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ (۲۶)

خدای دانای حکیم به تو القا می‌شود. (نمل ۶/۲۷) برخی گویند مرجع ضمیر، موسی است و تقدیر آن این است که تو از ملاقات با موسی یا موسی از ملاقات با تو، در شب معراج که در آسمانها سیر می‌کنی، در تردید مباش. روایت شده که رسول خدا فرمود: در شب معراج موسی بن عمران را دیدم، مردی بلند قد با موهای مجعد که گویا از مردم شنوئه است. (۱) است. (۲) بنا بر این به پیامبر صلی الله علیه و آله وعده داده شده که پیش از رحلت، موسی را ملاقات خواهد کرد. وَ جَعَلْنَا هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ وَ كِتَابِي رَا كَه بَه مَوْسَى نَا زَل كَر دِيم بَرَا ي قَوْمَش (بنی اسرائیل) راهنما قرار دادیم. وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَ مَا بَرُخَى اَز بَنِي اِسْرَائِيل رَا پِيشُوا وَ اِمَام قَرَار دَادِيم تَا دِيكَرَان كَفْتَار وَ رِفْتَار اَنهَا رَا سَرْمَشَق قَرَار مِيدَهْنَد وَ اَنهَا مَرْدَم رَا بَه دِين وَ شَرِيعَت خدَا كَه دَر تورات است راهنمایی كنند. لَمَّا صَبَرُوا بَه سَبَب اِين كَه صَبْر وَ شَكِيَايِي كَرْدَنْد. وَ هَمچنين اِين كِتَابِي رَا كَه بَر تُو فَرَسْتَادِيم، نُوْر وَ هِدَايَت كَنْدَه قَرَار مِي دَهِيم، وَ مَسْلَمًا بَعْد اَز تُو دَر اُمَّت تُو پِيشُوايَانِي قَرَار مِي دَهِيم تَا مَانَد رَاهنمايان بَنِي اِسْرَائِيل، مَرْدَم رَا اَرشَاد كَنْدند. وَ اِين بَه

۱- شئونه: قبیله‌ای از مردم یمن است که موهای بدن آنها پیچیده و مجعد است- ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۱۹/۲۳۲.

۲-

«رایت لیلۃ اسری بی الی السماء موسی بن عمران رجلا آدم طولا جعدا کأنه من رجال شنوءه».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۰

خاطر این است که آنها بر دین و یاری آن شکیا بودند و با دلیلهای حق و یقینی آن را ثابت و پایدار کردند.

عبارت «لَمَّا صَبَرُوا»، لَمَّا صَبَرُوا نِيز خَوَانَدَه شَدَه اَسْت وَ مَعْنَا اِين اَسْت. بَه عِلَّت اِين كَه صَبْر كَرْدَنْد مَا اَنهَا رَا اِمَام قَرَار دَادِيم. حَسَن [بصری] گفته است که آنها بر بلاها و سختیهای دنیا صبر کرده‌اند.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ خدَاوَنْد مِیَان اَنهَا قِضَاوَت مِي كَنْد وَ مَحَق اَز مَبْطَل جَدَا مِي شُود وَ هُو ضَمِير فَصَل اَسْت وَ چُون فَعْل مِضَارِع شَبِیه بَه اِسْم اَسْت اِين مَوْرَد جَايز اَسْت، وَلِي اِگَر بَگُوِيِي: اِنَّ زَيْدَا هُو فَعْل جَايز نِيسْت. زِيْرَا ضَمِير فَصَل قَبْل اَز فَعْل مَحْض، نَمِي آيَد. اَ وَ لَمَّ يَهْدِي لَّهُمْ وَاو دَر اِين عِبَارَت حَرْف عَطْف اَسْت وَ جَمْلَه رَا بَه مَعْطُوف عَلِيْهِ كَه اَز جَنْس مَعْطُوف فَهْمِيْدَه مِي شُود، عَطْف مِي كَنْد.

کلمه «یهدی» با نون «نهدی» نیز خوانده شده است و فاعل آن مفهومی است که از عبارت «کم أهلکنا من قبلهم» استفاده می‌شود زیرا «کم» نمی‌تواند فاعل باشد و تقدیر آن چنین است: أ و لَم يَهْد لَهْم كَثْرَه اِهْلَاكْنَا الْقُرُون، يَا اِين اَسْت كَه اِين كَلَام بَه هَمِين صَوْرَت كَه هَسْت بَا مَفْهُوم وَ مَعْنَايَش فَاعِل اَسْت، چنان که گویی عبارت لا إله إلا الله خون و مال را حفظ می‌کند و به مناسبت قرائت با نون، رواست که ضمیر الله در آن مستتر باشد و مرجع ضمیر در «لهم» أهل مکه است و مقصود از «قرون» قوم عاد و ثمود و لوط است.

يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ اهل مکه در سرزمین و شهرهای آنها عبور می‌کنند.

إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ «جزر» به سرزمینی گفته می‌شود که تمام گیاهان و نباتات آن یا به سبب بی آبی یا به سبب چراندن، بکلی ریشه کن و قطع شده باشد، بنا بر این به سرزمینی که اصلا قابل رویاندن گیاه نباشد، مانند شوره زار یا سنگلاخ، «جزر» گفته نمی‌شود. دلیل بر این مطلب عبارت بعدی است که می‌فرماید «فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا» و ضمیر «به» به آب باران بر می‌گردد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۱

تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ حیوانهای آنها از گیاه و علف آن و خودشان از دانه‌های گیاهان تغذیه می‌کنند.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ رَوْز «فتح» یا رَوْز پِیروزی وَ نَصْرَت اَسْت وَ يَا رَوْزِي اَسْت كَه خدَاوَنْد بَه فَصَل وَ جَدَا كَرْدَنْ حَقَّ اَز باطل

حکم می‌کند، چنان که در این آیه آمده است: رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا: «خدایا میان ما به حق داوری کن» (اعراف / ۸) و چون کافران می‌شنیدند که مسلمانان می‌گویند: خداوند بزودی ما را بر کافران پیروز می‌گرداند و میان ما و آنها داوری می‌کند، گفتند: چه زمانی است فتح و داوری، یعنی اگر راست می‌گویید زمان آن چه وقت است؟

بعضی گفته‌اند: «یوم الفتح» روز قیامت است، برخی گفته‌اند روز بدر و برخی دیگر گویند روز فتح مکه است. و غرض کافران از این پرسش، انکار و استهزای آن روز است به همین سبب جواب هم مطابق مقصودی که از پرسش آنها فهمیده می‌شود، داده شده است و گویا خداوند در جواب فرموده است که شتاب نکنید که البته آن روز شما ایمان خواهید آورد ولی آن ایمان دیگر به حال شما سودی ندارد، هم چنان که ایمان فرعون هنگام نزول بلا و در حال غرق شدن به حال او سودی نداشت. و بزودی آن روز را خواهند دید در حالی که در وقت عذاب به آنها مهلت داده نمی‌شود.

وَ أَنْتَظِرُ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ و منتظر حکم خداوند درباره آنها و منتظر پیروزی بر آنها و نابودیشان باش، هم چنان که آنها منتظر پیروزی بر شما و نابودی شما هستند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۲

سوره احزاب ص: ۹۲

اشاره

این سوره مدنی است و دارای ۷۳ آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۹۲

از ابی بن کعب روایت شده است که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر که سوره احزاب را بخواند و به خانواده و بردگان خود یاد بدهد، از عذاب قبر در امان خواهد بود. «۱» امام صادق علیه السلام فرمود: هر که سوره احزاب را بسیار بخواند، در قیامت در جوار پیامبر و خاندانش خواهد بود. «۲»

[سوره الاحزاب (۳۳): آیات ۱ تا ۵] ص: ۹۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱) وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۲) وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا (۳) مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَ مَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَ مَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (۴)
 ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ مَوَالِيكُمْ وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَ لَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۵)

۱- من قرأ سورة الأحزاب و علمها أهله و ما ملكت يمينه اعطى الأمان من عذاب القبر.

حکیم بن حزام او را برای عمه‌اش حضرت خدیجه خریده بود. و هنگامی که پیغمبر صلی الله علیه و آله با خدیجه ازدواج کرد، خدیجه زید را به او بخشید. پاره‌ای گویند که پیامبر صلی الله علیه و آله زید را از بازار عکاظ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۵

خرید و او اسلام آورد. پس از چندی پدرش، حارثه بن شراحیل کلبی، به مکه آمد و حضرت ابو طالب را پیش پیغمبر صلی الله علیه و آله شفیع قرار داد تا زید را به او بفروشد، حضرت فرمود او آزاد است و هر جا که مایل است می‌تواند برود، زید از ترک پیغمبر و دور شدن از او خودداری کرد. پس پدرش گفت: ای گروه قریش شما شهادت بدهید که او فرزند من نیست، پیغمبر فرمود: شهادت بدهید که پسر من است و از آن پس او را زید بن محمد خواندند و هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله با زینب، دختر حجش، که قبلاً همسر زید و طلاق گرفته بود ازدواج کرد، یهودان و منافقان گفتند: محمد با همسر پسرش ازدواج کرده، در حالی که خودش این کار را نهی کرده است. این هنگام بود که خداوند این آیه شریفه را نازل فرمود: مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ «محمد پدر هیچ یک از مردان شما نیست و لکن فرستاده خداست» (احزاب / ۴۰) وَ مَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي كَلِمَةً «اللّائِي» با همزه ممدوده و اشباع شده و با ذکر «یاء» بعد از آن (لایی) و با همزه ممدوده و اشباع شده بدون ذکر (یاء) لاء، و بدون همزه و مدّ (لای) خوانده شده است، چون از ماده قران است که به معنای زناشویی و همدمی است.

تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ كَلِمَةً «تظاهرون» به چند طریق خوانده شده است از این قرار:

تُظَاهِرُونَ از ماضی ظاهر و تظاهرون از ماضی اظاهر که به معنای تظاهر است و تظّهرون از ماضی اظهر که به معنای تظّهر است. اصل معنای ظهار این است که مرد به همسرش این عبارت مخصوص را بگوید: أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي، تو نسبت به من مانند پشت مادرم هستی، که در این صورت می‌گویند مرد از همسرش ظهار کرده است و این کار در زمان جاهلیت به منزله طلاق بوده است و مرد ظهار کننده از زن خود دوری می‌کرده است هم چنان که از مطلقه دوری می‌کرده‌اند، بنا بر این معنای تظاهر منها یعنی به سبب عمل ظهار، از آن زن دوری می‌کند و تظهر منها، یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۶

تَحَرُّزَ مِنْهَا وَ ظَاهِرَ مِنْهَا، یعنی حاذر منها و مانند این مورد است عبارت: آلی من امرأته: به سوی زنش بازگشت که در ضمن معنای دوری را هم می‌رساند. «فعل تظاهرون» به وسیله حرف «من» متعدی شده است. و معنای عبارت: انت علی کظهر امی، این است که آن مردان می‌خواهند بگویند: شکم تو در حرمت مانند شکم مادر من است لکن به جای شکم به کنایه پشت (ظهار) را می‌گویند، زیرا شکم نزدیک عورت است و ذکر آن زشت است.

ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ این نسبی را که شما می‌گویید تنها به زبان می‌گویید و پیش خدا واقعیت و حقیقتی ندارد.

وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ خَدَاوَنَد نَمِي گويد مگر آنچه را که مطابق حقيقت و موافق با واقعيت است.

وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ وَ خَدَاوَنَد كِه رَاه رَاسْت رَا نِشَان مِي دِهْد وَ جَز بَه رَاه دَرَسْت رَاهِنْمَايِي وَ ارشاد نَمِي كِنْد. سِپَس خَدَاوَنَد اَنچِه رَا كِه حَقَّ اسْت وَ اَنچِه رَا كِه ارشاد بَه رَاه دَرَسْت اسْت دَر آيَه بَعْد بِيَان مِي فَرْمَايِد وَ مِي گويد:

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ أَنَّهُمْ رَا بَه نَام پَدْرَانِشَان بَخَوَانِيْد كِه اِيْن عَادَلْتَرِيْن حَكْم وَ كَفْتَار اسْت.

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَمَا يَخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ مَوَالِيكُمْ وَ اِگَر پَدْرَانِ اَنهَآ رَا نَمِي شِنَاسِيْد اَنَان رَا بَرَادَرَانِ دِيْنِي وَ عَمُوَزَادَهَا وَ يَارِي كِنْدگان خُود بَدَانِيْد. بَعْضِي گويند: «مِوَالِي» يعني برده‌هائي كِه شما آزاد كرده‌ايد وَ چُون شما اَنهَآ رَا آزاد كرده‌ايد، ولاء عتق اَنهَآ بَرَايِ شِمَاسْت.

وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَ گِناهي بَر شما نِيسْت دَر اَنچِه از رُوي خَطَا وَ اشْتِبَاه اَنجَام داده‌ايد وَ بَه گِمان اِيْن كِه پَدْر خَوَانده‌اي، پَدْر واقعي فرزند خوانده اسْت بَه اشْتِبَاه فرزند خوانده‌ها رَا بَه پَدْر خَوَانده‌ها نِسْبَت داده‌ايد.

عبارت «ما تعمّدت» در محلّ جرّ است و بر عبارت «فیما اخطأتم» عطف

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۷

می‌شود و رواست که حرف «ما» مبتدا و خبر آن محذوف باشد و در تقدیر چنین است: و لکن ما تعمّدت قلوبکم فیہ الجناح [که فیہ الجناح خبر محذوف است].

و جایز است که مقصود از آیه این باشد که تنها خطا قابل عفو و بخشش است، نه آنچه به عمد انجام شده است و این به دلیل عمومیت روایتی است که از پیغمبر صلی الله علیه و آله نقل شده که می‌فرماید: از امت من خطا و فراموشی و اکراه و بر داشته شده است. (۱)

این روایت به سبب عام بودنش، شامل خطا و عمد در مورد پسر خواندگی هم می‌شود.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶ تا ۱۱] ص: ۹۷

اشاره

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (۶) وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (۷) لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ لَنْ تُبَدِّلَهُمُ طَائِفًا مِّنْهُمْ وَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا (۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۹) إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا (۱۰) هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا (۱۱)

-۱

وضع عن أمتي الخطأ و النسيان و ما اكرهوا عليه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۹۸

ترجمه: ص: ۹۸

پیامبر نسبت به مؤمنان از خود آنها اولی و سزاوارتر است و همسران او مادران مؤمنان هستند و خویشاوندان (نسبی) نسبت به یکدیگر از مؤمنان و مهاجران در آنچه خدا مقرر داشته اولی و مقدمند، مگر این که بخواهید نسبت به دوستان خود نیکی کنید و سهمی از اموال خود را برای آنها وصیت کنید، این حکم در کتاب الهی نوشته شده است (۶)

به یاد آور هنگامی را که از پیامبران پیمان گرفتیم و از تو و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بن مریم و از همه آنها پیمان محکمی گرفتیم که در ادای رسالت کوتاهی نکنند (۷)

تا خداوند از راستی راستگویان سؤال کند و برای کافران عذاب دردناک آماده ساخته است. (۸)

ای اهل ایمان نعمت خدا را بر خودتان بیاد آورید آن هنگام که لشگرهای عظیمی به سراغ شما آمدند، ولی ما برای یاری شما باد و طوفان سختی و سپاهسانی از فرشتگان که آنها را نمی‌دیدید، فرستادیم و آنها را در هم شکستیم و خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست. (۹)

أبشر يا على فلو وزن اليوم عملك بعمل أمه محمد صلى الله عليه وآله لرجح عملك بعملهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۴

وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا و مسلمانان به خدا گمانهای گوناگون بردند. در آخر کلمه ظنون، به هنگام وقف و فصل، الف زیاد شده است هم چنان که در قافیه اشعار هم الف زیاد می‌شود. مانند این که شاعر در شعر خود «عتاب» را، عتابا گفته است: ألقى اللوم عاذل و العتابا «۱» و همچنین مانند رسول و سبیل که رسولا و سبیلا «۲» خوانده شده است. و زُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا بسیار مضطرب و آشفته حال و متزلزل شدند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱۲ تا ۲۰] ص: ۱۰۴

اشاره

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا (۱۲) وَ إِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا (۱۳) وَ لَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأْتَوْهَا وَ مَا تَلَبَّثُوا فِيهَا إِلَّا بَيْسِيرًا (۱۴) وَ لَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤَلُّونَ الْأَذْبَارَ وَ كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا (۱۵) قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذَا لَا تُمَتِّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۶) قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۱۷) قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمَعْرُوقِينَ مِنْكُمْ وَ الْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَ لَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۸) أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاللُّسْنَةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَ كَانِ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۱۹) يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتُلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَ لَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا (۲۰)

۱- ای عاذله. ملامت و عتاب مرا کم کن. [...]

۲- همین سوره آیات، ۶۶ و ۶۷.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۵

ترجمه: ص: ۱۰۵

به یاد بیاورید آن زمانی را که منافقان و آنان که در دل‌هایشان بیماری شک و تردید بود می‌گفتند: آن وعده‌هایی که خدا و پیامبرش به ما دادند، دروغ و فریبی بیش نبود (۱۲)

و نیز به خاطر بیاورید هنگامی را که گروهی از منافقان و کافران گفتند: ای اهل یثرب (مردم مدینه) این جا جای توقف شما نیست، به خانه‌های خود باز گردید و گروهی از آنان از پیامبر اجازه بازگشت می‌خواستند و می‌گفتند:

خانه‌های ما دیوار و حفاظی ندارد، در حالی که دروغ می‌گفتند، آنها تنها می‌خواستند از جنگ فرار کنند. (۱۳)

آنها چنان بودند که اگر دشمنان از اطراف و جوانب مدینه بر آنان وارد می‌شدند و پیشنهاد بازگشت به شرک و کفر به آنها می‌کردند می‌پذیرفتند و جز اندک زمانی در این راه درنگ نمی‌کردند (۱۴)

آنها پیش از این با خدا عهد کرده بودند که پشت به دشمن نکنند و پیمان الهی مورد سؤال قرار خواهد گرفت و خلق در برابر آن مسئولند (۱۵)

به آنها بگو اگر از مرگ یا کشته شدن فرار می‌کنید، سودی به حال شما نخواهد داشت، چه اندک زمانی پیش از زندگی کامیاب نخواهید شد (۱۶)

بگو اگر خدا برای شما مصیبت و رحمتی اراده کند، کیست که بتواند شما را در برابر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۶

اراده خدا حفظ کند و جز خدا برای خلق هیچ یار و یآوری نخواهد بود. (۱۷)

خداوند آنان که مردم را از جنگ باز می‌داشتند و به برادران خود می‌گفتند پیش ما بیایید بخوبی می‌شناسد، آنها مردمی ضعیفند و جز به مقدار کمی، کارزار نمی‌کنند (۱۸)

آنها در همه چیز نسبت به شما بخینند و هنگام لحظه‌های بحرانی مشاهده می‌کنی که از شدت ترس، آن چنان به تو نگاه می‌کنند و چشمهایشان در حدقه می‌چرخد که گویی می‌خواهند قالب تهی کنند، اما هنگامی که حالت ترس فرو نشست و خطر بر طرف شد، سخت با زبان تند و گفتار خشن با کمال حرص و بخل سهم خود را از غنائم مطالبه می‌کنند، اینان هرگز ایمان نیاورده‌اند، لذا خدا اعمالشان را (چون همه ریاست) نابود کرد و این کار برای خدا آسان است (۱۹)

آن منافقان گمان می‌کنند هنوز لشکر احزاب نرفته‌اند و اگر برگردند اینها دوست دارند در میان اعراب بادیه نشین پنهان باشند (تا از جنگ بر کنار و آسوده باشند) و از اخبار شما جو یا گردند و اگر در میان شما هم باشند جز اندکی پیکار نمی‌کنند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۱۰۶

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ بَرخی گویند: گوینده معتب بن قشیر و امثال او از منافقان بودند که می‌گفتند: محمد وعده گنجهای ایران و روم را به ما داد و اکنون ما از ترس نمی‌توانیم برای قضای حاجت حرکت کنیم این به خدا قسم دروغ و نیرنگ است یا أَهْلَ يَثْرَبَ مقصود از یثرب، شهر مدینه است و برخی گویند: یثرب، سرزمینی است که شهر مدینه در یک ناحیه از آن است.

لَا مُقَامَ لَكُمْ کلمه «مقام» هم به ضم (میم) و هم به فتح آن خوانده شده است و معنا این است که در این جا (داخل لشکرگاه) جایی نیست که شما توقف کنید و محلی نیست که شما را در آن جای دهند یا خود شما در آن اقامت کنید.

فَارْجِعُوا بنا بر این به مدینه برگردید. (آن گویندگان، به منافقان و ضعیف‌الایمانها)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۷

دستور می‌دادند که از سپاه پیامبر خدا فرار کنند و به خانه‌هایشان برگردند. پاره‌ای از مفسران گویند: به آنها می‌گفتند به کفر برگردید و محمد را تسلیم دشمنانش بکنید در غیر این صورت در شهر یثرب برای شما جایی نیست.

إِنَّ بَيْوتنا عَوْرَةٌ عَوْرَةٌ ما دارای عوره است، واژه عوره به معنای شکاف و خلل است منافقان بهانه آوردند که خانه‌های ما بی دیوار و بی حفاظ است، یا از مرد خالی است و از دزد می‌ترسیم. ولی خدای سبحان سخن آنان را تکذیب کرد و فرمود:

وَ مَا هِيَ بِعَوْرَةٍ خانه‌های آنها بی حفاظ نیست بلکه دارای دیوار و حفاظ است و تنها مقصود آنها فرار از جنگ است.

وَ لَوْ دَخَلْتَ عَلَيْهِمْ اگر به شهر مدینه یا به خانه‌های آنها داخل شوند، و مانند این است که می‌گویند: بر فلانی وارد شدیم، یعنی به خانه او وارد شدیم.

مِنْ أَفْطَارِها از اطراف و جوانب مدینه. و مقصود آیه شریفه این است که اگر این سپاهیان کفر از همه طرف داخل مدینه یا خانه‌های آنها شوند و آنها را غارت کنند.

ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ سِيسٍ فِي هِنَاكَ مِنْ هِنَاكَ رَا بَخَوَانِدْ، يِعْنِي اَزْ اَنَهَا بَخَوَانِدْ كِهْ بِهْ كَفْرْ بَرْگَرْدَنْدْ وَ بَا مَسْلِمَانَانْ جَنْگْ كَنْدْ. لَّا تَوْهَا اَنَ رَا بِهْ جَا مِي اَوْرَنْدْ وَ اَنْجَامْ مِي دَهَنْدْ. اَيْنْ عِبَارَتْ بِهْ صَوْرَتْ لَّا تَوْهَا نِيْزْ خَوَانِدْ شُدِهْ، يِعْنِي اَيْنْ فِتْنَهْ وَ دَرْخَوَاسْتِي رَا كِهْ كَرْدِهْ بُوْدَنْدْ بِهْ اَنَهَا عَطَا كَرْدَنْدْ.

وَ مَا تَلَبَّثُوا بِهَا اَنَهَا دَرْ مَدِيْنَهْ بِهْ جِزْ مَدَّتْ كَمِي دَرَنْگْ نَمِي كَنْدْ، زِيْرَا خِدَاوَنْدْ بَزُوْدِي اَنَهَا رَا هَلَاكْ وَ نَابُوْدْ مِي كَنْدْ. بَعْضِي گُوِيَنْدْ: مَقْصُوْدْ اَيْنْ اَسْتْ كِهْ مَنَافِقَانْ دَرْ جَوَابْ دَاْدَنْ وَ قَبُوْلْ خَوَاسْتَهْ كَافِرَانْ بِهْ جِزْ زَمَانْ كَمِي دَرَنْگْ نَمِي كَنْدْ، هِمَانْ اَنْدَازَهْ اِي كِهْ اَنَهَا سْوَالْ مِي كَنْدْ وَ اَيْنَهَا جَوَابْ مِي دَهَنْدْ بَدُوْنْ اَيْنْ كِهْ تَوَقَّفْ وَ فَاصِلَهْ اِي بَاشَدْ.

وَ لَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلِ اَيْنْ مَنَافِقَانْ اَزْ كَسَانِي بُوْدَنْدْ كِهْ دَرْ شَبْ «عَقَبَه» بَا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۸

خدا و پیامبر خدا پیمان بسته بودند که از آنچه خودشان را منع و حفظ می کنند او را نیز محافظت کنند.

مَسْئُوْلًا مَوْضُوْعْ وَ مَطْلُبِي كِهْ دَرْ اَخْرَتْ اَزْ اَنْ سْوَالْ وَ مَوْاْخِذَهْ مِي شُوْنْدْ.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ بَگُو فِرَارْ اَزْ مَرْگْ بَرَايْ شَمَا فَايِدَهْ اِي نَادَرْدْ، زِيْرَا نَاگَزِيْرْ مَرْگْ بِهْ شَمَا مِي رَسَدْ، چِهْ مَرْگْ طَبِيْعِي وَ چِهْ كَشْتَهْ شَدَنْ. وَ اِگَرْ فَرْضَا فِرَارْ اَزْ مَرْگْ فَائِدَهْ اِي هَمْ دَاشْتَهْ بَاشَدْ وَ شَمَا بَا تَاْخِيْرْ اَنْدَاخْتَنْ اَنَ بَهْرَهْ اِي بِيْرِيْدْ، اَيْنْ كَامِيَابِي بِهْ جِزْ زَمَانْ اَنْدَكِي نَخَوَاهْدْ بُوْدْ.

الْمَعْرِوْقِيْنَ مِنْكُمْ وَاِذْ «مَعْرِوْقِيْنَ» يِعْنِي بَا زْ دَارَنْدْ گَاْنْ وَ اَنَهَا مَنَافِقَانِي بُوْدَنْدْ كِهْ مَرْدَمْ رَا اَزْ يَارِي كَرْدَنْ بِهْ پِيَامْبِرْ بَا زْ مِي دَاشْتَنْدْ وَ بِهْ بَرَا دَرَانْ ضَعِيْفْ الْاِيْمَانْ خُوْدْ مِي گَفْتَنْدْ:

مَحْمَدٌ وَ يَارَانَشْ لَقْمَهْ اِي بِيْشْ نِيْسْتَنْدْ. [يِعْنِي عَدَهْ اَنَهَا كَمْ اَسْتْ] وَ اِگَرْ گُوْشْتِي هَمْ بَاشَنْدْ اَنَ كَافِرَانْ اَنَهَا رَا مِي بَلْعَنْدْ وَ مِي خُوْرَنْدْ، بِنَا بَرْ اَيْنْ پِيْرَامُوْنْ اُو رَا خَالِي كَنْيْدْ وَ بِهْ سُوِي مَا بِيَايِيْدْ.

هَلَمْ اِلَيْنَا بِهْ طَرْفْ مَا بِيَايِيْدْ وَ خُوْدَتَاْنْ رَا بِهْ مَا زَرْدِيكْ كَنْيْدْ. لَفْظْ «هَلَمْ» دَرْ لَغْتْ اَهْلْ حِجَا زْ بَرَايْ مَفْرُوْدْ وَ غَيْرْ مَفْرُوْدْ يَكِي اَسْتْ، وُلِي دَرْ لَغْتْ تَمِيْمْ، بِهْ صَوْرَتْ مَفْرُوْدْ وَ مَثْنِي وَ جَمْعْ مِي آيِدْ وَ مِي گُوِيَنْدْ: هَلَمْ - هَلِمَا - هَلِمُوَا وَ اَيْنْ وَاِذْ صَوْتْ وَ اَسْمْ فَعْلْ اَسْتْ كِهْ بِهْ مَعْنَايْ فَعْلْ مَتَعَدِي «اَحْضَرْ» وَ «قَرَبْ» مِي بَاشَدْ.

وَ لَا- يَأْتُوْنَ الْاُبَّاسَ اِلَّا قَلِيْلًا نَفَرَاتْ كَمِي اَزْ اَنَهَا مِي آيِنْدْ وَ بَا مُؤْمِنَانْ، بَرَايْ نَبْرَدْ، خَارِجْ مِي شُوْنْدْ، وُلِي دَرْ مِيْدَاْنْ جَنْگْ مَبَارَزَهْ وَ مَقَاتَلَهْ نَمِي كَنْدْ مَگَرْ اَنْدَكِي اَنَ هَمْ هِنَاگَامِي كِهْ نَاگَزِيْرْ اَزْ اَنَ بَاشَنْدْ، چِنَانْ كِهْ خِدَاوَنْدْ دَرْ دُو آيَهْ بَعْدْ مِي فَرْمَايِدْ: مَا قَاتَلُوْا اِلَّا قَلِيْلًا پِيكَاْرْ نَكْرَدَنْدْ مَگَرْ اَنْدَكِي.

اَشْحَهْ عَلَيكُمْ هِنَاكَ نَبْرَدْ نَسَبْتْ بِهْ شَمَا بَخْلْ مِي وِرْزَنْدْ، شَمَا رَا ضَعِيْفْ مِي كَنْدْ وَ اَزْ شَمَا كَنَارَهْ مِي گِيْرَنْدْ. هَمْ چِنَانْ كِهْ شَخْصِي دَرْ هِنَاكَ تَرْسْ بِهْ جَايْ دَفَاعْ اَزْ حَامِي خُوْدَشْ اَزْ دِيْگَرِي (دَشْمَنْ حَامِيْشْ) حَمَايْتْ كَنْدْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۰۹

و پاره‌ای گویند: مقصود این است که با شما در جنگ کردن بخل می‌ورزند و شما را یاری نمی‌کنند.

فَاِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُوْنَ اِلَيْكَ دَرْ حَالَتْ تَرْسْ وَ بِيْمْ نَگَاَهْ اَنَهَا بِهْ تُو هِمَانَنْدْ نَگَاَهْ كَسِي اَسْتْ كِهْ دَرْ حَالْ جَاْنْ دَاْدَنْ وَ سَكْرَاتْ مَرْگْ، بَرَايْ پِنَاهْ بَرْدَنْ بِهْ تُو وَ بِهْ سَبَبْ تَرْسْ، بِهْ تُو نَگَاَهْ مِي كَنْدْ.

فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ وَ هِنَاگَامِي كِهْ تَرْسْ بَرطَرْفْ شَدْ وَ غَنِيْمَتَهَا بَدَسْتْ اَمْدْ، اَيْنْ بَخْلْ وَ حَرْصْ بِهْ «خِيْر» كِهْ هِمَانْ غَنِيْمَتَهَا وَ ثَرْوَتَهَا بَاشَدْ، مَنْتَقَلْ مِي شُوْدْ وَ مِي گُوِيَنْدْ:

سَهْمْ مَا رَا زِيَادْ كَنْيْدْ زِيْرَا مَا بَا شَمَا بُوْدِيْمْ وَ بَا كَمَكْ مَا شَمَا بَرْ دَشْمَنَاتَاْنْ پِيْرُوْزْ شَدِيْدْ لَفْظْ «اَشْحَهْ» مَنصُوْبْ اَسْتْ بِنَا بَرْ اَيْنْ كِهْ حَالْ يَا مَخْصُوْصْ بِهْ ذَمِّ بَاشَدْ.

سَلَقُواكُمْ بِالْحَيْبَةِ حِدَادٍ وَآثَرُهُ: «سَلَقُوا»، در اصل به معنای ضرب و زدن است چنان که گویند سَلَقَهُ بِالْكَلَامِ: سخنان زنده به گوش او رساند، یعنی آنها را با سخنان زنده‌ای اذیت کرد و با آنها با زبان تند و تیزی به دشمنی برخاست.

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا در صورتی که لشکر کفار و احزاب فرار کرده بودند، منافقان گمان می‌کردند که هنوز فرار نکرده‌اند و اگر یک مرتبه دیگر حمله کنند منافقان از ترس این که به بالای این حمله گرفتار نشوند آرزو می‌کنند که در میان عربهای بادیه و چادر نشینان باشند.

يَسْتَلُونَ عَنْ أَنْبَاءِكُمْ و در همان جا از اخبار شما پرسش کنند.

وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ و اگر در میان شما و با شما باشند و جنگ اتفاق بیفتد، به همراه شما جنگ نمی‌کنند مگر خیلی کم و اندک، ما قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا، آن هم نه به خاطر کمک به شما بلکه برای ریا و تظاهر به این که ما با شما هستیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۰

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص: ۱۱۰

اشاره

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (۲۱) وَ لَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا (۲۲) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (۲۳) لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۲۴) وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيمًا (۲۵)

ترجمه: ص: ۱۱۰

برای شما زندگی رسول الله سرمشق نیکویی است، برای کسی که به رحمت خدا و روز رستاخیز امید دارد و خدا را بسیار زیاد می‌کند. (۲۱)

و هنگامی که مؤمنان سپاه احزاب را دیدند گفتند: این همان بلا- و جنگی است که خدا و رسولش به ما وعده دادند و خدا و رسولش راست گفته‌اند و از آنچه دیدند در آنها چیزی نیفزود مگر ایمان و تسلیم آنها را. (۲۲)

در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ای که با خدا بستند کاملاً وفا کردند، برخی پیمان خود را به پایان بردند و در راه خدا شهید شدند و برخی دیگر در انتظار فیض شهادت استقامت کرده‌اند و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد خود نداده‌اند. (۲۳)

تا آن که خدا مردان راستگو را به خاطر راستگویی‌شان، پاداش نیکو دهد و منافقان را اگر بخواهد عذاب کند و یا به لطف، توبه آنها را بپذیرد که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است (۲۴)

خداوند احزاب کافر را با دلی مملو از خشم و بی‌آن که نتیجه‌ای از کار خود گرفته باشند باز گردانید و خداوند در این میدان، با کمکهای غیبی، مؤمنان را کفایت و پیروز کرد و خدا قوی و شکست ناپذیر است. (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۱

تفسیر: ص: ۱۱۱

لَمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ اِثْمًا كَثِيرًا لَمْ يَأْتِكُمْ بِهِمْ اِثْمًا كَثِيرًا وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمْ حَرَجٌ مِّنْ شَيْءٍ مِّمَّا كَفَرُوا وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمْ حَرَجٌ مِّنْ شَيْءٍ مِّمَّا كَفَرُوا وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمْ حَرَجٌ مِّنْ شَيْءٍ مِّمَّا كَفَرُوا وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمْ حَرَجٌ مِّنْ شَيْءٍ مِّمَّا كَفَرُوا

یعنی من فضل زید را امید دارم و از ما «اسوه»، از ماده ایتساء است. مانند «قدوه» که از رجوت فضل زید بوده است، یعنی من فضل زید را امید دارم و از ما «اسوه»، از ماده ایتساء است. مانند «قدوه» که از:

اقتداء است. یعنی اگر شما خواسته باشید می‌توانید در لحظه‌های خطر و هنگام جنگ، در پیروز شدن و بردباری و صفات نیک دیگر، به پیامبر اقتدا کنید. هم چنان که او روز جنگ «احد» چنین کرد، آن زمان که دندانهای پیشین او شکست، صورتش مجروح شد و عمویش (حضرت حمزه) شهید گشت، با این همه خودش به شما کمک می‌کرد، پس چرا نمی‌خواهید همان کاری را که او کرد شما انجام دهید؟

وَذَكَرَ اللَّهُ كَثِيرًا آمِدًا رَا بَا اِطَاعَتَهَا يَسِيْرًا هَمْرَا كَنَدًا وَاْن كَه بَه پِيَامِبِرِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ تَأْسَى وَاقْتَدَا كَنَد كَسَى اَسْت كَه دَارَاي چنين صفتاى باشد.

خداوند در این آیه: اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ «گمان کردید که بدون آزمایشهایی که پیش از شما بر گذشتگان آمد داخل بهشت می‌شوید؟» (بقره/۲۱۴) مومنان را وعده داده بود که گرفتار بلا و آزمایش می‌شوند به طوری که متزلزل خواهند شد و به او پناه خواهند برد. بنا بر این هنگامی که سپاه احزاب آمدند و مسلمانان مضطرب و نگران شدند، گفتند: این همان بلایی است که خدا و رسولش به ما وعده داده بودند و به پیروزی خود یقین کردند. لفظ: هذا، اشاره به همین بلا و آزمایش است.

وَمَا زَادَهُمْ اِلَّا اِيْمَانًا وَتَسْلِيْمًا وَدَر مَسْلَمَانَان زِيَاد نَشَد چيزى جز ايمانشان به خدا و تسليمشان در برابر خواست و قضای خدا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۲

مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ بَعْضَى از مؤمنان به آن پیمانی که با خدا بستند که هر گاه با پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در جنگی همراه باشند نبرد کنند تا به شهادت برسند، استوار و پایدار ماندند.

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ بَرخى به شهادت رسيدند و به پيمان خود با رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وفا كردند. ابن عباس گفته است: آنها حمزه بن عبد المطلب و کسانی که با او به قتل رسیدند و انس بن نصر و یارانش بودند.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَبَرخى از مؤمنان منتظر پیروزی و شهادتند، هم چنان که یاران آنها به آن راه رفتند.

وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيْلًا وَ مؤمنان، نه آنهایی که شهید شدند و نه آنهایی که منتظر شهادتند، پیمان و میثاق خود را تغییر ندادند. از حضرت علی علیه السلام روایت شده که فرمود: این آیه درباره ما نازل شده است و به خدا قسم من منتظر شهادتم و تغییری در آن نداده‌ام «۱» لِيُجْزِيَ اللّٰهُ الصّٰدِقِيْنَ بِصِدْقِهِمْ [این کارها شد] تا این که خداوند راستگويان را به خاطر صدقشان و وفای به عهدشان پاداش نیک دهد.

وَيُعَذِّبُ الْمُنٰفِقِيْنَ اِنْ شَاءَ اَوْ يُتُوْبَ عَلَيْهِمْ وَ منافقان را به خاطر نقض عهدشان اگر خدا بخواهد عذاب کند یا توبه آنها را قبول فرماید، یعنی اگر خدا بخواهد توبه آنها را می‌پذیرد و عقاب را از آنها بر می‌دارد و اگر بخواهد توبه آنها را قبول نمی‌کند و آنها را عذاب می‌کند. و ظاهراً به مقتضای حکم عقل درباره آنها قضاوت می‌شود [نه به مقتضای فضل خداوند].

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوا بِغِيْظِهِمْ وَ خداوند احزاب کافر را در حالی که خشمگین بودند و به هیچ نتیجه‌ای نرسیده بودند، برگردانید. کلمه «بغیظهم»، به جای مغیظین

است هم چنان که در این آیه فرموده است: تَثَبُّتٌ بِالذَّهْنِ «روغن زیت بار آورد» (مؤمنون/ ۲۰) که کلمه «بالذهن» به جای «الذهن» گفته شده است.

لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا به پیروزی دست نیافتند. این دو عبارت «بِعِيْظِهِمْ» و «لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا» هر دو حال هستند یا به عنوان تداخل و یا به عنوان تعاقب. و رواست که دوّمی برای اوّلی بیان و یا جمله مستأنفه باشد.

وَ كَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ و خداوند مؤمنان را به وسیله باد و طوفان و به وسیله سپاهیان فرشتگان از جنگ بی‌نیاز کرد. ابن مسعود این فراز از آیه را چنین خوانده است: و كَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ بَعْلَى خِدَاوَنَد بَه وَ سِيْلَه عَلِي عَلِيَه السَّلَام (که عمرو بن عبد ود را کشت) مؤمنان را از جنگ بی‌نیاز کرد.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۶ تا ۲۷] ص: ۱۱۳

اشاره

وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقًا (۲۶) وَ أَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيَارَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطُؤُهَا وَ كَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (۲۷)

ترجمه: ص: ۱۱۳

خداوند گروهی از اهل کتاب را که از مشرکان پشتیبانی و حمایت کردند از قلعه‌های محکمشان فرود آورد و در دل‌های آنها از مسلمانان رعب و هراس افکند تا گروهی را به قتل رساندند و گروهی را اسیر کردند. (۲۶) و شما را وارث سرزمین و دیار و اموال آنها کرد و همچنین سرزمینی را که هرگز، برای جنگ، در آن گام نهاده بودید نصیب شما گردانید و خداوند بر هر چیز تواناست. (۲۷).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۴

تفسیر: ص: ۱۱۴

مِنْ صَيَاصِيهِمْ از حصار و قلعه‌های آنها و صیصیه به چیزی گویند که به آن پناه می‌برند، به شاخ گاو و آهو و خار (شاخک) ساق پای خروس. همچنین به تاج آن و به شانه بافنده نیز صیصیه گفته شده است، چنان که گویند: كَوَقَعَ الصَّيَاصِي فِي النَّسِيحِ الْمَمْدَدِي (۱).

وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ کلمه رعب، هم به سکون عین و هم به سکون عین و هم با ضم آن خوانده شده است. روایت شده است که جبرئیل علیه السلام صبح شبی که پیغمبر صلی الله علیه و آله از جنگ خندق به مدینه برگشت، بر او نازل شد و گفت: یا رسول الله فرشتگان سلاح خود را زمین نگذاشتند و خداوند با تأکید امر فرموده است که به جانب بنی قریظه بروید و من قصد آنها را دارم «۲». سپس پیامبر صلی الله علیه و آله به مسلمانان فرمود هر چه زودتر عازم شوند و نماز عصر را به جا نیاورند مگر در محلّ بنی قریظه، بنا بر این آنها را مدت بیست و پنج شبانه روز محاصره کردند تا کار بر آنها سخت شد و ناگزیر از قلعه و حصار فرود آمدند و به حکمیت سعد بن معاذ رضایت دادند. سپس سعد دستور داد که تمام مردان جنگی آنها کشته و بقیه از زن و کودک اسیر شوند و مال و ثروت آنها به غنیمت گرفته شود و املاک و عقار آنها تنها به مهاجرین واگذار شود نه به انصار زیرا

انصار خود دارای املاک و عقار بودند ولی مهاجرین املاک و عقاری نداشتند سپس پیامبر صلی الله علیه و آله تکبیر گفت و به سعد فرمود: حکمی که تو کردی، بی‌تردید، حکم خداوند است از بالای هفت آسمان. کلمه «رقیع» نام آسمان دنیا (و آسمان اول) است. بنا بر حکم سعد مردان جنگی آنها که تعدادشان به ششصد نفر می‌رسید کشته

۱- مانند شانه بافته شده و پود بافته شده واقع شده.

۲-

إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَم تَضَعِ السَّلَاحَ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ بِالسَّيْرِ إِلَىٰ بَنِي قَرِيظَةَ وَأَنَا عَامِدٌ إِلَيْهِمْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۵

شدند و برخی چهار صد و پنجاه نفر گفته‌اند و هفتصد و پنجاه نفر هم اسیر شدند.

وَأَرْضًا لَمْ تَطَّوُّهَا وَزَمِينَهَا بِي كَهَنُوزِ قَدَمٍ بِهِنَّ نَكْذَاشْتَهْ أَيْدٍ وَبَزُودِي خَدَاوَنَدِ أَنْهَآ رَا بَرَايِ شَمَا فَتَحَ مِي كُنْدَ وَآنَ سِرْزَمِينِ خَبِيرِ اسْتِ، بَرُخِي كَوِينَد: مَكَّهَ اسْتِ وَبَرُخِي دِيكَرِ كَوِينَد: فَارَسَ وَرُومَ اسْتِ، پَارَه‌آيِ كَوِينَد: هِرْ سِرْزَمِينِي اسْتِ كِهَ تَا رُوزِ قِيَامَتِ بِهَ دَسْتِ مَسْلَمَانَانِ فَتَحَ شُودِ، بَعْضِي دِيكَرِ كَوِينَد: مَنظُورِ هِرْ چيزِي اسْتِ كِهَ بَدُونِ سِرْبَازِ وَجَنَگِ، خَدَا دَرِ اخْتِيَارِ پِيَامْبَرِشِ قَرَارِ دِهَدِ.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۳۰] ص: ۱۱۵

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمْتَعْنَنَّ وَأَسِرِّحُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (۲۸) وَإِن كُنْتُمْ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا (۲۹) يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۳۰)

ترجمه: ص: ۱۱۵

ای پیامبر! به همسرانت بگو: اگر شما زندگی دنیا و زیور آن را می‌خواهید بیاید هدیه‌ای به شما را بدهم و شما را بخوبی و خرسندی طلاق دهم (۲۸)

و اگر شما خدا و رسولش و سرای آخرت را طالبید، خداوند برای نیکوکاران از شما، پاداش بزرگی آماده ساخته است. (۲۹) ای همسران پیامبر! هر کدام از شما کار ناروای آشکار و فاحشی را انجام دهد عذاب او دو چندان خواهد بود و این برای خدا آسان است. (۳۰)

تفسیر: ص: ۱۱۵

گویند که همسران پیامبر صلی الله علیه و آله به هنگام تقسیم غنائم از آن بزرگوار، چیزی از متاع

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۶

دنیا و زیاده از نفقه خود خواستند و به آن حضرت پرخاش و خشونت کردند به طوری که پیامبر منزجر و اذیت شد و از آنها دوری کرد و برای سکونت در غرفه‌ای، بالا رفت و تا یک ماه (بدون تماس با همسران خود) در آن ماند. و پس از آن آیه تخییر نازل شد.

فَتَعَالَيْنَ بِيَايِدَ بَا ارَادَه و اختيار خود يکي از دو کار را انجام دهيد و مقصود از بياييد اين نيست که خود با پا و قدم پيش بياييد (بلکه کنايه از اقدام به کاری است) هم چنان که می‌گویی: اقبل يخاصمني و ذهب يکلّمني «۱» که مقصود آمدن و رفتن حقیقی نيست بلکه کنايه از آن است.

أُمْتَعُكُنَّ وَ أُسِرِّحُكُنَّ سِرَاحًا جَمِيلًا بيايد هديه و بهره‌ای به شما بدهم و با خوبی و بی‌آن که خصومت و مشاجره‌ای باشد شما را رها کنم و به سنت اسلام طلاق دهم.

لِلْمُحْسِنَاتِ: برای هر یک از شما که نیکی و احسان را برگزیند و از خداوند پیروی کند.

مفسران در حکم تخيير (که اگر زنان پیامبر جدایی را اختيار کنند، به محض اختيار، از پیامبر جدا می‌شوند و یا این که احتیاج به طلاق هم هست؟) اختلاف کرده‌اند. آنچه از ائمه عليهم السلام روایت شده این است که جدایی بدون طلاق، تنها مخصوص به پیامبر صلی الله علیه و آله است بنا بر این اگر هر یک از همسران پیامبر صلی الله علیه و آله خودشان جدایی را اختيار کنند، بدون طلاق از پیامبر، جدا می‌شوند. ولی برای غیر پیامبر چنین نيست.

بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ واژه «فاحشه»، به معنای گناه و کار بدی است که زشتی آن به نهایت رسیده باشد و آن گناه کبیره است و «مبینة»، یعنی قبح و زشتی آن آشکار و روشن است و مقصود هر عمل زشتی است که گناه کبیره باشد.

۱- او آمد که با من دشمنی کند و رفت که درباره من سخن بگوید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۷

يُضَاعَفُ لَهَا الْعَذَابُ كَلِمَةً «يضاعف» يَضَعُفُ با «ياء» خوانده شده و این در صورتی است که فعل به صورت مجهول خوانده شود و با «نون» نضعف نیز خوانده شده و این در صورتی است که فعل به صورت معلوم خوانده شود. و چون همسران پیامبر صلی الله علیه و آله به سبب بودنشان در خانه وحی و به سبب همسریشان با آن حضرت، نعمتهای زیادی را دارا بودند، عذاب آنها هم دو برابر می‌شود، زیرا زیادی نعمت باعث می‌شود که زشتی گناه، نسبت به متعمم گناه کار، زیادتر شود و هر گاه که زشتی عمل زیادتر شود قهرا عذاب آن هم زیادتر می‌شود. و بدین سبب است که گناه فرد دانشمند زشت‌تر و سرزنش خردمندان نسبت به او بیشتر است.

وَ كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا این فراز از آیه آنها را آگاه می‌کند که همسری پیامبر صلی الله علیه و آله چیزی از عذاب خدا را نمی‌کاهد.

عبارتهای «من يأت» و «من يقنت» و «تعمل» هم با «ياء» و هم با «تاء» خوانده شده است.

نُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ كَلِمَةً «نؤت» با «ياء» نیز خوانده شده، یعنی همان طور که عذاب آنها دو برابر عذاب دیگران است، پاداش و ثواب آنها را نیز دو برابر دیگران عطا می‌کنیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۱۹

جزء بیست و دوم از سوره احزاب آیه ۳۱ تا سوره یس آیه ۲۸

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ص: ۱۲۱

اشاره

وَمَنْ يَقْنُتْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا (۳۱) يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنَّ

اتَّقِيْتَنَّ فَلَا- تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا (۳۲) وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (۳۳) وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا (۳۴)

ترجمه: ص: ۱۲۱

و هر کس از شما مطیع فرمان خدا و رسول باشد و کار نیک انجام دهد، پاداش او را دو چندان خواهیم ساخت، و روزی پر ارزشی (در بهشت) برای او مهیا سازیم. (۳۱)

ای همسران پیامبر! شما همچون یکی از زنان معمولی نیستید اگر تقوی پیشه کنید، بنا بر این به گونه‌ای هوس انگیز سخن نگویید تا بیمار دلان (در بند هوا و هوس) به شما طمع کنند و سخن شایسته بگویند. (۳۲)

و در خانه‌های خود بمانید و همچون زمان جاهلیت نخستین خود آرایی ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۲

نکنید (و در میان مردم ظاهر نشوید) و نماز را بر پا دارید و زکات را ادا کنید و خدا و رسولش را پیروی کنید، خدا چنین می‌خواهد که پلیدی و گناه را از شما خاندان نبوت دور کند و شما را از هر عیب پاک و منزّه سازد. (۳۳)

و آنچه را از آیات و حکمت الهی که در خانه‌های شما خوانده می‌شود، یاد کنید، البته خداوند مهربان و آگاه است. (۳۴)

تفسیر: ص: ۱۲۲

وَمَنْ يَقْتُ كَلِمَةً «يقنت» از ماده قنوت است و قنوت به معنای اطاعت و پیروی از خداوند است.

لَسِيْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ کلمه: «أحد» در اصل وحد به معنای واحد بوده است و چون برای نفی عموم وضع شده است، مفرد و جمع و مذکر و مؤنث در آن یکسان است. و معنای عبارت این است که شما همسران پیامبر صلی الله علیه و آله در فضل و سابقه و مزیت، مانند یک گروه از گروه‌های زنان دیگر نیستید.

إِنْ اتَّقَيْتُنَّ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ اگر شما متقی و پرهیزکار شوید و اراده تقوی کنید.

فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ هنگام سخن گفتن، با مردان اجنبی، صدای شما فریبنده و هوسناک و مانند زنان بدکاره نباشد.

فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ تا افرادی که در دل‌های آنها مرض است به شما طمع کنند و مقصود از مرض نفاق و فجور است.

وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا و سخن نیکو بگویند که از تهمت بدور و جدی و با خشونت باشد بدون آن که حالت زنانه داشته باشد. و یا معنای این است که سخن خوب را با خشونت و صدای درشت بگویند.

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ لفظ «قرن» هم با فتح «قاف» و هم با کسر آن خوانده شده است. در صورت کسره یا از ماده وقر یقر وقارا، و یا از ماده قَرّ یقرّ قرارا است. در این صورت اصل کلمه «اقرن» بوده است که «راء» اول حذف و حرکت آن به قاف داده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۳

می‌شود و با وجود حرکت قاف از همزه وصل بی‌نیاز می‌شویم. چنان که می‌گویی ظنن. و در صورت فتحه اصل آن «اقرن» بوده است که باز هم «راء» اول حذف و حرکت آن به «قاف» داده می‌شود مانند ظنن.

وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى مقصود از جاهلیت اولی جاهلیت قدیمی است که آن را «جاهلیت جهلا» می‌گفتند و آن زمان تولد حضرت ابراهیم است که زنان پیراهن مروارید دوز به تن می‌کردند و در میان راهها خود را به مردان عرضه می‌داشتند پاره‌ای گویند: دوران میان آدم و حضرت نوح است. برخی گویند مقصود جاهلیت زمان کفر پیش از اسلام است.

أَهْلَ الْبَيْتِ كَلِمَةً «اهل» یا به عنوان منادی و یا به عنوان مخصوص به مدح منصوب است.

«الرَّجْس» این کلمه کنایه از گناه است. هم چنان که «طهر» کنایه از پرهیزکاری است، زیرا فرد نیکی که نزدیک به گناه و زشتی شود آلوده می‌شود همان طور که بدنش با نزدیکی به کثافت آلوده می‌شود. و به اتفاق امت، مقصود از «اهل بیت» خانواده پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است. ابو سعید خدری روایت کرده است که پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود:

این آیه درباره پنج نفر نازل شده است: درباره من و درباره علی و حسن و حسین و فاطمه علیهم السَّلام. از ام سلمه روایت شده است: که حضرت فاطمه با طعامی پیش پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ آمد آن حضرت فرمود شوهر و دو فرزندت را هم دعوت کن، آنها آمدند و همه آن غذا را تناول کردند. سپس حضرت یک عباى خیبری را بر آنها انداخت و فرمود:

اینها اهل بیت و عترت من هستند. خدایا پلیدی را از آنها دور کن و آنها را پاک و پاکیزه ساز. ام سلمه می‌گوید: من گفتم یا رسول الله من هم با آنها هستم، فرمود: تو نیکوکاری [اما از اهل بیت من نیستی].

وَ أَذْكَرَنَّ مَا يُثَلَّى فِي يُتَوَكَّرَنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَ الْحِكْمَةِ آنچه از آیه‌های قرآن که «آیات الله» هستند و آنچه را از حکمت که علوم و شرایع باشند و در خانه‌های شما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۴

تلاوت می‌شود، به یاد بیاورید و فراموش نکنید و مطابق آنها رفتار کنید.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا بی تردید خدا مهربان و آگاه است، زیرا دین شما را اصلاح می‌کنند و آنچه را به سود شماست می‌دانند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۱۲۴

اشاره

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِمَاتِ وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْقَانِتِينَ وَ الْقَانِتَاتِ وَ الصَّادِقِينَ وَ الصَّادِقَاتِ وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِرَاتِ وَ الْخَاشِعِينَ وَ الْخَاشِعَاتِ وَ الْمُتَصَدِّقِينَ وَ الْمُتَصَدِّقَاتِ وَ الصَّائِمِينَ وَ الصَّائِمَاتِ وَ الْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحَافِظَاتِ وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَ الذَّاكِرَاتِ أَعِدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْرًا عَظِيمًا (۳۵) وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا (۳۶) وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطْرًا وَ زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطْرًا وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (۳۷)

ترجمه: ص: ۱۲۴

مردان و زنان مسلمانان، مردان و زنان با ایمان، مردان و زنان مطیع فرمان خدا، مردان و زنان راستگو، مردان و زنان صابر و شکیبا، مردان و زنان با خشوع، مردان و زنان انفاق کننده، مردان و زنان روزه‌دار، مردان و زنان پاکدامن که خود را از بی عفتی حفظ می‌کنند،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۵

مردان و زنانی که بسیار یاد خدا می‌کنند، خداوند برای همه آنها مغفرت و پاداش بزرگی مهیا ساخته است. (۳۵)

برای هیچ مرد و زن مسلمانی در امری که خدا و رسولش لازم بدانند اراده و اختیاری نیست و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی کند، به گمراهی آشکاری گرفتار شده است. (۳۶)

به یاد بیاور آن کس را که خداوند به او نعمت اسلام داده بود و تو نیز به او نعمت آزادی داده بودی به او گفתי همسرت را نگاه‌دار و از خدا بترس و تو در دل چیزی را پنهان می‌داشتی که خداوند آشکار می‌کند و تو از سرزنش مردم می‌ترسیدی در حالی که خداوند شایسته‌تر است که از او بترسی و چون زید از همسرش جدا شد ما او را به همسری تو در آوردیم تا مشکلی برای مؤمنان- در ازدواج با همسران پسر خوانده‌های خود، هنگامی که از آنان طلاق می‌گیرند- نباشد و فرمان خدا انجام شدنی است. (۳۷)

تفسیر: ص: ۱۲۵

برخی از مفسران گویند: ام سلمه به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: یا رسول الله خداوند در قرآن از مردان به خیر و نیکی یاد می‌کند آیا در ما خیری نیست که به آن یاد شویم؟ «۱» پس این آیه نازل شد. برخی دیگر که گویند این سخن، اسماء بنت عمیس بوده است و این سخن را هنگامی گفت که با همسرش جعفر بن ابی طالب از حبشه بازگشت. **إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ** مسلم فردی است که در سلم داخل، و فرمانبردار بدون عناد باشد. برخی گویند: مسلم فردی است که تسلیم دستورهای خدا باشد و کارهایش را به او تفویض و واگذار کند. **وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ** و مومن کسی است که خدا و رسولش را و آنچه را ایمان به آن واجب است تصدیق کند.

-۱-

یا رسول الله ذکر الله الرجال فی القرآن بخیر أ فما فینا خیر نذکر به.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۶

وَالْقَائِمِينَ وَالْقَائِمَاتِ قانت کسانی هستند که برای اطاعت خدا به پا خاسته‌اند و آن را ادامه می‌دهند.

وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ صادق فردی است که در کردار و گفتار و نیت و پندار، راستگو باشد.

وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ صابر کسی است که در برابر انجام وظیفه و دوری از گناه، بردبار و شکیبا باشد.

وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ خاشع فردی است که با دل و جان و تمام اعضا و جوارح در برابر خدا فروتن و متواضع باشد.

وَالْمُتَّصِدِّقِينَ وَالْمُتَّصِدِّقَاتِ متصدق کسی است که زکات مالش را بپردازد.

وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ فردی که بسیار ذاکر باشد کسی است که هیچ گاه دل یا زبانش یا هر دو از ذکر خدا غافل و خالی نباشد.

از ابی سعید خدری روایت شده که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه مردی همسرش را در شب بیدار کند و هر دو وضو بگیرند و دو رکعت نماز بخوانند از مردان و زنانی هستند که بسیار یاد خدا می‌کنند «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر که در شب تسبیح حضرت فاطمه علیها السلام را بخواند از «الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ» می‌باشد. «۲».

عبارت «وَالْحَافِظَاتِ» و «وَالذَّاكِرَاتِ» در اصل: و الحافظات فروعها، و الذَّاكِرَاتِ لله بوده است که چون ظاهر آیه، بر آن دلالت دارد، حذف شده است.

در این آیه عطف زنان بر مردان، مانند این آیه است که خدا می‌فرماید: **تَيِّبَاتٍ وَأَبْكَاراً**

-۱-

إذا يقظ الرجل اهله من الليل فتوضأ و صلّى ركعتين كتاباً من الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ.

من بات علی تسییح فاطمه علیها السلام کان من الذاکرین الله و الذاکرات.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۷

«زنان شوهر کرده و زنان باکره» (تحریم/ ۵) که از دو جنس مختلف هستند و هر گاه در حکمی شریک باشند ناگزیر باید حرف عطف میان آنها واسطه شود. ولی عطف جفتها بر جفتها، مانند عطف مؤمنین و مؤمنات بر مسلمین و مسلمات، از نوع عطف صفت بر صفت است با حرف جمع آمده و گویا معنا این است که گروه مردان و گروه زنانی که دارای این صفات باشند خداوند برای آنها پاداش بزرگی مهیا کرده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله زینب دختر حجه اسدیّه را برای زید بن حارثه، آزاد کرده خود خواستگاری کرد. این زینب دختر امیمه عمه پیامبر صلی الله علیه و آله است که، امیمه دختر عبد المطلب بود و به این خاطر از ازدواج با زید سرباز زد و برادرش عبد الله حجهش نیز با این وصلت موافق نبود و بدین سبب این آیه نازل شد:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ... تا آخر، یعنی برای هیچ مرد و زن مؤمنی در برابر آنچه خدا برای آنها اختیار کرده است، اختیار و رأیی نیست، بلکه شایسته است که رأی خودشان را تابع رأی خدا قرار دهند و آنچه او اختیار کرده است همان را اختیار کنند.

پس از نزول این آیه، آن دو گفتند: ای رسول خدا ما راضی هستیم، بنا بر این پیامبر صلی الله علیه و آله زینب را به نکاح زید در آورد و مهرش را که ده دینار و شصت درهم و چادر، ملافه، پیراهن، شلوار و پنجاه مدّ طعام و سی صاع خرما بود از جانب زید برای او فرستاد.

أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ كَلِمَةً «يَكُونَ» هَمْ بِا «يَاء» وَ هَمْ بِا «تَاء» خوانده شده است.

وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ بِهِ يَادْ آوَرْ هَنَگَامِي رَا كَه تُو، به آن کسی که خداوند این نعمت را به او ارزانی داشت یعنی تو را موقوف کرد تا او را آزاد کنی و دوست داشته باشی و تو هم به او این نعمت را دادی که او را پسر خوانده خود کردی و به خود اختصاص دادی، و او زید بن حارثه است، گفتی:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۲۸

أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ، همسرت را که زینب دختر حجهش است نگاه دار و طلاق مده.

این داستان از این قرار است که روزی پیامبر صلی الله علیه و آله به منزل زید وارد شد در حالی که زینب در میان حجره اش نشسته بود و با سنگی در دست چیز خوشبویی می‌سایید، پیغمبر صلی الله علیه و آله در را باز کرد و چون نظرش به زینب افتاد گفت: منزه است خدایی که آفریننده نور است و آفرین بر خدایی که بهترین آفرینندگان است. «۱» و برگشت. زید که به منزل آمد زینب جریان را به او گفت، زید گفت: شاید محبت تو در دل او واقع شده باشد پس آیا می‌خواهی تو را طلاق دهم؟ تا پیامبر با تو ازدواج کند، زینب گفت: می‌ترسم تو مرا طلاق دهی و پیامبر صلی الله علیه و آله هم با من ازدواج نکند.

پس زید پیش آن حضرت آمد و گفت: ای رسول خدا می‌خواهم همسرم را طلاق دهم، حضرت فرمود تو را چه می‌شود آیا از او چیزی دیده‌ای که مشکوک شده‌ای؟

زید گفت: نه به خدا قسم جز خیر و خوبی از او چیزی ندیدم، لکن او در شرافت از من بزرگتر است و همین مرا اذیت می‌کند. حضرت به او فرمود «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ» زنت را برای خودت نگهدار و از خدا بترس. پس از آن زید همسرش را طلاق داد و چون عده‌اش تمام شد رسول خدا به زید گفت: من هیچ فردی را درباره خودم از تو مطمئن‌تر نمی‌دانم، زینب را برای من خواستگاری کن.

بر پیامبر، در آنچه خدا بر او واجب کرده است هیچ جرمی نیست، این سنت الهی در مورد کسانی که پیش از این بوده‌اند نیز جاری بوده است و فرمان خدا سنجیده و روی برنامه دقیقی است (۳۸)

پیامبران پیشین کسانی بودند که تبلیغ رسالت‌های الهی می‌کردند و (تنها) از خدا می‌ترسیدند و از هیچ کس جز خدا بیم نداشتند، و خداوند برای حسابرسی کافی است. (۳۹)

محمد پدر هیچ یک از مردان شما نیست، ولی رسول خدا و خاتم پیامبران است و خداوند به هر چیز آگاه است. (۴۰)

تفسیر: ص: ۱۳۲

فَرَضَ اللَّهُ لَهُ خُذَا سَهْمٍ اَوْ قَرَارِ دَادٍ وَ بَرِ اَوْ وَاجِبَ كَرَدٌ كَهٗ بِا هَمْسَرِ پسر خوانده‌اش ازدواج کند، تا حکم زمان جاهلیت نسبت به پسر خوانده‌ها باطل شود و عبارت:

برای فلانی در دفتر فلان مقدار فرض، یعنی سهم، معین شده است نیز از همین قبیل است.

سَنَّةُ اللَّهِ کلمه «سنة» اسمی است که به جای مصدر به کار رفته است و عبارت «ما كان على النبي من حرج» را تأکید می‌کند (و در حقیقت مفعول مطلق تأکیدی است) و گویا چنین بوده است، سَنَ اللَّهُ ذَلِكُ سَنَةً (خداوند این کار را بطور مسلم سنت قرار داده است).

فِي الَّذِينَ خَلَوْا مَقْصُودِ انبِيَاءِ پِشِينِ اَسْتِ كَهٗ هَرَّ چِه بَرِ اَيَّ اَنَّهُا مَبَاحٍ وَ جَايزِ بُوْدِهٗ اَسْتِ، مَماندِ نَكَاحٍ وَ غَيرهٗ، اَقْدَامِ بَرِ اَنِّ حَرْجٍ وَ مَمانعِ نَدَاشْتِهٗ اَسْتِ، چنان که حضرت داود صد زن و سیصد کنیز داشت و همچنین سلیمان دارای سیصد زن و هفتصد کنیز بود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۳

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ در این عبارت از نظر اعراب، سه احتمال است. اول در محل اعراب جرّ که صفت برای انبیاء باشد، دوم و سوم در محل اعراب رفع و نصب که مخصوص به مدح باشد، یعنی: هم الذين يبلغون يا: أَعْنَى الَّذِينَ يَبْلِغُونَ. رسالاتِ اللَّهِ این عبارت رساله الله نیز خوانده شده است.

وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَقْدُورًا اَمْرِي را که خداوند بر پیامبرانش نازل فرمود حکمی است قطعی و قضایی است مسلم و انجام شدنی.

وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ پیامبران پیشین در رساندن تبلیغ رسالت و ادای وظیفه نبوت به جز از خدا از هیچ فردی بیمی نداشتند.

وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا خداوند در موارد ترس (و سختیها) از بندگان کفایت می‌کند و برخی می‌گویند: مقصود این است که خداوند نگهدارنده کارهای بندگان و حساب کننده و پاداش دهنده آنهاست.

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ پدر حقیقی هیچ یک از شما مردان نیست تا این که میان او و آن مرد احکام پدر و فرزندی از قبیل حرمت ازدواج با همسر فرزند ثابت شود.

وَ لَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ لِيَكُن رَسُولَ خُدَا اَسْتِ وَ هَرَّ پِامْبِرِي پَدْرِ اَمْتِ خُودِ مِي بَاشدِ دَرِ اَيْنِ كَهٗ اَحْتِرامِ وَ تَعْظِيمِ اَوْ بَرِ اَمْتِ لَازِمِ اَسْتِ اَمَّا سَايرِ اَحْكامِ كَهٗ بَيْنِ پَدْرانِ وَ فرزندانِ وَ جُودِ دَارِدِ بَيْنِ پِامْبِرِ وَ اَمْتِ نِيسْتِ.

زید هم یکی از شما مردان است که اولاد حقیقی پیامبر صلی الله علیه و آله نیستند و او در حکم همانند سایرین است.

وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَ اَخْرَجَ پِامْبِرِ اَسْتِ كَهٗ نَبُوتِ بَهٗ اَوْ پايانِ مِي بَابدِ، بِنَا بَرِ اَيْنِ شَرِيعَتِ اَوْ تا روز قیامت پایدار و باقی است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۴

پیامبر صلی الله علیه و آله پدر حضرت حسن و حضرت حسین علیهما السلام است، زیرا فرمود: این دو فرزند من امام و پیشوا هستند چه ایستاده و چه نشسته باشند (۱) و این بدین سبب است که آن دو بزرگوار از مردان اهل بیت و خاندان خود پیامبر هستند نه از

مردان شما. و خاتم النبیین به فتح «تاء» به معنای مهر شده است (۲).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۱ تا ۴۸] ص: ۱۳۴

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا (۴۱) وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (۴۲) هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (۴۳) تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا (۴۴) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا (۴۵)
وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا (۴۶) وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا (۴۷) وَ لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ دَعَا أَذَاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۴۸)

ترجمه: ص: ۱۳۴

ای کسانی که ایمان آورده‌اید خدا را بسیار یاد کنید (۴۱)
و دائم صبح و شام او را تسبیح کنید (۴۲)
او خدایی است که هم او و هم فرشتگانش بر شما بندگان رحمت و درود می‌فرستند تا شما از تاریکی (جهل) به سوی روشنایی (علم و ایمان) رهنمون شوید و بر مؤمنان بسیار مهربان است. (۴۳)
تحیت مؤمنان در روزی که به لقاء حق نایل شوند، سلام و بشارت الهی است و برای آنان پاداش

۱-

ابنای هذان إمامان قاما او قعدا.

۲- و به کسر «تاء» به معنای فاعل ختم، یعنی مهر کننده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۵

پر ارزشی فراهم ساخته است (۴۴)

ای پیامبر، ما تو را به عنوان گواه و مزده و بیم دهنده فرستاده‌ایم (۴۵)

و به فرمان خدا تو را دعوت کننده به سوی الله و چراغ فروزان قرار دادیم (۴۶)

و مؤمنان را بشارت ده که از سوی خدا برای آنان فضل و پاداش بزرگی است. (۴۷)

و از کافران و منافقان پیروی مکن و از ستم و آزار آنها در گذر و بر خدا توکل کن و همین بس که خدا حامی و کار ساز (تو) باشد. (۴۸)

تفسیر: ص: ۱۳۵

اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا خدا را با تمام اقسام ستایش از حمد، تهلیل، تمجید، تسبیح و تکبیر ستایش کنید و آن را بسیار انجام دهید.
از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: هر که تسبیح فاطمه علیها السلام را بگوید، البته ذکر خدا را بسیار انجام

داده است. «۱» و از همان حضرت است که هر کس سی مرتبه بگوید: سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر. بی تردید ذکر خدا را بسیار به جا آورده است. «۲»

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً تسبیح خود از جمله ذکرهاست و اختصاص آن از میان ذکرها مانند اختصاص جبرئیل و میکائیل است از میان فرشتگان و این برای بیان برتری و فضیلت آن است بر سایر ذکرها، زیرا معنای آن منزّه و پاک دانستن خداوند است از تمام صفات و افعالی که شایسته او نیست.

و رواست که مقصود از ذکر و بسیاری آن زیادی عبادت و طاعت باشد، زیرا هر طاعتی از جمله ذکرهاست. سپس از میان تسبیحها تسبیح صبح و شب را به خصوص ذکر فرموده و آن یا نماز است در تمام وقتهای آن به سبب فضیلت نماز بر

-۱

من سبح تسبیح فاطمه علیها السلام فقد ذکر الله ذکرا کثیرا.

[.....]-۲

من قال سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر ثلاثین مرّة فقد ذکر الله ذکرا کثیرا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۶

دیگر عبادتها یا مقصود نماز صبح و مغرب و عشاء است، زیرا خواندن و مراعات وقت آنها زحمت و سختی بیشتری دارد. چون از شأن نماز گزار این است که در هنگام رکوع و سجود نوعی انعطاف و خضوع اظهار می‌دارد [کلمه صل] بطور استعاره بر کسی که به دیگری عطف و مهربانی می‌کند آورده شده است، همچنین به معنای رحمت و رأفت استعمال شده است و به این معناست گفتار کسانی که می‌گویند: صلّی الله علیه، یعنی خدا به او رحمت و رأفت کند.

اما صلوة فرشتگان این است که آنها از خداوند برای مؤمنان طلب رحمت می‌کنند و چون مستجاب الدعوه هستند گویا که خود آنها رحمت و رأفت کرده‌اند و مانند این مورد است سخن کسی که می‌گوید: حیّاک الله، یعنی خدا تو را زنده و باقی بدارد و عبارت «حیّته» یعنی دعا کردم تا خداوند او را زنده و باقی بدارد و به اطمینان این که دعایت مستجاب می‌شود گویا خودت در حقیقت او را زنده نگهداشته‌ای.

به همین معناست قول خداوند که می‌فرماید: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ «براستی که خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود می‌فرستند ای کسانی که ایمان آورده‌اید بر او درود بفرستید» (احزاب/ ۵۶) یعنی از خدا بخواهید که بر پیامبر درود بفرستد.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ معنای این عبارت این است: او خدایی است که بر شما (مؤمنان) رحمت و رأفت می‌کند، زیرا به شما دستور می‌دهد که کار نیکن و طاعت او را زیاد به جا آورید تا شما را از تاریکی گناه خارج کند و به سوی روشنی طاعت (و عبادت) رهنمون شود. و این قسمت از گفتار خداوند که می‌فرماید: وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا دلالت دارد بر این که مقصود از واژه صلوات رحمت است.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ کلمه «تَحِيَّت» مصدری است که به مفعول خودش

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۷

«هم» اضافه شده است یعنی تَحِيَّت مؤمنان روز ملاقات با خدا، سلام و درود است.

از براء بن عازب روایت شده است که گفت: عزرائیل روح هیچ مؤمنی را نمی‌گیرد مگر آن که بر او سلام می‌کند. برخی گویند: مقصود از سلام، سلام فرشتگان است هنگامی که مؤمنان از قبر بیرون می‌آیند. بعضی گویند: سلام، هنگامی است که مؤمنان داخل

بهشت می‌شوند چنان که خداوند می‌فرماید: وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ «در حالی که فرشتگان از هر در وارد می‌شوند و می‌گویند سلام و تحیت بر شما باد» (رعد/ ۲۳ و ۲۴).

وَاعْدُوا لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا مقصود از اجر کریم، بهشت است.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا مَا تَوْرًا به عنوان گواه برای امت در آنچه انجام می‌دهند فرستادیم. هم چنان که شهادت عادل مورد قبول است شهادت تو نیز درباره امت چه به سودشان و چه بر ضررشان باشد مورد قبول است.

کلمه «شاهد» حال است که مفهوم آن در آینده روی می‌دهد مانند این مثال که سیبویه در الکتاب گفته است: مررت برجل معه صقر صائدا به غدا. به مردی گذر کردم که با او «باز» شکاری بود در حالی که قصد داشت فردا با آن شکار کند. در این عبارت کلمه صائدا حالی است که مفهوم آن در آینده رخ خواهد داد.

وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ کلمه «بإذنه» کنایه است برای سهل و آسان کردن دعوت و بیانگر آن است که دعوت اهل شرک به سوی توحید و دستورات اسلامی کاری است سخت و مشکل که آسان نمی‌شود مگر با آسان کردن خداوند.

وَسِرَاجًا مُنِيرًا معنای عبارت این است که مردم به وسیله تو، به دین راهنمایی و هدایت می‌شوند هم چنان که در تاریکی به وسیله چراغ راهنمایی می‌شوند. یا این است که به وسیله روشنایی پیامبری تو دید چشمها گسترش می‌یابد هم چنان که دید چشمها به وسیله نور چراغ گسترش می‌یابد.

فَضْلًا كَبِيرًا مقصود از فضل بزرگ ثوابی است که بیشتر از استحقاق مؤمنان به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۸

آنها داده می‌شود. و ممکن است مقصود این باشد که مؤمنان بر دیگر امتها فضل بزرگی دارند.

وَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ معنای عبارت، تهییج و تشویق آن حضرت است بر حالتی که نسبت به کافران و منافقان داشت [یعنی بر مخالفت با آنها ثابت باش].

وَدَعَا أَذَاهُمْ اذیت و آزار آنها را به وسیله کشتن یا زیان رساندن رها کن و به ظاهر آنها رفتار کن و حساب آنها را به خدا واگذار، در این صورت، مصدر (کلمه إذا) به مفعول (که ضمیر هم است) اضافه شده است. و گویند که این دستور پیش از دستور جنگ با مشرکان بوده است و با دستور قتال این آیه نسخ شده است.

برخی گویند: مقصود این است که اذیتهای آنها را رها کن و اعتنا مکن که در این صورت مصدر به فاعل اضافه شده است.

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ و بر خدا توکل کن زیرا او تو را در برابر آنها کفایت می‌کند.

وَكَفَى بِاللَّهِ وَكَيْلًا در صورتی که کارها را به خداوند واگذاری خداوند کارساز و وکیلی است کفایت کننده.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۹ تا ۵۰] ص: ۱۳۸

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَتَّعُوهُنَّ وَسِرَّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (۴۹) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۵۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۳۹

ترجمه: ص: ۱۳۹

ای کسانی که ایمان آورده‌اید هر گاه با زنان مؤمنه ازدواج کردید و پیش از آن که با آنها نزدیکی کنید طلاقشان دادید، عده‌ای از شما بر آنها نیست که بخواهید حساب آن را نگاه دارید، پس آنها را به هدیه مناسبی بهره‌مند سازید و به نیکی رها کنید. (۴۹)

ای پیامبر، ما همسران تو را که مهرشان را پرداخته‌ای بر تو حلال کردیم و همچنین کنیزانی را که خدا به غنیمت نصیب تو کرد و مالک شدی و دختران عمو و دختران عمه‌هایت و دختران دایی و دختران خاله‌هایت که با تو مهاجرت کرده‌اند و نیز زن با ایمانی که خود را بدون شرط و مهر به پیامبر ببخشد اگر رسول مایل باشد، می‌تواند با آن ازدواج کند، اما چنین حکمی تنها برای تو است نه سایر مؤمنان، ما می‌دانیم برای آنها در مورد همسرانشان و کنیزانشان چه حکمی مقرر داشته‌ایم، این به خاطر آن است که حرج و مشکلی بر تو نبوده باشد و خداوند آمرزنده و مهربان است. (۵۰)

تفسیر: ص: ۱۳۹

مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا عِدَّةَ رَا تَا كَامِلٍ شُود شَمَارَه كَنِيد چنان كه گویی: عددت الدرهم فاعندها، درهمها را شماره كردم و آنها شماره شدند و: كَلَّتِ الشَّيْءُ فَكُنَالَه، آن چیز را كیل كردم و جزء كیل شده‌ها شد. این عبارت دلیل بر این است كه عِدَّة حَقَّ وَاجِب مردان بر زنان است.

فَمَتَّعُوهُنَّ هَر گاه مهربه‌ای برای آنها معین نشده است بهره‌ای به آنها پردازید.
وَسَرَّحُوهُنَّ سَرَا حًا جَمِيلًا آنها را به شایستگی و بدون ضرر و منع واجبی رها و آزاد کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۰

آتَيْتِ أَجُورَهُنَّ مَقْصُودٌ مِنْ كَلِمَةٍ «أَجُورَهُنَّ» مَهْرِيه‌های آنهاست، زیرا مهر، اجر و مزد بضع است. و لفظ: ایتاء، هم به معنای پرداخت فوری مهر است و هم به معنای نام بردن و معین کردن آن است در هنگام عقد. و خداوند برای پیامبرش راه با فضیلت‌تر و شایسته‌تر را برگزید و آن این است كه هنگام عقد هم مهریه معین و هم فوراً پرداخت شود و این روش بهتر است از این كه [یا اصلاً مهریه معین نشود] و یا معین شود ولی پرداخت آن به تأخیر افتد. و بدین سبب بود كه عجله (در پرداخت مهریه) از خوبیها و سنتهای گذشتگان بود.

مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ كَنِيزَانِي كه اسیر شده‌اند و خداوند از غنیمتهای جنگی به تو داده است حلال‌تر و پاک‌تر است از کنیزانی كه می‌خری.

اللَّاتِي هَاجِرْنَ مَعَكَ وَ هَمچنين زنانی از خویشان پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كه با او مهاجرت كردند، بجز محارم او، با فضیلت‌ترند از زنانی كه با آن حضرت مهاجرت نكردند.

وَ أَمْرًا مُمْتَنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ وَ مَا زَنِي رَا كه به یگانگی خدا گواهی دهد اگر خودش راه بدون مهر، به تو بخشید [و تو هم] كه نبی هستی مایل به نكاح با او باشی برای تو حلال كردیم.

خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ این حكم خاص، تنها برای تو حلال است و برای غیر تو چنین نیست. خدای سبحان شرط حلال شدن را بخشیدن زن خودش را به پیامبر و تمایل پیامبر به نكاح با او، قرار داده است. و گویا خدا می‌فرماید: ما زنی را با دو شرط بر تو حلال می‌کنیم، یکی آن كه آن زن خودش را بدون مهر به تو ببخشد، و دیگر آن كه تو هم نكاح با او را اراده كنی و راغب باشی،

زیرا اراده و میل پیامبر قبول هبه آن زن است.

و علت این که در این آیه از خطاب به غیبت بر می‌گردد این است که بفهماند این حکم مخصوص پیامبر است و به کار بردن لفظ «نبی» دلالت دارد که این حکم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۱

خاص، به خاطر مقام نبوت اوست و تکرار آن بیانگر شایستگی و کرامت مقام نبوت است.

کلمه (خالصه) مفعول مطلق تأکیدی است مانند: وعد الله، و: صبغه الله، و تقدیر آن چنین است: خلص لك إحلال ما احللنا لك خالصة: ما آنچه را که برای تو حلال کردیم در حدّ اعلاى خلوص تنها برای تو خلص کردیم.

قد علمنا ما فرضنا علیهم ما می‌دانیم که برای مؤمنان نسبت به همسران و کنیزان آنها چه حدودی و چه خصوصیت‌هایی لازم است تا فرض و معین شود.

لکن لا یكون علیک حرج این عبارت علت است برای مفهوم «خالصه» یعنی ما این حکم را به تو اختصاص دادیم تا برای تو در امور دین و دنیایت تنگنایی و حرجی نباشد.

و كان الله غفوراً رحیماً و خداوند نسبت به گناهان بندگانش غفور و آمرزنده است و در گشایش نعمتها رحیم و مهربان است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۱ تا ۵۴] ص: ۱۴۱

اشاره

تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَ تُوْوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ مَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أذْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَ لَا يَحْزَنَ وَ يَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيماً حَلِيماً (۵۱) لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَ لَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيباً (۵۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنَّهَا وَ لَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسِيحَ يَدَيْهِ مِنْكُمْ وَ اللَّهُ لَا يَسِيحُ مِنَ الْحَقِّ وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسِئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ وَ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَ لَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أُبَيِّدًا إِنَّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيماً (۵۳) إِنْ تَبَدُّوا شَيْئاً أَوْ تَخَفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً (۵۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۲

ترجمه: ص: ۱۴۲

ای رسول ما نوبت هر یک از همسرانت را که بخواهی می‌توانی به تأخیر اندازی و هر کدام را که بخواهی می‌توانی پیش خود، جای دهی، و هر گاه بعضی از آنها را که بر کنار ساخته‌ای بخواهی نزد خود جای دهی، گناهی بر تو نیست، این حکم الهی برای روشنی چشم آنها و این که غمگین نباشند و به آنچه در اختیار آنان می‌گذاری راضی باشند، نزدیکتر است و خدا به آنچه در دل شماست و نیز از همه چیز آگاه و نسبت به هر چیز بردبار است (۵۱)

ای پیامبر، بعد از این دیگر هیچ زنی بر تو حلال نیست و نمی‌توانی همسرانت را به همسران دیگری تبدیل کنی، هر چند از زیبایی‌اش به شگفت آبی مگر آنچه را که به صورت کنیز مالک شوی و خداوند بر هر چیز مراقب و نگهبان است (۵۲)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در خانه‌های پیامبر وارد نشوید، مگر این که شما را برای صرف غذا دعوت کند و اجازه دخول دهد،

در آن حال هم نباید زودتر از وقت غذا بیاید و در انتظار غذا بنشینید، اما هنگامی که دعوت شدید داخل شوید و پس از صرف غذا پراکنده شوید و به گفتگو و سرگرمی ننشینید که این کار پیامبر را آزار می‌دهد و او از اظهار آن به شما شرم می‌کند، ولی خدا از اظهار حق شرم نمی‌کند و هر گاه متاعی از همسران پیامبر می‌خواهید از پشت پرده بخواهید، این کار دل‌های شما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۳

و آنها را پاک‌تر نگه می‌دارد، و شما نباید رسول خدا را آزار دهید و نه هرگز همسران او را بعد از او به همسری خود در آورید که این کار پیش خدا گناهی بسیار بزرگ است. (۵۳)

اگر چیزی را آشکار یا پنهان کنید خداوند از همه چیز آگاه است. (۵۴)

تفسیر: ص: ۱۴۳

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ كَلِمَةً: ترجی، چه با همزه و چه بی همزه خوانده شود به معنای تأخیر انداختن است.

و تَوَوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ لَفْظ «تَوِي» به معنای نزد خود جای دادن و به خود ضمیمه کردن است.

مقصود این است که همبستر شدن با هر کدام را می‌خواهی ترک کن و با هر کدام را که می‌خواهی ترک نکن. یا هر کدام را می‌خواهی طلاق ده و هر کدام را می‌خواهی نگه دار. یا قسمت و سهم [همخوابی] هر کدام را که می‌خواهی ترک کن و هر کدام را که می‌خواهی ترک نکن. آن حضرت قسمت میان همسرانش را کاملاً مراعات می‌کرد و پس از نزول این آیه ترک آن برای او مباح و جایز شد. یا مقصود این است که با هر زنی از امتت را که می‌خواهی ازدواج کن و با هر زنی را که نمی‌خواهی ازدواج نکن. و هر گاه آن حضرت زنی را خواستگاری می‌کرد، برای دیگری جایز نبود که او را خواستگاری کند تا این که پیامبر او را ترک گوید.

از عایشه روایت شده است که گفت: می‌بینم که پروردگارت در خواسته‌های تو شتاب می‌کند «۱».

وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتُ و اگر زنی از زنانی را که از آنها دوری کرده‌ای بخواهی نزد خود بخوانی گناهی و حرجی بر تو نیست.

-۱-

إِنِّي أرى رَبِّكَ يسارع في هواك.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۴

«ذلک» این اموری را که به اختیار و مشیت تو واگذار کردیم.

أَذْنِي أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ ... نزدیکتر است به این که چشمشان روشن و اندوهشان کم شود و همگی به آنچه در اختیارشان قرار می‌دهی راضی و خشنود باشند. زیرا اگر میان آنها از لحاظ به خود نزدیک کردن و به تأخیر انداختن و کناره گرفتن و پیش خود خواستن، مساوات و برابری برقرار شود، و آنچه را که برای یکی بخواهی یا نخواهی برای همه همان باشد و بدانند که این اختیار از طرف خداست، روح آنها آرام می‌شود، رقابت و خودخواهی از میان می‌رود و برای همه رضایت حاصل می‌شود.

عبارت «كَلَهْنَ» تأکید برای نون «یرضین» است.

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ این فراز از آیه، از طرفی تشویق و تحریک است برای آن عده از همسران پیامبر که به آنچه خداوند به آن حضرت تفویض کرده بود راضی نبودند. و از طرفی تشویق و تحریک است برای به دست آوردن رضایت پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ.

وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا خداوند به مصالح بندگانش آگاه، و نسبت به آنها بردبار است و در کیفر آنها شتاب نمی‌کند.

لَا يَجِزُ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ ... ای پیامبر هیچ زنی بعد از زنانی که بر تو حلال کردیم بر تو حلال نیست. و آن زنان را که حلال

دیگر کسی نیست که دعوت کنم پس فرمود غذا را بردارید و پس از جمع شدن سفره مردم متفرّق شدند جز سه تن که ماندند و سرگرم صحبت بودند و به درازا کشید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله برخاست و به طرف حجره‌های خود رفت تا شاید آنها بیرون روند و پس از دور زدن حجره‌ها برگشت ولی آن سه نفر هنوز نشسته بودند و حضرت از شدت شرم و حیا نمی‌توانست چیزی به آنها بگوید، لذا پشت به آنها کرد و آنها چون دیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله پشت به آنها کرده بیرون رفتند و حضرت بازگشت و این آیه نازل شد.

و لا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ عبارت «مستأنسین» یا مجرور است بنا بر این که عطف بر «ناظرین» باشد و یا منصوب است بنا بر این که عبارت چنین باشد: و لا تدخلوها مستأنسین، یعنی داخل نشوید در حالی که با یکدیگر در گفتگو مأنوس شوید، یا به گفتگوی اهل بیت مأنوس شوید و در این صورت معنای استیناس گوش دادن به تجسس است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۷

فَيْسْتَحِي مِنْكُمْ در این عبارت ناگزیر مضافی میان «من» و «کم» در تقدیر است و اصل آن من إخراجکم است و دلیل آن هم فرموده خداوند است که می‌فرماید:

«لا يستحي من الحق» یعنی بیرون کردن شما حق است و شایسته نیست که از آن حیا و شرم شود.

و چون شرم چیزی است که مانع می‌شود تا انسانی بعضی از کارها را انجام دهد گفته شده: «و الله لا يستحي من الحق» حیا و شرم نسبت به خداوند مانع از انجام کار حق نمی‌شود و خداوند آنچه را که یکی از شما، به سبب حیا، ترک می‌کنید ترک نمی‌کند. این ادبی است که خداوند به وسیله آن کسانی را که در نشستن سنگین هستند و دیر برمی‌خیزند تأدیب فرموده است.

عایشه گفته است: همین برای صحابه‌ای که سنگین می‌نشینند کافی است که خداوند بر آنها وظیفه‌ای تحمیل نکرد و گفت هر گاه که غذا خوردید متفرّق شوید. «۱»

وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ ضَمِيرٌ «هنّ» به همسران رسول خدا برمی‌گردد. و چون موقعیت آیه بر آن دلالت می‌کند نام آنها صریحا ذکر نشده است.

فَسأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ و هر گاه چیزی از آنها می‌خواهید از پشت پرده بخواهید.

روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله با بعضی از اصحاب غذا می‌خوردند که دست یکی از آنها به دست عایشه اصابت کرد و بر پیامبر صلی الله علیه و آله این قضیه ناگوار آمد پس آیه حجاب نازل شد.

و نیز روایت شده است که بعضی از اشخاص گفتند: آیا ما نهی می‌شویم که با دختر عموهایمان گفتگو کنیم مگر از پشت پرده؟ به خدا قسم اگر محمّد بمیرد

۱- حسبك في التّلقاء أن الله تعالى لم يحتملهم و قال و اذا طعمتم فانتشروا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۸

بی‌تردید من با عایشه ازدواج می‌کنم. مقاتل گفته است: این شخص طلحه بن عبید الله بود، از این رو آیه نازل شد:

و ما كان لكم أن تؤذوا رسول الله صحيح نیست که شما رسول خدا را اذیت و آزار کنید و بعد از وفاتش همسران او را به همسری بگیرید. و این حرمت ازدواج با همسران آن حضرت به خاطر بزرگداشتن مقام پیامبر و نگهداشتن احترام اوست چه در زندگی و چه بعد از وفاتش.

إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا قصد ازدواجی را که با همسران پیامبر دارید چه به زبان اظهار کنید یا در سینه‌ها پنهان کنید، خداوند به تمام آنها آگاه است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۵ تا ۵۸] ص: ۱۴۸

اشاره

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَآتَقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (۵۵) إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (۵۶) إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا (۵۷) وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا (۵۸)

ترجمه: ص: ۱۴۸

گناهی بر آنها (همسران پیامبر) نیست که در نزد پدران و فرزندان و برادران و فرزندان برادران و فرزندان خواهران خود و زنان مسلمان و بردگان خویش (بی حجاب باشند) و از خدا بترسید که خدا بر همه چیز آگاه است (۵۵) خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود می‌فرستند، شما هم ای کسانی که ایمان آورده‌اید بر او درود بفرستید و با تسلیم فرمانش بر او سلام گوید (۵۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۴۹

آنان که خدا و پیامبرش را اذیت می‌کنند، خداوند آنها را در دنیا و آخرت لعن کرده است و از رحمت خود دور فرموده است و برای آنان عذاب خوار کننده‌ای آماده کرده است. (۵۷)

و آنان که مردان و زنان با ایمان را بی‌تقصیر و گناه آزار می‌دهند دانسته گناه و تهمت بزرگی را مرتکب شده‌اند. (۵۸)

تفسیر: ص: ۱۴۹

هنگامی که آیه حجاب نازل شد، پدران و فرزندان و بستگان نزدیک به همسران پیامبر صلی الله علیه و آله به آن حضرت گفتند: آیا ما نیز با آنها باید از پشت پرده سخن گوئیم؟ این آیه نازل شد:

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ ... بر همسران پیامبر گناهی نیست که در نزد این شش گروه که در آیه گفته شده است، بی حجاب باشند.

و این که در میان محارم، عمو و دایی ذکر نشده است بدین سبب است که این دو به جای پدر و مادر هستند چنان که خداوند در این آیه عمو را به نام پدر خوانده است: «وَاللَّهُ آبَاؤُكُمْ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ...» «و خدای پدران تو ابراهیم و اسماعیل و اسحاق را» (بقره/۱۳۳) و اسماعیل عمو ی یعقوب بود.

برخی از مفسران گویند: مکروه است که (همسران پیامبر) پیش آن دو بی حجاب باشند، زیرا ممکن بود آنها آنچه را می‌بینند برای پسرانشان توصیف کنند و حال آن که پسران آنها نامحرمند.

وَآتَقِينَ اللَّهَ نَقْلَ كَلَامٍ از غیبت به خطاب، دلالت دارد بر شدت بخشیدن و تأکید بر امری که به آنها شده است از حجاب داشتن و پوشاندن خود، یعنی راه تقوی و خداترسی را در آنچه به شما دستور داده شده است پیش گیرید و در آن کاملاً احتیاط کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۰

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا و خداوند بر هر چیزی از پنهان و آشکار و ظاهر و باطن حجاب گواه و آگاه است و هیچ یک از این حالتها در علم او تفاوتی ندارد.

ای پیامبر به همسران و دختران خود و زنان مؤمنان بگو که خویشان را با چادرهای خود بپوشانند که این کار، برای این که در عفت شناخته شوند تا مورد آزار قرار نگیرند، بهتر است و خداوند همواره آمرزنده و مهربان است. (۵۹)

اگر منافقان و آنان که در دل‌هایشان مرض و ناپاکی است، و هم آنان که در مدینه اخبار دروغ و شایعه‌های بی‌اساس، پخش می‌کنند، دست از کار خود بردارند، تو را ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۲

بر ضد آنان بر انگیزیم، سپس جز اندک زمانی نمی‌توانند در کنار تو در این شهر زیست کنند. (۶۰)

و از همه جا رانده می‌شوند و هر جا یافت شوند باید دستگیر و بسختی کشته شوند. (۶۱)

این سنت خداست که در دوره‌های پیشین نیز بوده است و برای سنت الهی هیچ تغییری نخواهی یافت. (۶۲)

تفسیر: ص: ۱۵۲

«جلباب» لباسی است که از روسری بزرگتر و از چادر کوچکتر است، زن آن را بر سرش می‌اندازد به طوری که زیادی آن سینه را هم می‌پوشاند.

ابن عباس گفته است که ردا (عبا یا چادر) لباسی است که از سر تا پا بدن را می‌پوشاند. و برخی گویند: «جلباب» ملافه یا عبا یا چادر و هر چیزی است که با آن بدن را بپوشانند چنان که شاعر گفته است: مجلب من سواد اللیل جلبابا «۱».

يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلْبَابٍ مَعْنَى اِنْ عَابَتْ زَنَى كَمَا فِي لِسَانِ الْعَرَبِ

آن بپوشانند. و هنگامی که روپوش از صورت زنی کنار رود گویند: اذنی ثوبك علی وجهك، صورتت را با لباست بپوشان.

این دستور به این سبب بود که در ابتدای اسلام زنها مانند زمان جاهلیت با لباس مبتدل تنها با یک پیراهن و روسری بیرون می‌آمدند و افراد اوباش و هوسباز مزاحم کنیزها می‌شدند. گاهی هم مزاحم زن آزادی، به گمان این که کنیز است، می‌شدند.

بنا بر این به زنان آزاد دستور داده شد که لباس و پوشش خود را بر خلاف لباس کنیزان کنند تا فرد هوسرانی به آنها طمع نکند. و به همین منظور است این بخش از آیه که فرمود:

۱- در سیاهی شب مانند جلباب خود را مستور می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۳

ذَلِكَ اَذْنِي اَنْ يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤَدِّينَ اِنْ عَمِلَ (پوشاندن کامل بدن) سبب می‌شود که زودتر شناخته شوند و افراد فاسق متعرض آنها نشوند و آنچه را کراهت دارند به آنها نگویند.

حرف «من» در عبارت «من جلابیهن» برای تبعیض است، یعنی خود را با قسمتی از چادرهای خود بپوشانند. یا صورت خود را با قسمتی از لباسهای خود بپوشانند.

وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا و خداوند نسبت به گذشته‌های شما در این مورد آمرزنده و مهربان است.

وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ كَسَانِيْ كِه اِيْمَانُشَانِ ضَعِيْفٌ اِسْت. برخی گویند:

مقصود زناکاران و تبه‌کارانند به دلیل این فرموده خداوند: فَيَطْمَعُ الَّذِيْ فِيْ قَلْبِهِ مَرَضٌ: «تا بیمار دلان به شما طمع کنند» (احزاب/ ۳۲) وَ الْمُرْجُفُوْنَ فِي الْمَدِيْنَةِ «مرجفون» کسانی بودند که در مدینه برای مضطرب کردن دل‌های مسلمانان خبرهای دروغ پخش می‌کردند و مخصوصاً درباره سرّیه‌های پیغمبر صلی الله علیه و آله جنگهایی که خود حضرت در آن حضور نداشت، به دروغ می‌گفتند مسلمانان فرار کردند و کشته شدند. و اصل مرجف از ماده رجفه است که به معنای زلزله و جنبش است. و چون خبر

دروغ خبر غیر ثابت و متزلزل است، آن را رجه گویند. و مقصود از آیه شریفه این است که اگر منافقان از دشمنی و نیرنگشان و تبهاران از اذیت زنان و دروغگویان از ساختن و به هم بافتن خبرهای بد دست بردارند، بی‌تردید ما تو را به دشمنی با آنها بر می‌انگیزیم و ناگزیر می‌شوند که از مدینه جلای وطن کنند. سپس پیش تو در مدینه نمی‌مانند مگر زمان اندکی. و همین معنا به طریق مجاز اغراء نامیده شده است. و اغراء به معنای: تهییج و تحریک مردم به دشمنی با یکدیگر است.

مَلْعُونِينَ این کلمه منصوب است بنا بر این که یا مخصوص به ذم و یا حال باشد و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۴

در تقدیر چنین است: لا- یجاورونک إلا ملعونین در این صورت حرف استثنای إلا بر هر دوی ظرف و حال با هم داخل شده است چنان که در این آیه: إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنَاءً (احزاب/ ۵۳) ذکر آن گذشت. و برخی گویند که لفظ «قلیلا» نیز به عنوان حال منصوب است و به معنای اقلأه اذله بوده است، یعنی در حالی که ناچیز و خوارند.

لا يُجاورونک این عبارت عطف بر «لنغرینک» است و جواب دیگری برای قسم است.

سِنَّةَ اللَّهِ کلمه «سنه»، مصدر و مفعول مطلق تأکیدی است و تقدیر آن چنین است:

سَنَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ ... یعنی خداوند این کار را سنت قرار داده است که هر گاه افرادی با پیامبران نفاق و دورویی کنند، هر جا که آنها را بیابند باید بکشند.

[سوره الاحزاب (۳۳): آیات ۶۳ تا ۶۹] ص: ۱۵۴

اشاره

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا (۶۳) إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا (۶۴) خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۶۵) يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ (۶۶) وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا (۶۷)

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنُوهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا (۶۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا (۶۹)

ترجمه: ص: ۱۵۴

ای رسول ما مردم درباره ساعت (قیامت) از تو سؤال می‌کنند بگو: علم آن تنها نزد خداست و تو چه می‌دانی شاید قیامت نزدیک باشد. (۶۳)

خداوند کافران را لعن کرده و برای آنان آتش سوزاننده ای مهیا نموده است. (۶۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۵

آنان همواره در آن آتش تا ابد خواهند ماند و هیچ یار و یآوری نخواهند یافت. (۶۵)

در آن روز که صورتهای آنها در آتش دگرگون خواهد شد می‌گویند: ای کاش خدا و پیامبر را اطاعت کرده بودیم. (۶۶)

و می‌گویند: پروردگارا ما از بزرگان و پیشوایان خود پیروی کردیم و آنها ما را گمراه کردند. (۶۷)

پروردگارا عذاب آنها را دو چندان گردان و آنها را لعن بزرگی فرما. (۶۸)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید همانند مردمانی نباشید که موسی را آزار دادند و خداوند او را از آن تهمت مبرا ساخت و او پیش

خدا پیامبری مقرب و گرانقدر بود. (۶۹)

تفسیر: ص: ۱۵۵

مشرکان از روی انکار و استهزاء زمان قیام روز قیامت را با عجله از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می‌کردند. و یهود برای امتحان سؤال می‌کردند. بنا بر این به پیامبر صلی الله علیه و آله دستور داده شد که به آنها بگوید: زمان روز قیامت از چیزهایی است که علم آن منحصر به خداوند است.

لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا سِيسِ خَدَاوَنَد مِی فَرَمَیْد شَیْد آمَدَن آن سَاعَت نَزْدِیْکَ بَاشَد یَا آن چِیز نَزْدِیْکِی اَسْت یَا دَر زَمَان نَزْدِیْکِی اَسْت.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا وَاژَه «سَعِیر» بَه مَعْنَای آتَش سوزاننده است.

یَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ تَقْلِیْب وِجُوْه یا بَه مَعْنَای گَرْدَانَدَن صَوْرَت اَسْت بَه اطْرَاف هَم چِنان کَه یِک قَطْعَه گوشت را در «تابه» برای سرخ شدن از طرفی به طرف دیگر می‌گردانند. و یا معنا این است که حالت چهره تغییر می‌کند و یا منظور این است که آنها را در حالی که مغلوب و منکوبند از صورت به آتش می‌اندازند. و چون صورت مهمترین عضو بدن است تنها آن ذکر شده است و ممکن است که مقصود از وجه تمام بدن باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۶

لفظ «یوم» یا به وسیله «يقولون» منصوب است و یا به وسیله فعل مقدر اذکر، که در این صورت «يقولون» حال است.

إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا کَلِمَه «سادتنا» ساداتنا نیز خوانده شده و آنها پیشوایان و رؤسای کافران بودند که آنها را گمراه کردند.

حرف «الف» در کلمه «السَّيِّلَا» برای اطلاق و هماهنگی اصوات است و مانند قافیه‌های شعر برای فاصله‌های آیه‌هاست و فایده آن وقف است و دلالت می‌کند که کلام تمام شده است و عبارت بعد از آن جمله مستأنفه است.

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا کَلِمَه کَبِیرا بَه صَوْرَت کَثِیرا نِیز خَوانَدَه شَدَه و کَثْرَت دَر اِین مَوْرَد مَناسَبْتَر اَسْت، زِیرا خَدَاوَنَد آن کَافِران رَا بارها لَعن کَرَدَه اَسْت. و وَاژَه کَبِیر بَه مَعْنَای شَدَّت و بَزْرگی اَسْت. و مَقْصود از دو ضَعْف «ضعفین» اِین اَسْت کَه یِک ضَعْف بَرای اِین کَه گَمراه بَوْدَنَد و یِک ضَعْف هَم بَرای اِین کَه دِیْگَران رَا گَمراه کَرَدَنَد.

لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى شَمَا مَانَدَن مَرْدَمَانِی کَه مَوْسِی رَا اذِیت کَرَدَنَد نَباشِید. بَرخی از مَفْسَران گویند: اِین آیه دَر باره زِید و زِینب و سَخَنانی کَه بَعْضِی از مَرْدَم دَر باره او مِی گَفْتَنَد نازل شَدَه اَسْت.

بَرخی دِیْگَر گویند: دَر باره اذِیت‌های حَضْرَت مَوْسِی عَلِیْهِ السَّلَام اَسْت. و از جَمَلَه اذِیت‌ها دَاسْتان «مومسه» زَن بَد کَاری اَسْت کَه «قارون» او رَا وادار کَرَد کَه مَوْسِی رَا مَتَّهَم بَه زَنا با خُودش کَند. و پاره‌ای گویند: مَقْصود آن هَنگامِی اَسْت کَه مَوْسِی و هارون بَه کُوه رَفْتَه بَوْدَنَد و هارون فُوت کَرَد، بَنی اسْرائِیل مَوْسِی رَا مَتَّهَم بَه قَتْل او کَرَدَنَد. فَرشتگان جَنازَه او رَا آوَرَدَنَد و بَه بَنی اسْرائِیل نِشان دادَنَد تا بَفهْمَنَد کَه او مَرَدَه اَسْت و کَشْتَه نَشَدَه اَسْت. و پاره‌ای دِیْگَر گویند: او رَا بَه دَاشْتَن عِیب بَدَنِی، مَانَدَن مَرَض بَرص و باد فَتَق مَتَّهَم مِی کَرَدَنَد. و خَدَاوَنَد (بَه وِساِیْلِی) بَنی اسْرائِیل رَا آگَاه کَرَد کَه مَوْسِی از تَمام اِین اِتْهَامات پَاک و مَبْرَا اَسْت. تَرجمه جوامع الجامع،

ج ۵، ص: ۱۵۷

وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا یعنی مَوْسِی پِیش خَدَاوَنَد دَارای جَاه و مَقام و مَنزَلت بَزْرگی اَسْت. و بَه هَمِین سَبب خَدَا او رَا از وارَد شَدَن اِین عِیْبها نَگَهْداری کَرَد و تَمام اِتْهَامات رَا از او دُور سَاخت. هَم چِنان کَه پادشاهان نَسبَت بَه کَسِی کَه پِیش اِنْها مَقام و مَنزَلتی دَارد چِنین مِی کَند.

مَقْصود از آیه مَبْرَکَه اِین اَسْت کَه خَدَاوَنَد مَوْسِی رَا از گَفْتار یا از گَفْتَه اِنْها پَاک و مَبْرَا سَاخت. و مَراد از قَوْل یا مَقُول مَفهوم و

معنای آن، که همان عیبهاست، می‌باشد.

چنان که لفظ «قاله» را به جای کلمه «سبّه» که به معنای عیب و بدی است به کار برده‌اند و «قاله»، به معنای قول است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷۰ تا ۷۳] ص: ۱۵۷

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (۷۰) يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا (۷۱) إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَ أَسْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا (۷۲) لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْمُنَافِقَاتِ وَ الْمَشْرِكِينَ وَ الْمَشْرِكَاتِ وَ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۷۳)

ترجمه: ص: ۱۵۷

ای اهل ایمان از خدا بپرهیزید و همیشه سخن حقّ و صواب گویند. (۷۰)

تا خدا اعمال شما را اصلاح کند و گناهانتان را بپامرزد و هر که اطاعت خدا و رسولش کند به رستگاری بزرگی نایل شده است.

(۷۱)

ما امانت (مسئولیت، تکلیف) را بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه داشتیم، آنها از قبول و حمل آن سر باز زدند و از آن هراس داشتند، اما انسان آن را قبول کرد و بر دوش کشید، او [در مقام آزمایش] بسیار ستمکار و نادان بود. (۷۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۸

هدف از عرض امانت این بود که خدا مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را عذاب کند و از مردان و زنان مؤمن درگذرد

که خداوند بسیار آمرزنده و مهربان است. (۷۳)

تفسیر: ص: ۱۵۸

وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا «قول سدید» سخنی است که در آن قصد و نیت حقّ و راستی باشد. و واژه سداد به معنای قصد به سوی حقّ و سخن به عدل است چنان که گویند: سَدَدَ السَّيْهَمِ نَحْوَ الرَّمِيَةِ: تیر راست و مستقیم به طرف شکار رفت. هم چنان که این مفهوم را به این طریق هم می‌گویند: سهم قاصد نحو الرَّمِيَةِ.

برخی از مفسّران گویند: مقصود این است که مشرکان را از خوض و بررسی در داستان زینب که درباره آن بدون حقّ و عدالت سخن می‌گفتند، باز دارد. و لازمه آن برانگیختن به این است که در هر موردی سخن به حقّ و عدالت گویند، زیرا نگهداری زبان و سخن حقّ، اساس تمام خوبیها است.

و مقصود کلی این است که زبانان را از دروغ نگهدارید و سخن راست و حقّ گویند. و اگر چنین کنید خداوند نهایت خواسته شما را، از تزکیه اعمال و قبول عبادتها و بخشیدن گناهان شما، به شما عطا می‌کند.

و چون خداوند دست یافتن به فوز عظیم را منوط به اطاعت از خود و رسولش کرد، به دنبال آن فرمود:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ وَ مقصود خداوند از امانت اطاعت است. و لذا امر اطاعت را بسیار بزرگ کرد. و معنای کلی این است که این اجرام بزرگ مانند آسمان، زمین و غیره مطیع امر خدایند و از جهت وجودی و تکوینی و این که خداوند آنها را به صورتهای

گوناگون و هیأت‌های متفاوت خلق فرموده، هرگز از مشیت خدا سرپیچی نمی‌کنند. و اما انسان در چیزهایی که لازم است اطاعت کند و مطیع اوامر و نواهی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۵۹

پروردگار باشد، در حالی که موجود عاقلی است و صلاحیت تکلیف را دارد، حال او در انقیاد و امتناع مانند حال این اجرام نیست. مقصود از امانت اطاعت است، زیرا این اطاعت است که لازم است انجام شود. و عرضه داشتن آن به جمادها و امتناع و ترسیدن آنها بطور مجاز است.

و اما مفهوم حمل امانت هم چنان که می‌گویی: فلانی حامل امانت است. این است که امانت را به صاحبش ادا و رد نکرده است تا این که از عهد‌اش بیرون رفته و آسوده باشد. زیرا گویا که امانت سوار بر امانت‌دار است و هر گاه که ادا کند دیگر امانت سوار بر او نیست و امانت‌دار آن را بر دوش خود حمل نمی‌کند، منظور این است که آسمانها و زمین و کوه‌ها از قبول امانت امتناع کردند ولی انسان آن را قبول کرد.

إِنَّهُ، كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا چون انسان، رد امانت را ترک کرد، خداوند او را به ستمکاری (ظلم) توصیف فرمود. و به سبب این که از راه سعادت خود، غفلت کرد او را به جهالت و نادانی نیز توصیف فرمود.

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ لَام در عبارت «لِيُعَذِّبَ» مجازاً لام عِلَّتْ است، زیرا عذاب نتیجه حمل امانت و ادا نکردن آن است هم چنان که ادب کردن در مثالی که می‌گویی: ضربته للتأديب، نتیجه ضرب و زدن است، یعنی به عِلَّتْ این که خداوند حامل امانت را [که خیانت کرده] عذاب می‌کند و دیگری را که ادای امانت کرده و حامل آن نیست مورد رحمت قرار می‌دهد و همین رحمت بر ادا کننده امانت، نوعی عذاب برای کسی است که در امانت خیانت کرده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۰

سوره سبأ ص : ۱۶۰

اشاره

این سوره مکی و دارای ۵۴ آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۶۰

ابن کعب از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که فرمود: هر که سوره سبأ را بخواند روز قیامت تمام انبیا و رسولان با او دوست می‌شوند و با او مصافحه می‌کنند. «۱»

و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: هر که دو سوره سبأ و فاطر را که با الحمد آغاز می‌شود در یک شب بخواند تمام شب را در پناه و حفظ خدا خواهد بود، و اگر آن دو را در روز بخواند هیچ مکروهی به او نرسد و از خیر دنیا و آخرت آن قدر به او داده شود که هرگز به قلبش خطور نکرده و به فکرش نرسیده باشد. «۲»

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۱ تا ۵] ص : ۱۶۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱) يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ (۲) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِنَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصِغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۳) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)
وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ (۵)

-۱

من قرأ سورة سبا لم يبق نبی و لا رسول إلا كان له يوم القيمة رفیقا و مصافحا.

-۲

من قرأ الحمدین جمیعا سبا و فاطر فی لیلۃ لم یزل لیلته فی حفظ الله و کلائه فان قرأهما فی نهاره لم یصبه فیہ مکروه و اعطى من خیر الدنیا و الاخرة ما لم یخطر علی قلبه و لم یبلغه مناه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۱

ترجمه: ص: ۱۶۱

حمد و ستایش مخصوص خداوندی است که هر آنچه در آسمان و زمین است از آن اوست و شکر و سپاس در سرای آخرت نیز از آن اوست و او [به نظم آفرینش] حکیم و آگاه است. (۱)
او هر چه در زمین فرورود و هر چه از آن برون آید و آنچه از آسمان فرود آید و آنچه بر آن بالا رود، همه را می‌داند، و او مهربان و آمرزنده است. (۲)

کافران گفتند: قیامت هرگز به سراغ ما نخواهد آمد، ای رسول ما بگو آری به خدای من سوگند که البته به سراغ همه شما خواهد آمد و او از غیب آگاه است و به اندازه ذره‌ای در آسمانها و زمین از علم او دور نیست و هیچ چیز، چه کوچکتر از ذره و چه بزرگتر از آن، نیست جز آن که در کتاب مبین حق ثبت و آشکار است. (۳)
تا در روز قیامت آنان را که ایمان آورده‌اند و کارهای نیک انجام داده‌اند پاداش دهد و آمرزش و رزق پر ارزش بهشتی مخصوص آنهاست. (۴)

آنان که در تکذیب آیات ما تلاش می‌کردند و گمان داشتند که می‌توانند ما را ناتوان کنند بر آنها عذابی دردناک خواهد بود. (۵)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۲

تفسیر: ص: ۱۶۲

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ تمام آنچه در آسمانها و زمین است نعمتهای خداوند سبحان است و گویا خداوند ذات خود را به منعم و بخشاینده نعمتهای دنیا، توصیف می‌کند. و مقصود این است که او به سبب نعمتهای دنیوی که تفضّل فرموده واجب است که ستایش شود.

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ این آیه اعلام می‌کند که خداوند به سبب نعمتهای آخرت که ثواب همیشگی و نعمتهای ابدی است باید سپاسگزاری شود.

وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ او خدایی است که امور دنیا و آخرت را از روی حکمت و به بهترین صورت ممکن تنظیم فرموده است و به هر چه هست و بعدا خواهد بود خبیر و داناست.

يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا خداوند آنچه را که از باران و گنج یا مرده بر زمین فرو می‌رود و آنچه را که از گیاهان و جواهرات یا حیوانات از زمین بیرون می‌آید می‌داند و آگاه است.

وَ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَا يَعْرُجُ فِيهَا وَ آنچه را که از فرشتگان یا باران یا روزیها از آسمان فرود می‌آید و آنچه را که از فرشتگان و اعمال بندگان به آسمان بالا می‌رود می‌داند.

وَ هُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ خداوند با نعمتهای بسیار و فضل کاملش نسبت به بندگان که در سپاسگزاری واجب کوتاهی کرده‌اند مهربان و آمرزنده است.

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ منکران روز قیامت گفتند: روز قیامت به سراغ ما نمی‌آید. این گفته آنها از روی استهزا و سخریه یا انکار روز قیامت و یا درخواست تأخیر آن است.

قُلْ بَلَى وَ رَبِّي لَأَتَيْنَكُمُ جَوَابَ بِهِ وَ سِيْلَهُ بَلَى بَعْدَ از نفی، به این معناست که فرمان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۳

قطعی است و بی‌تردید آن روز خواهد آمد. سپس آن جواب را با سوگند به خدای عزّ و جلّ تأکید کرده و پس از آن سوگند تأکیدی را با به دنبال آوردن صفت خدایی را که به او سوگند یاد کرده است تأیید کرده به این که او دانای غیب است.

عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ به اندازه یک ذره در آسمانها و زمین از علم خدا بیرون نیست، بنا بر این وقت قیامت هم در علم او مندرج است. سپس به دنبال سوگند، دلیل قاطعی [برای لزوم قیامت] ذکر می‌کند و می‌فرماید. لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ زیرا خداوند با فطرت و عقل هر فردی این احساس را قرار داده است که هر نیکوکاری شایسته پاداش نیک و هر بزه کاری شایسته کیفر است، بنا بر این عبارت «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ» به عبارت «لَأَتَيْنَكُمُ...» متصل می‌شود و علّت برای آن است.

وَ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ يَا عَلَّامِ الْغَيْبِ به عنوان این که صفت برای ربّی است به جرّ خوانده شده است و به رفع نیز خوانده شده بنا بر این که مخصوص به مدح باشد.

وَ لَا أَضْعَفُ مِنْ ذَلِكَ «ذلک» اشاره به کلمه «مثقال» است. و رفع «اصغر» به سبب مبتدا بودن آن است. و آن کلامی است که از ما قبل خود، جدا و منقطع است. و نمی‌شود که بر «مثقال» عطف شود، زیرا حرف استثنا مانع از آن است.

وَ الَّذِينَ سَبَّحُوا فِي آيَاتِنَا مُعْجِزِينَ کسانی که تلاش می‌کنند تا حجّتها و دلیلهای ما را باطل کنند و فکر می‌کنند می‌توانند خداوند را به ستوه آورند یا گمان می‌کنند می‌توانند از قلمرو قدرت خدا بیرون روند.

کلمه «معجزین» معجزین نیز خوانده شده و بحث در این مورد در سوره حج گذشت. (حج / ۵۱).

مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ واژه «رجز» به معنای عذاب دردناک و سخت است. لفظ «الیم» هم به رفع و هم به جرّ خوانده شده و اگر به جرّ خوانده شود تا صفت رجز باشد مناسبتر و روشنتر است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۴

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۶ تا ۹] ص: ۱۶۴

وَيَرَى الَّذِينَ أوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۶) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ (۷) أَفَتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ (۸) أَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيَّنَّ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلَفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ نَشَأَ نُحُوسِهِمْ الْأَرْضِ أَوْ نُشِقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۹)

ترجمه: ص: ۱۶۴

آنان که دارای علم و دانشند یقین دارند که آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده حق است و راهنمای مردم به راه خدای عزیز و حمید است. (۶)

کافران گفتند: آیا می‌خواهید مردی را به شما نشان دهیم که می‌گوید شما پس از آن که مرید و از هم متلاشی شدید بار دیگر آفرینش تازه‌ای خواهید یافت. (۷)

آیا او به خدا دروغ بسته؟ یا به نوعی جنون گرفتار است؟ (چنین نیست) بلکه آنان که به آخرت ایمان نمی‌آورند در عذاب و گمراهی دور هستند. (۸)

آیا این کافران به آسمان و زمین که از پیش‌رو و پشت سر، آنها را احاطه کرده است، نمی‌نگرند؟ [تا به قدرت و حکمت خدا آگاه شوند] ما اگر بخواهیم آنها را به زمین فرو می‌بریم و یا قطعه‌هایی از آسمان را بر آنها فرو می‌ریزیم، در اینها نشانه روشنی برای هر بنده با اخلاص و توبه کار است. (۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۵

تفسیر: ص: ۱۶۵

وَيَرَى الَّذِينَ أوتُوا الْعِلْمَ لفظ «یری» در مقام رفع و به معنای دانستن است و در تقدیر چنین است: و يعلم الَّذِينَ أوتُوا الْعِلْمَ، مقصود از صاحبان علم، یا اصحاب پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ و یا علمای اهل کتاب (یهود و نصاری) آنهایی که مسلمان شدند. (مانند کعب الأحبار و عبد الله بن سلام).

الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ کلمه «الذی» و «الحق» هر دو برای فعل «یری» مفعولند و لفظ «هو» ضمیر فصل است. برخی از مفسران گویند: جمله «یری» بنا بر این که عطف بر جمله «لیجزی» باشد در موضع نصب است. و اصل آن: لیعلم اولوا العلم، بوده است. یعنی خداوند روز قیامت به صاحبان علم می‌فهماند که قرآن برآستی حق است و هیچ تردیدی در آن راه ندارد. و مقصود از «الذی أنزل إليك» قرآن است.

وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ و قرآن مردم را به راه پروردگاری که تواناست و تمام کارهایش پسندیده است راهنمایی می‌کند و آن خدای سبحان است.

إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ عامل در کلمه «إذا» مفهومی است که عبارت «إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ» بر آن دلالت دارد. و مانند چنین موردی در آیه‌های پیش توضیح داده شده است.

و کلمه «ممرق» یا مصدر میمی و یا اسم مکان است.

أَفَتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ کلمه «افتری» در اصل - افتری - بوده است و همزه دوم که همزه وصل است حذف شده است، به خلاف السحر یعنی با این که همزه در هر دو کلمه وصل است و مطابق قاعده باید حذف شود، اما در کلمه السحر حذف نشده

است، زیرا همزه وصل در این کلمه مفتوح است و حذف آن موجب اشتباه میان جمله استفهامی و جمله خبری می‌شود، ولی در کلمه افتری همزه وصل مکسور است و حذف آن باعث اشتباه نمی‌شود. مقصود آیه شریفه این است که آیا محمد ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۶

این نسبتی را که به خدا می‌دهد از راه افترا و دروغ است، یا نوعی جنون است که باعث این توهم شده است.

بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ خداوند می‌فرماید:

محمد در آنچه می‌گوید نه افترا می‌زند و نه جنون دارد، بلکه کسانی که به آخرت ایمان ندارند در عذاب آتش و گمراهی از حق هستند و این شدیدترین جنونهاست. و چون عذاب از لوازم گمراهی است این دو کلمه (عذاب و ضلال) طوری قرار داده شده که گویا با هم هستند. و این که کلمه «ضلال» به کلمه «بعید» توصیف شده از راه مجاز است، زیرا «بعید» صفت فردی است که از راه گمراه و دور می‌شود.

أَفَلَمْ يَرَوْا أَنَّا إِنَّا كَافِرَانِ كُورِنْد و به آسمان و زمین نمی‌نگرند که هر جا باشند آن دو بر آنها محیطند و نمی‌توانند از کناره‌های آن دو، بگریزند.

برخی از مفسران گویند: مقصود این است که آیا آن کافران درباره آسمان و زمین تفکر و تدبیر نمی‌کنند و از آنها بر قدرت ما استدلال نمی‌کنند.

إِن نَشَأْ نُخَسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسِقِطُ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ السَّمَاءِ سپس خداوند سبحان، توانایی خودش را بر نابود کردن آنها چنین بیان می‌فرماید که اگر بخواهیم آنها را به زمین فرو می‌بریم، هم چنان که قارون را به زمین فرو بردیم. یا تکه‌ای از آسمان را بر آنها فرو می‌افکنیم.

إِنَّ فِي ذَلِكْ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبِيدٍ مُنِيبٍ بی‌تردید در این تفکر در آسمان و زمین، نشانه و دلالتی است بر حق، برای هر بنده مطیع و برگشت کننده به سوی خدا.

کلمه‌های «نشأ» و «نخسف» و «نسقط» همگی هم با نون خوانده شده‌اند و هم با یاء و کسانی (یکی از قرآء) در عبارت «نخسف بهم» حرف «فاء» و «باء» را ادغام کرده است، ولی این قرائت، معتبر نیست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۷

[سوره سبا (۳۴): آیات ۱۰ تا ۱۴] ص: ۱۶۷

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَآلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ (۱۰) أَنْ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱) وَلَسَلِيمَانَ الرِّيْحَ غُدُوها شَهْرًا وَرَوَاحَهَا شَهْرًا وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ (۱۲) يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَتَمَاثِيلٍ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (۱۳) فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَاتِهِ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۱۴)

ترجمه: ص: ۱۶۷

ما به داود از فضل خود نعمتی بزرگ بخشیدیم و امر کردیم که ای کوه‌ها و ای پرندگان با او هم آواز شوید و آهن را (چون موم)

برای او نرم کردیم. (۱۰)

و دستور دادیم که زره‌های کامل و فراخ بساز و حلقه‌ها را به اندازه و متناسب کن و با قومت عمل نیک به جا آورید که من به آنچه انجام می‌دهید آگاهم (۱۱)

و باد را مسخر سلیمان ساختیم که صبحگاهان مسیر یک ماه را می‌پیمود و عصر گاهان هم مسیر یک ماه را. و معدن مس (مذاب) را برای او روان کردیم و گروهی از جنّ به اذن پروردگار در حضورش کار می‌کردند و هر یک از آنها که از فرمان ما سرپیچی می‌کرد او را از عذاب آتش سوزان می‌چشانیدیم. (۱۲)

آنها هر چه سلیمان می‌خواست برایش درست می‌کردند، معبدها، مثالها، ظروف بزرگ غذا مانند حوضها و دیگهای ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۸

عظیم ثابت، اینک ای آل داوود شکر خدا به جای آورید هر چند اندکی از بندگان من شکر گزارند. (۱۳)

و هنگامی که مرگ را بر سلیمان مقرر داشتیم کسی آنها را از مرگ وی آگاه نساخت مگر موریانه که عصای او را می‌خورد (تا شکست) و هنگامی که سلیمان بر زمین افتاد جئیان فهمیدند که اگر از غیب آگاه بودند دیر زمانی در عذاب خوار کننده باقی نمی‌ماندند. (۱۴)

تفسیر: ص: ۱۶۸

یا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ، عبارت «یا جبال» یا بدل از «فضلا» و یا از «اتینا» است که در تقدیر: قولنا یا جبال یا، قلنا یا جبال بوده است. «اوبی» از ماده تأویب است یعنی با او در تسبیح هم آواز شوید. و رواست که خدای سبحان تسبیح را در وجود آنها آفریده باشد هم چنان که سخن را در درخت (طور سینا) آفرید. بنا بر این از کوه‌ها تسبیح شنیده می‌شد همان گونه که از فرد تسبیح گویی شنیده می‌شد تا معجزه‌ای برای داوود علیه السلام باشد.

و کلمه «الطیر» هم به رفع خوانده شده است هم به نصب، بنا بر این که بر لفظ «جبال» یا بر محلّ آن عطف شود. و بعضی از مفسران روا دانسته‌اند که نصب آن یا به سبب، عطف بر «فضلا» باشد و در تقدیر و سخننا له الطیر بوده است و یا مفعول معه باشد. وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ و ما آهن را برای او مانند گل و موم، نرم کردیم و با دست بدون آتش و کوبیدن با چکش، هر چه را که می‌خواست با آن درست می‌کرد.

أَنْ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ زَرْهَائِ كَامِلٍ و فراخ بساز. و حضرت داوود علیه السلام نخستین فردی بود که زره را ساخت. پیش از آن از صفحه‌های آهن استفاده می‌شد.

وَقَدَّرْ فِي السَّرْدِ در بافت و ساختن زره تناسب را مراعات کن، بنا بر این میخها را نه آن اندازه نازک و ظریف قرار ده که در جای خود محکم نباشند و تکان بخورند و نه آن اندازه ضخیم و درشت قرار ده که حلقه‌های زره را بشکنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۶۹

وَأَعْمَلُوا صَالِحًا ضَمِيرٌ در فعل «اعملوا» به داوود و خانواده و قومش بر می‌گردد.

وَلِسْلِيمَانَ الرِّيحِ این عبارت در تقدیر چنین است و سخننا لسلیمان الریح (و نصب «الریح» به وسیله فعل مقدر سخننا است.) «الریح» به رفع نیز خوانده شده است که در این صورت تقدیر آن چنین است: و لسلیمان الریح مسخره این عبارت به این صورت نیز خوانده شده است: و لسلیمان تسخیر الریح.

عُدُّوْهَا شَهْرٌ و رَوَاحِهَا شَهْرٌ صبح هنگام مسیر یک ماه را سیر می‌کند، و هنگام عصر نیز همین اندازه سیر می‌کند.

وَأَسْلَمْنَا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ ما معدن مس را برای او گداختیم و مانند چشمه آب برای او جاری و روان کردیم. و چون مانند آب جریان

داشت و به خاطر حالت ذوبی که پیدا کرده بود، خداوند آن را چشمه مس نامید (نه معدن مس) هم چنان که در این آیه می‌فرماید: **إِنِّي أَرَانِي أَعَصِرُ خَمْرًا** «من در خواب دیدم که (انگور برای) شراب می‌فشارم» (یوسف / ۳۶) **وَمِنَ الْجِنَّةِ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ مَا گروهی از جنیان را به فرمان سلیمان در آوردیم تا در حضور او آنچه را که دستور می‌دهد انجام دهند.**

وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ و هر یک از جنیان که از دستور ما در اطاعت از سلیمان سرپیچی و نافرمانی کند در آخرت از آتش سوزان به او می‌چشانیم. بعضی از مفسران گویند: مراد عذاب در دنیا است. و خدا فرشته‌ای را بر او موکل می‌کرد که در دستش تازیانه‌ای از آتش بود و او را با آن می‌زد.

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلٍ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ واژه «محاریب» به معنای خانه‌های رفیع و بزرگ است و برخی گویند: مسجدها و قصرهایی است که به عنوان معبد ساخته می‌شوند.

«و تماثیل» به معنای صورتها و نقاشیها است و برخی از مفسران گویند: مقصود از «تماثیل» صورتهایی غیر از صورتهای حیوانات است مانند صورت درختها و جز

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۰

آن، زیرا به صورتی که از شکل چیز دیگری تصویر شده باشد تمثال می‌گویند چه حیوان باشد و چه غیر حیوان. و این مطلب از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است.

همچنین نقل شده که جنیان زیر تخت سلیمان دو مجسمه شیر و بالای تخت نیز دو مجسمه کرکس ساخته بودند به طوری که هر گاه از تخت بالا می‌رفت شیرها دستهای خود را برای او پهن می‌کردند و همین که روی تخت می‌نشست کرکسها با بالهای خود بر او سایه می‌افکندند تا از آفتاب محفوظ باشد.

واژه «جواب» به معنای حوض بزرگ است و (مفرد آن جایبه است) و آن ظرفی است که آب در آن جمع می‌شود. و نسبت فعل به آن مجاز است و جایبه از صفات غالب است مانند «دابه» و مطابق قاعده باید حرف «یاء» حذف نشود و کسی که در حال وقف یا در حال وصل و وقف «یاء» را حذف کرده به خاطر این است که آن را شبیه و مانند کلمه فاصله قرار داده است.

اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا این عبارت بیان آن چیزی است که خداوند به خاندان داوود دستور داده است که انجام دهند.

لفظ «شکرا» منصوب است، بنا بر این که مفعول له باشد و معنا این است که ای آل داود برای خدا عمل کنید و عبادت او را، به عنوان شکرگزاری برای نعمتهایش، به جای آرید. و این معنا دلالت دارد که انجام عبادتها واجب است به طریق شکرگزاری یا در حال شکرگزاری باشد. یا نصب «شکرا» به تقدیر اشکروا شکرا بوده است، زیرا کلمه «اعملوا» به معنای اشکروا است به این دلیل که هر عملی برای منعم به عنوان شکر اوست.

وَ قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ واژه «شکور» به معنای بسیار شکر کننده است و مقصود کسی است که نهایت تلاش خود را برای آن به کار برد و با تمام قلب و زبان و اعضای خود، چه اعتقادی و چه زبانی و عملی، به آن مشغول باشد.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ هنگامی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۱

که ما مرگ را بر سلیمان مقرر کردیم، هیچ کس جنیان را از مرگ سلیمان آگاه نکرد.

مگر «موریانه» که عصای سلیمان را خورد. واژه «منسأة» به معنای عصا یا چوب بزرگی است که چوپانان به آن گوسفندان را می‌رانند. و از ماده: نساته، است که به معنای زدن و راندن حیوانات است. کلمه «منسأة» به حذف همزه هم خوانده شده است.

فَلَمَّا حَزَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّةُ «تبینت» به معنای آشکار و ظاهر شدن است چنان که هر گاه چیزی روشن و آشکار باشد، گویند: تبین الشيء.

و حرف «أن» با صله بعد از آن **لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْعُيُوبَ** بدل اشتمال برای کلمه «جن» است، چنان که گویی: تبین زید جهله، که

جهل بدل اشمال برای زید است، و مقصود این است که آشکار و روشن شد که اگر جنیان علم غیب می‌داشتند در انجام کار سخت و دشوار درنگ نمی‌کردند. یا معنا این است که برای تمام جنیان این موضوع روشن شد که علم غیب نمی‌دانند و این پس از آن بود که عوام جنیان گمان می‌کردند بزرگان آنها علم غیب می‌دانند.

و از ائمه علیهم السلام روایت شده که - تبیینت الإنس - خوانده‌اند و این قرائت ابی بن کعب است.

ضمیر در «کانوا» به کلمه «جن» در آیه وَ مِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِرٍّ می‌گردد یعنی مردم دانستند که اگر جنیان در ادعای خود که علم غیب می‌دانند راستگو بودند، در کار پر زحمت درنگ نمی‌کردند و ابن مسعود چنین قرائت کرده است تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.

عمر حضرت سلیمان پنجاه و سه سال بود و چون در سن سیزده سالگی به سلطنت رسید، بنا بر این مدت پادشاهی و سلطنتش چهل سال بوده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۲

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص: ۱۷۲

اشاره

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بَلَدَهُ طَيِّبَةً وَ رَبُّ غَفُورٌ (۱۵) فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرْمِ وَ يَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِنِ أَكْثَلِ خَمْطٍ وَ أَثَلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ (۱۶) ذَلِكُمْ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ (۱۷) وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سَيَّرُوا فِيهَا لِيَالِي وَ أَيَّامًا آمِنِينَ (۱۸) فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَ مَرَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۱۹) وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۰)

ترجمه: ص: ۱۷۲

برای قوم سبا در محل سکونتشان، از راست و چپ، دو رشته باغ و بوستان نشانه و آیتی از خدا بود. به آنها گفتیم: از روزی پروردگارتان بخورید و شکر او به جای آرید، که شهرتان شهری نیکو و پاک است و خدایی آمرزنده و مهربان است. (۱۵) امّا آنها از خدا رو گرداندند و ما سیل ویرانگر را بر آنها فرستادیم و دو گروه باغهای پر نعمت را به دو دسته باغ بی‌ارزش که میوه‌های تلخ و درختان شوره گز و اندکی درخت سدر داشتند، مبدل ساختیم. (۱۶)

این کیفر کفران آنها بود و آیا ما جز کفران کننده را به چنین مجازاتی کیفر می‌دهیم؟ (۱۷)

میان آنها و سرزمینهایی که برکت داده بودیم، آبادیهای نزدیک به هم، با فاصله‌های مناسب، قرار دادیم و به آنها گفتیم: شبها و روزها در این آبادیها با امتیّت کامل، مسافرت کنید. (۱۸)

ولی آنها

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۳

گفتند: پروردگارا! سفرهای ما را دور و دراز گردان، آنها به خویشتن ستم کردند و ما سرگذشت آنها را عبرت دیگران قرار دادیم و آنها را بکلی متلاشی کردیم، در این کیفر برای مردمان صبور و شکرگزار آیه‌ها و نشانه‌های عبرتی است. (۱۹)

به یقین ابلیس گمان خود را درباره آنها محقق یافت که همگی از او پیروی کردند جز گروهی اندک از مؤمنان. (۲۰)

تفسیر: ص: ۱۷۳

لَقَدْ كَانَ لِسَيِّئَةٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ «سبأ» پدر تمام عربهای یمن است.

«فِي مَسْكَنِهِمْ» یعنی در شهر و بلدی که ساکن هستند. و برخی: مساکنهم، خوانده‌اند.

«جَنَّاتٍ» این کلمه یا بدل از «آیة» است و یا خبر برای مبتدای محذوف است و در تقدیر- الایة جَنَّاتٍ- بوده است. و معنای این که این دو باغ و بستان، آیت است، این است که چون صاحبان این دو باغ از شکر گزاری خداوند روی گرداندند [و کفران نعمت کردند] خداوند آن باغها را ویران کرد و به جای آنها باغها و درختان با میوه‌های تلخ و بدبو و درختان شوره گز قرار داد. و وقوع این رویداد آیت و عبرتی برای آنها و دیگران است.

برخی از مفسران گویند: مراد از آیت این است که در آبادی آنها، پشه، مگس، عقرب و مار نبود. و اگر مرد غریبی داخل شهر آنها می‌شد و در لباسش، شپش بود، آن شپش می‌مرد.

مقصود از «جَنَّاتٍ» تنها دو باغ و دو بستان نیست، بلکه منظور چندین باغ و بستان است که قسمتی از آنها در طرف راست و قسمتی دیگر در طرف چپ بوده و هر قسمتی از این باغها، به علت نزدیکی و چسبیده بودن به هم، مانند یک باغ بودند.

و یا مقصود دو باغ از هر فردی است که یکی در سمت راست و دیگری در طرف چپ منزلش بوده است، چنان که خداوند می‌فرماید: جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۴

«به یکی از آنها دو باغ انگور دادیم» (کهف / ۳۲).

كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ این عبارت یا حکایت و نقل گفتار پیامبرانی است که از طرف خداوند برای آنها فرستاده شده بودند و یا موقعیت و زبان حال آنها چنین گفتاری را اقتضا می‌کرد.

بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ شهری است پاک و پربرکت و سرسبز و زمینش حاصلخیز و هیچ زمین شوره زاری در آن نیست.

وَرَبُّ غَفُورٌ پروردگار شما که روزی به شما عطا فرمود و شکر آن را خواست، نسبت به سپاسگزاران آمرزنده و مهربان است. فَأَعْرَضُوا و آنها از خداوند روی گرداندند و سپاس خدای عز اسمه را به جا نیاوردند.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ واژه «عرم» در این جا نام موشی است که سد آنها را سوراخ کرد.

بلفیس ملکه سبا، میان دو کوه برای آن قوم سدی محکم از سنگ و قیر ساخت که آبهای باران و سیل در آن جمع می‌شد و دریچه‌هایی در آن تعبیه کرده بود تا به اندازه‌ای که آب لازم داشتند از آن استفاده می‌کردند. و همین که طغیان و کفران کردند خداوند موشی را بر سد آنها مسلط ساخت تا آن را از زیر سوراخ کرد [سد ویران شد] و آب تمام آنها را غرق کرد.

برخی گویند: «عرم» جمع عرمه است و به معنای سنگهای متراکم و انباشته شده است، چنان که خرمن گندم و هر توده‌ای را: عرمه گویند. و مقصود مصالح و ساروجی است که سد با آنها ساخته شده است. برخی دیگر گفته‌اند «عرم» به معنای دره‌ای است که سیلها در آن جمع می‌شد. و بعضی گفته‌اند: «عرم»، به معنای باران شدید و سیل آسا است.

ذَوَاتِي أَكُلِ خَمْطٍ کلمه «أكل» به ضم و سکون «کاف» و با تنوین «لام» و اضافه،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۵

خوانده شده است. و کسی که با تنوین خوانده، در تقدیر: ذواتی أَكُلِ أَكُلِ خَمْطٍ بوده است و کلمه أَكُلِ مضاف حذف شده است. یا «خمط» صفت برای «أكل» قرار داده شده و گویا گفته است: ذواتی أَكُلِ بَشَع، دارای خوردنیهای زشت و بدی است. و کسی که به اضافه خوانده گویا گفته است: ذواتی بریر زیرا أَكُلِ خَمْطٍ در معنای بریر است [و بریر میوه درخت اراک است که بسیار تلخ و

بدمزه است.]

وَ أَثَلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ کلمه «أثل» و «سدر»، بر کلمه «أکل» معطوفند، نه بر «خبط» زیرا «أثل» [شوره گز] قابل اکل و خوردن نیست.

و نامیدن این بدل را به نام دو باغ (به اصطلاح معانی بیان) برای مشاکله و تنظیم کلام است. و در آن نوعی استهزا و ریشخند است. حسن بصری گفته است: «سدر» را قلیل و کم قرار داد، زیرا سدر پرارزترین عوض و بدل از باغهای نابود شده بود. وَ هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ کلمه «نخازی» با نون خوانده شده است و مقصود عبارت این است که چنین پاداش و کیفری که عذاب در این دنیا است، تنها برای کافران است و برای کس دیگری نیست.

وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرَى ظَاهِرَةً ميان آنها و ميان قریه‌های شام- که به بسیاری آب و درختان و نباتات به آنها برکت و نعمت فراوان دادیم- قریه‌های متصل به هم که به علت نزدیکی، هر قریه‌ای از قریه دیگر دیده می‌شد قرار دادیم، بنا بر این آن قریه در برابر چشم بیننده، یا برای سواری که از راه عبور می‌کرد، یا برای رهگذر، ظاهر و آشکار بود. وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سیر در آنها را به نسبتی متناسب مقرر داشتیم به طوری که مسافت بین قریه‌ها به یک اندازه بود و مسافری که صبح به راه می‌افتاد، ظهر در قریه‌ای به استراحت می‌پرداخت و بعد از ظهر هم که ادامه می‌داد، شب را در قریه دیگر بیتوته می‌کرد تا به شام می‌رسید (در حقیقت مسافت میان هر قریه نصف روز راه بوده است).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۶

در این سفر از گرسنگی و تشنگی یا از راهزنان و حیوانات درنده هیچ خوف و ترسی نبود و مسافر نیازی نداشت که آب و غذا و توشه سفر با خود ببرد.

سَبَرُوا فِيهَا لِيَالِيٍّ وَ أَيَّامًا آمِنِينَ این عبارت در تقدیر: و قلنا سبروا ... بوده است.

گرچه در ظاهر سخنی و امری و دستوری نبوده است، لکن به علت آسان بودن وسایل سفر، گویا به آنها دستور داده می‌شود که سفر کنید و مقصود این است که چه در شب و چه در روز سفر کنید، امتیث طوری است که در شب و روز تفاوتی نمی‌کند. یا معنا این است که در این قریه‌ها سفر کنید در حالی که از هر جهت در امن و امانید و هر مدت سفر شما طولانی شود و روزها و شبها ادامه داشته باشد ترسی نداشته باشید.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا کلمه «باعد» به صورت بعد نیز خوانده شده است و عنوان دعا و درخواست را دارد. قوم سبا در مقابل نعمتها راه ناسپاسی پیش گرفتند و رفاه و آسایش آنها را آزرده و خسته کرده بود و از خدا زحمت و تعب مسافرت را خواستار شدند.

این عبارت به صورت: رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا (به رفع رَبَّنَا) نیز خوانده شده است و این قرائت از حضرت باقر علیه السلام است. در این صورت رَبَّنَا مبتداء است و معنای آن خلاف معنای اولی است و آن این است که این مردم، به خاطر تنعم زیاد، تنبل و راحت طلب شده بودند و با این که سفرهای آنان کوتاه بود آن را دور می‌شمردند.

فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثًا ما آنها را داستان قرار دادیم به طوری که مردم از آنها به عنوان افسانه و داستان، حکایت می‌کنند [زیرا اثری از آنها باقی نمانده است] و چنان آنها را متفرق و نابود کردیم که حال آنها برای مردم ضرب المثل شد و برای هر چیز نابود شده‌ای، می‌گویند: اولاد سبا از بین رفتند و قوم سبا متفرق شدند. کثیر گفته است:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۷

أَيَادِي سَبَايَا عَزَّ مَا كُنْتُ بَعْدَ كَمْ فِلم يَحِلُّ بِالْعَيْنِينَ بَعْدَ كَمْ مَنْظَرٌ «۱»

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ در سرگذشت قوم سبا عبرت و نشانه‌هایی است برای هر شخصی که به وسیله طاعت از

نعمتهای خداوند سپاسگزاری کند و از گناهان اجتناب ورزد.

وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ كَلِمَةً «صَدَق» هم با تشدید و هم بدون تشدید خوانده شده است. در صورتی که با تشدید خوانده شود، معنا این است که گمان شیطان برایش محقق و مسلم شد، یا آن را درست و راست یافت. و در صورتی که با تخفیف خوانده شود مقصود این است که گمان شیطان، در گمراه کردن انسان راست و درست بود آن هنگامی که گفت: لَأَخْتَنَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِيَّاهُ قَلِيلًا «تمام اولاد آدم را به جز اندکی مهار کرده و به هلاکت می کشانم» (اسراء/ ۶۲). و لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ «و بیشتر آنان را سپاسگزار نخواهی یافت» (اعراف/ ۱۷) و لَمَّا غَوِيَتْهُمْ أَجْمَعِينَ «و همه آنها را گمراه خواهم کرد». (حجر/ ۳۹) ضمیر در کلمه «علیهم» به اهل سبا بر می گردد و برخی گویند: مرجع آن تمام مردم است بجز کسانی که از خداوند اطاعت کنند و اشاره به همین مورد است که می فرماید: إِيَّاهُ قَلِيلًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

[سوره سبا (۳۴): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص: ۱۷۷

اشاره

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِيَّاهُمْ إِنْ لَمْ يَأْمُرْ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَ رَبُّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۲۱) قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ (۲۲) وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۲۳) قُلِ مَنْ يَرْزُقْكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًىٰ أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۲۴) قُلِ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أُجْرِمْنَا وَلَا نَسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۲۵)

۱- مانند قوم سبا از میان بروم و زنده نباشم زیرا بعد از تو در چشمان من هیچ منظری خوشایند نیست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۸

ترجمه: ص: ۱۷۸

شیطان بر آنها تسلطی نداشت و هدف از آزادی او در وسوسه هایش این بود که مؤمنان به آخرت از آنهایی که در شک هستند، باز شناخته شوند و پروردگار تو بر همه چیز حافظ و نگهبان است. (۲۱)
بگو کسانی را که غیر از خدا گمان می کردید مؤثرند بخوانید، آنها به اندازه ذره‌ای در آسمانها و زمین مالک نیستند، نه در خلقت آنها شریکند و نه در آفرینش به خدا کمک کرده‌اند. (۲۲)
هیچ شفاعتی پیش خدا سودی ندارد جز برای کسانی که اجازه به آنها داده است، تا زمانی که اضطراب از دلها زایل شود مجرمان گویند:

پروردگارتان چه دستوری داد؟ شفیعان گویند: حق را [یعنی اجازه شفاعت درباره مؤمنان داد] و اوست بلند مرتبه و بزرگوار. (۲۳)
بگو چه کسی شما را از آسمانها و زمین روزی می دهد؟ بگو خداوند و این که ما یا شما کدام یک در هدایت یا در گمراهی آشکار هستیم [بزودی معلوم خواهد شد] (۲۴)

بگو شما از گناهی که ما کرده‌ایم سؤال نخواهید شد، هم چنان که ما هم در برابر اعمال شما مسئول نیستیم. (۲۵)

تفسیر: ص: ۱۷۸

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ يَعْنِي بَرَى شَيْطَانٍ بَرِ أَنَّهُا تَسْلُطٌ وَ اسْتِيْلَافِي نِيَسْت. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۷۹
تا بتواند آنها را بر گمراهی و ضلالت، مجبور کند. چنان که خداوند از قول او گفته است: وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي «برای من بر شما تسلطی نیست جز این که من شما را دعوت کردم و شما هم اجابت کردید». (ابراهیم/ ۲۲) و این که امکان به او داده شده است تا بتواند انسان را وسوسه و اغوا کند، برای یک هدف صحیح و حکمت بالغه است و آن این است که مؤمن یعنی کسی که به آخرت ایمان دارد از کسی که نسبت به آن در شک و تردید است، مشخص و معلوم شود. و علت آن را علم و آگاهی قرار داد که البته مقصود روشن شدن چیزی است که علم به آن تعلق می‌گیرد. [در حقیقت مقصود تحقق یافتن علم خداوند در خارج است.]

وَرُبُّكَ عَلِي كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ وَ اِثْر «حَفِيظٌ» بَه مَعْنَايِ مَحَافِظِ اسْتِ وَ فَعِيلٌ وَ مَفَاعِلٌ شَبِيه يَكْدِيگَرَنْد (و به یک معنا هستند). یکی از دو مفعول «زعمتم» ضمیری است که حذف شده و به موصول بر می‌گردد و مفعول دومی یا باید جمله «من دون الله» باشد یا عبارت «لا یملکون» یا حذف شده باشد. اولی صحیح نیست زیرا اگر بگوییم: هم من دون الله، با کلام تام ملایمت و سنخیت ندارد. دومی هم درست نیست، زیرا آنها چنین گمانی درباره معبودان خود ندارند. تنها قسمت سوم باقی می‌ماند که باید بگوییم حذف شده و در تقدیر چنین بوده است زعمتموهم آلهه من دون الله. پس آلهه که موصوف بوده است، به سبب این که هم معلوم بوده و هم صفت به جای آن آمده، حذف شده است، بنا بر این و مفعول فعل «زعمتم» به دو سبب مختلف حذف شده است.

لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سِيسِ خَدَاوَنْد از خدایان آنها خبر می‌دهد که آنها به اندازه ذره‌ای از خیر و شر در آسمانها و زمین مالک نیستند و هیچ سهمی و شرکتی برای آنها در این دو، نیست و در آفرینش، این دو به خداوند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۰

کمکی نکرده‌اند.

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ هَنْگَامِي كَه گويند: شفاعت برای علی است دو معنا از آن فهمیده می‌شود، یکی آن که علی شفاعت کننده است و دیگری آن که علی شفاعت شده است بنا بر این در این گفتار که خداوند می‌فرماید: وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ دو احتمال است، یکی آن که شفاعت سودی ندارد بجز برای شفاعت کنندگانی مانند فرشتگان و پیامبران و اولیای الله که خداوند به آنها اجازه دهد که شفاعت کنند، دیگر آن که شفاعت سودی ندارد مگر برای کسی که خداوند اجازه فرماید برای او شفاعت کنند. و در هر حال تکذیب گفتار مشرکان است که می‌گفتند: این بتها شفاعت کنندگان ما پیش خدا هستند.

حَتَّى إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ اَيْنِ عِبَارَتِ بَه مَفهُومِي كَه از سیاق کلام فهمیده می‌شود، مربوط و متصل است. و آن این است که در این موقعیت، چه آنهایی که امید شفیع شدن دارند و چه آنهایی که امید دارند که از آنها شفاعت شود، در انتظار اذن خداوند، در نوعی اضطراب و نگرانی هستند که آیا اذن می‌دهد یا نه؟ و این که خداوند اذن نمی‌دهد مگر بعد از مدتی درنگ و توقف. و گویا خداوند می‌فرماید:

مدتی در انتظار و اضطراب باشید تا این که آن اضطراب از دل‌های شما زایل شود، «۱» یعنی به سبب اذن خداوند، فزع و اضطراب از دل‌های شفاعت کنندگان و شفاعت شوندگان آنها برطرف شود. آن هنگام یکدیگر را بشارت و مژده می‌دهند و برخی از برخی دیگر می‌پرسند که پروردگار شما چه گفت؟ و آنها در جواب گویند:

حق را گفت. و آن اذن و اجازه شفاعت است برای کسی که از او راضی است.

لِمَنْ أَذِنَ لَهُ كَلِمَه: أَذِنَ، بَه صُورَتِ مَعْلُومٍ، يَعْنِي أَذِنَ اللهُ لَهُ وَ أَذِنَ بَه صُورَتِ مَجْهُولٍ نِيَزِ خُواندَه شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۱

و لفظ «فَرَعَ» فَرَعَ به صورت معلوم هم خوانده شده است و فاعل آن «اللَّهُ» است.

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ او خدای بلند مرتبه و بزرگ است، هیچ فردی قادر نیست در آن روز سخن بگوید مگر به اذن او.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ سِيسِ خدانند (عز اسمه) به پیامبر امر می‌فرماید که برای اقرار و اعتراف به آنها بگوید: چه کسی به شما روزی می‌دهد؟ باز امر فرمود که از طرف آنها اقرار کند و جواب دهد: خدانند است که به شما روزی می‌دهد. و این اشعار و اعلام به این

است که آنها در دل ایمان دارند و معترفند که خدا به آنها روزی می‌دهد.

ولی چه بسا به خاطر عناد و لجابت اظهار نمی‌کنند و به زبان نمی‌آورند.

وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًىٰ أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ و باز خدانند دستور می‌دهد که پس از الزامشان، به آنها بگوید: بی‌تردید ما یا شما بر

هدایت یا در گمراهی آشکاریم. و مقصود این است که یکی از ما دو گروه موحد و مشرک، بی‌شک بر یکی از دو امر هدایت یا

ضلالت آشکاریم، زیرا ممکن نیست که هر دو حق باشیم یا هر دو باطل، این گونه بیان و استدلال از راه انصاف است که هر کس

از دوست و دشمن بشنود به مخاطب می‌گوید که طرف تو آدم منصفی بوده است.

این گونه کلام، پس از گفتار پیش، بیان رسایی است و دلالت دارد که کدام یک از دو گروه بر هدایتند و کدام در گمراهی و

ضلالت. و به همین معنا است گفتار گوینده‌ای که به طرف می‌گوید: یکی از ما دروغ می‌گوید. با این که دروغگو پیش او معلوم

است و می‌داند که کدام دروغگو است.

و از همین مورد است گفتار حسان شاعر که گفته است:

اتهجوه و لست له بكفو فشرّ كما لخیر كما الفداء «۱»

۱- آیا تو با این که همشأن او نیستی او را هجو می‌کنی / پس مردان شر و بد شما فدای مردان نیک شما باد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۲

قُلْ لَا تُسْئَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا تُنْشَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ از گناهان و نافرمانی‌هایی که ما انجام دهیم از شما باز خواست نمی‌شود. هم چنان که

از کارهای شما از ما بازخواست نخواهد شد. بلکه هر فردی مسئول کار خودش است و تنها برای کارهای خودش بازخواست و

مجازات می‌شود نه برای کارهای دیگران.

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۲۶ تا ۳۰] ص: ۱۸۲

اشاره

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (۲۶) قُلْ أَرُونِي الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷) وَ

مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۸) وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۹) قُلْ لَكُمْ

مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ (۳۰)

ترجمه: ص: ۱۸۲

بگو پروردگار ما همه ما را جمع می‌کند، سپس در میان ما به حق داوری خواهد فرمود. و او داور و گشاینده مشکلات و دانای

اسرار است (۲۶)

بگو کسانی را که به عنوان شریک به او ملحق ساخته‌اید به من نشان دهید (که چه قدرتی دارند، هیچ) بلکه خداوند است که مقتدر و حکیم است. (۲۷)

ما تو را جز برای این که عموم مردم را (به رحمت خدا) بشارت دهی و (از عذابش) بترسانی نفرستادیم. ولی بیشتر مردم نمی‌دانند. (۲۸)

کافران گویند: اگر راست می‌گویید این وعده رستاخیز کی خواهد بود؟ (۲۹)

بگو وعده گاه شما روزی است که [بیاید] نه ساعتی از آن تأخیر می‌کنید و نه ساعتی پیشی خواهید گرفت. (۳۰)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۳

تفسیر: ص: ۱۸۳

ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ مِثْلًا مَا بِهِ حَقٌّ وَدَرْسَتِي قِضَاوَتِ مِثْلًا وَكَارًا فِیصِلُهُ مِثْلًا مِثْلًا.
وَهُوَ الْفَتْاحُ الْعَلِيمُ وَهُوَ الْحَاكِمُ وَقِضَاوَتِ كُنْدَهُ اسْتِ كِهْ بِهْ حَقِیْقَتِ دَانَا وَ آگَاہِ اسْتِ.

قُلْ أَرُونِي ... معنای این که می‌گوید به من نشان دهید، در صورتی که آنها را مشاهده می‌کرد و می‌شناخت، این است که می‌خواست خطای بزرگ مشرکان را که بتها را شریک خدا قرار دادند به آنها نشان دهد و از این گمراهی آشکار آنها را آگاه کند.

كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ حرف «كَلَّا» برای ردع است و پیامبر با این کلمه، مذهب مشرکان را انکار می‌کند. و با بیان این عبارت «بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» آنها را به غلط و اشتباه آشکارشان آگاه می‌سازد. و گویا به آنها می‌فرماید: چیزهایی را که شما شریک خدا قرار داده‌اید، کجا چنین صفاتی دارند؟ زیرا این صفتها مخصوص خدای یکتا (عز اسمه) است.
إِلَّا كَذَابٌ لِلنَّاسِ مگر با رسالتی که برای تمام مردم عمومیت و به همه آنها احاطه دارد، زیرا در صورت عمومیت است که مانع می‌شود از این که حتی یک نفر از آن خارج شود.

و زَجَّاجٌ گفته است: معنایش این است که ما تو را فرستادیم در حالی که انذار و بشارت تو فراگیر تمام مردم است. در این صورت کلمه «كَافَّةً» حال است برای «كَافٍ» «ارسلناک» و «تاء» آن مانند «تاء» روایه و علامه برای مبالغه است.
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ولی بیشتر مردم نمی‌دانند که اگر از تو پیروی و اطاعت کنند، چه بهره و فایده‌ای از ثواب برای آنهاست. و اگر مخالفت کنند چه زیان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۴

و ضرری از عذاب برای آنهاست. یا معنا این است که چون از دقت و نظر در معجزه‌های تو رو می‌گردانند رسالت تو را نمی‌دانند.
قُلْ لَكُمْ مِيعَادٌ يَوْمَ مِيقَاتٍ و وعده گاه روزی است که آنچه وعده داده شدید بر شما نازل می‌شود.
و اضافه «میعاد» به «یوم» اضافه بیانی است مانند اضافه: سحق ثوب، کهنه لباس و: باب ساج، در چوب ساج.
چون مشرکان از راه استهزا و انکار سؤال کردند، جواب آنها هم مطابق سؤالشان، با تهدید داده شد که آنها منتظر روزی هستند که ناگهان می‌آید و توانایی آن را ندارند که ساعتی آن را به تأخیر یا پیش اندازند.

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۱ تا ۳۵] ص: ۱۸۴

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (۳۱) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا أ نَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَى بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (۳۲) وَقَالَ الَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسْرَبُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَعْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۳۳) وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۳۴) وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۳۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۵

ترجمه: ص: ۱۸۵

کافران گفتند: ما هرگز به این قرآن و کتابهای دیگری که پیش از آن بوده، ایمان نخواهیم آورد. و اگر هنگامی که آن ستمکاران را در پیشگاه خداوند، باز داشته‌اند، مشاهده کنی (تعجب می‌کنی) در حالی که هر کدام گناه خود را به گردن دیگری می‌اندازد، ضعیفان به مستکبران می‌گویند: اگر شما نبودید بی‌تردید ما به خدا ایمان می‌آوردیم. (۳۱) ولی مستکبران به مستضعفان پاسخ می‌دهند: آیا پس از آن که از طرف خدا راه هدایت به شما نشان داده شد باز هم ما شما را از هدایت باز داشتیم (هرگز چنین نیست) بلکه خود شما مردم تبهکار بودید (۳۲) باز مستضعفان به مستکبران گویند: وسوسه‌های فریبکارانه شما در شب و روز ما را گمراه کرد هنگامی که به ما دستور می‌دادید که به خدا کافر شویم و شریکهای برای او قرار دهیم. و چون عذاب الهی را مشاهده کنند، ندامت خود را کتمان کنند و ما غل و زنجیر به گردن کافران می‌نهمیم، آیا جز آنچه انجام دادند به آنها کیفر داده می‌شود (۳۳) و ما هیچ رسولی را برای انذار در دیاری نفرستادیم مگر این که ثروتمندان عیاش گفتند: ما به رسالت شما کافریم. (۳۴) و گفتند که اموال و فرزندان ما از شما بیشتر است و ما هرگز عذاب نخواهیم شد. (۳۵)

تفسیر: ص: ۱۸۵

وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ مقصود کتابهایی است که پیش از اسلام و قرآن از جانب خداوند فرستاده شده است. (مانند تورات و انجیل) و برخی گویند: منظور روز قیامت است معنای آیه شریفه این است که کافران منکر بودند که قرآن از طرف خداوند است و این که واقعا روز آخرت و پاداش و کیفری وجود دارد.

سپس خدای سبحان از عاقبت کار آنها خبر می‌دهد و می‌فرماید:

وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ أی محمّد صلی الله علیه و آله یا ای شنونده اگر موقعیت و موقف کافران را در آخرت ببینی در حالی که میان خودشان به نزاع و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۶

مجادله پرداخته‌اند امر شگفت و عجیبی را خواهی دید. جواب «لو» که لرآیت أ مرا عجیبا باشد حذف شده است.

الَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا منظور از ضعیفان، متابعان و پیروان و از مستکبران، رؤسا و پیشوایان کافران هستند.

أ نَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَى بزرگان کافران انکار می‌کنند که آنها پیروان خود را از هدایت باز داشته‌اند و ثابت می‌کنند که این خود پیروان هستند که با اختیار، خود را از هدایت باز داشته‌اند. و گویا به آنها می‌گویند که آیا ما شما را مجبور کردیم و میان شما و اختیارتان مانع و حایل شدیم؟ هرگز چنین نیست بلکه این خود شما بودید که گمراهی را بر هدایت و پیروی از شهوات را بر

فرمان عقل و خرد ترجیح دادید.

بنا بر این خود شما مجرم و کافرید «بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ».

بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ کلمه «بعد» به حرف «إِذْ» با این که همیشه ظرف است به سبب توسعه و گسترش در ظرف، اضافه شده است و بدین سبب ظرف زمان می‌تواند هم مضاف باشد و هم مضاف الیه، هم چنان «إِذْ» به جمله «جاءکم» اضافه شده است.

بنا بر این در ظرف زمان توسعه و گشایشی است که در غیر ظرف زمان نیست پس هم زمان به «إِذْ» اضافه شده است و هم خود به جمله اضافه می‌شود مانند این موارد:

حینئذ و یومئذ و جنتک بعد از جاء زید یا إن الحجاج امیر و حین خرج زید بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِپس پیروان به پیشوایان با بیان این عبارت، حمله می‌کنند و گفتار آنها را با این گفته، انکار می‌کنند. و گویا می‌گویند: گناه و جرم از طرف ما نیست بلکه به سبب مکر شما در شب و روز، به ما بود. و شما ما را به کفر و شریک گرفتن، وادار کردید. و عبارت در تقدیر «مکرکم فی اللیل و النهار» بوده است. و به خاطر توسعه در ظرف، به جای مفعول به فرض شده و کلمه «مکر» به آن اضافه شده است. یا معنا این است که شب و روز مکر کننده‌اند. که در این صورت اسناد مکر به شب و روز، مجازی است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۷

وَ أَسْرُوا النَّدَامَةَ ضَمیر در کلمه «أَسْرُوا» ضمیر جنس است که شامل هر دو نوع مستکبر و مستضعف کافران می‌شود و مرجع آن «الظالمون» در این آیه است که خداوند می‌فرماید: إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ بنا بر این پیشوایان هم برای گمراهی خودشان و هم برای گمراه کردن پیروان خود، پشیمان شدند و پیروان آنها برای گمراهی خودشان. و معنا این است که ندامت و پشیمانی خود را از یکدیگر پنهان می‌دارند. و برخی از مفسران گویند که اظهار می‌کنند. مبنای این قول این است که این کلمه از لغتهای اضداد است که هم معنای پنهانی می‌دهد و هم به معنای اظهار و آشکار آمده و در شعر امرء القیس به هر دو معنا تفسیر شده است:

تجاوزت احراسا اليها و معشرا علي حراسا لو يسرون مقتلي (۱)

فِي أَغْناقِ الَّذِينَ كَفَرُوا این عبارت در تقدیر فی اعناقهم بوده است، لکن خداوند به نیت و قصد سرزنش و مذمت آنها به جای ضمیر اسم ظاهر فرموده است.

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۳۶ تا ۴۲] ص: ۱۸۷

اشاره

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۶) وَ مَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جِزَاءٌ الصَّغِيرِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْعُرْفَاتِ آمِنُونَ (۳۷) وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ (۳۸) قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۳۹) وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أِهْؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ (۴۰) قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَ لِيْنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۴۱) فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفَعًا وَلَا ضَرًّا وَ نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكذَّبُونَ (۴۲)

۱- هنگام رفتن به خانه محبوبه‌ام گروهی بر کشتن من حریص بودند اگر می‌توانستند قتل مرا پنهان کنند یا اگر می‌توانستند قتل مرا آشکار کنند تا عبرت دیگران باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۸

ترجمه: ص: ۱۸۸

بگو پروردگار من روزی هر کس را بخواهد توسعه می‌دهد یا تنگ می‌کند، ولی اکثر مردم نمی‌دانند. (۳۶)
اموال و فرزندان شما هرگز شما را پیش ما مقرب نمی‌سازد، جز کسانی که ایمان بیاورند و عمل صالح انجام دهند که برای آنها، در برابر کارهای نیکی که انجام داده‌اند، پاداش مضاعف و افزون است. و آنها در غرفه‌های بهشتی در نهایت امتیاز خواهند بود. (۳۷)
و آنهایی که برای انکار و نابودی آیه‌های ما تلاش می‌کنند و می‌پندارند از قدرت ما فرار خواهند کرد برای عذاب الهی احضار خواهند شد. (۳۸)

بگو پروردگار من روزی هر کس از بندگانش را که بخواهد توسعه می‌دهد یا محدود می‌کند و هر چه را در راه او انفاق کنید جای آن را پر می‌کند و او بهترین روزی دهنده است. (۳۹)

روزی که خداوند همه مردم را محشور می‌کند، آن گاه به فرشتگان می‌گوید: آیا اینها شما را پرستش می‌کردند؟ (۴۰)
آنها گویند تو از این نسبتهای ناروا منزهی، تنها تو ولی ما هستی نه آنها، اینان جنّ و شیاطین را می‌پرستیدند و اکثرشان به آنها ایمان داشتند. (۴۱)

امروز هیچ یک از شما نسبت به دیگری مالک سود و زبانی نیست و به ستمکاران می‌گوییم: عذاب آتشی را که انکار می‌کردید بچشید. (۴۲)

تفسیر: ص: ۱۸۸

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ مَا لَهَا وَلَا لَكُمْ مِنْهَا شِرْكٌ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۸۹

عطا کردیم و ارزانی داشتیم هیچ یک از آنها وسیله تقرب و نزدیکی شما نزد ما نیست. تا با داشتن آنها خود را مقرب بدانید.
واژه «زلفی» به معنای: قری، و قربه، است و به معنای منزلت و جایگاه نیز آمده است و در این جا اسم مصدری است که در محلّ نصب می‌باشد و مانند کلمه «نباتا» در این آیه است که خداوند می‌فرماید: وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا «خداوند شما را از زمین مانند گیاهی رویانید» (نوح/۱۷).

إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا إِنَّ اسْتِثْنَاءَ «کم» در کلمه «تقربکم» است. و مقصود این است که ثروت و مال باعث تقرب کسی نمی‌شود مگر فرد مؤمنی که آن را در راه خدا انفاق کند. و همچنین فرزندان نیز کسی را مقرب نمی‌کنند مگر فردی را که آنها را به راه صلاح تربیت کند و به آنها علم دین بیاموزد.

فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ يَكْفِيهِمْ مَا يُشَاءُونَ
نیک (حسنة) ده برابر و حتی هفتصد برابر و بیشتر به آنها پاداش می‌دهد.

عبارت «جزاء الضعف» از باب اضافه مصدر به مفعولش است. و اصل آن:
فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ أَنْ يَجْزَوْا الضَّعْفَ ثُمَّ جَزَاءُ الضَّعْفِ بَعْدَ الضَّعْفِ، بوده است. و برخی عبارت را چنین خوانده‌اند. جَزَاءُ الضَّعْفِ عَلَىٰ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الضَّعْفُ جَزَاءً.

وَهُمْ فِي الضَّرْفَاتِ آمِنُونَ کلمه «غرفات» هم به صورت جمع و هم به صورت مفرد (غرفة) خوانده شده و به معنای بالا خانه است.

(طبقه بالای هر ساختمان).

«آمنون» آنها از دگرگونیها و بلاها و مرگ و اندوه در امان هستند.

وَالَّذِينَ يَشِيعُونَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ و کسانی که در ابطال و انکار آیات ما تلاش می‌کنند و پیامبران ما را عاجز و ناتوان می‌دانند و می‌خواهند از ما پیشی بگیرند و مانع دیگران از کارهای خیر می‌شوند، حاصل کار آنان آتش و عذاب است که در آن احضار می‌شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۰

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ تَكَرَّرَ آيَةُ بِهَ فِي هَذَا سَبَبُ اسْتِ كِهَ آيَةُ اُولَى دَر بَارِهَ كَافِرَانَ وَ خَطَابُ بِهَ أَنَّهُا بُوْدَه اسْتِ وَ آيَةُ دومی برای پند و اندرز مؤمنان است. و گویا خداوند می‌فرماید: بی‌نیازی و ثروت کافران به خاطر کرامت و خوبی آنها نیست، ولی ثروت مؤمنان، در صورتی که در راه خدا انفاق کنند، ممکن است باعث سعادت و خوشبختی آنان شود، دلیل بر این معنا این آیه است که خدا می‌فرماید:

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ أَنْجَه رَا كِهَ شَمَا انْفَاقِ كَنِيدِ خِدا عَوْضِش رَا مِی دَهْدِ وَ جَایِ آن رَا بَرایِ شَمَا پَر مِی كَندِ، یا در این دنیا به وسیله زیاد کردن نعمتها و یا در آخرت به ثوابی که پیش از آنها ذخیره می‌شود.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ غَرَضُ سْؤَالِ از فَرَشْتِگانِ این اسْتِ كِهَ ضَمَنِ كَفتِگو و سْؤَالِ وَ جَوَابِ، فَرَشْتِگانِ حَقِيقَتِ رَا بَگویند و بدین وسیله کافران بیشتر و شدیدتر ملامت و سرزنش می‌شوند و این گونه بیان برای شنونده هم لطفی دارد و هم زجری برای این که علیه او گفته می‌شود. و مانند این مورد است این آیه که خداوند به حضرت عیسی می‌فرماید: یا عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخَذُونِي وَ أُمَّيْ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ «خداوند به عیسی بن مریم می‌گوید:

آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را دو خدا و معبود، غیر از خدای جهان، اختیار کنید؟» (مائده/۱۱۶).

قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَآلِنَا مِنْ دُونِهِمْ وَآذَهُ «ولئى» در این جا به معنای موالات است و موالات از باب مفاعله و از ماده «ولى» مشتق است و به معنای قرب و نزدیک بودن است. چنان که معادات از باب مفاعله از ماده عدواء و به معنای بعد و دوری است.

و لفظ «ولئى» هم به نزدیک شونده (موالی اسم فاعل) و هم به نزدیک شده (موالی اسم مفعول) هر دو گفته می‌شود. و مقصود این است که فرشتگان می‌گویند آن کسی را که دوست داریم و به او نزدیک می‌شویم تو هستی نه آنها، زیرا هیچ گونه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۱

قربى میان ما و مشرکان وجود ندارد. بنا بر این با اثبات قرب به خدا و دشمنی نسبت به کافران، برائت و بیزارى خود را از عبادت آنها و رضایت به این کار ثابت کردند.

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۳ تا ۴۸] ص: ۱۹۱

اشاره

وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانُوا يَعْبُدُونَ أَبَاؤُكُمْ وَ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِيَّاكُمْ مُفْتَرِيٌّ وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۴۳) وَ مَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَ مَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ (۴۴) وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ مَا بَلَّغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۴۵) قُلْ إِنَّمَا أَعْظُمُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِي وَ فَرَادَى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (۴۶) قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۴۷)

بیم دهند و بترسانند. هم چنان که خداوند می‌فرماید: **أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهَوْ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ** «آیا ما برای این مردم رسول و کتاب و حجتی فرستادیم که درباره شرک و صحت آن با آنها سخن گوید؟» (روم/ ۳۵) یا مقصود این است که برای آنها دوره‌ای نبود که کتاب و رسولی برایشان فرستاده شود، زیرا آنها مردمانی «امّی» بودند و در دوران جاهلیت زندگی می‌کردند و هیچ ملّیت و تمدّنی نداشتند. چنان که خداوند می‌فرماید: **أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ** «آیا برای آنها از پیش کتابی فرستادیم که در این عقیده باطل به آن استدلال کنند؟» (زخرف/ ۲۱).

وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ سپس خداوند به خاطر تکذیبشان آنها را تهدید کرده و فرموده است: کافرانی که پیش از اینها بودند، پیامبران خود را تکذیب و انکار می‌کردند، هم چنان که اینها تکذیب و انکار می‌کنند.

وَ مَا بَلَّغُوا مِعْشَارًا ما آتیناهم در حالی که اینان به یک دهم از آنچه ما به آنها داده بودیم، از طول عمر و ثروت زیاد و قدرت و نیروی بدنی، نرسیده‌اند.

فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ و هنگامی که پیامبران ما را انکار کردند، عذاب و عقوبت ما آنها را فراگرفت و آن موقعیت خوبی را که داشتند به بیچارگی و بدبختی و استیصال تغییر داد و هیچ یک از قدرت و ثروت که آنها پشتیبان خود می‌پنداشتند نتوانست به آنها کمک کند و آنها را از عذاب نگهدارد، بنا بر این چرا اینان فکر نمی‌کنند و نمی‌ترسند که به عذابی همانند عذاب آنها گرفتار شوند؟

قُلْ إِنَّمَا أَعْظُمُكُمْ بِوَاحِدَةٍ بگو من شما را به یک خصلت و یک کار مخصوصی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۴

سفارش می‌کنم. سپس خداوند کلمه «واحد» را با عبارت بعدی تفسیر و بیان می‌کند و می‌فرماید: **أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَ خِزْفٍ** و فرادی و بنا بر این جمله عطف بیان برای «واحد» است.

مقصود از «قیام» یا به پا خاستن و متفرّق شدن از مجلس پیامبر است و یا مقصود آمادگی و اقدام با همت و کوشش برای انجام کاری است، نه ایستادن روی دو پا. و معنای آیه شریفه این است که من شما را به یک امری سفارش می‌کنم که اگر آن را به جای آرید به حقّ می‌رسید. و آن قیام دو نفر دو نفر یا یکی یکی با نیت خالص برای خداوند است. آن گاه در امر محمّد صلی الله علیه و آله و آنچه را که آورده است و آنچه را که می‌گوید، از روی انصاف و عدالت بدون عناد و مکاره، بیندیشید و تدبّر کنید.

مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ مقصود از این عبارت این است که چنین امر مهم و عظیمی را که اصلاح دنیا و آخرت به آن بستگی دارد هیچ کس در آن اقدام نمی‌کند به جز دو نفر: یکی دیوانه‌ای که از هیچ چیز باک نداشته باشد و در صورتی که از آوردن دلیل و حجت بر دعوی خود ناتوان باشد از رسوایی آن شرم‌منده نشود. و دیگر شخص عاقل و کاملی که به پیامبری برگزیده می‌شود و از جانب خدا به آیات و حجّت‌ها و معجزه‌ها تأیید و تقویت می‌گردد، و شما می‌دانید که محمّد صلی الله علیه و آله نه تنها هیچ جنونی ندارد، بلکه می‌دانید که عاقلترین و راستگوترین مردم و جامعترین آنها در صفتهای نیک است.

حرف «ما» در عبارت «**مَا بِصَاحِبِكُمْ**» نافی است و به خاطر این که خداوند می‌خواهد راه دقت نظر در امر پیامبر صلی الله علیه و آله را نشان دهد، کلام استینافی است. و رواست که عبارت در تقدیر چنین باشد، **ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا فَعَلِمُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ**. و رواست که «ما» حرف استفهام باشد به این معنا که چه چیزی از جنون در او یافت می‌شود؟ و آیا شما از زمان کودکی تا زمان بعثتش نشانه‌ای در او دیدید که با مقام نبوتش منافات داشته باشد؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۵

إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ او نیست مگر بیم دهنده شما از عذاب سختی که روز قیامت در پیش دارید. **قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ** هر چه را که به عنوان پاداش از شما درخواست کردم، برای خود شما است. در این عبارت دو

احتمال است:

یکی آن که اصولاً- مسأله مزد و پاداش را نفی کند و بگوید اصلاً چنین چیزی نیست. چنان که تو هنگامی که مطمئنی دوست چیزی به تو نداده است، به او می‌گویی هر چه به من داده‌ای مال خودت باشد. و مقصود پیامبر صلی الله علیه و آله این است که من برای تبلیغ رسالت از مال دنیا چیزی از شما نخواستم تا مرا به آن متهم کنید.

دیگری آن که منظور از پاداش همان اجر و مزدی است که خداوند فرموده است:

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رِبًّا سَبِيلًا «بگو من از شما مزد رسالت نمی‌خواهم جز آن که هر کس بخواهد راه خدای خود را برگزیند».

– (فرقان/ ۵۷). همچنین می‌فرماید: قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى:

«بگو من از شما مزد رسالت نمی‌خواهم جز مودت و دوست داشتن نزدیکانم».

(شوری/ ۲۳) زیرا انتخاب راه خدا چیزی است که فایده و بهره آن نصیب خود آنها می‌شود و همچنین دوستی اهل بیت ثوابش برای خود آنها ذخیره می‌شود نه برای پیامبر صلی الله علیه و آله.

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ يَدَأْهُ وَ ثَوَابِ عَمَلٍ مِنْ تَنْهَا بَرِ خَدَا سْتِ بِنَا بَرِ اَيْنِ اَوْ ثَوَابِ تَبْلِيغِ رَسَا لَتِ مَرَا خَوَا هِدِ دَا د.

قُلْ إِنْ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ وَ اِثْرَهُ «قذف» به معنای رها کردن و انداختن است و به طور استعاره به معنای إلقاء کردن و وحی نیز می‌آید و مقصود در این جا یا این است که خداوند حق را به پیامبران خود وحی و القا می‌کند. و یا این است که خداوند حق را بر باطل می‌افکند و آن را نابود می‌سازد. [و به مفهوم: جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ، می‌باشد].

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۶

عَلَامُ الْغُيُوبِ کلمه «علام» مرفوع است بنا بر این که بر محلّ اِنّ و اسم آن حمل شود که آن خبر برای مبتدای محذوف است.

[سوره سبأ (۳۴): آیات ۴۹ تا ۵۴] ص: ۱۹۶

اشاره

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ مَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ (۴۹) قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَ إِنْ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ (۵۰) وَ لَوْ تَرَى إِذْ فَرَعُوا فَلَا قُوَّةَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ (۵۱) وَ قَالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّى لَهُمُ التَّنَاقُوسُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (۵۲) وَ قَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ يَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (۵۳)

وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ (۵۴)

ترجمه: ص: ۱۹۶

بگو حق آمد و باطل نماند و یارای بازگشتنش نیست (۴۹)

بگو اگر من گمراه شوم زیانش بر من است و اگر هدایت یابم به وسیله وحی پروردگار من است، او شنوا و به دلها نزدیک است (۵۰)

اگر سختی حال تبهکاران را ببینی هنگامی که فریادشان بلند می‌شود و نمی‌توانند بگریزند و از مکان نزدیکی دستگیر می‌شوند (۵۱)

کافران در آن حال می‌گویند: ما به پیامبر ایمان آوردیم ولی چگونه می‌توانند به این آسانی و با این همه دوری از مقام ایمان، به آن

دست یابند؟ (۵۲)

آنها پیش از این که آزاد و مختار بودند به او کافر شدند و به گمان خویش به او تهمت می‌زدند. (۵۳)

سرانجام میان آنها و آنچه مورد علاقه‌شان بود جدایی افکنده شد، همان گونه که به امثال آنها، از امت‌های گذشته، از پیش چنین عمل شد، زیرا آنها هم مانند اینها در شک و تردید بودند. (۵۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۷

تفسیر: ص: ۱۹۷

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ مَا يُبَدِّئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ هَرْ حِيزَ زَنْدَه‌ای می‌تواند کاری را از ابتدا شروع و یا کار قبلی را اعاده و تکرار کند، اما اگر هلاک و نابود شد، دیگر ابداء یا اعاده‌ای برای او ممکن نیست. و خداوند عبارت: وَ مَا يُبَدِّئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ، را کنایه و مثل برای هلاکت و نابودی باطل، قرار داده است. و به این معناست شعر عبید که گفته است:

افقر من اهله عبید فالیوم لا یبیدی و لا یعید «۱»

معنا این است که حق آمد و باطل نابود شد جاء الحق و هلك الباطل.

ابن مسعود روایت کرده است که پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که ۳۶۰ بت در اطراف خانه کعبه بود وارد مکه شد و با چوبی که در دست داشت آنها را می‌زد و می‌فرمود: جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا. جَاءَ الْحَقُّ وَ مَا يُبَدِّئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ. قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي بگو اگر من آن گونه که شما گمان می‌کنید از راه حق گمراه شده‌ام از طرف خودم بوده است و وبال و عذاب آن تنها بر من است نه بر دیگری، زیرا خود من آن را اختیار کرده‌ام. وَ إِنْ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي وَ اگر به حق هدایت شدم از تفصّل پروردگار من است، زیرا او راه حق را به من وحی کرده است و بدین سبب من از او منت دارم.

وَ لَوْ تَرَى إِذِ فَرَعُوْا دَرِ آيَةِ شَرِيفَةٍ جَوَابِ «وَلَوْ تَرَى» حذف شده است و آن عبارت لرأيت أمرا عظيما بوده است.

حرف «لو» و «إذ» و فعلهایی مانند «فرعوا» و «أخذوا» و «حیل بینهم» همه برای ماضی و زمان گذشته است، ولی در این جا مقصود زمان آینده و استقبال است، زیرا

۱- عبید از میان خانواده‌اش نابود شد و دیگر نمی‌تواند شعری را شروع و یا اشعار قبلی را تکرار کند. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۱۹۸

چون خداوند فاعل آنهاست، انجام و تحقق آنها به اندازه‌ای مسلم است که گویا واقع شده است.

زمان فرع و بی‌تابی، روزی است که برای حساب در قیامت بر انگیخته می‌شوند (روز بعث و نشور).

فَلَا فَوْتَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ معنای «فلا فوت» این است که هیچ فردی از نظر خدا دور نمی‌ماند و فوت نمی‌شود. و مقصود از «مکان قریب» همان قبرهای آنهاست.

برخی از مفسران گویند: زمان فرع، زمان مرگ است و آن هنگامی است که ملائکه عذاب را برای قبض روح می‌بینند. و برخی گویند: روز بدر است، آن هنگام که گردن آنها را می‌زدند و نمی‌توانستند فرار کنند و بعضی دیگر گویند: مقصود سپاه سفیانی است که در بیابان بیدا، زمین پاهای آنها را می‌گیرد و به زمین فرو می‌روند.

فعل «أخذوا» یا به فعل «فرعوا» عطف شده است و در تقدیر چنین بوده است:

فرعوا و أخذوا فلا فوت لهم یا بر عبارت «لا فوت» عطف است که تقدیر آن این بوده است: اذ فرعوا فلم يفوتوا و أخذوا.

وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ فِي حِينِ وَقْتِهِ، زَمَانِ مَرَكِّ، يَا زَمَانَ بَعَثَ، مَيَّ كَوْنِيْد: مَا بِهِ بِمَامِرِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اِيْمَانٍ اَوْرَدِيْم، زِيْرَا فِي آيَاتِ بِيْش مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ نَامِ بِمَامِرِ كَقْتِهْ شَدِهْ اَسْت.

وَ اَنْتَى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيْدٍ وَاِزِهْ «تَنَاوُش» بِهْ مَعْنَى نَائِلِ شَدْنِ وَ دَرِيَاْفْتِنِ چِيْزِيْ اَسْت بِهْ اَسَانِيْ وَ سَهْوَلْتِ. وَ اِيْنِ مِثْلِ بِيَانِكِرِ اِيْنِ اَسْت كِهْ اَنَهَا چِيْزِ غَيْرِ مَمْكِنِيْ رَا مِيْ خَوَاسْتَنْدِ وَ اَنِ بَهْرَهْمَنْدِ شَدْنِ اَزِ اِيْمَانِ، دَرِ زَمَانِ مَرَكِّ بُوْدِ هِمَانِ كَوْنِهْ كِهْ مُؤْمِنَانِ دَرِ دُنْيَا اَزِ اَنِ بَهْرَهْمَنْدِ شَدْنِدِ. خَدَاوَنْدِ حَالِ اِيْنَهَا رَا بِهْ حَالِ كَسِيْ مِثَالِ زَدِهْ اَسْت كِهْ بَخَوَاَهْدِ چِيْزِيْ رَا كِهْ دِيْكَرَانِ اَزِ رَاهِ نَزْدِيْكَ وَ بِهْ مَوْقِعِ بِهْ دَسْتِ اَوْرَدِهْ اَنْدِ، اَزِ رَاهِ دُوْرِ وَ بِيْ مَوْقِعِ بِهْ اَسَانِيْ وَ سَهْوَلْتِ بِهْ دَسْتِ اَوْرَدِ [وَ اِيْنِ هَمْ كِهْ مَمْكِنِ نِيْسْت].

كَلِمَهْ «تَنَاوُش» رَا بِهْ صَوْرْتِ تَنَاوُشِ نِيْزِ خَوَاَنْدِهْ اَنْدِ زِيْرَا وَ اَوْ ضَمَّهْ دَارِ بَدَلِ بِهْ

تَرْجَمَهْ جَوَامِعِ الْجَامِعِ، ج ۵، ص: ۱۹۹

هَمْزَهْ شَدِهْ اَسْت چَنَانِ كِهْ دَرِ كَلِمَهْ «اَدُوْر» وَ اَوْ قَلْبِ بِهْ هَمْزَهْ وَ «اَدُوْر» شَدِهْ اَسْت.

وَ بَرَخِيْ كَوْنِيْدِ «تَنَاوُش» اَزِ مَادِهْ «نَاش» اَسْت كِهْ بِهْ مَعْنَى خَوَاسْتِنِ اَسْت. چَنَانِ كِهْ رُوْبَهْ كَقْتِهْ اَسْت: اَلِيْكُ نَاشِ الْقَدْرِ الْمَنْوُوشِ خَوَاسْتِنِ بِهْ اَنْدَازَهْ اَزِ جَانِبِ تَوْسْتِ. وَ نَوْوُشِ وَ نَيْشِ حَرَكْتِيْ اَسْت كِهْ بَا تَاْخِيْرِ وَ كَنْدِيْ هَمْرَاهِ بَاشْدِ. نَهْشَلِ كَقْتِهْ اَسْت: تَمْنَى نَيْشَا اَنْ يَكُوْنَ اِطَاعِنِيْ وَ قَدْ حَدَّثَ بَعْدَ الْاُمُوْرِ اَمُوْرٌ (۱)

شَاهِدِ مِثَالِ دَرِ كَلِمَهْ نَيْشَا اَسْت كِهْ دَرِ شَعْرِ بِهْ مَعْنَى اَخْرِ وَ عَاقِبْتِ اَمْدِهْ اَسْت وَ بِنَا بَرِ ظَرْفِ بُوْدْنِ مَنْصُوْبِ اَسْت.

وَ يَقْذِفُوْنَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيْدٍ عِبَارَتِ «يَقْذِفُوْنَ» بِرِ «كَفَرُوْا» عَطْفِ اَسْت چُوْنِ هَرِ دُوْ حِكَايَتِ حَالِ زَمَانِ كَقْذِيْشْتِهْ اَسْت، يَعْنِيْ كَافِرَانِ نَسْبْتِ بِهْ مُحَمَّدِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ گَمَانِ كَذْبِ وَ دَرُوْغِ دَاشْتَنْدِ وَ چِيْزَهَائِيْ اَزِ سَحْرِ وَ شَعْرِ وَ دَرُوْغِ وَ جَنُوْنِ، بِهْ اَوْ نَسْبْتِ مِيْ دَاْدَنْدِ كِهْ اَزِ مَقَامِ اَوْ خِيْلِيْ دُوْرِ بُوْدِ. وَ كَوِيَا اَنَهَا اَزِ مَكَانِ دُوْرِيْ اِيْنِ نَسْبْتِ هَا رَا بِهْ اَوْ مِيْ دَاْدَنْدِ. اَزِ اِيْنِ جِهْتِ كِهْ سَاحِرِ وَ شَاعِرِ وَ دَرُوْغْگُوْ وَ دِيْوَانِهْ بُوْدْنِ، اَزِ شَخْصِيَّتِ وَ مَقَامِ اَوْ، بِيْسِيَارِ دُوْرِ بُوْدِ. وَ دُوْرْتَرِيْنِ چِيْزِ اَزِ اَوْ اِيْنِ بُوْدِ كِهْ اَزِ خُوِيْ اَوْ دَرُوْغِ كَقْتِنِ وَ اِرَائِهْ بَاطِلِ بَاشْدِ.

وَ حِيْلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُوْنَ كَمَا فَعَلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ مِيَاْنِ اَنَهَا وَ خَوَاسْتِهْ هَا وَ اَرْزُوْهَائِيْشَانِ جَدَائِيْ وَ فَاَصِلَهْ اَفْكَنْدِهْ شَدِ هَمْ چَنَانِ كِهْ نَسْبْتِ بِهْ كَسَانِيْ اَزِ اَمْتِهَائِ كَقْذِيْشْتِهْ كِهْ دَرِ كَفْرِ وَ عَقِيْدِهْ دِيْنِيْ هِمَانَنْدِ اِيْنَهَا بُوْدَنْدِ چَنِيْنِ كَارِيْ اَنْجَامِ شَدِ.

اِنَّهُمْ كَانُوْا فِيْ شَكِّ مُرِيْبٍ اَنَانِ هَمْوَاْرَهْ دَرِ شَكِّ وَ تَرْدِيْدِ بُوْدَنْدِ چَنَانِ كِهْ كَقْتِهْ اَنْدِ:

عَجَبٌ عَجِيْبٌ. بِيْسِيَارِ شَكْفَتِ اَوْرِ.

۱- اَرْزُوْ دَارِمِ كِهْ عَاقِبْتِ اَزِ مَنْ پِيْرُوِيْ كِنِيْ هَرِ چَنْدِ اَمُوْرِيْ پَسِ اَزِ اَمُوْرِيْ رُوِيْ خَوَاَهْدِ دَاْدِ.

تَرْجَمَهْ جَوَامِعِ الْجَامِعِ، ج ۵، ص: ۲۰۰

سوره ملائکه يا (فاطر) ص: ۲۰۰

اشاره

اِيْنِ سُوْرَهْ مَبَارَكِهْ مَكِّيْ اَسْت، جَزِ دُوْ آيَهْ اَنِ (۲۹ وَ ۳۲) وَ دَارَايِ ۴۵ آيَهْ اَسْت.

لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ، وَ اَنْ تَزُوْلَا وَ تَبْدِيْلَا، سَهْ آيَهْ بَصْرِيْ اَسْت. «جَدِيْدٌ» وَ «الْبَصِيْرُ» وَ «التَّوْرُ» غَيْرِ بَصْرِيْ اَسْت.

[فَضِيْلَتِ قِرَائْتِ اِيْنِ سُوْرَه] ص: ۲۰۰

دَرِ رُوَايْتِ اَبِيْ بِنِ كَعْبِ اَسْت: هَرِ كَسِ سُوْرَهْ مَلَائِكَهْ رَا بَخَوَاَنْدِ، هَشْتِ (۱) «دَرَازِ دَرِهَائِ بَهْشْتِ رُوْزِ قِيَاْمَتِ اَوْ رَا دَعُوْتِ كَنْنَدِ كِهْ اَزِ

هر کدام در که خواهی وارد شو. (۲)

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱ تا ۵] ص: ۲۰۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةَ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَ مَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲) يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۳) وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴)
 يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۵)

۱- در بعضی از روایتها «ثلاثة ابواب» سه در آمده است.

۲-

من قرأ سورة الملائكة دعته يوم القيمة ثمانية ابواب من ابواب الجنة أن ادخل من أي الأبواب شئت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۱

ترجمه: ص: ۲۰۱

ستایش مخصوص آفریننده آسمانها و زمین است، خداوندی که فرشتگان را رسولانی قرار داد که دارای بالهای دوگانه و سه‌گانه و چهارگانه‌اند، او هر چه بخواهد در آفرینش می‌افزاید، و بر هر چیزی تواناست. (۱)
 خداوند هر رحمتی را که به روی مردم بگشاید کسی نمی‌تواند جلو آن را بگیرد و هر چه را که نگهدارد و نفرستد غیر از او کسی نمی‌تواند بفرستد و اوست با اقتدار و حکیم (۲)
 ای مردم به یاد آورید نعمتهای خدا را که به شما عطا فرمود، آیا جز خدا آفریننده‌ای هست که از آسمان و زمین به شما روزی دهد؟ هرگز جز خدای یکتا خدایی نیست، پس چگونه به طرف باطل روی می‌آورید (۳)
 اگر تو را تکذیب کردند [اندوهگین باش] پیامبران پیش از تو را نیز تکذیب کردند و بازگشت امرها به سوی خداست. (۴)
 ای مردم وعده خداوند حق است، پس مبادا زندگی دنیا شما را مغرور سازد و مبادا شیطان شما را فریب دهد و به بخشش و کرم خدا مغرور کند. (۵)

تفسیر: ص: ۲۰۱

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ در این عبارت اگر اضافه را اضافه لفظی بدانیم، به این معنا که در واقع دو چیز باشند، کلمه «فاطر» برای «الله» بدل است و اگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۲

اضافه را اضافه معنوی بدانیم صفت آن است.

أُولَىٰ أُجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثَلَاثَةٌ وَرُبَاعٌ کلمه‌های «مثنی» و «ثلاث» و «رباع» صفتند برای «اجنحه» و این سه کلمه از: اثین، اثین، و: ثلاثه ثلاثه، و: اربعه اربعه، عدول کرده‌اند. و معنای عدول این است که از: مثنی، معنای: اثین، اثین، را اراده کنی. و اصل در کلمه این است که تنها معنای خود کلمه را از آن اراده کنی نه معنای کلمه دیگر را. و عدول (عدل) این است که کلمه‌ای را تلفظ کنی ولی مقصود تو کلمه دیگری باشد. و معنا این است که خداوند فرشتگان را به گونه‌های مختلف آفریده به طوری که برای بعضی دو بال و برای برخی سه بال و برای پاره‌ای چهار بال قرار داده است.

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ و در آفرینش بالها و چیزهای دیگر آنچه را که مشیت و حکمتش اقتضا کند می‌افزاید. و آیه در این مورد مطلق است و شامل هر گونه زیادی، از طول قامت و اعتدال صورت و نیروی بدنی و خرد نیکو و جز آن، می‌شود. و برخی از مفسران گویند: مقصود از زیادی خلقت، صورت زیبا و صدای خوش و موی زیبا است.

مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ ... هر چه را از رحمت که نعمت روزی و باران و صحت و سلامتی و جز آن از اقسام نعمتهاست خداوند برای انسان بفرستد، هیچ فردی نمی‌تواند جلو آن را بگیرد. و هر چه را که خداوند نفرستد، هیچ فردی نمی‌تواند بفرستد. و «فتح» [که یفتح از آن آمده است] کنایه از ارسال و فرستادن است به دلیل این که به جای: فلا فاتح له، فرموده: «فَلَا مُرْسِلَ لَهُ» و برای این که رحمت بیانگر تمام نعمتها و رحمتها باشد نکره آمده و گویا خداوند فرموده است: از هر رحمتی که باشد چه آسمانی و چه زمینی.

و عِلَّتْ این که در مرحله اول ضمیر مؤنث: لها، و در مرتبه دوم ضمیر مذکر: له،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۳

گفته شده این است که در هر دو حال ضمیر هم به لفظ برگردد و هم به معنا همچنین برای این است که در مرتبه اول کلمه رحمت تفسیر شده و ضمیر هم مطابق آنچه تفسیر شده آمده است. ولی در مرتبه دوم تفسیری نشده، بنا بر این ضمیر مطابق اصل، مذکر آمده است. و نیز در مرحله دوم محتمل است که امساک مطلق باشد و شامل غضب و رحمت هر دو بشود. و این که اولی (فرستادن) تفسیر شده و دومی (نفرستادن) تفسیر نشده است دلیل بر این است که رحمت خدا بر غضبش سبقت و پیشی دارد.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ با دل و زبان به یاد نعمتهای خداوند باشید.

و نسبت به آنها کفران نکنید. و با اعتراف به این که از طرف خداوند است و با اطاعت از خداوند، شکر آنها را به جا آورید.

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ کلمه «غیر» بنا بر این که صفت لفظ یا صفت محل «خالق» باشد، هم به رفع و هم به جر خوانده شده است.

يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ در عبارت «یرزقکم» سه احتمال گفته شده است:

۱- بنا بر این که آن را صفت «خالق» بدانیم ممکن است که در محل جر باشد.

۲- بنا بر این که بگوییم «خالق» در محل رفع است به تقدیر «یرزقکم» ممکن است که محلی نداشته باشد. و این فعل ظاهری، فعل تقدیری را تفسیر می‌کند.

۳- ممکن است بگوییم کلام، پس از عبارت «هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ» کلام استینافی است، در این صورت دلالت دارد بر این که لفظ

«خالق» به غیر از خدای عز و جلّ به چیز دیگری گفته نمی‌شود، ولی در دو صورت جلوتر که صفت و تفسیری است دلیلی نیست که «خالق» مختص خداوند باشد زیرا در این دو صورت «اللّه» به روزی دادن از آسمان و زمین مقید گردیده و از اطلاق خارج شده است.

مقصود از روزی از آسمان، باران و از زمین، گیاهان است.

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ این عبارت جمله‌ای است جدا و مستقل و هیچ محلی ندارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۴

فَأَنَّى تُؤْفِكُونَ چرا و به چه سبب از توحید به جانب شرک و از حق به سوی باطل برگشتید؟ بعضی گویند: مقصود این است که چگونه از این دلایل واضح و روشنی که برای شما بر توحید اقامه شده است اعراض می کنید و برمی گردید.

وَإِنْ يَكْذِبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِنْ يَكْذِبُوكَ فَتَأْسُ بِتَكْذِيبِ الرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ اگر تو را تکذیب کردند صبور باش که پیامبران پیش از تو را هم تکذیب کردند. بنا بر این عبارت فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ به جای: فتأس، آمده است، زیرا با گفتن سبب از گفتن مسبب بی نیاز می شویم، یعنی با ذکر فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ ... از بیان: فتأس، بی نیاز می شویم.

کلمه رسل، به صورت نکره آمده است، چون در تقدیر و معنا این بوده است که پیامبرانی که شماره آنها بسیار بود و دارای معجزه‌ها و دلایل بودند. مورد تکذیب قرار گرفتند.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ بدون تردید وعده خداوند که زنده شدن در روز قیامت و بهشت و جهنم و پاداش و کیفر اعمال است، حق و درست است.

فَلَا تُعْرَنُّكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا بنا بر این زندگی دنیا شما را گول نزند و به لذتهای آن مغرور نشوید. زیرا آنها در اندک مدتی نابود و تباه می شوند.

وَلَا يُعْرَنُّكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ مقصود از کلمه «غرور» یا شیطان است و یا دنیا و زینتهای آن [منظور این است که شیطان، یا دنیا، شما را نسبت به عفو و بخشش خداوند مغرور نکند].

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۲۰۴

اشاره

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (۶) الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۷) أَمْ مَنْ زَيْنٌ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسِينًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يَهْدِ مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسِرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (۸) وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَمِسْقَنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَخْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ (۹) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۵

ترجمه: ص: ۲۰۵

شیطان سخت دشمن شماست، شما هم او را دشمن خود بدانید و فریض را نخورید او حزبش را برای این دعوت می کند که همه را اهل آتش سوزان جهنم گرداند. (۶)

آنان که راه کفر پیش گرفتند بهره آنها عذاب شدید است. و آنان که ایمان آوردند و کار نیک انجام دادند مغفرت و پاداش بزرگ از آن آنها است. (۷)

آیا کسی که کردار زشتش به چشم او آراسته می آید و آن را خوب و زیبا می بیند مانند فرد حقیقت بین است؟ خداوند هر کس را

بخواهد گمراه سازد و هر کس را بخواهد هدایت فرماید، بنا بر این جان خود را به خاطر تأسّف و حسرت زیاد بر آنها از دست مده (به هلاکت نینداز) که خدا به آنچه انجام می‌دهند کاملاً آگاه است. (۸)

خدا است که بادها را فرستاد تا ابرهایی را به حرکت در آورند. ما این ابرها را به سوی شهر و دیار مرده‌ای می‌رانیم و به وسیله باران آن ابر، زمین را پس از مردنش زنده می‌کنیم. زنده کردن مردگان در روز قیامت هم همین گونه است. (۹)

هر کس خواهان عزّت است بداند که تمام عزّت برای خداست (باید از خدا بخواهد) سخنان پاک (کلمه توحید) به سوی او بالا می‌رود و عمل نیک، آن را بالا می‌برد و برای آنان که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۶

مکر و تزویر می‌کنند و نقشه‌های سوء می‌کشند عذاب شدیدی است و مکرشان به کلی نابود خواهد شد. (۱۰)

تفسیر: ص: ۲۰۶

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ چُونِ خدَاوند از دو گروه کافران و مؤمنان یاد فرمود به پیغمبرش صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ گفت: آیا از این دو گروه کسی که زشتی کردارش در نظرش نیک و آراسته آید مانند کسی است که چنین نیست؟ و گویا که پیامبر در جواب می‌گوید: نه چنین نیست. سپس خداوند فرمود: فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ.

معنای آراسته دیدن عمل زشت و گمراهی یکی است. و آن این است که گناهکار به گونه‌ای است که شایستگی لطف و مرحمت را از طرف خداوند ندارد. بنا بر این در خور این است که خداوند او را به خودش واگذارد تا هر چه می‌خواهد بکند. و در این هنگام است که در گمراهی و ضلالت چنان غرق می‌شود که زشت را زیبا و زیبا را زشت می‌بیند.

هنگامی که خداوند گمراهان را خوار کرده و از یاری به آنها خودداری می‌فرماید جا دارد که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ هم به آنها اهمیتی ندهد و تأسّف و حسرت آنها را نخورد.

از زجاج نقل شده که این عبارت در تقدیر چنین بوده است: أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ ذَهَبَ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً، و چون عبارت «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ» بر جواب دلالت دارد، اصل جواب (ذهبت نفسک) حذف شده است. و یا این گونه بوده است: أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ كَمَنْ هَدَى اللَّهُ، پس جواب حذف شده است زیرا عبارت فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ بر آن دلالت دارد.

کلمه «حسرات» مفعول له است. یعنی به خاطر حسرتها خودت را هلاک نکن.

کلمه «عليهم» صله برای فعل «تذهب» است مانند این که بگویی: هلك عليه حبا، و رواست که حال باشد و گویی که نفس به سبب زیادی حسرتها به تمامی حسرت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۷

شده است.

فَتَثِيرٌ سَحَابًا بادهایی که ابرها را به حرکت می‌آورد. فعل این عبارت، بر خلاف ما قبل و ما بعدش، به صورت فعل مضارع آمده است تا آن کیفیت را که از جا به جایی ابرها ایجاد می‌شود بیان کند. و این صورت بدیع را که دلالت بر قدرت کامله خدا دارد (پیش روی مردم) حاضر کند.

همچنین راندن ابرها به طرف سرزمینهای مرده و زنده کردن آنها با باران پس از مردنشان، چون دلالت بر قدرت خداوند دارد فرمود:

فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَاهُ بِالْأَرْضِ بَعِيدٍ مَوْتَهَا در حالی که از لفظ غیبت به متکلم، که مفهوم اختصاصی چنین کاری را به خدا بهتر می‌رساند، عدول کرده است.

كَذَلِكَ التُّشْوُرُ حرف «کاف» در کلمه «کذلک» در محلّ رفع است و مقصود این است که: زنده کردن مرده‌ها در روز قیامت مانند زنده کردن این زمینهای مرده است.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا این عبارت در تقدیر چنین است: من کان یرید العزّة فلیطلبها عند الله، و چون عبارت: فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ ... ما را از عبارت تقدیری بی‌نیاز می‌کند و بر آن دلالت دارد این عبارت به جای آن دیگری آورده شده است، زیرا چیزی از جایی خواسته نمی‌شود مگر از صاحب و مالک آن چیز و مقصود این است که عزّت و ارجمندی به تمامی، چه عزّت در دنیا و چه در آخرت، مختصّ ذات خداوند است و هر کس که بخواهد عزیز شود باید خود را به وسیله پیروی و اطاعت امر خداوند عزیز کند. و روایتی که انس از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده است بر این مطلب دلالت دارد، پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: پروردگار شما هر روز می‌فرماید: من عزیزم و کسی که عزّت دنیا و آخرت را می‌خواهد باید عزیز را اطاعت کند «۱».

سپس خداوند سبحان با بیان این عبارت که می‌فرماید: إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

-۱

إن ربکم یقول کل یوم: أنا العزیز فمن اراد عز الدارین فلیطع العزیز.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۸

چیزهایی را که پیش او باعث عزّت می‌شوند معزّفی می‌کند که ایمان و عمل صالح است. و لفظ «کلم»، جمع کلمه است و هر جمعی که میان آن و مفردش، در تلفّظ، به جز، های آخر فرقی نباشد مذکّر و مؤنث در آن یکسان است. چنان که گویند: هذا کلم و هذه کلم.

واژه «صعود» در این جا به معنای قبول شدن اعمال است و هر عملی از عبادتها که مورد قبول حق تعالی واقع شود، به بالا رفتن و صعود، توصیف می‌شود، زیرا فرشتگان اعمال انسانها را می‌نویسند و تا جایی که خداوند بخواهد بالا می‌برند.

چنان که حق تعالی فرموده است: كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنَ «نه چنین نیست بی‌تردید کتاب و پرونده نیکان در مقامهای بالا است» (یا در بهشت علّین است.) (مطفّین / ۸۸).

و مقصود از «کلم طیب» کلمه‌هایی است که با مجد و عظمت الهی و تقدیس و حمد خدا همراه باشد که اطیب آنها جمله لا إله إلا الله است.

وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ عمل نیک آن کلمه طیب را به جانب خدا بالا می‌برد. در این صورت ضمیر «هاء» به کلم بر می‌گردد. برخی از مفسّران گویند معنا این است که کلم طیب عمل صالح را بالا می‌برد. زیرا هیچ عملی بدون توحید، که کلمه طیب است، سودی ندارد. پاره دیگر گویند: یعنی خداوند عمل صالح را برای صاحبش بالا می‌برد پس در این دو صورت، ضمیر به عمل بر می‌گردد.

وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ این عبارت در تقدیر چنین بوده است: وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ الْمَكْرَاتِ السَّيِّئَاتِ، یا: يَمْكُرُونَ اصْنَافَ الْمَكْرِ السَّيِّئَاتِ، بنا بر این کلمه «سیئات» یا صفت برای مصدر است یا برای چیزی است که در حکم مصدر است.

برخی گویند: مقصود آن، مکرهای قریش است آن گاه که در دار الندوه جمع شده بودند و تصمیم گرفتند که نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله یکی از سه کار را انجام دهند: یا او را مقید و حبس کنند، یا بکشند و یا از مکه بیرونش کنند. هم چنان که خداوند

حکایت ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۰۹

آنها را چنین بیان می‌فرماید: وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... «هنگامی که کافران به تو مکر کردند» (انفال / ۳۰).

وَمَكْرٌ أُولَئِكَ هُوَ يُبْوَرُ و تنها مکر کسانی که چنین مکرهایی کنند ناچیز است و در نتیجه تباه و فاسد می‌شود، نه مکر خداوند نسبت

به کافران، زیرا پروردگار آنها را از مکه بیرون آورد و به کشتن داد و در چاههای بدر گرفتارشان کرد. بنا بر این خداوند تمام مکرهای آنها را به ضرر خودشان به کار برد.

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص: ۲۰۹

اشاره

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمْرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۱) وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٍ سَائِغٌ شْرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاحِرَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲) يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ (۱۳) إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُبْنِيكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (۱۴) يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۱۵)

إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۶) وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۰

ترجمه: ص: ۲۱۰

خداوند شما (نوع بشر) را از خاک آفرید سپس از نطفه و پس از آن شما را به صورت همسران یکدیگر قرار داد، هیچ جنس ماده‌ای باردار نمی‌شود و وضع حمل نمی‌کند جز به علم و اراده او و هیچ انسانی عمر طولانی نمی‌کند و از عمرش کاسته نمی‌شود مگر این که در کتاب [علم ازلی حق] ثبت است، اینها همه برای خدا بسیار آسان است (۱۱)

هرگز آن دو دریا که این یکی آبش گوارا و شیرین و نوشیدنش خوشگوار است و آن دیگر که تلخ و شور و گلوگیر است، یکسان نیستند، با وجود این شما از هر دو گوشت تازه می‌خورید و برای پوشیدن زیورها وسایل زینتی استخراج می‌کنید و در آن کشتیها را می‌بینی که دریا را شکافته و به هر طرف پیش می‌روند تا از فضل خدا بهره گیرید و شاید شکر او را به جا آورید (۱۲)

خداست که شب را درون (پرده) روز پنهان می‌کند و روز را درون (پرده) شب و خورشید و ماه را مسخّر کرده هر یک از آنها تا مدت معینی به حرکت خود ادامه می‌دهند، این چنین خدایی است پروردگار شما که حاکمیت همه ملک هستی از آن اوست و جز او، کسانی را که به خدایی می‌خوانید، حتی به اندازه پوست نازک هسته خرما حاکمیت ندارند. (۱۳)

اگر آنها را بخوانید صدای شما را نمی‌شنوند و اگر بشنوند به شما پاسخ نمی‌دهند و روز قیامت شرک (و پرستش) شما را منکر می‌شوند و هیچ کس مانند خدای دانا تو را از حقیقت آگاه نمی‌سازد (۱۴)

ای مردم! شما همه نیازمندان به خدا هستید، تنها خداوند است که بی‌نیاز و غنی بالذات و شایسته هر گونه حمد و ستایش است. (۱۵)

اگر بخواهد شما را نابود می‌کند و خلق جدیدی می‌آفریند. (۱۶)

و این کار برای خدا هیچ دشوار نیست. (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۱

تفسیر: ص: ۲۱۱

ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا کلمه «ازواج» یا به معنای اقسام و اصناف و یا به معنای مرد و زن است. وَ مَا تَحْمِلُ مِنْ أُثْقَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ و از جنس ماده‌ها حامله نمی‌شود یعنی بچه در شکمش نمی‌باشد و وضع حمل نمی‌کند مگر این که خداوند به آن آگاه است.

وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَضُ مِنْ عُمْرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ معنای آیه شریفه این است که هیچ فردی عمر نمی‌کند یا عمرش به گذشت شب و روز کوتاه نمی‌شود مگر این که در کتاب علم خدا محفوظ است. و خداوند آن را از پیش ثبت کرده است و چون به فردی که عمر طولانی کرده است معمر می‌گویند لذا در آیه نیز چنین فردی معمر نامیده شده است.

برخی از مفسران گویند: مقصود این است که عمری طولانی و کوتاه نمی‌شود مگر این که در کتاب خداوند ثبت شده است، به این طریق که خداوند در لوح محفوظ می‌نویسد که اگر فلانی اطاعت خدا را کرد تا فلان مدت عمر می‌کند و اگر گناه و نافرمانی کرد از مدت عمرش کاسته می‌شود. و روایت پیامبر صلی الله علیه و آله هم اشاره به همین معناست که فرموده است: صدقه و صلّه رحم، شهرها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند. (۱)

وَ مَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ ... خداوند دو گونه دریا، دریای شیرین گوارا و دریای شور و ناگوار را، دو مثل برای مؤمن و کافر قرار داده است. سپس در مقام بیان کیفیت دو دریا و نعمتهایی که در آنها موجود است به صورت جمله

-۱

إِنَّ الصَّدَقَةَ وَ صَلَّةَ الرَّحْمِ تَعْمِرَانِ الدِّيَارِ وَ تَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۲

معترضه فرموده:

وَ مِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا از هر یک از این دو دریا گوشت تازه که همان ماهی است می‌خورید و زیور و پیرایه که لؤلؤ و مرجان است استخراج می‌کنید.

لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ تا از فضل خداوند بهره گیرید. در این آیه مرجع ضمیر فضله که کلمه الله است ذکر نشده، ولی در آیه‌های پیش گفته شده است [مانند آیه ۱۴ در نحل] و ذکر نشدن لفظ الله مشکلی برای مرجع ضمیر پیش نمی‌آورد، زیرا مفهوم و سیاق کلام بر آن دلالت دارد.

وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ حرف رجاء «لعل» کنایه از اراده و خواستن است. گویا خداوند می‌فرماید: لتبتغوا و لتشکروا برای این که بهره‌مند شوید و شکر آن را به جا آورید.

ممکن است که مفهوم آیه درباره دو دریا به صورت غیر معترضه باشد، و آن این است که خداوند دو جنس مؤمن و کافر را به دو دریا تشبیه کرده و دریای شور و تلخ را بر کافر ترجیح داده است به این که دریای شور، در منافی مانند داشتن ماهی و لؤلؤ و مرجان و راندن کشتی در آن، با دریای شیرین مشارکت دارد در صورتی که کافر خالی از هر سودی است و در هیچ بهره‌ای از منافع معنوی با مؤمن شریک نیست.

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ کلمه «ذلک» مبتدأست و کلمه‌های بعدی «الله» «ربکم» و «له الملک» همه به ترتیب خبرند.

مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ واژه «قطمیر» به معنای پوسته هسته خرماست.

لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ آن بتها سخنان و دعای شما را نمی‌شنوند، زیرا آنها جماد هستند. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۳

وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ و بر فرض هم که بشنوند جواب شما را نمی‌دهند، زیرا آنها مدعی آنچه شما درباره آنها ادعا می‌کنید نیستند و خود را معبود و شریک خدا نمی‌دانند.

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشْرِكِكُمْ رُزْ قِيَامَتِ آن بتها انکار می‌کنند که شما آنها را شریک خدا و معبود خود قرار دادید و می‌گویند: مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ «شما ما را پرستش نمی‌کردید» (یونس / ۲۸).

وَلَا يُبْتَكِكُ مِثْلُ خَبِيرٍ و هیچ خبر دهنده‌ای تو را به امری، مانند کسی که خبیر و دانای به امر باشد خبر نمی‌دهد و مراد این است که تنها او خبیر به امور است و به درستی و حقیقت خبر می‌دهد نه دیگر خبر دهندگان، پس معنای آیه این است آنچه را که از حال معبودان آنها به شما خبر می‌دهم درست و حق است، زیرا من به آنچه به شما خبر می‌دهم دانا و خبیرم.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ لَفْظ «فقراء» معرفه آورده شده تا خداوند به آنها بفهماند که به سبب شدت احتیاج به خدا در حقیقت از جنس نیازمندان هستند و اگر به صورت نکره گفته می‌شد معنایش این بود که شما در بعضی از امور از فقرا هستید.

وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ و چون خداوند احتیاج آنها را به خودش و بی‌نیازی خودش را از آنها ثابت کرد، صفت حمید را بیان فرمود تا دلالت کند که تنها او بی‌نیازی است که به سبب بی‌نیازی ذاتیش، تمام آفریده‌ها را سود می‌دهد و منعمی است که به سبب انعامش بر آفریده‌ها شایسته است که او را حمد و ستایش کنند.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بَعِزٌّ وَاه: عزیز، در این جا به معنای ممتنع است، یعنی آن کارها برای خدا ممتنع نیست، بلکه بسیار سهل و آسان است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۴

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۸ تا ۲۶] ص: ۲۱۴

اشاره

وَلَا تَرُّ وازرۀ و زَرَّ أُخْرَى و إِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ و لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ و أَقَامُوا الصَّلَاةَ و مَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ و إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۱۸) و مَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ (۱۹) و لَا الظُّلُمَاتُ و لَا النُّورُ (۲۰) و لَا الظُّلُّ و لَا الْحُرُورُ (۲۱) و مَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ و لَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ و مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۲۲) إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (۲۳) إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا و نَذِيرًا و إِنَّ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (۲۴) و إِنَّ يَكْذِبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ و بِالزُّبُرِ و بِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (۲۵) ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۲۶)

ترجمه: ص: ۲۱۴

هیچ گناهکاری بار گناه دیگری را به دوش نکشد و آن که بارش سنگین است اگر دیگری را برای حمل گناه خود به کمک بخواند، هر چند از نزدیکان او باشد، چیزی از آن را بر دوش نخواهد گرفت، تو تنها کسانی را انداز می‌کنی که در پنهانی از خدای خود می‌ترسند و نماز به پا می‌دارند و کسی که خود را از گناه و کارهای زشت پاک و منزّه کند، سود آن به خودش باز می‌گردد و بازگشت همه به سوی خداست. (۱۸)

نابینا و بینا هرگز برابر و مساوی نیستند (۱۹)

و نه تاریکیها و روشنایی (۲۰)

و نه سایه و باد داغ و سوزان (۲۱)

کننده به وعیدها و تهدیدهای حق می‌باشی.

وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ خداوند در آخر این آیه تنها به ذکر کلمه «نذیر» اکتفاء کرده و بشیر را ذکر نفرموده زیرا انذار همواره با بشارت همراه و مقرون است و ذکر هر یک دلیل بر ذکر دیگری نیز هست بخصوص که اول آیه مشتمل بر ذکر هر دو است. جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ مقصود از «بیّنات معجزه‌هایی است که بر نبوت پیامبران دلالت می‌کند و مراد از «زبر» صحف «۱» و از «کتاب منیر»

۱- صحف کتابهایی را گویند که تنها محتوی پند و مناجات است و از قوانین و احکام در آن ذکر نشده است مانند زبور داوود. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۷ تورات و انجیل است.

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۷ تا ۳۰] ص: ۲۱۷

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَ غَرَابِيبُ سُودٌ (۲۷) وَ مِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (۲۸) إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ (۲۹) لِيُؤْتِيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (۳۰)

ترجمه: ص: ۲۱۷

آیا ندیدی که خداوند از آسمان باران فرو فرستاد و ما به وسیله آن (از زمین) میوه‌هایی با رنگهای گوناگون بیرون آوردیم و از کوه‌ها جاده‌هایی به رنگ سفید و سرخ با رنگهای گوناگون و گاه به رنگ کاملاً سیاه، آفریده شده. (۲۷) و همین گونه از انسانها و جنبندگان و چهارپایان به رنگهای گوناگون آفرید. از میان بندگان خدا تنها دانشمندان از او می‌ترسند، البته خداوند توانا و آمرزنده است. (۲۸) کسانی که کتاب الهی را تلاوت می‌کنند و نماز را بر پا می‌دارند و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم پنهان و آشکارا انفاق می‌کنند امید تجارتي را دارند که زیان و زوال نخواهد یافت. (۲۹) تا خداوند پاداش کامل به آنها عطا کند و از فضلش بر پاداش آنها بیفزاید که او آمرزنده و شکر پذیر است. (۳۰)

تفسیر: ص: ۲۱۷

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا مقصود از: الوان، یا جنس میوه‌هاست مانند انجیر، انار، انگور و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۸

جز اینها یا مقصود کیفیت ظاهری و رنگ آنهاست مانند زرد، سبز، سرخ و غیره.

وَ مِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَ غَرَابِيبُ سُودٌ واژه «جدد» به معنای خطها و راههاست و «جدّه الحمار» یعنی خطهای

سیاهی که بر پشت حیوان است مانند خطهای گورخر. کلمه «غرایب» یا عطف بر بیض است و یا عطف بر «جدد» گویا خداوند می‌فرماید: بعضی از کوه‌ها دارای خطها و راههایی است و بعضی دیگر به تمامی دارای رنگ سیاه تیره‌ای است. عکرمه گفته است: منظور کوه‌های بلند سیاه رنگ است.

علت این که «غرایب» با این که تأکید سود است، بعد از آن آمده این است که کلمه «سود» که مؤکد است در تقدیر مقدم بوده است و این «سود» ظاهری تفسیر و بیان آن سود مقدر است. چنان که نابغه (شاعر) گفته است:

و المؤمن العائذات الطیر یمسحها ركبان مکة بین الغیل «۱» و السند «۲»

و این کار به خاطر تأکید بیشتر انجام شده است، زیرا برای یک معنا از دو راه، هم از راه تقدیر و هم از راه اظهار، دلیل آورده شده است.

در عبارت «وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ» ناگزیر باید حذف مضافی در تقدیر گرفته شود و بگوییم اصل آن و من الجبال ذو جدد بیض و حمر بوده است و حتی تاویل آن چنین است که خداوند فرموده باشد: و من الجبال مختلف ألوانه هم چنان که فرموده است: تَمْرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا.

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ بعضی از انسانها و جنبه‌ها و چارپایان رنگهای گوناگونی دارند.

۱- غیل و سند دو محل است نزدیک معنی یا کعبه. تفسیر کشف، ج ۳، ص ۶۱۰.

۲- قسم به خدایی که پرندگان پناهنده به حرم را ایمنی داد در حالی که حاجیان آنها را در غیل و سند مسح می‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۱۹

«کذلک» همچنین اختلاف جانداران مانند اختلاف میوه‌ها و کوه‌هاست. در این جا مطلب تمام می‌شود و سپس خداوند برای بیان مطلب تازه‌ای می‌فرماید:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ مقصود این است که از میان بندگان خدا تنها دانایان و عالمان هستند که از خدا می‌ترسند نه غیر آنها، زیرا این دانشمندان هستند که خدا را آن چنان که باید می‌شناسند و از احاطه علمی او کاملاً آگاهند. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: مقصود از عالم، کسی است که رفتار و گفتارش یکی باشد و کسی که کردارش با گفتارش هماهنگ نباشد عالم نیست. «۱»

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ منظوری تلاوت کنندگان کسانی هستند که خواندن قرآن را ادامه دهند و این کار عادت و خوی آنها شده باشد. مطرف گفته است: این آیه برای قاریان قرآن است.

يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ فعل «یرجون» خبر «إن» است و عبارت «لن تبور» یعنی کساد و فاسد نشود و تباه نگردد. و عبارت «لیوفیهم» متعلق به «لن تبور» است، یعنی این اعمال، تجارتی است که پیش خدا رواج دارد و با ارزش است و آنها امید دارند که خداوند به خاطر رواج این تجارت پیش او پاداش آنها را عطا فرماید. منظور از مزد و پاداش همان ثوابی است که آنها شایسته آن هستند و باز امید دارند که خداوند، از فضل و کرمش، زیادتیر از آنچه را که مستحق هستند به آنها عطا فرماید.

ممکن است فعل: یرجون را حال قرار دهیم به این طریق که بگوییم: تمام این اعمال را به جا می‌آورند در حالی که امید دارند تجارت پرسودی باشد تا خداوند پاداش آنها را عطا کند.

خداوند با این عبارت که فرمود: إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ به آنها خبر داد که نسبت به خود آنها غفور و آمرزنده است و نسبت به اعمالشان شکور و حقگزار است.

۱- و

عن الصادق علیه السلام: یعنی بالعلماء من صدق فعله قوله و من لم یصدق فعله قوله فلیس بعالم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۰

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۳۱ تا ۳۵] ص: ۲۲۰

اشاره

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مَصِدَّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ (۳۱) ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۳۲) جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (۳۳) وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ (۳۴) الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نُصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ (۳۵)

ترجمه: ص: ۲۲۰

آنچه را از کتاب به تو وحی کردیم حق است، تصدیق کننده کتابهای پیش است، خداوند نسبت به بندگانش کاملاً آگاه و بیناست. (۳۱)

سپس این کتاب آسمانی را به گروهی از بندگان برگزیده خود به ارث دادیم، اما بعضی بر خود ستم کردند و برخی میانه‌رو بودند و بعضی به اذن خدا در نیکیها از همه پیشی گرفتند و این فضیلت بزرگی است (۳۲) پادشاه آنها بهشت جاویدان است که وارد آن می‌شوند در حالی که با دستبندهایی از طلا و مروارید آراسته‌اند و لباسشان در آنجا از حریر و پرنیان است. (۳۳)

آنها گویند سپاس برای خداوندی است که اندوه را از ما برطرف ساخت، البته پروردگار ما بسیار آمرزنده و شکرپذیر است. (۳۴) خداوندی که با فضل و کرم خود ما را در سرای دائمی بهشت جای داد که در آن جا نه رنجی به ما می‌رسد و نه سستی و خستگی. (۳۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۱

تفسیر: ص: ۲۲۱

مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مقصود از: کتاب، قرآن است و در این صورت حرف «من» بیانی است. یا مقصود، جنس کتاب است که در این صورت حرف «من» تبعیضی است. کلمه «مُصَدِّقًا» حال تأکیدی است، زیرا حق از تصدیق جدا شدنی نیست. عبارت «لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» یعنی کتابهایی که پیش از آن بوده است.

إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ خداوند به باطن تو خبیر و آگاه است و به ظاهر و شمایل تو بصیر و بیناست و تو را شایسته آن دانست که چنین کتاب معجز اثری را به تو وحی کند.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا سپس بعد از تو کتاب را به بندگان که برگزیده‌ایم به ارث واگذاشتیم و آن بندگان

برگزیده عالمان و دانشمندان، زیرا در حدیث آمده است که: عالمان وارثان پیامبرانند. (۱) و از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده است که فرمودند: این آیه مخصوص ماست و مقصود آن ما هستیم. و این قول صحیح است چرا که این خانواده به برگزیده شدن از طرف خدا شایسته‌تر و سزاوارترند، زیرا تنها آنها هستند که وارث پیامبران و پیشوای دانشمندان و نگهبانان قرآن و دانا به حقایق آن هستند.

فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ حَسَنٌ كَقَوْلِهِ: ضَمِيرٌ فِي «مِنْهُمْ» بِه «عِبَادٌ» بِرَمِيٍّ كَقَوْلِهِ وَ سَيِّدٌ مَّرْتَضَى قَدَّسَ سِرَّهُ، هُمُ ابْنِ قَوْلِهِ رَا اخْتِيَارَ كَرَّمَهُ وَ كَقَوْلِهِ: خَدَاوَنَدَ عَلَتْ وَ اَكْذَارَى وَرَاثَتِ كِتَابَ رَا بِه بِرَكْزِيْدَ كَانِ اَز مَرْدَمِ چنين فرموده است که بعضی از بندگان به خود ستم می‌کنند و بعضی مقتصد و برخی سابق به خیراتند.

-۱-

العلماء ورثة الأنبياء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۲

برخی از مفسران گویند: ضمیر به برگزیدگان خدا بر می‌گردد و برگزیدگان سه قسمند. از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود ستم کننده به خود، از ما:

كسَانِي هَسْتَنْدَ كَه حَقَّ اِمَامَ رَا نَشْنَاخْتَنْد. وَ مَقْتَصِدَ اَز مَا: كَسَانِي هَسْتَنْدَ كَه عَارِفَ بِه حَقَّ اِمَامَنْد وَ سَابِقَ بِه خَيْرَاتِ مَا: خُودِ اِمَامِ اَسْت. وَ هَر سَه گِرُوه اَمْرِيْذِه اَنْد «۱».

ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ كَلِمَةٌ «ذَلِكَ» يَأْشِرُ اَسْت بِه بِرَكْزِيْذِه شَدْنِ وَ بِه اَرِثَ بَرْدَنِ كِتَابِ، يَأْشِرُ اَسْت بِه سَبِقَ بِه خَيْرَاتِ، يَعْنِي اَيْنَ بِرَكْزِيْذِه شَدْنِ وَ بِه اَرِثَ بَرْدَنِ كِتَابِ اَز طَرَفِ خَدَا، يَأْ سَبِقَ بِه خَيْرَاتِ فَضْلَ بَزْرُگِي اَسْت.

جَنَّاتٌ عِدْنٍ يَدْخُلُونَهَا عِبَارَتُ «جَنَّاتِ عَدْنٍ» بَدَلِ اَسْت اَز عِبَارَتِ «الْفَضْلِ الْكَبِيرِ» كَه هَمَانِ سَبِقَ بِه خَيْرَاتِ اَسْت، زِيْرَا چُون: سَبِقَ بِه خَيْرَاتِ، سَبَبِ نَيْلِ بِه ثَوَابِ اَسْت بِه جَايِ مَسَبِّبِ وَ خُودِ ثَوَابِ قَرَارِ دَاذِه شُدِه وَ «جَنَّاتِ عَدْنٍ» بَدَلِ اَز اَن اَمْدِه اَسْت.

برخی فعل «يدخلونها» را به صورت مجهول خوانده‌اند.

يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرٍ مِنْ ذَهَبٍ حَرْفِ «مِنْ» فِي عِبَارَتِ «مِنْ أَسَاوِرٍ» لِجَايِ تَبْعِيضِ اَسْت، يَعْنِي بَا بَعْضِي اَز دَسْتَبَنْدِهَا خُودِ رَا زَيْنَتِ مِي دَهَنْدَ وَ گُويَا بَعْضِي اَز دَسْتَبَنْدِهَا اَز بَعْضِ دِيْگَرِ دَسْتَبَنْدِهَا، كَه دِيْگَرَانِ خُودِ رَا بِه اَن زَيْنَتِ دَاذِه اَنْد، اَمْتِيَازِ وَ بَرْتَرِي دَارْدِ اِنَّ رَبَّنَا لَعَفُورٌ شَكُورٌ ذَكَرَ كَلِمَةَ «شَكُورٌ» بِرِ بَسِيْاَرِي حَسَنَاتِ اَنهَا دَلَالَتِ دَارْدِ.

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ وَ اِزِه «مَقَامَه» بِه مَعْنَايِ سَكُونَتِ وَ اِقَامَتِ اَسْت وَ عِبَارَتِ «مِنْ فَضْلِهِ» يَعْنِي خَدَاوَنَدِ اَز كَرَمِ وَ عَطَا وَ فَضْلِ خُودِشِ بِه اَنهَا اَيْنِ مَقَامِ رَا دَاذِه اَسْت.

لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ وَ اِزِه «نَصَبٌ» بِه مَعْنَايِ رَنْجِ وَ مَشَقَّتِي اَسْت كَه بِه سَبَبِ زَوَالِ نَعْمَتِي اَز كَسِي بِه اُو مِي رَسْدِ وَ مَعْنَايِ «لُغُوبٌ» خَسْتِگِي وَ

-۱-

الظالم لنفسه من لا يعرف حق الامام و المقتصد من العارف بحق الامام و السابق بالخيرات هو الامام و كلهم مغفور لهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۳

سستی است که به سبب رنج و زحمت عارض فردی می‌شود، بنا بر این لغوب، نتیجه نصب و مشقت است.

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۲۲۳

اشاره

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ (۳۶) وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوْ لَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۳۷) إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۳۸) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْخَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا (۳۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنَّ يَعْدُو الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا (۴۰)

ترجمه: ص: ۲۲۳

آنان که کافر شدند آتش دوزخ برای آنهاست، هرگز مرگی برای آنها مقدر نشده تا این که بمیرند و عذاب دوزخ بر آنها تخفیف داده نمی‌شود. این گونه هر کافری را کیفر می‌دهیم. (۳۶)

کافران در دوزخ فریاد می‌زنند پروردگارا ما را از این عذاب بیرون آور تا بر خلاف گذشته عمل نیک به جا آوریم خطاب شود: آیا شما را عمری مهلت ندادیم و انذار کننده الهی را بر شما نفرستادیم؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۴

پس امروز عذاب الهی را بچشید که برای ستمکاران هیچ یآوری نیست. (۳۷)

خدا به رازها و غیب آسمانها و زمین آگاه است و نیز او آنچه را که در درون دلهاست می‌داند. (۳۸)

او خدایی است که شما را در زمین جانشینان گذشتگان قرار داد و هر که کافر شود به زیان خودش خواهد بود و کفر کافران پیش خدا چیزی جز خشم و غضب حقّ نیفزاید و نیز کفر کافران چیزی جز زیان و خسران بر آنها اضافه نمی‌کند. (۳۹)

بگو آیا شما درباره معبودانی که بجز خدا خوانده‌اید، فکر نمی‌کنید؟ به من نشان دهید که چه چیزی از زمین را آفریده‌اند؟ یا در آفرینش آسمانها با خدا شریک بوده‌اند؟ یا به آنها کتاب و حجّتی داده‌ایم که برای شریک بودن خود برهان آورند؟ (نه هیچ یک از اینها نیست) بلکه ستمکاران وعده دروغین به یکدیگر می‌دهند. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۲۴

لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا عِبَارَت «فَيَمُوتُوا» جواب نفی «لَا يُقْضَىٰ» است.

كَذَلِكَ نَجْزِي مانند چنین کیفری ما پاداش و جزا می‌دهیم. فعل «نَجْزِي» به صورت: یَجْزِي، نیز خوانده شده است.

وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا «يَصْطَرِحُونَ فِيهَا» به معنای: يتصارخون فيها، بوده است.

این فعل بر وزن یفتعلون از ماده صراح است که به معنای فریاد با استغاثه و شدت است.

غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ فَايِدِه این عبارت و این که به «نَعْمَلُ صَالِحًا» اکتفاء نشده، حسرت و تأسّفی است به کارهای غیر صالحی که انجام داده‌اند و اعتراف و اقرار به آن کارهاست، علاوه بر این آنها گمان می‌کردند که به روش نیکی هستند، بنا بر این گفتند خدایا ما را بیرون آورد تا عمل نیک انجام دهیم غیر از آن کارهایی که چون گمان می‌کردیم نیک است انجام دادیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۵

أَوْ لَمْ نَعْمَرْكُمْ این عبارت توییح و سرزنشی است از طرف خداوند و در اصل چنین است: فنقول لهم أَوْ لَمْ ... و این عبارت آن اندازه از عمر را که مکلف بتواند به تکالیف خود آشنا شود شامل می‌شود گرچه کوتاه باشد، هر چند در عمر طولانی توییح بیشتر است. برخی گویند: منظور از مدّت عمر شصت سال است و بعضی گویند: چهل سال و پاره‌ای گویند: هجده سال است. وَ جَاءَكُمْ النَّذِيرُ این عبارت بر معنای «أَوْ لَمْ نَعْمَرْكُمْ» عطف است و گویا خداوند می‌فرماید: قد عمرناکم و جاءکم النذیر مقصود از: نذیر، یا پیامبر صلی الله علیه و آله است یا قرآن.

برخی از مفسران گویند: مقصود از: نذیر، پیری و سالخوردگی است و برخی دیگر گویند: مرگ اهل خانه و خویشاوندان است. فذوقوا عبارت «فذوقوا» در اصل فذوقوا العذاب بوده است. [و عذاب که مفعول بوده حذف شده است].

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

این عبارت به منزله علت و تعلیل برای دانستن غیب است، زیرا در صورتی که خداوند راز درون هر دل و سینه‌ای را، که پنهانی‌ترین چیز است، بداند به طریق اولی از اسرار و راز جهان آگاه است و مقصود از «ذات الصدور» رازها و پنهانیهای آن است. کلمه «ذات» مؤنث کلمه: ذو، است و ذو به معنای مصاحب و همراه می‌باشد، بنا بر این رازها مصاحب دلها و سینه‌ها هستند. خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ کلمه «خلائف» جمع خلیفه است و آن کسی است که جای دیگری را می‌گیرد یا جانشین او می‌شود. فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ زِيَان و پاداش کفرش برای اوست.

إِلَّا مَقْتًا وَآزَةً «مقت» به معنای شدت دشمنی و نفرت است و به کسی که با زن پدرش نکاح کند «مقتی» گویند، زیرا او در دلها بسیار منفور و مبغوض است.

أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ عبارت «أرونی» بدل است از عبارت «أرأیتم» زیرا «أرأیتم» به معنای: أخبرونی، است و گویا خدا می‌فرماید: از این شریکان و از آنچه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۶

آنها را شایسته عبادت می‌کند مرا خبر دهید و به من نشان دهید که چه قسمتی از قسمتهای زمین را خودشان آفریده‌اند؟ آیا در آفرینش آسمانها و زمین با خدا شریک بوده‌اند؟ آیا از طرف خداوند کتابی برای آنها آمده است که حاکی از شریک بودن آنها باشد و آنها آن را دلیل و حجّت خود بدانند.

و ممکن است که ضمیر «آتیناهم» به مشرکان برگردد هم چنان که خداوند فرموده است: أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ «آیا پیش از این برای آنها کتابی فرستادیم».

(زخرف / ۲۱) أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا «آیا دلیل و حجّتی برای آنها فرستادیم» (روم / ۳۵).

بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا وعده نمی‌دهند بعضی از ستمکاران، که رؤسای آنها باشند، برخی دیگر را، که پیروان و تابعین هستند، جز فریب و دروغ، و آن این است که می‌گویند: این بتها شفیعان ما پیش خدا هستند.

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص: ۲۲۶

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (۴۱) وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا (۴۲) اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَ

لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا - بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (۴۳) أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا (۴۴) وَ لَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا (۴۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۷

ترجمه: ص: ۲۲۷

بی تردید خداوند آسمانها و زمین را از این که نابود شوند نگه می‌دارد و اگر رو به زوال نهند جز او کسی نمی‌تواند آنها را نگاه دارد.

خدا بسیار بردبار و آمرزنده است. (۴۱)

مشرکان با نهایت تأکید به خدا سوگند یاد کردند که اگر پیامبری برای آنها بیاید از هر امتی بهتر هدایت یابند اما هنگامی که پیامبری برای آنها آمد جز نفرت و دوری از حق چیزی بر آنها نیفزود. (۴۲)

اینها همه به خاطر آن بود که می‌خواستند در زمین تکبر و گردنکشی کنند و مکر زشت بیندیشند، اما این حيله گریهای بد تنها گریبانگیر صاحبانش می‌شود، آیا آنها جز سنت پیشینیان را و آنچه را بر آنها گذشت انتظار دارند؟ هرگز برای سنت خدا تبدیلی نخواهی یافت و طریقه حق هرگز تغییری نمی‌پذیرد. (۴۳)

آیا آنها در زمین سیر نمی‌کنند تا عاقبت ستمکاران پیش از خود را بنگرند که چگونه شد؟ در صورتی که آنها از اینان بسیار قویتر بودند. هیچ چیز نه در آسمانها و نه در زمین از حوزه قدرت خدا بیرون نیست، خدا البته دانا و تواناست. (۴۴)

هر گاه خداوند مردم را برای کارهایی که کرده‌اند مجازات کند جنبنده‌ای را بر پشت زمین باقی نخواهد گذاشت ولی آنها را تا وقت معینی که اقتضا کند به تأخیر می‌اندازد، اما هنگامی که اجل آنها فرا رسد، هر کس را به مقتضای عملش پاداش می‌دهد و مسلماً خدا نسبت به بندگانش بینا و آگاه است. (۴۵)

تفسیر: ص: ۲۲۷

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا عِبَارَتِ فِي تَقْدِيرِ: كَرَاهَةُ أَنْ تَزُولَا يَا،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۸

یمنعهما من أن تزولا، بوده است، زیرا امساک به معنای منع و جلوگیری است.

إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا خداوند در عقوبت شتاب و عجله نمی‌کند هر چند زمین و آسمان، به سبب عظمت و بزرگی گناه شرک، شایسته آنند که کاملاً نابود شوند، ولی خداوند آنها را نگاه می‌دارد هم چنان که فرموده است: تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ «نزدیک است آسمانها از هم متلاشی گردد و زمین شکافته شود».

(مریم/ ۹۰) إِنَّ أُمَّسِكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ عِبَارَتِ فِي جَوَابِ قَسْمِي است که به جای جواب شرط در «لَئِنْ زَالَتَا» آمده است. در این عبارت حرف «من» اولی «مِنْ أَحَدٍ» زیادی و برای تأکید است و «من» دومی «مِنْ بَعْدِهِ» ابتدایی است و ضمیر در «مِنْ بَعْدِهِ» به امساک بر می‌گردد، یعنی: من بعد امساکه.

وَ أَفْسَهُمُ بِاللَّهِ جَهْدًا أَيْمَانِهِمْ مردمان مکه به محکمترین سوگند و با غلاظ و شداد به خدا سوگند یاد کردند که اگر پیامبر و نذیری

از طرف خدا برای آنها بیاید بی تردید از هر امتی از امت‌های گذشته، مانند یهود و نصاری، بهتر هدایت یابند.

ما زادَهُمْ إِلَّا نُفُوراً اسناد در این عبارت مجازی است، زیرا خود او سبب این است که دوری از حق در نفوس آنها زیاد شود.

اَسْتِكْبَاراً فِي الْأَرْضِ کلمه «استکبار» یا بدل است برای «نفورا» یا مفعول له است به این معنا که در اصل: إِلَّا أَنْ نَفِرُوا اسْتِكْبَاراً و مکرراً فِي الْأَرْضِ، بوده است و یا حال است به معنای: مستکبرین و ماکرین، یعنی در حالی که به پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ یا به مؤمنین تکبر و مکر می کردند.

ممکن است که عبارت «و مکر السیئی» عطف بر «نفورا» باشد و اصل آن: و أَنْ مَكْرُوا السَّيِّئِ بوده است، یعنی مکر زشت کردند، سپس باز هم مکر زشت کردند و دلیل بر آن این است که خداوند در پی این عبارت فرموده: وَلَا يَحِقُّ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۲۹

از کعب الأحبار روایت شده است که به ابن عباس گفت: من در تورات خوانده‌ام که هر کس گودالی بکند خودش در آن می افتد. وی در جواب گفت من هم این را در قرآن یافته‌ام و این آیه را تلاوت کرد. «۱»

و در ضرب المثل عربها آمده است که: هر کس چاهی بکند خودش با صورت در آن می افتد. «۲»

حمزه عبارت «و مکر السیئی» را با سکون همزه خوانده است به این علت که تلفظ حرکات با همزه و «یاء» ثقیل است. و شاید که حمزه با اختلاس خوانده است، [یعنی حرکت آخر آن را کاملاً آشکار نکرده است.] و گمان شده است که ساکن است یا در حال وقف خفیف است.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ آیا آنها جز عادت و روش خدا را انتظار دارند، سنت خدا درباره گذشتگانی که پیامبران را انکار کردند این بود که عذاب بر آنها فرستاد و همه را هلاک و نابود کرد. خداوند با این بیان به آنها هشدار داد که در آینده، آنها باید منتظر چنین روش و سنتی از طرف خدا باشند.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلاً وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلاً واژه تبدیل به معنای قرار دادن چیزی است به جای چیز دیگر و واژه تحویل قرار دادن چیزی است در غیر مکانی که اول بوده و کلمه تغییر به معنای دیگرگون کردن چیزی است به این طریق که حالت و کیفیت چیزی را بر خلاف آنچه بوده در آورند.

وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ هَيْجٌ هَيْجٌ هَيْجٌ چیزی نمی تواند از قدرت خدا سبقت و پیشی بگیرد و خود را از نفوذ آن خارج کند.

وَ لَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهِمَا مِنْ دَابَّةٍ عِبَارَت «بِمَا كَسَبُوا»

۱-

قرأت فی التوراة أنه من حفر مغواة وقع فيها قال إني وجدت ذلك في كتاب الله وقرأ الآية.

۲-

من حفر جباً وقع فيه منكباً.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۰

یعنی شرک ورزیدن آنها، تکذیب و انکار پیامبران که انجام دادند. ضمیر در عبارت «عَلَى ظَهْرِهِمَا» به کلمه «ارض» برمی گردد، هر چند به سبب عدم اشتباه و دلالت فحوای کلام بر آن، در جمله ذکر نشده است و معنا این است که هیچ جنبنده‌ای در روی زمین باقی نمی ماند. مقصود از واژه «دَابَّةٍ» جاننداری است که روی زمین حرکت می کند که منظور بنی آدم است. و برخی گویند: نه بنی آدم باقی می ماند و نه غیر بنی آدم از سایر جنبنده‌ها که به نحسی و شامت کفر و گناهان بنی آدم گرفتار و نابود می شوند. إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى تا روز قیامت.

كَانَ يِعْبَادِهِ بَصِيرًا أَيْنَ عِبَارَتِ تَهْدِيدِيَّ اسْتِ بَرَاءِ كَيْفَرٍ وَ جَزَاءِ بَدِّ كَارَانِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۱

سوره یس ص: ۲۳۱

اشاره

تمام این سوره مبارکه مکی است جز یک آیه و إِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ... و عدد آیه‌های آن پیش کوفیان هشتاد و سه آیه و نزد غیر کوفیان هشتاد و دو آیه است و آیه یس کوفی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۳۱

ابن کعب گوید: هر کس سوره یس را برای خدای عزّ و جلّ بخواند خدا او را بیامرزد و پاداشی به اندازه پاداش کسی که دوازده مرتبه قرآن را خوانده باشد به او عطا می‌کند و پیش هر بیماری که سوره یس خوانده شود، به عدد هر حرفی از آن ده فرشته فرستاده می‌شوند که در جلو او به صف می‌ایستند و برای او طلب آمرزش می‌کنند و در موقع قبض روح او حاضر می‌شوند و جنازه او را تشییع می‌کنند و بر او نماز می‌خوانند و به دفنش حاضر می‌شوند ... تا آخر خبر ... «۱»

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: محققاً برای هر چیزی قلبی است و قلب قرآن سوره یس است و هر کس آن را در روز بخواند، آن روز تا شب از

-۱-

من قرأ سورة یس یرید بها وجه الله عزّ و جلّ غفر الله له و اعطی من الأجر کأنما قرأ القرآن اثنتی عشر مرّة و أیما مریض قرئت عنده سورة یس نزل علیه بعدد کلّ حرف منها عشرة أملاک یقومون بین یدیه صفوفاً و یستغفرون له و یشهدون قبضه و یتبعون جنازته و یصلون علیه و یشهدون دفنه ... الی آخر الخبر.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۲

محفوظین و مرزوقین است و هر کس در شب، پیش از خوابیدن بخواند خداوند هزار فرشته را بر او موکل کند تا او را از هر شیطان پلید و از هر آفتی حفظ کنند و اگر در حال خواب بمیرد خدا او را در بهشت داخل کند تا آخر خبر ... «۱»

[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۲۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یس (۱) وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۳) عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴)
تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۵) لِيُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ (۶) لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۷) إِنَّا جَعَلْنَا فِي
أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (۸) وَ جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۹)
وَ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰)

پیامبر ما صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بُوْدَه‌اَنَد وَ مَانَد اِيْن مَوْرَد اِيْن مَوْرَد اِيْن دُو آيَه: لِيْتُنْذِرَ قَوْمًا مَّا اُتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ «تا قومی را که پیش از تو برای آنان منذری نیامده است، از خدا بترسانی» (قصص / ۴۶) وَ مَا اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۴

«و ما پیش از تو برای آنها رسول و نذیری نفرستادیم» (سبأ / ۴۴) بنا بر این عبارت «ما اُنْذِرَ اَبَاؤُهُمْ» به عنوان این که صفت «قوما» می‌باشد، در محل نصب است.

برخی از مفسرین عبارت «ما اُنْذِرَ» را برای اثبات اِنذار تفسیر کرده‌اند به این طریق که حرف «ما» یا مصدریه است که در تقدیر چنین ایت لتنذر قوما اِنذار اَبائِهِم تا قومی را همانند اِنذار پدرانشان، اِنذار کنی. و یا موصوله است و نصب آن برای این است که مفعول دوم می‌باشد و معنا این است که تو آن قومی را که پدرانشان به عذاب خدا اِنذار شده‌اند، بیم دهی. همانند این که می‌فرماید: نَا اُنْذِرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيْبًا

«ما شما را از عذاب نزدیکی بیم می‌دهیم». (نبا / ۴۰) فَهَمْ غَافِلُوْنَ اِيْن عبارت بنا بر تفسیر اول، که «ما» حرف نفی باشد، متعلق به فعل نفی است و در تقدیر چنین است: لم يندروا فهم غافلون، به این معنا که سبب غفلت آنها اِنذار نشدنشان است و بنا بر تفسیر دوم به عبارت اِنك لمن المرسلين لتنذر متعلق است چنان که گویی: چون فلانی غافل است تو را پیش او می‌فرستم تا او را بترسانی.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ مَقْصُودٌ مِنْ كَلِمَةٍ: «قول» در این آیه، سخن خداوند است که فرموده: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ «قطعا جهنم را از کافران جن و انس پر خواهم کرد» (هود / ۱۱۹) یعنی این فرموده خداوند درباره کافران ثابت و لازم شده، زیرا آنها کسانی هستند که از رفتارشان معلوم است که در حال کفر خواهند مرد.

سپس خداوند تصمیم آنها را بر بقای در کفر و این که اساسا به حقّ توجّهی نمی‌کنند و بر آن گردن نمی‌نهند به این حالت تشبیه کرده است که آنها مغلولند به طوری که به حقّ التفات نمی‌کنند سر خود را بلند کرده و چشم خود را بسته‌اند و از این جهت که تفکر و بینایی ندارند آنها را مانند کسانی که میان دو سدّ هستند قرار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۵

دادیم که نه جلو خود را می‌بینند و نه پشت سر خود را.

فَهِيَ اِلَى الْاُذْقَانِ غَلْهَا تا چانه آنها رسیده به طوری که جایی خالی نمانده است تا بتوانند سر خود را پایین آورند و پیوسته «مقمح» هستند. و مقمح کسی است که سرش را بالا می‌کند و چشم را بر هم می‌نهد و نمی‌تواند اطراف خود را ببیند و هر گاه شتری سرش را بالا گیرد، چشم بر هم نهد و آب نیاشامد گویند: قمح البعير چنان که گویی: اقمحتها انا من سرش را بالا کردم و بعير قامح و ابل قامح: شتری که سرش را بالا گرفته، چشم بر هم گذاشته و آب نمی‌آشامد. شاعری در وصف سفینه‌ای گفته است:

و نحن على جوانبها قعود نغض الطرف كالابل القمامح «۱»

از ابن عتّاس روایت شده که: مقصود این آیه برخی از قریش هستند همان کسانی که تصمیم بر قتل پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ گرفتند ولی نتوانستند بر او دست یابند و پیامبر به سوی آنها بیرون آمد و مشتکی خاک بر سر آنها پاشید و در نتیجه آنها او را نمی‌دیدند، بنا بر این معنای کلمه «سدّین» این است که آنها را نابینا کردیم. و معنای «فَأَعْشَيْنَاهُمْ» این است که بر چشمهای آنان برده‌ای کشیدیم و آن را میان آنها و میان پیغمبر مانع قرار دادیم.

[سوره یس (۳۶): آیات ۱۱ تا ۲۱] ص: ۲۳۵

إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبِ فَبَشَّرَهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ (۱۱) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ (۱۲) وَأَضْرَبَ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (۱۳) إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ (۱۴) قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ (۱۵) قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُم لَمُرْسَلُونَ (۱۶) وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۱۷) قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجِمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۸) قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ أَإِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ (۱۹) وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (۲۰) اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُّهْتَدُونَ (۲۱)

۱- ما در اطراف کشتی می‌نشستیم و چشمهای خود را مانند شتری که سر خود را بلند کند، چشم بر هم نهد و آب نیاشامد، می‌بستیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۶

ترجمه: ص: ۲۳۶

تو تنها کسی را انذار می‌کنی که ذکر الهی (قرآن) را پیروی کند و در پنهان از خداوند بترسد، چنین کسی را به آمرزش و پاداش با ارزش بشارت ده (۱۱)

ما مردگان را زنده می‌کنیم و آنچه را از پیش فرستاده‌اند و تمام آثار (آینده) آنها را (در نامه عمل آنها) می‌نویسیم و همه چیز را در لوح محفوظ به شمار آورده‌ایم (۱۲)

ای رسول ما برای آنها حال اصحاب قریه را مثال بز، هنگامی که فرستادگان خدا به سوی آنها آمدند (۱۳)

هنگامی که دو نفر از رسولان را به سوی آنها فرستادیم، چون تکذیب کردند، برای تقویت آن دو، رسول سومی را فرستادیم، آنها همگی گفتند ما فرستادگان خدا به سوی شما هستیم (۱۴)

اهل قریه گفتند: شما جز بشری همانند ما نیستید و خدای رحمان چیزی نازل نکرده است و شما جز دروغگویان چیز دیگری نیستید (۱۵)

رسولان گفتند: خدا آگاه است که ما به یقین

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۳۷

فرستادگان او به سوی شما هستیم (۱۶)

و وظیفه ما چیزی جز ابلاغ آشکار نیست (۱۷)

آنها گفتند: ما شما را به فال بد گرفتیم (وجود شما شوم است) و اگر از این سخنان دست بردارید بی‌تردید سنگسارتان خواهیم کرد و کیفر دردناکی از ما به شما خواهد رسید (۱۸)

رسولان گفتند: اگر درست بیندیشید شومی شما از خودتان است و چنین نیست که می‌پندارید بلکه شما گروهی اسرافکارید (۱۹)

مردی (با ایمان) از دورترین نقطه شهر با شتاب فرا رسید و گفت: ای قوم من، از فرستادگان خدا پیروی کنید. (۲۰)

از کسانی پیروی کنید که از شما پاداشی نمی‌خواهند و خود هدایت یافته‌اند. (۲۱)

تفسیر: ص: ۲۳۷

فعل «عزّزنا» به تخفیف نیز خوانده شده که از مادّه عزّز یعزّز به معنای غلبه کردن است، یعنی ما با فرستادن رسول سومی آن دو را پیروز کردیم.

مفعول به، بعد از «عزّز» ذکر نشده است، زیرا غرض ذکر معزّز به (رسول سومی) است که نامش: شمعون الصّفا، و سردسته حواریین بوده است.

إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسِلُونَ علت این که رسولان در مرحله اول گفتند: إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسِلُونَ و در مرحله دوم گفتند: إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسِلُونَ، این است که در ابتدا به عنوان خبر و اطلاع است و در حالت دوم، جواب از انکار است.

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ این عبارت، در تأکید به جای قسم است مثل این که می‌گویند:

شهد الله یا علم الله و سبب این که این جواب با تأکید از آنها صحیح و نیکو است این است که آنها رسالت خود را با این گفته و مَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ثابت کردند، زیرا معنای آن این است که رسالت ما با نشانه‌ها و معجزه‌هایی که گواه بر صحت آن است آشکار و مسلم شده و آلا اگر یک مدّعی بدون دلیل و گواهی بگوید به خدا قسم در آنچه ادّعا می‌کنم صادق و راستگویم زشت و قبیح است.

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ اهل قریه گفتند: ما شما را شوم می‌دانیم و به شما فال بد می‌زنیم و این به سبب آن بود که اهل قریه از دین و رسالت آنها کراهت و نفرت داشتند.

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَجْجُمَنَّكُمْ اگر از رسالت و ادّعی خود دست بردارید به یقین شما را سنگسار می‌کنیم یا دشنام و ناسزا می‌گوییم.

قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ آن رسولان گفتند: شومی و بدبختی شما با خود شماست و سبب آن پایداری بر کفر و شرک است و گرنه دعوت به ایمان و توحید در نهایت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۰

میمنت و برکت است.

أَإِنْ ذُكِّرْتُمْ این عبارت در تقدیر: أَ تَطَيَّرُونَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ، بوده است و برخی: أَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ، به فتح همزه خوانده‌اند که در تقدیر چنین است: أَ تَطَيَّرْتُمْ لِأَنْ ذُكِّرْتُمْ.

بَلِ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّشْرِكُونَ بلکه شما مردمانی هستید که در گمراهی و انحراف از حق زیاده روی می‌کنید و به گمراهی خود ادامه می‌دهید، زیرا کسی را که مبارک و خوب است، به فال بد می‌گیرید و او را شوم می‌دانید.

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى آن مرد حبیب بن اسرائیل نجار بود و منزلش در دورترین دروازه از دروازه‌های شهر بوده و هنگامی که به او خبر رسید که مردمان شهر می‌خواهند رسولان را به قتل برسانند، در حالی که سخت می‌دوید، به آن جا آمد.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که پیشگامان امّتها در ایمان، که حتی یک چشم بهم زدن [یک آن] نسبت به خداوند کفر نورزیدند، سه نفرند: علی بن ابی طالب علیه السلام و صاحب یس (حبیب نجار) و مؤمن آل فرعون (حزقیل) و اینها صدیقان هستند و علی علیه السلام برترین آنهاست. (۱)

مَنْ لَا يَسْتَلْكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ این عبارت سخن بسیار جامع و مؤثری است در تشویق مردمان شهر و مقصود این است که شما از طرف این رسولان هیچ زیان دنیایی نمی‌بینید.

بلکه در اصلاح و درست کردن دینتان از آنان بهره‌مند می‌شوید، بنا بر این در دنیا و آخرت به فوز عظیم و رستگاری بزرگی دست می‌یابید.

سَبَاقِ الْأُمَمِ ثَلَاثَةٌ لَمْ يَكْفُرُوا بِاللَّهِ طَرَفُهُ عَيْنٌ: عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَصَاحِبُ يَسٍ وَ مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ فَهَمُ الصَّادِقُونَ وَعَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَفْضَلُهُمْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۱

[سوره یس (۳۶): آیات ۲۲ تا ۲۷] ص: ۲۴۱

اشاره

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۲) أَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ (۲۳) إِنِّي إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ مُبِينٍ (۲۴) إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ (۲۵) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (۲۶) بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (۲۷)

ترجمه: ص: ۲۴۱

من چرا کسی را پرستش نکنم که مرا آفریده است؟ و همگی به سوی او بازگشت می کنید (۲۲)
آیا غیر از او معبودانی را انتخاب کنم که اگر خداوند رحمان بخواهد زبانی به من برساند، شفاعت آنها کمترین فایده‌ای ندارد و نتوانند مرا نجات دهند (۲۳)

در این صورت در گمراهی آشکاری خواهم بود (۲۴)

من به پروردگار شما ایمان آوردم، به سخنان من گوش فرا دهید (۲۵)

به او (حیب نجار) گفته شد وارد بهشت شو گفت: ای کاش قوم من از این نعمت بزرگ آگاه بودند (۲۶)

که پروردگارم مرا آمرزید و مورد لطف و کرم قرار داد (۲۷)

تفسیر: ص: ۲۴۱

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ این که سخن را با اندرز به خودش شروع کرد، در صورتی که قصدش پند دادن اهل شهر بود، به سبب مهربانی و لطف به آنهاست پس گویا می گوید: چرا شما آفریننده خود را نمی پرستید؟ مگر دنباله کلامش را نمی نگری که می گوید «وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» در حالی که بازگشت شما به سوی اوست و نمی گوید: الیه أرجع، بازگشت من به سوی اوست. سپس به همین شیوه سخن را ادامه می دهد تا آن جا که می گوید: إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ مقصودش این است که به گفتار من گوش فرا دهید و از من پیروی کنید، بی تردید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۲

من شما را به حقیقتی روشن و دینی درست که گزیری از آن نیست آگاه کردم و آن حقیقت این است پرستش روا نیست جز برای خدایی که شما را آفریده است و به سوی او بازگشت می کنید.

از زشت ترین چیزها پیش عقل این است که عبادت چیزهایی را بر پرستش خداوند ترجیح دهید که اگر خداوند ضرری را برای شما بخواهد و اینها بخواهند از شما شفاعت کنند. شفاعت این اشیاء سودی برای شما ندارد و قادر به رهایی شما نیستند. و شما با این اختیار [عبادت غیر خدا] در گمراهی بسیار آشکاری که بر هیچ خردمندی پنهان نیست، واقع شده اید.

سپس آن گروه چون این سخنان را از او شنیدند او را لگدکوب کردند تا درگذشت، خداوند او را وارد بهشت کرد و در آن جا زنده است و روزی می‌خورد.

راجع به همین مورد خداوند می‌فرماید: قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ بِرُحْمَىٰ رَبِّكَ كَمَا دَخَلْتَ رَحْمَةَ رَبِّكَ وَارْتَضِ بِرَحْمَةِ رَبِّكَ وَأَنْتَ فِيهَا بِمَنْزِلَةِ الْمُقِيمِينَ. او را کشتند و خداوند سبحان او را زنده کرد و داخل بهشت فرمود، وی هنگامی که وارد بهشت شد گفت یا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ای کاش قوم من غفران و رحمت خدا را نسبت به من می‌دانستند.

او آرزو کرد که ای کاش قومش این غفران و ثواب بزرگی را که خداوند به او عطا فرموده است می‌دانستند تا برای به دست آوردن چنین نعمتی تشویق و ترغیب شوند و به خاطر نیل به آن، ایمان بیاورند.

و در حدیث مرفوع «۱» آمده است که وی هم در حال زندگی و هم پس از مرگ قومش را نصیحت کرد.

بِمَا عَفَّرَ لِي رَبِّي حَرْف «ما» در عبارت «بِمَا عَفَّرَ لِي» مصدریّه یا موصوله است که

۱- حدیث مرفوع آن است که بی‌ذکر روایهای حدیث به معصوم نسبت داده شود. چنان که گویند: امام صادق علیه السلام فرموده است ... به کتابهای «علم الحدیث» مراجعه شود م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۳

در تقدیر چنین است: بمغفرة ربی لی، به آمرزیدن پروردگارم مرا، یا: بالذی غفر ربی لی من الذنوب به آن چیزی که به سبب آن خدای من گناهان مرا آمرزید و رواست که استفهامیه باشد، یعنی: بأی شیء غفر لی؟ مقصود وضعیتی است که با آنها داشت از شکیبایی و پایداری در اعزاز دین خدا تا این که کشته شد. اما در این صورت: بم غفر لی، بدون «الف» بهتر است هر چند اثبات آن نیز جایز است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۵

جزء بیست و سوم از سوره یس آیه ۲۸ تا سوره زمر آیه ۳۲

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۷

[سوره یس (۳۶): آیات ۲۸ تا ۳۰] ص: ۲۴۷

اشاره

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ (۲۸) إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ (۲۹) يَا حَسْرَةً عَلَىٰ الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۰)

ترجمه: ص: ۲۴۷

ما بعد از او بر قومش هیچ لشگری از آسمان نفرستادیم و هرگز سنت ما بر این نبود (۲۸)

سبب نابودی آنها تنها یک صیحه آسمانی بود، ناگهان همگی خاموش شدند (۲۹)

افسوس بر این بندگان که هیچ پیامبری برای هدایت ایشان نیامد جز این که او را استهزاء کردند. (۳۰)

تفسیر: ص: ۲۴۷

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ مَا يَكْفِيهِمْ لَقَدْ جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَالْحَقْلُ أَنْ يَنْصَرُوا وَلَا يَنْصَرُوا وَمَا أُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا نَصْرُهُمْ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ وَمَا كُنَّا لِلْكَافِرِينَ حَافِظِينَ

وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ و ما هنگامی که امتها را هلاک کردیم، سپاهی از آسمان نفرستادیم.

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً نَابُودَى تَمَامَى أَنَّهُمَا نَبُودَى مَكْرٌ بِهٖ أَسَانَتَيْنِ أَمْرٌ كِهٖ يَكْ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۸

صیحه آسمانی بود، به این طریق که جبرئیل دو طرف دروازه شهر را گرفت و یک فریاد زد که تمام مردمان شهر تا نفر آخر هلاک شدند به طوری که هیچ حرکتی از آنها دیده نمی‌شد، مانند آتشی که یکباره خاموش شود.

و گویا خداوند می‌فرماید: فرستادن سپاه از آسمان امری است بسیار مهم و هر کسی قابلیت آن را ندارد [که برای او سپاه فرستاده شود] بجز تو ای محمد که روز بدر و خندق برایت فرستادیم و ما چنین کاری را جز برای تو نکردیم.

بنا بر این که «کان» تأمه و به معنای وقع باشد، کلمه «صیحه» به رفع نیز خوانده شده است و تقدیرش چنین است: ما وقعت إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً.

مطابق قواعد نحوی، فعل «کان»، باید مذکر باشد زیرا در اصل ما وقع شیء إِلَّا صَيْحَةً بوده است لیکن مؤنث هم رواست چرا که

«صیحه» در حکم فاعل فعل است و مانند این مورد است، شعر ذو الرّمه که می‌گوید: و ما بقیت إِلَّا الصَّلُوعُ الجِراشع. «۱»

[شاهد در فعل بقیت است که باید مذکر باشد، لیکن به مناسبت: صلوع، مؤنث گفته شده است]. و به نصب خواندن «صیحه» بنا بر

این است که تقدیر آن: إِنْ كَانَتْ الْأَخْذَةُ أَوْ الْعُقُوبَةُ إِلَّا صَيْحَةً، بوده است.

يَا حَسْبِرَ عَلَى الْعِبَادِ كَلِمَةٌ «حسرة» [به جای شخصی فرض شده و] منادا واقع شده است، گویا به حسرت گفته شده است: بیا که این

زمان وقتی است که شایسته است تو حاضر شوی و آن زمانی است که مشرکان پیامبران را استهزا می‌کردند و مقصود این است که

کافران در موقعیتی بودند که شایسته است تمام افسوس خورندگان به حال آنها افسوس خورند، یا معنا این است که فرشتگان و

مؤمنان، بر حال آنها، تأسف و تحسیر می‌خورند. ممکن است به منظور بزرگداشتن جنایتی را که کافران بر خود روا داشتند و شدت

انکار خداوند این عمل را و تعجب

۱- از گوشت شتر جز استخوانهای سینه و پهلویش، چیزی باقی نمانده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۴۹

خداوند از آن، حسرت و تأسف، از راه استعاره، از طرف خدای متعال باشد.

ابن کعب و ابن عباس و امام سجاد علیه السلام یا حسرة العباد خوانده‌اند که حسرة به عباد، اضافه شده است و چون حسرت

متوجه به عباد است اختصاص به آنها دارد.

[بنا بر این اضافه، اضافه اختصاصی است].

[سوره یس (۳۶): آیات ۳۱ تا ۴۰] ص: ۲۴۹

اشاره

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ (۳۱) وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُخْضَرُونَ (۳۲) وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ (۳۳) وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ (۳۴) لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا

عَمَلْتُهُ أُيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (۳۵)
 سُبحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ (۳۶) وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ
 (۳۷) وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۳۸) وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (۳۹) لَا الشَّمْسُ
 يَتَّبِعِي لَهَا أَنْ تَدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۴۰)

ترجمه: ص: ۲۴۹

آیا ندیدند چه بسیار طوایفی را پیش از آنها هلاک کردیم، آنها هرگز به سوی ایشان باز نمی‌گردند. (۳۱)
 و همه آنها روز قیامت نزد ما حاضر می‌شوند (۳۲)
 یک برهان، برای زنده کردن مردگان این است که ما زمین مرده را زنده کردیم و دانه‌هایی از آن رویانیدیم و آنها از آن می‌خورند
 (۳۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۰

و در زمین باغهایی از نخل و انگور قرار دادیم و چشمه‌هایی در آن جاری کردیم (۳۴)
 تا مردم از میوه‌های آن و آنچه با دست خود از آنها به عمل می‌آورند، تناول کنند، آیا شکر خدا را به جا نمی‌آورند. (۳۵)
 منزّه است خدایی که تمام ممکنات را زوج آفرید، چه از گیاهان و چه از نفوس بشری و دیگر آفریده‌هایی که از آن آگاه نیستند.
 (۳۶)

شب نیز نشانه‌ای است (از قدرت خدا) ما روز را از آن می‌گیریم، ناگهان تاریکی آنها را فرا می‌گیرد. (۳۷)
 و خورشید (نیز نشانه دیگری است) که پیوسته به سوی قرارگاهش در حرکت است، این تقدیر خداوند توانا و داناست. (۳۸)
 و برای ماه منزلگاههایی قرار دادیم و سرانجام به صورت شاخه کهنه خرما باز می‌گردد. (۳۹)
 نه خورشید را این امکان است که به ماه برسد و نه شب بر روز پیشی می‌گیرد و هر کدام در مدار معینی شناورند. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۵۰

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ عِبَارَت «أَلَمْ يَرَوْا» به معنای: الم يعلموا، است، یعنی آیا نمی‌دانند. این فعل در لفظ «کم» اثری
 ندارد، زیرا عامل قبل از «کم» در آن عمل نمی‌کند اعم از این که «کم» استفهامی باشد یا خبری، زیرا «کم» در اصل برای استفهام
 است.

أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ این عبارت در معنا نه در لفظ بدل از عبارت «كَمْ أَهْلَكْنَا» است و در تقدیر چنین بوده است: أُولَئِكَ يَرَوْنَ كَثْرَةَ
 اهلاکنا القرون قبلهم کونهم غیر راجعین إلیهم آنان را که هلاک کردیم هرگز به دنیا بر نمی‌گردند تا کارهای خود را جبران کنند
 آیا این کافران از گذشتگان عبرت و پند نمی‌گیرند.

وَإِنْ كُنَّ لَمَّا جَمِيعٌ لَمَدَيْنَا مُحْضَرُونَ کلمه «لَمَّا» بنا بر این که حرف «ما» زاید و برای تأکید است، به تخفیف «لما» نیز خوانده شده
 است و حرف «إِنْ» مخفف از ثقیله است و تقدیر آن چنین است: إِنْ كَلَّمْ لِمَجْمُوعُونَ مُحْشَرُونَ لِلْحِسَابِ،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۱

و در صورتی که «لَمَّا» با تشدید خوانده شود به معنای: إِلَّا، می‌باشد مانند مثالی که در الکتاب، سیبویه آمده: نَشَدْتِكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتَ:
 تو را به خدا سوگند می‌دهم که این کار را انجام دهی [لَمَّا در این مثال به معنای إِلَّا آمده است] و حرف «إِنْ» نافی است. و تقدیر

تمام عبارت چنین است: ما کُلِّ إِلَّا مجموعون محضون لدینا.

تنوین در کلمه «کُلِّ» به جای مضاف الیه است و در اصل کَلِّهم بوده است و کلمه جمیع از فعلیل به معنای مفعول است چنان که گویند: حی جمیع و جاءوا جمیعا. مجموع قبیله، همگی آمدند.

وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا كَلِمَةً «الْمَيِّتَةُ» را با تخفیف خواندن شایعتر و سلیستر است. جمله «أَحْيَيْنَاهَا» مستأنفه است و بیان می‌کند که زنده کردن زمین مرده برای بندگان نشانه و دلیل بر قدرت و توانایی خداوند بر زنده کردن مردگان است، همچنین است کلمه «نسلخ» در عبارت «لَهُمُ اللَّيْلُ نَسَلَخُ» در آیه‌های بعد.

و رواست که هر دو «احیینا» و «نسلخ» برای کلمه‌های «ارض» و «لیل» صفت باشند، زیرا خداوند از آنها جنس زمین و جنس شب را اراده فرموده است نه عین زمین و شب را تا معرفه باشند بنا بر این با آنها مانند اسم نکره رفتار شده و جمله صفت آنها آمده است و مانند این مورد است قول شاعر: و لقد امر علی اللّیثم یسبّنی. «۱» مقصود این است که آن زمین مرده را با رویاندن گیاه زنده کردیم. وَ أَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا و از زمین دانه‌هایی مانند: گندم، جو، برنج و غیره ... بیرون آوردیم که قوت و غذای مردم است. فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ کلمه «منه» که ظرف است، مقدّم شده تا دلالت کند که زندگی بیشتر به این دانه‌ها وابسته است و سلامتی انسان به خوردن از این دانه‌ها پایدار است و هر گاه کم باشند قحطی و کم بودی ارزاق پیش می‌آید.

۱- بر شخص پستی می‌گذشتم که مرا ناسزا می‌گفت شاهد در: الف و لام اللّیثم، است که جنس می‌باشد و مانند نکره فرض شده و جمله صفت آن آمده است- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۲

مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ ذَكَرَ بَخْصِصٍ خَرْمًا و انگور، به سبب سود سرشار و گونه‌های فراوانی است که این دو دارند. وَ فَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ و آن زمین یا آن باغها را برای جریان چشمه آب شکافتیم. لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ تا از میوه‌هایی که خداوند آفریده است بخورند.

و مَا عَمِلْتُهُ أُيْدِيهِمْ و کارهایی که دستهایشان انجام داده است، از کاشتن درخت و آب دادن و گرده افشانی درختان خرما و دیگر کارهایی که انجام می‌شود تا میوه به حدّ کمال و زمان خوردن آن برسد.

کلمه «ثمره» با دو فتحه ثمره و با دو ضمه ثمره و با ضمه و سکون ثمره خوانده شده است و اصل آن ثمرنا بوده است. چنان که فرمود «جعلنا و فجّرنا» سخن را به طریقه التفات از متکلم به غیبت نقل کرد.

ممکن است که ضمیر «ثمره» به «نخل» برگردد و کلمه «اعناب» به این سبب که در خوردن و استفاده از آن مانند نخل است، مرجع ضمیر قرار نگرفته است.

و رواست که مقصود از ضمیر، میوه‌های مذکور، یعنی دانه‌ها باشد در این صورت ضمیر به جای «ذلک» است چنان که رؤبه گفته است:

فيها خطوط من سواد و بلق كأنه في الجلد توليع البهق «۱»

آن گاه از او سؤال شد که مرجع ضمیر چیست؟ گفت: منظور من از ضمیر ذلک بوده است [شاهد در این است که ضمیر به جای اسم اشاره آمده است].

و رواست که حرف «ما» در عبارت: ما عملته، نافیه باشد، یعنی با دست خود این میوه‌ها را به وجود نیاورده‌اند و توانایی آن را ندارند. بنا بر صورت اول [که «ما»

۱- در آن خطهایی از سیاهی و سفیدی است گویا در پوست آن حیوان خطهای درازی از طبیعت سفیدی و سیاهی کشیده شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۳

موصول باشد] و ما عملت ایدیه‌م، بدون ضمیر هاء، نیز خوانده شده است.

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مَقْصُودٌ مِنْ «أَزْوَاجٍ» اشکال و اقسام و اجناس از هر چیز است.

وَمَا لَا يَعْلَمُونَ از زوجهایی که خداوند متعال انسان را بر آن مطلع نساخته است و هنوز بشر به هیچ طریق از راههای علمی از آنها با خبر نشده است و بعید نیست که خداوند در دل زمین و قعر دریاها حیوانات و جمادهایی را آفریده باشد و برای انسان از طریق علم راهی برای شناخت آنها قرار نداده باشد.

وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ وَآثَرَهُ: سلخ، به معنای بیرون کشیدن و کندن پوست حیوان است چنان که گویند: سلخ الشَّاءِ، یعنی پوست گوسفند را کند. و در این جا، برای بر طرف شدن روشنایی روز و پیدا شدن شب و تاریکی آن، به طریق استعاره به کار رفته است.

فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ در تاریکی شب داخل شدند به طوری که هیچ روشنایی برای آنها نبود.

وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا در تفسیر عبارت «لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا» چند قول است:

۱- یعنی خورشید تا حدی که برایش مقدر و معین شده و در فلکش تا آخر سال بدان حد منتهی می‌شود، حرکت می‌کند و قرارگاه خورشید به قرارگاه مسافر، هنگام مسافرت، تشبیه شده است.

۲- برای خورشید در مشرق و مغرب حدی است که در حرکت به انتهای آن می‌رسد و همین قرارگاه آن است، زیرا خورشید از این حد تجاوز نمی‌کند.

۳- برای خورشید در مسیر هر روزه‌اش که به نظر ما می‌آید حدی است که همان مغرب است.

ابن مسعود «لا مستقر لها» خوانده و قرائت اهل بیت علیهم السَّلام هم همین است و معنای آن این است که خورشید همیشه حرکت می‌کند و هیچ گاه ساکن نمی‌شود. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۴

ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ این حرکتی که بنا بر تقدیر معین و حسابی دقیق است، به طوری که در کجا از فهم آن عاجز و ناتوان شده است، تقدیر و تدبیر خداوندی است که قدرتش بر همه چیز غالب و علمش بر همه چیز محیط است.

وَ الْقَمَرُ قَدَرْنَا مَنَازِلَ كَلِمَةُ «قمر» بنا بر این که مبتداء، یا عطف بر «لیل» باشد به رفع نیز خوانده شده است، یعنی: و من آیاته القمر که در این صورت عطف بر «لیل» شده است و نصب آن به وسیله فعل مقدری است که فعل «قدرناه» آن را تفسیر و بیان می‌کند و معنای این است که ما منزلهایی را در مسیر ماه معین و مقدر کردیم و آنها بیست و هشت منزل است که هر شب، ماه در منزلی وارد می‌شود، بی آن که از آن تقدیر معین خطا یا کوتاهی شود.

حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ مقصود از «عرجون» چوب خوشه خرمایی است که کهنه، خشک و خمیده به شکل کمان باشد و برخی گویند که آن چوب در مدت شش ماه چنین می‌شود.

زجاج گفته است «عرجون» فعلون از ماده انعراج است که به معنای کج شدن و انعطاف است و منظور از: قدیم، باریکی، خمیدگی و زردی است، بنا بر این ماه در این سه صورت به آن چوب تشبیه شده است.

لَمَّا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ خورشید در سرعت سیر خود هرگز به ماه برخورد نمی‌کند، زیرا خورشید منزلهایش را در مدت یک سال طی می‌کند و ماه در مدت یک ماه، به علاوه خدای سبحان، میان فلک و مدار این دو را طوری دور کرده است که

ممکن نیست یکی از آنها به دیگری برخورد کند.

وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ شَبَّ نَمِي تَوَانِدْ اَز رُوز پِيشِي گيرد.

وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ تَوِين «كل» عوض از مضاف اليه است و اصل آن: كلهم، بوده است که مقصود خورشید و ماه و ستارگانند که هر يك در فلک و مدار خود شناورند. و برای این که کارهای خردمندان که اطاعت و فرمانبری از خداوند است،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۵

به ستارگان نسبت داده شده، کلمه یسبحون، با واو و نون، که جمع عاقلان است، گفته شده است.

ابن عباس گفته است: معنای آن این است که هر يك از خورشید و ماه در مدار خود دور می‌زنند همان طور که دوک در چرخ خود دور می‌زند.

[سوره یس (۳۶): آیات ۴۱ تا ۵۰] ص: ۲۵۵

اشاره

وَ آيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفَلَكِ الْمَشْحُونِ (۴۱) وَ خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ (۴۲) وَ إِن نَّشَأُ نُغْرِقُهُمْ فَلَا صَيْرِيخَ لَهُمْ وَ لَا هُمْ يُنْقَذُونَ (۴۳) إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ (۴۴) وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ مَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۵) وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۴۶) وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أُنْطِعِم مِّن لَّو يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۴۷) وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۸) مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ (۴۹) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ (۵۰)

ترجمه: ص: ۲۵۵

و برهان دیگر آن که ما فرزندانشان را در کشتیهای پر بار حمل کردیم. (۴۱)

و برای آنها مرکبهای دیگری همانند آن آفریدیم (۴۲)

و اگر بخواهیم آنها را غرق می‌کنیم به طوری که نه فریاد رسی داشته باشند و نه کسی آنها را از دریا نجات دهد. (۴۳)

مگر باز هم رحم ما شامل حال آنها شود و تا وقت معینی از این زندگی بهره گیرند (۴۴)

هنگامی که به آنها گفته شود از آنچه پیش رو و پشت سر شماست [از عذاب الهی، یا از دنیا و آخرت] اندیشه کنید و بترسید، شاید مورد رحمت خدا شوید. (۴۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۶

و هیچ آیه‌ای از آیه‌های پروردگارشان برای آنها نمی‌آید مگر آن که از آن اعراض می‌کنند (۴۶)

و هنگامی که به آنها گفته شود از آنچه خدا به شما روزی کرده انفاق کنید کافران به مؤمنان گویند: آیا ما کسی را اطعام کنیم که

اگر خدا می‌خواست او را اطعام می‌کرد؟ نیستید شما مگر در گمراهی آشکار (۴۷)

کافران گویند:

اگر راست می‌گویید این وعده قیامت کی خواهد بود؟ (۴۸)

آنها انتظار نکشند جز یک صیحه آسمانی که آنها را فرا گیرد در حالی که در امور دنیا مشغول جدال هستند. (۴۹)

در لحظه مرگ نمی‌توانند وصیت و سفارشی کنند و نه به سوی خانواده خود مراجعت نمایند. (۵۰)

تفسیر: ص: ۲۵۶

وَ آيَةُ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ عبارت «ذُرِّيَّتَهُمْ» هم به صورت مفرد و هم به صورت جمع (ذُرِّيَّاتِهِمْ) خوانده شده و مقصود فرزندان آنها و کسانی است که حمل آنها برای آن مردم مهم است. برخی از مفسران گویند ذُرِّيَّة به زنان گفته می‌شود، زیرا زنان مزرعه‌های ذُرِّيَّة‌ها هستند و در حدیث است که پیامبر صلی الله علیه و آله از کشتن ذُرِّيَّة‌ها، یعنی زنها، نهی فرمود و چون زنان ناتوان‌تر از مردان هستند و مانند مردان نیرو و توانایی مسافرت را ندارند، مخصوص به حمل شدند.

وَ خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ما برای آنها مانند کشتی مرکبایی آفریدیم، مانند شتر که کشتی بیابان است. بعضی از مفسران گویند: مقصود از «فلك المشحون» کشتی نوح است و مراد از «مثله» یعنی مثل این کشتی است کشتیهای دیگر و زورقهایی که سوار می‌شوند.

فَلَا صَرِيحٌ لَهُمْ فَرِيادٌ رَسٍ و یاری کننده برای آنها نیست. گویند: «أَتَاهُمُ الصَّرِيحُ» فریاد رسی برای آنها آمد.

إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتَاعاً إِلَىٰ حِينٍ مَّكَرٌ رَحْمَتٌ و لطف ما که شامل حال آنها شود و نجات یابند و پس از آن که از خطر غرق شدن نجات یافتند، تا زمانی که ناگزیر اجل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۷

آنها سرآید و مرگ قطعی آنها برسد، از زندگی بهره‌مند شوند.

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّقُوا فِي آيَةِ جَوَابٍ إِذَا حَذَفَ شِدَّةً وَ عِبَارَةٌ إِذَا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ بِرَأْسِ دَلَالَتِهَا. گویا خداوند می‌فرماید: هر گاه به آنها گفته شود که پرهیزگار شوید روی می‌گردانند و اعراض می‌کنند. سپس می‌فرماید: عادت آنها این است که از هر آیت و موعظه‌ای رو بگردانند.

مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ مَا خَلْفَكُمْ از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود:

معنا این است: از گناهیانی که در پیش دارید و از عقوبت گناهان گذشته بترسید.

إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ این عبارت یا گفته خدای سبحان است و یا حکایت گفتار مومنان به کافران است و یا از جمله جوابهای کافران به مؤمنان است.

وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ فَعْلٌ «يَخِصِّمُونَ» در اصل (یختصمون) بوده است، حرف «تاء» به «صاد» بدل و در «صاد» ادغام شده است و حرف «خاء» هم به فتح خوانده شده است و هم به کسر. و حرف «صاد» در کسره تابع حرف «خاء» است، بدین ترتیب «يَخِصِّمُونَ» خوانده شده است. این فعل از ماده خصم یخصم است، یعنی در کارهایشان مخاصمه و مجادله می‌کنند و در بازارهایشان به خرید و فروش مشغولند، مقصود این است که قیامت ناگهان آنها را فرا می‌گیرد به طوری که نه می‌توانند وصیت و سفارشی کنند و نه می‌توانند از بازار به خانه‌های خود برگردند.

[سوره یسی (۳۶): آیات ۵۱ تا ۶۱] ص: ۲۵۷

اشاره

وَ نُفِّخُ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (۵۱) قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (۵۲) إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (۵۳) فَالْيَوْمَ لَا تُظَلِّمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ لَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۴) إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكِهِونَ (۵۵)

هُمَّ وَ أَرْوَاهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرْضِ كَمَا تُتَكُونُ (۵۶) لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ لَهُمْ مَا يَدَّعُونَ (۵۷) سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَجِيمٍ (۵۸) وَ اٰمَنَّا وَ اٰتَيْنَاهُمُ الْيَوْمَ اٰيَاتِنَا الْمُبِينَاتِ (۵۹) اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۶۰) وَ اَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۸

ترجمه: ص: ۲۵۸

چون در صور دمیده شود ناگهان همه از قبرها به سوی خدای خود به سرعت می‌شتابند. (۵۱)
گویند ای وای بر ما چه کسی ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟ این همان وعده خدای رحمان است و رسولان او راست گفتند. (۵۲)
یک صیحه بیش نیست که ناگهان همگی نزد ما حاضر شوند. (۵۳)
امروز به هیچ کس ستمی نمی‌شود و جز آنچه را عمل کردید جزا داده نمی‌شوید. (۵۴)
اهل بهشت امروز به نعمتهای خدا مشغول و مسرورند. (۵۵)
آنان و همسرانشان در سایه‌های درختان بهشت بر تختها تکیه کرده‌اند. (۵۶)
برای آنان در بهشت میوه‌های گوناگونی است و هر چه بخواهند آماده است. (۵۷)
بر آنان درود الهی است، این سخنی است از سوی پروردگار مهربان. (۵۸)
ای گنهکاران! امروز از صف نیکوکاران جدا شوید. (۵۹)
ای فرزندان آدم آیا با شما عهد نکردم که شیطان را پرستش نکنید که او برای شما دشمن آشکاری است. (۶۰)
و مرا پرستش کنید که راه مستقیم این است. (۶۱)

تفسیر: ص: ۲۵۸

مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يُنْسَلُونَ واژه «أجداث» به معنای قبرهاست و «ینسلون» به معنای دویدن است و این صیحه و نفخه دوم است، اولی برای هلاک کردن بود.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۵۹
مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا چه کسی ما را از خوابگاهمان که در آن خوابیده بودیم برانگیخت و محشور کرد زیرا زنده کردن آنها مانند بیدار کردن از خواب است و برخی گویند: آنها احوال خود را در قبرهایشان به نسبت هراسهای قیامت مانند خواب می‌شمارند.
از حضرت علی علیه السلام روایت شده است که: من بعثنا، خوانده است، بنا بر این که «من» حرف جرّ و «بعث» مصدر است.
هذا ما وَعَدَ الرَّحْمَنُ کلمه «هذا» مبتداء و عبارت «ما وَعَدَ» خبر آن است و حرف «ما» یا مصدریّه و یا موصوله است و رواست که «هذا» صفت برای «مرقدنا» و عبارت «ما وعد» خبر برای مبتدای محذوف باشد. و در تقدیر: هذا وعد الرحمن، بوده است.
از قتاده نقل شده است که عبارت اول آیه یا وَ اٰتَيْنَاهُمُ الْيَوْمَ اٰيَاتِنَا الْمُبِينَاتِ یا وَعَدَ الرَّحْمَنُ گفتار مسلمانان است و بعضی گویند: آن نیز سخن کافران است و آنچه را که از پیامبران شنیده بودند به یاد می‌آورند و به خود جواب می‌دهند یا بعضی به بعضی دیگر جواب می‌دهند.
و اگر حرف «ما» را موصوله قرار دهیم در تقدیر چنین است هذا الذی وعده الرحمن و الذی صدقه المرسلون آنچه را که پیامبران در

آن راستگو بودند. چنان که عرب گوید: صدقوهم القتال، آنچه درباره جنگ به آنها گفتند راست بود و مانند این مورد است این مثال: صدقی سنّ بکره، سنّ شترش را به من راست گفت. معنای آیه چنین است: این جریان همان چیزی است که خداوند در کتابهایش که به زبان پیامبران راستگوش فرو فرستاد، وعده آن را داده بود و این یک برانگیختن شخص خوابی از خوابگاهش نیست [تا این که برسید چه کسی ما را بیدار کرد] بلکه این برانگیختن حشر اکبر و روز قیامت است که قبلا به شما خبر داده شده بود.

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيِّحَةً وَاحِدَةً زَمَانِ بَعثٍ وَ حَشْرٍ نَيْسْتِ مَكْرٍ بَهِ اَنْدَازَه زَمَانِ يَكْ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۰

صیحه و فریاد که ناگاه همگی خلق اولین و آخرین در عرصه قیامت و در جای حساب نزد ما جمع و حاضر می‌شوند. فَأَيُّوْمَ لَا تُظَلِّمُ نَفْسٌ شَيْئًا ... إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكْهُونَ این دو آیه آنچه را که روز قیامت به اهل محشر گفته می‌شود حکایت می‌کند و چنین حکایتی ترسیم و تجسم کننده چیزهایی است که وعده داده شده است و باعث نفوذ و تمکن آنها در نفسها می‌شود و بر انجام کارهایی که نتیجه و ثمره‌اش این نعمتها است، ترغیب و تشویق می‌کند.

کلمه «شغل» به سکون غین «شغل» نیز خوانده شده است. [و این که به صورت نکره گفته شده برای اهمیت آن اشتغال است] یعنی چه مشغولیتی که به وصف نمی‌آید و آن نعمتهایی است که شامل بهشتیان شده است و آنها را از فکر اهل جهنم باز می‌دارد، بنا بر این به یاد آنها نیستند هر چند از نزدیکانشان باشد. برخی گویند:

بَهْشْتِيَانِ بَهِ لَذَّتِ بَرْدِنِ وَ مَوَاقِعَ بَا بَاكَرَهَا وَ حَوْرَانِ بَهْشْتِي مَشْغُولِنْدِ وَ بَهِ آوَاذِهَايِ مَرْغَانِ گُوشِ مِي دَهْنْدِ.

عبارت «فاکهون» که «فکهون» نیز خوانده شده است به یک معنا هستند، یعنی اهل بهشت متعمند و لذت می‌برند و به این معناست کلمه: فاکهه، زیرا به چیزهایی گفته می‌شود که باعث لذت و سرور می‌شود.

بعضی گویند: مقصود این است که اهل بهشت شاد و خوشحالدند و از نعمتهایی که در آن هستند تعجب می‌کنند این کلمه: فاکهه، از ماده «فکاهه» است که به معنای مزاح و سخنان خوش و دلنشین است.

هُمَّ وَ أَرْوَا جُهِمَّ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأُرَائِكِ مُتَكَيِّفُونَ ضَمِيرٌ «هم» ممکن است مبتدا و یا تأکید برای ضمیر در «شغل» و «فاکهون» باشد، بنا بر این که همسرانشان هم با آنها، در برخورداری از نعمتها و شادیهها و تکیه زدن بر تخت زیر سایه‌ها، شریک باشند.

کلمه «ظلال» به صورت ظلل که جمع: ظلّه، است نیز خوانده شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۱

واژه «اریکه» به تختهایی گفته می‌شود که در حجله گاه است و برخی گویند هر چیزی که بر آن تکیه داده می‌شود اریکه است. وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ عبارت «ما يَدْعُونَ» یعنی هر چه را تمنا کنند و بطلبند چنان که عرب گوید: ادّع علی ما شئت: آنچه می‌خواهی از من بخواه یعنی از من آرزوهایت را طلب کن. برخی گویند: يدعون يفتعلون از مصدر دعاء است، یعنی برای خودشان می‌خواهند. چنان که هر گاه فردی برای خودش چیزی را بریان کند گویند:

اشتوی.

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ کلمه «سلام» بدل از عبارت «ما يَدْعُونَ» است گویا خداوند به آنها سلام می‌کند و به آنها می‌گویند که این سلام سخن پروردگار مهربان است و مقصود این است که خدای سبحان یا به واسطه فرشتگان یا بی‌واسطه، برای مبالغه در بزرگداشتشان، به آنها سلام می‌کند و این سلام از سوی خداوند آرزو و خواست آنهاست که از آنها دریغ نمی‌شود.

برخی گویند: «ما يَدْعُونَ» مبتداء و «سلام» خبر آن است و در تقدیر چنین است:

و لَهُمْ مَا يَدْعُونَ سَلَامٌ خَالِصٌ لَا شُوبَ فِيهِ: و برای آنهاست آنچه را آرزو دارند که سلام خالص بدون آمیخته و آلوده به چیزی

است، بنا بر این «قولا» برای عبارت وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ سِلامٌ مفعول مطلق تأکیدی است، یعنی آن سلام را تنها از طرف خدا به شمار آرید نه از سوی فرشتگان یا دیگری.

وَ اَمْتَاوَا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ عبارت «وَ اَمْتَاوَا» یعنی از مؤمنان جدا شوید و به یک سو باشید و این هنگامی است که مؤمنان محشور می‌شوند و به سوی بهشت می‌روند. گویند: مزه فامتاز و نماز: او را جدا کرد پس او جدا و منفرد شد.

قتاده گفته است: از هر خیر و نیکی بر کنار می‌شوند. ضحاک گفته است: برای هر کافری خانه‌ای در آتش است که داخل آن می‌رود و در آن بسته می‌شود به طوری که نه می‌بیند و نه دیده می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۲

أَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِي اٰدَمَ ... این آیه اشاره است به آن عهد و سفارشی که خداوند به انسان فرمود، تا از شیطان نافرمانی و از خدا اطاعت کند.

هذا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ این راهی است که در نهایت استقامت و راستی است و شایسته است که در جای خودش از آن به شایستگی و کمال توصیف شود.

[سوره یس (۳۶): آیات ۶۲ تا ۷۰] ص: ۲۶۲

اشاره

وَ لَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (۶۲) هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۶۳) اضلُّوها الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۶۴) الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ اَفْوَاهِهِمْ وَ تَكَلُّمُنَا اُتِيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۶۵) وَ لَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰى اَعْيُنِهِمْ فَاسَبَقُوا الصِّرَاطَ فَانَّىٰ يُبْصِرُونَ (۶۶)

وَ لَوْ نَشَاءُ لَمَسَسْنَا خَنَاهُمْ عَلٰى مَكَاتِبِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَ لَا يَرْجِعُونَ (۶۷) وَ مَنْ نَعَمَّرُهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ (۶۸) وَ مَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِيْ لَهُ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُّبِينٌ (۶۹) لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ عَلٰى الْكَافِرِيْنَ (۷۰)

ترجمه: ص: ۲۶۲

او افراد بسیاری از شما را گمراه کرد، آیا اندیشه نکردید. (۶۲)

این همان دوزخی است که به شما داده می‌شد. (۶۳)

امروز به کیفر کفرتان در آتش آن داخل شوید و بسوزید. (۶۴)

امروز بر دهان آنها مهر می‌نهمیم و دستهایشان با ما سخن می‌گویند و پاهایشان به آنچه انجام داده‌اند گواهی می‌دهند. (۶۵)

و اگر بخواهیم چشمان آنها را محو و نابینا می‌کنیم، سپس در عبور از راه می‌خواهند بر یکدیگر پیشی گیرند اما چگونه می‌توانند ببینند. (۶۶)

و اگر بخواهیم آنها را در جای خود مسخ می‌کنیم و به صورت مجسمه‌هایی بی‌روح می‌سازیم تا نتوانند که بروند یا بازگردند (۶۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۳

هر کس را عمر دراز دادیم در پیری از خلقتش می‌کاهیم و به ناتوانی کودکى باز می‌گردانیم، آیا اندیشه نمی‌کنند (۶۸)

ما هرگز او را شعر نیاموختیم و شاعری شایسته مقام او نیست بلکه این کتاب آسمانی تنها ذکر الهی و قرآن روشن است. (۶۹)

تا این که زندگان را از عذاب الهی بترساند و بر کافران، با اتمام حجت، وعده عذاب مسلم گردد. (۷۰)

تفسیر: ص: ۲۶۲

وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا لَفْظًا «جِبِلًّا» به چند طریق خوانده شده است از این قرار:

با دو ضمه جبال، با ضمه و سکون جبال، با دو ضمه و تشدید جبلا، با دو کسره و تشدید جبلا. و معنای تمام آنها خلق فراوان و جماعت انبوه است که بر سرشتی آفریده شده‌اند که شیطان آنها را گمراه می‌کند، به این طریق که ابتدا آنها را دعوت به گمراهی می‌کند و سپس گمراهشان می‌سازد.

اضْلُوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ امروز، به سبب کفر و تکذیبان پیامبران را، ملازم و همراه با آتش و هیزم آن باشید. فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبَصِّرُوْنَ «صراط» در اصل: إِلَى الصِّرَاطِ بوده، حرف جَر حذف شده و فعل مَتَّصِل آمده است، یا این که عبارت «استبقوا» به معنای سرعت و شتاب است، یا نصب صراط بنا بر ظرفیت است و معنا این است که اگر ما بخواهیم چشمان آنها را محو می‌کنیم، بنا بر این اگر از راهی که عادت داشتند همیشه به سوی مقصود یا منزلشان بروند بخواهند با سرعت پیشی گیرند، چنان که قبلا از آن راه برای کوشش در کارهایشان سرعت می‌گرفتند، قدرت و توانایی آن را ندارند و چگونه جهت راه را می‌بینند و می‌دانند در صورتی که ما آنها را نابینا کردیم؟

وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ كَلِمَةً «مکانه» و «مکان» مانند «مقامه» و «مقام» یکی است این لفظ به صورت مکانتهم و مکاناتهم که مفرد و جمع باشد نیز خوانده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۴

شده است و مقصود این است که ما آنها را چنان مسخ می‌کنیم که در جای خود منجمد شوند و به صورت سنگ در آیند که نتوانند از جای خود پیش روند یا باز گردند.

برخی از مفسران گویند: ما آنها را به صورت میمون و بوزینه مسخ می‌کنیم. پس آنها نمی‌توانند از عذاب الهی بگذرند و نه پس از مسخ می‌توانند به خلقت اولیه باز گردند.

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ مَا هَر كَس را عمر دراز دادیم خلقت او را تغییر می‌دهیم و به عکس آنچه تا کنون بود می‌آفرینیم، به این طریق که قبلا او را طوری آفریدیم که نیرو و خرد و دانش او رو به کمال برود و به رشد نهایی برسد و آن گاه که به انتها رسید خلقت او را طوری قرار می‌دهیم که تمام قوای او رو به کاهش می‌گذارد تا این که در ضعف بدنی و عقل و دانش همانند حالت کودکی گردد، مانند تیری که واژگون کنند تا سر تیر به طرف پایین و ته آن به سمت بالا باشد چنان که خداوند می‌فرماید: ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ، «سپس به پایین‌ترین مرحله عمر (که ضعف و ناتوانی دوران پیری است) باز گرداندیم» (تین / ۵) و نیز می‌فرماید: وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمَرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا «بعضی از شما به پست‌ترین سالهای عمر یعنی نهایت پیری باز می‌گردد تا هر چه را می‌دانست فراموش کند» (نحل / ۷۰) «نُنَكِّسُهُ» این فعل چون از ماده تنکیس است به همین صورت خوانده شده است.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ، و ما به او، با تعلیم قرآن، شعر نیاموختیم. مفهوم این عبارت این است که قرآن شعر نیست و هیچ مناسبتی با شعر ندارد، زیرا شعر سخنی است با وزن و قافیه و در قرآن هیچ وزن و قافیه‌ای نیست و شایسته مقام پیامبر هم نیست که شاعر باشد و اگر بخواهد شعری هم بگوید برایش آسان نیست و توانایی آن را ندارد حتی اگر برای تمثیل هم شعری می‌گفت به زبانش غلط و منحرف جاری می‌شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۵

چنان که روایت شده حضرت به عنوان مثال این شعر را فرمود: كَفَى الْإِسْلَامَ وَالشَّيْبَ لِلْمَرْءِ نَاهِيَا إِسْلَامَ و پیری برای بازداشتن مرد کافی است. ابو بکر گفت:

شاعر چنین گفته است: کفی الشیب و الاسلام للمرء ناهیا و شهادت می‌دهم که تو رسول خدایی. اما این که فرمود:

أنا النبی لا کذب أنا ابن عبد المطلب

من پیامبرم و دروغ نمی‌گویم: من فرزند عبد المطلبم و مانند این گونه مواردی که از آن حضرت روایت شده از جنس سخنی است که از روی ذوق و سلیقه است بی‌آن که خصوصیتی از شعر یا قصدی در آن باشد، تنها به طور اتفاق موزون شده است. هم چنان که در بسیاری از گفتارها و خطابه‌های مردم گهگاه مطالبی موزون بیان شده است و هیچ کس آنها را شعر نمی‌گوید و در ذهن گوینده و شنونده هم خطور نمی‌کند که چنین مواردی شعر باشد. علاوه بر این خلیل بن احمد نحوی، در علم عروض، بیتهای رجزی را شعر به حساب نمی‌آورد.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ وَ چون خدای سبحان قرآن را شعر ندانست فرمود إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ ... یعنی این قرآن چیزی نیست جز تذکری از جانب خدا که آدمی و جن از آن پند می‌گیرند. هم چنان که می‌فرماید: إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ «نیست قرآن مگر تذکری برای جهانیان» (یوسف/۱۰۴) این قرآن نیست مگر کتابی که در محرابها خوانده می‌شود و با خواندن و عمل به آن به فوز و رستگاری دو جهان نائل می‌شوند.

لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا قُرْآنٌ يَا پیامبر، کسانی را که زنده‌اند، انذار می‌کنند و مقصود از زنده یا فرد خردمند و تأمل کننده است، زیرا غیر خردمند مانند مرده است، یا منظور از زنده کسانی است که از حالشان پیداست که ایمان می‌آورند و به نور ایمان زنده می‌شوند، زیرا کافر مانند مرده است.

وَيَحَقِّقُ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ وَ برای این که وعده عذاب کافران، به سبب کفرشان، بر آنها مسلم و محقق شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۶

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۱ تا ۷۶] ص: ۲۶۶

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ (۷۱) وَ ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَ مِنْهَا يَأْكُلُونَ (۷۲) وَ لَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَ مَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (۷۳) وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ (۷۴) لَا يَشَاءُ يَتَّبِعُونَ نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحَضَّرُونَ (۷۵)

فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ (۷۶)

ترجمه: ص: ۲۶۶

آیا آنها (کافران) ندیدند که برای آنها به دست قدرت خود چهارپایانی آفریدیم که آنها مالک شوند. (۷۱)

آنها را مطیع و رام ایشان ساختیم تا هم مرکب آنان باشند و هم از آن تغذیه کنند (۷۲)

و برای آنان در آن حیوانات بهره‌های فراوانی و نوشیدنیهای گوارایی است، آیا شکر گزار می‌کنند. (۷۳)

آنها غیر از خدا معبودانی برگزیدند به امید این که یاری شوند. (۷۴)

ولی آنان قادر به یاری ایشان نیستند و این مشرکان لشکر آنها هستند که در آتش دوزخ حاضر می‌شوند (۷۵)

بنا بر این سخنان آنها تو را محزون و غمگین نکند ما آنچه را پنهان و آشکار کنند می‌دانیم (۷۶).

تفسیر: ص: ۲۶۶

مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا آنچه را که ایجاد و آفرینش آن را به عهده گرفتیم و جز ما کسی از عهده آن بر نمی‌آید. فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ما چهاربایانی برای آنها آفریدیم و آنها مالک آن حیوانات شدند و در آنها تصرف مالکانه می‌کنند، یا معنا این است که مردمان بر آن حیوانات مسلطند و آنها را در اختیار دارند و ما آن حیوانات را وحشی و رمنده (فرار کننده) نیافریدیم تا مردمان قادر به ضبط آنها نباشند، بنا بر این آن حیوانات مسخر و در اطاعت مردمان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۷

هستند. و اشاره به همین مفهوم است که فرمود وَ ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ.

فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ واژه «رکوب» و رکوبه به معنای حیوانی است که سواری می‌دهد چنان که حلوب و حلوبه حیوانی است که شیر می‌دهد، یعنی بعضی از حیوانات را با سوار شدن از آنها استفاده می‌کنند و برخی را با ذبح کردن و خوردن گوشت آنها. وَ لَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ از جمله منافع، تهیه لباس از پشم و کرک و موی آنهاست، همچنین نوشیدن شیر و بهره‌های گوناگون دیگر است.

کلمه «مشارب» جمع مشرب است و آن جای آشامیدن آب است.

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصِرُونَ مشرکان خدایانی را برگزیدند، و به امید این که آنها را یاری دهند و از آنها دفاع کنند و پیش خداوند شفیع آنها شوند، آنها را پرستش می‌کردند، ولی کار بر عکس آن شد که تصور می‌کردند و این مشرکان گروهی هستند که روز قیامت برای کیفر و عذاب حاضر می‌شوند، زیرا معبودانشان آنها را هیزم آتش قرار دادند، یا معنا این است که آن معبودها را اختیار کردند به طمع این که بتها باعث تقویت و نیرومندی آنها شوند، ولی کار بر خلاف آن شد که گمان می‌کردند، زیرا این مشرکان بودند که به معبودان خدمت و از آنها حمایت و دفاع می‌کردند در حالی که آن خدایان قادر به یاری آنها نبودند. فَلَا يَخْرُجُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسْرَرُونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ بنا بر این گفتار آنها که تکذیب می‌کنند و سبب اذیت می‌شوند تو را محزون و غمگین نسازد و ما به آنچه که در پنهانی و آشکارا دشمنی می‌کنند آگاهیم و آنها را به سبب این کار کیفر می‌دهیم.

[سوره یسی (۳۶): آیات ۷۷ تا ۸۳] ص: ۲۶۷

اشاره

أَوْ لَمْ يَرِ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۷۷) وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ (۷۸) قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (۷۹) الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ (۸۰) أَوْ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۱)

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۸۲) فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۸

ترجمه: ص: ۲۶۸

آیا انسان ندید و نمی‌داند که ما او را از نطفه‌ای بی‌ارزش آفریدیم و او به دشمنی آشکار برخاست. (۷۷)

و برای ما مثالی (جاهلانه) زد و آفرینش خود را فراموش کرد و گفت: چه کسی این استخوانهای پوسیده را زنده می‌کند؟ (۷۸)

بگو همان خدایی آن را زنده می‌کند که نخستین بار آن را آفرید و او به هر آفرینشی آگاه و تواناست. (۷۹)
همان خدایی که برای شما از درخت سبز آتش آفرید و شما با آن، آتش می‌افروزید. (۸۰)
آیا خدایی که آسمانها و زمین را آفرید قادر نیست همانند آنها را بیافریند؟ آری (می‌تواند) و او آفریننده داناست. (۸۱)
فرمان خدا تنها این است که هر گاه چیزی را اراده کند به او می‌گوید موجود باش، آن نیز بلافاصله موجود می‌شود. (۸۲)
پس پاک و منزّه است خدایی که مالکیت و حاکمیت همه چیز در دست اوست و همه به سوی او باز می‌گردید. (۸۳)

تفسیر: ص: ۲۶۸

[شأن نزول] ص: ۲۶۸

روایت شده است که ابی بن خلف، یا عاص بن وائل استخوان پوسیده و نرم شده‌ای را آورد و گفت: ای محمد صلی الله علیه و آله آیا گمان می‌کنی که خدا چنین چیزی را زنده می‌کند؟ حضرت فرمود: آری، پس این آیه نازل شد. خداوند انکار آنها را ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۶۹

نسبت به بعث (روز قیامت) بشدت زشت شمرد و تقبیح کرد، زیرا خداوند بر آنان ثابت کرد که آفرینش آنها از نطفه‌ای است که پست‌ترین چیز است و شگفت است که آنها با این آغاز پستی که دارند، با خدای جبار مخاصمه می‌کنند و می‌گویند: چه کسی می‌تواند مرده‌ای را که استخوانهایش پوسیده است زنده کند؟ (از این عجیب‌تر این است) که مجادله و مخاصمه انسان در چیزی است که از لازمترین حالتها و صفت‌های اوست، و آن این است که منشأ و ابتدای وجود او از چیز مرده و موات است. (نطفه) و با این حال زنده شدن از موات را منکر می‌شود و این سخنی بدون دلیل است که هدف و مقصودی را در پی ندارد. برخی گویند: معنا این است که انسان پس از آن که از آب پستی به وجود آمد، مردی کامل و با شعور و سخنور شد و بر چنین مخاصمه‌ای توانایی یافت و توانست آنچه را در ضمیر دارد، با فصاحت، اظهار و بیان کند.

مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ این که خداوند این عبارت را مثل نامید، یا به سبب این است که بر داستان شگفتی دلالت می‌کند که مانند مثل است، و آن انکار قدرت خدا بر زنده کردن مردگان است، و یا به سبب این است که در آن تشبیهی است، زیرا آنچه انکار شده از چیزهایی است که خداوند توانایی آن را دارد، زیرا از ابتدا آنها را آفریده است، بنا بر این هنگامی که به عنوان انکار می‌گویند: چه کسی این استخوان پوسیده را زنده می‌کند؟ خداوند را در چیزی که قدرت و توانایی آن را دارد ناتوان و عاجز دانسته‌اند و در این صورت خدا را، در ناتوانی به خلق خدا، که قادر بر این کار نیست، تشبیه کرده‌اند، واژه «رمیم» به معنای استخوان پوسیده است و مانند آن است واژه «رّمه» و رفات و «رمیم» اسم است نه صفت و به همین سبب مؤنث نشده است.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا مقصود از: درخت «اخضر» دو درخت:

مرخ و عقار است و این دو، درختانی هستند که عربها با ساییدن شاخه‌های آنها به یکدیگر آتش می‌افروزند. خداوند با این بیان، ثابت می‌کند کسی که قادر است در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۰

درختی که در نهایت رطوبت و تری است آتش قرار دهد، به طوری که هر گاه شاخه‌های آن به یکدیگر ساییده شود آتش روشن می‌شود، توانایی آن را هم دارد که مرده را زنده کند.

بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ کلمه «بقادر» هم در این جا و هم در سوره احقاف، بقدر نیز خوانده شده است. در عبارت «أَنْ يَخْلُقَ

مِثْلَهُمْ» احتمال دو معناست: یا معنا این است که به نسبت آسمانها و زمین می‌تواند موجودهای کوچکتر و ضعیفتر بیافریند، و یا مقصود این است که آن مرده‌ها را بار دیگر زنده می‌کند، زیرا بعث و اعاده زندگی ابتدای آفریدن نیست، بلکه مثل و مانند آن است.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ کلمه «امر» به معنای مقام و شأن است، یعنی شأن و مقام خداوند طوری است که هر گاه بودن چیزی را اراده کند به آن می‌گوید: باش، موجود شو به این معنا که آن چیز را بدون توقّف و تأخیری به وجود می‌آورد و آن ناگزیر به وجود می‌آید و حقیقت این است که هیچ چیز مانع به وجود آمدن آن نمی‌شود و آن چیز مانند مأمور مطیعی است که از طرف آمر مطاعی، دستوری به آن داده شود.

فعل «یکون» خبر برای مبتدای محذوف است و تقدیر آن چنین است: فهو یکون. پس این جمله‌ای است که بر جمله امره آن یقول له کن عطف شده است و کسی که آن را منصوب می‌خواند بر عبارت «یقول» عطف می‌کند. و مقصود این است که ایجاد چیزی برای خداوند، مانند کارهای مخلوقات نیست که هر گاه بخواهند کاری را انجام دهند نیاز به مَقْدَماتی داشته باشد مانند به کار بردن قدرت و به کار گرفتن وسیله‌ها و تحمل رنج و زحمتی که در پی دارد. خدا چنین نیست و تنها شأن او توانایی و دانایی ذاتی اوست که به محض اراده او به ایجاد چیزی، آن شیء به وجود می‌آید. و چنین خدایی (عزّ اسمه) چگونه از انجام کاری ناتوان می‌شود تا از اعاده و زنده کردن مرده ناتوان باشد؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۱

بَيِّدَهُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ او مالک هر چیزی است. و به موجب مشیت و مقتضای حکمتش، در هر چیز تصرف می‌کند. مفهوم این آیه شریفه، خداوند را از ناتوانی در برگرداندن مردگان و هر صفتی که نسبت به او شایسته نیست، منزّه و پاک می‌کند. ابن عبّاس گفته است: من نمی‌دانستم چگونه این فضیلتها به قرائت سوره یس اختصاص یافته است، تا این که دانستم به خاطر این آیه است. (۱)

۱- كنت لا أعلم كيف خصّت سورة «يس» بالفضائل التي رويت في قراءتها فاذا إنّه لهذه الآية.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۲

سوره صافات ص: ۲۷۲

اشاره

این سوره مکی است. و دارای یکصد و هشتاد و یک آیه در نزد بصریان و یکصد و هشتاد و دو آیه پیش دیگران است. و آیه: وَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ، غیر بصری است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۷۲

در حدیث ابی بن کعب است [که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که سوره صافات را بخواند به عدد هر جنّ و شیطانی ده حسنه به او عطا می‌شود و شیطانهای پلید و رانده شده از او دور می‌شوند و از شرک پاک می‌شود و دو فرشته‌ای که مأمور حفظ او هستند روز قیامت درباره او شهادت می‌دهند که به پیامبران خدا ایمان داشته است (۱)].

و از حضرت صادق علیه السلام است که فرمود: کسی که سوره صافات را در هر روز جمعه بخواند از هر آفتی همواره محفوظ

می‌ماند و در زندگی دنیا هر بلایی از او دفع می‌گردد و در دنیا به فراوانترین روزیها داده خواهد شد و خداوند او را در مال و فرزندان و بدن گرفتار شیطانهای رجیم و گردنکشان لجوج نمی‌کند و اگر در آن

-۱

و من قرأ سورة الصّافات أعطى من الأجر عشر حسنات بعدد كل جتى و شیطان و تباعدت عنه مردة الشیطان و برىء من الشّرك و شهد له حافظه يوم القیمة أنه كان مؤمنا بالمرسلین.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۳

شب و روز از دنیا برود، خداوند او را شهید مبعوث می‌کند و شهید می‌میراند و او را با درجه شهدا وارد بهشت می‌سازد. «۱»

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۲۷۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالصّافاتِ صَفًّا (۱) فَالزّاجراتِ زَجْرًا (۲) فَالتّالياتِ ذِكْرًا (۳) إِنَّ إِلَهَكُمْ لَواحِدٌ (۴)
رَبُّ السّماواتِ وَالأرضِ وَما بَينَهُما وَرَبُّ المَشارِقِ (۵) إِنّا زَینّا السّماءَ الدّنيا بِزَینَةِ الكواکِبِ (۶) وَحِفظًا مِنْ كُلِّ شَیطانٍ مارِدٍ (۷) لا یَسْمَعُونَ إِلیّ المَلائِیةِ الأعلیٰ وَیَقْدِفُونَ مِنْ كُلِّ جانِبٍ (۸) دُحورًا وَلَهُم عَذابٌ واصلٌ (۹)
إِلّا مَنْ حَظَفَ الحَظَفَةَ فَاتَّبَعَهُ شَهابٌ ناقِبٌ (۱۰)

ترجمه: ص: ۲۷۳

سوگند به صف‌زدگان [فرشتگان] صف آرایی کرده‌اند (۱)

و قسم به همانها که شدیداً باز می‌دارند (۲)

و سوگند به تلاوت کنندگان ذکر الهی (۳)

که مسلماً خدای شما یکی است (۴)

پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در میان آنهاست و پروردگار مشرقهاست. (۵)

ما نزدیکترین آسمان را با ستارگان بیاراستیم (۶)

و آن را از هر شیطان خبیثی حفظ کردیم (۷)

آنها نمی‌توانند به وحی و سخنان فرشتگان عالم بالا گوش فرا دهند و از هر سو هدف تیرهای شهاب قرار گیرند (۸)

آنها بشدت به عقب رانده می‌شوند و برای آنان عذاب همیشگی است. (۹)

جز آن کسی [از شیاطین] که در

-۱

من قرأ سورة الصّافات فی كل جمعة لم یزل محفوظا من كل آفة مدفوعا عنه كل بلیة فی حیات الدّنيا مرزوقا باوسع ما یكون من الرزق و لم یصبه الله فی ماله و لا ولده و لا بدنه بسوء من شیطان رجیم و لا من جبار عنید و إن مات فی یومه او فی لیلته بعثه الله

شهِدا و ادخله الجَنَّةَ مع الشَّهداء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۴

لحظه‌ای کوتاه بخواند خبری را از عالم بالا برآید، او را شهاب فروزان تعقیب می‌کند. (۱۰)

تفسیر: ص: ۲۷۴

برخی از مفسران حرف «تاء» را در «صاد» صافات و در «زای» الزاجرات و در «ذال» الذاریات، ادغام کرده‌اند، ولی بیشتر مفسران به اظهار خوانده‌اند.

و الصَّافَاتِ صِيْفًا خداوند- به فرشتگانی که در آسمان صف بسته‌اند و یا به فرشتگانی که قدمهای خود را مانند صف نماز مؤمنان، در صف نماز قرار داده‌اند و یا به فرشتگانی که بالهای خود را در هوا گسترده و منتظر اوامر خدا هستند- سوگند یاد فرموده است. فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا همچنين خداوند به فرشتگانی که مردم را شدیداً از گناه باز می‌دارند و یا به فرشتگانی که ابرها را با زجر می‌رانند سوگند یاد فرموده است.

بعضی گویند: مقصود از زاجرات آیه‌های قرآنی است که انسان را از قبایح و پلیدیها باز می‌دارد.

فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا خداوند به «تالیات» نیز سوگند یاد فرموده و مقصود از «تالیات» فرشتگانی هستند که کتاب خدا را که برای آنها نوشته شده و رویدادها در آن ذکر شده است، تلاوت می‌کنند و به سبب درست بودن آن وقایع، یقین آنها به وجود مخبر زیاد می‌شود. برخی دیگر از مفسران گویند که مقصود از «صافات» علمای عاملین و دانشمندانی هستند که برای برگزاری تهجد و سایر نمازها و صفوف جماعات، صف زده‌اند. در این صورت «زاجرات»، یعنی به وسیله پندها و نصیحتها مانع گناه می‌شوند و مقصود از «تالیات» آیه‌های خداوند است که شرایع او را بیان می‌کنند.

پاره‌ای دیگر گویند: مراد رزمندگان و جنگجویان در راه خدا هستند که صفهای خود را می‌آرایند و اسبها را برای جهاد سوق می‌دهند و می‌رانند و با این حال ذکر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۵

خدا را تلاوت می‌کنند و این گونه کارها آنها را از ذکر خدا باز نمی‌دارد، هم چنان که از علی علیه السلام این مطلب نقل شده است.

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عبارت «رَبُّ السَّمَاوَاتِ» یا خبر برای مبتدای محذوف و یا خبر بعد از خبر است.

و رَبُّ الْمَشَارِقِ مقصود از «مشارق» که جمع آمده است محلی است که هر روز خورشید از آن طلوع می‌کند و در مغرب، غروب می‌کند [خورشید در دو روز از یک محل طلوع و غروب نمی‌کند بلکه هر روز محل آن با روز پیش تفاوت دارد. و لذا جمع آمده است]. سبب این که تنها مشرقها ذکر شده این است که طلوع خورشید پیش از غروب آن است.

إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ مقصود از «السَّمَاءِ الدُّنْيَا» آسمانی است که به شما نزدیک است. کلمه «زینة» مصدر است مانند نسبه و اسم چیزی است که با آن چیزهای دیگری زینت داده می‌شود، مانند ليقه که اسم آن چیزی است که در دوات می‌گذارند، بنا بر این اگر مصدر باشد، یا به فاعل اضافه شده است، یعنی آسمان را کواکب زینت می‌دهند که در این صورت کواکب فاعل است و در اصل بزینة الكواكب بوده است یا به مفعول اضافه شده است، یعنی خداوند «کواکب» را زینت داده و آنها را نیکو و درخشان کرده است، زیرا آسمان به حسن ذاتی آنها زینت داده می‌شود و اصل آن: بزینة الكواكب، بوده است و این که به نصب خوانده شود قرائت ابی بکر بن عیاش است و اما اگر اسم باشد، برای اضافه دو وجه است: یا کواکب بیان و به منزله تمیز برای زینت است، زیرا زینت مبهم است به این معنا که ممکن است با کواکب باشد یا با غیر از کواکب از چیزهای دیگری که وسیله زینتند و یا

مقصود، آن چیزی است که کواکب با آن زینت داده شده‌اند. ابن عباس گفته است: مقصود از زینت، ضوء و روشنائی کواکب است و جایز است که مقصود شکل‌های گوناگون ستارگان باشد، مانند شکل بنات النعش و شکل ثریا و خوشه پروین و جز این از ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۶

مدارها و محل طلوع آنها و بنا بر این معنا، بزینة با تنوین خوانده شده است و کواکب مجرور است تا بدل آن باشد و در صورت نصب کواکب، جایز است که بدل از محل «بزینة» باشد.

وَ حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ کلمه «حفظا» حمل بر معنا می‌شود، زیرا در تقدیر چنین است: خلقنا الكواكب زينة للسماء و حفظا من الشياطين - هم چنان که می‌فرماید: وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، «ما آسمان دنیا را با چراغهای پرفروغی از ستارگان زینت بخشیدیم و آنها را تیرهایی (شهابهایی) برای راندن شیطانها قرار دادیم». (ملک/ ۵) جایز است فعلی در تقدیر گرفته شود که «حفظا» علت و مفعول له آن باشد و در تقدیر چنین می‌شود: و حفظا من كل شیطان زینتها بالكواكب و به علت حفظ آسمان از هر شیطانی آن را به ستارگان زینت دادیم. بعضی گویند: فعل حفظنا در تقدیر است و اصل آن: حفظناها حفظا ... بوده است.

واژه «مارد» به معنای فردی است که از اطاعت حق و آنچه از او خواسته شده است خارج باشد. لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَ يُسْمَدُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ضمیر در «لَا يَسْمَعُونَ» برای تمام شیطانهاست، زیرا مقصود از ضمیر جمع، شیطانها هستند. این کلمه هم با تخفیف و هم با تشدید خوانده شده و اصل آن یتسمعون از مصدر تسمع بوده است و معنای تسمع خواستن و علاقه به شنیدن است، عرب گوید: تسمع فسمع أو فلم يسمع: خواست بشنود، آن گاه شنید یا نشنید. عبارت «لَا يَسْمَعُونَ» تا آخر، کلام مستأنفه و از ما قبلش منقطع است. در این آیه بیان حال شیطانهایی است که استراق سمع می‌کنند، ولی نمی‌توانند سخنان فرشتگان را بشنوند و یا می‌خواهند برای شنیدن گوش فرا دهند، لیکن از همه سوی آسمان آنها را با تیرهای شهاب می‌رانند و با شدت آنها را دفع و طرد می‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۷

وَ لَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ و برای این شیطانها تا روز قیامت عذاب دائمی است.

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ مگر از شیطانهایی که تلاش و کوشش کنند تا بسرعت سخنی را برابند یا استراق سمع کنند. در این هنگام با دنبال کردن شهاب ثاقب، که آتشی پر نور و سوزاننده است، بزودی هلاک می‌شوند. تفاوت میان دو عبارت: سمعت فلانا يتحدث و: سمعت الیه يتحدث، این است که در اولی (فعل سمع) خودش و بی واسطه به مفعول متعدی شده است. در این صورت، بدون گوش دادن، مفید ادراک و فهمیدن مطلب است، ولی در عبارت دومی فعل به واسطه «الی» متعدی شده است و مفید گوش دادن با فهمیدن است.

مقصود از «ملاء اعلی» فرشتگان هستند، زیرا آنها در آسمانها سکونت دارند و انسانها و جنیان، چون از ساکنان زمینند، ملاء اسفل هستند. ابن عباس گفته است:

مقصود بزرگان ملائکه است و منظور از بزرگان ملائکه فرشتگان نویسنده هستند.

لفظ «دحورا» یا حال است، یعنی در حالی که دورشان می‌کنند یا مفعول له است، یعنی تیرهای شهاب به آنها می‌زنند برای دور شدن.

عبارت «مَنْ خَطِفَ» در محل رفع است و بدل از ضمیر «لَا يَسْمَعُونَ» است و معنا این است که شیطانها نمی‌توانند به سخنان فرشتگان گوش فرا دهند مگر شیطانهایی که به دزدی سخنی را برابند.

اشاره

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (۱۱) بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ (۱۲) وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ (۱۳) وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخَرُونَ (۱۴) وَقَالُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۱۵)
 إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۱۶) أَوْ آبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۱۷) قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ (۱۸) فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ (۱۹) وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ (۲۰)
 هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۱) احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ (۲۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ (۲۳) وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ (۲۴) مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ (۲۵)
 بَلْ هُمْ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ (۲۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۸

ترجمه: ص: ۲۷۸

ای رسول ما از آنها پرس: آیا آفرینش آنها سخت تر است یا آفرینش موجودات با عظمت دیگر [آسمانها، زمین] که ما آفریدیم ما آنها را از گل چسبنده‌ای آفریدیم. (۱۱)
 تو از انکار آنها تعجب می کنی ولی آنها مسخره می کنند. (۱۲)
 و هر گاه به آنها تذکر داده شود هیچ متذکر نمی شوند. (۱۳)
 و چون معجزه و آیتی مشاهده کنند دیگران را نیز به استهزا می خوانند. (۱۴)
 و گویند این خود پیداست که سحری بیش نیست. (۱۵)
 آنها گویند: آیا هنگامی که ما مردیم و استخوانهای ما خاک شد بار دیگر برانگیخته خواهیم شد؟ (۱۶)
 یا پدران گذشته ما زنده می شوند؟ (۱۷)
 بگو آری، همه شما زنده می شوید در حالی که خوار و کوچک خواهید بود. (۱۸)
 تنها یک صبحه عظیم واقع می شود ناگهان همه از قبرها برخیزند و عرصه قیامت را بنگرند. (۱۹)
 و گویند ای وای بر ما این روز جزاست. (۲۰)
 آری این همان روز جدایی حق از باطل است که شما آن را انکار می کردید. (۲۱)
 در این هنگام به فرشتگان دستور داده می شود اینک ستمکاران و همدیفان آنها را و آنچه را که می پرستیدند حاضر کنید. (۲۲)
 آنچه را جز خدا می پرستیدند بیاورید و به سوی دوزخ هدایتشان کنید. (۲۳)
 آنها را نگاه دارید که مسئولند و باید بازخواست شوند. (۲۴)
 چرا شما از یکدیگر یاری نمی خواهید؟ (۲۵)
 ولی آنها در این روز تسلیم قدرت خداوندند. (۲۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۷۹

تفسیر: ص: ۲۷۹

فَأَسِيَفْتِهِمْ أَهْمٌ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِي رَسُولَ كَرَامِي مِنْ أَيْنِ مَنْكَرَانَ مَعَادٍ، نَظَرَ خَوَاهِي كَنَ وَبِيرَسَ كِهَ آيَا آفَرِينَشِ أَنَّهُا مَشَكَلَتَرُ وَ سَخَتَرُ اسْتِ يَا أَنچِهَ رَا كِهَ مَا از فرشتگان و آسمانها و زمین، آفریدیم؟ و چون عاقل و خردمند، بر غیر عاقل غلبه داده شده است، کلمه «من» گفته شده و خداوند فرموده است أَمْ مَنْ خَلَقْنَا.

إِنَّا خَلَقْنَا هُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ مَا آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامَ رَا از گل چسبنده آفریدیم و چون تمام انسانها از نسل و ذریه او هستند، همه از چنین گلی آفریده شده‌اند.

واژه «لاذب» که در اصل لازم بوده و «میم» آن به «باء» تبدیل شده به معنای گلی است که ملازم یکدیگر و به هم چسبیده باشد و این گواه و شاهد بر این است که انسانها سست و ضعیفند، زیرا موجودی که از چنین گل سستی آفریده شده است نمی‌تواند سخت و قوی باشد.

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ مَعْنَى آيَه شَرِيْفَه اَيْنِ اسْتِ كِهَ تَوَازِ اَيْنِ كِهَ أَنَّهُا رَوَظَ بَعَثَ رَا انكار و مسخره می‌کنند تعجب می‌کنی و یا معنا این است که تو از تکذیب و انکارشان نسبت به خودت تعجب می‌کنی و آنها تعجب تو را مسخره می‌کنند.

عبارت «بَلْ عَجِبْتَ» به ضَمِّ «تاء»: بل عجب، نیز خوانده شده است و این قرائت علی علیه السلام و ابن عباس است و معنای آن این است که خداوند می‌فرماید: با این همه نشانه‌ها و آیه‌ها و مخلوقهای عظیم من، جای آن دارد که من تعجب کنم از این که آنها برانگیختن را، از کسی که چنین کارهایی انجام داده است، انکار می‌کنند و نیز کسی که مرا به توانایی بر بعث و نشور توصیف می‌کند مسخره می‌کنند.

و نسبت تعجب به خدای تعالی به معنای بزرگ داشتن و اهمیت آن کار است. در حدیث آمده است: پروردگار شما از آه و زاری و دعا‌های شما و سرعت اجابت آن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۰

در شگفت است. «۱» برخی گویند: تقدیر آیه چنین است قل یا محمد بل عجب.

وَ إِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ وَ هَنَگَامِي كِهَ أَنَّهُا رَا از خدا بترسانی و با قرآن پند و اندرز دهی پند نمی‌پذیرند و متنبه نمی‌شوند. وَ إِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ هَرَّ گَاهِ آيَه‌ای یا معجزه‌ای، مانند: شَقَّ الْقَمَرِ، و غیر آن را، بینند در مسخره کردن و استهزا مبالغه می‌کنند. برخی گویند: يستسخرون، یعنی از دیگران هم می‌خواهند که استهزا و مسخره کنند. پاره‌ای گویند: یعنی باور کردند که مسخره است. چنان که گویند: استقبحه یعنی باور داشت که آن قبیح و زشت است.

أَوْ أَبَاؤُنَا الْمَأُولُونَ عبارت «أَوْ أَبَاؤُنَا» عطف بر ضمیر «مبعوثون» است، و این عطف را، به علت فاصله شدن همزه استفهام جایز دانسته‌اند و یا عطف بر محلّ إنّ و اسمش می‌باشد و مقصود این است که برانگیختن پدران آنها که جلوتر مرده‌اند و اکنون هیچ اثری از آنها نیست، به نظر آنها بعیدتر است و برایشان قابل قبول نیست.

و همانند این آیه است آیه (۴۸) در سوره واقعه أَوْ أَبَاؤُنَا الْمَأُولُونَ.

قُلْ نَعْمَ وَ أَنْتُمْ دَاخِرُونَ ای پیامبر بگو: آری شما برانگیخته می‌شوید در حالی که بسیار ذلیل و حقیرید.

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ این عبارت جواب شرط مقدر است و تقدیر آن چنین است: إِذَا كَانَ ذَلِكَ فَمَا هِيَ إِلَّا زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ يَكُ نَفْخَه وَ يَكُ دَمِيْدَنَ دَرِ صَوْرِ اسْرَافِيْلَ كِهَ آن نفخه زنده کردن و برانگیختن است و هنگامی که زنده و بینا شدند صحنه محشر را می‌نگرند. ضمیر «هی» مبهم است و مرجعی ندارد و خبرش آن را توضیح می‌دهد و ممکن است که آیه چنین باشد: فَإِنَّمَا الْبَعْثَةُ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ.

وَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ كَافِرَانِي كِهَ بَهَ بَزَهِ كَارِي خَوْدِ اَقْرَارِ دَارَنَدِ مِي گويند:

-۱

عجب ربکم من إلكم و قنوطکم و سرعه اجابتکم ایاکم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۱

ای وای بر ما این است روز حساب و کیفر و پاداش.

هذا یوم الفصل این روز قضاوت و داوری میان مردمان است و روزی است که حق از باطل جدا می شود.

الذی کنتم به تکذبون این عبارت را بعضی از کافران به بعض دیگر می گویند و برخی از مفسران گویند: این کلام فرشتگان است که در جواب کافران می گویند.

احشروا الذین ظلموا و أزواجهم فعل امر «احشروا» یا خطاب خداوند به ملائکه است و یا خطاب بعضی از ملائکه به بعضی دیگر است و مقصود از «أزواجهم» شبیه و مانند کافران، از کافران دیگر است، بنا بر این زناکنندگان با زناکنندگان، شاربان خمر با شاربان خمر ... محشور می شوند. برخی گویند: مقصود همسران کافر آنهاست و پاره‌ای گویند: مراد هم‌نشینان آنها از شیاطین هستند.

فأهدوهم إلى صراط الجحيم و راه دوزخ را به آنها نشان دهید تا به آن جا بروند.

و قفوههم إنهم مسئولون آنها را متوقف و بازداشت کنید، زیرا آنها در برابر بدعتها و کارهای ناروایی که کرده‌اند مسئولند. ابو سعید خدری و سعید بن جبیر گفته‌اند:

مقصود این است که در برابر ولایت علی بن ابی طالب مسئولند. گویند: وقت انا و وقت غیر، یعنی خود ایستادم و دیگری را هم نگه داشتم.

ما لکم لا تنصرون خداوند به عنوان استهزا و سرزنش آنها می فرماید: چگونه است، بر خلاف دنیا که به یکدیگر کمک می کردید، امروز از کمک و یاری به یکدیگر عاجز و ناتوانید.

بل هم الیوم مستسلمون بعضی بعضی دیگر را تسلیم می کند و دست از یاری او بر می دارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۲

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۷ تا ۴۰] ص: ۲۸۲

اشاره

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۲۷) قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ (۲۸) قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۲۹) وَ مَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ (۳۰) فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ (۳۱) فَأَعْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ (۳۲) فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۳) إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۳۴) إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ (۳۵) وَ يَقُولُونَ أَ إِنَّا لَنَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ (۳۶) بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلِينَ (۳۷) إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ (۳۸) وَ مَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۹) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ (۴۰)

ترجمه: ص: ۲۸۲

در این هنگام آنها رو به یکدیگر کرده و از هم سؤال می کنند. (۲۷)

تابعین به رهبران‌شان می‌گویند: شما از راه خیر خواهی و نیکی وارد شدید. (۲۸)
 آنها در جواب گویند: شما خودتان اهل ایمان نبودید. (۲۹)
 ما هیچ تسلطی بر شما نداشتیم، بلکه شما خود قومی طغیانگر بودید. (۳۰)
 اکنون وعده انتقام خدا بر همه ما مسلم و حتمی است و البته همگی عذاب او را می‌چشیم. (۳۱)
 آری ما شما را گمراه کردیم همان گونه که خود گمراه بودیم. (۳۲)
 و امروز همه آنها در عذاب خدا مشترکند. (۳۳)
 آری ما این گونه با بزه‌کاران رفتار می‌کنیم. (۳۴)
 آنها بودند که وقتی کلمه توحید: لا إله إلا الله به آنها گفته می‌شد، سرکشی می‌کردند. (۳۵)
 و پیوسته می‌گفتند: آیا ما به خاطر شاعر دیوانه‌ای خدایان خود را رها کنیم. (۳۶)
 چنین نیست، بلکه او حق را آورده است و پیامبران پیشین را تصدیق کرده است. (۳۷)
 اما شما که او را تکذیب کردید بطور مسلم امروز عذاب دردناک الهی را خواهید چشید. (۳۸)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۳
 و جز به کردارتان مجازات نمی‌شوید. (۳۹)
 امروز همه مجازات می‌شوند جز بندگان خالص خدا. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۸۳

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ فَعَلَ «يَتَسَاءَلُونَ» یعنی آنها یکدیگر را مورد عتاب و سرزنش قرار دادند و گمراه شده به گمراه کننده می‌گفت: چرا مرا گمراه کردی و گمراه کننده در جواب او می‌گفت: تو چرا از من پیروی کردی و حرف مرا پذیرفتی؟
 واژه «یمین» کنایه از خیر خواهی و برکت است و مقصود این است که شما از راه دین وارد شدید و دین و حقی را به ما نشان دادید که ما به سبب آن گمراه شدیم و گروهی گفته‌اند که آن کنایه از نیرو و غلبه است، زیرا دست راست موصوف به قدرت است، لذا به وسیله آن حمله می‌شود و منظور این است که شما از راه قدرت و نیرومندی وارد شدید و ما را مجبور به گمراهی کردید.
 قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ پس آن رهبران به پیروان جواب دادند و گفتند: چنین نیست که شما می‌گویید بلکه سرزنش و ملامت بر خود شماست و ما هیچ قدرتی بر شما نداشتیم تا با آن شما را مجبور به گمراهی کنیم بلکه شما خود گروهی طغیانگر بودید و از حد حق گذشته به کفر وارد شدید.

فَحَقَّقَ عَلَيْنَا قَوْلَ رَبِّنَا إِنَّا لَمَذَانِقُونَ بنا بر این قول عذاب و تهدید پروردگار ما برای ما محقق و لازم شد، زیرا خداوند به حال ما آگاه است و ما هم استحقاق کیفر و عقوبت را داریم پس ناچار عذاب او را خواهیم چشید.
 و اگر خداوند حکایت قول عذاب و وعید را مطابق سیاق کلام می‌فرمود، می‌بایستی بفرماید: إنکم لذائقون لیکن چون کافران چنین مطلبی را پیش خود می‌گفتند خداوند از خطاب به لفظ متکلم برگشت. و مانند این مورد است سخن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۴

شاعر که گفته است: لقد زعمت هوازن قلّ مالی. «۱» [هوازن نام زنی است] و اگر شاعر می‌خواست عین گفته آن زن را، نقل کند، می‌بایستی بگوید: ... قلّ مالک.

فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ آن متابعت شدگان و متابعت کنندگان همگی در چنین روزی در عذاب و کیفر خدا شریکند هم چنان که در گمراهی شریک بودند.

إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ از گفتن کلمه توحید سر، باز می‌زدند و به کسی که به عنوان پیامبری آنها را به این کلمه دعوت می‌کرد اهانت می‌کردند.

إِنَّكُمْ لَمَذَانِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ شما ای مشرکان، به سبب کفرتان و به این سبب که رسول خدا را به شاعری و جنون نسبت می‌دهید، حتما عذاب خدا را خواهید چشید.

وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ پاداش داده نمی‌شوید مگر به همان اندازه که عمل کرده‌اید، بنا بر این در برابر هر عمل زشتی کیفر می‌شوید.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ لکن بندگان خالص خدا به وسیله استثنای منقطع، مستثنا شده‌اند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۱ تا ۶۱] ص: ۲۸۴

اشاره

أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ (۴۱) فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ (۴۲) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۴۳) عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (۴۴) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۴۵)

بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (۴۶) -لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ (۴۷) وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ (۴۸) كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ (۴۹) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۵۰)

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ (۵۱) يَقُولُ أَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ (۵۲) أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَدِينُونَ (۵۳) قَالَ هَلْ أُنْتُمْ مُطَّلِعُونَ (۵۴) فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ (۵۵)

قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتُ لِتُزِدِينَ (۵۶) وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۵۷) أَفَمَا نَحْنُ بِمَبْتَلِينَ (۵۸) إِلَّا-مَوْتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۵۹) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۰)

لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (۶۱)

۱- هوازن گمان کرده که مال من اندک است. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۵

ترجمه: ص: ۲۸۵

برای آنان (در بهشت) روزی بی حساب معین است. (۴۱)

میوه‌های گوناگون پر ارزش و آنها بزرگوار و محترمند. (۴۲)

در باغهای پر نعمت بهشت. (متنعمند) (۴۳)

بر تختهای عالی روبروی یکدیگر تکیه زده‌اند. (۴۴)

حور و غلمان جامهای پر از شراب طهور را در پیرامون آنان می‌گردانند. (۴۵)

شرابی سفید و درخشانده که برای نوشندگان لذت بخش است. (۴۶)

شرابی که نه در آن مایه فساد عقل است و نه موجب مستی می‌گردد. (۴۷)

و نزد آن حوران زیبا چشمی است که جز به شوهران خود به هیچ کس ننگرند. (۴۸)

گویا، از لطافت و سفیدی، همچون تخم مرغهایی هستند که پنهان مانده‌اند (و دست کسی آن را لمس نکرده است) (۴۹) در آن جا مؤمنان بعضی رو به بعض دیگر کرده و از یکدیگر سؤال می‌کنند. (۵۰) یکی از آنها گوید:

مرا همشینی بود. (۵۱)

که پیوسته می‌گفت: آیا براستی تو این سخن را باور کرده‌ای؟ (۵۲)

که وقتی مریدم و خاک و استخوان شدیم بار دیگر زنده می‌شویم و جزا داده خواهیم شد؟ (۵۳)

سپس می‌گوید: آیا شما می‌توانید از او خبری بگیری؟ (۵۴)

آن گاه که به جستجو بر می‌خیزد، ناگهان او را در وسط جهنم می‌بیند. (۵۵)

می‌گوید: به خدا سوگند چیزی نمانده بود که مرا نیز مانند خود هلاک گردانی. (۵۶)

و اگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۶

نعمت پروردگرم نبود من نیز از احضار شدگان در دوزخ بودم. (۵۷)

آیا ما هرگز نمی‌میریم؟ (۵۸)

و جز همان مرگ اول، مرگی برای ما نیست و ما هرگز مجازات نخواهیم شد؟ (۵۹)

براستی این همان سعادت و رستگاری بزرگ است. (۶۰)

آری برای چنین پاداشی باید تلاشگران بکوشند. (۶۱)

تفسیر: ص: ۲۸۶

أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ خدای سبحان برای بندگان مخلص خود رزق معین و ویژه‌ای را مشخص می‌فرماید: سپس آن را به میوه تفسیر می‌کند. و آن میوه‌ها تنها برای لذت بردن است، نه آن که برای بقا و نگهداری سلامتی بدن تغذیه شود، یعنی این که ما تمام میوه‌ها را که روزی آنها قرار دادیم، تنها برای لذت بردن است نه چیز دیگر. و چون بدنهای آنها محکم و استوار است و برای جاودانی بودن آفریده شده است، از تغذیه برای حفظ الصّحه بی‌نیاز است، بنا بر این آنچه را که می‌خورند تنها برای لذت است.

برخی از مفسران گویند: مقصود از «معلوم» وقت و زمان است. چنان که می‌فرماید: وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا «و روزی آنها در بهشت، هر صبح و شام، به آنها می‌رسد. (مریم/ ۶۲) وَ هُمْ مُكْرَمُونَ این آن چیزی است که بزرگان و علما در تعریف ثواب و پاداش گفته‌اند که آن استحقاق پاداش است همراه با تعظیم و اجلال و اکرام.

عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ «مُتَقَابِلِينَ» یعنی بعضی با نگاه کردن به صورت دیگری لذت و بهره می‌برد و این کاملترین انس و شادمانی است. بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ واژه «كأس» ظرفی است که در آن شراب باشد. اخفش گوید:

هر کلمه کأسی که در قرآن است، به معنای شراب گواراست. عبارت «مِنْ مَعِينٍ» یعنی شرابی که در جویهای بهشت جریان دارد و چشم آن را می‌بیند و چون شراب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۷

در بهشت مانند آب در نهر جاری است، همانند آب توصیف شده است.

بَيْضَاءٌ لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ کلمه «بَيْضَاء» صفت «كأس» است. و کلمه «لَذَّة» مؤنث: لذت، است که بر وزن فعل مانند صَبَّ و طَبَّع است. شاعری در وصف خواب گفته است:

و لَدَّ كَطْعَمِ الصَّرْخَدِيِّ تَرَكْتَهُ بِأَرْضِ الْعَدِيِّ مِنْ خَشْيَةِ الْحَدَثَانِ «۱»

یا مقصود از توصیف شراب به لَدَّت این است که شراب عین لَدَّت و خود آن است.

لَا فِيهَا عَوْلٌ بِهِ عَقْلٌ أَنَّهُ ضَرَرِيٌّ نَادِرٌ تَأْتِيهِ قَلْبَانِ زَائِلٌ شَوْدِ وَ هَمِچْنِینِ بَاعْثُ دَرْدِ وَ رَنْجِیِ بَرایِ آنْهآ نَمِیِ شَوْدِ.

وَلَا هُمْ عَنْهَا يُتَزَفُونَ فَعَلَ «يُتَزَفُونَ» مِنْ مَادَةِ «نَزَفَ» أَيْ نَزَفَ الشَّرَابَ وَ هُنَا كَمَا فِي عَقْلِ شَارِبِ خَمْرٍ زَائِلٌ مِیِ شَوْدِ كَوْنِیْنِد: نَزَفَ الشَّرَابَ وَ بِهِ مَجْرُوحِيٌّ كَمَا تَمَامُ خُونِشِ مِنْ بَدَنِ رَفْتَهُ أَيْ كَوْنِیْنِد: نَزَفَ فَمَاتَ خُونِشِ رَفْتِ وَ سِیَسِ مَرْدِ. اَیْنِ فَعَلَ بِهٖ صَوْرَتِ یَنْزَفُونَ مِنْ مَادَةِ أَنْزَفَ نِیْزِ خَوَانْدَهٗ شَدَهٗ أَيْ. كَوْنِیْنِد: أَنْزَفَ الشَّرَابَ، بِهٖ اَیْنِ مَعْنَى اَسْتِ كَمَا عَقْلُشِ مِنْ بَیْنِ رَفْتِ وَ یَا مَقْصُودِ اَیْنِ اَسْتِ كَمَا شَرَابِشِ تَمَامِ شَدِ وَ مَقْصُودُ اِزِ اَیْنِ عِبْرَاتِ اَیْنِ اَسْتِ كَمَا مَسْتِ مِیِ شَوْنِدِ وَ مَانْدِ اَیْنِ مَوْرِدِ اَسْتِ مِثَالِ أَقْشَعِ السَّيْحَابِ وَ قَشَعْتَهُ الرِّيحُ اِبْرَهآ پْرَا كَنْدَهٗ شَدْنِدِ، بَادِ اَنْهآ رَا پْرَا كَنْدَهٗ كَرْدِ وَ: أَكْبَ الرُّجُلِ وَ كَبِیْتَهٗ مَرْدِ بِهٖ رَوِ اَفْتَادِ وَ مِنْ اَوِ رَا بِهٖ رَوِ اِنْدَاخْتَمِ وَ مَقْصُودِ اَیْنِ اَسْتِ كَمَا حَقِیْقَتِ اَیْنِ دَوِ، دَاخِلِ دَرِ قَشَعِ وَ كَبِّ شَدِ.

وَ عِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِیْنٌ مَقْصُودِ اَیْنِ اَسْتِ كَمَا چَشْمَانِشَانِ تَنْهآ بِهٖ شَوَهْرَانِ خُودِشَانِ اَسْتِ وَ جِزِّ بِهٖ اَنْهآ بِهٖ كَسِّ دِیْگَرِیِ نَگَا نَمِیِ كَنْدِ، یَا مَعْنَى اَیْنِ اَسْتِ كَمَا چَشْمَانِ خُودِ رَا بَا عَشْوَهٗ وَ نَازِ بَازِ نَمِیِ كَنْدِ.

۱- بسا خوابی که لَدَّت آن مانند طعم شراب صرخدی است و من آن را در سرزمین دشمن از ترس پیشامدهای ناگوار رها کردم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۸

كَأَنَّهِنَّ بَيْضٌ مَكُونٌ كَوْنِیَا اَنِّ حُورَانَ بَهْشْتِیِ دَرِ لَطَافِ وَ سَفِیْدِیِ مَانْدِ تَخْمِ مَرغِیِ اَسْتِ كَمَا دَرِ جَایِ خُودِ پَنْهَانَ وَ دَسْتِ نَخُورْدَهٗ مَانْدَهٗ اَسْتِ وَ مَقْصُودِ تَخْمِ شْتَرْمَرِغِ اَسْتِ. وَ عَرَبِهَا زَنَانَ رَا بِهٖ اَنِّ تَشْبِیْهٖ مِیِ كَنْدِ وَ اَنْهآ رَا بَیْضَاتِ اَلْخُدُورِ تَخْمِ مَرغِهَایِ پَنْهَانَ، مِیِ نَامَنْدِ.

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ اَیْنِ اَیْهٖ بِرِ اَیْهٖ يُطَافُ عَلَیْهِمْ مَعْطُوفٌ اَسْتِ وَ مَقْصُودِ اَیْنِ اَسْتِ كَمَا شَرَابِ مِیِ نُوْشَنْدِ وَ دَرِبَارَهٗ اَنِّ بِهٖ كَفْتِگُو مِیِ پَرْدَازَنْدِ وَ بَعْضِیِّ بِهٖ بَعْضِ دِیْگَرِ رُو كَرْدَهٗ وَ اِزِ اَمُورِیِ كَمَا دَرِ دُنْیَا بَرایِ اَنْهآ رُویِ دَاَدَهٗ اَسْتِ سُؤَالِ مِیِ كَنْدِ.

اما به شیوه خداوند (عز اسمه) که اخبارش را به صورت ماضی بیان می‌فرماید، فعلها در این آیه‌ها به صیغه ماضی آمده است.

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ اِنِّیْ كَانِ لِیْ قَرِیْنٌ كَوْنِیْنِدَهٗ اَیْ اِزِ اَنْهآ مِیِ كَوْنِیْدِ كَمَا مِنْ دَرِ دُنْیَا دُوسْتِیِ دَاَشْتَمِ.

یَقُولُ اِنَّكَ لَمِنْ الْمُصَدِّقِیْنَ بِهٖ طَرِیْقِ اِنْكَارِ بِهٖ مِنْ مِیِ كَفْتِ: اَیْآ تُو زَنْدَهٗ شَدْنِ رُوزِ قِیَامَتِ وَ حَسَابِ وَ پَادَاشِ رَا، بَاوَرِ دَارِیِ وَ تَصْدِیْقِ مِیِ كَنْیِ؟

أَنَا لَمَدِیْنُونَ وَ اِزْهٗ «مَدِیْنُونَ» بِهٖ مَعْنَى: مَجْزِیُونَ، اَسْتِ وَ اِزِ مَادَهٗ دِیْنِ اَسْتِ كَمَا بِهٖ مَعْنَى جِزَا وَ پَادَاشِ اَسْتِ وَ یَا بِهٖ مَعْنَى سِیَاسَتِ شَدَهٗ اَسْتِ Kَمَا دَرِ اَیْنِ صَوْرَتِ اِزِ مَادَهٗ دَانَ بِهٖ مَعْنَى سِیَاسَتِ كَرْدَنِ اَسْتِ. وَ هُنَا كَمَا كَسِیِ رَا سِیَاسَتِ كَنْدِ كَوْنِیْنِد: دَانَهٗ، یَعْنِیِ سَاسَهٗ وَ

در حدیث است که شخص زیرک و با فراست کسی است که نفس خود را سیاست کند و برای پس از مرگش کار کند. «۱»

قَالَ هِیْلٌ أَنْتُمْ مُطَّلَعُونَ اَنِّ كَوْنِیْنِدَهٗ بِهٖ بَرَادَرَانِشِ دَرِ بَهْشْتِ كَفْتِ: اَیْآ شَمَا بَرِ دُوزْخِ وَ آتَشِ مَشْرُفِ هَسْتِیْدِ وَ اِزِ اَنِّ اَطْلَاعِ دَارِیْدِ تَا دُوسْتِ مَرَا بِهٖ مِنْ نِشَانِ دَهِیْدِ؟ بَرُخِیِ كَوْنِیْنِدِ: قَائِلٌ وَ كَوْنِیْنِدَهٗ خُودِ اَسْتِ وَ پَارَهٗ دِیْگَرِ كَوْنِیْنِدِ: بَعْضِیِّ اِزِ فَرَشْتِگَانِ

-۱

الکيس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۸۹

هستند. گفته می‌شود: طلع علينا فلان: فلانی بر ما مشرف است و أطلع و أطلع هر دو به یک معنا هستند.

خداوند آنها را بر دوزخ مشرف و مطلع کرد آنها به آتش نگاه کردند آن گاه او دوستش را دید که در وسط جهنم است. قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتُ لَتُرْدِينَ كَلِمَةَ «إِنْ» مَخْفَفَةً از ثقیله است. و حرف «لام» در عبارت «لتردین» حرف مفارقه است که فارق میان این نافیهِ و «إِنْ» مَخْفَفَةً است، یعنی براستی تو با گفته‌هایت نزدیک بود مرا هلاک کنی. وَ لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُخْضَرِّينَ و اگر نعمت پروردگارم نبود که مرا از گناه نگهداشت و توفیق داد، به طور مسلم امروز با تو برای عذاب از حاضرین در آتش بودم.

أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ حرف «فاء» عطف کننده بر عبارت محذوف است. و در تقدیر چنین است: - أ نحن مخلصون منعمون «فما نحن بمیتین» و لا- معدّین- و مقصود این است که حال مؤمنان چنین است که تنها تلخی مرگ اول را می‌چشند بر خلاف کافران که به سبب سختیها و غمها و ناگواریها، هر آن آرزوی مرگ را دارند و این مطالب را مؤمن به عنوان بازگو کردن نعمت خدا می‌گوید. به طوری که دوستش بشنود تا تویخ و سرزنشی برای او باشد و رواست که این مطالب گفتار همه مؤمنان باشد. إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ این عبارت نیز گفتار آن گوینده مؤمن است و مقصودش این است که این حالت و نعمتی که ما در آن هستیم فوز عظیمی است و برخی گویند: این سخن خدای عزّ و جلّ است که از قول مؤمنان بیان فرموده است. در این جا داستان مؤمن و دوستش پایان می‌یابد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۰

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۲ تا ۷۴] ص: ۲۹۰

اشاره

أ ذلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا- أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ (۶۲) إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ (۶۳) إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ (۶۴) طَلَعَهَا كَأَنَّه رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ (۶۵) فَإِنَّهُمْ لَأَكَلُونَ مِنْهَا فَمَا لَوْنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۶۶) ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ (۶۷) ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لِبِأَلَى الْجَحِيمِ (۶۸) إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ (۶۹) فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ (۷۰) وَ لَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأُولِينَ (۷۱) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (۷۲) فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۷۴)

ترجمه: ص: ۲۹۰

آیا این نعمتهای بهشتی و مقام عالی بهتر است، یا درخت زقوم؟ (۶۲)
 ما آن را مایه رنج و بلای ستمکاران قرار دادیم. (۶۳)
 براستی آن درختی است که از قعر جهنم می‌روید. (۶۴)
 شکوفه آن (در خباثت) گویا سرهای شیطانهاست. (۶۵)
 آنها (اهل جهنم) از آن می‌خورند و شکمهای خود را پر می‌کنند. (۶۶)
 سپس روی آن آب داغ متعفن می‌نوشند. (۶۷)
 آن گاه، بازگشتشان به سوی جهنم است. (۶۸)
 چرا که آنها پدران خود را گمراه یافتند. (۶۹)
 با این حال به دنبال پدران خود شتافتند. (۷۰)

پیش از آنها بیشتر پیشینیان نیز گمراه شدند. (۷۱)

ما برای آنها انذار کنندگان و رسولانی فرستادیم. (۷۲)

بنگر پایان کار انذار شوندگان چگونه بود. (۷۳)

همه هلاک شدند جز بندگان خالص خدا. (۷۴)

تفسیر: ص: ۲۹۰

أَذَلِكْ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ سِيسِ خدای سبحان به تذکر و یاد آوری روزی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۱

معلوم بهشتیان بازگشت و فرمود أَذَلِكْ خَيْرٌ نُّزُلًا خیر حاصل. اصل واژه «نزل زیادی در طعام است و در این جا برای حاصل و نتیجه چیزی به طور استعاره آورده شده است. و حاصل رزق معلوم، کامیابی و شادمانی است و حاصل درخت زقوم رنج و عذاب است. و کلمه «نزلا» به عنوان تمیز یا به عنوان حال منصوب است و «نزل» طعامی است که به جای غذای اصلی با آن از مهمان پذیرایی می کنند و یا اولین غذایی است که برای مهمان می آورند، بنا بر این اگر «نزل» به معنای اول باشد، مقصود این است که برای روزی معلوم نتیجه و حاصلی است و برای درخت زقوم نیز نتیجه و حاصلی است و کدام یک از این دو حاصل بهتر است؟ و اگر به معنای دوم باشد مراد این است که رزق معلوم غذای اهل بهشت است و درخت زقوم غذای دوزخیان است و کدام یک از این دو طعام بهتر است؟

فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ خداوند مشرکان را با این درخت آزمایش کرد، زیرا آنها وجود آن درخت را تکذیب کردند. و بعضی از مفسران گویند: آن درخت را عذاب برای آنها قرار دادیم، مانند این که می فرماید: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ روزی که آنها را در آتش عذاب می کنیم.

طَلَعُهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ «طلع» شکوفه یا میوه درخت خرماست. ولی چون درخت زقوم نیز شکوفه‌ای دارد، «طلع» به عنوان استعاره به آن گفته شده است و خداوند برای این که نهایت کراهت و زشتی شکل آن را بیان کند، تشبیه به سر شیطانها فرموده است، زیرا در ذهن انسان شیطان زشت و قبیح است.

برخی از مفسران گویند: شیطان ماری است بزرگ و یالدار که بد منظر و بسیار ترسناک است. برخی دیگر گویند: مقصود از درخت «زقوم» درختی است که عربها به آن «استن» می گویند و بسیار بدبو و تلخ و کریه المنظر است و میوه آن را: رؤس الشیاطین، گویند.

فَإِنَّهُمْ لَأَكْلُونَ مِنْهَا فَمَا لَوْ لَوْ مِنْهَا الْبُطُونَ آن کافران از شکوفه و میوه آن درخت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۲

می خورند و از شدت گرسنگی شکمهای خود را از آن پر می کنند.

ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ آن گاه تشنه می شوند و سپس از آب داغ و سوزانی که آلوده است می نوشند.

ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ سپس بعد از آن که آنها از «زقوم» خوردند و از «حمیم» نوشیدند، آنها را به دوزخ باز می گردانند. و گویا آنها را مانند شترانی که به آبگام می برند، به آبشخور «حمیم» وارد می کنند و سپس به «جحیم» که آتش بر افروخته‌ای است باز می گردانند.

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ آنها تصدیق کردند و دریافتند که پدرانشان از راه حق منحرف و گمراه شدند.

فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ پس آنها با سرعت به دنبال پدران خود می روند و از آنها پیروی می کنند، مقصود این است که پیش از

این کافران که گمراهند بیشتر امت‌های گذشته نیز گمراه بودند و این می‌رساند که در هر دوره‌ای اهل حق از اهل باطل کمتر بوده‌اند. خداوند پس از آن که شرح حال مندرین و پیامبران و سرانجام بد انکار کنندگان آیات حق را بیان فرموده، به بیان داستان نوح و نفرین او به قومش، پس از ناامید شدن وی از هدایتشان، می‌پردازد و می‌فرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۹۶] ص: ۲۹۲

اشاره

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ (۷۵) وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶) وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ (۷۷) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۷۸) سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (۷۹)
 إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۸۰) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۸۱) ثُمَّ أَعْرَفْنَا الْآخِرِينَ (۸۲) وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ (۸۳) إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۴)
 إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ (۸۵) أَإِفْكَاءَ آلِهَتِهِ دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (۸۶) فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۸۷) فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ (۸۸) فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ (۸۹)
 فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ (۹۰) فَرَاغَ إِلَى آلِهِتِهِمْ فَقَالَ أَلَا- تَأْكُلُونَ (۹۱) مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ (۹۲) فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ (۹۳) فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُونَ (۹۴)
 قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ (۹۵) وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (۹۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۳

ترجمه: ص: ۲۹۳

همانا نوح ما را بر یاری خود ندا کرد و ما دعای او را اجابت کردیم و چه خوب اجابت کننده‌ای هستیم. (۷۵)
 و او و خاندانش را از اندوه بزرگ نجات دادیم. (۷۶)
 و فرزندان او را بازماندگان روی زمین قرار دادیم. (۷۷)
 و نام نیک او را در میان آیندگان باقی گذاردیم. (۷۸)
 سلام و درود در میان جهانیان بر نوح باد. (۷۹)
 ما نیکوکاران را این گونه پاداش می‌دهیم. (۸۰)
 چرا که او بحقیقت از بندگان با ایمان ما بود. (۸۱)
 سپس دیگران (غیر از او و پیروانش) را غرق کردیم. (۸۲)
 و به حقیقت از پیروان نوح، در دعوت به توحید، ابراهیم خلیل است. (۸۳)
 به یاد بیاور هنگامی را که ابراهیم با قلب سلیم به پیشگاه پروردگارش آمد. (۸۴)
 هنگامی که به پدر و قومش گفت: اینها چه چیز است که می‌پرستید؟ (۸۵)
 آیا غیر از خدا به سراغ این معبودان دروغین می‌روید؟ (۸۶)
 شما درباره پروردگار جهانیان چه گمان می‌برید؟ (۸۷)
 آن گاه ابراهیم نگاهی به ستارگان افکند. (۸۸)

و گفت من بیمارم (و به مراسم جشن نمی‌آیم) (۸۹)

آنها از او روی بر تافته و به او پشت کردند و به سرعت دور شدند. (۹۰)

او پنهانی وارد بتخانه شد و نگاهی به معبودان آنها کرد و با تمسخر گفت: چرا (از این غذاها) نمی‌خورید؟ (۹۱)
چرا سخن نمی‌گویید؟ (۹۲)

سپس با دست راست و با تبر ضربه‌ای محکم بر بتها زد و جز بت بزرگ همه را درهم جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۴ شکست (۹۳)

آنها با شتاب به سوی او آمدند. (۹۴)

ابراهیم گفت: آیا چیزی را می‌پرستید که با دست خود می‌تراشید؟ (۹۵)

با این که خداوند هم شما را و هم بتهایی را که می‌سازید آفریده است. (۹۶)

تفسیر: ص: ۲۹۴

فَلْنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ما خوب اجابت کننده‌ای هستیم. و لام «فَلْنِعْمَ» جواب قسم محذوف است.

هُمُ الْبَاقِينَ مقصود این است که نسل نوح باقی می‌ماند و بجز آنها همه هلاک و نابود می‌شوند، یا معنا این است که ذریه نوح باقی می‌مانند و تا روز قیامت توالد و تناسل می‌کنند، زیرا تمام مردم از فرزندان نوح هستند: نژاد عرب و عجم از فرزندان سام بن نوح و سیاهان از فرزندان حام بن نوح و ترکها و خزریها و یاجوج و ماجوج از فرزندان یافث بن نوح هستند.

و تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ و در میان امتها این کلمه را برای نوح باقی گذاشتیم و آن این است:

سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ این امتها تا روز قیامت بر نوح سلام و درود می‌فرستند و این سخن کلامی است که حکایت از عبارت پیش است و معنای «عالمین» این است که این تحیت و درود برای جمیع جهانیان ثابت است. و علّت این پاداش عظیم و این کرامت گسترده، که باقی ماندن ذکر او و درود همه جهانیان تا روز قیامت بر اوست، این است که او محسن و نیکوکار بوده و علت محسن بودنش این است که او از بندگان مؤمن بوده است و همه اینها برای این است که مقام ایمان را ارائه دهد.

وَ إِنَّ مِنْ شَيْعَتِهِ لِأِبْرَاهِيمَ مقصود از «شَيْعَتِهِ» کسی است که نوح را در اصول دین پیروی می‌کرده است، یا مراد کسی است که در استواری و پایداری در دین خدا و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۵

شکیبایی در برابر منکرین از او پیروی می‌کرده است.

إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ کلمه «إِذْ» یا به مشایعت که در معنای شیعه است متعلق است و در تقدیر چنین است: و إِنَّ مِّنْ شَايعِهِ عَلَى دِينِهِ و تقواه حین «جاء رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» لِأِبْرَاهِيمَ براستی کسی که نوح را در دین و تقوی پیروی کرد، هنگامی که با قلب سلیم به درگاه خدا رو آورد، ابراهیم است، و یا به فعل محذوف اذکر متعلق است و معنا این است که به یاد آور هنگامی که ابراهیم دلش را برای خدا خالص کرد و از هر چیزی جز خدا پاک ساخت و دلش به هیچ چیز جز خدا تعلق نداشت. و کلمه «جاء» را برای چنین مفهومی مثال قرار داده است.

أَإِفْكَاً آلِهَةٌ دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ کلمه «إِفْكَاً» مفعول له است و در تقدیر چنین است:

أَ تَرِيدُونَ آلِهَةً مِّنْ دُونِ اللَّهِ أَفْكَاءَ أَيَا غَيْرِ از خدا، خدایانی را برای دروغ و باطل بودنشان بر می‌گزینند؟ و به سبب توجه و عنایت به آن مقدم شده است، همچنین بر مفعول به (آلهه) نیز مقدم شده است، زیرا پیش ابراهیم مهمّ این است که به مشرکان بفهماند که در شرکشان بر دروغ و باطل هستند. و رواست که «افکا» مفعول به باشد یعنی به عوض خداوند، افک و دروغی را اراده کرده‌اید.

سپس با گفتن «آلهة» کلمه «افک» را چنین تفسیر کرده است که خدایان شما خود افک و دروغ هستند. و ممکن است که «افکا» حال باشد، یعنی آیا شما جز خدا، خدایانی را اراده کرده‌اید در حالی که همه افک و دروغند.

فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ پس گمان شما به کسی که شایسته عبادت و پرستش است چیست؟ زیرا در حقیقت کسی که پروردگار جهانیان است شایسته است که آنها او را عبادت و پرستش کنند، بنا بر این چه گمان کرده‌اید که به خاطر عبادت بتها پرستش او را ترک کرده‌اید، یا مقصود این است که هیچ چیزی در گمان و وهم، نمی‌تواند مانع پرستش او شود، یا معنا این است که شما چه گمانی می‌کنید و خداوند با شما چه باید بکند در صورتی که غیر او را پرستش می‌کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۶

فَنظَرْنَا فِي النُّجُومِ مقصود از «نجوم» یا علم نجوم و یا کتاب نجوم و یا احکام نجوم است، زیرا آن قوم در علم نجوم وارد شده و به آن می‌پرداختند، در نتیجه گمان کردند که حضرت ابراهیم در علم نجوم نشانه‌ای بر مریضی خود یافته است، بنا بر این گفت من مریضم یعنی مشرف بر مریض شدن هستم. و این نوعی سخن کنایه و توریه است و مقصودش این بوده است که هر کس آخر کارش مرگ باشد، مریض است. و از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام روایت شده که فرمودند: به خدا قسم نه مریض بود و نه دروغ گفت.

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ پس از او رو گرداندند و او را ترک کرده و به سوی عیدگاه و جشنگاه رفتند.

فَرَأَى إِلَى آلِهِمْ آن گاه در پنهانی به بتها توجه کرد و با سخریه و استهزا و به خاطر نکوهش و سرزنش پرستش کنندگان آنها گفت: چرا غذا نمی‌خورید؟ چرا سخن نمی‌گویید؟ أَلَا تَأْكُلُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ.

فَرَأَى عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ پس به بتها رو کرد و آنها را بشدت زد، یا معنا این است که آنها را با دست راست زد، یعنی بسیار سخت و شدید زد، زیرا دست راست قویترین و نیرومندترین دو دست است.

برخی از مفسران گویند: مقصود از یمین قسم است، یعنی زدن به سبب قسم بوده است و آن در این آیه است: تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَانَكُمْ «به خدا قسم من این بتها را با هر تدبیری که بتوانم درهم می‌شکنم» (انبیاء / ۵۷) فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ پس از اتمام کارهای جشن با سرعت به ابراهیم روی آوردند.

کلمه «یزفون» به صورت یزفون نیز خوانده شده است. و این یا به معنای: زفیف النعام، است، یعنی حرکت شتر مرغ که حرکتی است میان دویدن و راه رفتن معمولی و یا از ماده ازف است که به معنای سرعت گرفتن است و یا از ماده ازفه است که به معنای وادار کردن کسی را بر شتاب و سرعت است، یعنی بعضی، بعضی دیگر را به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۷

سرعت و شتاب و می‌داشتند. و به صورت مخفف یزفون نیز خوانده شده است که از ماده وزف یزف می‌باشد.

أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْجِتُونَ حضرت ابراهیم برای مجاب کردن آنها گفت: آیا آنچه را که با دست خود می‌تراشید، پرستش می‌کنید؟ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ در صورتی که خداوند هم شما را و هم بتهایی را که می‌سازید آفریده است. عبارت «و ما تعملون» مانند این است که گویند: نجار، فلان در، یا صندلی را ساخت. یا زرگر آن دستبند و انگشتر را ساخت.

در این موارد منظور ساختن شکل و صورت این چیزهاست نه اصل جوهر و ماده آنها. بتها هم دارای یک اصل و ماده‌ای (مانند سنگ یا چوب‌اند) و دارای شکل و صورتی هستند، بنا بر این آفریننده جوهر و ماده آنها خداوند است ولی شکل دادن و نقش آفرینی آنها به وسیله تراشیدن، مربوط به بت تراش و سازنده آنهاست.

عبارت «ما تعملون» ترجمه و تفسیر جمله «ما تَنْجِتُونَ» است و لفظ «ما» در عبارت «ما تَنْجِتُونَ» موصوله است (نه مصدریه) و در این بحثی نیست و تفاوت گذاشتن میان آن و «مای» در «ما تَعْمَلُونَ» تعسف و زورگویی است [یعنی هر دو موصوله هستند].

[سوره الصفات (۳۷): آیات ۹۷ تا ۱۱۳] ص: ۲۹۷

اشاره

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ (۹۷) فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَشْقَلِينَ (۹۸) وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ (۹۹) رَبُّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰۰) فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (۱۰۱)
 فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمُرُ سَيَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (۱۰۲) فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ (۱۰۳) وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (۱۰۴) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۰۵) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ (۱۰۶)
 وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ (۱۰۷) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۰۸) سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (۱۰۹) كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۱۰) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۱)
 وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۲) وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ (۱۱۳)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۸

ترجمه: ص: ۲۹۸

آنها گفتند آتشخانه مرتفعی برای او بسازید و او را در جهنمی از آتش بیفکنید. (۹۷)
 آنها طرحی برای نابودی ابراهیم ریخته بودند ولی ما آنها را پست و مغلوب ساختیم. (۹۸)
 ابراهیم پس از نجات از نمرود بیان گفت: من به سوی پروردگرم می‌روم که البته هدایتم خواهد فرمود. (۹۹)
 پروردگارا به من از فرزندان صالح عطا فرما. (۱۰۰)
 ما او را به جوانی بردبار و با استقامت مژده دادیم. (۱۰۱)
 هنگامی که با او به مقام سعی و کوشش رسید ابراهیم گفت: فرزندم من در خواب دیدم که باید تو را قربانی کنم در این واقعه تو را چه نظری است؟ گفت: پدرم هر چه دستور داری انجام ده که ان شاء الله مرا از صابران خواهی یافت. (۱۰۲)
 هنگامی که هر دو تسلیم شدند و ابراهیم جبین او را بر خاک نهاد. (۱۰۳)
 او را ندا دادیم که ای ابراهیم. (۱۰۴)
 آنچه را در خواب مأموریت یافتی، انجام دادی، ما نیکوکاران را این گونه پاداش می‌دهیم. (۱۰۵)
 این مسلماً امتحان بزرگ و آشکاری است (که حقیقت حال اهل ایمان را روشن می‌کند). (۱۰۶)
 ما ذبح بزرگی را فدای او کردیم. (۱۰۷)
 و نام نیک او را در اتمهای بعد باقی گذاشتیم. (۱۰۸)
 سلام بر ابراهیم باد. (۱۰۹)
 ما نیکوکاران را این گونه پاداش می‌دهیم. (۱۱۰)
 او (ابراهیم) از بندگان با ایمان ماست. (۱۱۱)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۲۹۹
 ما او را به فرزندش اسحاق که پیامبری شایسته است، بشارت دادیم. (۱۱۲)

ما به او و اسحاق برکت دادیم و از دودمان آنها برخی نیکوکار به وجود آمدند و پاره‌ای آشکارا به خود ستم کردند. (۱۱۳)

تفسیر: ص: ۲۹۹

قَالُوا ائْتُوا لَهُ بُيُوتًا فَأَلْفَوْهُ فِي الْجَحِيمِ هنگامی که نمرودیان، به گمان خود، ابراهیم را [به اتهام شکستن بتها] محکوم کردند گفتند: برای او بنای رفیعی، که جای آتش بسیاری باشد، بسازید. ابن عباس گفته است که دیواری از سنگ ساختند که طول آن سی ذرع و عرض آن بیست ذرع بود و پر از آتش کردند و حضرت ابراهیم را در آن افکندند.

فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَشْقَلِينَ نمرودیان را نابود کردیم و ابراهیم را نجات دادیم و او را سالم نگه داشتیم.

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي ابراهیم گفت: من به جای از سرزمین شام مهاجرت می‌کنم که پروردگارم دستور داده است که به آنجا مهاجرت کنم.

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ مقصود ابراهیم از هبه خداوند، فرزند است، زیرا لفظ:

هبه، بیشتر درباره فرزند گفته می‌شود، گرچه در این آیه درباره برادر هم لفظ هبه آمده است: وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا «و ما از رحمت خود برادرش هارون را به او بخشیدیم» (مریم/ ۵۳) لیکن خداوند در آیه‌های دیگر فرموده است:

وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ «و ما به او یحیی را بخشیدیم». (انبیاء/ ۹۰) وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ «و ما به او اسحاق و یعقوب را عطا کردیم».

(انعام/ ۸۴) فَبَشِّرْنَاهُ بِيُغْلَامٍ حَلِيمٍ بشارت در این جا شامل چند مورد است: اول این که آن فرزند پسر است. دوم این که به سن بزرگی می‌رسد. سوم این که به صفت شکیبایی و بردباری توصیف شده است و چه شکیبایی و حلمی از این بزرگتر و بالاتر است که چون پدرش امر قربانی و ذبح شدن را به او گوشزد کرد گفت: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۰

و سپس تسلیم امر خداوند شد.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ کلمه «معه» بیان عبارت محذوف است، گویا هنگامی که خدا فرمود: چون اسماعیل به حدی رسید که توانست [بین صفا و مروه] سعی کند پرسیده شد با چه کسی؟ جواب داده شده است «معه» با پدرش و این هنگامی که ابراهیم در خواب دید که باید پسرش را قربانی کند، اسماعیل نوجوانی سیزده ساله بود.

قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ چون خواب پیامبران وحی است، ابراهیم این عبارت را گفت. و بهتر است بگوییم وحی در بیداری شده است، لیکن در خواب تعبّد و تأکید بر آن بوده است.

فَمَا نَظَرُ مَاذَا تَرَىٰ بنگر چه نظر می‌دهی؟ یا چه رأی و نظری داری؟ بنا بر این کلمه «ماذا» در محلّ نصب و به جای یک اسم است و بنا بر معنای اول «ذا» به معنای «الذی» است. یعنی: رأی تو چه چیز است؟

لفظ «ما» مبتدا و موصول وصله‌اش خبر آن است و به صورت: ماذا تری، به ضمّ «تاء» و کسر «راء» خوانده شده و مقصود این است که آیا در آنچه باید تحمّل کنی استوار و پایداری یا سست و بی‌تابی.

قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ عبارت «ما تُؤْمَرُ» یا در اصل: ما تؤمر به، بوده است که کلمه «به» حذف شده چنان که در این شعر حذف شده است: أَمْرَتِكَ الْخَيْرُ فافعل ما أمرت «۱» [که ما امرت به بوده است]. یا در اصل أمرک بوده است که اضافه مصدر به مفعول است و مأمور به نیز امر نامیده شده است.

فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ علی علیه السلام و ابن عباس، سلّم خوانده‌اند و هر گاه کسی در برابر امر خدا تواضع کرد و به آن گردن نهاد گویند: سلّم، یا أسلم، یا استسلم لأمر الله

۱- تو را به نیکی امر می‌کنم پس آنچه را امر شده‌ای انجام ده.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۱

و حقیقت معنا این است که ذات و نفس خودش را برای خدا خالص و سالم کرد.

قتاده گفته است: أسلما یعنی پدر، فرزندش را و فرزند، جان خودش را تسلیم کرد.

جواب «لَمَّا» حذف شده و تقدیر آن چنین است فَلَمَّا أَسْلَمَا وَ تَلَّ لِلجِبِينِ وَ نَادِيَنَاهُ أَنْ يَا اِبْرَاهِيمَ قَدْ صَدَقْتَ الرَّؤْيَا هَنَگَامِي كَمَا اِبْرَاهِيمَ تَسْلِيمٌ شَدَّ وَ چنين کارهایی را انجام داد که قابل توصیف نیست از قبیل شکر و سپاس آنها خداوند را به سبب نعمتهایی که به آنها عطا فرمود، و دفع بلای بزرگی که به آنها روی آورده بود و نیز به دست آوردن ثواب و خشنودی خدا و عوضهای با ارزشی که نصیب آنها شد، بعد از همه اینها گفتیم ای ابراهیم مأموریت خود را انجام دادی.

واژه «تَلَّ» به معنای صرع و به زمین افکندن است. گویند پیشانی فرزند را بر زمین گذاشت تا صورت او را نبیند و دستخوش رقت و مهر پدری نگردد.

قَدْ صَدَقْتَ الرَّؤْيَا آنچه را که در خواب به تو امر شده بود انجام دادی.

إِنَّا كَذَلِكْ نَعْجِزِي الْمُحْسِنِينَ این آیه علت است برای نعمتهایی که خداوند به آنها عطا فرموده بود، از گشایش و فرج پس از بلاها و سختیها.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ مقصود این است که این امتحان آشکار و رنج سختی است که سخت‌تر از آن نیست یا معنا این است که این آزمایش آشکاری است که به وسیله آن بندگان خالص از دیگران جدا و مشخص می‌شوند.

وَ قَدْ بَدَأْنَا بِذَبْحِ عَظِيمٍ مقصود از «ذبح» آن حیوانی است که آماده و مهیا شده که ذبح و قربانی شود و منظور از «عظیم» بزرگی جثه و چاقی آن است. خداوند عزّ و جلّ ذاتی است که برای او فدا می‌شود، زیرا او امر به ذبح کرده است و ابراهیم علیه السلام فدا کننده است، خداوند قوچی را برای او فرستاد تا آن را فدای اسماعیل و به جای او قربانی کند. و چون خداوند آن چیزی را که ممکن است فدا شود عطا فرمود، فدا را، به سبب هدیه کردن، به خود نسبت داد و فرمود «وَ قَدْ بَدَأْنَا...»

مفسران در «ذبح» و آن کسی که می‌بایستی قربانی شود اختلاف کرده و دو قول ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۲

گفته‌اند: یکی از دو قول این است که ذبیح حضرت اسحاق است لیکن آنچه از روایتها بیشتر فهمیده می‌شود این است که ذبیح حضرت اسماعیل بوده است و این گفتار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز آن را تأیید می‌کند که فرمود:

أَنَا ابْنُ الذَّبِيحِينَ

من فرزند دو ذبیح «۱» و همچنین مؤید این مطلب است گفتار خدای سبحان که پس از داستان ذبح فرموده: وَ بَشَّرْنَا بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ در این جا ناگزیر مضاف محذوفی در تقدیر است و اصل آن: وَ بَشَّرْنَا بِوَجُودِ اسْحَاقَ بُوْدَةً اسْتِ وَ كَلِمَةً «نَبِيًّا» حَالِي اسْتِ كَمَا مَقْدَّرَ شَدَّ اسْتِ در آینده تحقق یابد، یعنی اسحاق به وجود می‌آید در حالی که پیامبری او مقدر شده است و عامل در حال همان کلمه وجود است نه فعل بشارت در عبارت: فَبَشَّرْنَا وَ اِبْنِ مَوْرَدٍ مَانَدُ اِبْنِ آيَةِ اسْتِ: فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ «در بهشت در آید جاودانه» (زمر / ۷۳). کلمه «صالحین» حال دوّمی است که برای تمجید و ستایش گفته شده است، زیرا هر پیامبری ناچار از صالحان است.

وَ بَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ عَلَى إِسْحَاقَ بَرَكَاتٍ خَيْرٍ وَ خَوِيْبِيَّيْنِ رَا كَمَا بِهٖ اَنْ دُو عَطَا كَرَدِيْمٌ ثَابِتٌ وَ دَائِمِيٌّ قَرَارٌ دَادِيْمٌ. وَ مَمْكَنٌ اسْتِ كَمَا مَرَادُ زِيَادِي فرزندان و دوام و بقای آنها در قرنهای متمادی تا روز قیامت باشد.

اشاره

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ (۱۱۴) وَ نَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۱۱۵) وَ نَصَرْنَا هُمَا فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ (۱۱۶) وَ آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ (۱۱۷) وَ هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۱۸)
وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ (۱۱۹) سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ (۱۲۰) إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۲۱) إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۲۲)

۱ مقصود حضرت اسماعیل و عبد الله، پدر پیامبر است، که فرار بود هر دو ذبح شوند م.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۳

ترجمه: ص: ۳۰۳

ما به موسی و هارون نعمت سنگینی بخشیدیم (۱۱۴)
آنها و قومشان را از بلاى بزرگ فرعونیان، نجات دادیم. (۱۱۵)
و آنها را یاری کردیم تا بر دشمنان خود، فرعونیان، پیروز شدند. (۱۱۶)
ما به آن دو کتابی با بیان روشن عطا کردیم. (۱۱۷)
هر دو را به راه راست هدایت کردیم. (۱۱۸)
و نام نیک آنها را در آیندگان باقی گذاردیم. (۱۱۹)
سلام و درود خدا بر موسی و هارون باد. (۱۲۰)
ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم که به موسی و هارون دادیم. (۱۲۱)
هر دو از بندگان خاص و با ایمان ما بودند. (۱۲۲)

تفسیر: ص: ۳۰۳

مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ مقصود از «کرب عظیم» تسلط فرعونیان بر آنها و به کار گرفتشان در کارهای سخت و پر زحمت است.
وَ نَصَرْنَا هُمَا ضَمِير «هم» به موسی و هارون و به قوم آنها بر می گردد، هم چنان که می فرماید: وَ نَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا.
الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ کتابی با بیانی بسیار بلیغ و روشن به آنها عطا کردیم و آن تورات است.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۳۲] ص: ۳۰۳

اشاره

وَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَمِنَ الْمُتَّوِّبِينَ (۱۲۳) إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ (۱۲۴) أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ (۱۲۵) اللَّهُ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ (۱۲۶) فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۲۷)
إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ (۱۲۸) وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۲۹) سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (۱۳۰) إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۳۱) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۳۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۴

ترجمه: ص: ۳۰۴

مسلماً یاس از رسولان ما بود. (۱۲۳)
 به یاد آور هنگامی که به قومش گفت: آیا تقوی پیشه نمی‌کنید. (۱۲۴)
 آیا بت «بعل» را خدا می‌خوانید و بهترین آفریننده را رها می‌سازید؟ (۱۲۵)
 خدایی که پروردگار شما و پروردگار نیاکان شماست. (۱۲۶)
 اما آنها رسالت او را انکار کردند ولی بی‌تردید همگی، برای عذاب، در دادگاه عدل الهی احضار می‌شوند. (۱۲۷)
 جز بندگان خالص خدا. (۱۲۸)
 ما نام نیک او (الیاس) را در میان امت‌های آینده برقرار کردیم. (۱۲۹)
 سلام بر یاسین. (۱۳۰)
 ما نیکوکاران را این گونه پاداش می‌دهیم که به یاس دادیم. (۱۳۱)
 او از بندگان خاص و با ایمان ماست. (۱۳۲).

تفسیر: ص: ۳۰۴

مفسران در شخص یاس اختلاف کرده‌اند، برخی گویند: او ادریس پیامبر است بعضی گویند: او پیامبری از بنی اسرائیل از فرزندان هارون بن عمران پسر عموی یسع است پاره‌ای دیگر گویند: او یسع را در بنی اسرائیل جانشین خود کرد و خداوند او را بالا برد و به او بالهایی عطا فرمود که یک انسان زمینی به صورت یک فرشته آسمانی در آمد برخی گویند: یاس صاحب بیابانهاست و خضر صاحب جزیره‌هاست و هر روز «عرفه» در صحرای «عرفات» جمع می‌شوند.
 أَتَدْعُونَ بَعْلًا «بعل» نام بتی از آنها بود که آن را پرستش می‌کردند.
 اللَّهُ رَبُّكُمْ کلمه «الله» را، بنا بر این که مبتدا باشد، به رفع و بنا بر این که بدل باشد به نصب خوانده‌اند.
 فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ بی‌تردید آنها برای حساب یا برای عذاب یا ورود در آتش، احضار می‌شوند.
 إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ از آن قوم کسانی که خدا را خالص پرستش کردند، برای احضار و عذاب، مستثنی شده‌اند.
 سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ کلمه «الیاسین» لغتی است به معنای: یاس، و هر دو به یک ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۵
 معناست.

ابن مسعود و اعمش، و إنّ ادریس و علی ادراسین، خوانده‌اند و شاید در زبان سریانی برای زیاد شدن «یاء» و «نون» معنای خاصی باشد و اگر این کلمه جمع می‌بود مسلماً با الف و لام تعریف گفته می‌شد. این عبارت به صورت «آل یسین» نیز خوانده شده است.
 در قرآن کلمه «آل» جدای از «یاسین» یافت شده است و جدا بودنش دلالت دارد که «آل» هم چنان که ابو علی فارسی گفته است، لفظی است که مصغّر آن اهیل است.

از ابن عباس نقل شده است که مقصود از آل یاسین خاندان حضرت محمد است، زیرا یاسین یکی از نامهای آن حضرت است.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۴۸] ص: ۳۰۵

اشاره

وَإِنَّ لَوْطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۳) إِذِ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۳۴) إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ (۱۳۵) ثُمَّ دَمَرْنَا الْأَخْرِينَ (۱۳۶) وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ (۱۳۷)
 وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۳۸) وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۹) إِذِ ابْتِغَىٰ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (۱۴۰) فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ (۱۴۱)
 فَالْتَقَمَهُ الْخُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (۱۴۲)
 فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (۱۴۳) لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴۴) فَتَيَدُّنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَيْقِيمٌ (۱۴۵) وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ
 يَقْطِينٍ (۱۴۶) وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (۱۴۷)
 فَأَمَّنُوا فَمَرَّغْتَهُمْ إِلَىٰ جِيبٍ (۱۴۸)

ترجمه: ص: ۳۰۵

لوط از رسولان ما بود. (۱۳۳)

به یاد آور زمانی را که ما خواستیم قوم او را هلاک کنیم، او و همگی خاندانش را نجات ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۶ دادیم. (۱۳۴)

مگر پیر زنی که در میان قومی که هلاک شدند باقی ماند [و مانند آنها هلاک شد]. (۱۳۵)
 سپس همه را نابود ساختیم. (۱۳۶)

و شما پیوسته صبحگاهان بر دیار ویران آنها می گذرید. (۱۳۷)

و شبانگاه آیا باز هم نمی اندیشید. (۱۳۸)

و یونس از رسولان ما بود. (۱۳۹)

به خاطر بیاور زمانی را که او به سوی کشتی پر جمعیتی گریخت. (۱۴۰)

و با آنها قرعه افکند و به نام او اصابت کرد و مغلوب شد. (۱۴۱)

او را به دریا افکندند و ماهی عظیمی او را به کام کشید در حالی که شایسته سرزنش بود. (۱۴۲)

و اگر او از تسبیح کنندگان نبود. (۱۴۳)

تا روز قیامت در شکم ماهی می ماند. (۱۴۴)

باز یونس را از شکم ماهی به سرزمین خشک و خالی از گیاه افکندیم در حالی که بیمار بود. (۱۴۵)

و بر فراز سرش بوته کدویی رویانندیم [تا در سایه برگهایش آرامش یابد]. (۱۴۶)

و باز او را به سوی قوم یکصد هزار نفری یا افزون بر آن، به رسالت فرستادیم. (۱۴۷)

آنها ایمان آوردند ما هم آنها را تا مدت معلومی از مواهب زندگی بهره مند ساختیم. (۱۴۸)

تفسیر: ص: ۳۰۶

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ هنگامی که برای تجارت به شام می روید، هر صبح و شام بر منزلهای ویران آنها می گذرید. «مصبحین» یعنی در حالی که داخل در صبح می شوید.

وَ بِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

کلمه «باللیل» عطف بر «مصبحین» است، یعنی داخل در شب می‌شوید و آیا با دیدن این ویرانه‌ها عبرت نمی‌گیرید و اندیشه نمی‌کنید؟

إِذْ أَتَى إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ

واژه «ابق» به معنای فرار کردن است، یعنی از ترس این که عذابی بر قومش نازل بشود و او هم در میان آنها باشد [و به عذاب گرفتار شود] به سوی کشتی پر از جمعیت و بار فرار کرد.

فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ

آن گاه قرعه افکندند و او از مغلوبین بود، یعنی قرعه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۷

به نام او اصابت کرد و او را در دریا افکندند.

فَالْتَقَمَهُ الْخُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ پس ماهی بزرگی او را بلعید (یک لقمه کرد) در حالی که او، چون بدون دستور خداوند از میان قومش بیرون رفته بود، شایسته ملامت و سرزنش بود.

مِنَ الْمُسَبِّحِينَ کسانی که خداوند را به تسبیح و تقدیس بسیار یاد می‌کنند.

لَلْبَيْتِ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ مقصود این است که در شکم ماهی، در حالی که زنده بود، تا روز بعث درنگ می‌کرد. «۱» قتاده گفته است: شکم ماهی تا روز قیامت، قبر اوست.

فَتَيَذَّنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَيْقِيمٌ عبارت «فَتَيَذَّنَاهُ» یعنی او را افکندیم و واژه «عراء» به معنای سرزمینی است که خالی از گیاه و درخت باشد. مقصود این است که او را، در حالی که بیمار بود، در سرزمینی که خالی از گیاه و درخت بود افکندیم.

شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ واژه «يَقْطِينٍ» به معنای هر گیاهی است که بدون ساقه روی زمین گسترده می‌شود مانند بوته خربزه و خیار و برخی گویند: منظور بوته کدو تنبل است و فایده‌اش این است که مگس نزدیک آن جمع نمی‌شود. پاره‌ای دیگر گویند:

زیتون است و بعضی گویند: مقصود موز است که برگهایش او را می‌پوشاند و شاخه‌هایش بر او سایه می‌افکند و از میوه‌هایش افطار می‌کند.

وَ أَتَيْنَاهُ عَلَيْهِ این عبارت به معنای: انبثنا فوقه، می‌باشد. هم چنان که خیمه بالای سر انسان کشیده می‌شود.

وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ قِتَادَةَ گفته است: خداوند او را به سوی مردم نینوا از

۱- قال الزمخشري: الظاهر لبثه فيه حيا الى يوم البعث: ظاهر عبارت این است که در حالی که زنده بود در شکم ماهی تا روز بعث درنگ می‌کرد. و اما ما نقل عن قتاده فهو خلاف الظاهر لا يصار إليه ما لم يدل دليل عليه (و اما آنچه قتاده گفته است خلاف ظاهر است و تا دلیلی بر آن دلالت نکند عبارت آن را نمی‌رساند).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۸

سرزمین موصل فرستاد.

أَوْ يَزِيدُونَ مقصود این است که در نظر بیننده‌ای زیادتر می‌آمد و هر گاه ناظری به آنها می‌نگریست، می‌گفت تعداد آنها صد هزار یا بیشتر است. امام صادق علیه السلام «و یزیدون» با «واو» خوانده است.

فَمَا مَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ آنها ایمان آوردند و توبه کردند بنا بر این ما نیز آنها را تا رسیدن اجل طبعیشان، از زندگی بهره‌مند ساختیم. احتمال دارد که یونس برای قوم دیگری غیر از قوم خودش و یا برای همان قوم اولی خودش، به رسالت فرستاده شده باشد.

اشاره

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبُنُونَ (۱۴۹) أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ (۱۵۰) أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ (۱۵۱) وَلَدَّ اللَّهُ
وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۵۲) أَضْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ (۱۵۳)
مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۱۵۴) أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۱۵۵) أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ (۱۵۶) فَأَتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۵۷) وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَ
بَيْنَ الْجَنَّةِ نَسْبًا وَلَقَدْ عَلِمْتِ الْجِنَّةَ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۵۸)
سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ (۱۵۹) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۶۰)

ترجمه: ص: ۳۰۸

(ای رسول ما) از این مشرکان (که فرشتگان را دختران خدا می‌خوانند) پیرس آیا پروردگار تو دخترانی دارد و برای آنها پسرانی
است؟ (۱۴۹)

آیا ما فرشتگان را به صورت دختران آفریدیم و آنها ناظر و شاهد بودند؟ (۱۵۰)
بدان که آنها بر خدا تهمت و دروغی بزرگ بسته‌اند و می‌گویند: (۱۵۱)
خدا را فرزند می‌باشد، ولی قطعاً دروغ می‌گویند. (۱۵۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۰۹

آیا خدا دختران را بر پسران ترجیح داده؟ (۱۵۳)

شما چرا چنین جاهلانه حکم می‌کنید؟ (۱۵۴)

آیا متذکر نمی‌شوید؟ (۱۵۵)

آیا شما بر عقیده خود دلیل روشنی دارید؟ (۱۵۶)

کتاب و برهاتتان را بیاورید اگر راست می‌گویید. (۱۵۷)

آنها میان خدا و جنّ نسبت و خویشی قائل شده‌اند در حالی که جنّیان می‌دانستند که این بت پرستان در درگاه الهی برای کيفر
احضار می‌شوند. (۱۵۸)

پاک و منزّه است خدا از توصیفی که آنها می‌کنند. (۱۵۹)

مگر بندگان خالص خدا. (۱۶۰)

تفسیر: ص: ۳۰۹

فَاسْتَفْتِهِمْ این عبارت به مانند خودش [فاستفتهم آیه ۱۱] در همین سوره، عطف شده است، هر چند میان آن دو فاصله زیادی است.
خدا در آن جا رسولش را امر فرمود از قریش سؤال کند که چرا زنده شدن روز قیامت را انکار می‌کنند؟ سپس با اتصال و تناسب
برخی از عبارتها با بعضی دیگر، کلام ادامه می‌یابد و پس از آن باز خداوند به پیامبرش امر می‌فرماید که از مشرکان علت این
تقسیم نادرست و غیر عادلانه را بپرسد که چرا با این که آنها از وجود دختر کراهت داشتند و آنها را زنده به گور می‌کردند در عین
حال دختران را برای خدا قرار دادند و پسران را برای خودشان، زیرا می‌گفتند: الملائكة بنات الله فرشتگان خدا هستند.

أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ عبارت «أَمْ خَلَقْنَا» در اصل: بل أخلقنا...

بوده است یعنی آیا ما فرشتگان را دختر آفریدیم و هنگامی که ما آنها را آفریدیم، مشرکان شاهد و حاضر بودند؟ پس با این که ندیده‌اند چگونه می‌گویند آنها دخترند؟

مشرکان با این گفتارشان مرتکب سه گونه گناه شدند: اول این که خدا را جسم دانستند، زیرا تولد فرزند مخصوص اجسام است، دوم این که خودشان را بر خداوند برتری دادند، زیرا پسر را برای خود اختیار کردند و دختر را برای خدا، سوم این که با دختر دانستن فرشتگان، آنها را پست و کوچک شمره‌اند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۰

أَصِطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ کلمه «أصطفی» در اصل: أ اصطفی، بوده است که همزه استفهام بر همزه وصل داخل شده و همزه وصل حذف شده است مانند این شعر ذی الزمه:

استحدث الركب عن اشياهم خبرام راجع القلب من أطرا به طرب
در این جا کلمه «استحدث» در اصل: أ استحدث، بوده است.

ما لکم کیف تحکمون چه چیز باعث شده است که شما برای خدا به دختران حکم کنید و برای خودتان به پسران.
أفلا تذکرون آیا اندیشه نمی‌کنید که چنین سخنی را نگوید.

أم لکم سلطان مبین آیا حجت و دلیلی از آسمان برای شما نازل شده است که ملائکه دختران خدا هستند؟ بنا بر این آن کتابی را که در این خصوص از آسمان برای شما فرستاده شده است بیاورید.

و جعلوا بیته و بین الجنة نسیباً و چون آنها گمان می‌کردند که فرشتگان، دختران خداوندند، با این حرف جنسیت جامع و همانندی برای خدا و فرشتگان، ثابت کردند. و چون فرشتگان از دیده پنهانند و با چشم دیده نمی‌شوند، «جنه» نامیده شده‌اند. برخی از مفسران گویند: این عبارت سخن زندیقان است که می‌گفتند:

خداوند خالق خیر و شیطان خالق شر است.

و لقد علمت الجنة انهم لمخضرون فرشتگان می‌دانند که آنها دروغ می‌گویند و به سبب همین دروغ و تهمتشان برای عذاب در آتش احضار می‌شوند.

سبحان الله عما یصفون سپس خداوند خودش را از آنچه به او نسبت داده‌اند پاک و منزّه می‌کند.

إلا عباد الله المخلصین این عبارت، استثنای منقطع از «واو» در «یصفون» است، یعنی مشرکان خداوند را به چنین چیزهایی توصیف می‌کنند، لیکن مخلصان و بندگان خالص، خدا را از این گونه صفتها پاک و منزّه می‌دانند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۱

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۸۲] ص: ۳۱۱

اشاره

فانکم و ما تعبّدون (۱۶۱) ما أنتم علیه بفاتین (۱۶۲) إلا من هو صال الجحیم (۱۶۳) و ما منّا إلا له مقام معلوم (۱۶۴) و انّا لنحن الصّافون (۱۶۵)

و انّا لنحن المسبّحون (۱۶۶) و ان كانوا ليقولون (۱۶۷) لو ان عندنا ذکراً من الاولین (۱۶۸) لکنّا عباد الله المخلصین (۱۶۹) فکفروا به فسوف یعلمون (۱۷۰)

و لقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین (۱۷۱) انهم لهم المنصورون (۱۷۲) و ان جندنا لهم الغالبون (۱۷۳) فتولّ عنهم حتی حین (۱۷۴)

وَ أَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۵)
 أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ (۱۷۶) فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ (۱۷۷) وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ (۱۷۸) وَ أَبْصَرَ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ
 (۱۷۹) سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۸۰)
 وَ سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ (۱۸۱) وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۸۲)

ترجمه: ص: ۳۱۱

شما و آنچه پرستش می کنید. (۱۶۱)
 هرگز نمی توانید کسی را مفتون و گمراه کنید. (۱۶۲)
 مگر کسانی که بخواهند [با اختیار خود] در آتش دوزخ بسوزند. (۱۶۳)
 هر یک از ما (فرشتگان) مقام معلومی داریم. (۱۶۴)
 و همه، برای اطاعت خدا، به صف ایستاده ایم. (۱۶۵)
 و ما همگی تسبیح او می گوئیم. (۱۶۶)
 و کافران پیوسته می گفتند. (۱۶۷)
 اگر یکی از کتابهای پیشینیان نزد ما بود. (۱۶۸)
 ما از بندگان با اخلاص خدا بودیم. (۱۶۹)
 البته دروغ می گفتند، زیرا قرآن بر آنها نازل شد. آنها به آن کافر شدند ولی بزودی نتیجه کار خود را خواهند دانست. (۱۷۰)
 وعده قطعی ما برای بندگان آنی که به رسالت فرستادیم از پیش مسلم شده است. (۱۷۱)
 که آنها یاری می شوند. (۱۷۲)
 و همواره سپاه ما بر دشمن پیروز است. (۱۷۳)
 و اینک از آنها روی بگردان تا زمان معینی. (۱۷۴)
 و وضع آنها را در عناد و اصرار به انکار بنگر و آنها بزودی نتیجه این کار خود را می بینند. (۱۷۵)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۲
 آیا کافران برای عذاب ما شتاب می کنند؟ (۱۷۶)
 اما هنگامی که عذاب ما در اطراف آنها فرود آید صبحگاهان بدی خواهند داشت. (۱۷۷)
 و از آنها تا زمان معینی روی بگردان. (۱۷۸)
 و وضع آنها را بنگر، آنها هم بزودی نتیجه کار خود را می بینند. (۱۷۹)
 پاک و منزّه است پروردگار تو، پروردگار مقتدر و بی همتا، از توصیفهایی که آنها می کنند. (۱۸۰)
 و سلام الهی بر رسولان. (۱۸۱)
 و حمد و ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است. (۱۸۲)

تفسیر: ص: ۳۱۲

مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ضَمِير در «علیه» به خدای عزّ و جلّ بر می گردد و معنا این است که شما و معبودهایتان همگی، نمی توانید احدی

را نسبت به خداوند گول بزیند و گمراه کنيد. چنان که هر گاه کسی زنی را نسبت به مردش گمراه کند گویند:

فلانی زن فلانی را نسبت به او اغوا و گمراه کرد.

إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ به جز کسی را که پیشتر در علم خدا گذشته است که به سبب کارهای زشتش شایسته سوختن در جهنم است.

و محتمل است که حرف «او» در عبارت «وَمَا تَعْبُدُونَ» به معنای «مع» باشد، در این صورت آیه جمله مستقلی است و سکوت بر آن جایز است چنان که گویی: کلّ رجل و ضیعتہ: هر مردی با دست آوردهایش، بنا بر این معنای عبارت شما با آنچه می‌پرستید این است که شما با بت پرستیان، یا شما با همانندهای خود و ضمیر در «علیه» به کلمه «ما» در عبارت «وَمَا تَعْبُدُونَ» بر می‌گردد و مقصود این است که شما نمی‌توانید پرستیدن بت‌هایتان را به کسی تحمیل و او را گمراه کنید به جز کسی را که به اختیار خود دوزخ را برگزیده است و مانند شما در آن می‌سوزد.

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ تقدیر عبارت: و ما منّا ملک ...، بوده که موصوف حذف شده و صفت به جای آن آمده است. هم چنان که شاعر گفته است: انا بن جلا و طلاع

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۳

الثّنايا «۱» که در تقدیر انا بن رجل ... بوده است. و مقصود از «مقام معلوم» جایی است در آسمانها که مقرّر شده فرشتگان در آن جا خداوند را عبادت کنند، یا مقصود این است که در عبادت مقام و اندازه معینی است که خداوند به آنها دستور داده است و از آن تجاوز نمی‌کنند چنان که در روایت آمده است که بعضی از فرشتگان همیشه در سجودند و رکوع نمی‌کنند و بعضی در رکوعند و قیام نمی‌کنند.

لَنَحْنُ الصّٰفّٰوْنَ «صافّون» یعنی همیشه در حال صف هستیم و مقصود این است که با قدم‌هایمان برای نماز صف بسته‌ایم و یا معنا این است که با بال‌های خود در اطراف عرض صف بسته‌ایم و مؤمنان را دعا می‌کنیم و یا منظور این است که در هوا صف بسته‌ایم و منتظر دستورهای خداوندیم.

برخی گویند: از هنگامی که این آیه نازل شد، مسلمانان در نماز صف بستند و هیچ ملّتی جز مسلمانان در نماز صف نمی‌بندند.

وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ مقصود از «مَسْبُحُونَ» نماز گزاران، یا یادکنندگان خداوند به پاکی است.

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ حرف «إِنْ» در این جا مخففه از مثقله است و مقصود مشرکان قریشند که می‌گفتند «لو أن عندنا ذکرا» اگر کتابی از کتابهای رسولان پیشین، مانند تورات و انجیل، پیش ما بود قطعاً عبادت خود را خالص برای خدا انجام می‌دادیم و هیچ مخالفتی نمی‌کردیم. پس قرآن، کتابی که بزرگترین کتابهای آسمانی و در میان آنها معجزه بود، برای مشرکان آمد.

فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ پس آنها به قرآن کافر شدند و بزودی عاقبت و نتیجه کفر خود را خواهند دانست.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا ... مقصود از «کلمه، عبارت» «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ وَإِنَّ جُنَدَنَا

۱- من فرزند مردی هستم که شجاعت او آشکار است و برای کارهای سخت برگزیده می‌شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۴

لَهُمُ الْغَالِبُونَ» می‌باشد. هر چند این عبارتها دارای کلمه‌های زیادی هستند ولی چون یک معنا را بیان می‌کنند و به منزله یک کلمه هستند، خداوند آنها را کلمه نامید.

إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ ضمیر «هم» در «لَهُم» ضمیر فصل است و مقصود نوید و مزدهای است که خداوند به رسولان خود داده است که آنها در دنیا و آخرت بر دشمنان خود پیروز می‌شوند.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَيْثِي حِينَ يَسْ مِنْهَا اعراض کن و تا زمان کمی از آنها رو بگردان و آن زمان، مدتی است که از جنگ دست بر می‌دارند.

وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ و به آنها و آنچه درباره آنها از قتل و اسارت در این دنیا و عذاب دردناک در آخرت، انجام می‌شود. بنگر و نگاه کن. و آنها هم بزودی آنچه را درباره تو از پیروزی در این دنیا و ثواب و نعمتهای آن دنیا، انجام می‌شود، خواهند دید. مقصود از امر به دیدن وعده‌ای که مورد انتظار است، در زمان حال، این است که آن «موعود منتظر» ناگزیر اتفاق می‌افتد و وقوع آن نزدیک است و گویی جلو دو چشم تو است. در این بیان تسلیت و دلجویی از پیامبر صلی الله علیه و آله است. عرب عادت داشت که برای غارت دشمنان، هنگام صبح یورش می‌کرد و این عبارت بر اساس عادت عربها گفته شده است و گویا عذابی که به خانه آنها نازل می‌شود سپاه دشمنی است که به خانه آنها حمله کرده است و از چهار طرف برای غارت یورش آورده است. خداوند نیز عادت را بر این گذاشته است که امتهای آنها را هنگام صبح عذاب کند چنان که فروده است: إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ «همانا وعده ایشان صبح است آیا صبح نزدیک نیست» (هود / ۸۱).

معنای عبارت «فساء صباح المنذرین» این است که صبح انداز شدگان چه صبح بدی است و همچنین صبح مشرکان. وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ این آیه تکرار شده است تا تسلیت دیگری برای پیامبر صلی الله علیه و آله و ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۵ تأکیدی برای حصول وعده‌ها باشد و برخی از مفسران گویند: مقصود از یکی، دنیا و از دیگری، آخرت است. وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ حذف مفعول در این آیه فایده بسیاری دارد و بیانگر این است که [ای پیامبر] انواع شادمانی که برای توست و انواع عذاب و ناگواریها که برای کافران است، به اندازه‌ای است که قابل توصیف نیست. سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ چون عزت مخصوص خداوند است کلمه «رب» به «العزّة» اضافه شده است و گویا فرموده است: ذوا العزّة، صاحب و مالک عزت است و هیچ عزتی برای کسی نیست مگر این که خداوند مالک آن است چنان که می‌فرماید: وَ تَعَزَّوْا مِنْ تَشَاءٍ «هر کس را که بخواهد عزیز می‌کند» (آل عمران / ۲۶) از علی علیه السلام روایت شده است که فرمود: هر کس می‌خواهد پیمانہ اجرش در روز قیامت کامل و پر باشد باید آخرین گفتار وی در مجلسش این باشد که بگوید: سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ... «۱» تا آخر سوره.

-۱

من اراد أن يكتال بالمكيال الأوفى فليكن آخر كلامه في مجلسه سبحان ربك رب العزّة عَمَّا يصفون ...

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۶

سوره «ص» ص: ۳۱۶

اشاره

این سوره مبارکه در مکه نازل شده و پیش کوفیان دارای ۸۸ آیه است و پیش غیر کوفیان (بصریان - حجازیان - شامیان) ۸۶ آیه است که آیه «ذی الذکر» و آیه «غواص» (۳۷) را با آیه بعدی یک آیه می‌دانند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۱۶

ابی بن کعب از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که فرمود: هر کس سوره «ص» را بخواند به اندازه وزن هر کوهی که

خدا مسخر داود فرموده است، حسنه به او داده می‌شود. (۱)

در حدیثی دیگر از امام باقر علیه السلام چنین آمده است: هر که سوره «ص» را در شب جمعه بخواند، خداوند از خیر دنیا و آخرت آن اندازه به او می‌بخشید که به هیچ کس، جز پیامبران مرسل و فرشتگان مقرب، عطا نکرده است و خداوند او را و هر کسی را که از خانواده‌اش بخواند، وارد بهشت می‌کند. (۲)

۱-

من قرء سورة «ص» اعطى من الأجر بوزن كل جبل سخره الله لداود حسنات.

۲-

من قرء سورة «ص» فى ليلة الجمعة أعطى من خير الدنيا والآخرة ما لم يعط أحد من الناس إلا نبى مرسل او ملك مقرب و أدخله الجنة و كل من احب من أهل بيته.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۷

[سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۸] ص: ۳۱۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ص وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَ شِقَاقٍ (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَ لَاتَ حِينَ مَنَاصٍ (۳) وَ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنذِرٌ مِنْهُمْ وَ قَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (۴)

أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ (۵) وَ انطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امشُوا وَ اضْبُرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ (۶) ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ (۷) أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابَ (۸)

ترجمه: ص: ۳۱۷

«ص» یا رمزی است میان خدا و رسولش و یا اشاره است به «صاد» های صمد و صانع و صادق از نامهای خداوند. سوگند به قرآنی که صاحب ذکر است. (۱)

[که محمد رسول بر حق و قرآن مجید معجزه اوست]. لیکن کافران در مقام سرکشی و عداوت‌اند (۲)

ما ملتها و قومهای بسیاری را پیش از آنها نابود کردیم و به هنگام فرستادن عذاب فریادها کردند، ولی زمان نجات گذشته بود. (۳)

مشرکان مکه تعجب کردند که پیامبر بیم دهنده‌ای از میان آنها برخاسته و کافران گفتند: این ساحری دروغگوست. (۴)

آیا او به جای این همه خدایان خدای واحدی قرار داده؟ این براستی چیز عجیبی است. (۵)

پیشوایان آنها بیرون آمدند و گفتند بروید و در پرستش خدایان خود ثابت باشید که این روشی مطلوب است. (۶)

ما هرگز چنین چیزی از ملت‌های دیگر نشنیده‌ایم، این فقط یک دروغ است. (۷)

آیا از میان همه ما قرآن تنها بر او (محمد) فرود آمد؟ آنها در حقیقت در وحی من تردید دارند، بلکه آنها هنوز عذاب الهی را نچشیده‌اند. (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۸

تفسیر: ص: ۳۱۸

ص: اگر «ص» را حرفی از حروف الفبا قرار دهیم در این صورت برای مبارزه جویی و آگاهانیدن به اعجاز و عظمت قرآن، گفته شده است و عبارت و الْقُرْآنِ ذِي الذُّكْرِ سوگندی است که جواب آن، به سبب دلالت تحدی بر آن، حذف شده است و گویا خداوند فرموده است: و الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ إِنَّهُ لَكَلَامٍ مَّعْجُزٍ: سوگند به قرآن صاحب ذکر که آن قرآن معجزه است و اگر «ص» را، به عنوان این که نام سوره است، خبر مبتدای محذوف قرار دهیم در تقدیر چنین است و گویا خدا فرموده است: هذه «ص» و الْقُرْآنِ ذِي الذُّكْرِ: این سوره‌ای است که فصحای عرب را عاجز کرده است و قسم به قرآن که صاحب ذکر است، هم چنان که می‌گویی: سوگند به خدا، این حاتم است. منظور این است که سوگند به خدا، این شخص همان حاتم است، که به خدا قسم تو اراده کرده‌ای و او به خدا قسم مشهور به جود و سخاوت است، و اگر ص را قسم قرار دهیم، یعنی خداوند به «ص» سوگند یاد فرموده است، مانند مورد قبلی است و گویا خداوند فرموده اقسمت بصاد و الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ أَنَّهُ لَمَعْجُزٌ، قسم به ص و قسم به قرآن صاحب ذکر، ولی تنها «ص» را مورد قسم قرار دهی و عبارت «و الْقُرْآنِ ذِي الذُّكْرِ» را عطف به آن کنیم رواست که از کلمه قرآن یا تمام قرآن و یا تنها همین سوره را اراده کنیم، بنا بر این معنا چنین است: قسم می‌خورم به این سوره شریفه و قرآن صاحب ذکر چنان که می‌گویی: به مرد کریم و به نفس شریفی گذشتم و مقصودت از نفس شریف، همان مرد کریم است.

مقصود از «ذکر» یا شرف و عزت است یا تذکر و موعظه است یا بیان آنچه انسان به آن نیاز دارد از قبیل احکام دینی و توحید و نامبردن پیامبران و اخبار امتها و احوال قیامت.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَ شِقَاقٍ كَافِرَانِ مَكَّةَ از قبول حق در نهایت تکبر و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۱۹

مخالفت و دشمنی شدیدند.

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَوْمٍ این عبارت تهدیدی است برای کافرانی که راه غرور و مخالفت و دشمنی را پیش گرفتند. فَنَادَوْا وَ لَاتٍ حِينَ مَنَاصٍ هنگام وقوع عذاب و هلاک شدن فریاد می‌زدند و استغاثه می‌کردند ولی زمان آن گذشته بود. حرف «لا» در کلمه «لات» «لاء» مشبیه به لیس است و تاء تأنیث، برای تأکید، بر آن افزوده شده است چنان که برای تأکید به حرف «رب» و «ثم» نیز افزوده می‌شود (رَبِّتْ و ثَمَّتْ گفته شده) و در این صورت حکم «لاء» تغییر می‌کند، زیرا تنها بر زمان داخل می‌شود و فقط اسم و یا خبرش در عبارت می‌آید و هرگز هر دو با هم گفته نمی‌شوند. و تقدیر آن چنین است: و لَاتِ الْحَيْنِ حِينَ مَنَاصٍ و لیس الحین و حین مناص. و اگر «حین» را به رفع بخوانیم تقدیر آن چنین است: و لَاتِ حِينَ مَنَاصٍ حَاصِلًا لِهِمْ. و واژه «مناص» به معنای «ملجأ» و پناهگاه است.

وَقَالَ الْكَافِرُونَ خداوند برای آن که شدت خشم خود را آشکار کند، کافران را به صیغه مفرد «قال» فرمود و با لفظ جمع «قالوا» نفرمود. علاوه بر آن این بیان دلالت دارد که هیچ کس جرأت و جسارت چنین گفتاری را ندارد، مگر کافری که به کفر خود ادامه می‌دهد.

أَجْعَلَ الْأَلْهِيَةَ إِلَهًا وَاحِدًا کلمه «جعل» در این جا به معنای قرار دادن به حسب گفتار و ادعاست نه به حسب واقع، گویا کافران قریش می‌گویند: او به گفتار و اعتقادش جماعتی را یکی می‌کند.

إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ به گمان آنها این چیز بسیار شگفتی است که تعدادی را یکی قرار می‌دهد، و أَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ، «ملاً» اشراف و بزرگان قریش بودند که پیش حضرت ابو طالب آمدند و خواستند از مجلس ابو طالب بیرون بروند، آنها بیست و پنج نفر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۰

بودند، ولید بن مغیره که بزرگترین آنها بود، ابو جهل، ابی بن خلف، برادرش امیه، عتبه، شیبه، و نضر بن حارث، پس به ابو طالب گفتند: ما پیش تو آمدم تا میان ما و فرزند برادرت قضاوت کنی، زیرا او عقاید و عقلهای ما را مسخره و استهزاء می‌کند و خدایان ما را ناسزا می‌گوید. پس ابو طالب گفت: ای پسر برادرم اینها خویشان تو هستند که از تو پرسش می‌کنند و می‌گویند تو ما و خدایان ما را رها کن ما هم تو و خدای تو را رها می‌کنیم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: آیا یک کلمه به من می‌گویید تا مالک و پادشاه عرب و عجم بشوید؟ ابو جهل گفت خدا پدرت را رحمت کند ما آن را و ده برابر آن را برای تو می‌گوییم. پس فرمود بگوید: لا اله الا الله، آن گاه همگی بلند شدند و به یکدیگر گفتند بروید صبر و بردباری پیشه کنید. زیرا برای کار محمد صلی الله علیه و آله چاره‌ای ندارید.

روایت شده که پیغمبر پس از اطلاع از گفتار قریش اندوهگین شد و سپس فرمود: ای عمو به خدا قسم اگر خورشید را در دست راستم و ماه را در دست چپم بگذارند هرگز سخن خود را ترک نمی‌کنم. تا این که یا آن را اجرا کنم و یا به خاطر آن کشته شوم. آن گاه ابو طالب گفت: برو کارت را پی گیری کن، به خدا سوگند هرگز تو را تنها نخواهم گذاشت. حرف «آن» در عبارت «آن امشو» حرف تفسیر است و به معنای کلمه «ای» است، زیرا بیرون رفتن اشراف قریش از مجلس گفتگو، متضمن گفتار و قولی است که حرف «آن» آن را تفسیر می‌کند.

إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ این امری است که اراده شده، یعنی خدای متعال آن را خواسته است و هر چه را که خدا اراده کند، تخلف ناپذیر است و چاره‌ای جز صبر در آن نیست.

برخی گویند: مقصود این است، این امری که ما از زیاد شدن یاران محمد صلی الله علیه و آله می‌بینیم چیزی است از بلاهای روزگار که به ما وارد شده و نمی‌توانیم از آن جدا ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۱ شویم.

وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ مقصود این است که در عبادت و تمسک به بت‌هایتان بردبار باشید به طوری که از آنها دور نشوید. ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْأَخْرَجَةِ مقصود از ملت اخیر، یا حضرت عیسی و نصاراست که آخرین ملت پیش از اسلام بودند، زیرا نصارا قائل به تثلیث (اب، ابن، روح القدس) بودند و می‌گفتند خداوند سومین نفر از سه نفر است، یا منظور خود قریش است، یعنی ما از ملت قریش که پدران ما بودند چنین چیزی را نشنیدیم، و یا مراد این است که ما نشنیدیم که چنین چیزی در دوره آخر الزمان واقع شود. این معنا در صورتی است که جمله فِي الْمِلَّةِ الْأَخْرَجَةِ حال برای «بهذا» باشد و مقصود این است که ما از کتابها و از کاهنان نشنیدیم که در آخر الزمان دین توحید ظهور می‌کند.

إِنَّ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ این حرف دروغی بیش نیست که از پیش خود ساخته است. سپس کافران قریش انکار می‌کنند که از میان آنها و بزرگان آنها تنها محمد صلی الله علیه و آله، بدون آنها، به نزول قرآن و مقام نبوت، اختصاص یابد و لذا گفتند: أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي، بلکه آنها از نزول قرآن در شک و تردید و به سبب حسادت، بر خلاف عقیده خودشان، آن را اختلاق و دروغ می‌گفتند.

بَلْ لَمَّا يَدُوُّوا عَذَابٍ بلکه آنها هنوز عذاب مرا نچشیده‌اند که چنین گستاخی‌هایی می‌کنند و هنگامی که عذاب مرا بچشند، تردید و حسادت آنها بر طرف می‌شود.

[سوره ص (۳۸): آیات ۹ تا ۱۶] ص: ۳۲۱

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ (۹) أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ (۱۰) جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ (۱۱) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ (۱۲) وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ (۱۳)

إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ (۱۴) وَمَا يَنْظُرُ هُوَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ (۱۵) وَقَالُوا رَبَّنَا عَجَلْنَا لَنَا قِطْنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۲

ترجمه: ص: ۳۲۲

آیا خزینه‌های رحمت پروردگار قادر و بخشنده‌ات پیش آنهاست (تا مقام نبوت را به هر که خواهند ببخشند)؟ (۹) یا این که مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین و آنچه در میان این دو است از آن آنهاست؟ اگر چنین است به هر سبب که می‌توانند به آسمانها بروند و جلو نزول وحی را بر محمد بگیرند. (۱۰) (ای رسول ما) اینها سپاه ناچیز شکست خورده‌ای از احزابند. (۱۱) پیش از آنها قوم نوح و عاد و فرعون با قدرت (پیامبران ما را) تکذیب کردند. (۱۲) و قوم ثمود و لوط و اصحاب ایکه (قوم شعیب)، احزابی بودند که پیامبران را تکذیب کردند. (۱۳) هر یک از این گروه‌ها پیامبران را تکذیب کردند و عذاب الهی درباره آنها ثابت و واجب شد. (۱۴) اینها، با این اعمالشان، انتظاری جز این نمی‌کشند که یک صیحه آسمانی، صیحه‌ای که هرگز بازگشتی در آن نیست، فرود آید و همگی را نابود سازد. (۱۵) آنها (از روی خیره سری و تمسخر) گفتند: خدایا قسمت ما را از عذابت هر چه زودتر، پیش از روز حساب، به ما بده. (۱۶)

تفسیر: ص: ۳۲۲

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ كُنْجِيه‌های خدای مهربان پیش آنهاست و کلیدهای پیامبری در دست آنها نیست تا هر جا بخواهند بگذارند و هر کس را بخواهند به پیامبری برگزینند.
أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ وَ حاکمیت آسمانها و زمین از
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۳

آنهاست تا در کارهای خدا و امور مهمی که مخصوص پروردگار تواناست دخالت و چون و چرا کنند؟ سپس خداوند با سخریه و استهزا به آنها می‌گوید: اگر تدبیر کارهای جهان در دست آنهاست و حکمت و دانش آن را دارند که بدانند چه فردی شایسته‌تر به مقام نبوت است، پس از راههای آسمان بالا روند. تا به عرش برسند و بر آن قرار گیرند و کارهای جهان را اداره کنند و وحی را به هر کس که پیامبری برگزیده‌اند، فرو فرستند.
جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ سپس خداوند از وضعیت و عاقبت آنها خبر می‌دهد و می‌فرماید: «جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ» یعنی اینان سپاهیان ناچیزی بیش نیستند و از جمله کافران و گروه‌هایی هستند که همواره علیه خدا و پیامبرانش حزب تشکیل می‌دهند و بزودی، مانند احزاب پیش، شکست خواهند خورد، بنا بر این از آنها باکی نداشته باش.
حرف «ما» در عبارت «جُنْدٌ ما» زاید است و به طریق سخریه و استهزاء به معنای استعظام است. چنان که امرء القیس گفته است: و

حدیث ما علی قصره (۱).

اسم اشاره «هنالک» اشاره به موقعیتی است که کافران خودشان را در آن قرار دادند و خود را برای گفتن چنین گفتار عظیمی شایسته دانستند، چنان که به فردی که عهده‌دار کاری بشود و شایستگی آن را نداشته باشد می‌گویند: لست هنالک، تو شایسته آن مقام نیستی، برخی گویند: اشاره به قتلگاه آنهاست که تفسیر و تأویلش در جنگ بدر آشکار شد.

وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ عِبَارَت «ذُو الْأَوْتَادِ» کنایه از ثبات و استحکام سلطنت فرعون است چنان که اسود گفته است: و لقد غنوا فیها بأنعم عیشه - فی ظلّ ملک ثابت

۱- گفتار یا نامه مهمی با کوتاهیش.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۴

الاولتاد (۱).

برخی از مفسران گویند: این صفت به مناسبت این است که مردم را با کوبیدن میخ به بدنهای آنها شکنجه می‌کرد. **أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ** «اولئک» اشاره به این است که آن احزابی را که از سپاهیان شکست خورده قرار دادیم همین گروه‌هایی هستند که گفته شدند. (قوم عاد، فرعون، ثمود...) و این کافران قریش هم از آن گروه‌هایی هستند که پیامبران را تکذیب کردند. **إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُولَ**، خداوند در آیه پیش ضمن جمله خبری، تکذیب آن گروه‌ها را به طور مبهم بیان کرده و سپس در این آیه، ضمن جمله استثنایی، آن را توضیح داده که هر یک از این گروه‌ها تمام پیامبران را انکار کردند، زیرا هر گاه گروهی پیامبری را انکار کند مانند این است که تمام آنها را انکار کرده است.

فَحَقَّ عِقَابٍ به سبب انکارشان واجب و لازم است که آنها را آن طور که شایسته عذابند، کیفر کنم.

وَمَا يَنْظُرُ هُوَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً این کافران مکه انتظاری ندارند مگر یک صیحه آسمانی را.

ما لها من فواقٍ آن صیحه‌ای که بازگشت و مهلتی برای آن نیست. کلمه «فواق» هم به فتح «فاء» و هم به ضم آن خوانده شده است یعنی هنگامی که صیحه بیاید، به اندازه مدت فواق هم مهلت داده نمی‌شود. واژه فواق یا زمان دو دوشیدن شیر از پستان است که بسیار اندک است. و یا فاصله دو زمانی است که حیوانی بچه‌اش را شیر می‌دهد و مقصود این است که هر گاه وقت صیحه بیاید، به اندازه این مقدار از

۱- مسلما آن مردم در آن سرزمین که اکنون ویرانه است در سایه سلطنت و قدرت ثابت و آسایش زندگی می‌کردند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۵

زمان هم به تأخیر نمی‌افتد. ابن عباس گفته است: برای آن صیحه بازگشت و رجوعی نیست. و هنگامی که مریض به صحت و سلامتی خود باز می‌گردد. می‌گویند: أفاق المریض و «فواق» از این ماده است و فواق الناقة: زمانی است که شیر به پستان حیوان بر می‌گردد. مقصود آیه شریفه این است که تنها یک صیحه است که نه دو صیحه می‌شود و نه برگشتی دارد.

عَجَلْنَا لَنَا قَطْنَا مقصود این است که قسمت و سهم ما را از عذابی که وعده می‌دهی زودتر بده و یا معنا این است که نامه اعمال ما را زودتر به ما بده تا آن را نگاه کنیم. و واژه «قط» به معنای: یک قسمت از چیزی است، زیرا «قط» به چیزی می‌گویند که از چیز دیگر جدا شده باشد و قطعه‌ای از آن باشد. و به همین سبب به نامه‌ای که جایزه‌ای در آن نوشته باشد «قط» می‌گویند، زیرا یک قطعه از کاغذ است.

اشاره

أَصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۱۷) إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ (۱۸) وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (۱۹) وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَّلَ الْخِطَابِ (۲۰) وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ (۲۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصِمَانِ بَغِي بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاخِذْمِ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ (۲۲) إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً وَإِلَى نَعَجَتِهِ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (۲۳) قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجَتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ (۲۴) فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۶

ترجمه: ص: ۳۲۶

(ای رسول ما) در برابر آنچه می‌گویند شکمیا باش و از بنده ما داود یاد کن که در اجرای فرمان ما بسیار نیرومند بود و پیوسته به درگاه ما توبه می‌کرد. (۱۷)

ما کوه‌ها را مسخر او کردیم که هر شامگاه و صبحگاه با او تسبیح می‌گفتند. (۱۸)

و پرندگان را نیز همگی مسخر او ساختیم تا همراه او تسبیح خدا گویند و همه به دربارش باز آیند. (۱۹)

و حکومت و سلطنت او را نیرومند ساختیم و به او هم دانش و حکمت و هم قوه تمیز حق از باطل عطا کردیم. (۲۰)

آیا داستان شاکیان، هنگامی که از محراب داود بالا رفتند، به تو رسیده است. (۲۱)

هنگامی که ناگهان بر او وارد شدند سخت هراسان شد، آنان گفتند نترس ما دو نفر شاکمی هستیم که یکی از ما بر دیگری ستم کرده، اکنون میان ما به حق داور می‌کن و ستم روا مدار و ما را به راه راست هدایت فرما. (۲۲)

این برادر من است که نود و نه رأس میش دارد و من یکی بیش ندارم، اما او اصرار می‌کند که این یکی را هم به من واگذار و در سخن بر من غلبه کرده است. (۲۳)

داود گفت: براستی او با درخواست یک میش تو برای افزودن به میشهایش به تو ستم کرده است و بسیاری از دوستان به یکدیگر ستم می‌کنند مگر آنها که ایمان آورده‌اند و عمل صالح دارند، امّا آنها بسیار اندکند. داود گمان کرد ما او را، با این جریان،

آزموده‌ایم، لذا از پروردگارش طلب آمرزش کرد و به سجده افتاد و توبه کرد. (۲۴)

ما این عمل را بر او بخشیدیم و او پیش ما دارای مقامی والا و آینده‌ای نیک است. (۲۵)

تفسیر: ص: ۳۲۶

وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ عبارت «ذا الاید» به معنای صاحب قوت و نیرو در عبادت است، آن نیرو و توانایی که تاب تحمل ادای نبوت و رسالت را داشته باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۷

برخی از مفسران گویند: دارای قدرت و نیرو نسبت به دشمنانش بود، زیرا داوود اگر با فلاخنش سنگی بر سینه فردی می‌زد از پشتش خارج می‌شد و به نفر بعدی می‌خورد و او را هم می‌کشت.

عبارتهایی مانند این که می‌گویند: فلان آئد و ذو اید و ذو آد و ایاد، همگی به معنای قدرت و نیرومندی است. إِنَّهُ أَوْابٌ حضرت داوود از هر چه که پیش خدا کراهت بسیار توبه می‌کرد و به آنچه خداوند دوست می‌داشت بر می‌گشت. بعضی از مفسران می‌گویند: منظور از تواب این است که بسیار تسیب می‌کرد و مطیع خدا بود.

يُسَبِّحُنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ عبارت «يسبحن» حال است. اگر چه کلمه: مسبحات، هم همان معنای «يسبحن» را می‌رساند، لیکن چون مقصود این بوده است که تسیب کوه‌ها آن به آن تجدید می‌شده و زمانی پس از زمان دیگر، انجام می‌گرفته است، این کلمه به جای «مسبحات» اختیار شده است و خداوند چنین قرار داده بود که هر گاه داوود تسیب خدا می‌کرد. کوه‌ها هم با او همصدا شده و تسیب می‌کردند.

وَالطَّيْرُ مَحْشُورَةٌ پرندگان پیش داوود جمع می‌شدند و با او تسیب می‌کردند. و همین است معنای حشر آنها. كُلُّ لَهُ أَوْابٌ هر یک از کوه‌ها و پرندگان، به خاطر تسیب داوود، تسیب خداوند می‌کردند، زیرا آنها به سبب تسیب داوود بود که تسیب می‌گفتند، و این که کلمه «اواب» به جای مسبح قرار داده شده است، یا برای این است که آنها به ذکر تسیب، بسیار رجوع می‌کردند. و مراجعه کننده بسیار، «رجاع» است (و این یک معنای اواب است) و یا مقصود این است که آنها به سبب رجوع بسیارشان به خشودی خدا و ادامه تسیب و ذکر او، بسیار توبه کننده‌اند (و این هم معنای دیگر اواب است). برخی گویند: ضمیر در «له» به خدا بر می‌گردد یعنی حضرت داوود و کوه‌ها و پرندگان برای خدا بسیار تسیب می‌گفتند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۸

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ او را در سلطنتش نیرومند و استوار ساختیم و به او حکمت را، که همان زبور و علم به شرایع است، عطا کردیم، برخی گویند: هر کلامی که موافق حق باشد حکمت است.

وَفَضَّلَ الْخِطَابِ واژه «فضل» به معنای، مفصول است مانند ضرب الامیر، که ضرب به معنای مضروب است (و در حقیقت مصدر به معنای مفعول است) و آن کلامی است روشن و آشکار که مخاطب آن کاملاً می‌فهمد و هیچ اشتباه و ابهامی برای او در آن نیست و یا به معنای: فاضل، است مانند صوم که به معنای: صائم، است (و در حقیقت مصدر، به معنای فاعل است) و فردی که صاحب رأی و فصل دهنده خطاب است، کسی است که حق را از باطل و درست را از نادرست، جدا و مشخص می‌کند. و «فصل خطاب» همان سخن و کلامی است که حضرت داوود در مورد قضاوت و حکومت و اداره مملکت می‌فرمود. علی علیه السلام فرموده است: فضل خطاب، عبارت از فرمایش آن حضرت

الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمَدْعَى وَالْيَمِينُ عَلَى الْمَدْعَى عَلَيْهِ

است. و این قاعده فاضل میان حق و باطل است. و برخی عبارت اما بعد را که حضرت داوود پیش از آغاز سخن به کار می‌برد، فضل خطاب دانسته‌اند. (زیرا حضرت داوود اولین فردی بوده است که این جمله را گفته است).

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ ظاهر عبارت استفهام است و مقصودش این است که آن خبر از خبرهای عجیبی است که نباید پنهان بماند. کلمه خصم در این جا جمع و به معنای خصما می‌باشد، این کلمه هم برای مفرد و هم برای جمع به کار می‌رود، مانند کلمه ضیف، زیرا در اصل مصدر است، مانند خصومت و در موردی که از خصمان جمع اراده شده است، مقصود دو فرقه دشمن بوده است. چنان که در آیه دیگر آمده است: هَذَا خَصِيمَانِ اخْتَصِمُوا، این دو گروه با یکدیگر دشمنند (حج/ ۱۹) إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ کلمه «اذ» به وسیله فعل محذوف، منصوب است و تقدیر آن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۲۹

چنین است: و هل أتاک نبؤ تحاکم الخصم، حین «تسوروا المحراب» یعنی آنها از دیوار محراب بالا رفتند و بر داوود وارد شدند. واژه «سور» به معنای دیوار بلند است و این مانند عبارت: تسمه است که هنگام بالا رفتن از: سنام (کوهان شتر) گفته می‌شود. و مانند

تفرزه است که هنگام به فزع آوردن به کار برده می‌شود.

إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ جَمَلَهُ «اذ دخلوا» بدل از عبارت «اذ تسوّروا» می‌باشد.

لا تخف خصمان بغی بعضنا علی بعض، کلمه خصمان خبر برای مبتدای محذوف است. و اصل آن «نحن خصمان» بوده است.

وَلَا تُسْطِطْ جُورَ وَ سْتَمِ نَكْنَ، چنان که شاعر گفته است. أَلَا يَا لِقَوْمِي قَدْ أَشْطَّتْ عَوَازِلِي. «۱»

إِنَّ هَذَا أَخِي کلمه «أخی» یا بدل از «هذا» و یا خبر برای «ان» است و مقصود از برادر، یا برادر دینی است و یا در دوستی و محبت برادر است و یا انس و الفت.

فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا آن میش را به ملکیت من بده، و حقیقت «أَكْفَلْنِيهَا» این است که آن را در کفالت و سرپرستی من قرار ده، مانند کفالتی که از اموال خود می‌کنم.

وَعَزَّيْنِي فِي الْخِطَابِ یا معنا این است که در حرف زدن و حجت آوردن و مجادله بر من پیروز می‌شود و یا مقصود از «خطاب» خواستگاری کردن زن است چنان که گویند: خطبها هو، مرد آن زن را خواستگاری کرد و گویند: خاطبني خطابا یعنی او در خواستگاری بر من غلبه کرد، زیرا وی با آن زن ازدواج کرد، نه من بنا بر این کلمه «نعجه» کنایه از زن است. هم چنان که شاعر در این شعر کلمه «شاء» را کنایه از زن آورده است: یا شاء ما قنص لمن حلت له حرمت علی ولیتها لم تحرمی. «۲»

۱- ای قوم من براستی که خانواده من ستم کرده‌اند.

۲- ای گوسفند شکار نشده برای چه کسی حلال شده‌ای که بر من حرام شده‌ای و ای کاش حرام نمی‌شدی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۰

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجَتِكَ عبارت «لَقَدْ ظَلَمَكَ» جواب قسم محذوف است و کلمه سؤال مصدری است که به مفعول اضافه شده است و چون «سؤال» متضمن معنای اضافه است به وسیله «الی» به مفعول دوم (نعاجه) متعدی شده است و گویا حضرت داود گفته است: باضافة نعتك الي نعاجه، یعنی آن شخص که از تو سؤال و در خواست کرده است که یک میش خود را به میشهای او اضافه کنی، به تو ستم کرده است.

وَقَلِيلٌ مَا هُمْ، حرف «ما» در این عبارت زیادی است و مفهوم آن شگفتی و مبالغه در اندکی آنهاست.

وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ چون ظن و گمان قوی در چیزی مانند علم و یقین است، کلمه «ظن» کنایه از علم است و به جای آن گفته شده است و در حقیقت آیه: علم داود، بوده است، یعنی داوود یقین کرد و دانست که ما او را مورد آزمایش قرار دادیم و ناگزیر به همسر «اوریا» گرفتارش کردیم.

گویند: در زمان داوود عادت و رسم مردم این بود که مردی برای خاطر مرد دیگری که شیفته همسر او شده است، همسر خود را ترک می‌کرد تا دیگری بتواند با او ازدواج کند. و اتفاقاً چشم داوود به همسر مردی به نام او ریا افتاد و شیفته او شد و از شوهرش خواست که همسر خود را ترک کند، او هم از داوود شرم کرد که قبول نکند و همسرش را طلاق داد و داوود با او ازدواج کرد و به این سبب به داوود گفته شد: تو با این جایگاه بلند و همسران بسیاری که داری، شایسته نبود از مردی که تنها یک همسر دارد بخواهی که او را ترک کند، برخی گویند که اوریا از آن زن خواستگاری کرد و حضرت داود هم خواستگاری کرد و خانواده آن زن حضرت داوود را برگزیدند.

از حضرت علی علیه السلام روایت شده که فرمود: کسی را پیش من نمی‌آورند که بگوید داوود با همسر اوریا ازدواج کرده، مگر این که درباره او دو حد جاری

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۱

می‌کنم، یکی برای توهین به مقام نبوت و یکی حد اسلام؟ «۱» (برای افترا و دروغ نسبت به مؤمنی).

روایت شده که اختلاف و محاکمه میان دو فرشته بوده است. [که برای آزمایش داوود به صورت دو انسان آمده بودند] و برخی گویند: آنها دو انسان بودند و اختلاف واقعا میان آن دو بوده است، ولی در گوسفندها با هم شریک و مخلوط بودند، یکی از آنها توانگر و دارای همسران بسیار از کنیز و زنان آزاد با مهریه بوده است. و دومی فقیر و بی چیز بوده و جز یک همسر، همسر دیگری نداشته است. و آن توانگر از او خواسته است که همسرش را ترک کند.

و چون آنها در زمانی غیر از هنگامی که داوود قضاوت و حکم می‌کرد وارد شدند، داوود، ترسید که آنها تروریست باشند و علت این که مورد سرزنش و ملامت قرار گرفت این بود که پیش از اثبات حق، در قضاوت و صدور حکم، شتاب کرد و شایسته بود که هنگام شنیدن ادعای یکی از آنها از دیگری هم پرسش می‌کرد تا آنچه را که می‌خواهد بگوید.

مجاهد گفته است: داوود چهل روز در حال سجده بود و جز برای خواندن نمازهای واجب و یا کارهای ضروری، سرش را از سجده بلند نمی‌کرد.

گاهی از: سجود، تعبیر به رکوع می‌شود. (بنا بر این مقصود از: رکوع، همان سجده است).

[سوره ص (۳۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص: ۳۳۱

اشاره

يا داوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذِيْنَ يَضِلُّوْنَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ (۲۶) وَ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَوَيْلٌ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنَ النَّارِ (۲۷) اَمْ نَجْعَلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ كَالْمُفْسِدِيْنَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِيْنَ كَالْفُجَّارِ (۲۸) كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَيْكَ مُبٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوْا آيٰتِهٖ وَ لِيَتَذَكَّرَ اُولُو الْاَلْبَابِ (۲۹)

—۱

لا اوتی برجل یزعم أن داوود تزوج امرأه اوریا الا جلدته حدین حدا للنبوۃ و حدا للاسلام.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۲

ترجمه: ص: ۳۳۲

ای داوود ما تو را خلیفه (و نماینده خود) در زمین قرار دادیم، پس در میان مردم به درستی داوری کن و هرگز از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا گمراه می‌سازد و آنان که از راه خدا گمراه شوند، بدان سبب که روز حساب را از یاد برده‌اند، به عذابی سخت گرفتار می‌شوند. (۲۶)

ما آسمان و زمین و آنچه را که میان آنهاست بیهوده نیافریدیم، این گمان کافران است، پس وای بر کافران از آتش (دوزخ). (۲۷)
آیا کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند همانند فسادکنندگان در زمین قرار خواهیم داد یا پرهیزکاران را چون گناهکاران قرار می‌دهیم؟ (۲۸)

این کتابی است پر برکت که بر تو فرو فرستادیم تا در آیه‌هایش بیندیشند و خردمندان از آن پند گیرند. (۲۹)

تفسیر: ص: ۳۳۲

إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ مَقْصُودِ ابْنِ اسْتِ كِه مآ تُو رآ خَلِيفَه پيامبران پيشين قرار داديم، يا معنا اين است كه ما تُو رآ از طرف خود در زمين خليفه كرديم و سلطنت داديم.

بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ معنا اين است: بدین سبب كه روز قيامت را فراموش كردند، عذاب شدیدی برای آنهاست، یا مقصود این است: به سبب این كه چیزهایی از حقیقت را فراموش كردند كه همان گمراه شدن از راه خداست، عذاب سخت روز
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۳
قيامت برای آنهاست.

و ما بینهما باطلا، معنایش این است كه ما آفریده بیهوده‌ای نیافریدیم كه بدون هدف درستی یا بدون حكمت كاملی باشد، یا مقصود این است كه خلق مبطل و بیهوده كننده‌ای كه دارای صفت باطل باشد، نیافریدیم، یا این است كه كلمه «باطلی» به جای «عبث» قرار داده شده چنان كه كلمه هینثا را به جای مصدر قرار داده‌اند و «باطلا» صفت است، یعنی ما آسمان و زمین را آنچه را میان آنهاست، برای بیهوده بودن نیافریدیم، بلکه برای حق و درستی آشكاری آفریدیم و آن این است كه انسانها را آفریدیم و به آنها خرد و نیروی تشخیص عطا كرديم و با تعیین تكلیف منافع بزرگی به آنها ارائه دادیم و برای كارهای آنها پاداش آماده ساختیم. ذَلِكُ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا كَلِمَةً «ذلك» اشاره به باطل بودن آفرینش آسمان و زمین است. و كلمه «ظن» به معنای مظنون است، یعنی بیهوده بودن خلق آسمان و زمین كه بی حكمت و بی هدف صحیح باشد، گمان و مظنون كافران است و چون انكار كافران نسبت به بحث و برانگیختن، باعث می شود كه آفرینش را عبث بدانند، خدا آنها را در موقعیتی قرار می دهد كه گویا به چنین چیزی گمان دارند، زیرا این پاداش و كیفر است كه باعث می شود تا آفرینش جهان دارای حكمت باشد و کسی كه پاداش را انكار كند، حكمت آفرینش را انكار كرده است و کسی كه حكمت آفرینش جهان را انكار كند. آشكار است كه حق و منزلت خدا را نشناخته است.

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا ... حرف «ام» منقطعه است و استفهام آن استفهام انكاری است و مقصود این است كه اگر پاداش و كیفر كارها را باطل كنیم هر آینه افراد نيك و بد و نيكو كار و بدكار پيش خداوند مساوی و برابرند و کسی كه آنها را برابر و مساوی بداند حكیم نیست.

لِيَذَّبُرُوا این عبارت را «لتدبروا» به صورت مخاطب، نیز خوانده‌اند و معنای تدبر در آیات، این است كه در آنها تفكر و دقت نمایند و از پند و اندرزهای آنها پند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۴

بگیرند. و كلمه مبارك، كه صفت كتاب (قرآن) است به معنای نفع و خير بسیار است.

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۴۰] ص: ۳۳۴

اشاره

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۳۰) إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِبَادُ (۳۱) فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ (۳۲) رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطْفِقْ مَسِيحًا بِالشُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ (۳۳) وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ (۳۴)

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۳۵) فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ (۳۶) وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ (۳۷) وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۳۸) هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۳۹) وَإِنْ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنُ مَآبٍ (۴۰)

ترجمه: ص: ۳۳۴

ما سلیمان را به داوود عطا کردیم، چه بنده نیکویی بود، زیرا همواره به سوی خدا بازگشت می کرد. (۳۰)
به یاد بیاور آن گاه را که به هنگام عصر اسبان تیزرو را که ایستاده بودند به او ارائه دادند. (۳۱)
گفت من از دوستی این اسبان نیکو از ذکر و نماز خدا غافل شدم تا خورشید در پرده غروب پوشیده شد (۳۲)
گفت: بار دیگر آنها را باز گردانید و دست به ساقها و گردنهای آنها کشید. (۳۳)
ما سلیمان را آزمودیم و بر تخت او کالبدی افکنیم، سپس او به درگاه خداوند توبه و انابه کرد. (۳۴)
گفت: پروردگارا به لطف و کرمتم مرا ببخش و حکومتی به من عطا کن که پس از من سزاوار هیچ کس نباشد که تو بسیار بخشنده‌ای. (۳۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۵

ما باد را، رام او کردیم تا آهنگ هر جا کند به فرمانش به نرمی روان شود. (۳۶)
و دیوها را که هم بنا بودند و هم غواص، به فرمان او گذاشتیم. (۳۷)
و گروه دیگری (از شیطانها) را که در غل و زنجیر بودند در اختیار او قرار دادیم. (۳۸)
این عطای بی حساب ماست، به هر که خواهی ببخش و از هر که خواهی نگه دار. (۳۹)
و برای او (سلیمان) پیش ما مقامی ارجمند و سرانجامی نیک است. (۴۰)

تفسیر: ص: ۳۳۵

نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ این عبارت در اصل: نعم العبد هو ...، بوده است و مخصوص به مدح (هو) حذف شده است. و علت نیکی او این بوده است که توبه می کرد و در کارهای خود، بسیار به خدا روی می آورد. یا مقصود از «اواب» این است که بسیار به تسبیح و تقدیس خدا رجوع می کرد، زیرا هر تسبیح کننده‌ای بسیار اواب است.
الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ منظور از «صافنات» اسبانی هستند که روی سه پا می ایستند و سر سم یک دست را روی زمین می گذارند [گویی هر آن آماده حرکتند] و واژه:

جیاد، به معنای اسبان تند رو است که گامهای فراختری دارند. خدای سبحان، دو صفت نیک این اسبان را که یکی در حال ایستادن و یکی در حال دویدن است، با هم ذکر فرمود.

أَحَبِّتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي فعل «احببت» معنای فعل متعددی به «عن» را در بردارد و گویا سلیمان گفته است: انبت حب الخیر عن ذکر ربی دوستی این اسبان را بر یاد خدا برگزیدم، یا گفته است:

جعلت حب الخیر مغنیا عن ذکر ربی دوستی اسبان را بی نیاز کننده از یاد خدا قرار دادم.

مقصود از «خیر» مال و ثروت است چنان که در این آیه‌ها آمده است: وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ و انسان بر دوستی مال دنیا سخت فریفته است (عادیات- ۸) إِنَّ تَرَكَ خَيْرًا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۶

، اگر مالی به جای گذاشت (بقره ۱۸۰) و منظور از مال همان اسبانی هستند که سلیمان را به خود مشغول کردند. و «خیل» را «خیر» گفته‌اند گویا اسبها برای این که خوبیهای بسیاری در بر دارند، خود خیر هستند. چنان که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرموده است: خیر و نیکی تا روز قیامت بر پیشانی اسبها بسته شده است. و همچنین به زید الخیل، هنگامی که بر پیامبر وارد شد و اسلام آورد، فرمود: تو زید الخیر هستی.

حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ضَمِير در کلمه «توارت» به «شمس» برمی‌گردد، یعنی خورشید غروب کرد و کلمه تواری، از عبارت «تواری الملك بحجاب» به طور مجاز به معنای غروب آمده است و دلیل این که ضمیر «به شمس» بر می‌گردد، ذکر کلمه «عشی» است که پیش از آن آمده و ناچار برای مضمیر یا باید ذکر شده باشد یا دلیلی بر ذکر آن باشد. بعضی گویند: ضمیر به «صافنات» بر می‌گردد، یعنی سلیمان بر اسبها نگاه می‌کرد تا در حجاب شب، که ظلمت و تاریکی است، پنهان شدند.

رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسِيحًا بِالشُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ عبارت «فَطَفِقَ مَسِيحًا» یعنی با شمشیر شروع کرد به قطع کردن ساقها و گردنهای آنها. هنگامی که فردی با شمشیر گردن دیگری را قطع کند گویند: مسح علاوته و همچنین هنگامی که نویسنده کتابی، اطراف کتاب را با شمشیر ببرد و قطع کند، گویند مسح المسفر الكتاب. برخی از مفسران گویند: منظور این است که از روی مهربانی و شیفتگی دست به پاها و گردنهای آنها کشید. و سپس آنها را در راه خدا روانه جهاد کرد.

کلمه «سوق» جمع «ساق» است. مانند: اسد، که جمع اسد است عبارت «رُدُّوْهَا عَلَيَّ» به عبارت محذوفی متصل می‌شود و تقدیر آن چنین است: قال ردوها علي و جواب آن نیز در تقدیر است. چون ظاهر - امر که اشتغال پیامبر خدا به امور دنیاست تا نمازش قضا شود اقتضای سؤال می‌کند، فردی می‌پرسد که: سلیمان چه گفت؟ و بعضی گفتند: سلیمان برای تقرب به خدا و برای این که گوشت اسبها را صدقه بدهد، آنها را ذبح کرد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۷

بعضی از مفسران گویند: معنای «رُدُّوْهَا عَلَيَّ» این است که از خدا خواست تا خورشید را برای وی برگرداند و خداوند هم خورشید را برایش برگرداند تا نماز بعد از ظهرش را که قضا شده بود به جا آورد، بنا بر این ضمیر «هاء» در عبارت «رُدُّوْهَا» به کلمه «شمس» بر می‌گردد.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ مَا سَلِمَانَ را مورد آزمایش قرار دادیم و به ناگواریهایی سختی گرفتار کردیم. مفسران درباره «جسد» اختلاف کرده‌اند، برخی چنین گفته‌اند: روزی سلیمان با خود گفت: امشب با همسرانم که هفتاد نفر هستند همبستر می‌شوم تا هر یک از آنها پسری برایم بیاورد که در راه خدا شمشیر بزند، ولی نگفت: ان شاء الله و چون همبستر شد هیچ یک باردار نشدند جز یکی آن هم فرزند ناقصی به دنیا آورد و آن همان جسدی است که روی تختش افکندند. و روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

قسم به آن که جان محمد در دست او است، اگر سلیمان ان شاء الله می‌گفت، فرزندان می‌داشت که سواره در راه خدا جهاد می‌کردند. «۱»

ثُمَّ أَنَابَ، سپس به سوی خدا بازگشت و توبه کرد و پیوسته با نماز و دعا به درگاه خداوند به او پناه می‌برد.

برخی گویند: برای سلیمان پسری زاده شد و او از ترس شیطانها و دیوها او را، برای شیر دادن، در ابرها گذاشت و از او خبری نداشت تا این که مرده او را روی تختش گذاشتند و این به سبب تنبیه او بود و خدا خواست به او بفهماند که مواظبت نمی‌تواند از تقدیر و سرنوشت جلوگیری کند.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا این که سلیمان طلب مغفرت و آمرزش را به درخواست بخشش سلطنت مقدم داشت به سبب عادت پیامبران است که امور دین

-۱

و الذی نفس محمد بیده لو قال انشاء الله لجاهدوا فی سبیل الله فرسانا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۸

را بر امور دنیا مقدم می‌دارند.

لا یَتَّبِعِ لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي سُلْطَنَتِي بِاِخْتِصَانٍ كَمَا كَانَتْ لِي سُلْطَنَتِي بِاِخْتِصَانٍ، تا آن جا که به حدّ اعجاز می‌رسید، از خداوند درخواست کرد تا دلیلی بر صحت پیامبریش باشد و معنای گفتارش که گفت «لَا يَتَّبِعِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي» همین است.

بعضی گویند: چون سلطنت بزرگی بود، سلیمان ترسید که چنین سلطنتی به کس دیگری داده شود و او نتواند در مملکتش حدود خدا را حفظ کند. چنان که فرشتگان به خداوند گفتند: أَلَمْ تَجْعَلْ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا «آیا در زمین کسانی را قرار می‌دهی که در آن فساد می‌کنند.» «۱»

رُخَاءٌ حَيْثُ أَصَابَ وَازَه «رخاء» به معنای نرم و آرام و بدون تکان خوردن است و برخی گویند: یعنی باد فرمانبردار اوست و به هر جا که بخواهد می‌رود. و «حیثُ أصاب» یعنی هر جا که قصد و اراده کند.

و الشیاطین کلّ بناء و غواص کلمه «الشیاطین» به کلمه «الریح» عطف است. و عبارت «کلّ بناء» بدل از «الشیاطین» است.

وَ آخِرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ کلمه «آخرین» به کلمه «کلّ» عطف است و در حکم بدل است و بدل کلّ از کلّ، هم هست.

شیطانها و دیوها برای سلیمان از ساختمانهای رفیع هر چه را که می‌خواست، می‌ساختند و در دریا غواصی می‌کردند و آنچه را که از درّ و گوهر می‌خواست برای او از دریا بیرون می‌آوردند و او اولین کسی است که از دریا درّ و گوهر استخراج کرد. سلیمان، شیطانهای سرکش و متمرّد را با یکدیگر در غل‌ها و زنجیرها جمع

۱- بقره / ۳۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۳۹

می‌کرد و هر دو یا سه نفر را به یک زنجیر می‌بست و هر گاه سرکشی و نافرمانی می‌کردند، آنها را تنبیه و ادب می‌کرد.

واژه «صفد» به معنای قید و بند است و بخشش و عطا را هم صفد می‌گویند زیرا بخشش باعث می‌شود که نعمت گیرنده (منعم علیه) اسیر و در قید عطا و نعمت باشد. برخی میان دو فعل «صفد» و «أصفد» تفاوت گذاشته‌اند و گفته‌اند: صفد به معنای قید و اصفد به معنای بخشش است.

هذا عطاؤنا معنای این آیه است که آنچه از سلطنت و بسط قدرت بی‌حساب و نعمتهای بسیار زیادی که قابل شمارش نیست، به تو بخشیدیم، یا مقصود این است که از این نعمتها آنچه را که ببخشی یا نبخشی، روز قیامت از آن پرسش و حسابی نمی‌شود.

فَأَمِّنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ کلمه «فامنن» از ماده «مَنَّت» و به معنای عطا و بخشش است، یعنی از این نعمتها خواستی ببخشش و خواستی نبخش تصرف در آن به تو واگذار شده است. یا مقصود این است که از شیطانهایی که مسخر تو هستند هر کس را که خواستی، با آزاد کردن، ببخش و هر کس را که خواستی در اختیار خود نگهدار و در این مورد حسابی بر تو نیست.

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَ حُسْنَ مِآبٍ، مسلماً برای سلیمان در روز قیامت پیش ما نعمتهای جاویدی موجود است: و آن مقام بلند و تقرب نزد ما و فرجام نیک است.

اشاره

وَ اذْکُرْ عِبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادَى رَبَّهُ اَنْى مَسَّنَى الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَ عَذَابٍ (۴۱) اَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ (۴۲) وَ وَهَبْنَا لَهُ اَهْلًا وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْرَى لِّاُولَى الْاَلْبَابِ (۴۳) وَ خُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاَضْرِبْ بِهٖ وَ لَا تَحْنُتْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوْابٌ (۴۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۰

ترجمه: ص: ۳۴۰

و از بنده ما ایوب یاد کن آن گاه که پروردگارش را ندا داد که شیطان مرا در رنج و عذاب افکنده است. (۴۱)
(به او گفتیم) پایت را به زمین بکوب، این چشمه آبی است سرد برای شستشو و برای آشامیدن (۴۲)
و ما خانواده‌اش را و همانند آنها را با آنها به او بخشیدیم تا رحمتی از سوی ما و تذکری برای صاحبان خرد باشد. (۴۳)
(به او گفتیم) دسته‌ای از چوبهای باریک (ساقه‌های گندم و مانند آن) را به دست گیر و با آن همسرت را بزن و سوگند خود را مشکن، ما او را (ایوب را) بنده شکیبایی یافتیم، چه نیکو بنده‌ای بود که پیوسته روی به درگاه ما داشت. (۴۴)

تفسیر: ص: ۳۴۰

وَ اذْکُرْ عِبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادَى رَبَّهُ اَنْى مَسَّنَى الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَ عَذَابٍ کلمه «ایوب» عطف بیان و حرف «اذ» بدل اشمالی آن است. عبارت «اَنْى» در اصل بآنی مَسَّنَى بوده است و نقل قول ایوب است که به سبب آن خدا را ندا داد و اگر نقل قول و حکایت سخن او نمی بود می بایستی چنین می گفت: بآئه مَسَّه کلمه «بِنُصْبٍ» هم به فتح «نون» و «صاد» و هم به ضم «نون» خوانده شده است و واژه: نصب و نصب مانند رشد و رشد هر دو به معنای رنج و مشقّت است و کلمه «نصب» مثقل نصب است. و مقصود از عذاب، دردها و مرضهای گوناگونی است که ایوب به آنها گرفتار شده بود. برخی گویند: مقصود از «نصب» مرضها و ضررهای بدنی است و منظور از «عذاب» پراکنده شدن اموال و خاندان اوست. و چون شیطان او را وسوسه می کرد و بلاها را در نظرش بزرگ جلوه می داد و او را تحریک و وادار می کرد که آه و ناله و اظهار بی صبری کند، این بلاها را به او نسبت داد و از خدا خواست تا با رفع بلاها، او را از شر وسوسه‌های شیطان حفظ کند.

اَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ در عبارت «اَرْكُضْ بِرِجْلِكَ» مفهوم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۱

قول در تقدیر است و در اصل قلنا له اركض برجلک بوده است، یعنی ما به او گفتیم که پایت را به زمین بزن و این چشمه آب سردی است که هم با آن بدنت را شست و شو می دهی و از آن می آشامی تا هم ظاهر بدنت و هم باطنت بهبودی یابد. برخی از مفسران گویند: در آن جا دو چشمه پدید آمد که با یکی غسل کرد و از دیگری آشامید تا این که به اذن خداوند مرضها از ظاهر و درون او رفتند.

رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْرَى لِّاُولَى الْاَلْبَابِ کلمه «رحمه» و «ذکری» هر دو مفعول لأجله هستند و معنا این است که بخشیدن خانواده‌اش را به او، به خاطر رحمت و مهربانی به او بود و به این خاطر بود، که خردمندان متذکر شوند، زیرا اگر آنها چنین بخششی را بفهمند، تشویق می شوند که در بلاها صابر و شکبیا باشند.

وَ خُذْ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَعَلَ «خُذْ» عَطْفٌ بِرِ «ارْكَضْ» اسْتِ وَ وَازَهُ «ضَعْفٌ» بِهْ مَعْنَاىِ يَكُّ مَشْتِ بِرِ اَزْ چَوْبِهَاىِ نَازِكِ خَرْمَا (يَا مَانِدَا اَنْ) اسْتِ وَ سَبَبِ اَنْ اَيْنِ بُوْدُ كِهْ هَمْسَرَشْ دَرِ اَمْرِىِ اَوْ رَا نَارَاحْتِ كَرْدِهْ بُوْدُ وَ اِيُوْبِ عَلَيْهِ السَّلَامِ سُوْگَنْدِ يَادِ كَرْدِهْ بُوْدُ كِهْ هَرِ گَاهِ خُوْبِ شُوْدُ، صَدِ تَازِيَاْنِهْ بِهْ اَوْ بَزَنْدِ.

فَاضْرِبْ بِهْ وَ لَا تَحْتَنْتْ وَ يَكُّ مَرْتَبِهْ (چَوْبِهَاىِ نَازِكِ رَا) بِهْ اَوْ بَزَنْ وَ سُوْگَنْدَتِ رَا نَشْكَنْ.
 اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا مَا دَانَسْتِمُ كِهْ اَوْ دَرِ بَرَابَرِ بَلَاهَائِي كِهْ مَا اَوْ رَا گَرَفْتَارِ كَرْدِهْ بُوْدِيمُ، صَابِرِ وَ شَكِيِيَاَسْتِ.

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۵۴] ص: ۳۴۱

اشاره

وَ اذْكَرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ اَوْلَى الْاَيْدِي وَ الْاَبْصَارِ (۴۵) اِنَّا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ (۴۶) وَ اِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ (۴۷) وَ اذْكَرْ اِسْمَاعِيْلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكُفْلِ وَ ذَا الْاَخْيَارِ (۴۸) هَذَا ذِكْرٌ وَ اِنَّ لِلْمُتَّقِيْنَ لِحُسْنِ مَّآبٍ (۴۹)
 جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُّفْتَحَةً لَهُمْ الْاَبْوَابُ (۵۰) مُتَّكِنِيْنَ فِيْهَا يَدْعُوْنَ فِيْهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيْرَةٍ وَ شَرَابٍ (۵۱) وَ عِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اُتْرَابٌ (۵۲) هَذَا مَا تُوْعَدُوْنَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ (۵۳) اِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهٗ مِنْ نَفَادٍ (۵۴)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۲

ترجمه: ص: ۳۴۲

به یاد آورندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب را آن مردانی که نیرومند و بینا بودند. (۴۵)
 آنها را خالص و پاکدل کردیم تا یاد قیامت کنند. (۴۶)
 آنها پیش ما از برگزیدگان و نیکانند. (۴۷)
 و یاد کن از اسماعیل و یسع و ذاکفل که همه از نیکان بودند. (۴۸)
 این یادآوری و پند است و برای پرهیزکاران بازگشت نیکویی است (۴۹)
 باغهای جاویدان بهشتی که درهایش به روی آنان باز است (۵۰)
 در حالی که بر تختها تکیه زده‌اند، میوه‌ها و نوشیدنیهای گوناگون بسیاری می‌طلبند. (۵۱)
 همسرانی از حوران همسال که جز به شوهر خویش نظر ندارند، گرداگرد آنهاست. (۵۲)
 این است آن چیزهایی که برای روز حساب به شما وعده داده‌اند. (۵۳)
 این روزی ماست که هرگز پایان نمی‌گیرد. (۵۴)

تفسیر: ص: ۳۴۲

وَ اذْكَرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ بِرِ اِبْرَاهِيْمَ «عِبَادَنَا» عَطْفٌ بِيَانِنْدِ. وَ كَسِي كِهْ عِبْدَنَا خُوَانِدِهْ اسْتِ تَنَهَا اِبْرَاهِيْمَ رَا عَطْفٌ بِيَانِ مِي دَانَدِ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ رَا عَطْفٌ بِرِ عِبْدَنَا كَرْدِهْ اسْتِ.
 اَوْلَى الْاَيْدِي وَ الْاَبْصَارِ صَاحِبِ كَارِهَاىِ دِيْنِي وَ اَنْدِيْشِهْهَاىِ عِلْمِي. گُوِيَا كَسَانِي كِهْ اَعْمَالِ اَخْرَتِ رَا نَمِي دَانِنْدِ وَ هَمَانِنْدِ مَتْفَكِرَانِ دِيْنِي دَرِ اَمُوْرِي كِهْ بَرَاىِ اَنهَا لَانَزَمِ كَرْدِهْ اَمِ تَفَكْرِ وَ اَنْدِيْشِهْ نَمِي كِنِنْدِ هَمچُونِ كَسَانِي هَسْتِنْدِ كِهْ زَمِيْنِ گِيْرِ شُدِهْ وَ تُوَانَايِي كَارِ بَا

اعضای خود را ندارند. و همانند بی‌خردانی هستند که بصیرت و بینایی را از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۳

دست داده‌اند.

کلمه «أبصار» جمع بصر است که مقصود خرد و بینایی عقلی است.

إِنَّا أَخْلَصْنَا نَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ما آنها را نسبت به خودمان خالص قرار دادیم و خصلت خلوص و پاکدلی، که هیچ چیز با آن نیامیخته است، به آنها دادیم و سپس آن خصلت خالص را با عبارت «ذِكْرَى الدَّارِ» تفسیر و بیان کرده و این خود گواه است که آنها با خلوص و صفا و بدون هیچ کدورتی پیوسته به یاد آخرت بوده‌اند.

برخی عبارت «بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى» را: بخالصه ذکر، به اضافه، خوانده‌اند و مقصود این است که ذکر آخرت چنان خالص و پاک بود که هیچ اراده و قصد دیگری همراه آن نبود و تنها همت و عزم آنها ذکر آخرت بود و نه چیز دیگر و معنای جمله «ذِكْرَى الدَّارِ» یا این است که آنها پیوسته به یاد آخرت بودند به طوری که آن یاد آخرت باعث شده بود که امور دنیا را فراموش کنند، و یا معنا این است که آنها پیوسته به یاد آخرت بودند به طوری که آن یاد آخرت باعث شده بود که امور دنیا را فراموش کنند، و یا معنا این است که آنها همواره به فکر آخرت بودند و تمایل و رغبت به آن داشتند و نسبت به دنیا زاهد و بی‌نظر بودند. چنان که مقام و شأن پیامبران همین است.

برخی از مفسران گفته‌اند: مقصود از ذکرى الدار، حمد و ستایش نیک است در دنیا و زبان راستی که برای دیگران نیست و منظور این است که آنها را به سبب این خصلت، مقام ذکرى الدار داده‌ایم و این که آنها اهل این صفت و خصلت هستند، و یا مقصود این است که ما آنها را خالص کردیم به توفیق یافتن «ذِكْرَى الدَّارِ» لِمَنْ الْمُصِطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ آنها پیش ما، از میان انسانها، از برگزیدگان هستند.

کلمه «اخيار» جمع خَيْر (با تشدید) یا خیر بدون تشدید است، مانند: اموات، که جمع مَيِّت و میت است.

وَأَذْكُرُ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ أَكْرَ «وَالْيَسَعَ» را به همین صورت بخوانیم، حرف تعریف

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۴

بر «يسع» داخل شده است و چنانچه مانند بعضیها اللیسع بخوانیم حرف تعریف بر لیسع داخل شده است. این کلمه بر وزن فاعل از ماده: لسع، به معنای گزیدن است.

وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ تنوین در کلمه «كل» عوض از مضاف الیه است و اصل آن:

كلهم من الأخيار، بوده است.

هذا ذِكْرٌ آن نوعی از ذکر است و منظور قرآن است و چون خداوند ذکر پیامبران و ائمه را بیان کرد و به پایان رساند، گفت «هذا ذِكْرٌ» چنان که گویند: هذا باب.

وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ سپس خداوند در پی داستان مذکور بر آن شد تا داستان بهشت و اهل آن را بیان کند، لذا فرمود «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ...» یعنی جای بازگشت نیکویی برای پرهیزگاران است و چون داستان بهشت را تمام کرد و خواست که به دنبال آن داستان اهل دوزخ را بیان کند فرمود: هذا و ان للطاغين لشر مآب. بعضی گویند:

مقصود این است اینها که گفتیم، ذکر شرافت و نیکیهایی است که پیوسته آنها را با آن یاد می‌کنند. ابن عباس گفته است: این ذکرى از انبیای گذشته است.

«جَنَاتٍ عِدْنٍ» این عبارت معرفه است. به دلیل این که در آیه فرمود: جنات عدن التي وعد الرحمن عباده «بهشت عدنی که خداوند برای بندگان صالح وعده فرموده» «۱» عبارت «جَنَاتٍ عِدْنٍ» عطف بیان برای جمله «لِحُسْنِ مَآبٍ» می‌باشد.

مُفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ کلمه «مفتحه» حال است و عامل آن، مفهوم فعلی است که در کلمه «للمتقين» می‌باشد. در این کلمه ضمیری است که به «جنات» بر می‌گردد و کلمه «أبواب» بدل از آن ضمیر است. و در تقدیر چنین است: مفتحه هی الأبواب، چنان که گویند: ضرب زید الید و الرجل دست و پای زید را زدند و این بدل اشتمال است.

قاصراتُ الطَّرْفِ أترابُ کلمه «اتراب» جمع «ترب» است، گویا آنها را «أتراب» می‌نامند، برای این که خاک، آنها را در یک زمان لمس می‌کند (در یک وقت متولد

(۱) مریم / ۶۱.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۵

می‌شوند) و چون میان همسالان دوستی و محبت پایدارتر است، آنها را همسال قرار داده‌اند، برخی از مفسران گویند: آنها با شوهرانشان در یک سن هستند و سن آنها به اندازه سن شوهرانشان است.

هذا ما تُوعِدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ فعل «توعدون» هم با «تاء» و هم با «ياء» (یوعدون) خوانده شده است. عبارت (ليوم الحساب) یعنی برای خاطر روز حساب، چنان که گویند: این چیزی است که به خاطر روز حساب ذخیره شده است، یعنی روزی که هر فردی آن طور که کار کرده است پاداش داده می‌شود.

إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ براستی آنچه را که ما متذکر شدیم، روزی و بخشش پیوسته و همیشگی ماست که هرگز نیستی و انقطاعی برای آن نیست.

[سوره ص (۳۸): آیات ۵۵ تا ۶۶] ص: ۳۴۵

اشاره

هذا وَإِنَّ لِلطَّاغِيْنَ لَشَرَّ مَا بَ (۵۵) جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا فَيَبْسُ الْمِهَادُ (۵۶) هذا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَعَسَاقُ (۵۷) وَ آخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجُ (۵۸) هذا فَوَجٌّ مُفْتَحَةٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ (۵۹)

قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبَسَّ الْقَرَارُ (۶۰) قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ (۶۱) وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رَجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ (۶۲) أَتَّخَذْنَا هُمْ سِحْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ (۶۳) إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ (۶۴)

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۶۵) رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۶۶)

ترجمه: ص: ۳۴۵

این پاداش نیکوکاران است و برای سرکشان بدترین محل بازگشت است. (۵۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۶

به دوزخ می‌روند که بد جایگاهی است. (۵۶)

آن جا باید آب جوشان و چرک و خونابه دوزخیان را بنوشند. (۵۷)

و جز اینها شکنجه‌های گوناگون دیگری دارند. (۵۸)

به رؤسای کفر گفته می‌شود اینها، گروه تابعان، با شما به آتش وارد می‌شوند (آنها گویند) خوشآمد بر آنها مباد که در آتش خواهند سوخت. (۵۹)

آنها در جواب گویند: نه، خوشآمد شما را مباد که این عذاب را پیشاپیش برای ما فراهم ساختید، چه بد جایگاهی است. (۶۰)
 تابعان گویند: پروردگارا هر کس این عذاب را برای ما فراهم ساخته است، عذابش را در آتش دو چندان افزون کن. (۶۱)
 گویند: چرا مردانی را که از اشرار می‌شمردیم اکنون نمی‌بینیم. (۶۲)
 آیا ما آنان را به سخریه گرفتیم یا از نظرها دور مانده‌اند؟ (۶۳)
 این جدال و گفتگوی خصمانه دوزخیان یک واقعیت است. (۶۴)
 بگو: من بیم دهنده‌ای بیش نیستم و هیچ خدایی جز خدای یکتای قهار نیست. (۶۵)
 پروردگار آسمانها و زمین و آنچه میان آنهاست خدای مقتدر و آمرزنده است. (۶۶)

تفسیر: ص: ۳۴۶

هذا امر چنین است. یا مقصود این است که جریان کارها آن طور است که بیان شد.
 وَإِنَّ لِلطَّاغِيْنَ لَشَرَّ مَأَبٍ بِهِ حَقِيقَتٌ بِرَأْيِ كَسَانِي كِه نَسَبَتْ بِه خَدَاوَنَد سِرْكَشِي وَ طَغِيَان مِي كَنَد، جَاي بَا ز گَشْت بَسِيَار بَدِي اَسْت.
 جَهَنَّمَ يَصْلُوْنَهَا فَبئْسَ الْمَهَادُ كَلِمَةٌ «جَهَنَّمَ» عَطْفٌ بِيَان بَرَأْيِ عِبَارَتِ «لَشَرَّ مَأَبٍ» اَسْت.
 خَدَاوَنَد، آتَش زِيَر اَنهَآ رَا بَه بَسْتَر خَوَاب وَ گَهْوَارَه، تَشْبِيه كَرَدَه وَ فَرْمُودَه اَسْت «فَبئْسَ الْمَهَادُ» «مَهَادُ» گَهْوَارَه يَا بَسْتَرِي اَسْت كِه اِنْسَان دَر اَن مِي خَوَابَد.

هذا فليذوقوه این حميم و آب جوشان است که باید بچشید و یا در تقدیر چنین

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۷

بوده است: العذاب هذا فليذوقوه این است عذابی که باید بچشید و سپس جمله را از ابتدا شروع می‌کند و می‌فرماید:

هو حميم و غساق آن، آب جوشان و چرک دوزخیان است یا عبارت چنین بوده است:

ليذوقوا هذا فليذوقوه باید این نوشابه متعفن و سوزان را بچشید پس آنها هم چشیدند، مانند این آیه که فرمود فَيَأْتِيَا فَاَرْهَبُونِ «تنها از من باید بترسید» «۱» کلمه «غساق» را هم به تشدید و هم بی تشدید خوانده‌اند و معنای آن چرکی است که از زخمهای دوزخیان جاری می‌شود و هنگامی که اشک چشم جاری می‌شود می‌گویند: غسقت العين. برخی گویند: مقصود از «حميم» آبی است که گرمی و حرارت آن می‌سوزاند و «غساق» نوشابه‌ای است که سردی و برودت آن می‌سوزاند.

وَ اٰخَرُ مِنْ شَكْلِهِ اَزْوَاجٌ مَقْصُودٌ اَز كَلِمَةِ «اٰخَرُ» چيزهَآي نُوْشِيْدِنِي دِيْگَرِي اَسْت كِه دَر تَعْفَن وَ سُوْزَنْد گِي مَانَد اِن نُوْشِيْدِنِي هَآسْت.
 «ازواج» به معنای گوناگون و متعدد است. برخی آخر خوانده‌اند که معنای آن عذاب دیگر یا چشیدنی دیگری است.
 کلمه «ازواج» صفت برای «آخر» است زیرا «آخر» ممکن است اقسام گوناگونی باشد و یا ممکن است که صفت برای هر سه کلمه «حميم»، «غساق» و «آخر من شکله» باشد.

هذا فَوْجٌ مُّقْتَضٍ مَعَكُمْ اِن گِرُوه اَنْبُوهِي اَسْت كِه بَا شَمَا وَآرَد اِن دُوْزَخ هُوْلَنَاك مِي شُوْنَد وَ اِن نَقْل قَوْل وَ حَكَآيْت سَخْنَان سِرْكَشَان وَ طَاغِيَان اَسْت كِه بَه يَكْدِيْگَر مِي گَفْتَنَد «هَذَا فَوْجٌ...»

و مقصود از کلمه «فوج» گروه تابعین آنها هستند که خطر ضلالت و گمراهی را با آنها پذیرفتند و اکنون هم باید خطر وارد شدن به دوزخ را با آنها بپذیرند.

لا مَرْحَبًا بِهِمْ نَفْرِينِ است از رؤسا به پیروانشان که به وسعت و گشایشی دست نیابند، زیرا آنها آتش را اختیار کرده‌اند. پیروانشان در جواب گفتند: این شما هستید که شایسته است جای شما وسعت نداشته باشد، زیرا شما بودید که ما را به راهی بردید که امروز آتش بر ما واجب شد. ضمیر در عبارت «قَدَّمْتُمُوهُ» به عذاب برمی‌گردد، یعنی شما عذاب را از پیش برای ما مهیا کردید. و برای مهمان و تازه واردی که بخواهی خوشآمد بگویی، می‌گویی: مرحبا، یعنی به جایی فراخ و وسیعی وارد شدی. یا مقصود این است که جای تو و شهر تو با وسعت باد و سپس برای نفرین (ضد خوشآمد) حرف «لا» بر آن داخل می‌شود. کلمه «بهم» بیان برای دعوت شده‌های به دوزخ است که پیروان باشند.

قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَرِذَّةً عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ پیروان گفتند: خدایا عذاب کسانی را که پیشاپیش ما را به چنین عذابی گرفتار کرده‌اند دو برابر کن. کلمه «ضعف» مثل و مانند چیزی است و بنا بر این عذاب آنها دو برابر می‌شود چنان که در این آیه می‌فرماید: رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ «پروردگارا عذاب آنها را مضاعف و دو برابر ساز» «۱» وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا مَقْصُودًا مِنْهُمْ «رجالا» مؤمنانی بودند که کافران به آنها اعتنایی نمی‌کردند.

نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ منظور از اشرار کسانی هستند که خیر و نیکی در آنها نیست و چون مؤمنان بر خلاف دین آنها بودند، مشرکان آنها را اشرار می‌شمردند. از حضرت باقر علیه السلام نقل شده است: مقصود آنها شما هستید، به خدا سوگند یکی از

۱- احزاب / ۶۸.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۴۹

شما مؤمنان را در آتش نمی‌بینند.

أَتَّخَذْنَاَهُمْ سِخْرِيًّا این عبارت به عنوان خبر خوانده شده است تا صفت «رجال» باشد و با همزه استفهام خوانده شده است تا انکاری بر خودشان و توبه‌ای از سخریه کردن آنها باشد اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ در این عبارت دو احتمال است: یکی آن که به جمله «ما لنا» متصل باشد و مقصود این است که چرا ما آنها را در آتش نمی‌بینیم یا آنها در دوزخ نیستند یا همین جا هستند ولی از چشم ما برکنارند و ما آنها را نمی‌بینیم.

احتمال دیگر این است که به عبارت «أَتَّخَذْنَاَهُمْ سِخْرِيًّا» متصل باشد. در این صورت حرف «ام» یا متصله است یا منقطعه، اگر متصله دانستیم، مقصود این است که ما کدام یک از دو عمل را نسبت به آنها انجام دادیم، مسخره کردن آنها، یا کوچک شمردن و این که ما به چشم حقارت به آنها نگاه می‌کردیم و منظورشان انکار هر دو کار است.

اما اگر «ام» منقطعه باشد. در این صورت چنان که گذشت، عبارت «أَتَّخَذْنَاَهُمْ سِخْرِيًّا» یا جمله خبری است یا استفهامی است. چنان که گویند: آن حیوان یا شتر است یا گوسفند یا زید پیش تو است، یا عمر و کسی هم که بدون همزه می‌خواند ممکن است که همزه را در تقدیر بدانند، زیرا حرف «ام» بر آن دلالت دارد. در این صورت در معنی و مقصود، میان دو قرائت (با همزه و بی همزه) تفاوتی نیست.

إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ آنچه درباره کافران گفتیم حق است و ناگزیر آنها چنین سخنانی را با یکدیگر می‌گویند.

سپس خداوند بگو مگوی آنها را با عبارت «تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ» تعبیر و بیان می‌فرماید، و چون آنچه را که میان دوزخیان گفتگو می‌شود به مخاصمه تشبیه فرموده، آن را «تخاصم» نامیده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۰

اشاره

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ (۶۷) أَنتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ (۶۸) مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۶۹) إِنْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۷۰) إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ (۷۱)

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (۷۲) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۷۳) إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۷۴) قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ (۷۵) قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۷۶)

قَالَ فَأَخْرِجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۷۷) وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (۷۸) قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ (۷۹) قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۸۰) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۸۱)

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۲) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (۸۳) قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ (۸۴) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۵) قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (۸۶)

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۸۷) وَتَعَلَّمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (۸۸)

ترجمه: ص: ۳۵۰

بگو این خبری بزرگ است. (۶۷)

که شما از آن روی گردان هستید. (۶۸)

من از ساکنان عالم بالا هنگامی که با یکدیگر (درباره آفرینش آدم) جدال می کردند، خبری نداشتم. (۶۹)

تنها چیزی که به من وحی می شود این است که من بیم دهنده‌ای آشکارا هستم. (۷۰)

بیاد آور هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بشری را از گل می آفرینم. (۷۱)

چون کاملاً تمامش کردم و در آن از روح خود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۱

دمیدم همه بر او سجده کنید. (۷۲)

آن هنگام همه فرشتگان سجده کردند. (۷۳)

مگر ابلیس که تکبر ورزید و از کافران شد. (۷۴)

گفت:

ای ابلیس چه چیز باعث شد که تو به موجودی که من با قدرت خود او را آفریدم سجده نکنی، آیا تکبر و نخوت کردی یا مقامی

ارجمند داشتی؟ (۷۵)

گفت: من از او بهترم مرا از آتش آفریده‌ای و او را از گل. (۷۶)

فرمود: از این جایگاه دور شو که تو رانده درگاه منی. (۷۷)

و مسلماً تا روز قیامت لعنت من بر توست. (۷۸)

شیطان گفت: پس مرا مهلت ده که تا روز قیامت زنده مانم. (۷۹)

فرمود: تو از مهلت یافتگانی. (۸۰)

(ولی) تا روز معین و معلومی. (۸۱)

گفت: به عزت و جلالت سوگند همگان را گمراه خواهم کرد. (۸۲)

مگر آنها که از بندگان خالص تو باشند. (۸۳)

خداوند گفت: به حق سوگند و آنچه می‌گویم حق و راست است. (۸۴)

که جهنم را از تو و از همه پیروانت پر می‌کنم. (۸۵)

(ای رسول ما) بگو: من از شما مزدی نمی‌خواهم و من از آنان نیستم که به دروغ چیزی بر خود می‌بندند. (۸۶)

این قرآن جز اندرز و پند برای جهانیان نیست. (۸۷)

و پس از مدتی از خبر آن آگاه می‌شوید. (۸۸)

تفسیر: ص: ۳۵۱

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ آنچه به شما خبر دادم از این که من پیامبرم و خدا یکی است و از روز قیامت، همه خبرهای بزرگ و مهمی هستند که جز فرد بسیار غافل و بی‌خبر از آن اعراض نمی‌کند. برخی از مفسران گویند: مقصود از «نَبَأٌ عَظِيمٌ» قرآن است.

ما كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ برای من از سخنان فرشتگان، هنگامی که مخاصمه می‌کردند، آگاهی نبود.

إِذْ قَالَ رَبُّكَ ... عبارت «إِذْ قَالَ» بدل از جمله «إِذْ يَخْتَصِمُونَ» است و مقصود از «مَلَأِ الْأَعْلَى» همان افراد داستان بعدی هستند که عبارتند از فرشتگان، آدم و ابلیس، زیرا آنها همه در آسمان بودند و گفتگو میان آنها بود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۲

إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ کلمه «انما» به عنوان این که حکایت و نقل قول باشد، به کسر خوانده شده است، یعنی جز این سخن که به شما بگویم من تنها بیم دهنده آشکاری هستم، به من چیز دیگری وحی نشده است و در صورتی که به فتح خوانده شود در تقدیر لَأَنَّمَا بوده است و مقصود این است که به من وحی نشده است مگر برای انذار و بیم دادن، پس حرف (لام) حذف شده است و فعل به آن مربوط می‌شود و ممکن است که در موضع و محل رفع باشد، یعنی به من جز این سخن وحی نشده است و آن این است که انذار و تبلیغ کنم و در آن کوتاهی نکنم.

لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ مقصود از «بیدی» این است که من خودم، بی‌واسطه غیر، آفریدن او را به عهده گرفتم و علت این که فرموده با دستهایم آفریدم این است که انسان بیشتر کارهایش را با دست انجام می‌دهد و نسبت به کارهایی که با اعضای دیگر انجام می‌شود، غلبه با کارهای دست است، حتی در کار قلب هم می‌گویند:

کاری است که دستهایم انجام می‌دهد و همچنین به کسی دو دست ندارد، گویند:

(دستهایم بسته است و دهانت می‌دمد) و از این مورد است، این آیه که خداوند می‌فرماید: مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا، «از حیواناتی که به قدرت خود آفریدیم» (۱) و همچنین است آیه مورد بحث «لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ» برخی گویند: عرب کلمه یدان و یدین را بر قدرت و توانایی اطلاق می‌کند. چنان که شاعر گفته است: تحملت من ذلفاء ما ليس لي به ولا للجبال الراسيات یدان. (۲)

أَسْتَكْبِرَتْ أُمَّ كُنْتُمْ مِنَ الْعَالِينَ خود را بالاتر از آنچه هستی، می‌دانی یا خود را از کسانی می‌دانی که شأن و مقامشان بالاتر از این است که سجده کنند، بنا بر این از این جا بیرون رو و منظور از (این جا) یا بهشت است و یا آسمانها و برخی هم گفته‌اند:

۱- یس / ۷۱.

۲- من از ذلفا چیزی را تحمل کردم که نه در قدرت من بود و نه در قدرت کوه‌های بلند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۳

عشیره او را عزیز و محترم می‌کند به گونه‌ای که هر کس او را با شکوه و هیبت می‌بیند و بدنش را بر آتش حرام می‌کند. «۲»

۱-

و من قرأ سورة الزمر لم يقطع الله رجاءه و اعطاه ثواب الخائفين خافوا الله.

۲-

من قرأ سورة الزمر اعطاه الله شرف الدنيا والآخرة و اعزّه بلا مال و لا عشیره حتی یهابه من یراه و حرّم جسده علی النار.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۶

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۵] ص: ۳۵۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (۲) أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ (۳) لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۴)
خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۵)

ترجمه: ص: ۳۵۶

این کتابی است که از جانب خداوند پیروزمند حکیم نازل شده است. (۱)

ما این کتاب را به حق و راستی بر تو فرستادیم، پس خدا را پرستش کن و دینت را برای او خالص گردان. (۲)

آگاه باشید که دین خالص از آن خداوند است. و آنان که جز خدا را به دوستی و پرستش برگرفتند و گفتند ما اینان را نمی‌پرستیم مگر برای این که وسیله تقرب ما به خداوند باشند و خدا در آنچه اختلاف داشتند میان آنها داوری می‌کند. خدا آن را که دروغگو و بسیار کفران کننده است هرگز هدایت نمی‌کند. (۳)

اگر (به فرض محال) خدا می‌خواست که فرزند انتخاب کند، از میان مخلوقاتش هر چه را که می‌خواست برمی‌گزید، او منزّه است، اوست خدای یکتای قهار. (۴)

آسمانها و زمین را به حق آفرید، شب را بر روز داخل می‌کند و روز را بر شب و ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۷
خورشید و ماه را مسخر فرمان خویش قرار داد، هر کدام تا مدّت معینی به حرکت خود ادامه می‌دهند، آگاه باشید او قادر بخشنده است. (۵)

تفسیر: ص: ۳۵۷

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ كَلِمَةً «تنزیل» یا مبتداست و خبر آن ظرف است و یا خبر مبتدای محذوف است و در تقدیر چنین است: هذا

تنزیل کتاب عبارت جار و مجرور صله «تنزیل» است، چنان که گویی: نزل من عند الله، و ممکن است که صله نباشد و خبر بعد از خبر باشد و یا حال است برای «تنزیل» که معنای اسم اشاره عامل آن است.

مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ در حالی که دینت را، به سبب ایمان به توحید و صفای باطن، از شرک و ریا پاک کرده باشی و دین خالص دینی است که از هر گونه ریا و سمعه پاک باشد. قتاده گفته است: منظور شهادت به یگانگی خداست.

برخی گویند: آن اعتقاد واجب است از توحید، عدل، نبوت و عمل به دستوره‌های دین و بیزاری از دینهای دیگر غیر از اسلام. وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ کسانی که جز خداوند، دوستان و معبودانی گرفتند و گفتند: ما آنها را پرستش و عبادت نمی‌کنیم مگر برای این که وسیله نزدیکی و تقرب ما پیش خدا باشند، یعنی پیش خداوند شفیع ما شوند.

إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى کلمه «زلفی» اسمی است که به جای مصدر «قربی» آمده است. و خبر «الذین» عبارت «إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ» است.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هَدَىٰ منظور از هدایت نکردن این است که خداوند آنها را مورد لطف و مرحمت خود قرار نمی‌دهد و در علم خداوند گذشته است که آنها از هلاک شوندگانند و خداوند اراده نکرده است که آنها را به ایمان، هدایت کند به این دلیل که در این آیه فرموده است: أَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ «اما قوم تمود را هدایت کردیم» یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۸

برای آنها رسول فرستادیم.

لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا خداوند سخن کسانی را که می‌گفتند: فرشتگان دختران خداوندند تکذیب می‌کند، لذا در پی آن می‌فرماید لَوْ أَرَادَ اللَّهُ... اگر خدا اراده می‌کرد که فرزندی بگیرد ممتنع بود، زیرا این امر محال است، مگر این که از میان آفریده‌هایش بعضی را برگزیند و به خود نزدیک سازد. چنان که پدری فرزندش را به خود نزدیک کند. سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ سپس خداوند با ذکر این آیه «سُبْحَانَهُ...» خودش را از این که فرزندی اتخاذ کند، پاک و منزه می‌داند.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ سپس خداوند، آفرینش آسمانها و زمین و به هم پیچیدن شب و روز را بر یکدیگر و مسخر کردن خورشید و ماه و سیر آنها را تا زمان معین و پراکنده شدن و کثرت انسانها را از یک پدر و خلقت حیوانها را بر یگانگی و وحدانیت خود و این که شریک و همتایی ندارد، دلیل آورده است.

الواحد القهار واژه «قهار» یعنی همیشه پیروز است و هرگز مقهور و مغلوب نمی‌شود.

يُكْوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ فعل «يُكْوِّرُ» از ماده: تکویر، به معنای پیچیدن است چنان که گویند: كان العمامة على رأسه و کورها: عمامه را بر سرش پیچ داد و آن را پیچید.

مقصود این است که چون تاریکی شب روز را می‌برد و شب جای آن را می‌گیرد، گویا شب به روز پیچیده شده است هم چنان که لباس به شخصی که آن را پوشیده پیچیده شده است، بعضی از مفسران گویند: معنایش این است که هر یک دیگری را پنهان می‌کند، بنا بر این به شیء ظاهری تشبیه شده است که هر گاه چیزی بر آن پیچیده شود آن را از نظرها پنهان می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۵۹

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۳۵۹

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقَكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعِيدٍ خَلَقَ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَى تُصَدِّقُونَ (۶) إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷) وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا حَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسَىٰ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَنَّعَ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (۸) أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا- يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۹) قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۱۰)

ترجمه: ص: ۳۵۹

او شما را از یک تن آفرید و از آن یک تن همسرش را آفرید و برایتان از چهارپایان هشت جفت ایجاد کرد. او شما را در شکم مادران در چند مرحله گوناگون در تاریکیهای سه گانه، آفرینش بخشید. این است خدای یکتا پروردگار شما، فرمانروایی از آن اوست.

هیچ معبود و خدایی جز او نیست. پس چگونه از حقّ رویگردان می‌شوید. (۶)

اگر ناسپاسی کنید خدا از شما بی‌نیاز است و هرگز

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۰

ناسپاسی را برای بندگانش نمی‌پسندد. و اگر سپاسگزار باشید آن را برای شما می‌پسندد و هیچ کس بار گناه دیگری را بر دوش نمی‌کشد.

سپس باز گشت همه به سوی پروردگارتان است، او شما را از کارهایی که می‌کردید آگاه می‌سازد، زیرا او از رازهای درون خلق به خوبی آگاه است. (۷)

چون به آدمی گزندی رسد به پروردگارش روی می‌آورد و او را می‌خواند اما آن گاه که نعمتی به او ببخشد همه آن دعاها را که پیش از این کرده بود، از یاد می‌برد و برای خدا همتیانی قرار می‌دهد تا مردم را از راه او گمراه کند، بگو: اندکی از کفرت بهره‌مند شو که تو از دوزخیان خواهی بود. (۸)

آیا چنین کسی با آن کس که در ساعت‌های شب به عبادت مشغول است و در حال سجده و قیام از عذاب آخرت بیمناک است و به رحمت پروردگارش امیدوار است یکسان است؟ بگو آیا آنان که می‌دانند با آنها که نمی‌دانند برابرنند؟ تنها خردمندان متذکر می‌شوند. (۹)

بگو ای بندگان من که ایمان آورده‌اید از پروردگارتان بترسید، برای کسانی که در این جهان نیکی کرده‌اند پاداش نیک است و زمین خدا بسیار پهناور است، همانا پاداش صابران بی‌حساب و کامل ادا می‌شود. (۱۰)

تفسیر: ص: ۳۶۰

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ شما را از آدم آفرید و حوا همسرش را نیز از دنده‌های او آفرید. عبارت «جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا» به وسیله «ثُمَّ» عطف شده است تا دلالت کند که این قسمت از آیه که دلالت بر آفرینش یک فرد از یک فرد می‌کند و بر خلاف جریان عادی است، با قسمت اول آیه که بیانگر ایجاد خلق کثیری از یک فرد است، در فضیلت و مزیت مابینت دارد.

برخی از مفسران گویند: مقصود این است که خداوند ابتدا ذریه آدم را از پشتش مانند مورچه خارج کرد و پس از آن حوا را آفرید.

وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ إِنْ چارپایان قسمت و مقدر شما شده است چون

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۱

مقدرات و قسمت‌های انسان به نزول از آسمان توصیف می‌شوند، زیرا آنچه باید بشود در لوح محفوظ نوشته شده است و گویی از آن جا نازل می‌شود و برخی گفته‌اند: چون حیوانات به وسیله گیاه زندگی می‌کنند و گیاه به وسیله باران می‌روید و باران هم از آسمان نازل می‌شود، گویا حیوانات نازل شده‌اند.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مقصود از کلمه «ازواج» نر و ماده این حیوانات است، شتر نر و ماده، گاو نر و ماده، میش نر و ماده، بز نر و ماده. «۱»
خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقِ آفرینشی پس از آفرینشی بدین طریق که ابتدا نطفه است، سپس علقه، و پس از آن مضغه، و بعد مضغه با استخوان، سپس استخوان با گوشت.

تا این که انسانی مستوی الخلقه و کامل می‌شود.

فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ تاریکی‌های سه گانه عبارتند از: تاریکی شکم، تاریکی رحم، تاریکی مشیمه (بیچه‌دان).

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ آن که چنین کارهایی می‌کند خدایی است که پروردگار شماست.

و فرمانروایی جهان هستی از آن اوست.

فَأَنِّي تُصْرَفُونَ با این دلیل‌های آشکار چگونه شما از عبادت خدا منصرف می‌شوید و به عبادت غیر او روی می‌آورید.

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ مسلماً خداوند از شما و ایمانتان بی‌نیاز است و این شما هستید که به او نیازمندید.

وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ خداوند، از لطف و رحمتی که دارد، کفر و ناسپاسی را برای بندگانش نمی‌پسندد و از آن راضی نیست، زیرا سبب هلاکت و نابودی آنها می‌شود.

۱- باید توجه داشت که کلمه «زوج» به هر یک از جنس نر و ماده گفته شده است که مجموعاً هشت زوج می‌شوند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۲

وَ إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ و اگر سپاسگزار باشید می‌پسندد و از آن راضی است، زیرا آن سبب کامیابی و رستگاری شماست و این که خداوند از کفر و ناسپاسی شما ناراضی است و از شکر و سپاسگزاری خوشنود است به جهت نفع و صلاح شماست و گرنه (از کارهای شما) هرگز نفعی و بهره‌ای به او نمی‌رسد. حرف «هاء» در فعل «یرضه» ضمیری است که به «شکر» بر می‌گردد که از مفهوم عبارت «ان تشکروا» فهمیده می‌شود.

مُنِيْبًا إِلَيْهِ تنها به سوی خدا برگشت کنید و از غیر او امیدی نداشته باشید.

ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ هِنْكَامِي که خداوند به انسان بخشش و عطا کند، اصل «خول» یا به این معناست که خدا انسان را، خائل مال، و خال مال، قرار داده است و او کسی است که از مالی سرپرستی کند و به خوبی از عهده آن برآید، یا معنا این است که خداوند انسان را بزرگ و مفتخر کرد و از این معناست این مثال که گویند: الغنى طویل الذیل میاس. «۱»

نَسَبِي مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ انسان [در حال غنا] آن بلاها و ضررهایی را که از خدا می‌خواست تا آنها را بر طرف کند فراموش می‌کند. برخی از مفسران گفته‌اند:

معنا این است خدایی را که بدرگاه او تضرع و زاری می‌کرد، فراموش می‌کند. حرف «ما» به جای (من) آمده است چنان که در این آیه فرموده است: وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى «قسم به مخلوقهایی که خداوند آنها را نر و ماده آفرید» [که حرف «ما» به جای «من» گفته

شده است] «۲».

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ فَعَلَ «لِيُضِلَّ» هم به فتح «ياء» و هم به ضم آن خوانده شده است و مقصود این است که نتیجه شریک قرار دادن برای خداوند، گمراه شدن یا گمراه

۱- غنی و ثروتمند بلند دامن است حالش نیکوست و خرامان می‌رود.

۲- اللیل / ۳.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۳

کردن از راه حق و خداوند است. گاهی غرض و هدف از کار، نتیجه آن است و گاهی نتیجه کار غرض و هدف نیست.

قُلْ تَمَنَّعَ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا این عبارت جمله امری است که در معنای خبر است، مانند این که عربها می‌گویند: اذا لم تستح فاصنع ما شئت اکنون که شرم نمی‌کنی هر چه می‌خواهی انجام ده. گویا به او می‌گویند: اکنون که از دستور و امر به ایمان، اطاعت نمی‌کنی، شایسته است که از این پس به تو امری نشود و حتی برای زیاد شدن بدبختی و شقاوتت، امر به ترک آن شوی.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ کلمه «أمن» هم بدون تشدید خوانده شده که در این صورت همزه حرف استفهام است و هم با تشدید خوانده شده بنا بر این که حرف «أم» بر کلمه «من» داخل شده و در تقدیر چنین است: ام من هو قانت کخیره، «من» مبتدا است که خبر آن به سبب دلالت سیاق کلام بر آن، حذف شده است. و آن جریان ذکر کافران است پیش از آن و همچنین آیه پس از آن قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ.

بعضی گویند: مقصود و معنا این است که آیا این [شخص گمراه] بهتر است یا کسی که عبادت کننده است و یا معنا این است که آیا شخص عبادت کننده بهتر است یا کسی که کافر است؟

آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا در ساعت‌های شب سجده کننده و قیام کننده است، مقصود این است که در نماز شب گاهی در سجده و گاهی در قیام است و مراد از قنوت دعایی است که نمازگزار ایستاده در نماز «وتر» می‌خواند و در حدیث است که بهترین نماز نمازی است که قنوت آن طولانی باشد. «۱»

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مقصود از کسانی که می‌دانند، یا

-۱

أفضل الصلاة طول القنوت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۴

عالمان دینی هستند که به علم خود عمل می‌کنند. گویا کسانی که به علم خود عمل نمی‌کنند، عالم نیستند. و یا معنا این است که قنوت کنندگان با غیر قنوت کنندگان برابر نیستند، هم چنان که دانشمندان با جاهلان برابر نیستند. از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: ما کسانی هستیم که می‌دانند و دشمنان ما کسانی هستند که نمی‌دانند. و شیعیان ما «اولوا الالباب» صاحبان خرد هستند. «۱»

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ عبارت «فِي هَذِهِ الدُّنْيَا» متعلق به جمله «أَحْسَنُوا» است نه به کلمه «حسنة» معنا این است کسانی که در این دنیا کار نیک کرده‌اند، برای آنها در آخرت، پاداش نیک و حسنه است که همان دخول در بهشت است و مقصود، حسنه‌ای است که اندازه و نهایی ندارد. برخی گویند: متعلق به «حسنة» است، یعنی برای نیکوکاران، در همین دنیا حسنه و پاداش نیک است. و آن ستایش و ستودن و سلامتی و روزی فراوان است.

از آتش است.

وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلْمٌ و از زیر آنها طبقاتی از آتش است که «ظلم» و پرده‌هایی است برای دیگران که در زیر هستند، زیرا آتش طبقات پایین همه جا را فرا گرفته است.

ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ این چگونگی عذاب که بیان شد، چیزی است که خداوند به وسیله آن بندگان را می‌ترساند تا با امتثال از دستورهای او از عذابش پرهیز کنند.

یا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ای بندگان من پرهیزگار باشید، زیرا حجت بر شما تمام شده است.

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ وَاژه (طاغوت) چون مصدر است، (هم برای مفرد) یک شیطان (و هم برای جمع) شیطانها گفته می‌شود، ولی در این جا منظور جمع است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۸

أَنْ يُعْبُدُوا این عبارت بدل اشتمال از (طاغوت) است.

فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ مقصود از بندگانی که به سخن گوش فرا می‌دهند و بهترینش را پیروی می‌کنند، همان بندگان هستند که از طاغوت، دوری و به سوی خدا بازگشت کرده‌اند، نه غیر آنها. آن گاه اسم ظاهر به جای ضمیر آورده شده است. و خداوند اراده کرده است که آن بندگان در دین نقاد باشند و میان خوب و خویتر تمیز دهند و این نقادی شامل مذهبها هم می‌شود و باید مذهبی را که ثابت‌تر و از نظر دلیل قوی‌تر است، اختیار کنند.

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ این آیه در اصل و تقدیر چنین است: أَمِنْ حَقِّ ...

أَفَأَنْتَ تَنْقِذُهُ و تخلصه من النار اسم ظاهر «من فی النار» به جای ضمیر آمده است برخی گویند: عبارت «كَلِمَةُ الْعَذَابِ» آخر جمله است و مقصود این است کسانی که عذاب بر آنها واجب شده است مانند کسانی هستند که بهشت بر آنها واجب شده است. سپس «أَفَأَنْتَ تَنْقِذُ...» جمله دیگری است که شروع می‌شود (در این صورت آیه دارای دو جمله است) و مراد از «كَلِمَةُ الْعَذَابِ» این آیه است که می‌فرماید:

«لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ...» منظور این است که ای رسول ما تو نمی‌توانی اسلام را به زور در دل آنها وارد کنی.

لَهُمْ عَرْفٌ مِنْ فَوْقِهَا عَرْفٌ مقصود از «عرف» در این جا طبقه‌های فوقانی ساختمان است که روی هم ساخته می‌شود.

وَعِيدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ کلمه «وعد» مصدر و مفعول مطلق تأکیدی است زیرا عبارت «لَهُمْ عَرْفٌ» به معنای «وعدهم الله ذلك» است.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۱ تا ۲۵] ص: ۳۶۸

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ فَتَرَاهُ مُضِيغًا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ (۲۱) أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْفَاسِقِينَ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أَوْلَيْكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۲۲) اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۲۳) أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ (۲۴) كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۶۹

ترجمه: ص: ۳۶۹

آیا ندیده‌ای که خداوند از آسمان باران فرستاد و آن را به صورت چشمه سارهایی در زمین روان گردانید. آن گاه با آن گیاهان و زرعهای گوناگون برویاند. سپس همه خشک می‌شوند به گونه‌ای که آن را زرد می‌بینی و پس از آن می‌شکند و خردشان می‌کند. هر آینه در این جریان اندرزی برای خردمندان است. (۲۱)

آیا کسی که خدا سینه و دلش را برای اسلام گشوده و او در پرتو نور پروردگارش قرار گرفته است، همانند کسی است که ایمان ندارد؟ پس وای بر آنان که دل‌هایی سخت در برابر ذکر خدا دارند، آنها در گمراهی آشکارند. (۲۲)

خدا بهترین سخن را نازل کرده است. کتابی که آیاتش، در فصاحت و بلاغت، همانند یکدیگر است و آیه‌هایی مکرر دارد که از شنیدن آیاتش، لرزه بر اندام کسانی که از پروردگارش می‌ترسند، می‌افتد.

سپس جان و تنشان را به ذکر خدا آرام و مشغول سازد. این کتاب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۰

هدایت الهی است که هر کس را بخواهد با آن راهنمایی می‌کند و هر که را خدا گمراه کند، برای او هیچ راهنمایی نخواهد بود. (۲۳)

آیا کسی که روز قیامت، عذاب سخت الهی را با چهره خویش از خود باز می‌دارد، مانند فرد بهشتی است؟ به ستمکاران گفته می‌شود: به کیفر کارهایی که می‌کردید عذاب را بچشید. (۲۴)

کسانی که پیش از آنها بودند، آیات ما را تکذیب کردند و عذاب از جایی که نمی‌دانستند بر آنها فرود آمد. (۲۵)

تفسیر: ص: ۳۷۰

فَسَيَلَكُ يَنَابِيعٍ فِي الْأَرْضِ این آب باران به داخل زمین نفوذ می‌کند و از آن جا، به صورت چشمه و نهر و قنات، روی زمین جاری می‌شود.

ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ مقصود از گوناگون بودن زراعت، یا اقسام آن است مانند گندم، جو، برنج و غیره و یا رنگهای آن است مانند سبز، زرد، سفید و سرخ.

ثُمَّ يَهِيئُ پس از مدتی آن زراعت خشک می‌شود.

ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا سپس آنها را می‌شکند و خرد می‌کند.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ در این فرایند اندرز و تذکری است برای دارندگان عقل سلیم در شناختن صانعی که ایجاد کننده جهان است.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ آیا کسی که خدا را شناخت و دانست که دارای لطف و مرحمت است و به او لطف کرده که سینه او را برای قبول اسلام باز کرده است، مانند کسی است که لطفی به او نشده و سینه‌اش تنگ و دلش سخت است. در این آیه هم مانند آیه اَمَّنْ هُوَ قَانَتْ خبر حذف شده است.

فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ مقصود از نور خدا همان لطف و رحمت اوست.

مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ به سبب ذکر خدا. مقصود این است که هر گاه خداوند و آیات او را پیش آنها یادآوری می‌کردند متنفّر می‌شدند و قساوت و سنگدلی آنها بیشتر می‌شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۱

کتاباً مُتَشَابِهًا مَثَانِي كَلِمَةً كِتَابٍ بَدَلٍ يَأْتِي بِحَالٍ عِبَارَتٍ «أَحْسَنُ الْحَدِيثِ» اسْت.

کلمه «متشابهها» مطلق شباهت است، یعنی هر بخشی از قرآن شبیه بخش دیگر است، بنا بر این هم شامل تشابه در معناست مانند صحت و درستی و بهره‌مند شدن مردم از آن و هم شامل تشابه در الفاظ است، مانند تناسب در الفاظ و تشابه در اعتدال آنها و جودت معانی و هماهنگی در نظم و تألیف و اعجاز.

کلمه «مثنایی» جمع: «مثنی» است و به معنای مکرر و تکرار است. و چون داستانها و احکام و اندرزهای قرآن تکرار شده است. به صفت «مثنایی» توصیف شده است. برخی گویند: بدین سبب است که تکرار تلاوتش ملال آور نیست، چنان که در وصف قرآن گفته شده است: قرآن با خواندن مکرر بی‌ارج و کهنه نمی‌شود. (۱)

چون کتاب مجموعه‌ای از جزئیات و تفصیلهاست و اجزاء یک چیز همان مجموعه آن است، برای لفظ کتاب، با این که مفرد است (نظر به مجموعه‌اش)، صفت جمع که مثنایی باشد آورده شده است.

ممکن است نصب «مثنایی» به عنوان تمیز «متشابهها» باشد (نه به سبب صفت بودن) چنان که گویی: رأیت رجلاً حسناً شمائل مردی را که از نظر خوی و سرشت نیکو بود، دیدم. در این صورت معنا این است که (کتاب) از نظر «مثنایی» متشابه است و فایده تکرار این است که نفس انسانی از اندرز و موعظه متنفر است و اگر پس از مرتبه اول تکرار نشود تأثیر چندانی نخواهد داشت.

تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ فَعَل «تقشعر» به معنای لرزیدن و منقبض شدن است، یعنی اندام آنها (از خوف خدا) سخت می‌لرزد و منقبض می‌شود و هر گاه اندام کسی از ترس بلرزد و موی بدنش راست شود گویند: اقشعر جلوده من الخوف وقف شعره، مقصود این است که هر گاه قرآن و آیه‌های تهدید آمیز آن را

۱- لا یتفه ولا یتشان ولا یخلق علی کثره الرد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۲

بشنوند، ترک شدیدی آنها را فرا می‌گیرد. سپس هنگامی که خدا و رحمت و مغفرت و اسعه‌اش را متذکر می‌شوند، اندامشان نرم و دل‌هایشان آرام می‌شود. و چون «لان» معنای فعلی را که به «الی» متعدی می‌شود در بردارد، به الی متعدی شده است و گویا خداوند فرموده است: سکنت، یا اطمأنت الی ذکر الله، یعنی با یاد خدا مطمئن می‌شوند و نرمی بی‌انقباض و امید بی‌ترس و خوف می‌یابند.

از آن جا که رحمت خدا بر غضبش پیشی دارد، در عبادت تنها به «ذکر الله» بدون ذکر رحمت، اکتفاء شده است، بنا بر این اصل و اساس کار خدا بر رحمت و رأفت است و گویا خداوند فرموده است: هنگامی که خدا و مبنای کار او را که بر رحمت و مهربانی است، متذکر می‌شوند ترس دلشان و لرزش اندامشان بدل به امید و نرمی می‌شود.

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ اِشَارَةٌ بِهِ «کتاب» است، و آن کتاب، هدایت الهی است و با آن هر کس از بندگانش را که بخواهد، یعنی پرهیزکاران را، برای رسیدن به مقام این خوف و رجا، توفیق می‌دهد و هدایت می‌فرماید.

یا این که «ذَلِكَ» اشاره است که خوف و رجا هدایت الهی است، یعنی اثر هدایت خداوند، که همان لطف اوست، همین بیم و امید است و چون این بیم و امید به سبب هدایت حاصل شده، خداوند آن را هدایت نامیده است.

يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ خَدَاوَنَدٌ بِهِ وَسِيلَةٌ اِثْرُ هَرِ كَسٍ اَزِ بِنْدِ گَانَشِ رَا كِهْ بَخَوَاهِدْ هِدَايْتِ مِي كِنْد. مقصود این است که هر کس با این افراد خائف و راجی دوستی و مصاحبت کند و آنها را در حال بیم و امید ببیند، از آنها پیروی می‌کند.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ كَسَانِي رَا كِهْ خَدَا گَمْرَاهْ كِنْد، یعنی به علت قساوت دلشان لطف خدا در آنها اثر نکند، هیچ چیز دیگری برای راهنمایی در آنها اثری ندارد و هدایت نمی‌شوند.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بُوَجْهِهُ سُوءَ الْعَذَابِ اِينِ عِبَارْتِ دَرِ اَصْل: أَمْنٌ يَتَّقِي بُوَجْهِهُ سُوءَ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۳

العذاب کمن أمن العذاب بوده است. و خبر آن حذف شده است.

عرب گوید: اتقاه بترسه، با سپر خودش را حفظ کرد، یعنی ابتدا با حادثه‌ای روبرو شد و سپس خودش را با سپر حفظ کرد، مقصود این است که هر گاه انسان با حادثه‌ای روبرو می‌شود، با دست به مقابله آن می‌رود و می‌خواهد چهره خودش را با دست از حادثه نگهدارد، زیرا صورت مهمترین اعضای بدن است.

کسانی که با دستهای به گردن بسته در آتش افکنده می‌شوند هیچ وسیله‌ای ندارند که خود را از آتش نگهدارند جز صورتشان که در حادثه‌ها آن را به وسیله اعضای دیگر (مانند دست) حفظ می‌کردند.

برخی گفته‌اند مراد از وجه جمله «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ» است یعنی از سویی که گمان نمی‌بردند و هیچ فکر نمی‌کردند که از این راه عذاب بر آنها وارد شود.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۶ تا ۳۱] ص: ۳۷۳

اشاره

فَأَذَقَهُمُ اللَّهُ الْحُزْنَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۲۶) وَ لَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۷) قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرِ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۲۸) ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلِمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۲۹) إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (۳۰) ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ (۳۱)

ترجمه: ص: ۳۷۳

خداوند عذاب و خواری دنیا را به آنها چشاند، ولی اگر بدانند، عذاب آخرت، بسیار سخت‌تر است. (۲۶)

ما برای مردم در این قرآن هر گونه مثلی آوردیم شاید پند گیرند. (۲۷)

قرآنی است به زبان عربی (فصیح) بی هیچ انحراف و کجی شاید مردم پرهیزکار شوند. (۲۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۴

خداوند مثلی می‌زند: مردی را که چند تن در او شریکند [مانند برده‌ای که میان چند نفر مشترک باشد]. و بر سر او اختلاف دارند و مردی را که تسلیم فرمان یک نفر است، آیا این دو یکسانند؟

سپاس مخصوص خداست ولی بیشترشان نمی‌دانند. (۲۹)

تو می‌میری و آنها نیز می‌میرند. (۳۰)

سپس تمام شما روز قیامت نزد پروردگارتان مخاصمه و دادخواهی می‌کنید. (۳۱)

تفسیر: ص: ۳۷۴

قُرْآنًا عَرَبِيًّا هر دو کلمه حال تأکیدی هستند. چنان که گویند: جانی زید رجلا صالحا، زید که مرد صالحی است، پیش من آمد و ممکن است که منصوب به مدح باشند [و فعل مدح حذف شده باشد].

غَيْرِ ذِي عِوَجٍ مستقیم است و هیچ گونه کجی و تضاد و اختلافی در آن نیست، واژه «عوج» مخصوص کجیهای معنوی است نه انحرافهای ظاهری و لفظی.

رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ برده‌ای که مشترک میان چند شریک است و شریکها پیوسته با هم اختلاف و نزاع دارند و هر یک می‌خواهد که آن برده تنها در خدمت او باشد و او هم باید به نوبت خدمت کند.

و رَجُلًا سَلِمًا لِرَجُلٍ و مردی که تسلیم یک مالک است و تنها خالص برای اوست و در آنچه صلاح اوست به او اعتماد می‌کند و توجه و هم او فقط به یک چیز است، آیا کدام یک از این دو بنده حالش بهتر و کارش به صلاح نزدیک‌تر است؟

مقصود این است که خداوند مجسم کرده حال کسی را که به خدایان متعدد عقیده دارد و از نظر مذهبی هر یک از آنها بندگی و عبودیت او را برای خود می‌خواهند و بر سر این موضوع با یکدیگر منازعه و اختلاف می‌کنند و هر یک پیروزی خود را می‌خواهد و آن برده، سرگردان و بلا تکلیف است و نمی‌داند که کدام معبود را عبادت و به کدام یک اعتماد کند و حال کسی را که تنها به یک خدا عقیده دارد و آنچه را او دستور داده است انجام می‌دهد. و به آنچه او را خوشنود یا ناخشنود می‌کند، عارف و داناست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۵

کلمه «فیه» متعلق به «شرکاء» است گویا خداوند می‌فرماید: اشرکوا فیه.

و واژه تشاکس و تشاخس به معنای اختلاف و تفاوت است و به کسی که حالت‌های مختلف و دندانه‌های نامنظم و متفاوت دارد، گویند تشاکست احواله و تشاخست أسنانه: احوال او مختلف و دندانه‌های او متفاوت و نامنظم است.

کلمه «سالم» به معنای خالص و منحصر بودن به یک چیز است. و عبارت: ذا سلامه لرجل، یعنی آن برده مملوک خالص آن شخص است بدون شرکت داشتن دیگری و این مورد مانند این مثال است که گویند: سلمت له الضیعه ضیعه (باغ یا زمین مزروعی) خالص مال اوست.

هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا کلمه «مثلا» به معنای صفت است و به عنوان تمیز منصوب است.

و مقصود این است که آیا صفت و حال این دو مرد با یکدیگر برابر و یکسان است؟

الْحَمْدُ لِلَّهِ حمد و ستایش شایسته خداوندی است که هیچ شریکی ندارد و ستایش برای هیچ معبودی جز او نیست.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ بلکه این موضوع را که بدان اشاره شد بیشترشان نمی‌دانند، بنا بر این در ستایش، غیر از خدا را هم شریک می‌کنند.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ تو و آنها هر چند که اکنون زنده‌اید لکن در شمار مردگانید، زیرا هر چیزی که به طور حتم و مسلم واقع خواهد شد مثل این است که اکنون واقع شده است.

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَوْلَىٰ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ اصل این عبارت: انک و ایاهم، بوده و ضمیر مخاطب بر ضمیر غایب غلبه داده شده است.

تَخْتَصِمُونَ روز قیامت که مخاصمه می‌کنید تو علیه آنها حجت و دلیل می‌آوری

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۶

که رسالت خود را ابلاغ کردی ولی آنها انکار و تکذیب کردند.

عبد الله بن عمر گفت: مدتی دراز از عمر خود را گذرانیدیم در حالی که معتقد بودیم این آیه درباره ما و اهل کتاب نازل شده است، پیش خود گفتیم: ما که دارای یک پیامبر و یک کتاب هستیم چگونه با هم جدال و مخاصمه می‌کنیم، تا این که با گذشت روزگار دیدم که برخی به روی یکدیگر شمشیر می‌کشند، آن گاه دانستم که آیه درباره ما نازل شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۷

جزء بیست و چهارم از سوره زمر آیه ۳۲ تا سوره فصلت آیه ۴۶

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۷۹

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۲ تا ۴۰] ص: ۳۷۹

اشاره

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ (۳۲) وَ الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۳۳) لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جِزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (۳۴) لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَ يَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۳۵) أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فََمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۶) وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فََمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ (۳۷) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ (۳۸) قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۹) مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۰

ترجمه: ص: ۳۸۰

ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ می‌بندد و سخن راستی را که بر او آمده است انکار می‌کند چه کسی است؟ آیا جایگاه کافران آتش دوزخ نیست. (۳۲)

اما کسی که سخن راست بیاورد و کسی که آن را تصدیق کند، آنان پرهیزکارانند. (۳۳)

آنچه بخواهند نزد پروردگارشان برای آنها مهیاست و این است پاداش نیکوکاران. (۳۴)

تا خداوند زشت‌ترین کارهایی را که مرتکب شده‌اند بیامرزد و به بهتر از کارهای نیکشان به آنها پاداش دهد. (۳۵)

آیا خدا برای نگهداری بنده‌اش کافی نیست؟ آنها تو را از غیر خدا می‌ترسانند و هر کس را خدا گمراه کند هیچ راهنمایی برای او نخواهد بود. (۳۶)

هر کس را خدا هدایت کند برای او هیچ گمراه کننده‌ای نیست. آیا خداوند مقتدر و انتقام گیرنده نیست. (۳۷)

اگر از آنها بپرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است؟ البته می‌گویند: خدای یکتا. بگو: درباره بتهایی که غیر از خدا پرستش می‌کنید چه تصویری دارید؟ اگر خدا بخواهد به من زبانی برساند، آیا آنها می‌توانند آن را برطرف سازند؟ یا اگر بخواهد رحمتی به من ارزانی دارد، آیا آنها می‌توانند آن رحمت را از من باز دارند؟ بگو: خدا مرا کافی است و تمام توکل کنندگان باید بر او توکل کنند. (۳۸)

بگو ای قوم من شما هر چه در توان دارید انجام دهید. من نیز به وظیفه خود عمل می‌کنم. اما بزودی خواهید دانست که ... (۳۹)

چه کسی به عذاب خوارکننده دنیا گرفتار می‌شود و عذاب جاوید آخرت چه کسی را فرا می‌گیرد. (۴۰)

تفسیر: ص: ۳۸۰

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ دَرُوعِي رَا كِه نَسَبْت بِه خدَا دَادِه‌آند اَيْن اَسْت كِه بِه گِمَان اَنهَا خدَا دَارَاي فِرْزَنْد وَ شَرِيكَ اَسْت. وَ كَذَّبَ بِالصِّدْقِ وَ سَخْن رَا سْت يَعْنِي قِرْآن وَ تَوْحِيد رَا تَكْذِيب وَ اِنكَار كَرْدَنْد.

أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ سِيسِ خَدَاوَنَد تَهْدِيد كَرَدَه كَه جَاي چَنِين

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۱

اشخاصی در دوزخ است.

و استفهام آن استفهام تقریری است (یعنی مسلماً در دوزخ جای دارند).

و الَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صِدَقَ بِهِ أَن كَسِي كَه صَدَق وَ رَاسْتِي رَا آوَرْد وَ بَه أَنچَه آوَرْدَه بُوْد اِيْمَان دَاشْت پِيَامْبَر اَسْت. مَقْصُود اَز ضَمِير «بِه» هَم خُود آن حَضْرَت اَسْت وَ هَم كَسَانِي كَه بَه اُو اِيْمَان آوَرْدَه‌اَنْد، هَم چَنان كَه دَر آيَه وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ «البته كتاب را به موسى عطا كرديم شايد هدايت شوند» (۱). مَقْصُود اَز «مُوسَى» هَم خُود حَضْرَت مُوسَى وَ هَم پِيروان اوست، لَذا (پس از صَدَقَ بِهِ) فَرْمُود «أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» فَقط دَر اَيْن جَا بَه صُورْت صِفْت كُفْتَه شُدَه وَ دَر آن جَا بَه اِسْم ظَاهِر بِيان شُدَه اَسْت وَ جَايز اَسْت كَه مَقْصُود: الْفَرِيقِ الَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صَدَقَ بِهِ بَاشَد، يَعْني گروهي كَه رَاسْتِي رَا آوَرْدَنَد وَ آن رَا تَصْدِيق كَرْدَنَد كَه آن گروهِ پِيَامْبَر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ مُؤْمِنَانِي هَسْتَنَد كَه اُو رَا تَصْدِيق كَرْدَنَد.

لِيَكْفُرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا مَقْصُود اَز كَارِهَای سُوْء وَ زَشْت، هَمَان شَرَك وَ گَنَاهَانِي اَسْت كَه پِيَش اَز اِيْمَان آوَرْدَن اِنجَام دَاَدَه بُوْدَنَد.

بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ مَقْصُود اَز كَارِهَای أَحْسَن، وَاجِبَات وَ مَسْتَحَبَات، نَسْبِت بَه كَارِهَای مَبَاح اَسْت، زِيْرَا مَبَاح رَا نِيْز حَسَن مِي كُويْنَد.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ مَنْظُور اَز «عَبْدَهُ» رَسُول خَدَااَسْت اَيْن كَلْمَه، عِبَادَه هَم خُوانْدَه شُدَه اَسْت كَه مَراد پِيَامْبَرانَنْد.

هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ ... هَلْ هُنَّ مُمَسِّكَاتُ رَحْمَتِهِ كَلْمَه «كَاشِفَات» وَ «مَمْسَكَات» بَه دُو صُورْت، بَا تَنْوِين بِنَا بَر اَصْل وَ بِي تَنْوِين بِنَا بَر اِضَافَه، خُوانْدَه شُدَه اَسْت.

خَدَاوَنَد بَرای اَيْن كَه نَاتُوانِي وَ عَجْز بِيْشْتَر بَتْها رَا دَر اِنجَام آنچَه اَز آنْها خُواستَه مِي شُود بِيان كَنْد، پَس اَز آن كَه آنْها رَا دَر عِبَارْت «وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ»

۱- مؤمنون / ۴۶.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۲

مذکر آورده، در این جا به صورت مؤنث ذکر فرموده، زیرا در انوئیت نرمی و سستی و ضعف است هم چنان که در رجولیت شدت و سختی است. و گویا خداوند می‌فرماید: این زنان که، لایت و عزی و منات هستند عاجزتر و ناتوانتر از آنند که چیزی از آنها خواسته شود.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ اِي مَشْرَكَان بَر اَيْن حَالْت وَ مَقَامِي كَه دَر دَشْمَنِي وَ اِنْكار دِين هَسْتِيْد، بَه اِنْدازَه تُوانايِي وَ قَدْرْت خُود تَلِاش كُنِيْد.

لفظ «مکانه» به معنای «مکان» است و به طور استعاره، مکانت به جای مکان به کار رفته است. هم چنان که کلمه «هنا» و «حيث» که برای مکان هستند برای زمان هم به طور استعاره به کار می‌روند.

إِنِّي عَامِلٌ اَيْن عِبَارْت دَر حَقِيْقْت: اِنِي عَامِل اَعْلَى مَكَانَتِي، بُوْدَه اَسْت وَ بَرای اِخْتِصار حَذْف شُدَه اَسْت.

يُخْزِيهِ اَيْن عِبَارْت صِفْت «عَذَاب» اَسْت، يَعْني عَذَابِي كَه خُوار وَ رَسُوا كَنْنَدَه اَسْت وَ آن عَذَاب رُوز «بَدْر» بُوْد.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص: ۳۸۲

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۴۱) اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۴۲) أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلُوبًا أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ (۴۳) قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۴۴) وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۳

ترجمه: ص: ۳۸۳

ما این کتاب آسمانی را برای هدایت مردم به حق بر تو نازل کردیم. پس هر کس که هدایت یافت به سود خود اوست و هر که گمراه شد به زیان خود او خواهد بود و تو وکیل آنها نیستی. (۴۱)
خدا به هنگام مرگ، جانها را می‌گیرد و جانهای کسانی را که نمرده‌اند به هنگام خواب می‌گیرد. سپس جانهای کسانی را که فرمان مرگ آنها را صادر کرده است نگه می‌دارد و دیگران را [که باید زنده بمانند] باز می‌گرداند تا وقت معین مرگ. در این جریان نشانه‌های روشنی است (از قدرت خدا) برای آنها که می‌اندیشند. (۴۲)
آیا آنها سوای خدا شفیعانی برگزیدند؟ به آنها بگو آیا از آنها شفاعت می‌خواهید هر چند مالک چیزی نباشند و چیزی در نیابند. (۴۳)

بگو شفاعت همگی از آن خداست، زیرا فرمانروایی آسمانها و زمین از آن اوست. سپس همه به سوی او باز می‌گردید. (۴۴)
هنگامی که خداوند به یگانگی یاد می‌شود، دل‌های کسانی که به قیامت ایمان ندارند انزجار می‌یابد و چون نام دیگری جز او برده شود، شادمان می‌شوند. (۴۵)

تفسیر: ص: ۳۸۳

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ مقصود از کتاب، قرآن است و عبارت «للناس» یعنی به سبب نیاز مردم به آن، برای تمام مردم است. اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا خداوند آن چیزی را که باعث زنده بودن و احساس و درک و صحت و سلامتی نفس است از آن می‌گیرد. و نیز جان کسانی را که نمرده‌اند ولی در خوابند می‌گیرد، یعنی در هنگام خواب روح آنها را می‌گیرد. و ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۴

خوابیده‌ها را به مردگان تشبیه کرده است، زیرا آنها هم مانند مردگان چیزی را تشخیص نمی‌دهند و در چیزی تصرف نمی‌کنند. فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ و روح کسانی را که مرگ حقیقی آنها رسیده است نگه می‌دارد، یعنی آن جانها را در هنگام مرگشان برای زنده شدن بر نمی‌گرداند و از دیگران که خوابند بر می‌گرداند تا زمان مرگ قطعی آنها برسد.
أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ حرف «أم» منقطعه است و به معنای «بل» است، یعنی بلکه کافران قریش شفیعانی را برگزیدند.
مَنْ دُونِ اللَّهِ بی‌اجازه و اذن خدا، زیرا کافران گفتند: این بتها شفیعان ما پیش خدا هستند در حالی که هیچ کس بی‌اذن خدا پیش او شفاعت نمی‌کند.

أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا این عبارت در تقدیر چنین بوده است: أَيْ شَفَعُونَ و لو كانوا ...، یعنی آیا اینها شفاعت می‌کنند هر چند

مالک چیزی نیستند و فهم و شعوری ندارند؟

قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا بگو تمامی شفاعت در اختیار و ملک خداست، بنا بر این هیچ فردی مالک آن نیست مگر این که خداوند در اختیار و به مالکیت او قرار دهد.

وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ مُعَاذُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّبِعْهُ يَكْفُرْ «وحده» دور می‌زند و مقصود این است که هنگامی که خدایی عز اسمه به تنهایی و یگانگی نام برده می‌شود، آنها مشمئز و متنفر می‌شوند و صورتهای آنها گرفته و درهم می‌شود و هر گاه با ذکر خدا بتهای آنها هم ذکر شود بشاش و شادمان می‌شوند، بنا بر این اشمئزاز و نفرت را در برابر استبشار و شادمانی قرار داد. اشمئزاز حالتی است که دل پر از خشم و نفرت است به طوری که گرفتگی و انقباض در صورت آشکار می‌شود و استبشار حالتی است که دل پر از شادی و سرور است به طوری که چهره بشاش و باز می‌شود.

عامل حرف «اذا» در عبارت «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ» معنای مفاجات است و آیه در تقدیر چنین است: وقت ذکر الذین من دونه فاجاءوا وقت الاستبشار: هنگامی که از بتها

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۵

بدون خدا، ذکر می‌شود ناگهان هنگام استبشار و شادمانی آنها می‌شود.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۶ تا ۵۱] ص: ۳۸۵

اشاره

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۴۶) وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ بَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (۴۷) وَ بَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۴۸) فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۴۹) قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۵۰) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۱)

ترجمه: ص: ۳۸۵

بگو بار خدایا تویی آفریننده آسمانها و زمین، دانای نهان و آشکار، تو در میان بندگانت در آنچه اختلاف داشتند داوری خواهی کرد. (۴۶)

اگر آنچه در روی زمین است و همانند آن از آن ستمکاران باشد، حاضرند همه را فدا کنند تا از عذاب سخت روز قیامت رهایی یابند و از سوی خدا اموری بر آنها آشکار شود که هرگز گمان نمی‌کردند. (۴۷)

در آن روز اعمال بدی را که انجام داده‌اند برای آنها ظاهر می‌شود و آنچه را استهزا می‌کردند آنها را احاطه می‌کند. (۴۸) هنگامی که انسان را گزند رسد ما را [برای حل مشکلش]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۶

می‌خواند، سپس هنگامی که نعمتی ارزانش دادیم گوید: این نعمت را به سبب داناییم به من داده‌اند. بلکه این وسیله آزمایش آنهاست ولی بیشترشان نمی‌دانند. (۴۹)

همین سخن را پیشینیان آنها هم می‌گفتند، ولی آنچه را گرد آورده بودند برای آنها سودی نکرد. (۵۰)

سپس کیفر اعمالشان به آنها رسید و ستمکاران از این مردم بزودی کیفر کارهای زشتشان را خواهند یافت و هرگز از چنگال عذاب الهی نمی‌توانند بگریزند. (۵۱)

تفسیر: ص: ۳۸۶

أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ خدایند به پیامبرش صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دستور داده که محاکمه کافران را پیش او برد تا آنچه را شایسته است درباره آنها انجام دهد، بنا بر این به پیامبر فرموده که مرا با این دعا بخوان: انت تحكم ...، یعنی تو بر قضاوت و حکم کردن میان من و آنها توانایی.

در این دستور برای پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بشارتی است به پیروزی بر کافران، زیرا خداوند که به پیامبر دستور داد دعا کند، ناگزیر آن را اجابت می‌کند.

از سعید بن مسیب نقل شده است که گفت: من آیه‌ای را می‌شناسم که هرگز کسی آن را نمی‌خواند در حالی که چیزی از خدا بخواهد مگر این که خداوند به او عطا می‌کند و این آیه را خواند: قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ ...

وَيَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ این آیه تهدیدی است که نهایتی ندارد و مانند این آیه است در وعده و بشارت، این آیه: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِّنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ: «کسی نمی‌داند چه پادشاهی برای او پنهان داشته شده است که سبب روشنی چشمهاست» (۱)

۱- الم سجده/ ۱۷.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۷

نقل شده است که محمد بن منکدر هنگام مرگ جزع و بیتابی می‌کرد علتش را پرسیدند گفت: آیه‌ای از قرآن مرا می‌ترساند و این آیه را خواند، سپس گفت می‌ترسم که خداوند اموری را بر من آشکار کند که هرگز گمان نمی‌کردم. از سفیان ثوری نقل است که این آیه را خواند و گفت: وای بر اهل ریا وای بر اهل ریا.

وَيَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ زشتیهای کارها ایشان برای آنها آشکار می‌شود. یا هنگامی که نامه اعمالشان را می‌دهند، بدیهای کارهایشان که مخفی بود آشکار می‌شود.

این آیه کافران را تهدید می‌کند و می‌ترساند مانند این آیه که می‌فرماید: أَحْصَاءُ اللَّهِ وَ نَسْؤُهُ «خداوند تمام کارهایشان را ضبط کرده است و آنها فراموش کرده‌اند» (۱) یا معنا این است که جزا و پاداش بدی آنها از انواع عذاب، ظاهر و آشکار می‌شود و آن پاداش را «سئیات» نامیده هم چنان که در این آیه فرموده: جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا «پاداش بدی پاداشی است همانند آن بدی» (۲) وَ حَاقَ بِهِمْ پاداش استهزایی که می‌کردند، به آنها می‌رسد و آنها را فرا می‌گیرد.

ثُمَّ إِذَا خَوْلَنَاهُ نِعْمَةً هر گاه چیزی بدون انتظار پاداش، به کسی عطا شود، گویند: خوله شیئا چیزی به او بخشیده شد.

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَى عِلْمٍ می‌گوید: آنچه به من عطا شده است به خاطر علم و فضل و استحقاقی است که من دارم. یا معنا این است که چون خداوند به شایستگی و استحقاق من علم دارد، این نعمت را به من عطا فرموده است.

یا مقصود این است که چون من به راههای کسب و تجارت علم و آگاهی دارم، این نعمت به من داده شده است.

۲- شوری / ۴۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۸

هم چنان که قارون هم می گفت: علی علم عندی «این ثروت به سبب علم خود من است» (۱).

مذکر بودن ضمیر در «اوتیته» که به لفظ «نعمه» بر می گردد برای این است که شیئی از نعمت و یا قسمتی از آن اراده شده [و ضمیر به شیء یا قسم بر می گردد] و ممکن است که حرف «ما» در «انما» موصوله باشد نه کافه و بنا بر این ضمیر به آن بر می گردد.

بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ این عبارت انکار سخن کافران است، یعنی آن طور که آنها می گویند:

[که اعطای نعمت به جهت علم خود ما می باشد] نیست، بلکه این نعمت برای امتحان و ابتلای آنهاست که آیا شکر می کنند یا کفران؟

مرتبه اول، در «اوتیته» ضمیر مذکر آمده است که به معنا و مفهوم نعمت بر می گردد، ولی در این جا ضمیر، چون به لفظ «نعمه» بر می گردد، مؤنث آورده شده است و یا بدین سبب که خبر مؤنث است، مبتدا هم مؤنث است.

قَدْ قَالَهَا ضمیر در «قالها» به کلمه یا جمله‌ای بر می گردد که از عبارت «إِنَّمَا أُوتِيْتَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ» فهمیده می شود، زیرا این عبارت، کلمه و یا جمله‌ای از قول و گفتار است.

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مقصود از پیشینیان آنها قارون و قوم اوست، زیرا قارون هم می گفت: ثروت من به خاطر علم من است و چون قوم او هم به این گفتار راضی بودند، گویی همه این سخن را گفته‌اند و ممکن است در امتهای گذشته کسانی بوده‌اند که مانند این سخن را می گفتند و همین وبال آنها شد و کیفر کارهای زشتشان به آنها رسید.

۱- قصص / ۷۶.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۸۹

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۲ تا ۶۰] ص: ۳۸۹

اشاره

أَوْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲) قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۵۳) وَ أُنَبِّئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَ أَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ (۵۴) وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (۵۵) أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِن كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ (۵۶)

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۵۷) أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۵۸) بَلَىٰ قَدْ جَاءَ تَكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَ اسْتَكْبَرْتَ وَ كُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ (۵۹) وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وَ جُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ (۶۰)

ترجمه: ص: ۳۸۹

آیا آنها نمی دانند که خداوند به هر کس بخواهد روزی وسیع می دهد و هر کس را بخواهد تنگ روزی می سازد؟ در این خود،

نشانه‌هایی برای اهل ایمان است. (۵۲)

می‌گویند: این کار را برای خاطر تو انجام داده است، بنا بر این عبارت در اصل: فرطت فی ذات الله، بوده است. و ناگزیر مضاف الیه محذوفی در تقدیر است اعم از این که عبارت به صورت: فی جنب الله یا به صورت فی الله گفته شود که در هر دو صورت معنای عبادت، کوتاهی در طاعت و عبادت خدا و مانند آن است.

حرف «ما» در جمله: «ما فرطت»، مصدریه است.

وَإِنْ كُنْتُ لِمِنَ السَّاحِرِينَ حرف «ان» در این جا مخففه از ثقیله است.

قتاده گفته است: مقصود این است که آن فرد تنها به اطاعت نکردن اکتفاء نمی‌کرد،

۱- آیا از خدا در حق عاشقی نمی‌ترسی که برای او جگری است که از حرارت عشق تو پاره پاره شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۲

بلکه دیگران را هم استهزا و مسخره می‌کرد، جمله «ان کنت...» در محل حال است و گویا گفته است: من در حالی که اطاعت خدا را نمی‌کردم، در همان حال اطاعت کنندگان را نیز سخریه و استهزا می‌کردم.

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي این عبارت را به سبب حیرت و سرگردانی می‌گوید و آن را برای چیزی که خود را سزاوار نمی‌داند. علت می‌آورد. هم چنان که خداوند از قول آنها می‌فرماید: که علت گمراهی خود را، گمراه کردن پیشوایانشان و شیطانها می‌دانند.

بَلِي قَدْ جَاءَ تَكْ آیت‌های این جمله جواب و ردی است از خداوند عز اسمه بر گفتار او و مقصود این است که آری البته ما تو را با قرآن (و دستورهای دیگر) هدایت و راهنمایی کردیم، لیکن تو آن را انکار کردی و از قبول آن کبر ورزیدی و کافر شدی.

علت این که در این عبارت حرف «بلی» جواب برای غیر منفی واقع شده، این است که عبارت «لو أن الله هدانی» به معنای: ما هدیت، می‌باشد.

كَذَّبُوا عَلَى اللَّهِ چیزهایی دروغی را به خدا نسبت دادند، زیرا خدا را به چیزهایی که شایسته نیست توصیف کردند و نسبت فرزند و شریک به او دادند و گفتند: هُوَ لَا شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ «این بتان شفیعهای ما پیش خدا هستند» (۱). لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ «اگر خدا می‌خواست ما آنها را عبادت نمی‌کردیم» (۲). وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا «و خداوند ما را به آن امر کرده است» (۳). این حرفها از کسانی که فعل قبیح را نسبت به خدا می‌دهند و با خداوند چیزهای دیگری را هم قدیم می‌دانند بعید نیست، (بنا بر این برای خدا شبیه و مانند قائلند).

۱- یونس / ۱۸.

۲ زخرف / ۲۰.

۳ اعراف / ۲۸.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۳

حضرت باقر علیه السلام فرمود: هر کس خود را امام بداند بی‌آن که از جانب خدا باشد اهل این آیه است گفته شد اگر چه علوی و فاطمی باشد؟ فرمود: آری. (۱)

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: هر کس روایتی از ما نقل کند ما روزی از او سؤال خواهیم کرد اگر راست نقل کند خدا و رسولش را تصدیق کرده است. و اگر بر ما دروغ بندد، بر خدا و رسولش دروغ بسته است، زیرا ما هنگامی که چیزی را می‌گوییم، نمی‌گوییم فلان و فلان گفته‌اند. بلکه می‌گوییم خدا و پیامبرش گفته است، سپس این آیه را تلاوت فرمود.

(۲)

وَجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اگر معنا را دیدن با چشم ظاهر بدانیم این عبارت در موضع حال است و اگر مقصود از دیدن با دیده دل باشد این عبارت مفعول دوم است.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۱ تا ۶۷] ص: ۳۹۳

اشاره

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمْ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۱) اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۶۲) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۶۳) قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (۶۴) وَ لَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ وَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۶۵) بَلِ اللَّهُ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۶) وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَتَّى قَدَرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۷)

-۱

کل امام انتحل امامه لیست له من الله فهو من أهل هذه الآية قيل و ان كان علویا فاطمیا قال و ان كان

-۲

من حدث عنا بحديث فنحن سائلوه عنه يوما فان صدق علينا فانما يصدق على الله و على رسوله و ان كذب علينا فانما يكذب على الله و على رسوله لانا اذا حدثنا لا نقول قال فلان و قال فلان و انما نقول قال الله و قال رسوله ثم تلا هذه الآية.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۴

ترجمه: ص: ۳۹۴

و خداوند اهل تقوی را با رستگاری از عذاب رهایی می‌بخشد. هیچ رنجی به آنها نمی‌رسد و هرگز اندوهی به آنها راه نیابد. (۶۱)

خدا آفریننده هر چیز است و بر همه چیز ناظر و نگهبان است. (۶۲)

کلیدهای آسمانها و زمین از آن اوست. و کسانی که به آیات خدا کافر شدند زیانکارانند. (۶۳)

به کافران بگو: ای مردم نادان و سفیه، آیا به من دستور می‌دهید که غیر خدا را عبادت کنم؟ (۶۴)

به تو و همه پیامبران پیش از تو وحی شده که اگر مشرک شوی تمام اعمالت نابود می‌شود و از زیانکاران خواهی بود. (۶۵)

بلکه تنها خدا را پرستش کن و از سپاسگزاران باش. (۶۶)

آنها خدا را آن گونه که شایسته است نشناختند و حال آن که روز قیامت تمام زمین در ید قدرت اوست و آسمانها پیچیده در دست

اوست. خداوند منزّه است از شرک مشرکان. (۶۷)

تفسیر: ص: ۳۹۴

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ بعضی کلمه «بِمَفَازَتِهِمْ» را مفازاتهم به صورت جمع، خوانده‌اند و مفهوم مفازه و فوز یکی است و

دلیل آنان که جمع خوانده‌اند این است که هر گاه اجناس مصدر مختلف باشد می‌توان آن را به صورت جمع خواند کلمه «ینجی» بدون تشدید ینجی نیز خوانده شده است.

لا- يَمْسُهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ این عبارت یا کلمه «مفازه» را تفسیر می‌کند و یا مقصود این است که به سبب کارهای نیکشان بدی به آنها نمی‌رسد. در صورت اول جمله مستأنفه است و محلی از اعراب ندارد و در صورت دوم جمله حالیه و در محل نصب است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۵

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ خداوند مالک و نگهدارنده امور آسمانها و زمین است. این که در این آیه «مقالید» گفته شده از باب کنایه است، زیرا نگهبان گنجها کسی است که کلید گنجها را در اختیار دارد و کلمه «مقالید» به معنای: مفاتیح، است و از لفظ خودش مفرد ندارد.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا این جمله به عبارت «وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا» متصل است و میان این دو عبارت به عنوان جمله معترضه، خداوند فرموده است که او آفریننده همه چیز و نگهبان آنهاست، بنا بر این از کارها و پاداش آنها هیچ چیز بر او پنهان نیست و کسانی که منکر این معنا باشند از زیانکارانند.

قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي بِعِبَادَةِ أَفَغَيْرَ اللَّهِ» به وسیله فعل «أعبد» منصوب است و عبارت: «تَأْمُرُونِي» جمله معترضه است و در اصل چنین بوده است «أفغیر الله أعبد بأمرکم» و این هنگامی بود که مشرکان به پیامبر می‌گفتند تو بعضی از خدایان ما را بپذیر و پرستش کن تا ما هم به خدای تو ایمان بیاوریم.

ممکن است «أفغیر الله» به سبب مفهومی که جمله «تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ» بر آن دلالت دارد، منصوب باشد، زیرا تقدیر عبارت چنین است: تعبذوننی و تقولون لی أعبد مرا به پرستش می‌خوانید و می‌گویید که غیر از خدا را عبادت کنم و همچنین اصل عبارت أفغیر الله تأمرونی أن أعبد، بوده است که حرف «أن» حذف گردیده و فعل مرفوع شده است.

و جمله «تَأْمُرُونِي» به چند طریق خوانده شده است:

۱- با ادغام و تشدید نون: تأمرونی، و چون پیش از نون مدغمه حرف لین واو است، ادغام جایز است.

۲- به صورت تأمرونی بدون ادغام و مطابق اصل آن.

۳- به صورت تأمرونی با حذف نون دومی، زیرا نون اولی علامت رفع است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۶

و خواندن «یاء» را با فتحه یا سکون، هر دو جایز است.

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ این عبارت در اصل چنین است: و لقد أوحى إليك لئن أشركت و الى الذين من قبلك مثله، یا در اصل: أوحى إليك و الى كل واحد منهم لئن أشركت، بوده است.

چنان که گویند: و کسانی حله به هر یک از ما حله‌ای پوشانید. (این توجیه برای این است که پیامبران که جمعند با اشراکت که مفرد مخاطب است، مناسب شود). در این عبارت «لام» اول (لام لئن) به جای سوگند است و لام دوم (لام لیحبطن) لام جواب است.

این گفتار خداوند نسبت به پیامبران بر سبیل فرض و تقدیر است و گرنه پیامبران متزند از این که شرک بیاورند، زیرا فرض هر چیز محالی برای غرض خاصی صحیح است تا چه رسد به چیزهایی که از درجه محال پایین تر است.

بَلِ اللَّهِ فَاغْبُذُ این عبارت آن دستوری را که کافران به پیامبران داده بودند که بعضی از بت‌هایشان را عبادت کند، رد می‌کند. و گویا خداوند فرموده است: آنچه را آنها دستور داده‌اند که عبادت کنی، پرستش مکن. بلکه اگر خردمند و استواری، خدا را پرستش کن، بنا بر این حرف شرط حذف شده است و مفعول مقدم عوض از محذوف آمده است.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ اگر انسان ارزش و بزرگی اشیاء با عظمت را، آن طور که شایسته است بشناسد، آنها را تعظیم می‌کند و

بزرگ می‌دارد، از این رو خداوند فرموده: **وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ** مقصود این است که عظمت خدا را آن چنان که شایسته است نشناختند که غیر او را عبادت می‌کنند و به پیامبرش دستور می‌دهند که او هم غیر خدا را پرستش کند، پس خدا آنها را از راه تدبیر و تفکر، به عظمت و بزرگی خودش آگاه می‌کند و می‌فرماید:

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ این آیه تنها به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۷

منظور مجسم کردن و نمایاندن جلال و شکوه و عظمت مقام خداوند است نه چیز دیگر، بی آن که از کلمه «قبضه» و «یمین» تصور معنای حقیقی یا مجازی شده باشد.

پیش از آمدن خبر، کلمه «ارض» به وسیله کلمه «جمیعا» تأکید شده است تا آگاه کند که خبر برای یک زمین نیست، بلکه برای تمام زمینهاست و در معنا: الأرضون جمیعا بوده است و مقصود این است که او صاحب قبضه‌های زیادی است ولی تمام زمینها را با یک قبضه می‌گیرد، یعنی زمینها با تمام بزرگی که دارند به اندازه یک قبضه او هستند و گویا آنها را با یک قبضه می‌گیرد.

واژه «مَطْوِيَّاتٌ» از ماده: طی، است و به معنای در هم پیچیدن است که ضد نشر و پراکندن است هم چنان که خداوند در این آیه فرموده است: **يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِلْكُتُبِ** «روزی که آسمان را مانند ورقه‌های کتاب در هم می‌پیچیم». «۱» و عادت این است که سجل را با دست راست می‌پیچند.

برخی از مفسران گویند مقصود از «قبضه» ملک و پادشاهی بدون مانع و بی‌منازع و منظور از «یمین» قدرت و توانایی اوست. و بعضی گویند: مقصود از «مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» این است که خداوند آنها را، به سبب سوگندش، نابود می‌کند (در این صورت مقصود از یمین سوگند است) و این قولی است که از آن اعراض شده است.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۸ تا ۷۵] ص: ۳۹۷

اشاره

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (۶۸) وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۶۹) وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ (۷۰) وَسَيِّقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ (۷۱) قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبئسَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ (۷۲)

وَسَيِّقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (۷۳) وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَّهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (۷۴) وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۷۵)

۱ انبیاء/ ۱۰۴.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۸

ترجمه: ص: ۳۹۸

و در صور دمیده می‌شود و تمام کسانی که در آسمانها و زمین هستند، جز آن که خدا بخواهد، بیهوش می‌شوند سپس بار دیگر در صور دمیده می‌شود ناگهان همگی برخیزند و نظاره کنند (حیرانند و منتظر حساب و پاداشند). (۶۸)

و زمین (در آن روز) به نور پروردگار روشن می‌شود و نامه‌های اعمال را پیش می‌نهند و پیامبران و گواهان را حاضر می‌کنند و در میان مردم به حق داوری می‌شود و ابدا به کسی ستمی نخواهد شد. (۶۹)

و پاداش عمل هر کس بی‌کم و کاست داده می‌شود و خدا از هر کس به کارهایی که مردم انجام می‌دادند آگاهتر است. (۷۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۳۹۹

و آنان که به خدا کافر شدند گروه گروه به سوی دوزخ رانده می‌شوند و چون به آنجا برسند درهای جهنم گشوده می‌شود و نگهبانان دوزخ به آنها می‌گویند: آیا رسولانی از میان شما نیامدند که آیات پروردگارتان را برای شما بخوانند و شما را از ملاقات این روز بترسانند؟ جواب گویند: آری (چنین است که می‌گویید) ولی فرمان عذاب الهی بر کافران مسلّم شده است. (۷۱)

آن گاه به کافران گویند: از درهای جهنم وارد شوید و در آن جاودانه بمانید و بد جایگاهی است جایگاه متکبران. (۷۲)

و کسانی را که از خدا ترسیدند و پرهیزگار شدند، گروه گروه به سوی بهشت برند و چون به آنجا برسند درهای بهشت گشوده شود و نگهبانان بهشت با تهیت به آنها بگویند: سلام بر شما این نعمتها بر شما گوارا باد داخل بهشت شوید و جاودانه بمانید. (۷۳)

بهشتیان گویند: ستایش مخصوص خداوندی است که به وعده خود درباره ما وفا کرد و ما را وارث همه سرزمین بهشت گردانید تا هر جا بخواهیم منزل گزینیم چه نیکو است پاداش نیکوکاران. (۷۴)

(ای رسول ما) در آن روز فرشتگان را می‌بینی که گرداگرد عرش خدا در آمده و تسبیح و ستایش خدا کنند و میان بندگان خدا (اهل بهشت و اهل دوزخ) به حق داوری شود و سرانجام همه گویند: حمد و سپاس مخصوص پروردگار جهانیان است. (۷۵)

تفسیر: ص: ۳۹۹

و نَفَخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَاثَرَهُ «صَعِقَ» به معنای مرگ در حال وحشت و ناگهانی است. إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ مگر کسانی را که خداوند بخواهد زنده بمانند و آنها چهار فرشته‌اند (جبرئیل - میکائیل - اسرافیل - عزرائیل) و برخی گویند: آنها شهدا هستند.

ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى اصل عبارت «فیه نفخه آخری» بوده است. و ممکن است کلمه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۰

«نفخه» بنا بر قرائت کسی که «نفخه واحده» می‌خواند، منصوب باشد.

کلمه «نفخه» به سبب دلالت «آخری» بر آن و به سبب ذکرش در جای دیگر، چون وجودش در این جا معلوم بوده، حذف شده است.

فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يُنظَرُونَ مانند کسانی که گرفتار امر ناگواری می‌شوند چشمهای خود را در حالی که مبهوت و حیرانند به اطراف می‌گردانند. برخی گویند: منتظرند که با آنها چه انجام خواهد شد.

جایز است که مقصود از «قیام» ایستادن بدون حرکت در جایی باشد، زیرا آنها حیران و بلا تکلیف بودند.

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَاثَرَهُ «نور» را در چند مورد از قرآن به کنایه برای: حق و قرآن و برهان، گفته است و این مورد هم یکی از آنهاست و روشن شدن زمین به سبب حق و عدالتی است که در آن اجرا می‌شود.

و وُضِعَ الْكِتَابُ کلمه «الکتاب» اسم جنس است و مقصود از آن نامه اعمال است.

إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمرًا وَاثَرَهُ «زمر» به معنای گروه‌های متفرقی هستند که بعضی دنبال بعضی دیگرند.

قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِن حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ کافران گفتند: آری پیامبران برای ما آمدند و آیات و حجت‌های خدا را برای ما بیان کردند، لکن گفتار خداوند که فرموده: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ ... به سبب کارهای خلاف و زشت ما، عذاب بر ما لازم و واجب شد. فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ عبارت «مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ» فاعل «بئس» است و «الف و لام» آن برای جنس است و مخصوص به ذم که کلمه «جهنم» بوده، حذف شده است.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا کلمه «حتی» حرفی است که بعد از آن، جمله گفته می‌شود و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۱

جمله‌ای که بعد از آن می‌آید جمله شرطیه است، لیکن جواب و جزای آن حذف شده است. و چون جزا درباره صفت ثواب اهل بهشت است، حذف شده است و حذف آن دلالت می‌کند که ثواب اهل بهشت قابل توصیف نیست و جای آن پس از کلمه «خالدین» می‌باشد.

برخی عبارت را چنین خوانده‌اند: حتی اذا جاءوها جاءوها و فتحت ابوابها با گشوده شدن درهای بهشت آنها آمدند. مقصود از عبارت «سیق» که درباره اهل دوزخ گفته شده، راندن به زور و عنف و توأم با اهانت، به سوی جهنم است و منظور از آن درباره اهل بهشت راندن مرکبهای آنهاست و وادار کردن آنها را که سریع‌تر به سوی نعمتها و بهشت بروند. برخی از مفسران گویند: درهای جهنم باز نمی‌شود مگر هنگام وارد شدن اهل دوزخ در آن ولی درهای بهشت به دلیل این آیه: مُفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ «در حالی که درها برای آنها باز است» (۱) - پیش از هنگام ورود اهل بهشت باز می‌شود. و به همین سبب عبارت «فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا» با «واو» آمده است و گویا و قد فتحت ابوابها گفته شده است.

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ این عبارت، دعا و درود از طرف فرشتگان به اهل بهشت است به سلامتی و جاودانی بودن در آن و این که شما به وسیله کارهای پاک و خوبتان در دنیا پاک و طاهرید و کارهای شما پاک و منزّه است، بنا بر این داخل بهشت شوید و چون بهشت جای پاکان است و خداوند آن جا را از هر زشتی و آلودگی پاک کرده است دخول در آن را معلول و نتیجه کارهای پاک قرار داده است و تنها کسانی وارد آن می‌شوند که پاک و منزّه باشند و احوال ما از اکتساب این صفت چقدر دور است مگر این که خداوند ما را مشمول فضل و رحمت خود

۱- ص / ۵۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۲

کند و مقصود از: خالدین، این است که وارد بهشت شوید در حالی که خلود و جاودانی در آن برای مقدر شده است. وَأَوْرَثْنَا الْأَرْضَ مقصود از «ارض» در این عبارت جایی است که فردی برای سکونت و ماندن در آن انتخاب کرده است و منظور از «أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ» این است که آن را به ملکیت آنها در آوردیم و آنها را مالک آن قرار دادیم، بنا بر این تصرف در آن برای ما آزاد است و این حالت، به حالت وارث و تصرفاتش در ارثیه، تشبیه شده است.

حَافِئِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ فرشتگان در اطراف عرش خدا طواف می‌کنند و دور آن حلقه می‌زنند و خداوند را به صفات بزرگش می‌خوانند.

وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ و میان مردم به حق و داوری می‌کند و برخی گویند: میان پیامبران و امتها به حق داوری می‌کند و بعضی گویند: مقصود داوری میان اهل بهشت و اهل دوزخ است.

وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ مردمان گویند: سپاس خدای را که میان ما به درستی و حق قضاوت کرد. بعضی گویند: این گفتار خداوند بزرگ است. و هم چنان که در ابتدای آفرینش فرمود: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ در پایان و خاتمه آن هم

این عبارت را فرمود تا به مردم یاد بدهد که در اول و آخر هر کاری عبارت الحمد لله ... را بگویند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۳

سوره مؤمن ص: ۴۰۳

اشاره

تمام این سوره در مکه نازل شده است مگر دو آیه آن (بنا بر قولی آیه ۵۶ و آیه ۵۷). عدد آیه‌های آن پیش کوفیان هشتاد و پنج آیه و پیش بصریان هشتاد و دو آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۰۳

انس از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که فرمود: سوره‌های حم حریر قرآن هستند. «۱» (در برخی روایتها تاج گفته شده است). و از ابی نقل شده است که پیامبر فرمود: هر کس سوره حم مؤمن را بخواند روح همه پیامبران و صدیقان و مؤمنان بر او درود فرستند و برای او طلب آمرزش کنند. «۲»
و از امام باقر علیه السلام روایت شده است که فرمود: هر کس سوره حم مؤمن را در هر شب سه بار بخواند خدا گناهان گذشته و آینده او را می‌آمرزد و کلمه تقوا را

-۱

«الحوامیم دیباج القرآن».

-۲

من قرأ حم المؤمن لم یبق روح نبی و لا صدیق و لا مؤمن إلا صلوا علیه و استغفروا له.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۴

ملازم او می‌کند و آخرت را برای او بهتر از دنیا قرار می‌دهد. «۱»

[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۵] ص: ۴۰۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۲) غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهِي الْمَصِيرُ (۳) مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْزُرُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ (۴)
كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتَهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (۵)

ترجمه: ص: ۴۰۴

حم (۱)

این کتابی است که از سوی خداوند قادر و دانا نازل شده است. (۲)

خدایی که آمرزنده گناه و پذیرنده توبه و سخت عقاب کننده و صاحب نعمت فراوان است. هیچ معبودی جز او نیست.

و بازگشت همه به سوی اوست. (۳)

در آیه‌های خدا کسی مجادله نمی‌کند جز کسانی که کافرنند و مبادا که تسلط آنان بر شهرها تو را بفریید. (۴)

پیش از اینان، قوم نوح و امت‌های بعد از نوح پیامبرانشان را تکذیب کردند و هر امتی همت گماشت که پیغمبر خود را بگیرد و

هلاک کند و برای نابودی حق به مجادله باطل دست زدند، اما من آنها را مؤاخذه کردم و سخت کیفر دادم. بین عذاب الهی

چگونه است. (۵)

-۱-

من قرأ حم المؤمن فی لیلة ثلاث مرات غفر الله له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر و الزمه كلمة التقوى و جعل الآخرة خيرا له من الدنيا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۵

تفسیر: ص: ۴۰۵

حم «الف» «حم» هم با اماله خوانده شده است و هم با تفخیم و بدون اماله.

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ كَلِمَةً «توب» و «ثوب» و «اوب» مترادفند و به معنای رجوع و بازگشت است.

کلمه «طول» به معنای نعمتهایی است که مدت آن برای صاحبش طولانی است و تطول به معنای تفضل، است.

عبارت «غافر الذنب» و «قابل التوب» هر دو معرّفه‌اند. و اضافه آنها اضافه حقیقی نیست، زیرا از آن دو، حدوث دو فعل در حال و

آینده اراده نشده است بلکه مقصود ثبوت و ادامه آنهاست، بنا بر این هر دو صفتند. اما عبارت «شدید العقاب» در تقدیر شدید عقابه

بوده است. برخی گویند: آن بدل است، لیکن وجه صحیح این است که صفت است.

«الف و لام» از کلمه شدید حذف شده است تا این که این عبارت با عبارتهای پیش و بعد از خودش در لفظ موافق باشد.

و این جمله پس از عبارت «غافر الذنب» گفته شده است تا این که فرد مکلف تنها به رحمت و غفران خداوند اطمینان نکند بلکه

میان خوف و رجا امیدوار باشد.

ذی الطول صاحب نعمتهای فراوان در دین و دنیای بندگانش.

ما يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ لِلَّهِ رَدِّ دَلِيلِهِمْ خَدَاوَنَد كَسِي، جَز كَافِرَان، مَجَادِلَه و مَخَاصِمَه نَمِي كَنَد.

فَلَا يَغْرُزُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ وَ رَفَتْ وَ آمَد كَافِرَان بَرَاي كَسْب وَ تَجَارَت دَر شَهْرَهَا وَ نَعْمَتَهَاي أَنَهَا نَبَايَد تُوْرَا بَفْرِيْبِد، زِيْرَا سَر اَنْجَام

آنها زوال و نابودی است و در هر حال از کیفر خدایی رهایی ندارند.

سپس خدای سبحان برای انکار آنها نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله و مجادله باطل آنها، از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۶

امتهای گذشته که مانند اینها بودند، مثلی می‌زند و می‌فرماید:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ پِيْش از اِيْنَهَا قَوْم نُوْح نِيْز پِيْامْبِر خُوْد را تَكْذِيْب كَرْدَنَد وَ هَمْچِيْن مَلْتَهَاي دِيْگَرِي پَس از

آنها نسبت به پیامبران خود شك و تردید داشتند و آنها را ناسزا می‌گفتند و آنها قوم عاد و ثمود و فرعون و دیگران بودند و هر یک

از این امتهای برای دستگیری پیامبرشان که او را هلاک کنند یا آزار دهند، همت گماشتند، در (زبان عربی) به شخص اسیر، اخید

می گویند.

فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ مَقْصُودِ از «فَأَخَذْتُهُمْ» این است که آنها قصد داشتند که پیامبران را دستگیر کنند. بنا بر این کیفر آنها مطابق قصدی که داشتند این است که من آنها را عقاب کنم و چگونه است عقاب من؟! و این گونه عبارت، تقریری است که معنای تعجب و شگفتی را نیز می‌رساند.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶ تا ۱۲] ص: ۴۰۶

اشاره

وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (۶) الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۷) رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۸) وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۹) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لِمَلَأَ اللَّهُ أَعْيُنَهُمْ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ لِيُكْفِرُوا بِآبَائِهِمْ وَرَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۰) إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ (۱۰)

قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَخْيَتْنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ (۱۱) ذَلِكَمْ بَأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكَ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۷

ترجمه: ص: ۴۰۷

و این گونه وعده پروردگارت در کیفر کافران محقق و مسلم شده که آنها همه اهل دوزخند. (۶) فرشتگانی که حاملان عرشند و آنان که پیرامون آن می‌گردند به تسبیح و ستایش خدا مشغولند و به او ایمان دارند و برای اهل ایمان از خدا آمرزش می‌خواهند که ای پروردگار ما علم و رحمت همه چیز را فرا گرفته است پس آنان را که توبه کرده و راه تو را پیموده‌اند ببخش و آنها را از عذاب دوزخ نگهدار. (۷)

(آنها گویند:) پروردگارا آنها را در باغهای جاویدان بهشت که به آنها وعده فرموده‌ای وارد کن. همچنین پدران و همسران و فرزندان صالح آنها را، که تو توانا و حکیمی. (۸)

و آنها را از بدیها نگهدار و هر کس را که تو از زشتیهای این روز نگهداری در حق او عنایت و رحمت بسیار فرموده‌ای و به حقیقت این است رستگاری بزرگ. (۹)

به کسانی که کافر شدند خطاب می‌شود که خشم و قهر خدا از خشم شما بر خودتان بسیار سخت‌تر است، چرا که شما را به ایمان دعوت کردند و شما کافر شدید. (۱۰)

کافران گویند: پروردگارا تو ما را دو بار میراندی و دو بار زنده کردی اکنون به گناهان خود معترفیم، آیا راهی برای خارج شدن از عذاب دوزخ هست؟ (۱۱)

(به آنها گویند:) این عذاب به خاطر آن است که وقتی خداوند به یگانگی خوانده می‌شد شما انکار می‌کردید و اگر برای او شریک قائل می‌شدند به آن شریک ایمان می‌آوردید، اینک داوری مخصوص خداوند متعال و بزرگ است. (۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۸

تفسیر: ص: ۴۰۸

أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ این عبارت یا در محل رفع است و بدل از عبارت کلمت ربک است، یعنی مانند این کیفری که بر آنها لازم شده است، این کیفر هم بر کافران واجب شده است که اهل آتش باشند و مقصود این است که هم چنان که در این دنیا پس از مسلم شدن کفرشان نابودی آنها واجب شد، هم چنان نابودی و هلاکت آنها در آخرت به سبب عذاب در آتش واجب و مسلم شده است.

یا عبارت در محل نصب است بنا بر این که لام علت حذف شده و فعل متصل شده است.

عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا مراد از کافران در عبارت، کافران مکه‌اند، یعنی همانطور که هلاکت و نابودی کافران امتهای گذشته واجب شد همانطور هم نابودی این کافران واجب است، زیرا یک علت است که همه آنها را اهل آتش قرار داده است. لفظ «کلمت» به صورت کلمات به لفظ جمع نیز خوانده شده است.

سپس خدای سبحان پس از شرح حال کافران، برای بیان حال مؤمنان و نیکان و این که فرشتگان مقرب پیوسته برای آنان طلب آمرزش می‌کنند فرموده است:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ ... فرشتگانی که برای امتثال امر خدا عرش را به دوش خود می‌برند و کسانی از فرشتگان که پیرامون آن طواف می‌کنند و آنان کروبیان و بزرگان از فرشتگان هستند.

يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ: خداوند را تسبیح و ستایش می‌کنند. و او را از آنچه کافران توصیف می‌کنند منزّه و پاک می‌دانند.

یا معنا این است که فرشتگان خداوند را با عبارت معهود بعدی تسبیح می‌کنند، یعنی می‌گویند: «ربنا ...»

ضمیر در «ربنا» یا در محل رفع است. بنا بر این که برای یستغفرون بیان باشد و یا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۰۹

در محل نصب است بنا بر این که حال باشد.

وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَتُهُ وَعِلْمُهُ کلمه رحمت و علم، دو صفتی هستند که در معنا و حقیقت شامل همه چیز می‌شوند و عبارت در اصل چنین بوده است: وسع کل شیء رحمتک و علمک ولی برای اغراق در صفت، فعل به صاحب این دو صفت اسناد داده شده است و خودشان منصوب و به عنوان تمیز گفته شده‌اند و گویا ذات خدای سبحان عین رحمت و علم است که هر چیزی را فرا گرفته است.

فَسَاغِرُ الَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ آنان که توبه آنها را می‌دانی و آنان که راه تو را پیروی کردند بیامرز و از گناهان آنها در گذر و راه خدا همان راه حق و درستی است که خداوند بندگان را به آن راه دعوت کرده است.

مفهوم آیه دلالت دارد که قبول توبه و رفع عذاب، از جانب خداوند، رحمت و تفضل است نه آن که واجب باشد، زیرا اگر واجب بود نیازی به دعا و سؤال نبود.

وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ مقصود از: سیئات، یا کیفرها و عقوبتهاست و برای توسعه معنا آنها را سیئات گفته‌اند و یا عبارت در اصل: جزاء السيئات بوده است و مضاف حذف شده است.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لِمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسِكُمْ روز قیامت به کسانی که کافران خطاب می‌شود و به آنها می‌گویند: خشم و نفرت خدا از خشم و نفرت شما بزرگتر است و عبارت در تقدیر چنین است: لمقت الله أنفسكم أكبر من مقتكم أنفسكم، بنا بر این از تکرار کلمه: أنفسكم، بی‌نیازی حاصل شده است.

إِذْ تُدْعَوْنَ این جمله تعلیل است (و علت بزرگتر بودن خشم خدا را بیان می‌کند).

واژه مقت به معنای نهایت بغض و نفرت است، بنا بر این در مقام شدیدترین انکار دو مرتبه به کار برده شده است. قَالَوَا رَبَّنَا اٰمَنَّا اِثْنَيْنِ وَاٰحْيَيْنَا اِثْنَيْنِ مقصود یا دو میراندن و دو زنده کردن است و یا دو مرگ و دو زندگی است و مراد از دو مرگ یکی موت اولیه است که مردند و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۰

سپس آفریده شدند و یکی هم مرگ پایان زندگی است و منظور از دو زندگی هم یکی زنده شدن اولی در این دنیا است و یکی زنده شدن در آخرت است.

برخی از مفسران گویند: منظور از دو مرگ، یکی مرگ پس از زندگی در این جهان و یکی مرگ در قبر پیش از بعثت است و مقصود از دو زندگی هم یکی زنده شدن در قبر برای سؤال و جواب و یکی زنده شدن در روز قیامت است.

فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا بِهٖ گناهانی که در دنیا مرتکب شدیم اعتراف می‌کنیم.

فَهَلْ اِلٰی خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيْلٍ اَيَا هرگز گونه‌ای راه خروج وجود دارد، یا در این مورد مطلقاً نتیجه یأس و ناامیدی است و هیچ راه خروجی نیست؟

ذٰلِكُمْ بِاَنَّهٗ وَضَعْتِيْ كِهٖ در آن هستید و این که هیچ راه خروجی از آنها نیست، به سبب این است که شما نسبت به توحید و یگانگی خداوند کافر شدید و به شرک اعتقاد داشتید.

فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ پَس (امروز) حکم مخصوص خداوند است که شما را به عذاب ابدی و همیشگی محکوم کرده است.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۱۳ تا ۲۰] ص: ۴۱۰

اشاره

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ (۱۳) فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (۱۴) رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (۱۵) يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۱۶) الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۱۷) وَأَنْذَرْتَهُمْ يَوْمَ الْأَرْزَاقِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ (۱۸) يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ (۱۹) وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۱

ترجمه: ص: ۴۱۱

او خدایی است که آیات خود را به شما نشان می‌دهد و از آسمان برای شما روزی می‌فرستد و این حقیقتها را متذکر نمی‌شوند جز کسانی که به سوی خدا بازگردند. (۱۳)

پس تنها خدا را بخوانید و دین خود را برای او خالص کنید هر چند خوشایند کافران نباشد. (۱۴)

خدایی که دارای درجه‌های بلند و صاحب عرش بزرگ است. روح را به فرمان خود بر هر که از بندگانش که بخواهد می‌فرستد [و مقام نبوت می‌دهد] تا مردم را از روز قیامت بیم دهد. (۱۵)

آن روز همه مردم آشکار می‌شوند و هیچ سزی از مردم بر خدا پنهان نخواهد ماند. قدرت و حکومت امروز برای کیست؟ با خدای یکتای قهار است. (۱۶)

امروز هر کس در برابر کاری که انجام داده است، پاداش داده می‌شود و امروز هیچ ستمی نیست و بی‌تردید خداوند سریع الحساب است. (۱۷)

(ای رسول ما) آنها را از روزی [روز قیامت] که آمدنش نزدیک است بترسان که از شدت هول و هراس جانها به گلو می‌رسد و از بیم آن خشم خود فرو می‌برند، برای ستمکاران دوستی نیست و نیز شفاعت کننده‌ای که شفاعتش قبول شود وجود ندارد. (۱۸) او خیانت چشمها را می‌داند و از آنچه در سینه‌ها پنهان است با خبر است. (۱۹) خداوند در جهان به حق حکم می‌کند و معبودهایی را که غیر از او می‌خوانند هیچ داوری ندارند. خداوند است که شنوا و بیناست. (۲۰) ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۲

تفسیر: ص: ۴۱۲

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ مَقْصُودٌ مِنْ آيَاتِهِ، آفریده‌ها و مصنوعات خداوند است که بر کمال قدرت و یگانگی او دلالت می‌کند. وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ در حقیقت آیات خدا تدبیر و تفکر نمی‌کنند و از آنها پند نمی‌گیرند، جز کسانی که به سوی خدا باز می‌گردند و به اطاعت او روی می‌آورند و چون برای دشمن خدا و کافر راهی در پند گرفتن و متذکر شدن نیست لذا فرمود «لَمَنْ يَنْيِبُ».

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ سپس خداوند به کسانی که به سوی او بازگشته‌اند می‌فرماید: خدا را بخوانید، یعنی عبادت کنید و دین را از شرک برای او خالص سازید.

وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هر چند که این کار شما خوشایند دشمنان شما و کافران نباشد. رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ این سه عبارت، یا خبرند برای «هو» در آیه «هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ» یا خبرند برای مبتدای محذوف و این سه در معرفه و نکره بودن تفاوت دارند.

مفسران برای جمله «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ» معنای مختلفی گفته‌اند، برخی گفته‌اند:

این جمله مانند عبارت «ذی المعارج» است و معنایش این است که خداوند فرشتگان را تا عرش بالا می‌برد و این دلیل بر بزرگی و قدرت اوست.

سعید بن جبیر گفته است: منظور این است که آسمانی بالای آسمانی است و عرش بالای همه آنهاست.

پاره‌ای گفته‌اند: مقصود درجه‌های ثوابی است که خداوند در بهشت به پیامبران و اولیای خود می‌دهد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۳

بعضی دیگر گفته‌اند: این عبارت کنایه از رفعت شأن و قدرت و سلطنت خدای متعال است. هم چنان که عبارت «ذو العرش» کنایه از قدرت و سلطنت اوست.

يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ خداوند روحی را که سبب زنده شدن دلهاست، به فرمان خودش می‌فرستد.

و مقصود از «امر» وحی است که امر به خیر و نیکی می‌کند و برخی گویند: منظور از روح جبرئیل است. «۱»

لِيُنذِرَ فاعل این فعل، یا «الله» یا ملقی علیه که پیامبر باشد یا روح است. این فعل به عنوان این که روح مؤنث است یا خطاب به پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است با «تاء» لتنذر نیز خوانده شده است.

يَوْمَ التَّلَاقِ مقصود روز قیامت است زیرا در آن روز مردم یکدیگر را ملاقات می‌کنند و یا اهل زمین و آسمان و مردمان اولین و آخرین یکدیگر را می‌بینند.

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ مقصود این است که کافران گمان می‌کردند اگر خود را پنهان کنند خداوند آنها را نمی‌بیند ولی امروز چنان ظاهر و آشکارا گردیدند که هرگز چنین توهمی را نخواهند کرد.

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ این عبارت حکایت و نقل قول است از چیزی که در آن روز پرسیده می‌شود و از چیزی که در پاسخ آن گفته می‌شود، بدین معنا که کسی فریاد می‌زند و می‌پرسد که امروز سلطنت و قدرت از آن چه کسی است؟ و اهل محشر جواب می‌دهند که برای خداوند یکتای قهار است و یا خود ندا کننده

۱- لفظ یلقی از ماده القاء است و در فارسی به معنای انداختن است و دلالت بر این دارد روحی که به پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الْقَا شده است، غیر از جبرئیل است و از دقت در ظاهر این آیه و آیه‌های شریفه دیگر و همچنین از احادیث وارده از اهل بیت علیهم السلام چنین فهمیده می‌شود که مقصود روح القدس است و آن روح پنجمی است که در وجود پیامبران است برای آگاهی بیشتر به آنچه ما در کتاب جنه المأوی صفحه ۳۳۳ ط ۱ تبریز سنه (۱۳۸۰) نگاهشته‌ایم نگاه کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۴

جواب دهنده است.

و چون ثابت شد که در آن روز قدرت مخصوص خدای یکتا است، نتایج آن را چنین می‌شمارد:

۱- امروز هر کس به آنچه انجام داده است پاداش داده می‌شود.

۲- از هیچ فردی بر فرد دیگری ستمی نمی‌شود.

۳- از ثواب و پاداش نیک هیچ کس کم نمی‌شود و به کیفر و عقاب هیچ کس هم افزوده نمی‌شود.

۴- حساب کارهای بندگان طول نمی‌کشد، زیرا حساب موردی خداوند را از حساب مورد دیگری باز نمی‌دارد (و او سریع الحساب است).

وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأَزْفَةِ وَآزِفَةٌ» به معنای نزدیک بودن است و مقصود نزدیک بودن روز قیامت است زیرا هر چیزی که آمدنش قطعی باشد نزدیک است إذا القلوب لدى الحناجر كاظمين کلمه «كاظمين» منصوب است بنا بر این که حال برای اصحاب قلوب باشد و معنا این است که آنها در حالی که بسیار اندوهناکند دل‌های آنها به گلویشان نزدیک است و رواست که حال برای «قلوب» باشد، یعنی قلبها در حالی که از غم و اندوه پرند به گلو رسیده‌اند.

و چون قلوب به وسیله کظم که صفت عقلا است توصیف شده، کلمه «كاظم» به صورت جمع سالم، جمع بسته شده است.

وَ لَا شَفِيعَ يُطَاعُ فعل «يطاع» به طور مجاز برای «شفیع» آورده شده است، زیرا اطاعت تنها از کسی است که بالاتر از تو باشد.

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ کلمه «خائنة» یا مصدر است به معنای خیانت مانند: عافیه، که به معنای سلامت بودن است و یا صفت برای نگاه کردن است و مراد نگاه دزدکی و زیر چشمی به چیزی است که نگاه به آن حلال نیست.

عبارت «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» یکی از خبرهای «هو» است در جمله «هُوَ الَّذِي

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۵

يُرِيكُمْ»

مانند جمله «يُلْقَى الرُّوحُ» (که آن نیز خبر است)، لیکن خداوند عبارت «لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ» را علت برای «يُلْقَى الرُّوحُ» آورد و به مناسبت روز تلاق اوصاف و احوال آن روز را تا عبارت «وَ لَا شَفِيعَ يُطَاعُ» ذکر فرموده به همین سبب این جمله خبری از جمله‌های دیگر دور شده (و میان آنها فاصله افتاده).

وَ اللَّهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ وَ خداوندی که این چنین توصیف شد به حق و درستی داوری می‌کند، زیرا او بی‌نیاز از ستم است.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ، فعل «یدعون» هم با «یاء» خوانده شده است و هم با تاء (تدعون) و مقصود معبودان و بت‌های کافران است. لَا يَفْضُلُونَ بِشَيْءٍ این عبارت گونه‌ای تمسخر و استهزاء کافران است، زیرا چیزی که دارای قدرت و توانایی نیست درباره‌اش نمی‌گویند که قضاوت و داوری می‌کند یا نمی‌کند.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۲۱ تا ۲۷] ص: ۴۱۵

اشاره

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ (۲۱) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاكْفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۲) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ (۲۳) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (۲۴) فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۲۵) وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ (۲۶) وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (۲۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۶

ترجمه: ص: ۴۱۶

آیا آنها در روی زمین سیر و سفر نمی‌کنند تا سرانجام کار پیشینانشان را ببینند که چگونه بود؟ آنها از اینان قوی‌تر و آثار وجودیشان در روی زمین بیشتر بود، ولی خداوند آنها را به کیفر گناهشان مؤاخذه کرد و در برابر عذاب خدا هیچ کس نگهدارشان نبود. (۲۱)

این به سبب آن بود که پیامبرانشان با دلیلهای روشن به سوی آنها آمدند ولی آنها همه را انکار می‌کردند، و لذا خداوند آنها را به کیفر گناهشان مؤاخذه کرد و خداوند بسیار توانا و سخت کیفر است. (۲۲)

ما موسی را با آیات خود و دلیل روشن فرستادیم. (۲۳)

به سوی فرعون و هامان و قارون، ولی آنها گفتند او ساحر بسیار دروغگویی است. (۲۴)

و هنگامی که حق از سوی ما برای آنها آمد، گفتند: پسران کسانی را که به موسی ایمان آورده‌اند بکشید. و زنانشان را زنده بگذارید، اما نقشه و تدبیر کافران جز در گمراهی نیست. (۲۵)

فرعون گفت: بگذارید من موسی را بکشم و او پروردگارش را (به کمک) بخواند، من از آن می‌ترسم (که اگر وی را زنده گذارم) آیین شما را دگرگون سازد و یا در روی زمین فساد برانگیزد. (۲۶)

موسی گفت: من به پروردگارم و پروردگار شما، از هر متکبری که به روز حساب ایمان نمی‌آورد، پناه می‌برم. (۲۷)

تفسیر: ص: ۴۱۶

كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ ضَمِير «هم» در عبارت «كَانُوا هُمْ...» ضمیر فصل است و ضمیر فصل جایی جز میان دو معرفه نمی‌آید و سبب آن در این مورد این است که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۷

عبارت «أَشَدَّ مِنْهُمْ» از این جهت که الف و لام نمی‌گیرد، شبیه معرفه است بنا بر این به جای آن قرار داده شده است. این عبارت به صورت: أشد منکم، نیز خوانده شده است.

وَ آثَارًا فِي الْأَرْضِ مَقْصُودٌ مِنْ «آثار» باروها و قلعه‌ها و تعداد افراد آنهاست که به عنوان شدت و نیرومندی توصیف شده است. فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ پس گفتند: این موسی ساحر و دروغگوست، بنا بر این دلیل و حجت آشکار خداوند را سحر و دروغ نامیدند. فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مَنْظُورٌ مِنْ «حق» یا دین حق است و یا نبوت و پیامبری (حضرت موسی).

قَالُوا اقْتُلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ كَفْتَهُ: مقصود فرعون که گفت کشتار آنها را از نو شروع کنید هم چنان که اول بود این است که این کشتار غیر از کشتار اولی است (و آن هنگامی بود که برای جلوگیری از وجود موسی، نوزادان پسر بنی اسرائیل را می‌کشتند).

إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَارِهِيٍّ که کافران می‌کنند همه بیهوده است و از میان می‌رود و هیچ سودی برای آنها ندارد.

وَ لِيُدْعَ رَبَّهُ این عبارت بیانگر این است که فرعون از موسی و از این که خدایش را به کمک بخواند، بسیار می‌ترسید و جمله قبل از آن که گفت: ذرونی أقتل موسی اظهار خلاف واقع به اطرافیانش است، گویا به آنها می‌گوید: این شما هستید که نمی‌گذارید من موسی را بکشم. [در صورتی که واقع غیر از این است].

و مانع از کشتن موسی جز همان ترس فرعون (از موسی و خدای وی) نبود.

أَوْ أَنْ يُظْهَرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ این عبارت به صورت: و أَنْ يَظْهَرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ، با «واو» و فتح «ياء» و ضم فساد نیز خوانده شده است و مقصود این است که من از فساد و تباهی در دین و دنیای شما با هم، می‌ترسم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۸

[سوره غافر (۴۰): آیات ۲۸ تا ۳۴] ص: ۴۱۸

اشاره

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (۲۸) يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ (۲۹) وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ (۳۰) مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ (۳۱) وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ (۳۲)

يَوْمَ تُولَوْنَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳) وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلِ الْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ نَبْعَثَ اللَّهَ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ (۳۴)

ترجمه: ص: ۴۱۸

مرد مؤمنی از خاندان فرعون که ایمان خود را پنهان داشته بود گفت: آیا می‌خواهید مردی را به سبب این که می‌گوید: پروردگار من خدای یکتاست و دلیلهای روشنی از سوی پروردگارتان آورده است بکشید؟ اگر دروغگو باشد گناه دروغش دامن خودش را خواهد گرفت و اگر راستگو باشد (لا اقل) پاره‌ای از عذابهایی که وعده داده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۱۹

است به شما خواهد رسید و بی گمان خداوند هیچ اسرافکار و دروغگویی را هدایت نمی کند. (۲۸)

ای قوم، امروز فرمانروایی از آن شماست و در این سرزمین پیروزید. اگر عذاب خدا بر سر ما آید چه کسی ما را یاری خواهد کرد؟ فرعون گفت: من شما را جز آنچه رأی داده‌ام (قتل موسی) راهی ننمایم و جز به راه صواب راهنمایی نکنم. (۲۹)

آن مرد با ایمان گفت: ای قوم، من بر شما از آنچه بر سر مردمان دیگر آمده است، بیمناکم. (۳۰)

همانند روزگار ناگوار قوم نوح، عاد، ثمود، و کسانی که بعد از آنها بودند [و همه به کیفر کفر هلاک شدند] و خداوند برای بندگانش خواستار ستم نیست. (۳۱)

ای قوم، من بر شما از روزی که مردم یکدیگر را به فریاد می خوانند [و فریادشان به جایی نمی رسد] بیمناکم. (۳۲)

همان روزی که رو می گردانید و فرار می کنید و هیچ کس شما را از عذاب خدا نگاه نمی دارد و هر کس را که خدا گمراه کند هیچ راهنمایی ندارد. (۳۳)

پیش از این یوسف با دلایل روشن (به پیامبری) برای شما آمد ولی شما از آنچه آورده بود در تردید بودید تا زمانی که از دنیا رفت گفتید:

هرگز خداوند پس از او پیامبری نخواهد فرستاد. خداوند افراد مسرف و تردید کننده را این گونه گمراه می سازد. (۳۴)

تفسیر: ص: ۴۱۹

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ عِبَارَت «مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ» یا صفت برای «رجل» است و یا صله برای «یکتم» است در اصل: یکتم ایمانه من آل فرعون، بوده است. نام او حبیب، یا خربیل، یا خزبیل، بوده است (نام او «حزقیل» نیز گفته شده است).

أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ عِبَارَت «أَنْ يَقُولَ» در اصل: لَان يَقُول، بوده است و مقصود این است که آیا مردی را به سبب این که سخن راستی به زبان می آورد و می گوید: خدای من خدای یکتاست می خواهید بکشید؟ با این که برای درستی و راستی گفتار خود دلیلهای روشنی از پیش کسی که نسبت ربوبیت به او می دهد آورده است و او تنها

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۰

خدای موسی نیست بلکه خدای شما هم هست. با این بیان آنها بتدریج و کم کم با او موافق شدند و حرف او را پذیرفتند. سپس به طریقه تقسیم، دلیل برای آنها آورد به این صورت که گفت: سخن موسی از دو حال بیرون نیست یا راست است یا دروغ اگر دروغ باشد زیان و ضرر آن به خودش باز می گردد و اگر راست باشد (لا اقل) بعضی از آن وعده‌هایی را که می دهد به شما می رسد. و همان بعض سبب نابودی شما می شود.

این گونه بیان گوینده را با انصاف نشان می دهد تا به سخنش گوش فرا دهند، زیرا چون هنگام طرح سخن صادق است ثابت می کند که هر چه را می گوید راست است و در دنباله آن عبارت «يُصِيبُكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعْتَدُكُمْ» را گفت تا هم در ظاهر بعضی از سخنان موسی را رد کرده باشد و هم به آنها بفهماند که این گفتار کسی است که نسبت به موسی تعصبی ندارد.

ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ در سرزمین مصر بر بنی اسرائیل برتری یافته‌اید.

قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى مِنْ جَزْأِ كَثْتَنِ او عقیده و رأی دیگری به شما پیشنهاد نمی کنم و مقصود فرعون این بود که من هیچ کاری را جز قتل او درست و صواب نمی دانم و آنچه را که شما می گوید به صواب و مصلحت نیست.

وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ و من با اظهار این رأی شما را راهنمایی نکرده‌ام مگر به راهی که پیش من راه درست و رستگاری است.

مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ این عبارت در اصل می بایستی مثل ایام الأحزاب باشد، لیکن چون کلمه «یوم» به «احزاب» اضافه شده است و

قَوْمٍ إِنَّمَا هِيَ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (۳۹)

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (۴۰)

ترجمه: ص: ۴۲۲

آنان که در آیات خدا بی‌هیچ برهان و دلیلی به جدال و انکار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۳

برخیزند، کاری است که سخت خدا و اهل ایمان را به خشم و غضب آورد. این گونه خدا بر دل هر متکبر جباری مهر می‌زند. (۳۵)

فرعون به وزیرش گفت: ای هامان برای من کاخی بلند بساز شاید به درهای آسمان دست یابم. (۳۶)

تا راه آسمانها را یافته و خدای موسی را بینم هر چند گمان می‌کنم او دروغگو باشد و بدین سان کردار زشت فرعون در نظرش

آراسته شد و او را از راه حق بازداشت و تدبیر و چاره‌جویی فرعون جز به زیان و نابودیش هیچ نبود (۳۷)

آن مردی که [از آل فرعون] ایمان آورده بود گفت: از من پیروی کنید تا شما را به راه صواب راهنمایی کنم. (۳۸)

ای قوم من، این زندگی دنیا کالای فانی و ناچیزی است و آخرت سرای جاودانی است. (۳۹)

هر کس کار بدی کند جز همانند کارش کیفر نیابد و هر کس از مرد و زن عمل نیکی به جای آورد، در حالی که مؤمن باشد،

وارد بهشت می‌شود و بی‌حساب روزیش می‌دهند. (۴۰)

تفسیر: ص: ۴۲۳

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ این عبارت بدل از جمله «من هو مسرف ...» است، زیرا این جمله در اصل «کل مسرف» بوده است (و جمع می‌تواند بدل معنای آن باشد).

كَبْرٍ مَقْتًا فاعل «كبر» ضمیری است که به عبارت «من هو مسرف» بر می‌گردد.

و رواست که عبارت «الَّذِينَ يُجَادِلُونَ» مبتدا باشد و جمله «كَبْرٍ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ» همانند این باشد که بگویی: بئس رجلا- زید و

مخصوص به ذم که «جدالهم» است، حذف شده و تمام جمله خبر مبتدا باشد.

و نمی‌توان کلمه «جدالهم» را فاعل «كبر» دانست، زیرا در این صورت فاعل محذوف است و بنا بر آنچه جار الله زمخشری گفته

است حذف فاعل ممتنع است.

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ کلمه «قلب» با تنوین خوانده شده است و «متکبر» و «جبار» صفت آن است و چون قلب

اساس و سرچشمه این دو خوی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۴

است جایز است که این دو برای قلب صفت واقع شوند. هم چنان که خداوند فرموده است: فَإِنَّهُ آتِمُّ قَلْبُهُ «براستی که دلش گناهکار

است» (۱). در این جا هر چند «آتم» جمله است ولی صفت است.

ممکن است بگوییم در عبارت مضافی محذوف است. و اصل جمله چنین بوده است: علی کل ذی قلب متکبر. و کسی که به اضافه

(علی کل قلب متکبر) می‌خواند در اصل علی کل قلب متکبر بوده است و کلمه «کل» در دومی بدین سبب که جلوتر گفته شده

حذف شده است. چنان که در مثال آمده است: ما کل سوداء ثمره و لا بیضاء شحمة: هر سیاهی خرما و هر سفیدی پیه نیست که

اصل عبارت: لا کل بیضاء، بوده است و چون کلمه: کل، در اولی گفته شده در دومی حذف شده است.

یا هامانُ ابْنِ لِي صِرْحًا وَاژه «صرح» به معنای ساختمان بزرگ و آشکاری است که از نظر بیننده، هر چند «مقداری» هم دور باشد مخفی نیست و از ماده صرّح است، چنان که هر گاه چیزی آشکار باشد گویند: صرّح الشیء و هامان وزیر و صاحب اختیار امور مملکتی فرعون بود.

أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ مقصود از اسباب آسمانها، راهها و درهای آنها و هر چیزی است که وسیله رسیدن به آنها باشد و به طور کلی هر چه وسیله رسیدن به چیزی باشد، سبب آن است مثل ریسمان دلو و مانند آن (که سبب رسیدن به آب می شود).
فایده تکرار کلمه «اسباب» این است که چون (فرعون) خواست اسباب آسمانها را که آرزوی رسیدن به آن را داشت، بسیار مهم و بزرگ نشان دهد، ابتدا به طور مبهم و سپس به طور آشکار و روشن بیان کرد.
فَمَا طَلَعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ فَعَل (اطلع) هم به رفع خوانده شده است هم به نصب، رفع آن برای این است که بر کلمه «أبلغ» عطف شود و نصب آن بدین مناسبت است که

۱- بقره/ ۲۸۳.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۵

جواب ترجی باشد زیرا ترجی به تمنی تشبیه شده است.

وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لَهَا زِينَتَهَا وَابْنِ مَوَانِعِ، کارهای زشت فرعون برایش آراسته شد.

وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ کلمه «صدّ» به صورت معلوم (صدّ) نیز خوانده شده است و معنای آن این است که خودش و دیگران را از راه حق منع کرده است.

وَ مَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ نیرنگ فرعون برای باطل کردن معجزه و دلیلهای موسی، جز تباهی و زیان، چیزی نبود و هیچ سودی برای فرعون نداشت.

أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ سپس خداوند به بیان اندرزهای مؤمن آل فرعون بر می گردد.

(مؤمن آل فرعون) ابتدا به طور اجمال و سر بسته به قومش گفت: شما را به رستگاری و رشاد راهنمایی می کنم. سپس به تفسیر و توضیح آن پرداخت و سخن را با مذمت و تحقیر دنیا شروع کرد، زیرا دلبستگی به دنیا ریشه هر گناه و بدی و جلب کننده خشم و عذاب الهی است. پس از آن عظمت و ستایش آخرت را بیان کرد، زیرا آن جا سرای جاودانه است. سپس کارهای زشت و نیک و پاداش و کیفر هر یک را گوشزد کرد.

يُزْزِقُونَ فِيهَا بَغْيٍ حِسَابٍ عبارت «بَغْيٍ حِسَابٍ» در برابر جمله «إِلَّا مِثْلَهَا» است و معنای آن این است که کیفر کارهای زشت و گناه، با حساب و اندازه معین است و بر آنچه شایسته و سزاوار است چیزی زیاد نمی شود، ولی پاداش کارهای نیک، حساب و اندازه‌ای ندارد و از آنچه مستحق و سزاوار است چیزی زیاد نمی شود، ولی پاداش کارهای نیک، حساب و اندازه‌ای ندارد و از آنچه مستحق و سزاوار است، هر اندازه که خداوند بخواهد، زیادتر و بیشتر می شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۶

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۱ تا ۴۶] ص: ۴۲۶

اشاره

وَ يَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَ تَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ (۴۱) تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَىٰ

الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ (۴۲) لَا جَزْمَ أَنْمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدْنَا إِلَى اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُسِيرِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (۴۳) فَسَيَتَذَكَّرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفْوُضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (۴۴) فَوَقَاةَ اللَّهِ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ (۴۵)
النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (۴۶)

ترجمه: ص: ۴۲۶

ای قوم من چیست که من شما را به راه نجات دعوت می‌کنم اما شما مرا به آتش فرا می‌خوانید؟ (۴۱)
شما مرا دعوت می‌کنید که به خدای یگانه کافر شوم و چیزی را که نمی‌شناسم شریک او قرار دهم حال آن که من شما را به سوی خدای مقتدر و بسیار آمرزنده دعوت می‌کنم (۴۲)
بی‌شک آنچه مرا به سوی او می‌خوانید توانایی آن را ندارد که در دنیا و آخرت کسی را به سوی خود فرا خواند و تنها بازگشت ما در قیامت به سوی خداست و گزافکاران اهل دوزخند. (۴۳)
و بزودی آنچه را که می‌گویم به یاد خواهید آورد.
من کار خود را به خدا واگذار می‌کنم، زیرا او نسبت به بندگانش بیناست. (۴۴)
خداوند او را از نقشه‌های سوء آنها نگهداشت و عذابهای سختی بر آل فرعون فرود آمد. (۴۵)
عذاب آنها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می‌شوند و روزی که قیامت ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۷
برپا شود خطاب می‌رسد که آل فرعون را در سخت‌ترین عذابها وارد کنید. (۴۶)

تفسیر: ص: ۴۲۷

أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ (فعل «دعا» هم به «الی» متعدی می‌شود هم به «لام») لذا گویند: دعاه الی الشیء و للشیء هم چنان که فعل هدا نیز چنین است و گویند: هداه الی الطریق و للطریق.
ما لیس لی به علم برای من به خدایی و ربوبیت آن علمی نیست و مقصود از نفی علم، نفی معلوم است و گویا گفته است: شریک قرار دهم چیزی را که خدایی او معلوم نیست؟ و چیزی که خدائیش معلوم نیست، چگونه می‌شود او را خدا دانست.
لا جَزْمَ أَنْمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ کلمه «لا جرم» به شیوه مذهب اهل بصره است و کلمه «لا» را در بر دعوت قومش قرار داده است و «جرم» فعل است و به معنای: حق، می‌باشد و «أن» و «ما» در این جا فاعل آن است، یعنی بطلان دعوتش محقق و لازم می‌شود.
با این که «جرم» به معنای: کسب، است، یعنی کسب این دعوت از طرف او بطلان دعوت اوست به این معنا که حاصل قبول دعوت آنها بطلان دعوت خود اوست.
بعضی گویند: «لا جرم» همانند لا بد است و فعل از ماده: جرم، است که به معنای قطع و جدایی است هم چنان که بد فعل است از ماده تبذیر و به معنای تفریق است، بنا بر این هم چنان که معنای: لا بد أنك تفعل کذا تو ناگزیری که چنین کنی، به معنای: لا- بد لك من فعله، می‌باشد، همچنین معنای جمله: لا- جَزْمَ أَنْ لَهُمُ النَّارُ ناگزیر برای آنها آتش است، به معنای: لا قطع لهم النار است، یعنی برای همیشه مستحق آتش‌اند و استحقاق آنها هرگز قطع نمی‌شود و همچنین باطل بودن دعوت بتها هم قطع نمی‌شود، یعنی پیوسته باطل است و هرگز از بطلان جدا نمی‌شود تا به حق و
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۸

درستی تبدیل شود.

لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ مَقْصُودَةٌ این است آن بتهایی که مرا به عبادت آنها دعوت می‌کنید، خود آنها برای خودشان دعوتی نکرده‌اند و ادعای خدایی ندارند. برخی گویند:

مقصود این است آنها توانایی استجاب دعوتی را که برای دنیا و آخرت سودی داشته باشد ندارند، یا منظور این است دعوتی را که استجاب می‌کنند هیچ سودی ندارد و مانند بی‌دعوتی است و یا معنا این است که مقصود از دعوت، استجاب است و استجاب به اسم دعوت خوانده شده است چنان که فعل مجزی علیه در این مثال کما تدین بدان به نام جزا خوانده شده است. فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ پس شما بزودی، هنگام نزول عذاب یا روز قیامت صحت و درستی و اندرزهایی را که به شما گفته‌ام به یاد خواهید آورد.

وَأَفْوِضْ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ ... و من کارهایم را به خدا وا می‌گذارم و بر او توکل می‌کنم.

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا كَلِمَةً «النَّار» یا بدل است از عبارت «سوء العذاب» و یا خبر است برای مبتدای محذوف و در اصل هو النار بوده است و یا مبتداست و خبرش جمله «يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا» می‌باشد.

عُذُوبًا وَعَشِيًّا در این دو وقت آنها را عذاب می‌کنیم و در میان این دو زمان خداوند به حال آنها آگاهتر است، پس یا آنها را به گونه‌ای دیگر عذاب می‌کند و یا عذاب را از آنها باز می‌دارد.

هنگامی که روز قیامت بر پا شود به آنان گویند «أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ» یعنی ای آل فرعون به سخت‌ترین آتش جهنم داخل شوید و «ادخلوا» نیز خوانده شده است یعنی به خزنه دوزخ گویند آنها را داخل جهنم کنید. این آیه بر صحت عذاب قبر [و عالم برزخ] نیز دلالت دارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۲۹

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۷ تا ۵۰] ص: ۴۲۹

اشاره

وَ إِذْ يَتَحَابُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعْفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَنُونَ عَنَّا نَصِيحًا مِنَ النَّارِ (۴۷) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدِ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ (۴۸) وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ (۴۹) قَالُوا أَوْ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دَعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۵۰)

ترجمه: ص: ۴۲۹

و در آتش دوزخ با یکدیگر به مجادله برخیزند و ناتوانان به گردنکشان گویند: ما پیرو شما بودیم آیا می‌توانید اندکی از آتشی را که نصیب ما شده بکاهید و بر خود بیفزایید؟ (۴۷) سرکشان گویند:

ما همگی در آتشیم البته خداست که میان بندگانش داوری کرده است. (۴۸)

و آنها که در آتشند به نگهبانان جهنم گویند: از پروردگارتان بخواهید که یک روز از عذاب ما را بکاهد. (۴۹)

می‌گویند: آیا پیامبرانتان با دلیلهای روشن پیش شما نیامده بودند؟

می‌گویند: آری، می‌گویند پس دعا کنید که دعای کافران جز در تباهی نخواهد بود. (۵۰)

تفسیر: ص: ۴۲۹

وَإِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ بِإِذْنِ رَبِّكَ بِمَا عَمِلْتُمْ فِيهَا كُنُوا بِلِقَاءِ رَبِّكُم مِّثْلَ الْقُنُودِ الَّتِي خَلَقْتُمْ يُنْفَخُونَ ﴿٤٢٩﴾
 وَإِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا ﴿٤٣٠﴾
 آن هم به معنای پیروان است و یا صفتی است که به صورت مصدر گفته شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۰

إِنَّا كُلٌّ فِيهَا لَكُمْ «كُلٌّ» معرفه است و تنوین آن به جای مضاف الیه و در اصل «كُلُّنا فیها» بوده است.
 لِيَخْرُجَهُنَّ جَهَنَّمَ در این عبارت نفرموده لخرزنتها «که ضمیرها به نار برگردد» زیرا ذکر جهنم هول انگیزتر است و احتمال می رود که
 جهنم گودترین جای آتش باشد چنان که به گودترین جای «چاه» گویند: بئر جهنم.
 أَوْلَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ آيَاتُ التَّوْحِيدِ وَهُوَ تَوْحِيدُ اللَّهِ وَرَبِّكَ الَّذِي ظَلَمْتُمْ ﴿٤٣١﴾
 اَلَمْ تَرَ كَيْفَ جَعَلْنَا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ آيَاتٍ لِّئَلَّامُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٤٣٢﴾
 این مورد به ما اجازه دعا نداده است.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۱ تا ۶۰] ص: ۴۳۰

اشاره

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذرتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ
 (۵۲) وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ (۵۳) هُدًى وَذِكْرَى لِأُولَى الْأَلْبَابِ (۵۴) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ
 لِذُنُوبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (۵۵)

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۵۶) لَخَلَقُ
 السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۵۷) وَمَا يَشِئْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
 الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسْتَسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ (۵۸) إِنَّ السَّاعِيَةَ لَأَتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۹) وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي
 أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ (۶۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۱

ترجمه: ص: ۴۳۱

ما به طور مسلم پیامبرانمان و مؤمنان را در زندگی دنیا و روز قیامت که گواهان به پای می ایستند یاری می دهیم. (۵۱)
 روزی که پوزش خواستن ستمکاران سودی ندهد و لعنت خدا از آن آنها و سرای بد نیز برای آنهاست. (۵۲)

ما به موسی مرتبه هدایت دادیم و بنی اسرائیل را وارثان کتاب (تورات) قرار دادیم. (۵۳)

کتابی که مایه هدایت و تذکر برای خردمندان است. (۵۴)

شکیبایی پیشه کن که وعده خدا حق است و برای گناهات آمرزش بخواه و تسبیح و ستایش خدایت را هر شامگاه و بامداد به جا
 آور. (۵۵)

آنان که بی هیچ دلیلی که از آسمان آمده باشد درباره آیات خدا ستیزه جویی می کنند در دلهایشان جز غرور و نخوت چیزی نیست

و هرگز به منظور خود نخواهند رسید. پس به خدا پناه ببر که او شنوا و بیناست. (۵۶)

آفرینش آسمانها و زمین از آفرینش انسانها بسی بزرگتر و مهمتر است، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند (۵۷)

هرگز نابینا و بی‌نابا برابر نیستند همچنین کسانی که ایمان آورده‌اند و نیکوکار شدند با بزه کاران یکسان نیستند، ولی اندکند آنان که متذکر می‌شوند. (۵۸)

براستی قیامت خواهد آمد و در آن تردیدی نیست، ولی بیشتر مردم ایمان نمی‌آورند. (۵۹)
پروردگارتان گفت مرا بخوانید تا شما را پاسخ گویم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۲

کسانی که از پرستش من سرکشی می‌کنند بزودی با خواری و ذلت وارد دوزخ می‌شوند. (۶۰)

تفسیر: ص: ۴۳۲

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا مَا يَمُرُّنَا، با چیرگی بر مخالفان در دنیا و آخرت پیروزی می‌دهیم هر چند گاهی مخالفان پیروز می‌شوند ولی سرانجام پیروزی با پیامبران است.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ کلمه «یوم» در این عبارت بدل از «یوم» پیش از آن است.

لفظ «اشهار» جمع شاهد است و مقصود فرشتگان و پیامبران و اولیائند فعل «لا ینفع» هم با «تاء» و هم با «یاء» خوانده شده است.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى مَقْصُودِ از هدایت معجزه‌ها تورات و دستورهای دینی است که خداوند به آنها داده است.

وَأَوْزَنَّا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ پس از هدایت و دستورهای دینی کتاب تورات را برای بنی اسرائیل به ارث گذاشتیم.

هُدًى وَذِكْرٍ بَدُونَ کتاب در میان آنها برای هدایت و تذکر و یادآوری است.

این دو کلمه یا حالتند یا مفعول له هستند.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ پس ای پیامبر صبر کن زیرا وعده خداوند در ضمانت یاری پیامبرانش حق و مسلم است. در این جا خداوند

حال موسی و پیروز کردنش را بر فرعون و سپاهیان و باقی گذاشتن آثار هدایت را در بنی اسرائیل شاهد آورده است بنا بر این

خداوند همان طور که موسی را یاری کرد تو را هم یاری می‌کند.

وَأَسْتَغْفِرْ لِدُنْبِكَ خداوند برای این که بر درجات پیامبرانش بیفزاید و همچنین استغفار سنت و شیوه امتش شود، او را امر به استغفار

و دعا کرده است.

إِنَّ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ در سینه آنها جز کبر و غرور چیزی نیست و آنها اراده ریاست و تقدم دارند و می‌خواهند که کسی بالاتر از

آنها نباشد، لذا تو را دشمن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۳

می‌دارند و معجزات را انکار می‌کنند و این بدان سبب است که نبوت برتر از هر سلطنت و ریاستی است و یا مقصود این است که

می‌خواستند پیامبری از آن آنها باشد نه از آن تو.

مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ آنها به خواسته‌های خود و آنچه مقتضای کبر و نخوت آنها بود، که همان اراده ریاست یا مقام نبوت بود، دست نیافتند.

فَأَسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ بنا بر این از شر آنها به خدا پناه ببر، زیرا او سخنان آنها را می‌شنود و به احوال آنان بیناست. مفهوم

این آیه تهدیدی برای کافران است.

لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ چون انکار کافران و مجادله‌های آنها در آیات خدا شامل انکار بعث و زنده شدن روز

قیامت بود، خداوند برای آنها از آفرینش آسمانها و زمین دلیل آورد، زیرا کافران به این که خداوند آسمانها و زمین را آفریده است

اقرار و اعتراف داشتند، بنا بر این آفرینش انسان نسبت به آسمانها و زمین (برای خداوند) بسیار آسانتر و ساده‌تر است. وَ مَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ سِوَىٰ خَدَاوَنَد تَفَاوُت مِيَان بِيِنَا وَ نَابِيِنَا رَا، بَرَا بِيَان تَفَاوُت مِيَان نِيكُو كَار وَ بَزَه كَار، مَثَال آوَرْدَه اسْت. قَلِيْلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ فَعَل «تذكرون» هم با (تاء) و هم با (ياء) (يتذكرون) خوانده شده است.

لَا رَيْبَ فِيهَا نَاكَزِير رُوز قِيَامَت مِي آيَد وَ هِيچ تَرديدي دَر آن نِيست، زِيَرَا پاداَش وَ جَزَاي كَارها حَتْمِي وَ مَسَلَم اسْت. اِدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ شَمَا مَرَا بَخَوَانِيَد وَ دَعَا كَنِيَد وَ هَر گَاه كِه مَصْلَحَت باشَد شَمَا رَا اِجَابَت مِي كَنَم. بَرخِي گويند: معنا اين است كه شما دعا كنيد تا ثواب به شما بدهم و در حديث است كه پيامبر صلي الله عليه و آله فرمود: الدعاء هو العبادة

: دعا خود عبادت است و اين آيه را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۴

تلاوت فرمود و از امام باقر عليه السلام نقل است كه فرمود: (ادعوني) همان دعاست و بالاترين عبادت نيز دعاست.

[سوره غافر (۴۰): آيات ۶۱ تا ۶۸] ص: ۴۳۴

اشاره

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۶۱) ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآَنِي تُؤْفِكُونَ (۶۲) كَذَلِكَ يُؤْفِكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۶۳) اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۶۴) هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۵)

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأَمْرٌ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۶) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ ثُمَّ لِيَبلُغُوا شُبُهًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلِ وَ لِيَبْلُغُوا أَجْلًا مُسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۷) هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ فَإِذَا قُضِيَ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۶۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۵

ترجمه: ص: ۴۳۵

خداوندی است كه شب را براي شما پديد آورد تا در آن بياراميد و روز را روشنايي بخشيد. خدا فضل خود را به مردم ارزاني مي‌دارد، ليكن بيشتر مردم سپاسگزار نيستند. (۶۱)

اين است خدای يکتا پروردگار شما آفريننده هر چيزی، خدایي جز او نيست، از ايمان به خدا به كجا روی بر می گردانيد. (۶۲) آنان كه آيات خدا را انكار می‌كنند از ايمان روی بر می گردانند. (۶۳)

خداست كه زمین را قرارگاه شما ساخت و آسمان را چون بنايي برافراشت و شما را صورت بخشيد و صورتهایتان را نيكو آفريد و از پاكترين چيزها به شما روزی داد، اين است خدای يکتا پروردگار شما برتر و بزرگوار است خدایي كه پروردگار جهانيان است. (۶۴)

او زنده ابدی است، خدایي جز او نيست، پس او را بخوانيد در حالی كه دين او را به اخلاص پذيرفته باشيد. ستايش از آن خدایي است كه پروردگار جهانيان است. (۶۵)

بگو مرا از پرستش چیزهای باطلی که شما می‌پرستید باز داشته‌اند در حالی که از جانب پروردگرم دلیلهای روشنی برآیم آمده است و من مأمورم که تنها در برابر پروردگار جهانیان تسلیم باشم. (۶۶)

او خدایی است که شما را از خاک سپس از نطفه و سپس از لخته خونی بیافرید.

آن گاه شما را از رحم مادر به صورت طفلی بیرون آورد تا به سنّ جوانی و کمال برسید و سپس پیر و سالخورده شوید، برخی از شما پیش از پیری می‌میرید و هدف این است که به سر آمد عمر خود برسید و شاید در قدرت خدا تعقل کنید. (۶۷)

او خدایی است که زنده می‌کند و می‌میراند و هنگامی که خلقت چیزی را اراده کند تنها به آن می‌گوید: موجود شو پس بی‌درنگ موجود می‌شود. (۶۸)

تفسیر: ص: ۴۳۵

وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا اسناد «مبصر»، به «نهار» اسناد مجازی است و مقصود این است که در روز می‌توان دید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۶

إِنَّ اللَّهَ لَمَدْوُ فَضْلٍ كَلِمَةً «فضل» به صورت اضافه و نکره ذکر شده است تا بیانگر این باشد که هیچ فضلی با آن برابری و موازنه نمی‌کند.

لفظ «ناس» در آیه به این سبب تکرار شده تا بفهماند که کفران نعمت مخصوص به انسان است و تنها انسان است که سپاسگزاری نمی‌کند.

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ «ذلكم» اشاره به این است که آن ذات معلوم و مشخصی که مختص به این کارهاست همو خداوند است و کلمه‌های بعد از «اللّه» همه اخبار مترادف هستند یعنی کسی که جامع تمام این صفتها از ربوبیت و آفریدن اشیا و یگانگی است خداوند است.

فَأَنَّى تُؤْفِكُونَ با این حال چگونه از پرستش خدا به پرستش بتها روی می‌آورید.

سپس خداوند تذکر می‌دهد که تمام کسانی که آیات خدا را انکار می‌کنند منحرف و دروغگویند هم چنان که این کافران منحرفند.

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً بار دیگر خداوند خودش را به کارهایی که مختص به خود اوست توصیف می‌کند و می‌فرماید: خدا آن کسی است که زمین را قرارگاه انسان ساخت و آسمان را همچون بنا یعنی قبه‌ای برافراشت.

خیمه‌ها و چادرهای بزرگ عربها (که مانند قبه است) بناهای آنهاست. «۱» آسمان نیز در نظر مانند قبه و چادر بزرگی است که روی زمین افراشته شده است.

فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ پس او را بخوانید در حالی که خود را در اطاعت و دعا و عبادت او و همچنین هنگامی که می‌گویید: الحمد لله رب العالمین از شرک پاک ساخته و خالص کرده باشید.

وَ أَمْرٌ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ من دستور دارم که نسبت به امر پروردگار جهانیان تسلیم باشم.

۱- عبارت تفسیر کشاف چنین است: و منه: ابنيه العرب لمضار بهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۷

لِتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ این عبارت متعلق به فعل محذوفی است و در تقدیر چنین است:

ثمّ بیقیمکم لتبلغوا و لتكونوا شیوخا شما را باقی می‌گذارم تا به زمان جوانی و پیری برسید.

وَلْتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى و این کارها انجام می‌شود تا هر کس به زمان معین و اجل حتمی خود که وقت مرگ یا روز قیامت است برسد. وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ مقصود از «من قبل» یا فوت قبل از پیری و سالخوردگی است و یا قبل از تمام این جریانهاست (و آن در صورتی است که بچه سقط شود).

وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ شاید شما درباره این امور تعلق کنید و در چیزهایی پند آموز و حجت‌های خداوند بیندیشید.

فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا هنگامی که خدا چیزی را اراده کند بی‌زحمت و مشقتی آن را به وجود می‌آورد.

خداوند اراده را نتیجه توانایش بر زنده کردن و میراندن و سایر کارهای مذکور قرار داده است آن کارهایی که همه نمایانگراند که هیچ چیز از مقدرات برای او ممتنع نیست و گویا فرموده است: به سبب این توانایی و قدرت است که هر گاه امری را اراده کند انجام می‌دهد و هیچ چیز مانع او نیست و موجود کردن آن امر آسانترین و سریعترین چیز است.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص: ۴۳۷

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّىٰ يُضَيَّرُونَ (۶۹) الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۷۰) إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ (۷۱) فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ (۷۲) ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ (۷۳) مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ (۷۴) ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (۷۵) ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبئسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۸

ترجمه: ص: ۴۳۸

آیا ندیدی آنهایی که در آیات خدا مجادله می‌کنند، چگونه از راه حق منحرف می‌شوند. (۶۹)

کسانی که این کتاب و آنچه را که به وسیله پیامبران فرستادیم دروغ می‌انگارند بزودی کیفر خود را خواهند دید. (۷۰)

آن گاه که غلها و زنجیرها را به گردنشان اندازند و آنها را بکشند. (۷۱)

در آب جوشان افکنده شوند و سپس در آتش افروخته شوند. (۷۲)

آن گاه به آنها گفته می‌شود: کجا هستند آن شریکانی که برای خدا قرار می‌دادید؟ (۷۳)

آنانی که جز خدا پرستش می‌کردید؟ می‌گویند: همه محو و نابود شدند، بلکه ما اصلاً پیش از این چیزی را پرستش نمی‌کردیم!

خدا کافران را بدین سان گمراه می‌کند. (۷۴)

این عذاب بدان سبب است که به ناحق در زمین شادی می‌کردید و از روی غرور و مستی، دایم به نشاط و شهوت پرستی مشغول بودید. (۷۵)

از درهای دوزخ وارد شوید و جاودانه در آن بمانید و جایگاه سرکشان چه بد جایگاهی است. (۷۶)

تفسیر: ص: ۴۳۸

أَنَّىٰ يُضَيَّرُونَ (آیا نمی‌بینی) از چه راهی و چگونه از راه حق به گمراهی باز می‌گردند.

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ لَفْظٌ إِذٍ «اذا» است زیرا هر گاه وقوع امری در آینده حتمی و مسلم باشد خداوند از آن به صورت چیزی که اتفاق افتاده است خبر می‌دهد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۳۹

وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ عبارت «یسحبون» حال است (و محلاً منصوب است).

فِي الْحَمِيمِ واژه «حمیم» به آب جوشانی گفته می‌شود که در نهایت جوشش و حرارت باشد.

ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ سپس در آتش افکنده می‌شوند و آتش به وسیله آنها فروخته می‌شود.

بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا برای ما آشکار شد که آنها چیزی نبودند و ما هم به هیچ روی آنها را عبادت نمی‌کردیم.

كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ همانند گمراه شدن معبودان کافران از نظر آنها، خداوند کافران را نیز درباره خداپانشان گمراه کرد به طوری که اگر می‌خواستند یکدیگر را ملاقات کنند نمی‌توانستند و با یکدیگر برخورد نمی‌کردند.

ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ این گمراهی به سبب شادمانی سرشاری است که بر خلاف حق در زمین داشتید و آن شرک و پرستش بتهاست.

فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ مقصود از: مثنوی، جهنم است (که بسیار بد جایگاهی است).

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۷ تا ۸۱] ص: ۴۳۹

اشاره

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرَبِّيكَ بِعُضِّ الدِّبْيِ نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ (۷۷) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَ مَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ (۷۸) اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۷۹) وَ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَ لِيَتَّبِعُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَ عَلَيْهَا وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (۸۰) وَ يُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَآيَ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ (۸۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۰

ترجمه: ص: ۴۴۰

صبر کن که البته وعده خدا حق است، یا بعضی از کيفرهایی را که به آنها وعده داده‌ایم به تو نشان می‌دهیم یا تو را از دنیا ببریم.

بازگشت آنها به سوی ماست. (۷۷)

پیش از تو پیامبرانی فرستادیم، داستان گروهی را برایت گفته‌ایم و داستان برخی را نگفته‌ایم، هیچ پیامبری را نرسد که معجزه‌ای جز به فرمان خدا بیاورد و چون فرمان خدا در رسد به حق داوری خواهد شد و آنان که بر باطل بوده‌اند زیان خواهند دید. (۷۸)

خداست که چهارپایان را برایتان آفرید تا بعضی را سوار شوید و گوشت بعضی را بخورید. (۷۹)

و برای شما در آنها منافع بسیار دیگری است و می‌توانید با آنها به حاجتها و هدفهایی که در نظر دارید برسید و بر آنها و بر کشتیها سوار شوید. (۸۰)

او آیاتش را به شما می‌نماید پس کدام یک از آیات او را انکار می‌کنید؟ (۸۱)

تفسیر: ص: ۴۴۰

فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ اَيْنَ عِبَارَتٍ فِي اَصْلِ «ان نرينك» بوده است و حرف «ما» برای تأکید معنای شرط، زیاد شده است و به همین سبب است که نون تأکید به فعل ملحق شده است، به عنوان مثال نمی گویند: ان تکرمني اکرمک، لیکن می گویند: اما تکرمني اکرمک. فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ این عبارت به جمله «تَتَوَفَّيَنَّكَ» مربوط است و جزاء شرط «نرینک» حذف شده و در اصل چنین بوده است «فاما نرینک بعض الذی نعدهم من العذاب فی حیاتک و هو القتل یوم بدر فدک منظور این است یا بعضی از عذابها را که به آنها وعده داده ایم در زندگی تو به تو نشان می دهیم، مانند کشتار روز بدر، که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۱

واقع شد.

أَوْ تَوَفَّيَنَّكَ یا این است پیش از این که به آنها عذاب برسد تو را از دنیا می بریم، زیرا روز قیامت بازگشت همه به سوی ماست. و ما آنچه را که شایسته آنهاست انجام خواهیم داد و هیچ یک از نظر ما دور نخواهد ماند. مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ برخی از پیامبران هستند که داستان و اخبار آنها را برای تو گفته ایم. وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ و بعضی دیگر هستند که سرگذشت آنها را برای تو نگفته ایم. لَتَرْكَبُوا مِنْهَا تَابًا این که بر بعضی از حیوانها سوار شوید و برای حج یا جنگ یا از شهری به شهر دیگر، برای تبلیغ دین یا تحصیل علم، هجرت کنید. این گونه کارها هدفهای دینی است که اراده خدای حکیم به آنها تعلق می گیرد، ولی تغذیه از آنها منافع مباحی است که اراده خداوند به آن تعلق نمی گیرد.

وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ بر حیوانها و بر کشتیها در خشکی و دریا سوار می شوید.

يُرِيكُمْ آيَاتِهِ

خداوند حجتها و دلایلی و آیات خودش را به شما نشان می دهد.

يَا آيَاتِ اللَّهِ تُنَكَّرُونَ

مفهوم این عبارت توییخ و سرزنی است برای کسانی که آیات خدا را انکار می کنند.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۸۲ تا ۸۵] ص: ۴۴۱

اشاره

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۲) فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْرِئُونَ (۸۳) فَلَمَّا رَأَوْا بُأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدِيثِهِ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ (۸۴) فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بُأْسَنَا سِنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (۸۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۲

ترجمه: ص: ۴۴۲

آیا آنها در زمین سر نمی کنند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنها بوده اند بنگرند چگونه بوده است؟ مردمی که نیرویشان بیشتر و آثارشان در زمین فروتر بود هرگز دست آوردهایشان نتوانست آنها را بی نیاز کند. (۸۲)

چون پیامبرشان با دلیلهای روشن به سویشان آمدند به دانش خود دلخوش بودند تا وعده عذابی که مسخره می کردند همه را فرا

گرفت. (۸۳)

هنگامی که سختی عذاب ما را دیدند گفتند: هم اکنون به خدای یکتا ایمان آوردیم و به بت‌هایی که شریک خدا قرار داده بودیم کافر شدیم. (۸۴)

اما بدان هنگام که عذاب ما را دیدند ایمان آنها برایشان سودی نداشت، این سنت خداست در رفتار با بندگان و کافران در آن روز زیانکار شده‌اند. (۸۵)

تفسیر: ص: ۴۴۲

وَ آثَارًا فِي الْأَرْضِ مَقْصُودٍ مِنْهُ «آثار» ساختمانها و قصرهای بزرگی است که ساخته بودند و کارگاهها و کارخانه‌هایی که داشتند. برخی گویند: منظور آثار پاهای آنهاست که به هنگام راه رفتن، به سبب بزرگی اندام آنها، به جای می‌ماند.

فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْتَسِبُونَ حرف «ما» در جمله «فَمَا أَعْنَى» یا نافی است و یا استفهامیه و در محل نصب است و «ما» ی دوم یا مصدریه و یا موصوله است و در محل رفع است و مقصود این است که دست آورده‌ایشان آنها را از چه چیز بی‌نیاز کرد.

فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ مفسران در مفهوم این عبارت و معنای علم چند قول گفته‌اند: ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۳ اول آن که این عبارت به طریق استهزا و تمسخر گفته شده است هم چنان که در این آیه چنین است: بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ «بلکه آنها در باب آخرت علم پیدا کردند» (۱). و علم آنها نسبت به آخرت این بود که می‌گفتند: ما دو مرتبه زنده نمی‌شویم و به این گمان خود دلخوش بودند و با آن، وحی و علم پیامبران را رد می‌کردند.

دوم این که مقصود از علم، دانش و علم فلاسفه است که آنان علم پیامبران را در برابر علم خود کوچک می‌دانستند. گویند: سقراط که در زمان موسی بود «۲» پیش موسی آمد و گفت: ما مردمان مهذب‌تری هستیم و نیازی به راهنما نداریم. سوم این که شادمانی و دلخوشی برای پیامبران است و مقصود این است که چون پیامبران، نادانی کافران و استهزای آنان را نسبت به دین و دستورهای الهی

۱- نمل / ۶۶.

۲- علامه مصنف محترم این داستان را به پیروی از زمخشری در کشف نقل کرده است و نقل این داستان از سوی این دو عالم بزرگوار که هر دو اهل بحث و تحقیقند در نهایت شگفتی است، زیرا سقراط در حدود چهارصد سال پیش از میلاد مسیح در سن هشتاد سالگی یا بیشتر مرده است و موسی بیش از هزار سال قبل از سقراط بوده است، زیرا بنا بر آنچه در تفسیر شیخ ثقه، علی بن ابراهیم، آمده است میان زمان موسی و عیسی هزار ششصد سال فاصله است و بنا بر بعضی از کتابهای تاریخ از این هم بیشتر است، بنا بر این سقراط کجا و زمان موسی کجا؟ سقراط حکیمی بود الهی که قومش را به یگانگی می‌خواند و در طول زندگیش با بت و بت پرستی مبارزه کرد تا سرانجام سم به او نوشانیدند. آنچه ما گفتیم بر شخص پژوهشگر دقیق پنهان نیست. کتابهای تاریخ، تفسیر و حدیث را بنگرید تا درستی گفتار ما را بیابید و به عظمت و بزرگی مقام مصنف و صاحب کشف، مغرور نشوید و گول نخورید و این مثال را یاد آور شوید که از قدیم گفته‌اند: کم ترک الأول للآخر: بسا چیزهایی است که اولی برای آخری گذاشته است. در بعضی از کتابها این چنین داستان واهی را درباره افلاطون الهی یا جالینوس با حضرت عیسی علیه السلام گفته‌اند. ما، در تعلیقات خود بر کتاب جنه المأوی، ص ۲۶۲، چاپ اول تبریز، متذکر شده‌ایم که این داستان نیز واقعیتی نیز ندارد، زیرا زمان آن دو کجا و زمان عیسی کجا؟- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۴

دیدند، به سبب علمی که خدا به پیامبران داده بود و به سبب این که عذاب و کیفر استهزا و نادانی کافران آنها را فرا گرفت، شادمان بودند و خدای را سپاس می‌گفتند.

چهارم این که منظور از علم، دانش و علم کافران به امور دنیاست، چنان که خداوند در این آیه فرموده است: **يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** «آنان به ظاهر زندگی دنیا آگاهند» (۱) و هنگامی که پیامبران با علوم الهی و دینی به سوی آنها آمدند، کافران به علوم پیامبران توجهی نکردند، زیرا علوم پیامبران باعث ترک دنیا و جلوگیری از هواهای نفسانی و شهوات بود و کافران معتقد بودند که علمی نافع تر از علم خودشان نیست، بنا بر این شاد و دلخوش بودند.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ روا نیست (و خلاف عدالت است) که ایمان آوردن آنها، هنگام دیدن عذاب، برایشان سودی داشته باشد. **سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي** عبارت «سُنَّتَ اللَّهِ» مانند هر مصدر مؤکدی، به جای وعد الله می‌باشد.

هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ لفظ «هنالك» اشاره مکانی است ولی به کنایه و استعاره برای زمان آمده است، یعنی در زمان دیدن عذاب، زیان کافران آشکار شد، همچنین در این آیه خدا پس از آن که گفته است: **فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ**، فرمود: **وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ**، «یعنی زمانی که امر خدا بیاید، یا زمانی که به حق داوری شود کافران زیانکار شوند». (۲)

۱- روم / ۷۶.

۲- روم / ۷۸.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۵

سوره حم سجده (فصلت) ص: ۴۴۵

اشاره

این سوره مکی است. پیش کوفیان دارای ۵۴ آیه و پیش بصریان ۵۲ آیه است زیرا کوفیان حم را یک آیه و عاد و ثمود را نیز یک آیه می‌دانند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۴۵

از ابی بن کعب روایت شده است [که پیامبر فرمود]: هر کس سوره حم سجده را بخواند به تعداد هر حرفی از این سوره ده حسنه به او داده می‌شود. (۱)

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: کسی که حم سجده را بخواند روز قیامت این سوره در برابر او تا جایی که چشمش کار می‌کند نور و روشنایی می‌شود و مایه سرور او خواهد شد و در دنیا نیز به مقامی می‌رسد که مورد ستایش و غبطه دیگران خواهد بود. (۲)

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۸] ص: ۴۴۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

(۴)

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ (۵) قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (۶) الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۷) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸)

-۱

من قرأ حم السجدة أعطى من الأجر بعدد كل حرف منها عشر حسنات.

[.....]-۲

من قرأ حم السجدة كانت له نورا يوم القيامة مد بصره و سرورا و عاش في هذه الدنيا مغبوطا محمودا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۶

ترجمه: ص: ۴۴۶

(۱) حم

این کتابی است که از جانب خدای بخشاینده مهربان فرو فرستاده شده است. (۲)

کتابی است که آیه‌هایش بروشنی بیان شده قرآنی است به زبان عربی برای مردمی که آگاهند. (۳)

هم مژده دهنده و هم بیم دهنده است ولی بیشترشان رویگردان شدند و لذا چیزی نمی‌شنوند. (۴)

آنها گفتند: دل‌های ما از دعوت در پرده است و گوش‌هایمان سنگین است و میان ما و تو حجابی است. تو به کار دین خود پرداز ما

هم به کار کیش خود می‌پردازیم. (۵)

بگو من انسانی همانند شما هستم. به من وحی شده که پروردگارتان خدای یکتا است. پس بدو روی آورید و از وی آمرزش

بخواهید و وای بر مشرکان. (۶)

آنهايي که زکات نمی‌دهند و عالم آخرت را منکرند. (۷)

اما آنان که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته می‌کنند پاداش جاودانی دارند. (۸)

تفسیر: ص: ۴۴۶

تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ کلمه «تنزیل» یا مبتدا است و «کتاب» خبر آن است و یا خبر برای مبتدای محذوف است و «کتاب» یا بدل

از آن و یا خبر بعد از خبر است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۷

قُرْآنًا عَرَبِيًّا کلمه «قرآنا» مخصوص به مدح و منصوب است یعنی مقصود من از کتاب مفضّل قرآنی است که دارای این ویژگی

باشد برخی گویند: نصب آن به عنوان حال است یعنی آیه‌های آن تفصیل داده شده در حالی که قرآنی است به زبان عربی.

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ آنچه از آیه‌های مفصل و روشن که فرستادیم به زبان عربی خودشان بود و هیچ چیز از آن آیه‌ها برای آنها مشتبه و

نامفهوم نبود.

کلمه «لقوم» یا متعلق به «فصلت» و یا متعلق به «تنزیل» است، یعنی برای آنها این آیه‌ها را تفصیل دادیم و یا برای آنها از جانب

خدای رحمان فرو فرستاده شده است.

و بهتر از این دو قول این است که آن را مانند ما قبل و ما بعدش صفت قرار دهیم، تا میان صفتها و صله‌ها فرق نباشد یعنی قرآن به زبان عربی برای مردم عرب است.

بَشِيرًا وَ نَذِيرًا مومنان را به وسیله آیه‌هایی که بیانگر بشارت است مژده و امید می‌دهد و کافران را به وسیله آیه‌هایی که بیانگر تهدید است بیم می‌دهد.

فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ گوش نمی‌دادند، یعنی آنان را نمی‌پذیرفتند و نه پیروی می‌کردند.

قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ دل ما را پرده‌ای در برابر دعوت تو گرفته است بنا بر این آنچه تو می‌گویی در آن نفوذ نمی‌کند.

وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ گوش ما در شنیدن قرآن سنگین و ناشنوا است.

وَمِنْ بَيْنِنَا وَ بَيْنِكَ حِجَابٌ میان ما و میان تو پرده و مانع بسیار بزرگی است. اینها مثالهایی است برای نمایاندن انزجار و تنفر دل‌هایشان از پذیرفتن دین حق.

فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ تو به دین خود عمل کن ما هم به دین خود عمل می‌کنیم، یا معنا این است که تو بر ضد ما هر چه می‌توانی انجام ده ما هم بر ضد تو هر چه می‌توانیم انجام می‌دهیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۸

فایده «من» زایده در عبارت «مِنْ بَيْنِنَا...» این است که اگر می‌گفت: و بیننا و بینک حجاب معنا این بود که میان دو طرف یک پرده‌ای وجود دارد، در صورتی که معنای «مِنْ بَيْنِنَا وَ بَيْنِكَ حِجَابٌ» این است که سراسر مسافت میان ما و تو پر از پرده و مانع است و هیچ جای خالی نیست.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ این عبارت جواب سخنان کافران است که گفتند «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» و مقصود این است که من فرشته نیستم بلکه من هم انسانی هستم مانند شما تنها تفاوت این است که به من وحی می‌شود ولی به شما نمی‌شود و اکنون به دلیل وحی پیامبری من درست و ثابت است بر شما واجب است که از من پیروی کنید.

فَاسْتَجِيبُوا لِیْهِ وَ اسْتَغْفِرُوا لَهُ بِنَا بر این رو به او آرید و با ایمان به یگانگی او و اخلاص در عبادت به او توجه کنید و از شرک و بت پرستی از او طلب آمرزش و استغفار کنید.

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ خداوند از میان صفت‌های کافران منع زکات را بخصوص با کفر به آخرت به هم پیوست و همانند هم قرار داده است زیرا انسان ثروت و مالش را از هر چیز بیشتر دوست دارد و اگر آن را در راه خدا بخشید، دلالت بر ثبات و پایداری در دینش و نیت درستش دارد. افزون بر این در مفهوم آن تشویق و تحریک شدید به پرداخت زکات و ترساندن از منع آن وجود دارد، زیرا خداوند منع آن را با انکار آخرت یکی دانسته است.

لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ پاداش و اجر آنها قطع نمی‌شود و پیوسته و دائمی است یا مقصود این است که اجر آنها بدون منت است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۴۹

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۹ تا ۱۵] ص: ۴۴۹

اشاره

قُلْ أ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۹) وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَ بَارَكَ فِيهَا وَ قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءَ لِلسَّائِلِينَ (۱۰) ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا

این کارها (آفرینش جهان و دیگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۱

کارها) در چهار روز کامل به طور مساوی بی کم و زیاد انجام شده است.

سواءَ لِلسَّائِلِينَ کلمه «سواء» با سه حرکت خوانده شده است: جرّ به عنوان این که صفت برای «ایام» باشد، نصب به عنوان این که در اصل: استوت سواء، بوده است، یعنی یکسان و مساوی و رفع به عنوان این که در تقدیر: هی سواء بوده است.

عبارت «لِلسَّائِلِينَ» یا متعلق به محذوف است و گویا گفته است این انحصار در چهار روز برای کسانی که بپرسند زمین و آنچه در آن است در چند روز آفریده شده است؟ یا متعلق به «قدر» است یعنی خداوند روزی و غذا را در روی زمین برای کسانی که طالب و نیازمند به آن هستند مقدر و معین کرده است.

ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ این عبارت مانند این است که بگویی: استوی الی مکان کذا به آن مکان توجه کامل دارد این مثل هنگامی گفته می شود که تمام توجه به سوی چیزی شود به طوری که هیچ چیز دیگر در نظر نباشد و این از ماده استواء است که ضد اعوجاج و کجی است و به همین معناست سخن عربها که می گویند:

استقام الیه. و امتدّ الیه: تمام توجه خود را به سوی او کرد و به جانب او کشیده شد.

و مانند این مورد است این آیه که خداوند فرمود: فَاسْتَقِمْوا إِلَیْهِ «به سوی او توجه کامل کنید». (فصلت/ ۶) مقصود آیه شریفه این است که پس از آفرینش زمین و آنچه در آن است حکمت خداوند او را به آفریدن آسمان خواند بی آن که چیزی او را از این کار منصرف کند.

فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالتا أَتینا طائِعین مقصود از این که خدا آسمان و زمین را امر کرد به آمدن و پاسخ آنها که گفتند: ما در حال فرمانبرداری می آییم، این است که خداوند ایجاد و هستی آنها را اراده کرد و آنها از اراده خداوند امتناع نکردند و همان طور که خدا خواسته بود هستی یافتند. و چنین نیست که در حقیقت امری و جوابی باشد و این از مجازهایی است که به آن «تمثیل» می گویند و مراد این است که آنها مانند دو ماموری که از سوی آمر مطاعی دستوری به آنها داده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۲

شود مطیع و فرمانبردار بودند.

خداوند در آغاز جرم زمین را بی گسترش آن آفرید و پس از خلق آسمان آن را گسترش داد چنان که می فرماید: وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَّاهَا «و زمین پس از آن گسترش یافت». (نازعات/ ۳۰) بنا بر این منظور از اتیان آن دو به شکلی که شایسته است این است که: تو ای زمین برای این که جایگاه ساکنات باشی گسترده شو و تو ای آسمان مانند سقفی بر روی ساکنان زمین قرار گیر و معنای «اتیان» واقع شدن و به وجود آمدن است چنان که گویند: اتی عمل فلان مقبولاً عمل فلانی مورد قبول واقع شد.

طوعاً او کرها ای عبارت مثال است برای تأثیر قدرت خداوند در زمین و آسمان و قرار دادن آنها بر کیفیت مخصوص به خودشان و «طَوْعاً أَوْ كَرْهاً» به جای طائعتین و مکرهتین آمده است.

چون زمین و آسمان مورد خطاب واقع شوند پاسخ دهنده قرار داده و با طوع و کره توصیف شدند لذا به جای طائعات «طائعتین» گفته شده است. مانند این که فرموده است: وَ کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ «و هر یک در مدار معینی سیر می کنند» (انبیاء- ۳۳، یس ۴۰) رَأَیْتَهُمْ لَی ساجِدین «دیدم آنها را که مرا سجده می کنند» (یوسف/ ۴) فَقَضَاهُنَّ ضَمیر «هن» ممکن است در معنا به «سما» یعنی آسمانها بر گردد و ممکن است که ضمیر مبهم باشد و عبارت «سَبَّحَ سَمَواوتِ» تمیز آن به حساب آید و آن را تفسیر کند، تفاوت میان این دو حالت این است که نصب «سَبَّحَ سَمَواوتِ» بنا بر اولی به عنوان حال و بنا بر دومی به عنوان تمیز است.

وَ أَوْحِی فِی کُلِّ سَمَاءٍ أَمْرها واژه «اوحی» یعنی آفرید یا دستور داد و مراد این است که در هر آسمانی امرش را صادر کرد و آن را

به نظم و سامان آورد و مقصود از: امر، یا آن چیزهایی است که بایستی در آسمانها باشد مانند فرشتگان ستاره‌ها و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۳

چیزهای دیگر یا منظور نیازها و چیزهایی است که موجب اصلاح آنها است.

وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ آسمان دنیا را با ستارگان آراستیم تا به سبب آنها (کاروانیان در شب) راهنمایی شوند.

وَحِفْظًا در تقدیر و حفظنا حفظا بوده است: ما آسمان را به وسیله شهابها از «استراق سمع» شیطانها نگهداشتیم (در این صورت حفظا مفعول و مطلق است.) و جایز است که حفظا مفعول له باشد که در تقدیر چنین می‌شود: و خلقنا المصابیح زینة و حفظا: ما ستاره‌ها را برای زینت و برای حفظ آسمانها آفریدیم.

فَبِأَنِ أَعْرَضُوا و اگر پس از آن که دلیلها و برهانهایی که بر یگانگی و قدرت خدا دلالت دارند برای آنها خواندی باز هم روی گرداندند پس آنها را از عذاب بسیار سختی که مانند صاعقه است بترسان.

إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ عبارت «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ» اشاره به همه جوانب است و پیامبران علیهم السلام از آن قوم جز ستم و انکار حق چیزی ندیدند.

برخی از مفسران گویند: معنا این است که آنها را از عذاب خدا درباره امتهای پیشین و از عذاب آینده آخرت بترسان زیرا این چنین تحذیری برای آنها هم نسبت به عذاب گذشتگان و هم نسبت به عذاب آینده که ممکن است دچار شوند، هشدار و پند و اندرز است.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ حرف «ان» در عبارت «أَلَّا تَعْبُدُوا» به معنای «ای» می‌باشد و یا مخففه از مثقله است و در اصل: بآنه لا تعبدوا بوده است و مقصود این است که شان و موقعیت کلام ما برای شما این است که جز خدای یکتا چیز دیگری را عبادت نکنید.

قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا در این عبارت مفعول فعل «شاء» محذوف است و اصل آن چنین بوده است: لو شاء ربنا ارسال الرسل لا نزل ملائكة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۴

وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً حقیقت قوت، زیادی قدرت و توانایی است و این معنا در انسان سلامتی و اعتدال و نیرومندی بدن است.

وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ با این که آنها می‌دانستند آیات ما بر حق است باز هم انکار می‌کردند هم چنان که امانت گیرنده‌ای امانت را انکار کند. این عبارت عطف بر جمله «فَاشْتَكِبُوا» است.

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۶ تا ۲۳] ص: ۴۵۴

اشاره

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصِرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنَدِيقَهُمْ عَذَابِ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابِ الْآخِرَةِ أَخْزَى وَ هُمْ لَا يُنصِرُونَ (۱۶) وَ
أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۷) وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا
يَتَّبِعُونَ (۱۸) وَ يَوْمَ يُخَشِرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۹) حَتَّى إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ (۲۰)

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۱) وَ مَا كُنْتُمْ تَشْتَرُونَ
أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لَا أَبْصَارُكُمْ وَ لَا جُلُودُكُمْ وَ لَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۲) وَ ذَلِكَمَ ظَنُّكُمْ الَّذِي ظَنَنْتُمْ
بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳)

ترجمه: ص: ۴۵۴

سرانجام تند بادی سخت و هول انگیز در روزهایی شوم بر آنها فرستادیم تا در دنیا عذاب خوار کننده را به آنها بچشانیم و عذاب ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۵

آخرت خوار کننده تر است و (از هیچ سو) یاری نمی‌شوند. (۱۶)

اما قوم ثمود را هدایت کردیم، ولی آنها کوری گمراهی را بر هدایت برگزیدند، لذا به سبب اعمالی که می‌کردند صاعقه عذاب خوار کننده آنها را فرا گرفت. (۱۷)

و ما آنان را که ایمان آورده و پرهیزکاری پیشه کرده بودند، نجات دادیم. (۱۸)

و به یاد آورید روزی را که دشمنان خدا را گرد کرده به سوی دوزخ برانداختند و آن جا برای جمع آوری همه را باز دارند. (۱۹)

چون به دوزخ رسند گوشها و چشمها و پوستهایشان به کارهای آنها و بر ضدشان گواهی می‌دهند. (۲۰)

به پوستهای خود گویند: چرا بر ضد ما گواهی دادید؟ گویند: آن خدایی که هر چیزی را به سخن می‌آورد و شما را نخستین بار بیافرید، ما را گویا ساخت و بازگشتشان به سوی اوست. (۲۱)

شما که کارهای زشتتان را پنهان می‌کردید به سبب این نبود که گوش و چشم و پوستهایتان امروز به زیان شما شهادت ندهند، بلکه می‌پنداشتید که خداوند بر بسیاری از کارهایتان آگاه نیست. (۲۲)

آری این گمان بدی که به پروردگارتان داشتید شما را هلاک کرد و سرانجام از زیانکاران شدید. (۲۳)

تفسیر: ص: ۴۵۵

رِيحًا صَرَصِيرًا تند بادی که زوزه می‌کشد و واژه صَرَّ به معنای فریاد و صیحه است. برخی گویند: این واژه از ماده صَرَّ است و به معنای آن گونه سردی است که از شدت سرما می‌سوزاند و آن سرمای است که جمع و منقبض می‌کند.

فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ کلمه «نحسات» به کسر «حاء» و سکون آن خوانده شده است.

چنان که گویند: نحس نحسا که نحس همان نحس است بنا بر این نحس ممکن است مخفف نحس و ممکن است صفتی به صورت مصدر باشد مانند رجل عدل.

عَذَابِ الْخِزْيِ واژه «خزی» به معنای پست و خواری است و اضافه «عذاب» به آن به عنوان این است که «خزی» صفت عذاب باشد و گویا گفته است: عذاب خزی،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۶

چنان که هر گاه بگویی: فعل السوء مقصود «الفعل السَّيِّئِ» است و دلیل بر آن عبارت بعدی است که خداوند فرموده: وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَى [چون اخزی صفت تفصیلی است بی‌تردید خزی هم صفت است].

و این که «خزی» صفت عذاب قرار داده شود در بیان مفهوم رساتر و بلیغ تر است از این که صفت برای کافران باشد، زیرا میان این دو عبارت که بگویی: او شاعر است. یا برای او شعر شاعرانه است، تفاوت زیادی است.

وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ مَا رَاه ضَلَالَتٍ و گمراهی و راه هدایت و سعادت را به قوم ثمود نشان دادیم و راه خیر و شر را برای آنها بیان کردیم. هم چنان که در آیه فرموده است: وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ «ما دو راه را به آنها نشان دادیم». (بلد ۱۰) فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى اما آنها کفر را بر ایمان و گمراهی را بر هدایت اختیار کردند.

فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ ترسناکی و سست کنندگی عذاب آنها را فرا گرفت. واژه «هون» از هوان است و این صفت عذاب واقع شده است یا برای مبالغه و یا بدل از آن است این آیه دلیل روشنی بر ضد جبریه است.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ فَعَلَ «يَحْشُرُ» بـ «يَاءٍ» و به صورت مجهول و «اعداء» به رفع خوانده شده است و نیز به صورت معلوم و «اعداء» به نصب نیز خوانده شده است.

فَهُمْ يُوزَعُونَ جلوتر را نگه می‌دارند تا پشت‌سریها و آنهایی که عقب مانده اند به اولیها ملحق شوند.

حَتَّى إِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ حَرْفِ «مَا» در این عبارت زاید و برای تاکید است یعنی ناگزیر هنگام رو به رو شدن با آتش، همان زمانی است که اندامها بر ضد آنها شهادت می‌دهند. اما چگونگی سخن گفتن جوارح این است که خداوند- هم چنان که درخت را (برای حضرت موسی در کوه طور) گویا کرد- آنها را نیز گویا و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۷

سخنگو می‌کند بدین گونه که کلام را در آنها ایجاد می‌فرماید.

وَقَالُوا لَلْجُلُودِ هِمٌّ بِرُحَى از مفسران گویند: مقصود «از جلود» کنایه از آلت تناسلی است (نه مطلق پوست بدن).

أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ مَّقْصُودٌ از «كُلَّ شَيْءٍ» حیوانها هستند و منظور این است که اندامها در جواب صاحبان خود می‌گویند سخن گفتن ما نسبت به قدرت خداوندی که می‌تواند هر حیوانی را گویا کند، چیز شگفتی نیست، او همان خدایی است که بار اول شما را آفرید و نیز قادر است که شما را- برای پاداش و جزا- دو مرتبه زنده کند و باز گرداند.

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَشِيرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ شما از ترس این که اعضایتان بر ضد شما گواهی می‌دهند کارهای زشت خود را پنهان نمی‌کردید، زیرا نمی‌دانستید که آنها علیه شما شهادت می‌دهند لیکن شما گمان می‌کردید که خداوند بیشتر کارهای شما را نمی‌داند.

از ابن عباس روایت است که کافران می‌گفتند: خداوند آنچه را که در باطن و نفس ماست نمی‌داند و تنها چیزهایی را که ما آشکارا انجام می‌دهیم میداند.

وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ «ذَلِكُمْ» در این عبارت مبتدا و (محلا) مرفوع است و «ظَنُّكُمْ» و «اردیکم» هر دو خیرند و ممکن است که «ظَنُّكُمْ» بدل و «اردیکم» خبر باشد.

حضرت صادق علیه السلام فرمود: خداوند نزد گمان بنده است اگر به خدا گمان نیک داشته باشد نتیجه آن خیر و نیکی است و اگر گمان بد داشته باشد نتیجه آن بدی و شر است. (۱)

-۱-

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِهِ خَيْرٌ فَخَيْرٌ و ان شرا فشر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۸

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۴ تا ۳۲] ص: ۴۵۸

اشاره

فَبِإِنْ يُصْرَبُوا فَالنَّارُ مَتَوًى لَهُمْ وَإِنْ يَشْتَعِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ (۲۴) وَقَيِّضْنَا لَهُمْ قُرْنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (۲۵) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ (۲۶) فَلَنْذِيْقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۷) ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۲۸)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ ضَلَّوْنَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ (۲۹) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰) نَحْنُ أَوْلِيَائُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهَى أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (۳۱) نُزُلًا مِنْ عَفْوٍ رَحِيمٍ (۳۲)

ترجمه: ص: ۴۵۸

اگر آنها صبر کنند (یا نکنند) دوزخ جایشان است و اگر تقاضای بخشش کنند بخشش نیابند. (۲۴)
 ما بر آنها همدمانی (زشت سیرت) گماشتیم و آنها زشتیها را از پیش رو و پشت سر در نظرشان بیاراستند و فرمان عذاب الهی درباره آنها تحقق یافت و همچون امتهای گمراهی از جنّ و انس که پیش از آنها بودند گرفتار
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۵۹
 شدند که بی تردید آنها زیانکار بودند. (۲۵)
 کافران گفتند: به این قرآن گوش فرا ندهید و سخن بیهوده به آن بیامیزید، شاید پیروز گردید. (۲۶)
 بی تردید کافران را عذابی سخت می چشانیم و بدتر از آنچه می کردند کیفر می دهیم. (۲۷)
 کیفر دشمنان خدا آتش است که جایگاه ابدی آنها در آن است. این به کیفر آن است که آیات ما را انکار می کردند. (۲۸)
 کافران گفتند: پروردگارا! آنهایی که از جنّ و انس ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا زیر پای خود افکنیم تا از پست ترین مردم باشند. (۲۹)
 کسانی که گفتند: پروردگار ما خدای یگانه است و پایداری کردند فرشتگان بر آنها فرود می آیند که مترسید و اندوهگین مباشید و بشارت باد شما را به بهشتی که وعده داده شده‌اید. (۳۰)
 ما، در دنیا و آخرت دوستدار شمایم و در بهشت جاوید هر چه بخواهید و آرزو کنید مهیا و فراهم است. (۳۱)
 این سفره پذیرایی احسان خدای آمرزنده مهربان است. (۳۲)

تفسیر: ص: ۴۵۹

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ مقصود این است که اگر بردباری پیشه کنند این شکیبایی به حال آنها سودی ندارد و آنها را از اقامت در آتش نجات نمی دهد.
 وَإِنْ يَسْتَعْجِلُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ اگر طلب عفو و بخشش و تقاضای رضایت کنند بخشیده نمی شوند و به تقاضای عفو آنها پاسخی داده نمی شود و رضایتی برای آنها نیست.
 وَقَيِّضْنَا لَهُمْ قُرْنَاءَ مَا بَرَاءَ مَا بَرَاءَ هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ از هم نشینانی از شیطان صفتان و زشت سیرتان قرار دادیم. کلمه «قرناء» جمع «قرین» است. این مورد مانند این آیه است که می فرماید: وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ «هر کس از یاد خدا روی گرداند، شیطانی را هم نشین او قرار می دهیم که همواره همراه اوست».
 (زخرف ۳۶) مقصود این است که به سبب تصمیم و اصرارشان بر کفر آنها را
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۰
 بدبخت و از توفیق دور کردیم بنا بر این دوستانی جز شیطانها برای آنها باقی نماند.
 فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ پس آن شیطانها برای آنها کارهایی را که از پیش برای خود فرستاده‌اند و کارهایی که اکنون

انجام می‌دهند زینت دادند یا منظور این است که شیاطین آنچه را پیش روی آنهاست از لذت‌های دنیوی و پیروی از شهوت‌های نفسانی و آنچه را که پشت سر ایشان است از کارهای آخرت که می‌گفتند نه بعثی است و نه حساب و کتابی، برای آنها زینت دادند. وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ مَقْصُودٌ مِنْ «قَوْل» عَذَابٌ اسْت، (یعنی عذاب درباره آنها مسلم شد) «فی امم» در زمره و در جمله امتهما هستید. این مورد همانند این گفتار شاعر است که می‌گوید: ان تک عن احسن المروه مأفوکا ففی آخرین قد افکوا «۱».

مقصود این است که تو هم مانند دیگران و در شمار کسانی هستی که چنین کرده‌اند و تو تنها فردی نیستی که چنین می‌کنی. شاهد در عبارت «فی آخرین» است که مقصود: فی جمله آخرین، بوده است.

فی اُمَمٍ این عبارت، به عنوان حال برای ضمیر «علیهم» در محل نصب است.

إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ این عبارت علت استحقاق آنها را به عذاب بیان می‌کند ضمیر در لهم به «امم» بر می‌گردد.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرُحْمَىٰ رَبِّنَا إِنَّ اللَّهَ أَخْلَقَنَا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَوْ مَا عَلَّمَهَا وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ بِهِ قُرْآنِيٌّ كَمَا تَسْمَعُونَ لِقَوْلِ الْكُفْرَانِ بِرُحْمَىٰ رَبِّنَا إِنَّ اللَّهَ أَخْلَقَنَا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَوْ مَا عَلَّمَهَا وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

وَالْعَوَا فِيهِ لَغِيٌّ يَلْغِي وَيَلْغَىٰ بِهٖ سَخْنِيٌّ كَمَا تَسْمَعُونَ لِقَوْلِ الْكُفْرَانِ بِرُحْمَىٰ رَبِّنَا إِنَّ اللَّهَ أَخْلَقَنَا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَوْ مَا عَلَّمَهَا وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

قرآن خواندن محمد، صدای خود را بلند کنید و به سخنان تمسخر آمیز و هذیان گویی بپردازید تا خواندن قرآن را

۱- اگر تو در کارهایت از احسان برگشته باشی - در جمله مردمانی هستی که از نیکی برگشته‌اند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۱

آشفته و پریشان کنید و شاید بدین وسیله بر او پیروز شوید و یارانش را از شنیدن قرآن باز دارید.

ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ کلمه (النار) یا عطف بیان برای «جزاء» و یا خبر برای مبتدای محذوف است.

لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ معنای آیه این است که آتش، خودش فی نفسه سرای جاودانی است مانند این آیه که خداوند می‌فرماید: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ «همانا برای شما رسول خدا الگویی حسنه است» (احزاب / ۱۲) معنای عبارت «فی رسول الله» این است که شخص پیامبر «اسوه حسنه» است.

چنان که به فردی بگویی: لک فی هذا الدار دار سرور، و مقصود این است که خود خانه عینا سرور است.

جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ آتش جاوید کیفر عمل لغوی است که نسبت به قرآن انجام می‌دادید. و چون سبب عمل کفار انکار آیات خدا بود عبارت «یجحدون» که سبب است ذکر شده است.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ آذَلْنَا عِبَادَتَنَا «ارنا» به سبب سنگینی کسر، ارنا به سکون «راء» نیز خوانده شده است چنان که کلمه: فخذ، را فخذ هم خواندند.

یعنی پروردگارا شیطانهایی که از جن و انس ما را گمراه کردند به ما نشان بده.

باید توجه داشت که شیطانها دو گونه‌اند شیطانهایی که از جنس جنیان و شیطانهایی که از جنس آدمیان می‌باشند.

نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا تا ما آنها را زیر پاهای خود افکنیم. مقصود این است که یا آنها را لگدکوب کنیم و یا به طبقات زیرین دوزخ بیفکنیم تا عذابشان از ما شدیدتر باشد.

ثُمَّ اسْتَقَامُوا سِيسَ اِيْمَانٍ و عقیده خود را استمرار داده و استقامت ورزیدند و در هر گونه اطاعت و پیروی از آن استوار و پایدار بودند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۲

محمد بن فضیل از علی بن موسی الرضا علیه السلام از استقامت پرسید حضرت فرمود: «به خدا سوگند همان شیوه‌ای است که شما

آفریننده آنهاست سجده کنید. (۳۷)

اگر (کافران) از پرستش خدا تکبر می‌ورزند آنان که نزد پروردگار تو هستند (فرشتگان) بی‌آن که ملول و خسته شوند، شب و روز تسبیح او می‌گویند. (۳۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۴

تفسیر: ص: ۴۶۴

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ مَقْصُودًا مِنْ كَسَانِي كَمَا مَرَدَمٌ رَا بَه سَوِي خَدَا فَرَا مِي خَوَانَد پيامبر و امامان جانشینان او هستند که داعیان به حقند. برخی از مفسران گویند: منظور اذان گویانند امّا مفهوم آیه عمومیت دارد و تمام کسانی را که این ویژگی‌های سه‌گانه را دارا باشند فرا می‌گیرد ۱- موحد و معتقد به خدا باشند ۲- به کارهای نیک پردازند ۳- مردم را به سوی خدا بخوانند. وَلَا تَشْتَوِي الْحَسِيئَةَ وَلَا السَّيِّئَةَ مَقْصُودًا اَيْنَ اسْتِ كَه نِيكِي وَ بَدِي دَر ذَاتِ خُود مَتَفَاوَتِنْد، بِنَا بَر اَيْنِ كَارِهَائِ نِيكِ وَ كَارِهَائِ زَشْتِ بَرَابَر نِيَسْتِنْد وَ هَر گَاه دُو كَارِ نِيكِ بَه تُو اِرَائِه شَد اَن رَا كَه اَز دِيگَرِي بَهْتَر اسْت اِنجَام دِه.

ادْفَعِ بِأَلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ بَرخِي اَز بَدِيهَائِي رَا كَه دَشْمَنَانَتِ نَسْبَتِ بَه تُو اِنجَام دَادِه‌اِنْد وَ تُو بَا نِيكِي پَاسَخِ گُو وَ دَفْعِ كُن. نِيكِي دَر اَيْنِ مَوْرِدِ اَيْنِ اسْتِ كَه اُو رَا عَفُو كُنِي وَ بِيخْشِي وَ نِيكُوتَر اَز اَيْنِ اسْتِ كَه دَر بَرَابَر بَدِي اُو تُو نِيكِي كُنِي يَا مَثَلًا- اِگَر اُو بَدِي تُو رَا كَفْتِ تُو اُو رَا سَتَائِشِ كُنِي. هَر گَاه تُو چنين كُنِي دَشْمَنِ سَرَسَخْتِ تُو دُوسْتِ صَمِيمِي وَ بَا صَفَا وَ يَكِ رَنگِ تُو مِي شُود.

وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا اَيْنِ صَفْتِ نِيكِ وَ خُويِ پَسِنْدِيدهِ كَه دَر بَرَابَر بَدِي نِيكِي كُنْدِ جَزْ بَه كَسَانِي كَه شَكِييَا بَاشِنْد وَ خَشْمِ خُودِ رَا فَرُو بَرِنْد وَ دَر بَرَابَر سَخْتِيهَا بَر دُبَارِي كُنِنْد وَ نِيَز كَسَانِي كَه اَز ثُوبِ وَ نِيكِيهَا بَهْرَه وَافَرِي دَاشْتَه بَاشِنْد بَه كَسِ دِيگَرِ دَادِه نَمِي شُود. وَ اِمَّا يَنْزِعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَ اِزْه «نَزْع» بَه مَعْنَا: نَسْع، وَ هَمَانَد «نَخْس» اسْتِ (كَه هَر سَه بَه مَعْنَايِ سِيخِ زَدَنِ وَ سَكِ دَادَنِ حَيُوانِ اسْتِ) وَ هَر گَاه شَيْطَانِ اِنْسَانِ رَا بَه بَرخِي اَز گَنَاهَانِ تَحْرِيكِ كُنْد مَانَد اَيْنِ اسْتِ كَه اُو رَا بَر اَيْنِ اِنجَامِ گَنَاهِ سِيخِ مِي زِنْد. وَ فَعْلُ «يَنْزِعُ» بَه «نَزْع» نَسْبَتِ دَادِه شُدِه اسْتِ چِنَانِ كَه عَرَبِيهَا تَرْجَمَه جُوامعِ الجَامِعِ، ج ۵، ص: ۴۶۵

می‌گویند: جَدَّ جَدَّه (سخت کوشش کرد) و یا ممکن است که مصدر «نزع» صفت شیطان و وسوسه‌هایش باشد.

و مقصود این است که اگر شیطان خواست تو را از بهترین راه دفاع یعنی از «ادْفَعِ بِأَلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» که ما به تو سفارش کرده‌ایم بازگرداند از شَرِّ او به خدا پناه آور و از شیطان پیروی مکن.

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بَرخِي اَز حِجْتِهَا وَ دَلِيلهَائِي كَه بَر يِگَانگِي خَدَاوِنْد دَلَالَتِ دَارْدِ شَبِ وَ رُوزِ اسْتِ بَا وِيژگِيهَائِي كَه خَدَاوِنْد بَر اَيْنِ اَنهَا مَقْرَرِ فَرْمُودِه اسْتِ وَ دِيگَرِي خُورْشِيدِ وَ مَاهِ اسْتِ بَا نَشَانَه‌هَائِي اَز تَدْبِيرِ وَ مَسِيرِي كَه دَر مَدَارِ خُودِ دَارِنْد.

ضمير در عبارت «خَلَقَهُنَّ» بَه تَمَامِ اَنهَا بَر مِي گَرَدَدِ زِيْرَا جَمْعِ غَيْرِ عَاقِلِ دَر حَكْمِ مَفْرَدِ مَوْنِثِ يَا جَمْعِ مَوْنِثِ اسْتِ چِنَانِ كَه گُويِنْد: الدَّوْرِ رَايْتِهَا وَ رَايْتَهُنَّ (كَه هَمِ ضَمِيرِ مَفْرَدِ مَوْنِثِ وَ هَمِ ضَمِيرِ جَمْعِ مَوْنِثِ بَر اَيْنِ جَمْعِ غَيْرِ عَاقِلِ الدَّوْرِ آوْرْدِه شُدِه اسْتِ) وَ يَا هَمِه دَر مَعْنَايِ «آيَاتِ» هَسْتِنْد لِذَا فَرْمُودِ «خَلَقَهُنَّ».

به عقیده شافعی موضع سجده عبارت «تعبدون» است. و همین مطلب از امامان ما عليهم السلام روایت شده است و به نظر ابو حنیفه محل سجده عبارت «لَا يَسْأَمُونَ» است.

عِنْدَ رَبِّكَ مَقْصُودِ اَيْنِ عِبَارَتِ دَارَا بُوْدَنِ مَقَامِ وَالَا وَ تَقْرَبِ پِيَشِ خَدَاوِنْدِ اسْتِ.

اشاره

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹)
 إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
 (۴۰) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (۴۱) - لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ
 (۴۲) مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ (۴۳)
 وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْ لَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَءَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ
 وَقُفْرًا وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (۴۴) وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِّى
 بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۴۵) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۴۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۶

ترجمه: ص: ۴۶۶

از نشانه‌های قدرت او این است که زمین را خشک و خاضع می‌بینی، اما هنگامی که آب باران بر آن بفرستیم به جنبش آید و گیاه برویاند و خرمی یابد. آن کس که آن را زنده کرد مردگان را نیز زنده می‌کند، او بر هر چیز تواناست. (۳۹)
 کسانی که در آیات ما راه باطل پیش می‌گیرند از ما پنهان نیستند. آیا آن که در آتش افکنده می‌شود بهتر است یا آن که روز قیامت در نهایت امن و امان می‌آید؟
 هر چه می‌خواهید به اختیار خود بکنید که او به تمام کارهای شما بیناست. (۴۰)
 آنان که به این قرآن که برای هدایتشان آمد کافر شدند به کیفر خواهند رسید و حال آن که این کتاب همان معجزه بزرگ و شکست‌ناپذیر است. (۴۱)
 هیچ باطلی نه از پیش روی و نه از پشت سر راه بدو نیابد، زیرا که از سوی خداوند حکیم و ستودنی نازل شده است. (۴۲)
 نسبت‌های ناروایی که به تو می‌دهند به پیامبران پیش از تو
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۷
 نیز داده‌اند، یا این که وحیی به تو نمی‌شود جز آنچه به پیامبران پیش از تو گفته شده است. بی‌تردید پروردگارتو، هم آمرزنده است و هم صاحب عقوبت دردناکی است. (۴۳)
 اگر قرآن را به زبان غیر عرب می‌فرستادیم می‌گفتند: چرا آیاتش روشن نیست؟ آیا قرآن عجمی از پیغمبر عربی درست است؟ بگو: این قرآن برای آنان که ایمان آورده‌اند هدایت و شفاست ولی کسانی که ایمان نیاورده‌اند گوشه‌ایشان سنگین است و چشم‌هایشان نابیناست و چنانند که گویی آنها را از راهی دور ندا می‌دهند. (۴۴)
 ما به موسی کتاب آسمانی دادیم اما در آن اختلاف کردند و اگر نبود آن سخنی که پروردگارت از پیش گفته بود میانشان داوری می‌شد و به عذاب گرفتار می‌شدند. البته هنوز به سختی در تردیدند. (۴۵)
 هر کس کاری شایسته کند به سود خود اوست و هر کس بد کند به زیان خود کرده است و پروردگارت هرگز به بندگان ستم روا نمی‌دارد. (۴۶)

تفسیر: ص: ۴۶۷

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً خُشُوعاً که صفت ارض است به عنوان کنایه و استعاره است، زیرا زمین به سبب این که خشک و بی آب و بی گیاه است به فردی تشبیه شده است که بسیار فقیر و ذلیل و خاشع و دارای لباسهای پاره و مندرس است و بر عکس هنگامی که زمین سرسبز و دارای گیاهان گوناگون است و به خرمی و طراوت و بالا آمدن توصیف شده است کنایه از کسی است که پس از بیچارگی و آن لباسهای کهنه به ثروت کافی دست یابد و لباسهای فاخر را در بر کند.

کلمه ربت، ربأت نیز خوانده شده است که به معنای برآمدگی زمین و هنگام بیرون آمدن گیاه است.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا هَرِّ گاه گودالی در یک سمت زمین محدودی کنده شود و در وسط نباشد گویند: لحد الحافر یا لحد الحافر، یعنی حفر کننده در کار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۸

خود منحرف شده است و همین مفهوم برای افرادی که از راه درست و صحیح در تاویل آیه‌های قرآنی منحرف می‌شوند به طور کنایه و استعاره گفته می‌شود. این کلمه هم به لغت و وزن ثلاثی مجرد (لحد) و هم به لغت و وزن ثلاثی مزید (الحد) گفته می‌شود. لَا يَخْفُونَ عَلَيْنَا این عبارت تهدیدی از خداوند به کافران است.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ این بخش بدل از ایه ان الذین یلحدون فی آیاتنا می‌باشد و مقصود از: ذکر، قرآن کریم است زیرا آنان به سبب انکار و کفرشان نسبت به قرآن آن را استهزاء می‌کردند و از مفهوم واقعی آیات آن منحرف شدند.

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ و این قرآن کتابی است بزرگ و شکست ناپذیر که از جانب خداوند پشتیبانی و حمایت می‌شود.

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ ... «یعنی باطل از هیچ جهتی به آن راه نمی‌یابد و همانند این آیه است وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده است که نه در اخبارش از گذشته‌ها باطل است و نه در اخبارش از آینده بلکه تمام خبرهایش مطابق با واقع و حقیقت است.» (۱)

مَا يُقَالُ لَكَ ... آنچه کافران قوم تو از سخنان ناروا به تو می‌گویند همانند سخنانی است که کافران امتهای پیش به پیامبرانسان می‌گفتند.

إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ براستی که پروردگار تو نسبت به آنان که به تو ایمان آوردند بسیار بخشنده است و نسبت به کسانی که تو را انکار کنند صاحب عذابی دردناک است.

و یا معنای آیه شریفه این است: آنچه را که خدا به تو می‌گوید همان است که

-۱-

لیس فی اخباره عما مضی و لا فی اخباره عما یکون فی المستقبل باطل بل اخباره کلها موافقه لمخبراتها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۶۹

پیامبران پیش از تو گفته است. و آن این است که «إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ».

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا و اگر قرآن را به زبان غیر عربی قرار می‌دادیم «لَقَالُوا لَوْ لَا فَصَّلْتَ آيَاتُهُ» مسلماً عربها می‌گفتند: چرا آیاتش را به زبانی که فهمیده شود بیان نکرد. عربها به کسی که سخنش مفهوم نیست، از هر ملیتی که باشد، اعجم گویند. عنتره گفته است: حزق یمائیة لا عجم طمطم أَعْجَمِي و عربی همزه استفهام انکاری است و مقصود این است که آیا چنین چیزی ممکن است که قرآن عجمی باشد و رسول یا مرسل الیه عربی، زیرا مبنای افکار، منافات میان کتاب و مکتوب الیه است نه این که مکتوب الیه یک نفر باشد یا بیشتر.

قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً ضمیر هو به قرآن بر می‌گردد یعنی آن قرآن راهنمای به حق است و شفا دهنده سینه‌ها از شک و

تردید و یا از دردهاست.

وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اگر این عبارت را بر جمله «لِلَّذِينَ آمَنُوا» عطف کنیم در محل جرّ است و گویا می‌گویی: هو للذین لا- یؤمنون لیکن در این صورت به دو عامل (عامل جر و عامل ابتدائیت) عطف شده است که تنها اخفش آن را جایز می‌داند. اما اگر آن را مبتدا قرار می‌دهیم خبر آن یا عبارت «فی آذانهم وقرّ» است «هو» حذف شده است و یا جمله: فی اذانهم منه وقر می‌باشد. یُنَادُونَ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ آنها قرآن را نمی‌پذیرند و در گوشهای خود جای نمی‌دهند بنا بر این آنها در این مورد مانند افرادی هستند که از جایی دور آنها را صدا کنند نه چنین صوتی را می‌شنوند و نه به صدای آن گوش فرا می‌دهند. فَاخْتَلَفَ فِيهِ برخی به آن ایمان آوردند و برخی دیگر آن را انکار کردند. این آیه مبارکه تسلیتی برای پیامبر ماست. وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اگر فرمانی از سوی پروردگارت، برای تأخیر عذاب آنها از پیش صادر نشده بود البته آنها را در همین دنیا به عذاب و نابود گرفتار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۰

می‌کردیم. همانند این مورد است این آیه که می‌فرماید: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ «بلکه روز قیامت وعده گاه آنهاست» (قمر/ ۴۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۱

جزء بیست و پنجم از سوره فصلت آیه ۴۷ تا سوره جاثیه آیه ۳۷

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۳

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۷ تا ۵۴] ص: ۴۷۳

اشاره

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ مَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَ مَا تَحْمَلُ مِنْ أُثْقَى وَ لَا- تَضَعُ إِلَّا- بِعِلْمِهِ وَ يَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَذْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (۴۷) وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۴۸) لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَ إِنِ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُؤَسِّسْ فَنُوطٌ (۴۹) وَ لَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّهُ لَيَقُولُنَّ هَذَا لِي وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْخَيْرِ فَلَنَنْبِتَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَ لَنَذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۰) وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ وَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَدَّوْ دُعَاءِ عَرِيضٍ (۵۱)

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَصْلُ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (۵۲) سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۵۳) أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (۵۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۴

ترجمه: ص: ۴۷۴

علم به قیامت و زمان وقوع آن را تنها خدا می‌داند و هیچ میوه‌ای از غلاف خود بیرون نمی‌آید و هیچ ماده‌ای باردار نمی‌شود و نمی‌زاید مگر این که او بدان آگاه است. و آن روز که ایشان را ندا دهد که شریکان من کجایند؟ گویند که ما عرضه داشتیم که هیچ گواهی بر گفته خود نداریم. (۴۷)

و آنچه را که در دنیا به عنوان معبود می‌خواندند از دیدشان محو و نابود می‌شود و می‌دانند که هیچ گریزی ندارند. (۴۸)

آدمی از طلب خیر خسته نمی‌شود و هر گاه شرّ و بدی به او رسد مأیوس و نومید می‌گردد. (۴۹)

هر گاه پس از رنجی که به او رسیده رحمتی به او عطا کنیم گوید: این از شایستگی من است و گمان نمی‌کنم که قیامتی برپا شود و اگر هم مرا نزد پروردگرم بازگردانند البته برای من پیش او پادشاهای نیک است، اما کافران را به کارهایی که کرده‌اند آگاه می‌کنیم و عذاب سختی به آنها می‌چشانیم. (۵۰)

چون به آدمی نعمتی ارزانی داشتیم از خدا رویگردان می‌شود و گردن فرازی می‌کند و اگر بدی بدو رسد بسیار دعا می‌کند. (۵۱) بگو چه می‌پندارید اگر این قرآن از جانب خداست و شما بدان کافر شوید چه کسی گمراه‌تر از کسی خواهد بود که با آن مخالفت می‌کند؟ (۵۲)

بزودی نشانه‌های خود را در اطراف جهان و در وجود خودشان به آنها نشان خواهیم داد تا آشکار شود که او حق است. آیا این که خداوند در همه جا حاضر است کافی نیست؟ (۵۳)

بهوش باش که آنها از دیدار پروردگارشان در تردیدند آگاه باشد که او بر هر چیزی احاطه دارد. (۵۴)

تفسیر: ص: ۴۷۴

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا سُوْدُ وَبِهْرِهِ كَارِهَاتٍ نِيكَ وَزِيَانُ وَضُرُرُ كَارِهَاتٍ زَشْتِ هَمَّهٖ بَرَايَ خُودِ شَخْصِ اسْتِ بِيْ آن كِه بَه دِيْگَرِيْ اَثْرِيْ دَاشْتَهٗ بَاشَد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۵

إِلَيْهِ يَرُدُّ السَّاعَةَ إِنْ كَرِهْتَ لِرَبِّكَ إِذَا تَرَدَّدْتَ بِهَا سَأَلْتَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَلْقًا يَخْتَلِفُ حَسْبُ عَمَلِهِمْ جَانِحًا يَشْفَعُونَ. (۵۵)

وَ مَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامٍهَا وَازِهٖ «اَكْمَامٍ» جَمْعُ «كَمٍ» بَه كَسْرٍ «كَافٍ» وَ آن غَلَاْفٍ وَ پُوسْتِ مِيْوَهٗ اسْتِ. دَرِ اَيْنِ عِبَارَتِ (بِهٖ جَايِ ثَمْرَهٗ) «ثَمْرَاتٍ» بَه صُورَتِ جَمْعِ خُوانَدَهٗ شَدَهٗ اسْتِ.

أَيْنَ شُرَكَائِيَ خُودِ بَتَهَا رَا بَه پَنْدَارِ كَافِرَانِ شُرَكَايِ خُودِ قَرَارِ دَادِ وَ اَيْنِ نُوْعِيِ سِرْزَنَشِ وَ اسْتَهْزَايِ اَنَانِ اسْتِ.

قَالُوا أَذْنَاكُ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ يَاقَوْمِ اسْتِ كِه هِيْجِ يَكُ اَزِ مَا اَمْرُوزِ گُواهِ نَمِيْ دَهِيْمِ كِه اَنَهَا بَا تُو شَرِيْكُنْدِ يَا مَعْنَا اَيْنِ اسْتِ كِه هِيْجِ يَكُ اَزِ مَا اَنَهَا رَا مَشَاهَدَهٗ نَمِيْ كُنِيْمِ، زِيْرَا اَنَهَا گَمِ شَدَهٗ اَنَدِ.

مَعْنَايِ عِبَارَتِ «اَذْنَاكُ» اَيْنِ اسْتِ كِه تُو خُودِ اَنِ رَا اَزِ باطنِ وَ نَفْسِ مَا مِيْ دَانِيِ وَ يَا مَفْهُومِ اَنِ مَانَدِ اَيْنِ مِثَالِ اسْتِ كِه گُويِيْ: سُلْطَانِ خُودِ فَلَانِ مَطْلَبِ رَا بَهْتَرِ مِيْ دَانَدِ (دَرِ اَيْنِ صُورَتِ جَمْلَهٗ اِنْشَايِيِ اسْتِ نَهٗ خَبْرِيِ).

عِبَارَتِ «مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ» بَه مَعْنَايِ (اَذْنَاكُ) كِه اِعْلَامِ اسْتِ مَرْبُوطِ مِيْ بَاشَدِ، زِيْرَا «مَا» يِ نَافِيَهٗ مَانَدِ حَرْفِ اسْتِفْهَامِ صَدَارَتِ طَلَبِ اسْتِ وَ هَمْچِنِيْنِ اسْتِ عِبَارَتِ «وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ» كِه ظَنُّوا بَرِ حَرْفِ نَفِيِ جَنْسِ كِه صَدَارَتِ طَلَبِ اسْتِ مَقْدَمِ شَدَهٗ اسْتِ.

وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ كَافِرَانِ مِيْ دَانَدِ كِه اَزِ عَذَابِ خُودِ رَا گَرِيْزِيِ نَدَارِنْدِ. دَرِ اَيْنِ جَا لَفْظِ «ظَنُّوا» بَه جَايِ كَلْمَهٗ عِلْمِ اَمْدَهٗ اسْتِ.

مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ مَقْصُودِ اَزِ: دُعَايِ خَيْرِ، دَرِخُوسْتِ گَشَايِشِ وَ تُوْسَعَهٗ دَرِ ثُرُوتِ وَ سَلَامَتِيِ اسْتِ.

وَ اِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُؤَسِّ قُوتُ وَ اِگَرِ اِنْسَانِ گَرِفْتَارِ بَلَا- وَ رَنْجَهَا شُودِ سَخْتِ مَأْيُوسِ وَ اَزِ فَضْلِ وَ رَحْمَتِ خُودِ نُوْمِيْدِ مِيْ شُودِ. اَلْبَتَهٗ اَيْنِ حَالَتِ كَافِرَانِ اسْتِ بَه دَلِيْلِ اَيْنِ آيَهٗ:

لَا يَأْتِيَنَّكَ مِنَ رُوحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكٰفِرُونَ «تَنَهَا كَافِرَانِ اَزِ رَحْمَتِ خُودِ مَأْيُوسِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۶

مِيْ شُوندِ» (يُوسُفُ ۸۷) لَيَقُولَنَّ هَذَا لِيْ مِيْ گُويِدِ: اَيْنِ نَعْمَتِيِ كِه بَه مَنِ رَسِيْدَهٗ حَقِّ مَنِ بُوْدَهٗ اسْتِ، زِيْرَا بَه سَبَبِ فَضِيْلَتِيِ كِه دَارَمِ شَايِسْتَهٗ اَيْنِ رَحْمَتِيِ هَسْتَمِ يَا مَقْصُودِ اَيْنِ اسْتِ كِه اَيْنِ نَعْمَتِيِ پِيُوسْتَهٗ وَ تَا اَبَدِ اَزِ اَنِ مَنِ اسْتِ.

وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَيْتَنِيْ رُجِعْتُ اِلَى رَبِّيْ بَرِ فَرَضِ هَمِّ كِه نَزْدِ خُودِ بَرِگَرْدَمِ، اَنِ طُورِ كِه مَسْلَمَانَانِ مِيْ گُويِنْدِ، پِيْشِ او پادشاهای

نیکی دارم که همان بهشت است.

منظور این است که خداوند همان نعمتهایی را که در دنیا به من داده در آخرت نیز به من عطا خواهد کرد.

فُدُو دُعَاءِ عَرِيضٍ کلمه «عریض» کنایه از کثرت و دوام دعاست چنان که «غلیظ» کنایه از شدت عذاب است.

و نَأَى بِجَانِبِهِ فعل «نا» به صورت «نای» به اماله و کسر نون و «نای» به قلب نیز خوانده شده است هم چنان که در «رای» «راء» نیز گفته

شده است. و مراد از «جانب» ذات و نفس اوست و گویا گفته است: خودش تکبر می‌ورزد یا مقصود از جانب، رو گرداندن است

که معنای آن انحراف و بازگشت از خداوند است چنان که گویند: ثنی عطفه و تولی برکنه رو برگرداند و پشت کرد.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ فعل «أَرَأَيْتُمْ» در این جا به معنی خبر دادن است یعنی شما به من خبر دهید که اگر قرآن از پیش خدا باشد و شما آن را

انکار کنید چه کسی از شما که مخالفت و دشمنی را به نهایت رسانده‌اید، گمراه‌تر است.

کسایی همزه رای را در صورتی که با همزه استفهام باشد، به سبب سنگینی تلفظ دو همزه، در تمام قرآن حذف می‌کند مانند: اریتم

و اریتمکم، و در غیر این مورد همزه را حذف نمی‌کند مانند: رای القمر و رای الشمس.

سُئِرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ ما بزودی آیات خود را از قبیل پیروزی پیامبران محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله در دنیا مانند

پیروزیهای پیامبر بر دشمنان و پادشاهان ایران و ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۷

روم و غلبه یافتن با نفرات کمتری بر نفرات بیشتر و کارهای غیر عادی دیگر و پیروزی نسبت به خود کافران مانند پیروزی در روز

بدر یا پیروزی در مکه و غیره را به آنها نشان خواهیم داد.

أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ عبارت «بربک» به عنوان این که فاعل است در محل رفع است و عبارت «أَنَّه عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» بدل محل

«بربک» است (نه بدل لفظ آن) و تقدیر آیه چنین است:

أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أنه على كل شيء شهيد مقصود آیه مبارکه این است که کافران آنچه را از اظهار آیات خدا در دنیا و در

وجودشان- که وعده داده شده است- بزودی خواهند دید و با چشم مشاهده خواهند کرد و آن هنگام برای آنها آشکار می‌شود که

قرآن از سوی خدای «عالم الغیبی» که بر هر چیز آگاه است و پنهان و آشکار پیش او برابر است نازل شده است و همین مشاهده به

عنوان دلیل، آنها را کفایت می‌کند که قرآن حق و از جانب خداوند است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۸

سوره شوری ص: ۴۷۸

اشاره

این سوره جز چند آیه بقیه‌اش مکی است (در مکه نازل شده است) و شماره آیات آن به نظر کوفیان پنجاه و سه آیه و به نظر دیگر

علما پنجاه آیه است، و نزد کوفیان، حم، عسق، کالاعلام [در آیه ۳۲] سه آیه به شمار آمده است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۷۸

ابن کعب روایت کرده هر که این سوره را بخواند از کسانی است که فرشتگان بر او درود می‌فرستند و برایش آمرزش

می‌خواهند «۱» از حضرت صادق علیه السلام روایت شده: هر کس این سوره را بخواند خداوند او را در روز قیامت برمی‌انگیزد در

حالی که صورتش مانند ماه شب چهارده می‌درخشد تا آخر حدیث. «۲»

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۴۷۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حم (۱) عسق (۲) كَذَلِكَ يُوحى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ
 الْعَظِيمُ (۴)
 تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۵) وَ
 الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۶) وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ
 حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (۷) وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي
 رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۸) أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 (۹)
 وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۱۰)

۱ فی حدیث ابی، من قرأ حمعسق کان مَمَّنْ تصلى علیه الملائکة و يستغفرون له.
 ۲ عن الصادق علیه السلام: من قرأها بعثه الله يوم القيامة و وجهه كالقمر ليلة البدر الخبر بطوله.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۷۹

ترجمه: ص: ۴۷۹

حم (۱)
 عسق (۲)
 این گونه خداوند عزیز و حکیم به تو و پیامبرانی که پیش از تو بودند وحی می کند (۳)
 آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است از آن اوست و او بلند مرتبه و بزرگ است (۴)
 نزدیک است آسمانها (به سبب نسبتهای ناروای مشرکان) از بالا متلاشی شوند، فرشتگان به ستایش پروردگارشان تسبیح می کنند و
 برای کسانی که در زمین هستند آموزش می خواهند، بدانید که خداوند آمرزنده و مهربان است. (۵)
 کسانی که غیر خدا را ولی خود انتخاب کردند خداوند حساب تمام اعمال آنها را نگاه می دارد و تو مأمور نیستی که آنها را مجبور
 به قبول حق کنی (۶)
 و این گونه قرآنی عربی (فصیح و گویا) بر تو وحی کردیم تا امّ القری و کسانی را که اطراف آن هستند انذار کنی، و آنها را از
 روزی که تمام خلائق در آن روز جمع
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۰
 می شوند و شک و تردیدی در آن نیست بترسانی همان روز که گروهی در بهشتند و گروهی در آتش! (۷)
 و اگر خدا می خواست، تمام آنها را امت واحدی قرار می داد (و به اجبار هدایت می کرد ولی هدایت اجباری فایده‌ای ندارد) اما
 خداوند هر کس را بخواهد در رحمتش وارد می کند و برای ظالمان ولی و یآوری نیست. (۸)
 آیا آنها غیر خدا را ولی خود برگزیدند در حالی که تنها خداوند ولی است، و اوست که مردگان را زنده می کند، و اوست که بر
 هر چیزی تواناست. (۹)

در هر چیز اختلاف کنید داوری آن با خداست، این است خداوند پروردگار من، بر او توکل کرده‌ام، و به سوی او باز می‌گردم. (۱۰)

تفسیر: ص: ۴۸۰

كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ یعنی خداوند این گونه بر تو و پیامبران پیشین وحی می‌کند به عبارت دیگر خداوند نظیر محتوای این سوره را در دیگر سوره‌ها بر تو و پیامبران پیشین وحی کرد.

وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ منظور از آیه یعنی وحی به پیامبران گذشته این است که خدا این معانی را از آن نظر که برای بندگانش فواید دینی دارد در قرآن و تمام کتب آسمانی تکرار فرموده است جمله «يُوحِي إِلَيْكَ» به صورت مجهول نیز خوانده شد، بنا بر این، رفع «الله» به فعل مقدری است که «یوحی» بر آن دلالت دارد و گویی کسی پرسیده است وحی کننده کیست؟ در پاسخش گفته شده «الله». تكاد السموات ... من فوقهن «تكاد» با (تاء) و (ياء) قرائت شده «يتفطرن» يتفطرون نیز قرائت شده است و به دلیل این که جمله پس از العلي العظيم معنایش این است که آسمانها از عظمت و بلندی مقام ذات حق شکافته می‌شوند، و گفته‌اند معنای «يَتَفَطَّرُونَ مِنْ فَوْقِهِنَّ» این است که از ادعای مشرکان مبنی بر فرزند داشتن خدا زود است عرش و کرسی که از بزرگترین نشانه‌های شکوه و عظمت خدایند شکافته شوند و گفته‌اند منظور این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۱

است که آسمانها از بالای زمینها شکافته می‌شوند.

وَيَسْتَعْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ از امام صادق علیه السلام روایت شده که منظور از جمله این است که فرشتگان برای مومنان آمرزش می‌خواهند.

اللَّهُ حَفِيظٌ خداوند اعمال آنان را برایشان حفظ خواهد کرد و تو مأمور حفظ اعمال آنان نیستی و از این که تو را تکذیب می‌کنند دل‌تنگ و ناراحت مشو.

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ذَلِكَ اشاره به معنای آیه قبل است که خدا اعمال آنها را حفظ می‌کند و تو چنین مأموریتی نداری و تنها بیم دهنده‌ای، زیرا این نکته در چند جای قرآن ذکر شده است بنا بر این (کاف) [در اليك] مفعول «اوحینا» و «قُرْآنًا عَرَبِيًّا» حال برای مفعول است یعنی قرآن را در حالی که عربی است بر تو وحی کردیم، و می‌توان گفت «ذلک در کذلک» اشاره به مصدر «اوحینا» است به این معنی که مانند آن وحی آشکار قرآن عربی را که زبان توست به تو وحی کردیم.

لتنذر أمّ القری و من حوله، تا اهل مکه و اطراف آن را انداز کنی وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ در معنای «يَوْمَ الْجُمُعِ» چند قول است:

۱- منظور روز قیامت است که خداوند در آن روز خلق اولین و آخرین را گرد می‌آورد. «تنذر» اول در آیه به مفعول اول و «تنذر» دوم به مفعول دوم «يَوْمَ الْجُمُعِ» متعدی شده است چنان که گفته می‌شود: انذرته کذا و انذرته بكذا گفته‌اند.

۲- خدا در آن روز روحها و بدنها را به هم ملحق می‌سازد.

۳- خدا میان هر شخص و عملش جمع می‌کند.

لَا رَيْبَ فِيهِ جمله معترضه است و محلی از اعراب ندارد.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ اگر خدا می‌خواست اعمال قدرت کند تمام آنها را مجبور می‌کرد ایمان بیاورند ولی می‌خواست آنان را مکلف سازد و در کارشان مختار باشند تا مومنان داخل رحمت او شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۲

أَمْ اتَّخَذُوا «ام» منقطع و همزه به معنای انکار است.

فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَوَلِيُّكُمْ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (در فاء) جواب شرط مقدر است گویی پس از انکار هر ولی جز خدا، می‌گوید اگر ولی به حقی می‌خواهید، او خداست و کار این ولی زنده کردن مردگان است و بر هر کاری تواناست از این رو شایسته است که او، ولی گرفته شود نه کسی که بر هر چیزی توانا نیست.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ نَقَلَ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنَّ اللَّهَ عَالِمُ الْغُيُوبِ (در فاء) جواب شرط مقدر است گویی پس از انکار هر ولی جز خدا، می‌گوید اگر ولی به حقی می‌خواهید، او خداست و کار این ولی زنده کردن مردگان است و بر هر کاری تواناست از این رو شایسته است که او، ولی گرفته شود نه کسی که بر هر چیزی توانا نیست.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ص: ۴۸۲

اشاره

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱۱) لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۲) شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳) وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى لَفُضِّتَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۴) فَلِتَذَلِكِ فَادَعُ وَاسْتَيْتَمَّ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقَلَّ آمَنُتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأَمَرْتُ لِأَعِيدَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبَّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۳

ترجمه: ص: ۴۸۳

او آفریننده آسمانها و زمین است، و از جنس شما همسرانی برایتان قرار داد، و جفت‌هایی از چهارپایان آفرید، و شما را به این وسیله (به وسیله همسران) تکثیر می‌کند، همانند او چیزی نیست، و او شنوا و بیناست. (۱۱)

کلیدهای آسمان و زمین از آن اوست، روزی را برای هر کس بخواهد گسترش می‌دهد و برای هر کس بخواهد محدود می‌سازد، او از همه چیز آگاه است. (۱۲)

آیینی را برای شما تشریح کرد که به نوح توصیه کرده بود، و آنچه را به تو وحی فرستادیم و به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش نمودیم که دین را بر پا دارید و در آن تفرقه ایجاد نکنید خداوند هر کس را بخواهد بر می‌گزیند، و کسی را که به سوی او بازگردد هدایت می‌کند. (۱۳)

آنها پراکنده نشدند مگر پس از علم و آگاهی، و این تفرقه جویی به خاطر انحراف از حق بود (و عداوت و حسد) و اگر فرمانی از سوی پروردگارت صادر نشده بود که آنها تا سر آمد معینی زنده و آزاد باشند خداوند در میان آنها داوری می‌کرد و کسانی که پس از آنها وارثان کتاب شدند از آن در شک و تردیدند، شکی توأم با بدبینی و سوء ظن. (۱۴)

تو نیز آنها را به سوی این آیین واحد الهی دعوت کن، و آن چنان که مأمور شده‌ای استقامت بورز و از هوا و هوسهای آنان پیروی

مکن، و بگو: به هر کتابی که از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۴

سوی خداوند نازل شده ایمان آورده‌ام و مأمورم در میان شما عدالت کنم، خداوند پروردگار ما و شماست، نتیجه اعمال ما از آن ماست و نتیجه اعمال شما از آن شما، خصومت شخصی در میان ما نیست، و خداوند ما و شما را در یک جا جمع می‌کند، و بازگشت همه به سوی اوست. (۱۵)

تفسیر: ص: ۴۸۴

«فاطر» خبر دوم برای «ذکرکم» یا خبر مبتدای محذوف است یعنی برای شما از جنس خودتان جفتهایی و برای چهارپایان نیز از جنس خودشان جفتهایی آفرید تا با این تدبیر بر شمار شما بیفزاید بدین گونه که توالد و تناسل را در میان ذکور و اناث انسانها و چهارپایان قرار داد. ضمیر «یذراکم» به انسانهایی مخاطب و چهارپایان بر می‌گردد.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ مانند این گفته عرب است مثلک لا یبخل، و مقصود نفی بخل از ذات شخص به صورت کنایه است زیرا آنها هر گاه چیزی را از شخصی که جانشین دیگری است نفی کنند از خود آن شخص هم بیقین نفی کرده‌اند بنا بر این معنای جمله، نفی شبیه و نظیر از ذات خدای سبحان است سپس میان لیس کا الله شیء و لیس کمثله شیء، هیچ تفاوتی نیست جز همان فایده کنایه که در دومی هست (و در اولی نیست) و گفته شده تکرار کلمه تشبیه (ک) برای تاکید است چنان که در گفته شاعر تکرار شده است: و صالیات ککما یؤثفین. (۱)

۱- شعر از خطاب مجاشعی است و مصراع اولش این است: و غیر و دّ جاذل او ودین، شاعر در بیت قبل خانه‌هایی را وصف می‌کند که ویران شده و اثری جز خاکستر و توده‌های استخوان از آن باقی نمانده و در این بیت می‌گوید: چنان خانه‌ها ویران شده که فقط میخهای آن بر جای مانده است و خواری ذلت و زنانی که بر اثر دود و آتش بسیار سیاه شده‌اند مانند سنگهای سیاهی‌اند که برای روشن شدن آتش همواره با آتش هستند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۵

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ لَكُمْ مَا نوح و محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ و پیامبرانی را که در فاصله میان آن دو بودند تشریح کرد آن گاه آنچه را تشریح و سفارش شده و این پیامبران در آن مشترکند به گفتار خود «ان اقيموا الدين و لا تتفرقوا فيه» تفسیر کرد که مقصود برپاداشتن دین اسلام و توحید خدا و بندگی او و ایمان به پیامبران و حجتهای خدا و روز جزاست.

أَنْ أَقِيمُوا مَحَلًّا مَنْصُوبًا وَ بَدَلًا مِنْ مَفْعُولِ «شَرَعَ» وَ دُو مَعْطُوفِ أَنْ «وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَ مَا وَصَّيْنَا بِهِ» است کبر علی مشرکین: یعنی بر مشرکان دشوار و گران است (دعوت مشرکان به یکتا پرستی بر آنها گران است).

يَجْتَبِي إِلَيْهِ ضَمِيرُ (الیه) به دین بر می‌گردد و به این معناست که خدا هر کس را بخواهد به لطف و توفیق خویش به طرف دین جذب می‌کند.

وَ مَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ جمله «من بعد ما جاءهم العلم» دو معنی دارد:

۱- اهل کتاب پس از پیامبرانشان پراکنده نشدند مگر با علم به این که تفرقه و گمراهی و تباهی است.

۲- اهل کتاب متفرق نشدند مگر پس از آن که از بعثت رسول خدا آگاه شدند.

وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ مَنْظُورٌ مِنْ «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» وعده الهی در مورد تاخیر عذاب مشرکان تا روز قیامت است یعنی اگر این وعده نبود آن گاه که متفرق شدند میانشان داوری می‌کرد چرا که تفرق آنها (گناهی) بزرگ بود.

وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ مَنْظُورٌ مِنْ آيَةِ أَنْ دَسْتَهُ مِنْ أَهْلِ كِتَابِنَا كَمَا فِي زَمَانِ رَسُولِ خُودِشَانِ تَرَدِيدِ كَرْدَنْدِ
و آن گونه که شایسته بود به آن ایمان نداشتند و منظور از وارثان کتاب پس از آنان عرب‌هایند. و مقصود از کتاب قرآن است.
فَلِذَلِكَ بِه خَاطِرِ اَيْنِ تَفْرَقَهُ اَمْتِ اِسْلَامٍ رَا بِه اِتْحَادٍ وَ اِنْسِجَامِ دَعْوَتِ كَنْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۶

و چنان که مأموری بر این دین و دعوت به آن پایمردی نشان ده و از خواسته های گوناگون و باطلشان پیروی مکن و بگو به کتب
پیامبران پیش از خودم که خدا بر آنها نازل کرده ایمان دارم و مأمور شده‌ام تا در دعوت شما به حق عدالت را رعایت کنم و از هیچ
کس بیمی نداشته باشم یا در همه امور میان شما عدالت برقرار کنم.

لَا- حُجَّةَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ يَعْنِي مِيَانِ مَا وَ شَمَا خُصُومَتِي نَيْسَتْ. چَرَا كِه حَقِّ اَشْكَارِ وَ حِجَّتِ بَرِ شَمَا تَمَامِ شُدِه اَسْت. بِنَا بَرِ اَيْنِ نِيَايِ بِه
بِحْتِّ وَ جِدَلِ نَمِي بَاشَدِ يَعْنِي مِيَانِ مَا وَ شَمَا بَحْثِي نَيْسَتْ خُودِ اِيْمَانِ رُوْزِ قِيَاْمَتِ مَا وَ شَمَا رَا كَرْدِ مِي اَوْرَدِ وَ مِيَانِ مَا دَاوَرِي مِي كَنْدِ وَ
اِنْتِقَامِ مَا رَا اَزِ شَمَا مِي كِيرِدِ.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۶ تا ۲۰] ص: ۴۸۶

اشاره

وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ (۱۶) اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزَانَ وَ مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (۱۷) يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَ يَعْلَمُونَ
أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۱۸) اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۱۹) مَنْ كَانَ
يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (۲۰)

ترجمه: ص: ۴۸۶

آنها که درباره خدا پس از پذیرفتن دعوت او، محاجه می کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۷

دلیل آنها نزد پروردگارش باطل و بی اساس است و غضب بر آنهاست و عذاب شدید از آن آنها. (۱۶)
خداوندی که کتاب را به حق نازل کرد و میزان (سنجش حق و باطل) را، اما تو چه می دانی شاید ساعت (قیام قیامت) نزدیک باشد.
(۱۷)

آنها که به قیامت ایمان ندارند درباره آن شتاب می کنند، ولی آنها که ایمان آورده اند پیوسته با خوف و هراس مراقب آن هستند، و
می دانند آن حق است آگاه باشید آنها که در قیامت تردید می کنند در گمراهی عمیقی هستند. (۱۸)

خداوند نسبت به بندگانش لطف دارد، هر کس را بخواهد روزی می دهد، و او قوی و شکست ناپذیر است. (۱۹)
کسی که زراعت آخرت را بخواهد به او برکت می دهیم، و بر محصولش می افزاییم، و آنها که فقط کشت دنیا را می طلبند کمی از
آن به آنها می دهیم اما در آخرت هیچ نصیبی ندارند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۴۸۷

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۸۹

ترجمه: ص: ۴۸۹

آیا معبودانی دارند که آیینی برای آنها بی‌اذن خداوند تشریح کرده‌اند؟ اگر مهلت مقرری برای آنها نبود در میانشان داوری می‌شد (و دستور عذاب صادر می‌گشت) و برای ظالمان عذاب دردناکی است. (۲۱)

در آن روز ستمگران را می‌بینی که از اعمالی که انجام داده‌اند سخت بیمناکند، در حالی که [جزای اعمال] آنها را فرا می‌گیرد اما کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند در بهترین باغهای بهشتند و هر چه بخواهند نزد پروردگارشان برای آنها فراهم است این است فضل بزرگ. (۲۲)

این همان چیزی است که خداوند بندگانش را که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند به آن نوید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۰

می‌دهد، بگو من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوست داشتن نزدیکانم و هر کس عمل نیکی انجام دهد بر نیکی‌اش می‌افزاییم، چرا که خداوند آمرزنده و حق گزار است. (۲۳)

آنها می‌گویند، او بر خدا دروغ بسته، ولی اگر خدا بخواهد بر قلب تو مهر می‌نهد (او قدرت اظهار این آیات را از تو می‌گیرد) و باطل را محو می‌کند و حق را به فرمانش پابرجا می‌سازد، چرا که او به آنچه در درون دلهاست آگاه است. (۲۴)

او خدایی است که توبه را از بندگانش می‌پذیرد و گناهان را می‌بخشد و آنچه را انجام می‌دهید می‌داند. (۲۵)

و درخواست کسانی را که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند اجابت می‌کند، و از فضلش بر آنها می‌افزاید، اما برای کافران عذاب شدیدی است. (۲۶)

هر گاه خداوند روزی را برای بندگانش وسعت بخشد در زمین طغیان و ستم می‌کنند، از این رو به مقداری که می‌خواهد نازل می‌کند که او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست. (۲۷)

تفسیر: ص: ۴۹۰

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ (ام) برای نکوهش و اقرار گرفتن است و منظور از شریکانشان شیطانهای آنهاست که شرک و عمل کردن برای دنیا و انکار قیامت و کیفر و جزا و آنچه را خدا به آن امر نکرده و اجازه نداده است در نظرشان آراسته‌اند و اگر نبود وعده الهی که عذاب این امت را تا روز قیامت به تأخیر انداخته است در دنیا به حسابشان می‌رسید و عذابشان می‌کرد.

تَرَى الظَّالِمِينَ در آخرت ستمگران را خواهی دید از گناهایی که مرتکب شده و کیفری که مستحق آن هستند سخت می‌ترسند با این که بترسند یا نترسند کیفر به آنها می‌رسد و ضمیر (هو) به کسب مشرکان بر می‌گردد که فعل کسبوا بر آن دلالت می‌کند، و روضه، زمین سرسبزی است که گیاهان خوب داشته باشد و گویی باغهای بهشت در میان زمینهای سرسبز، بهترین و پاکترین آنهاست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۱

لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ هر چه بخواهند در اختیارشان می‌گذارند.

عِنْدَ رَبِّهِمْ بنا بر ظرف بودن منصوب است نه این که یشاءون آن را نصب داده باشد.

ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ آن ثواب و پاداش همیشگی لطف بزرگی از سوی پروردگار است و شایسته است به آن پاداش کبیر گفته شود.

ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ أَنْ يَدَّعَىٰ هَمَانُ مَا كَفَرَ بِهِ [در اصل پیشتر الله به عبادۀ] بوده چنان که در، و اختار موسی قومه احرف جر من حذف شده و سپس ضمیر که به موصول بر می‌گردد حذف شده است یعنی و ذَلِكَ التَّبَشِيرُ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ بِهِ الْخُ وَالْخُ وَأَنَّ بَشَارَتِي أَنَّ اللَّهَ بِنَدَانِ الْمُؤْمِنِينَ وَرَسُوهُمْ أَنَّهُمْ يَدَّعَىٰ هَمَانُ مَا كَفَرَ بِهِ [در اصل پیشتر الله به عبادۀ] مژده داده شوند فعل «بیشتر» هم از باب تفعیل قرائت شده و هم از باب افعال، روایت شده که مشرکان در میان خودشان می‌گفتند محمد را می‌بینید از مردم می‌خواهد که مزد رسالتش را بدهند پس آیه قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ نَزَلَ بِهِ الرُّسُلُ الْأُولَىٰ وَبُرُوحُ الرُّسُلِ الْأُولَىٰ مَخْلُوقَاتُ اللَّهِ مَا يَتْلُوَنَّهَا حَزَنًا أَلْفٌ مِّن دُونِهَا وَلَمْ يَكُن لِّأَحَدٍ مِّنْهَا سِنَةٌ وَأَنْبَاءٌ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ [در اصل پیشتر الله به عبادۀ] شما نمی‌خواهم.

أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ می‌تواند استثنای متصل باشد به این معنی که جز دوستی خویشاوندان مزد دیگری نمی‌خواهم و این در واقع مزدی نبود چرا که خویشاوندان پیامبر صلی الله علیه و آله خویشان خودشان بودند و پیوند و دوستی با آنها به مقتضای مروت بر آنان لازم بود و می‌تواند مستثنای منقطع باشد به این معنی که هرگز از شما مزدی نمی‌خواهم ولی از شما می‌خواهم که خویشاوندان و عترتم را دوست بدارید و با احترام به آنها حرمت مرا نگاه دارید و معنای «فِي الْقُرْبَىٰ» این است که پیامبر صلی الله علیه و آله خویشاوندان خود را محلّ و مقرّ دوستی قرار داده است چنان که می‌گویی لی فی آل فلان مودّة ولی فیهم حبّ شدید، و مقصودت این است که آنها را دوست داری و آنان محلّ محبت و دوستی تو می‌باشند، «فی» در «فِي الْقُرْبَىٰ»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۲

صله (متعلق) به مودت نیست، چنان که اگر «إِلَّا الْمَوَدَّةَ لِلْقُرْبَىٰ» هم بگویند، لام صله نیست، بلکه متعلق به فعل محذوف است چنان که ظرف در این گفته (المال فی الکیس) به فعل محذوف متعلق است و معنایش چنین است که جز مودت را که در خویشاوندان ثابت است [نمی‌خواهم].

از ابن عباس روایت شده که چون این آیه نازل شد از پیامبر پرسیدند این خویشاوندان که خدا ما را به دوستی آنها امر کرده است، کیانند؟ فرمود: علی و فاطمه و فرزندان آنها. «۱»

زادان از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: سوره حم درباره ما آیه‌ای دارد که طبق آن محبت ما را حفظ نمی‌کند مگر هر که مومن باشد سپس این آیه را قرائت کرد و کمیت شاعر در شعر خود به همین روایت اشاره دارد: وجدنا لكم فی آل حم آیه تأولها منّا تقی و معرب. «۲»

وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً مِنْ سَعْيِهِ فَعَلَّامٌ لِّهِنَّ خَيْرَاتٌ مِّمَّا كَسَبْنَ وَرَبُّهُنَّ عَلِيمٌ بِذُنُوبُهُنَّ [در اصل پیشتر الله به عبادۀ] و مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً مِنْ سَعْيِهِ فَعَلَّامٌ لِّهِنَّ خَيْرَاتٌ مِّمَّا كَسَبْنَ وَرَبُّهُنَّ عَلِيمٌ بِذُنُوبُهُنَّ

نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسَيْنًا مَنْظُورًا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَرَبُّهُنَّ عَلِيمٌ بِذُنُوبُهُنَّ [در اصل پیشتر الله به عبادۀ] نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسَيْنًا مَنْظُورًا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَرَبُّهُنَّ عَلِيمٌ بِذُنُوبُهُنَّ خداوند آن را برای او چندین برابر کند» (بقره/ ۲۴۵).

—۱—

عن ابن عباس انها لما نزلت قالوا من قرابتك هؤلاء الذين امرنا الله بمودتهم. قال علي و فاطمة و ولدهما

زمخشری در کشف، ج ۴، ص ۲۱۹، ۲۲۰، چنین نقل کرده است: و

روی آنها لما نزلت قيل يا رسول الله من قرابتك هؤلاء الذين وجبت علينا مودتهم؟ قال علي و فاطمة و ابناهما—

و يدل عليه ما

روی عن علی علیه السلام: شكوت الى رسول الله صلى الله عليه و آله من حسد الناس لي فقال اما ترضى ان تكون رابع اربعة: اول من يدخل الجنة انا و انت و الحسن و الحسين و ازواجنا عن ايماننا و شمائلنا.

۲- در سوره شورا آیه‌ای در فضیلت شما یافتیم که تمام ما خواه آن که تقیه کند و خواه دیگران، آن را درباره شما معنی کرده‌اند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۳

و شکور برای خداوند صفتی مجازی است از آن نظر که خدا به عبادت بندگان توجه می‌کند و به آن پاداش کامل می‌دهد و به شخص مورد پاداش لطف و عنایت می‌کند.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى «ام» منقطع و همزه به معنای توییخ و سرزنش است گویی خداوند فرموده است: آیا شخص چون پیامبر صلی الله علیه و آله را به دروغ بستن به خدا نسبت می‌دهند با این که زشت‌ترین و بزرگترین افتراها و دروغهاست.

فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ اگر خدا می‌خواست تو را نیز در زمره آنها بی قرار می‌داد که دل‌هایشان مهر خورده است تا به خدا دروغ ببندی زیرا تنها کسانی جرأت دروغ بستن به خدا را دارند که خدا مهر بر دل‌هایشان نهاده باشد معنای چنین تعبیری این است که دروغ بستن از شخص مانند پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار بعید به نظر می‌رسد و مثل شرک به خدا و داخل در زمره کسانی است که خدا بر دل‌هایشان مهر زده باشد. آن گاه خداوند سبحان با گفتار خود «وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» خبر داده که گفتار مشرکان را باطل می‌کند به این معنی که از عادات الهی است که باطل را محو و حق را به وسیله وحی یا حکم خود تثبیت فرماید چنان که فرموده: بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ «بلکه ما حق را بر سر باطل می‌کوبیم تا آن را هلاک سازد.» (انبیاء/ ۱۸) بنا بر این خدا باطلی را که آنها در آن گرفتارند که تکذیب و بهتان بستن بر توست از بین می‌برد و حقی را که تو بر آنی پایدار می‌داری و تو را بر آنان غلبه می‌دهد.

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو أَسْئَاتِهِ مَنْعُهُ به این معنی که از او گرفتیم و آن را مبدأ گفتارم قرار دادم و قبلت عنه گویند به این معنی که از آن دور شدم، و توبه به معنای بازگشت از کار زشت و رجوع از اخلال به کار واجب است به این که از عمل خود پشیمان شود و تصمیم بگیرد در آینده به آن کار برنگردد زیرا عملی که از آن بازگشته زشت و اخلال به واجب بوده است و اگر در آن عمل برای بنده‌ای حقی بوده ناگزیر باید به طریق ممکن آن را ادا کند. «ما تَفْعَلُونَ» به (تاء) و (یاء) هر دو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۴

قرائت شده است.

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا به معنای یستجیب لهم است و (لام) حذف شده است چنان که در آیه وَ إِذَا كَالُواهُمْ «آیا هنگامی که می‌خواهند برای دیگران کیل یا وزن کنند» (مطففین/ ۳) (کالوا لهم بوده) یعنی عبادت‌هایشان را می‌پذیرد و به لطف خود پاداشی را که سبک می‌شمارند افزایش می‌دهد.

و هر گاه او را بخواند دعایشان را مستجاب کرده و بیش از خواسته شان به آنها می‌دهد.

از عبد الله از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره و یزیدهم من فضله روایت شده که منظور شفاعت از کسانی است که مستحق دوزخند ولی در دنیا نسبت به اهل بیت نیکی کرده‌اند.

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ یعنی اگر خداوند مطابق خواسته مردم روزی آنها را وسعت می‌داد در روی زمین ستم می‌کردند به این معنی که به یکدیگر ستم می‌کردند زیرا بی‌نیازی وسیله سرکشی و طغیان است و حال قارون برای عبرت، گرفتن کافی است لیکن خداوند از روی تقدیر و اندازه گیری روزی هر بنده‌ای را فرو می‌فرستد، و در حدیث آمده است بیشترین چیزی که بر اتمم می‌ترسم رزق و برق فراوان دنیاست و می‌تواند از بغی به معنای تکبر باشد یعنی همانا در روی زمین تکبر ورزیدند و مفسادی انجام می‌دادند که از تکبرشان نشأت می‌گرفت و بدون تردید تکبر و فساد در حال فقر کمتر و در حال توسعه روزی بیشتر است برآستی خدا از حال بندگان خود آگاه و به مصالح و مفاسدشان بیناست.

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَ هُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (۲۸) وَ مِنْ آيَاتِهِ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَ هُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (۲۹) وَ مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (۳۰) وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا نَصِيرٍ (۳۱) وَ مِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (۳۲)
 إِنَّ يَتَشَأُ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۳) أَوْ يُوبِقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ (۳۴) وَ يَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۵)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۵

ترجمه: ص: ۴۹۵

او کسی است که باران سودمند را پس از آن که نومید شدند نازل می‌کند، و دامنه رحمت خویش را می‌گستراند، و او ولی و حمید است. (۲۸)
 و از آیات اوست آفرینش آسمانها و زمین و آنچه از جنبندگان در آنها خلق و منتشر کرده و او هر گاه بخواهد بر جمع آنها تواناست. (۲۹)
 هر مصیبتی به شما رسد به خاطر اعمالی است که انجام داده‌اید، و بسیاری را نیز عفو می‌کند. (۳۰)
 و شما هرگز نمی‌توانید در زمین از قدرت خداوند فرار کنید، و غیر از خدا هیچ ولی و یآوری برای شما نیست! (۳۱)
 از نشانه‌های او کشتیهایی است همچون کوه‌ها که در دریا در حرکت است. (۳۲)
 اگر اراده کند باد را ساکن می‌کند تا آنها بر پشت دریا متوقف شوند، در این نشانه‌هایی است برای صبر کننده شکر گزار. (۳۳)
 یا اگر بخواهد آنها را به خاطر اعمالی که سر نشینانشان مرتکب شده‌اند نابود می‌سازد و در عین حال بسیاری را می‌بخشد. (۳۴)
 تا کسانی که در آیات ما مجادله می‌کنند بدانند هیچ پناهگاهی ندارند. (۳۵)

تفسیر: ص: ۴۹۵

وَ يَنْشُرُ رَحْمَتَهُ مَقْصُودٌ مِنْ خَدَاوْنِدِ (نشر) رحمت، برکات و منافع باران و فراوانی نعمت است که به وسیله رویاندن گیاهان و بیرون آوردن میوه‌جات از باران حاصل
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۶
 می‌شود، و می‌تواند مقصود خداوند رحمت عام خود باشد به این معنی که باران را فرو می‌فرستد و دیگر رحمت‌های گسترده‌اش را در اختیار بشر قرار می‌دهد.
 و ما بَثَّ می‌تواند هم مجرور و هم مرفوع باشد بنا بر این که به مضاف الیه یا مضاف عطف شود.
 فیهما خداوند تعبیر به «فیهما» فرموده با این که جنبندگان در زمین هستند زیرا ممکن است چیزی به تمام آنچه ذکر شده (آسمان و زمین) نسبت داده شود اگر چه با بعضی از آن همراه باشد، مانند این آیه: يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ «از آن دو لؤلؤ و مرجان خارج می‌شود». (رحمان/ ۲۲) و حال آن که مروارید و مرجان از نمک بیرون می‌آید.
 وَ مَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ با توجه به این که ضمیر در «فیهما» به آسمان و زمین برمی‌گزیند گردد و «دابه» بر فرشتگان اطلاق شده،

جنیدن فرشتگان به این دلیل است که هم پرواز می‌کنند و هم راه می‌روند چنان که انسان به آن متّصف می‌شود و بعید نیست که در آسمانها موجوداتی باشند که در آن راه بروند همان طور که انسان در روی زمین راه می‌رود.

فَمَا كَسَبَتْ بِمَا كَسَبَتْ بَدُونَ (فاء) نیز قرائت شده و در قرآنهاى مردم مدینه چنین است بنا بر این که «بما کسبت» خبر مبتدا ما اصابکم باشد بی آن که معنای شرط داشته باشد و آیه به مجرمان اختصاص یابد و مانعی ندارد که برخی از کیفر مجرمان را خدا در دنیا بدهد و بعضی را عفو کند و اما کسانی مانند معصومین یا اطفال غیر مکلف و دیوانگان که جرمی ندارند هر گاه دچار دردهایی چون بیماری و جز آن شوند. برای این است که خدا عوض آن را در آخرت به آنها بدهد و نیز آنچه خدا مصلحت بداند. از علی علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود بهترین آیه در قرآن این آیه است یا علی هیچ خراش چوبی یا لغزش قدمی برای آدمی پیش نمی‌آید مگر در مقابل گناهی کرده است. و اما گناهانی را که خدا در دنیا عفو کرده، کریمتر از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۷

آن است که در آخرت عقوبت کند و گناهانی را که در دنیا کیفر داده خداوند عادلتر از آن است که دوباره در آخرت کیفر دهد. (۱)

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ منظور از اعلام کوه‌هاست و مفرد آن علم است.

خنسا (شاعره عرب) گوید: و ان صخرًا لتاتم الهداة به كأنه علم فی رأسه نار «۲» الجوارى با (یاء) و حذف آن قرائت شده است و با (یا) مطابق قاعده است ولی حذف این قبیل (یاء) در کلام عرب بسیار است، از این رو به صورت قاعده در آمده است و مقصود از جوارى کشتیهایی است که در حرکتند.

إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ إِنْ شَاءَ يُسْكِنِ إِنْ شَاءَ يُسْكِنِ اگر خدا بخواهد باد را متوقف می‌سازد تا کشتیها بر روی آب بایستند، پس خداوند سبحان به قدرت کامله اش وزیدن باد را در آن سو قرار می‌دهد که کشتیها بدان سو در حرکتند.

لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ برای هر کسی که بر بلای خدا شکیبیا باشد و نعمتهای او را سپاس بگذارد.

«صبار و شکور» از صفات مؤمن با اخلاص است.

أَوْ يُوبِقُهُنَّ یعنی آنان را با فرستادن باد شدید نابود می‌کند و به سبب گناهانشان در آب غرق می‌نماید و بسیاری از آنها را عفو می‌کند و «یوبهن» را بر «یسکن» عطف کرده از این نظر که معنایش چنین است اگر خدا بخواهد باد را متوقف می‌سازد یا آن را شدید می‌کند و بر اثر شدت وزیدن باد آنها را در آب غرق می‌کند.

-۱-

قال صلی الله علیه و آله: خیر آیه فی کتاب الله هذه الاية یا علی ما من خدش عود و لا نكبة قدم الا بذنب و ما عفى الله فی الدنيا فهو اكرم من ان يعود فیه و ما عاقب علیه فی الدنيا فهو اعدل من ان یشی علی عبده.

۲- براستی سرور ما صخر کسی است که راهنمایان پیرامون او جمع می‌شوند گویی کوهی است که در قله آن آتشی است چون راهیان کوه‌ها هر گاه در قله کوه آتش مشاهده کنند از بخشنده گی ساکنان کوه آگاه می‌شوند و شاعر ممدوح خود را به کوهی تشبیه کرده که بر قله اش آتشی است. م

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۸

وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ «وَيَعْلَمُ» به نصب و رفع هر دو قرائت شده است نصب بنا بر این است که بر علت محذوف «لنتنقم» عطف باشد و در اصل لنتنقم منهم و يعلم الذين يجادلون بوده، و نظیر آن در قرآن بسیار است از جمله: وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ «برای این که تو را نشانه‌ای برای مردم در مورد معاد قرار دهیم» (بقره/ ۲۵۹) وَ لِنَجْزِي كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ، تا هر کس در

برابر اعمالی که انجام داده جزا داده شود» (جائیه/ ۲۲) اما رفع «یعلم» به این است که جمله را مستأنفه بگیریم.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۶ تا ۴۶] ص: ۴۹۸

اشاره

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۳۶) وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (۳۷) وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (۳۸) وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ (۳۹) وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۴۰) وَلَمَنْ آتَصَّرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (۴۱) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴۲) وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۴۳) وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأُوا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ (۴۴) وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَشِيعِينَ مِنَ الدَّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ (۴۵) وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُوهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (۴۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۴۹۹

ترجمه: ص: ۴۹۹

آنچه به شما عطا شده کالای زودگذر زندگی دنیاست، و آنچه نزد خداست برای کسانی که ایمان آورده‌اند و بر پروردگارشان توکل می‌کنند، بهتر و پایدارتر است (۳۶)

همان کسانی که از گناهان بزرگ و اعمال زشت اجتناب می‌ورزند و هنگامی که خشمگین می‌شوند عفو می‌کنند. (۳۷) و آنها که دعوت پروردگارشان را اجابت کرده و نماز را بر پا داشته، و کارهایشان به طریق مشورت در میان آنها صورت می‌گیرد و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم انفاق می‌کنند (۳۸)

و آنها که هر گاه ستمی به آنها رسد (تسلیم ظلم نمی‌شوند) و یاری می‌طلبند. (۳۹) و کیفر بدی، بدی است همانند آن، و هر کس عفو و اصلاح کند اجر و پاداش او با خداست، خداوند ظالمان را دوست ندارد. (۴۰)

و بر کسی که مورد ستم واقع شده است ایرادی نیست که یاری بخواهد. (۴۱) ایراد و مجازات بر کسانی است که به مردم ستم می‌کنند و در زمین به ناحق ظلم روا می‌دارند، برای آنها عذابی دردناک است. (۴۲)

اما کسانی که شکیبایی و عفو کنند، این کار از کارهای پر ارزش است. (۴۳) کسی را که خدا گمراه کند پس از او ولی و یآوری نخواهد داشت، و ظالمان را (روز قیامت) می‌بینی که وقتی عذاب الهی را مشاهده می‌کنند، می‌گویند: آیا راهی به سوی بازگشت (و جبران) وجود دارد؟ (۴۴)

و آنها را می‌بینی که بر آتش عرضه می‌شوند در حالی که از شدت مذلت خاشعند و زیر چشمی (به آن) نگاه می‌کنند و کسانی که ایمان آورده‌اند می‌گویند زیانکاران واقعی آنها هستند که خود و خانواده خویش را روز قیامت از دست داده‌اند آگاه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۰

باشید که ظالمان (امروز) در عذاب دائمند. (۴۵)

آنها جز خدا اولیاء و یاورانی ندارند که یاریشان کنند، و هر کس را خدا گمراه سازد راه نجاتی برای او نیست. (۴۶)

تفسیر: ص: ۵۰۰

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ كَبِيرِ الْإِثْمِ به صورت مفرد نیز قرائت شده و می‌توان از آن اراده جمع کرد چنان که نعمت در این آیه: وَ إِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا «و اگر نعمتهای خدا را بشمارید هرگز آنها را احصا نخواهید کرد» (ابراهیم/ ۳۴) مفرد است و جمع اراده شده است.

در حدیث نیز لفظ مفرد آمده و از آن جمع اراده شده است. منعت العراق درهمها و قفیزها از درهم و قفیز عراق محروم شدم.

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ عَطْفَ بر «لِلَّذِينَ آمَنُوا» است و همچنین جمله ما بعد آن (و اذا ما غضبوا ...)

هُم يُعْفَرُونَ یعنی آنان در حال خشم به عفو کردن اختصاص دارند و خشم خردهای آنان را مانند خردهای دیگر مردم نمی‌رباید و فایده مبتدا واقع شدن «هم» همین است و نظیر آن است «هُم يَنْتَصِرُونَ» (در آیات بعد) شوری مصدر به معنای تشاور است یعنی در کارهایشان را به رای زنی می‌پرداختند و گفته شده و مقصود آیه این است:

آن گاه که نقیبانی از سوی پیامبر بر انصار وارد شدند آنان درباره پیامبر به رای زنی پرداختند و در خانه ابو ایوب گرد آمده تا به او ایمان آورده و یاریش کنند و افرادی که یاری شدند مومنانی بودند که از مکه اخراج شده و کافران به آنها ستم روا داشته بودند سپس خدا به آنها قدرت داد و مورد نصرت واقع شدند (تا از کفار انتقام بگیرند).

وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا خداوند سبحان از آن نظر هر دو عمل (بدی و کیفر آن) را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۱

بدی نامیده که بدی و کیفر آن به هر کس برسد ناراحت می‌شود و معنایش این است که هر گاه بخواهد در برابر بدی، بدی کند لازم است مقابله به مثل کند نه بیشتر.

فَمَنْ عَفَاَ پس هر کس عفو کند کسی را که سزاوار کیفر است و می‌تواند از او انتقام بگیرد و میان خود و خدا دشمنش را با عفو و چشم پوشی اصلاح کند خداوند پاداش او را خواهد داد و تعداد آن پاداش به سبب اهمیتش قابل احصا نیست.

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ این جمله دلالت بر این دارد که انسان در کیفر گرفتن بویژه در حال خشم از تجاوز از حد مجاز در امان نیست و چه بسا کیفر گیرنده ندانسته ستمگر شود و در حدیث است که چون روز قیامت شود فریاد گری فریاد می‌کند پاداش هر کسی که با خداست به بهشت در آید پس گفته شود پاداش چه کسی با خداست؟ در جواب می‌گویند: آنان که مردم را عفو می‌کرده‌اند بدون حساب به بهشت در آیند. «۱»

وَلَمَنِ اتَّبَعَ بِغَيْرِ ظَلْمٍ ظَلَمَ ظَلَمَ که مصدر است به مفعول خود اضافه شده است یعنی پس از این که بر او تجاوز و ستم کرده است و «اولئك» اشاره به معنی است نه به لفظ.

ما عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ یعنی بر انتقام گیرندگان گناه و مجازات و سرزنشی نیست.

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ یعنی کیفر و نکوهش بر کسانی است که به ناحق آغازگر ستم به مردم هستند. و لمن صبر و غفر برای کسی که در برابر ستم و آزار (دیگران) شکویا باشد و ببخشد و انتقام نگیرد چنین شکیب و بخششی از شخص مظلوم از بهترین کارهاست و ضمیری که به مظلوم بر می‌گردد از آن نظر حذف شده که معلوم است چنان که ضمیر در جمله السبيل من مظلوم بدرهم حذف شده است.

(۱)

اذا كان يوم القيامة نادى مناد من كان اجره على الله فليدخل الجنة فيقال من ذا الذى اجره على الله فيقال: العافون عن الناس يدخلون الجنة بغير حساب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۲

و منظور از «عزم الامور» در باب رسیدن به اجر و ثواب به دست آوردن بالاترین درجه آن است.

و تَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ يَعْنِي بِرِاثِ خَوَارِي وَمَذَلَّتِي كَهَبِهَا رَسِيدَةً فَرُوتِن و حَقِيرِ مِي شُونَد و از گوشه چشم و دزدانه می‌نگرند چنان که شخص مورد شکنجه بطور کامل به شمشیر نمی‌نگرد و همانطور که انسان به چیزی که دوست دارد زیر چشمی نگاه می‌کند. «۱»

يَوْمَ الْقِيَامَةِ اگر متعلق به «خسروا» باشد گفتار مومنان در دنیا واقع می‌شود و اگر متعلق به قال باشد معنی این است که در روز قیامت می‌گویند زیانکاران واقعی آنهاست که بهره‌وری از نعمتهای بهشتی را از دست داده و خاندان و فرزندان و همسرانشان را از دست داده‌اند و در خسران واقع شده زیرا میان آنان و فرزندان و خاندانشان و حورالعین حایل شده‌اند.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۷ تا ۵۳] ص: ۵۰۲

اشاره

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷) فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِلَّا عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ (۴۸) لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِثَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ (۴۹) أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنِثَاءً وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۵۰) وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذُنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۱)

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۲) صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (۵۳)

(۱) خاشعین منصوب است بنا بر حال بودن از ضمیر در يعرضون و جمله يعرضون محلا منصوب است بنا بر حال بودن از ضمیر در (تراهم). ترجمه تفسیر مجمع البيان ج ۲۲ ص ۱۵۹- م. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۳

ترجمه: ص: ۵۰۳

دعوت پروردگار خود را اجابت کنید پیش از آن که روزی فرا رسد که دیگر بازگشتی برای آن در برابر اراده خدا نیست، و در آن روز نه پناهگاهی دارید و نه مدافعی. (۴۷)

پس اگر آنها رویگردان شوند (غمگین مباش) ما تو را حافظ آنها قرار نداده‌ایم، وظیفه تو تنها ابلاغ رسالت است و هنگامی که ما رحمتی از سوی خود به انسان می‌چشانیم مغرور و غافل می‌شود. و اگر بلایی به سبب اعمالی که انجام داده‌اند به آنها برسد به کفران می‌پردازند. (۴۸)

مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین از آن خداست، هر چه را بخواهد می‌آفریند و به هر کس اراده کند دختر می‌بخشد و به هر کس بخواهد پسر (۴۹)

یا اگر اراده کند پسر و دختر هر دو به آنها می‌دهد و هر کس را بخواهد عقیم می‌گذارد! (۵۰)

شایسته هیچ انسانی نیست که خدا با او سخن بگوید، مگر از طریق وحی، یا از ورای حجاب، یا رسولی می‌فرستد و به فرمان او آنچه را بخواهد وحی می‌کند، چرا که او بلند مقام و حکیم است (۵۱)

همان گونه که بر پیامبران پیشین وحی فرستادیم بر تو نیز روحی را به فرمان خود وحی کردیم، تو پیش از این نمی‌دانستی کتاب و ایمان چیست (و از محتوای قرآن آگاه نبودی) ولی، آن را نوری قرار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۴

دادیم که به وسیله آن هر کس از بندگان خویش را بخواهیم هدایت می‌کنیم، و تو مسلماً به سوی راه مستقیم هدایت می‌کنی. (۵۲)

راه خداوندی که تمامی آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است از آن اوست، آگاه باشید باز گشت هر چیزی به سوی خداست. (۵۳)

تفسیر: ص: ۵۰۴

اَسْتَجِیْبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ در متعلق «مِنَ اللَّهِ» دو قول است:

۱- «لا مرد است» «مِنَ اللَّهِ» جار و مجرور و متعلق به «لا مرد» یعنی پس از آن که خدا حکم کرد حکمش بر نمی‌گردد.

۲- متعلق به یاتی است یعنی پیش از آن که از سوی خدا روزی بیاید که هیچ کس نتواند آن روز را برگرداند.

وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ مَنْظُورٍ از «نکیر» انکار و تغییر دادن است.

إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ رَحْمَةٍ مَقْصُودٍ از انسان در این جا همه انسانهاست نه فردی از انسان به این دلیل که ضمیر متصل به فعل را که به انسان بر می‌گردد جمع آورده و فرموده است «وَإِنْ تُصِيبُهُمْ» و مقصود انسانهای مجرمند زیرا رسیدن بدی در برابر کارهایی که پیش فرستاده‌اند جز درباره آنها راست نمی‌آید و مقصود از رحمت تندرستی و بی‌نیازی و امنیت است.

«إِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ» مقصود گرفتاری بیماری و فقر و قحطی و امور وحشت‌زا می‌باشد.

فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ کفور به کسی گویند که در کفران نعمت به آخرین درجه رسیده باشد، فَإِنَّهُ کفور نفرمود تا تاکید کند که جنس بشر به کفران نعمتها شناخته شده است چنان که فرمود: إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ «انسان ستمگر و کفران کننده است» (ابراهیم/ ۳۴) إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ «که انسان در برابر نعمتهای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۵

پروردگارش ناسپاس و بخیل است» (عادیات/ ۶).

یعنی بلا و گرفتاری را یاد آور می‌شود و نعمتها را از یاد می‌برد.

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ و چون خداوند سبحان چنانچه رحمت به انسان و رسیدن بلا- به او را یاد کرد در پی آن فرمود: مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین در اختیار اوست و نعمت و نعمت را هر طور بخواهد تقسیم می‌کند، و نیز هر گونه اراده کند به بندگانش فرزند می‌دهد به بعضی دختر و به بعضی پسر و به برخی هر دو و هر که را بخواهد سترون قرار می‌دهد و به او فرزندی نمی‌بخشد.

وَمَا كَانَ لِإِبْرَاهِيمَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ هیچ بشری را نمی‌رسد که با خدای سخن بگوید جز به یکی از راههای زیر:

۱- از راه وحی و الهام و به دل افکندن یا از راه خوب چنان که خدا بر مادر موسی وحی کرد و به ابراهیم امر فرمود که فرزندش را

ذبح کند و زبور را به سینه داود وحی کرد.

۲- خداوند سخن خود را که در بعضی از اشیای مادی ایجاد می‌کند بر شخص بشنوند بی آن که شنونده کسی را که با او سخن می‌گوید ببیند زیرا خداوند بر حسب ذات دیدنی نیست «مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» مثالی است به معنای سخن گفتن سلطان از پشت پرده با بعضی از خواص خود در این صورت صدایش شنیده می‌شود ولی خودش نمی‌شود مانند سخن گفتن خداوند سبحان با موسی و فرشتگان.

۳- خداوند پیکری از فرشتگان را به سوی شخص بفرستد و فرشته به او وحی کند چنان که خدا با پیامبرانی غیر از حضرت موسی علیه السلام به زمان خودشان سخن گفت، قول دیگر در معنای آیه این است که: مانند دیگر پیامبران که به وسیله فرشته به آنها وحی می‌شده به شخص وحی شود یا پیامبری بفرستد چنان که با امت پیامبران به زبان خودشان سخن گفته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۶

«وحیا و ان یرسل» دو مصدرند که جانشین حال شده‌اند چنان که گویند جئت رکضا و اتیت شیئا زیرا «ان یرسل» به معنای ارسال می‌باشد.

أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ نیز ظرفی است که جانشین حال شده است مانند قول خداوند دعانا لجنبه او قاعدا او قائما و تقدیر آیه چنین است: درست نیست که خدا با هیچ کس سخن بگوید مگر این که وحی کننده باشد یا از راه شنواندن از پشت پرده یا فرستادن رسول باشد. و می‌تواند «وحیا» جانشین «كاملا» باشد چون وحی سخنی پنهانی و سریع است چنان که گویند لا اکلمه الا جهرا جز با صدای بلند با او سخن نمی‌گویم، چرا که جهر نوعی از سخن گفتن است و همچنین است «ارسالا» سخن بر زبان پیامبر را به جای سخن بی‌واسطه به شمار آورده است می‌گویی: به فلانی چنین گفتم در حالی که وکیلت یا پیکت گفته است و گفتار خداوند «أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» معنایش شنواندن از پشت پرده است و کسی که «وحیا» را به معنای ان یوحی گرفته و «أَوْ يُرْسِلَ» را عطف بر آن کرده به این معنی که و ما کان لبشر ان یکلمه الا بان یوحی او بان یرسل، هیچ بشری را نمی‌رسد که با خدا سخن بگوید مگر این که از راه وحی باشد یا فرستادن پیک، ناگزیر است در «أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» چیزی در تقدیر بگیرد که با آن دو معنی تطبیق کند مانند این که بگوید: او ان یسمع من وراء حجاب.

أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا به رفع یعنی او یرسل رسولا فیوحی قرائت شده است بنا بر این که: تقدیر او هو یرسل باشد. یا به معنای «مرسلا» و عطف بر «وحیا» و به معنای «موحیا» باشد.

عَلَيْ حَكِيمٍ یعنی او والا-تر از آن است که صفات مخلوقین را داشته باشد «حَكِيمٌ» یعنی کسی که کارهایش را از مجرای حکمت انجام می‌دهد از این دو یک بار با واسطه سخن می‌گوید و دیگر بار بدون واسطه یا به صورت الهام یا خطاب.

رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا منظور قرآن است زیرا دین مردم به وسیله قرآن زنده می‌شود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۷

چنان که تن به روح زنده است. گفته شده: مقصود از روح، روح القدس «۱» است و گویند او فرشته‌ای است بزرگتر از جبرئیل یا میکائیل که همراه پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بوده است.
وَلَا الْإِيمَانُ مَنْظُورٌ مِنْ إِيْمَانِ نَشَانِهِ إِيْمَانِ فِي أَدْيَانِ مَنْظُورٌ

۱- این که مقصود از روح در آیه شریفه، روح القدس است از روایات اهل بیت علیهم السلام استفاده می‌شود و حق هم همین است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۸

اشاره

این سوره مکی است (در مکه نازل شده) و به قولی جز چند آیه بقیه‌اش مکی است و روایت شده که آیه وَ سِئَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ أَلْفِ الْمَقْدَسِ نَازِلٌ شَدِيدٌ وَ كَفَّةٌ شَدِيدَةٌ که از آیه فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ تا آخر آیه‌ها در حَجَّةُ الْوَدَاعِ نازل شده است. سوره زخرف ۸۹ آیه دارد، به مذهب کوفیان حم یک آیه و به مذهب بصریان هو مهین یک آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۰۸

و در حدیث ابی آمده که هر کس سوره زخرف را بخواند از کسانی خواهد بود که در قیامت به او بگویند، یا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَیْكُمْ الْیَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ «ای بندگان من! امروز نه ترسی بر شماست و نه اندوهگین می‌شوید». (زخرف / ۶۸) «۱» و از حضرت باقر علیه السلام روایت شده: هر کس بر خواندن سوره زخرف مداومت کند خدا او را در قبرش از حشرات زمین و فشار قبر در امان می‌دارد. «۲»

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة الزخرف فكان ممن يقال له يوم القيامة، يا عبادي لا خوف عليكم اليوم ولا انتم تحزنون.

-۲ و

عن الباقر عليه السلام، من اذ من قراءة حم الزخرف آمنه الله في قبره من هوام الأرض و من ضمه القبر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۰۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۵۰۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حم (۱) وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۳) وَ اِنَّهُ فِي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ (۴)
 اَفَنْضِرُبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ (۵) وَ كَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْاَوَّلِينَ (۶) وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ
 (۷) فَاَهْلَكْنَا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَ مَضَى الْمَثَلُ الْاَوَّلِينَ (۸) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (۹)
 الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْاَرْضَ مَهْدًا وَ جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰)

ترجمه: ص: ۵۰۹

(۱) حم

سوگند به این کتابی که حقایقش آشکار است (۲)

ما آن را قرآنی فصیح و عربی قرار دادیم تا شما آن را درک کنید (۳)

و آن در کتاب اصلی (لوح محفوظ) نزد ماست که بلند پایه و حکمت آموز است. (۴)

آیا این ذکر (قرآن) را از شما بازگیریم بدین سبب که قومی اسرافکارید؟ (۵)

چه بسیار از پیامبران را که (برای هدایت) در اقوام پیشین فرستادیم. (۶)
 ولی هیچ پیامبری به سراغشان نمی‌آمد مگر این که او را استهزا می‌کردند. (۷)
 ما کسانی را که نیرومندتر از آنها بودند هلاک کردیم و داستان پیشینیان، قبلاً گذشت. (۸)
 هر گاه از آنها پرسشی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده؟، مسلماً می‌گویند خداوند قادر و دانا آنها را آفریده است. (۹)
 همان کسی که زمین را گاهواره و محل آرامش شما قرار داد و برای ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۰
 شما در آن راههایی آفرید تا هدایت شوید و به مقصد برسید. (۱۰)

تفسیر: ص: ۵۱۰

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ منظور قرآن است که برای عرب زبانها روشن است چون به زبان خود آنهاست و گفته شده کتابی است که راه هدایت و حلال و حرام و قوانین اسلام را که امت به آن نیاز دارد آشکار ساخته است.
 إِنَّا جَعَلْنَاهُ جَوَابَ قَسَمٍ وَبِهِ مَعْنَى «صَبْرًا» است و به دو مفعول متعدی شده و یا به یک مفعول متعدی شده و به معنای خلقناه است.
 قُرْآنًا عَرَبِيًّا حال است و لعل استعاره از اراده است تا معنای آن همراه معنای ترجی لحاظ شود یعنی قرآن را عربی و غیر عجمی قرار دادیم به این منظور که عربها در آن تعقل کنند و نگویند: چه خوب بود آیات آن تشریح می‌شد. «أُمُّ الْكِتَابِ» به کسر همزه نیز قرائت شده و منظور از آن لوح است مانند قول خداوند:
 بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ و «أُمُّ الْكِتَابِ» نامیده شده چون اصلی است که کتابها در آن ثبت شده و از آن نقل و استنساخ می‌شود «لَعَلِّي» یعنی قرآن در میان کتابها از رفعت شأن برخوردار است چون در میان کتابها معجزه محسوب می‌شود «حکیم» دارای حکمتی رسا است به این معنی که جایگاه آن در پیشگاه ما جایگاه کتابی است که آن دو صفت «لَعَلِّي حَكِيمٌ» را دارد و این چنین «أُمُّ الْكِتَابِ» ثبت شده است.
 أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ مَعْنَى مجازی جمله این است که آیا ما قرآن را از شما دور و دفع می‌کنیم. و از گفتار عرب است ضرب الغرائب عن الحوض، بیگانگان از حوض رانده شدند و (فاء) در «أَفَنَضْرِبُ» عاطفه است و عطف بر محذوفی است که تقدیر آن چنین است: أَفَنَهْمَلِكُمْ فَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ آیا شما را به خود وا می‌گذاریم و قرآن را از شما دور می‌کنیم.
 در کلمه صفحا دو قول است:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۱

۱- مصدر و از (صفح عنه) باشد هر گاه رو بگرداند و به عنوان مفعول منصوب شده باشد و معنایش این است که آیا ما فرو فرستادن قرآن و ملزم ساختن حجت را با روی گرداندن از شما دور سازیم.
 ۲- «صفحا» به معنای جانب باشد و بنا بر ظرف بودن منصوب باشد چنان که می‌گویی «فلان یمشی جانباً» فلانی به یک سو راه می‌رود.

أَنْ كُنْتُمْ بِهِ (فتح همزه) به معنای لان کنتم است و به کسر همزه ان کنتم نیز قرائت شده و با این که یقیناً اسرافکارند معنای شرطی را دارد زیرا این شرط از سوی کسی صادر می‌شود که به درستی مورد شرط است چنان که کارگر به صاحب کار می‌گوید:
 اگر من برای تو کار کرده‌ام حقم را به طور کامل بپرداز در حالی که یقین دارد برای او کار کرده است ولی زیاده روی و (صاحبکار) در بیرون رفتن از راه حق موجب می‌شود که کارگر با واضح بودن حقش در اجرت تجاهل کند و مانند کسی رفتار کند که در استحقاق اجرت شک دارد.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ سرگذشت حال سپری شده‌ای است که استمرار دارد و نوعی دلداری دادن به پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر

ریشخند کردن قوم اوست.

أَشَدَّ مِنْهُمْ ضَمِيرٌ فِي هَذِهِ جُمْلَةٍ (به مسرفین) بر می‌گردد زیرا خداوند خطاب را از آنان برگردانده و متوجه پیامبر صلی الله علیه و آله ساخته و حضرت را از حال آنان خبر می‌دهد.

وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ یعنی در چند جای قرآن شرح ماجرای آنها که ضرب المثل شده گذشته است و این برای پیامبر صلی الله علیه و آله وعده و برای آنها تهدید است. «لَيَقُولُنَّ خَلَقْنَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ» البته آفرینش آسمانها و زمین را به خداوند نسبت می‌دهند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۱ تا ۲۰] ص: ۵۱۱

اشاره

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۱) وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (۱۲) لَيْسَ تَتَوَوَّأُ عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ (۱۳) وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ (۱۴) وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ (۱۵) أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُم بِالْبَنِينَ (۱۶) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (۱۷) أَوْ مَنْ يُنشِئُ فِي الْحَلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (۱۸) وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ (۱۹) وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۲

ترجمه: ص: ۵۱۲

و آن خدایی که از آسمان آبی فرستاد به مقدار معین، و به وسیله آن سرزمین مرده را حیات بخشیدیم، و همین گونه در قیامت زنده می‌شوید. (۱۱)

و همان خدایی که همه زوجها را آفرید و برای شما از کشتیها و چهارپایان مرکبهایی قرار داد که بر آنها سوار شوید. (۱۲) تا بر پشت آنها بخوبی قرار گیرید سپس نعمت پروردگارتان را هنگامی که بر آنها سوار شدید متذکر شوید، و بگویید پاک و منزه است خدایی که این را مسخر ما ساخت و گرنه ما توانایی آن را نداشتیم. (۱۳)

و ما به سوی پروردگارمان باز می‌گردیم. (۱۴)

آنها برای خداوند از میان بندگانش جزئی قرار دادند (و ملائکه را دختران خدا خواندند) انسان کفران کننده آشکاری است! (۱۵) آیا از میان مخلوقاتش دختران را برای خود انتخاب کرده، و پسران را برای شما؟! (۱۶)

در حالی که هر گاه یکی از آنها را به همان چیزی که برای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۳

خداوند رحمان شبیه قرار داده (به تولد دختر) بشارت دهند صورتش از فرط ناراحتی سیاه و پر از خشم می‌شود! (۱۷) آیا کسی را که در لابلای زینتها پرورش می‌یابد و به هنگام جدال قادر به بیان کردن مقصود خود نیست (فرزند خدا می‌خوانید)؟! (۱۸)

آنها فرشتگان را که بندگان خدایند مؤثت پنداشتند، آیا به هنگام آفرینش آنها شاهد و حاضر بودند؟ این گواهی آنها نوشته می‌شود و از آن بازخواست خواهند شد! (۱۹)

آنان گفتند اگر خدا می‌خواست ما آنها را پرستش نمی‌کردیم، ولی به این امر یقین ندارند، و جز دروغ چیزی نمی‌گویند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۵۱۳

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ مَنظُورٍ از بقدر اندازه نیاز است و آب به صورت طوفانی که برای شهرها و بندگان و انواع زوجها زیانبار باشد نیست. و ما ترکیب یعنی در دریا و خشکی سوار آن می‌شوید گفته می‌شود ركبوا الانعام و ركبوا فی الفلک و با این که انعام و فلک در آیه ذکر شده است ترکیب گفته است چون متعدی به مفعول صریح از متعدی به مفعول غیر صریح (با واسطه) قوی‌تر است و معنایش این است که بر پشت آنچه سوار می‌شوید قرار بگیرید و از نعمت پروردگارتان یاد کنید به این که در دل به آن نعمتها اقرار کرده و آنها را بزرگ بشمارید آن گاه با زبانهایتان خدا را بر آن نعمتها بستابید.

از پیامبر صلی الله علیه و آله در این مورد روایت شده که هر گاه به قصد سفر بر پشت شترش قرار می‌گرفت سه بار تکبیر می‌گفت و می‌فرمود:

سبحان الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَأَنَا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ، اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ فِي سَفَرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى وَ الْعَمَلَ بِمَا تَرْضَى اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا سَفَرِنَا وَ اطْوِ عَنَّا بَعْدَهُ اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَ الْخَلِيفَةُ فِي الْإِهْلِ وَ الْمَالِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثِ السَّفَرِ وَ كَأَبِ الْمُنْقَلَبِ وَ سُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْإِهْلِ وَ الْمَالِ،

«منزه است آن کس که این مرکب را برای ما رام فرمود، در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۴

حالی که ما حریف او نمی‌شدیم، بازگشت ما به سوی پروردگار ماست، پروردگارا در این سفر از تو نیکی و تقوا و عمل کردن بر طبق خواستهات را درخواست داریم.

خداوندا! سفرمان را بر ما آسان کن و دوری آن را بر ما سهل گردان خداوندا تو در سفر همراه منی و پس از من در میان خاندان و اموالمان جانشینم می‌باشی، پروردگارا از سختی و ناهمواری راه و از بازگشتی غمگینانه، به تو پناه می‌برم، و نیز از نگاه بد به خاندان و مالم به تو پناه می‌آورم و هر گاه از سفر باز می‌گشت می‌فرمود: آئِبُونَ تَائِبُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ «توبه‌کنان بازگشتیم در حالی که پروردگارمان را می‌ستاییم».

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده فرمود: «یاد آوری نعمت این است که بگویی:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِلْإِسْلَامِ وَ عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ وَ مَنْ عَلَّمَنَا بِالْحَمْدِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله

، سپاس خدایی را که ما را به اسلام هدایت فرمود و قرآن را به ما آموخت و به (نبوت) حضرت محمد صلی الله علیه و آله بر ما منت نهاد پس از آن بگویی: سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا ... مُقْرِنِينَ «مقرنین» به معنای مطیقین است، یعنی ما توان آن را نداشتیم و حقیقت «اقرنه» به معنای یافتن قرینه و چیزی است که مقرون به دیگری باشد زیرا شیء دشوار مقرون به شیء ضعیف نمی‌شود و چون سوار شدن (بر مرکب) کاری است همراه با خطر، بر شخص سواره سزاوار است که بازگشت خود به خدا را فراموش نکند و یاد خدا را رها نسازد تا مهیای دیدار خدا شود.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا مُتَّصِلًا بِهِ وَ لئن سألتهم می‌باشد یعنی اگر از آنان در مورد خالق پرسشی به وجود او اعتراف می‌کنند در حالی که با آن اعتراف از میان بندگان خدا جزئی به او نسبت دادند و گفتند ملائکه دختران خدایند و آنها را جزئی از خدا قرار داده‌اند چنان که فرزند جزئی از پدرش هست پس خدا را متصف به صفات مخلوقها ساخته‌اند.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ إِنَّكَ أَنْكَارٌ أَشْكَارٌ است زیرا نسبت دادن فرزند به خدا اصل و تمام کفران است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۵

تمسک می‌جویند. (۲۱)

بلکه آنها می‌گویند ما نیاکان خود را بر مذهبی یافتیم و ما نیز به آثار آنها هدایت شده‌ایم. (۲۲)

همین گونه در هیچ شهر و دیاری پیش از تو پیامبری انذار کننده نفرستادیم مگر این که ثروتمندان مست و مغرور گفتند ما پدران خود را بر مذهبی یافتیم و به آثار آنها اقتدا می‌کنیم. (۲۳)

(پیامبرشان) گفت: آیا اگر من آیینی هدایت بخش تر از آنچه پدرانتان را بر آن یافتید آورده باشم (باز هم انکار می‌کنید؟! گفتند (آری) ما به آنچه شما به آن مبعوث شده‌اید کافریم. (۲۴)

از این رو از آنان انتقام گرفتیم. بنگر پایان کار تکذیب کنندگان چگونه بود. (۲۵)

به خاطر بیاور هنگامی را که ابراهیم به پدرش (عمویش آذر) و قومش گفت از آنچه شما می‌پرستید بیزارم! (۲۶)

مگر آن خدایی که مرا آفریده که او هدایت‌م خواهد کرد (۲۷)

او کلمه توحید را، کلمه باقیه در اعقاب خود قرار داد تا به سوی خدا باز گردند (۲۸)

ولی ما این گروه و پدران آنها را از مواهب دنیا بهره‌مند ساختیم تا حق و فرستاده آشکار الهی به سراغشان آمد. (۲۹)

اما هنگامی که حق به سراغشان آمد گفتند این سحر است و ما نسبت به آن کافریم! (۳۰)

تفسیر: ص: ۵۱۷

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ ... یعنی آیا این (قرآن) چیزی است که تکذیب می‌کنید؟

یا پیش از این کتاب، به آنان کتابی دادیم که در آن به ما نسبت کفر داده‌اند و به آن کتاب تمسک می‌کنند بلکه هیچ دلیلی ندارند که به آن تمسک جویند جز این گفتارشان: «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ» ما پدرانمان را بر دین و راهی یافتیم و به آثارشان هدایت شده‌ایم.

عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ خبر برای آن است یا جار و مجرور «عَلَىٰ آثَارِهِمْ» متعلق به «مهتدون» باشد.

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَوْمِهِ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا يُعْنِي كَسَانِي كَمَا نَعَمْتَ، آنان را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۸

سرمست ساخته پس رفاه را بر طلب دلیل برگزیده‌اند و زیر بار تکلیفهای سخت نرفته‌اند و هر گروهی از پیشینیان خود تقلید کردند.

قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ «قال» قل نیز قرائت شده است.

«قال» یعنی انذار کننده به آنها گفت. («قل» حکایتی است از آنچه به انذار کننده وحی شده است یعنی به آنها بگو.

أَوْ لَوْ جِئْتُمْ أَوْلُو جِئْتُمْ نیز قرائت شده است یعنی آیا از پدرانتان پیروی می‌کنید اگر چه دینی هدایتگرتر از دین پدرانتان برایتان

بیاوریم در جواب گفتند ما بر دین پدرانمان ثابتیم اگر چه دینی برایمان بیاورید که از دین پدرانمان هدایت کننده تر باشد.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ «براء» در این کلمه، مفرد و جمع و مثنی و مذکر و مؤنث، یکسان است چون

مصدر است و گفته می‌شود نحن البراء منك و الخلاء منك.

اللَّذِي فَطَرَنِي در اعراب این جمله دو قول است:

۱- منصوب بنا بر این که استثنای منقطع بگیریم گویی گفته است لیکن کسی که مرا آفریده و ایجاد کرده است بزودی هدایت‌م می‌کند.

۲- مجرور و بدل از مجرور به من باشد گویی گفته است من از آنچه شما می‌پرستید بیزارم جز از کسی که مرا آفریده است.

از قتاده روایت شده که آنها می‌گفتند پروردگار ما خداست با این که بتها را می‌پرستیدند. و «ما» در «مِمَّا تَعْبُدُونَ» می‌تواند موصوفه

و «اللّٰه صفت و به معنای غیر باشد و تقدیر چنین شود، من از خدایانی که می‌پرستید بیزارم جز خدایی که مرا آفریده است. وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ يَعْنِي ابراهيم كلمه توحيد را که از آن سخن گفت کلمه‌ای جاودان در میان ذریه‌اش قرار داد و هم چنان در میان آنان بودند کسانی که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۱۹

خدا را یگانه می‌دانسته و مردم را به یگانگی او فرا می‌خواندند و گفته شده «و جعلها الله» خدا آن را کلمه باقیه قرار داد. از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که منظور از کلمه باقیه پس از ابراهیم، امامت تا روز قیامت بوده است. و از سدی روایت شده که منظور از آن آل محمد صلی الله علیه و آله هستند.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ باشد که مشرکان آنها به دعای موحدانشان باز گردند.

بَيْلٌ مَّتَّعْتُ هَؤُلَاءِ يَعْنِي اهالی مکه را که فرزندان ابراهیم‌اند از طول عمر و نعمت بهره‌مند ساختم پس به مهلت عمر فریفته شده و بجای کلمه توحيد به پیروی شهوتها سرگرم شدند تا حق یعنی قرآن بر آنان آمد.

و رَسُولٌ مُّبِينٌ و رسالت آمد و آن را با معجزاتی که درست به اثبات رسانید اما آنان پیامبر صلی الله علیه و آله را تکذیب کرده و او را ساحر و کتابش (قرآن) را سحر نامیدند.

سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۱ تا ۴۰ ص: ۵۱۹

اشاره

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (۳۱) أَ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۳۲) وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوبِتَهُمْ سَافِرًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (۳۳) وَلِيُؤْتِيَهُمْ آبْوَابًا وَسُرُورًا عَلَيْهَا يُتَّكُونَ (۳۴) وَ زُخْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (۳۵)

وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُفِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۳۶) وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّوهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ (۳۷) حَتَّى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸) وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۹) أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْى وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۰

ترجمه: ص: ۵۲۰

و گفتند چرا این قرآن بر مرد بزرگی (مرد ثروتمندی) از این دو شهر (مکه و طائف) نازل نشده است؟! (۳۱) آیا آنها رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟ ما معیشت آنها را در حیات دنیا در میان آنان تقسیم کردیم و بعضی را بر بعضی برتری دادیم تا یکدیگر را تسخیر و با هم تعاون کنند و رحمت پروردگارت از تمام آنچه جمع‌آوری می‌کنند بهتر است (۳۲) اگر تمکن کفار از مواهب مادی سبب نمی‌شد که همه مردم امت واحد گمراهی شوند ما برای کسانی که کافر می‌شدند، خانه‌هایی قرار می‌دادیم با سقفهایی از نقره و نردبانهایی که از آن بالا روند (۳۳)

و برای خانه‌های آنها درها و تختهایی (زیبا و نقره‌ای) قرار می‌دادیم که بر آن تکیه کنند. (۳۴)

و انواع وسایل تجملی، ولی تمام اینها متاع زندگی دنیاست و آخرت نزد پروردگارت از آن پرهیزگاران است. (۳۵)

هر کس از یاد خدا رویگردان شود شیطانی را به سراغ او می‌فرستیم که همواره قرین او باشد (۳۶) و آنها (شیاطین) این گروه را از راه خدا باز می‌دارند، در حالی که گمان می‌کنند هدایت یافتگان حقیقی آنها هستند. (۳۷) تا زمانی که نزد ما حاضر شود می‌گوید: ای کاش میان من و تو فاصله مشرق و مغرب بود، چه بد همنشینی هستی تو! (۳۸) هرگز این گفتگوها امروز به حال شما سودی ندارد، چرا که ظلم کردید و در عذاب مشترکید. (۳۹) آیا تو می‌توانی سخن خود را به گوش کران برسانی یا نابینایان و کسانی را که در گمراهی آشکارند هدایت کنی. (۴۰) ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۱

تفسیر: ص: ۵۲۱

وَقَالُوا لَوْلَا نَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ منظور از «قریتین» مکه و طائف است یعنی یکی از دو شهر و گفته شده منظورشان از مردان بزرگ از این دو شهر، ولید بن مغیره از مکه و حبیب بن عمرو ثقفی از طائف است. ابن عباس و ولید بن مغیره و عروه بن مسعود ثقفی از قتاده روایت کرده‌اند که منظور از بزرگی مرد، ریاست او در دنیاست.

أَهُمْ يَفْسِدُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ... همزه در (اهم) برای انکار و تعجب است تعجب از این که اعتراض کردند و زور گفتند، یعنی آیا آنها امر نبوت را تدبیر می‌کنند و شخص شایسته‌ای را که به امر نبوت قیام کند بر می‌گزینند و می‌خواهند رحمت خدا را تقسیم کنند که فقط خداوند بر اساس حکمت خود شایستگی سرپرستی آن را دارد آن گاه برایشان مثلی زده و اعلام داشته است که آنان از تدابیر مصالح دنیوی خود عاجزند، و این خدای سبحان است که روزی آنها را در میانشان تقسیم و تقدیر فرموده است و بعضی را در رزق و روزی بر بعضی برتری داده است و در میان آنها ثروتمندان و نیازمندان و نیرومندان و ناتوانان قرار داده است تا بعضی به خدمت بعضی در آیند و در کارها از آنها بی‌گاری بکشند و به منافع خود دست یابند خداوند مسئولیت تدبیر رزق را با این که خطرش اندک است به انسانها واگذار نکرده است پس چگونه ممکن است اختیار نبوت را با همه اهمیت و ارجی که دارد و رحمت بزرگ خداست به آنان واگذارد؟

وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ آن گاه فرمود: این رحمت که دین خدا و رستگاری و پاداشی است که از آن سرچشمه می‌گیرد بهتر از مال بی‌ارزش دنیاست که اینان جمع می‌کنند.

سپس خداوند سبحان از پستی دنیا و کم ارجی آن در پیشگاه خود خبر داده و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۲

فرموده است:

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً، اگر اجتماع مردم بر کفر ناپسند نبود برای کافران سقفها و پله‌ها و درها و تختهایی از طلا و نقره قرار می‌دادیم «زخرفا» بر محلّ فضّه عطف شده «وَلِيُبَيِّنَهُمْ» بدل اشتمال از «لِمَنْ يَكْفُرُ» است «سقفها» به فتح (سین) و سکون (قاف) و ضمّ هر دو قرائت شده و جمع سقف است مانند رهن، و رهن.

«معارج» جمع معرج یا اسم جمع برای معراج و به معنای پله‌هایی است که بالای بام می‌روند چنان که در این آیه است، فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ «۱» «سرانجام آن چنان سدّ نیرومندی ساخت» که آنها قادر نبودند که از آن بالا روند.

وَرُحْرُفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا «لَمَّا» هم مشدّد و هم بدون تشدید قرائت شده است، بدون تشدید بنا بر این که «لام» برای جدایی افکندن میان نفی و اثبات باشد و «ما» زایده و «ان» مخففه از مثقله باشد، با تشدید بنا بر این که «لَمَّا» به معنای الّا و ان نافی باشد.

وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ ... گفته می‌شود عشی یعشوا، هر گاه با نگاه ضعیف بنگرد و در چشم او آفتی نباشد، و عشی یعشی،

آن گاه گفته شود که در چشم انسان آفتی پدید آید یعنی کسی که در یاد خدا خود را به کوری بزند و با علم به حق بودن خدا خود را به نادانی بزند شیطانی بر او می‌گماریم یعنی او را خوار می‌سازیم و او را با شیاطین قرین می‌کنیم مانند وَ قَيِّضْنَا لَهُمْ قُرْنَاءَ «ما برای آنها همنشینان (زشت سیرتی) قرار دادیم». (فضیلت / ۲۵) مگر نمی‌بینی که ما شیاطین را گسیل می‌داریم، یقیناً با (یاء) نیز قرائت شده است.

وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّوهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فِي آيَةِ ضَمِيرٍ «من» (در آیه قبل) و ضمیر

۱- صحیح آیه: فما استطاعوا ان يظهره (بدون تاء منقوطة) است و در متن تفسیر اشتباه نوشته شده است م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۳

شیطان جمع آورده شده زیرا «من» (در آیه قبل) در مورد جنس شخص عاشی (کسی که خدا را از یاد برده) مبهم است و شیطانی که جنس آن مشخص نیست بر او گمارده شده و چون بر اثر مبهم بودنش می‌تواند شامل هر دو شود جایز است ضمیر به مجموع آن دو برگردد.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ تَأْخُذُكَ شَيْطَانٌ نَزَدًا مَا بِيَأْتِيكَ وَ بِنَا بِرِئَاسَةٍ لِّئَلَّا تَبْلُغَ أَهْلَ الْبِلَادِ «جاءانا» قرائت شده است «قال» به شیطانش گفت ای کاش میان من و تو فاصله میان مشرق و مغرب می‌بود و «مشرقین» از باب غلبه دادن مشرق (که بر تو است) گفته شده چنان که برای خورشید و ماه «قمران» می‌گویند.
شاعر می‌گوید:

اخذنا بافاق السماء عليكم لنا قمرها و النجوم الطوالع «۱»

و منظور از «بعد» در بعد المشرقین دوری آن دو از یکدیگر است و اصل آن دوری مشرق از مغرب و مغرب از مشرق است.
وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمْ... «انکم» محلا- مرفوع است یعنی مشترک بودندتان در عذاب نفعی به حالتان ندارد «إِذْ ظَلَمْتُمْ» یعنی زیرا ظلم شما ثابت و آشکار شده است.

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْى انکاری است همراه با تعجب و مقصود این است که تو نمی‌توانی آنان را به جبر به ایمان وادار کنی.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۵] ص: ۵۲۳

اشاره

فَمَا نَزَدَهُنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُم مُّنتَقِمُونَ (۴۱) أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ (۴۲) فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (۴۳) وَإِنَّهُ لَكَلِمَةٌ لِّكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ (۴۴) وَ سَيَلَّمْنَا مِنْ رُسُلِنَا مَنْ قَتَلْنَا مِنْ قَتْلِكَ مَنْ رُسُلِنَا أَوْ جَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ (۴۵)

۱- کرانه‌های آسمان را بر شما تنگ گرفته‌ایم ماه و خورشید و ستارگان درخشانش از آن ماست. (شاعر از خورشید و ماه به قمرها تعبیر کرده که در اصل قمران بوده و نون تشبیه به سبب اضافه حذف شده است) م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۴

ترجمه: ص: ۵۲۴

هر گاه تو را از میان آنها ببریم حتما آنها را مجازات خواهیم کرد. (۴۱)
 یا اگر زنده بمانی و آنچه را از عذاب آنان وعده داده‌ایم به تو ارائه دهیم باز ما بر آنها مسلطیم. (۴۲)
 آنچه را بر تو وحی شده محکم بگیر که تو بر صراط مستقیم هستی. (۴۳)
 و این مایه یادآوری تو و قوم توست و بزودی سؤال خواهید شد. (۴۴)
 از رسولانی که قبل از تو فرستادیم بپرس، آیا غیر از خداوند رحمان معبودانی برای پرستش آنها قرار دادیم؟! (۴۵)

تفسیر: ص: ۵۲۴

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ «ما» در این جمله به منزله لام قسم است در این جهت که هر گاه لام قسم [بر کلمه‌ای] داخل شود، نون ثقیله (مؤکد) به همراه دارد. و معنای آیه این است که ان قبضناک و توفیناک فإنا منتقمون منهم بعدک، اگر روح را قبض کنیم و تو را بمیرانیم پس از مرگ تو انتقامت را از آنان خواهیم گرفت، و از حسن و قتاده روایت شده که خداوند بر پیامبرش اکرام فرمود که این بلا و عذاب را ندید و پس از آن حضرت روی داد و روایت شده که آن حضرت آنچه را پس از او بر سر امتش می‌آمد می‌دید و هم چنان گرفته بود و صورتش باز نشد و نخندید تا روحش گرفته شد.

جابر بن عبد الله روایت کرده گوید: من در حَجَّةُ الْوَدَاعِ در منی از همه به پیامبر نزدیکتر بودم که فرمود: نینم که پس از من به کفر باز گردید و گروهی گردن گروه دیگر را بزنید، به خدا اگر این کار را بکنید مرا در صف لشکری که با آن می‌جنگید خواهید یافت، سپس به پشت سر خود توجه کرده و فرمود: یا آن که علی را خواهید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۵

یافت و این جمله را سه بار تکرار کرد، آن گاه دیدیم که جبرئیل به حضرت رسول اشاره‌ای کرده و پس از آن این آیه نازل شد «۱) فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مِّنْتَقِمُونَ بَعْلَىٰ بَنِ اَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، پس اگر تو را از دنیا ببریم به وسیله علی بن ابی طالب علیه السلام از آنان انتقام می‌گیریم.

أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ... و اگر بخواهیم عذابی را که به آنها وعده داده‌ایم (در زنده بودن) به تو نشان دهیم آنها در حیطة قدرت ما هستند و از دایره اختیار ما خارج نمی‌شوند. و گویند پیامبر صلی الله علیه و آله عذاب خدا در مورد آنها را روز بدر دید که گروهی کشته و گروهی اسیر شدند.

فَأَسِئْتُمْسِكُ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ به آنچه بر تو وحی کردیم و عمل کردن به آنها تمسک کن در این صورت به راه راست خواهی بود و جز شخص گمراه از آن منحرف نمی‌شود.

وَإِنَّهُ لَمَذْكُرٌ لِّكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ آنچه بر تو وحی شده یاد آوری و شرافت برای تو و قوم قریش یا عربهاست، و این شرافت اختصاص به کسانی دارد که به تو نزدیکتر باشند.

و سوف تسئلون بزودی در روز قیامت از شما سؤال می‌شود که آیا نسبت به حق خدا قیام کردید و در برابر نعمتی که به شما داد و در میان جهانیان شما را به آن اختصاص داد سپاسگزاری کردید؟

وَ سَيُؤْتِي مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَلِهَةً يُعْبُدُونَ منظور پرسش از پیامبران، بررسی و تفحص از دین آنهاست که آیا در میان ملت‌هایشان

روی جابر بن عبد الله، قال انی لادناهم من رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي حَجَّهِ الْوَدَاعِ بَمَنَى حِينَ قَالَ لَا الْفَيْنِكُمْ تَرْجَعُونَ بَعْدِي كَفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ وَآيِمُ اللَّهِ لئن فعلتموها لتعرفنني في الكتيبة التي تضاد بكم ثم التفت الى خلفه فقال: او علي او علي ثلاث مرّات فرأينا ان جبرئيل عليه السلام غمزه فانزل الله تعالى علي اثر ذلك.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۶

بت پرستی بوده است یا نه؟ و این سؤال از قبیل سل الارض من شق انهارك است الخ... از زمین بپرس چه کسی نهرهایت را شکافت و درختهایت را کاشت و میوه‌هایت را چید؟ چرا که اگر با سخن گفتن پاسخت را ندهد به زبان عبرت و حال جوابت را خواهد داد، گویند در شب اسراء (معراج) پیامبران در بیت المقدس در محضر پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ جمع شدند و پیامبر در نماز جماعت برای آنها امامت کرد پس به آن حضرت گفته شد از پیامبران [در مورد پرستش دیگر خدایان] بپرس، پیامبر تردیدی نکرد در این که انبیاء غیر خدا را نپرستیده‌اند و در این مورد از آنها سؤالی نکرد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۶] ص: ۵۲۶

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۶) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (۴۷) وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۸) وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ (۴۹) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ (۵۰)

و نادى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۵۱) أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (۵۲) فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ (۵۳) فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۵۴) فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۵)

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ (۵۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۷

ترجمه: ص: ۵۲۷

ما موسی را با آیات خود به سوی فرعون و درباریان او فرستادیم (به آنها) گفت: من فرستاده پروردگار عالمیانم. (۴۶)

ولی هنگامی که او آیات ما را برای آنها آورد از آن می‌خندیدند. (۴۷)

ما هیچ آیه (و معجزه‌ای) به آنها نشان نمی‌دادیم مگر این که از دیگری بزرگتر (و مهمتر) بود و آنها را با مجازات هشدار دادیم شاید باز گردند. (۴۸)

(هنگامی که گرفتار بلا شدند) گفتند: ای ساحر! پروردگارت را به عهدی که با تو کرده بخوان (تا ما را از این درد و رنج برهاند) که ما هدایت خواهیم یافت. (۴۹)

اما موقعی که عذاب را از آنها برطرف می‌ساختیم پیمان خود را می‌شکستند! (۵۰)

فرعون در میان قوم خود ندا داد و گفت: ای قوم من! آیا حکومت مصر از آن من نیست، و این نهرها تحت فرمان من جریان ندارد؟ آیا نمی‌بینید؟! (۵۱)

من از این مردی که از خانواده و طبقه پستی است و هرگز نمی‌تواند فصیح سخن بگوید برترم! (۵۲)

اگر راست می‌گویید چرا دستبند‌های طلا به او داده نشده؟! یا این که چرا فرشتگان همراه او نیامده‌اند؟ (تا گفتارش را تأیید کنند). (۵۳)

او قوم خود را سبک شمرد و خوار کرد و آنان از وی اطاعت کردند برآستی که آنها مردمانی فاسق بودند (۵۴)
 اما هنگامی که ما را به خشم آوردند از آنها انتقام گرفتیم و همه را غرق کردیم. (۵۵)
 و آنها را پیشگامان (در عذاب) و عبرتی برای دیگران قرار دادیم. (۵۶)

تفسیر: ص: ۵۲۷

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى... فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ پاسخی که فرعونیان به موسی دادند آن گاه که گفت «إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» حذف شده و آیه بعد بر آن دلالت می‌کند فَلَمَّا جَاءَهُمْ بَايَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ و آن دلیل خواستن فرعونیان از ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۸

موسی در مقابل ادعایش بوده و «اذا» که برای مفاجات و ناگهانی است جواب «لَمَّا» است زیرا فعل مفاجات با خود مفاجات در تقدیر و عامل نصب محل فعل است گویی گفته است فَلَمَّا جَاءَهُمْ بَايَاتِنَا فاجاءوا وقت ضحكهم چون آیات ما بر آنها آمد ناگهان زمان خنده‌شان رسید.

وَمَا تُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ما هیچ آیه‌ای از آیات بیایی یعنی طوفان، ملخ، شپش، غورباغه‌ها، خون و نابودی را به آنها نشان نمی‌دادیم جز این که هر کدام از عذاب قبلی بزرگتر بود. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ قصدمان این بوده که از کفر به ایمان برگردند.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ «بما عهد عندك» یعنی به پیمان نبوت که خدا با تو بسته است و این که دعای تو درباره رفع عذاب از آنهايي که هدایت یابند برداشته می‌شود.

إِنَّا لَمُهْتَدُونَ این جمله اشاره به وعده‌ای است که قوم موسی خلاف آن را قصد کردند بنا بر این ساحر خواندن آنان حضرت موسی را با این گفته‌شان (إِنَّا لَمُهْتَدُونَ) منافات ندارد.

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي... فرعون قوم خود را صدا زد به این معنی است که به کسانی فرمان داد تا در محفل‌هایشان در مورد حکومت فرعون بر مصر فریاد بزنند از این رو صدا زدن به فرعون نسبت داده شده است چنان که هر گاه امیر به قطع کردن دست دزد فرمان دهد می‌گویند: قطع الامیر اللص، امیر دست دزد را قطع کرد. وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي مبتدا و خبر است یعنی نهرهای نیل و دیگر نهرها به فرمان من جاری است، و ممکن است «انهار» عطف بر ملک مصر و «تجری» منصوب باشد بنا بر این که حال برای انهار باشد.

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ «ام» متصله است زیرا معنای «أفلا ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۲۹ تَبْصِرُونَ»

ام تبصرون است جز این که «أنا خیر» بجای تبصرون نهاده شده زیرا قوم فرعون هر گاه به فرعون بگویند تو بهتری، آنان در نزد فرعون اهل بینش هستند. و می‌تواند «ام» منقطعه باشد به معنای بل انا خیر، بلکه من بهترم و همزه برای تقریر یعنی در نزد شما ثابت و مقرر است که من با چنین حالتی که دارم بهترم از این انسان ضعیف و حقیر (موسی) که نمی‌تواند به سبب لکنت زبان سخن را آشکار بگوید. از حسن بصری روایت شده که گرفتگی و لکنت از زبان موسی برطرف شد چنان که به درگاه خدا عرض کرد «وَ اِخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي» گرفتگی را از زبانم بگشای و آن گرفتگی را که پیش از نبوت در زبان موسی علیه السلام بود تغییر داد.

فَلَوْ لَا أَلْقَى عَلَيْهِ أَسْوَرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ «اسوره»، اساوره، نیز قرائت شده است و جمع اسوار است بنا بر این که

(تاء) عوض (یا) ی اساویر باشد «اسوره» جمع سوار است (مقترین به) از قرنته فاقرن به، یا از اقرنوا به معنای تقارنوا گرفته شده است.

فَأَسْتَحَفَّ قَوْمَهُ به معنای فاستفزه است فرعون عقول قوم خود را سبک ساخت و حقیقتش این است که آنان را واداشت که در برابر او و خواسته‌اش تسلیم باشند و استفزه نیز به همین معناست زیرا فر همان خفیف و خوار است.

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ فَلَمَّا آسَفُونَا، یعنی ما را به خشم آوردند و خشم خداوند سبحان بر گنهکاران اراده خدا بر کیفر دادن آنهاست و گفته شده معنایش این است که پیامبران ما را به خشم آوردند چرا که در خشم اندوه نیز هست.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ «سلفا» به دو صورت قرائت شده است:

۱- «سلفا» جمع سالف.

۲- «سلفا» (به ضم سین و لام) جمع سلیف.

یعنی آنها را پیشوای کافرانی قرار دادیم که پس از آنها می‌آیند تا به آنها اقتدا کنند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۰

در این جهت که سزاوار همان کیفری باشند که آنان سزاوار بودند چرا که اینان نیز همان کارهای آنها را انجام می‌دادند.

مثلا، سخنی شگفت که به صورت ضرب المثل در آمده است و آنها را به دیگر کفار تشبیه می‌کند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۶۵] ص: ۵۳۰

اشاره

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (۵۷) وَقَالُوا آلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (۵۸) إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ اتَّعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ (۵۹) وَ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ (۶۰) وَإِنَّهُ لَعَلَّمَ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونَ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱)

وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۶۲) وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأَبِيْنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونَ (۶۳) إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴) فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمِ أَلِيمٍ (۶۵)

ترجمه: ص: ۵۳۰

و هنگامی که درباره فرزند مریم مثلی زده شد قوم تو از آن می‌خندیدند (و مسخره می‌کردند). (۵۷)

و گفتند آیا خدایا ما بهترند یا او؟ [مسیح، اگر معبودان ما در دوزخند مسیح نیز در دوزخ است چرا که معبود واقع شده!] ولی آنها

این مثل را جز از طریق جدال برای تو ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۱

نزدند آنها گروهی کینه‌توز و پرخاشگرند. (۵۸)

او فقط بنده‌ای بود که ما به او نعمت بخشیدیم و نمونه و الگویی برای بنی اسرائیلش قرار دادیم. (۵۹)

و هر گاه بخواهیم بجای شما در زمین ملائکه‌ای قرار می‌دهیم که جانشین (شما) گردند. (۶۰)

و او سبب آگاهی بر روز قیامت است (نزول عیسی گواه نزدیکی رستاخیز است) هرگز در آن تردید نکنید و از من پیروی کنید که

این راه مستقیم است. (۶۱)

و شیطان شما را (از راه خدا) باز ندارد که او دشمن آشکار شماست. (۶۲)
 هنگامی که عیسی با دلایل روشن به سراغ آنها آمد گفت من برای شما حکمت آورده‌ام و آمده‌ام تا پاره‌ای از اموری را که در آن اختلاف دارید تبیین کنم، تقوای الهی پیشه کنید و از من اطاعت نمایید. (۶۳)
 خداوند پروردگار من و پروردگار شماست، او را پرستید که راه راست همین است. (۶۴)
 ولی گروه‌هایی از میان آنها ظهور کردند که (درباره مسیح) اختلاف نمودند (و بعضی او را خدا پنداشتند) وای بر آنها که ستم کردند از عذاب روز دردناک. (۶۵)

تفسیر: ص: ۵۲۱

«يَصُدُونَ»

به دو صورت قرائت شده است: ۱- به ضَمِّ (صاد) ۲- به کسر (صاد) و در معنای آیه اختلاف است و وجوه اختلاف به شرح زیر است:

الف: چون آیه، إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ شماها و آنچه را می‌پرستید هیزم دوزخ خواهد بود، نازل شد مشرکان می‌گفتند (ای پیامبر) آیا معتقد تو به نبوت عیسی نیستی؟ با این که می‌دانی نصرانیها او را می‌پرستند، عزیز (در دین یهود) پرستیده می‌شود و فرشتگان پرستش می‌شوند.

اگر اینان در دوزخند خوشنودیم که ما و خدایانمان نیز با آنان در آتش باشیم و معنای آیه چنین است: چون پرستش عیسی بن مریم از سوی نصارا را مثل زدند ناگهان قریش از این مثل غریب شادی و خنده سر دادند (این معنی در صورتی است ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۲)

که «یصدون» را به کسر (صاد) بخوانیم» و اگر به ضم (صاد) بخوانیم به معنای روی گرداندن از حق به خاطر این مثل است و گویند: یصدون، از صدید و به معنای غوغا و فریاد است و دو لغت (به یک معنی) است.

وَقَالُوا أَلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ يَعْنِي خَدَايَانِ مَا دَر نَزْد تُو بَهْتَرِزِ عَيْسَى نَيْسْتِ پَس هِر گَاه عَيْسَى هَيْزِم دُوزخِ بَاشْد كَار خَدَايَانِ مَا آسَانِ اسْتِ «مَا ضَرَبُوهُ» يَعْنِي اَيْنِ مَثْل رَا بَرَايِ تُو زَدْنْد بَرَايِ اَيْنِ كِه بَا تُو مَجَادَلَه وَ سَتِيْز كَنْنْد وَ دَر كَفْتَار بَر تُو غَالِبِ آيْنْد نِه آن كِه دَر جَسْتَجُوِي شَنَاخْت بَاشْنْد.

بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصَصَ مُمُونَ بَلَكِه اَيْنَانِ گِرُوهِ هَسْتَنْد كِه عَادَتَشَانِ دَشْمَنِی وَ لَجَاجْتِ اسْتِ بِه اَيْنِ دَلِيْلِ كِه مَقْصُودِ از آيِه اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ فِقْطِ بْتِهَاسْتِ وَ مَحَالِ اسْتِ كِه مَقْصُودِ از آنِ پِيَامْبِرَانِ وَ فَرَشْتَكَا نِ بَاشْد.

ب: مشرکان چون شنیدند که مثل خلقت عیسی همانند خلقت آدم است گفتند ما هدایت یافته‌تر از ترسایانیم زیرا آنها انسانی را پرستیدند و ما فرشتگان را می‌پرستیم پس این آیه نازل شد در این صورت اَلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ بَرْتَرِي دَادَنْ خَدَايَا نَشَانِ بَر حَضْرَتِ عَيْسَى اسْتِ، وَ اَيْنِ سَخْنِ رَا فِقْطِ بَرَايِ مَجَادَلَه وَ نَزَاعِ كَفْتَنْدِ يَا جَدَلَا حَالِ وَ بِه مَعْنَايِ حَالْتِ جَدَلِ بَاشْد.

ج: چون پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مَسِيحِ وَ مَادَرَشِ رَا سَتُودِ مَشْرَكَانِ كَفْتَنْدِ قَصْدِ مَحْمُودِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ از ستودن این است که ما نیز چون ترسایان محمد را پرستیم و معنای «یصدون» یضجرون، و یضجرون، است و ضمیر در «ام هو» به محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بَر مِي گَرْدَدِ وَ مَقْصُودِشَانِ از مقایسه میان عیسی و خدایانشان ریشخند و استهزا است و از اهل بیت علیهم السلام روایت شده که أمير المؤمنين عليه السلام گفت: روزی به محضر پیامبر رفتم پس او را با گروهی از قریش یافتم حضرت به من نگاه کرد آن گاه فرمود: یا علی مثل تو در این امت مثل عیسی بن مریم است، قوم عیسی در محبت او افراط کردند و هلاک شدند و گروهی به افراط با وی دشمنی ورزیدند و به هلاکت رسیدند و گروهی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۳

اعتدال و میانه‌روی را رعایت کردند و نجات یافتند، این سخنان بر مشرکان گران آمد و خندیدند پس آیه نازل شد. «۱» «إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ» یعنی عیسی بنده‌ای مانند دیگر بندگان است که بر او نعمت بخشیدیم چرا که او را آیت و معجزه‌ای قرار دادیم و او را بدون سبب (پدر) آفریدیم چنان که آدم را بدون سبب (پدر و مادر) آفریدیم و تشریف نبوت به او ارزانی داشتیم و او را بی آن که عجیب به نظر آید به صورت ضرب المثلی برای بنی اسرائیل در آوردیم.

وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْمَآرِضِ يَخْلُفُونَ و چون بر کارهای عجیب توانایی داریم ای مردان اگر می‌خواستیم از شما فرشتگان به وجود می‌آوردیم که در زمین جانشین شما شوند چنان که فرزندانتان جانشین شما می‌شوند همان طور که عیسی را از زنی بی‌شوهر به وجود آوردیم یا به جای شما ای آدمیزادگان فرشتگانی قرار می‌دادیم که در زمین جانشین شما شوند و منکم در آیه شریفه مانند این گفته شاعر است.

فليت لنا من ماء زمزم شربة مبردة باتت على الطهيان. «۲»

یا معنی این است که ای بشر شما را فرشتگان قرار می‌دادیم در این صورت «منکم» از باب تجرید است به این معنی که من معنایی ندارد بلکه اشاره به قدرت خدا دارد که خدا می‌تواند ساختمان بشر را تبدیل به فرشته کند.

وَإِنَّهُ لِعِلْمٍ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرْنَ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ و «آنه» عیسی علیه السلام یکی از نشانه‌های قیامت است که به وسیله او معلوم می‌شود از این رو خود شرط

-۱-

روی ان أمير المؤمنين عليه السلام قال: جئت الى النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَوْمًا فوجدته في ملاء من قریش فنظر اليّ ثم قال يا علي انما مثلك في هذه الامية كمثل عيسى بن مريم احبه قوم و افرطوا في حبه فهلكوا و ابغضه قوم و افرطوا في بغضه فهلكوا و اقتصد فيه قوم فنجوا فعظم ذلك عليهم و ضحكوا فنزلت الآية.

۲- ای کاش بجای آب زمزم آب سرد می‌داشتیم که روی کوه گذاشته با هوای شب سرد می‌شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۴

که علم به قیامت از آن حاصل می‌شود «علم» نامیده شده است ابن عباس و آنه لعلم به معنای علامت و نشانه قرائت کرده است «فلا تَمْتَرْنَ بِهَا» در ساعت قیامت شک نداشته باشید و آن را تکذیب نکنید، در حدیث است که عیسی علیه السلام در سنگلاخی از ارض مقدسه به نام «افیق» فرود می‌آید و لباس بافت مصری بر تن دارد و موی سرش روغنی است و اسلحه‌ای در دست دارد که دجال را با آن می‌کشد و به بیت المقدس می‌آید در حالی که مردم به امامت امام (مهدی عج) قصد برگزاری نماز صبح را دارند امام (عج) (به احترام عیسی) واپس می‌آید ولی عیسی علیه السلام او را بر خود مقدم می‌دارد و بر آیین محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ پشت سر آن حضرت نماز می‌گذارد آن گاه عیسی علیه السلام خنازیر را می‌کشد و صلیب را می‌شکند و پرستشگاهها و معابد یهود را ویران می‌سازد و ترسایان را می‌کشد مگر آنهایی را که به او (مهدی) ایمان بیاورند. «۱»

از حسن نقل شده که ضمیر «انه» به قرآن بر می‌گردد چرا که قرآن ساعت قیامت را اعلام می‌دارد «وَ اتَّبِعُونِ» امر به رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است که آن را بگوید یعنی از هدایت و دینم پیروی کنید. یا به این معنی است که از رسول من پیروی کنید.

وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لَأُبَيِّنَنَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ یعنی معجزاتی که بر نبوت او دلالت دارد. و لَأُبَيِّنَنَّ لَكُمْ ... یعنی از آنچه که از امور دنیا مورد نیاز شماست یا امور دینی که باید بشناسید نه امور دنیا.

فَاخْتَلَفَ الْأَخْرَابُ مَنْظُورَ فِرْقَةٍ هِيَ اسْتِ كَيْسَ مِنْ حَضْرَةِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِه وَ جُود

-۱

فی الحدیث ان عیسی علیه السلام یزل علی ثنیۃ بالارض المقدسه یقال لها افیق و علیہ ممصرتان و شعر رأسه رهین و بیده حربه و بها یقتل الدجال فیاتی بیت المقدس و الناس فی صلوۃ الصبح و الامام علیہ السلام یؤم بهم فیتأخر الامام فیکدمه عیسی و یصلی خلفه علی شریعه محمد صلی الله علیه و آله ثم یقتل الخنازیر و یکسر الصلیب و یخرب البیع و الکنائس و یقتل النصارى الا من آمن به.

(مرحوم طبرسی این حدیث را از کشاف زمخشری، ج ۴، ص ۲۶۱، نقل کرده است م.)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۵

آمدند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۶ تا ۸۰] ص: ۵۳۵

اشاره

هَيْلٌ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعِيَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۶۶) الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (۶۷) يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۶۸) الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ (۶۹) ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷۰) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۷۱) وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷۲) لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۷۳) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (۷۴) لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۵)

وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (۷۶) وَ نَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ (۷۷) لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَ لَكِنْ أَكْثَرُكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (۷۸) أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَمِنْ أَمْرِنَا مَبْرُمُونَ (۷۹) أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْوَاهُمْ بَلَى وَ رُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (۸۰)

ترجمه: ص: ۵۳۵

آنها چه انتظاری می کشند؟ جز این که قیامت ناگهان به سراغ آنها آید در حالی که خبر ندارند؟ (۶۶)

دوستان در آن روز دشمن یکدیگرند مگر پرهیزکاران. (۶۷)

ای بندگان من! امروز نه ترسی بر شماست و نه اندوهگین می شوید. (۶۸)

آنها که به آیات ما ایمان آوردند و تسلیم بودند. (۶۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۶

(به آنها خطاب می شود) وارد بهشت شوید شما و همسرانتان در نهایت شادمانی. (۷۰)

ظرفها (ی غذا) و جامها (ی شراب طهور) از طلا- گرداگرد آنها می گردانند و در آن (بهشت) آنچه دل می خواهد و چشم از آن لذت می برد وجود دارد و شما در آن همیشه خواهید ماند. (۷۱)

این بهشتی است که شما وارث آن می شوید به خاطر اعمالی که انجام می دادید. (۷۲)

برای شما در آن میوه های فراوان است که از آن تناول می کنید. (۷۳)

مجرمان در عذاب دوزخ جاودانه می مانند. (۷۴)

هرگز عذاب از آنها تخفیف نمی یابد و آنها در آنجا از همه چیز مأیوسند. (۷۵)

ما به آنها ستم نکردیم آنها خود ستمکار بودند. (۷۶)

آنها فریاد می‌کشند ای مالک دوزخ! آرزو داریم پروردگارت ما را بمیراند (تا آسوده شویم!) مالک می‌گوید: شما در اینجا ماندنی هستید! (۷۷)

ما برای شما حق را آوردیم، ولی بیشتر شما نسبت به حق بی‌میل بودید. (۷۸)

بلکه آنها تصمیم محکم بر توطئه گرفتند ما نیز اراده محکمی (درباره آنها) داریم. (۷۹)

آنها چنین می‌پندارند که ما اسرار پنهانی و سخنان در گوشه‌ی آنان را نمی‌شنویم آری رسولان (و فرشتگان) ما نزد آنها هستند و می‌نویسند. (۸۰)

تفسیر: ص: ۵۳۶

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً «أَنْ تَأْتِيَهُمْ» بدل از ساعت است. «بغته» ناگهانی.

و هُمْ لَا يَشْعُرُونَ در حال غفلت زدگی اند چون سرگرم به کارهای دنیوی خود هستند.

الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ «یومئذ» به «عدو» منصوب شده، به این معنی که در آن روز هر گونه دوستی قطع و به دشمنی مبدل می‌شود جز دوستی تقوای پیشگان که برای خدا نسبت به یکدیگر دوستی می‌ورزند چرا که این گونه دوستی ماندنی و استوارتر و افزونتر می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۷

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا محلا منصوب و صفت «عبادی» است چون موصوف منادای مضاف و منصوب است. و كانوا مسلمین تسلیم فرمان ما هستند فروتن و مطیعند و نفوس خود را سالم برای بندگی ما قرار داده‌اند.

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَآزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ «أَنْتُمْ وَآزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ» شما و همسرانتان که با ایمانند همانند شما شادمان می‌شوند به گونه‌ای که اثر آن در چهره‌هایتان ظاهر می‌شود مانند این آیه تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ «در چهره‌های آنها طراوت و نشاط نعمت را می‌بینی» (. مطفین / ۲۴) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصَفَائٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهُهُ النَّفْسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ «صحاف» کاسه‌های بزرگ است. «اکواب» کوزه‌های بی‌دسته است و گفته شده «اکواب» ظرفی است که دهانه آن گرد و به شکل دایره است. «فیها» ضمیر فیها به جنت (بهشت) بر میگردد. «ما تشتهیه»، به دو صورت قرائت شده ما تشتهی و ما تشتهیه، و معنایش شامل شدن همه انواع نعمتهاست زیرا نعمتها یا خواسته‌های دلهاست و یا اموری که دیدگان از آن لذت می‌برد.

وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «تلك» اشاره به جنت (بهشت) یاد شده است و مبتدا است. «الجنة» خبر «تلك» است. «التي اورثتموها» صفت «جنت» و یا «جنت» صفت «تلك» و «التي اورثتموها» خبر مبتدا است یا التي اورثتموها صفت «جنت» است و «بما كنتم تعملون» خبر مبتدا و (با) در (بما) متعلق به محذوف است و بنا به قول اول (با) متعلق به «اورثتموها» است و از این نظر که برای خاندانش باقی می‌ماند به میراثی تشبیه شده که برای وارثان می‌ماند.

مِنْهَا تَأْكُلُونَ «من» برای تبعیض است به این معنی که نمی‌خورید جز بعضی از آنها را و در حدیث است هیچ کس از میوه‌های بهشت نمی‌چیند مگر این که مانند آن بجایش نهاده می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۸

و هُمْ فِيهِ مُبْلِغُونَ «۱» مجرمان از هر خیری ناامیدند.

وَ نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ «یا مالک» از علی علیه السلام و ابن مسعود یا مال به صورت مرخم و به حذف (کاف) روایت شده است به این معنی که از پروردگارت سؤال کن که ما را بمیراند تا از عذابی که بدان گرفتاریم رها و آسوده

شویم، پس مالک می گوید شما همچنین می مانید.

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ سَخَنَ مَالِكُ اسْتِ و علت این که به صورت «جئناکم» (متکلم مع الغیر) گفته این است که مالک از فرشتگان است و گفته شده: سخن خداوند است و در این صورت ضمیر قال به الله بر می گردد یعنی چون آنها از مالک خواستند که از خدا بخواهد آنان را بمیراند خدا با این سخن (جئناکم بالحق) آنها را پاسخ داده است.

أَمْ أُبْرُمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرُمُونَ «ام» ابرموا «ام» منقطعه است یعنی بلکه گروه قریش امری و مکرری را در مخالفت با امر تو استوار ساختند. «فإننا مبرمون» ما نیز مکرمان را استحکام بخشیدیم چنان که آنها مکرشان را مستحکم ساختند.

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَى وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ «السر» سخنی است که شخص در جای خلوتی به خود یا دیگری بگوید. «نجوی» سخنی است که گروهی در میان خودشان بگویند و گفته شده: سر چیزی است که انسان در دل خود پنهان می دارد و نجوی سخنی است که در نهان به دیگری می گوید. بلی و رسلنا بلکه ما سخن آنها را می شنویم و از آن آگاه می شویم و با این حال رسولان ضبط کننده ما در

۱- مبلس، از ماده (ابلاس) در اصل به معنای اندوهی است که از ناراحتی زیاد به انسان دست می دهد و چون چنین اندوهی موجب سکوت می شود ماده (ابلاس) به معنای سکوت و بازماندن از جواب نیز به کار رفته و از آن جا که انسان در سختیها از نجات خود مأیوس می شود یا ماده به معنای ناامیدی هم به کار رفته است و شیطان را که ابلیس گفته اند یعنی مأیوس از رحمت خدا به همین مناسبت است. تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص- ۱۲۱ م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۳۹

نزد آنان حاضرند و نیرنگها و نقشه‌هایی را که طراحی می کنند می نویسند درباره سبب نزول این دو آیه روایتی از اهل بیت نقل شده است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۹] ص: ۵۳۹

اشاره

قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ (۸۱) سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۸۲) فَذَرَهُمْ يَحْضُوا وَ يُلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ (۸۳) وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۸۴) وَ تَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۵)
وَ لَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۸۶) وَ لَيْسَ سِوَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۸۷) وَ قِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ (۸۸) فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَ قُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۸۹)

ترجمه: ص: ۵۳۹

بگو اگر برای خداوند فرزندی بود من نخستین مطیع او بودم. (۸۱)

منزه است پروردگار آسمانها و زمین، پروردگار عرش، از توصیفی که آنها می کنند. (۸۲)

آنها را به حال خود واگذار تا در باطل غوطه‌ور باشند و سرگرم بازی، تا روزی را که به آنها وعده داده شده است ملاقات کنند (و

نتیجه کار خود را ببینند). (۸۳)

او کسی است که در آسمان معبود است و در زمین معبود و او حکیم و علیم است. (۸۴)
 پر برکت و زوال ناپذیر است کسی که مالک و حاکم آسمانها و زمین و آنچه در میان آن دو است می‌باشد، و آگاهی از قیامت فقط نزد اوست و به سوی او باز می‌گردید. (۸۵)

آنها را که غیر از او می‌خوانید قادر بر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۰

شفاعت نیستند مگر کسانی که شهادت به حق داده‌اند، و به خوبی آگاهند. (۸۶)

و اگر از آنها سؤال کنی چه کسی آنها را آفریده؟ قطعاً می‌گویند: خدا، پس چگونه از عبادت او منحرف می‌شوید. (۸۷)

آنها چگونه از شکایت پیامبر که می‌گوید: پروردگارا! اینها قومی هستند که ایمان نمی‌آورند (غافل می‌شوند؟). (۸۸)

اکنون که چنین است از آنها روی برگردان و بگو سلام بر شما، اما بزودی خواهند دانست! (۸۹)

تفسیر: ص: ۵۴۰

قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ اگر فرزند داشتن خدا درست باشد و با دلیل و صحیح ثابت شود من نخستین کسی هستم که آن فرزند را بزرگ شمرده و از او اطاعت می‌کنم چنان که شخص فرزند سلطان را به احترام پدرش تعظیم می‌کند. این شرط در آیه به منظور مبالغه در نفی فرزند از خدا وارد شده است زیرا پرستش را منوط به داشتن فرزند کرده که تعلیق که به محال است و آنچه مورد تعلیق قرار گرفته (فرزند داشتن) نیز محال است در نتیجه جمله به صورت اثبات در می‌آید و مقصود این است که بهترین صورت (داشتن فرزند را) نفی کند و گفته شده معنای آیه این است که اگر به پندار شما برای خدا فرزندی باشد من که نخستین پرستنده خدایم و او را یگانه می‌دانم گفته شما را تکذیب می‌کنم و گفته شده به این معناست که من نخستین کسی هستم که از فرزند داشتن خدا یا پرستش آن فرزند ننگ دارم زیرا کسی که فرزند دارد و جسم است و حادث است و شایان پرستش نیست «العابدین» از عبد یبعد است هر گاه بینی خود را سخت به خاک بمالد و چنین شخصی بنده و پرستنده است.
 و گفته شده «ان» در (ان كان للرحمن) نافی است به این معنی که برای خداوند رحمان فرزندی نیست بنا بر این من نخستین پرستنده خدا هستم.

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ «سبحان» آن گاه خداوند خود را از توصیف مشرکان به داشتن فرزند منزّه دانسته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۱

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ «اله» خبر مبتداست که به موصول بر می‌گردد و اسمی است که دارای معنای وصفی است از این رو در «فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ» ظرف به آن تعلق گرفته است چنان که می‌گویند هو حاتم فی طی و حاتم فی تغلب بنا بر این که معنای جواد را که به جود مشهور است در جمله تضمین کنی (و چنین است که بگویی هو جواد فی طی جواد فی تغلب) و هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ نیز نظیر آن است و چنین است که بگویی مالک یا معبود فقط اوست و ضمیر «هو» که به خدا بر می‌گردد به سبب طولانی شدن سخن با صله حذف شده است مانند این گفته عرب ما انا بالذی قائل لک شیئا من کسی نیستم که چیزی به تو بگویم ولی در آیه جمله طولانی تر شده است و جمله معطوف داخل در محلّ صله است.

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ «وَلَا- يَمْلِكُ» خدایانی غیر از خدای یکتا را که آنان می‌خوانند نمی‌توانند شفاعتشان کنند چنان که می‌پندارند آنها شفیعانشان در نزد خدایند.

«إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ» ولی کسی که به حق و یگانگی خدا شهادت دهد و می‌داند که با بینش و اخلاص گواهی داده همان خدایی

است که شفاعت در اختیار اوست و این جمله مستثنای منقطع است و می‌تواند مستثنای متصل باشد چرا که در جمله «الذین يدعون من دون الله» منظور فرشتگانند و تدعون نیز قرائت شده است.

وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ در اعراب «قیله» سه قول است:

۱- نصب بنا بر این که بر محل «الساعة» که مفعول به است عطف باشد.

۲- جرّ بنا بر این که بر لفظ «ساعة» عطف باشد، یعنی و عنده علم الساعة و قیله چنان که می‌گویی: عجب من ضرب زید و عمرو او عمرو، یعنی خدا قیامت و کسانی که آن را تصدیق دارند و نیز گفتار آنها را می‌داند زیرا «ساعة» ظرف نیست و مفعول به است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۲

۳- رفع مجاهد، آن را مرفوع دانسته است (و هر کس آن را مرفوع قرائت کرده است) دو وجه برای رفع ذکر کرده است.

الف: تا عطف باشد بر این تقدیر که مضاف حذف شده باشد یعنی و علم قیله.

ب: رفع آن به خاطر مبتدا بودن باشد و خبر حذف شده و تقدیر و قیله یا ربّ مسموع و متقبل بوده است یا و قیله قیل یا ربّ بوده. اخفش حالت نصب آن را بر «ام يحسبون انا لا نسمع سرهم و قیله» حمل کرده است. نیز از او نقل شده که نصب بنا بر این که آن را به «و قال قیله» تأویل کنیم.

جار الله زمخشری گفته است: «قیله» مجرور و مرفوع قرائت شده بنا بر این که حرف قسم در تقدیر و محذوف باشد و مرفوع بنا بر گفتار عرب، ایمن الله و لعمرک و ان هؤلاء قوم لا- یؤمنون جواب قسم است و گویی چنین گفته است: قال و اقسام بقیله یا ربّ یا قیله یا ربّ قسمی ان هؤلاء قوم لا یؤمنون.

پروردگارا به گفتارشان سوگند می‌خورم. یا پروردگارا گفتارشان سوگند من است این گروه گروهی هستند که ایمان نمی‌آورند. فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ صورتت را از آنها برگردان و به آنان بگو: از شما بیزاری می‌جویم و شما را ترک می‌کنم. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» تهدیدی از سوی خداست «یعلمون» با «ت» نیز قرائت شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۳

سوره دخان ص: ۵۴۳

اشاره

این سوره مکی است و ۵۹ آیه دارد و به قرائت اهل بصره ۵۷ آیه و به قرائت کوفی که ۵۹ آیه است حم و إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ را دو آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۴۳

در حدیث ابی بن کعب است که هر که در شب جمعه سوره دخان را بخواند خدا او را بیامزد. «۱»

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده است که هر کس سوره دخان را در نمازهای واجب و مستحب بخواند خدا در روز قیامت او را جزء ایمن شدگان بر انگیزد و در سایه عرش خود جای دهد و حسابش را آسان برسد و نامه عملش به دست راستش داده شود.

«۲»

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۹ تا ۱۹] ص: ۵۴۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حم (۱) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (۲) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ (۳) فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (۴)
 أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۵) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶) رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۷) لَا
 إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ (۸) بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ (۹)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأ سورة الدخان فی لیلۃ الجمعة غفر الله له.

-۲ و

عن الباقر علیه السلام من قرأها فی فرائضه و نوافله بعثه الله من الآمنین یوم القیامه و اظله الله تحت ظلّ عرشه و حاسبه حسابا یسیرا و اعطی کتابه بيمينه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۴

ترجمه: ص: ۵۴۴

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر. حم. (۱)

سوگند به این کتاب آشکار. (۲)

که ما آن را در شبی پر برکت نازل کردیم، ما همواره انذار کننده بوده ایم. (۳)

در آن شب که هر امری بر طبق حکمت خداوند تنظیم می شود. (۴)

فرمانی بود از ناحیه ما، ما محمد صلی الله علیه و آله را فرستادیم (۵)

اینها همه به خاطر رحمتی است از سوی پروردگارت که او شنونده و داناست. (۶)

پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در میان آنهاست اگر اهل یقین هستند. (۷)

هیچ معبودی جز او نیست، زنده می کند، می میراند پروردگار شما و پروردگار پدران نخستین شماست. (۸)

ولی آنها در شکند و (با حقایق) بازی می کنند. (۹)

تفسیر: ص: ۵۴۴

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» جواب قسم است «فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ» منظور شب قدر است و قول صحیح همین است و گفته شده: منظور شب نیمه شعبان است، و معنای این که خدا قرآن را در شب قدر فرو فرستاد این است که تمام قرآن را در شب قدر به آسمان دنیا فرستاد و جبرئیل آن را (نجوماً) «۱» به تدریج و

۱- عربها چون اطلاع کافی از علم حساب نداشتند اوقات را با طلوع (نجوم) ستارگان تعیین می کردند یعنی میزان تعیین اوقات بیست و هشت ستاره ای بود که از آنها به (انواء، جمع نوء) تعبیر می شد و با ترتیب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۵

بخش بخش بر پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله فرود می‌آورد و گفته شده: قرآن به مقدار حاجت هر سال در این شب نازل می‌شد سپس اندک اندک در وقت لزوم و احتیاج [بر پیامبر] فرود می‌آمد.

«فِي لَيْلِهِ مُبَارَكَةٌ» این شب از آن نظر مبارک خوانده شده است که خداوند نعمتهایش را بر بندگان خود تقسیم می‌کند و برکتهای آن دوام می‌یابد و برکت رشد کردن خیر است و مبارکه بر خیر و برکت است و اگر در آن شب هیچ چیز یافت نمی‌شد جز فرو فرستادن قرآن به یقین از نظر برکت کافی بود.

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ «یفرق» هر کاری نوشته و جدا می‌شود. «کل امر حکیم» هر کاری بر طبق حکمت انجام می‌شود به این معنی که روزی بندگان و اجله‌ایشان و دیگر کارهای مربوط به آن سال تا شب قدر دیگر ثبت می‌شود. آوردن صفت حکیم برای (امر) از باب مجاز است زیرا حکیم در حقیقت صفت خداوند (امر) است.

انا كنا منذرين يفرق فيها كل امر حكيم، دو جمله مستأنفه و متصل به یکدیگر است که به وسیله آن دو، جواب قسم تفسیر شده است و گویی گفته شده: اَنَا أَنْزَلْنَاهُ لَأَنْ مِنْ شَأْنِنَا الْأَنْزَارِ.

ما قرآن را فرو فرستادیم چرا که انذار کار ماست و قرآن را مخصوصاً در این شب فرو فرستادیم زیرا انزال قرآن از کارهای محکم است و هر کار محکمی در این شب تقسیم و ثبت می‌شود.

أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا مَنْصُوبٌ بِهٖ اِخْتِصَاصٌ اِست یعنی امری را قصد می‌کنم که از ناحیه ما حاصل می‌شود و به مقتضای حکمت و تدبیر خودمان می‌باشد. و می‌تواند مقصود از (امر) امر در مقابل نهی باشد و بجای مصدر (فرقانا) نهاده شده چرا که

خاصی طلوع و غروب داشتند. و به مرور زمان اصطلاح (نجوما) معادل اوقات و دفعات به کار رفت علم الحدیث، استاد شانه‌چی، چاپ سوم، ص ۱۶ م. [...]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۶

معنای امر و فرقان یکی است زیرا کسی که به چیزی حکم کند و آن را بنویسد در حقیقت به آن امر کرده و واجب نموده است و یا (امر) حال برای یکی از دو ضمیر در انزالنا باشد یعنی آن را فرو فرستادیم در حالی که دستور به انجام کاری واجب است، یا آن را فرو فرستادیم در حالی که امر می‌کنیم.

إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ می‌تواند بدل از «إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ» باشد و «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ مَفْعُولٌ» به این معنی که ما قرآن را نازل کردیم چرا که فرستادن پیامبران با کتابهای آسمانی از شؤون ماست چون به بندگان خود لطف داریم و می‌تواند علت برای «یفرق» یا «امرا من عندنا» و «رحمة» مفعول باشد، یعنی در این شب هر کاری جدا می‌شود یا اوامر از ناحیه ما صادر می‌شود چرا که روش ما این است که رحمت خود را گسیل داریم و از باب لطف هر کاری را که مربوط به تقسیم ارزاق و دیگر کارهاست از هم جدا سازیم و همچنین اوامری که از ناحیه خدای عزّ و جل صادر می‌شود زیرا غرض از مکلف ساختن بندگان این است که آنها را در معرض منافع قرار دهد و اصل آن انا كنا مرسلین رحمة منّا، بوده و اسم ظاهر به جای ضمیر نهاده شده است تا اعلام دارد که مقتضای ربوبیت مهربانی به آفریدگان است اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، این جمله و آیه بعد از آن ربوبیت خداوند را تثبیت کرده و کسی را شایسته ربوبیت می‌داند که چنین صفاتی داشته باشد.

رَبِّ السَّمَاوَاتِ ... رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبَائِكُمْ در این آیه «رب» مجرور قرائت شده بنا بر این که بدل «ربك» باشد.

إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ اگر اقرار شما به این که آسمانها و زمین پروردگار و آفریننده‌ای دارد، از شناخت و یقین نشأت گرفته باشد، آن گاه یقین داشتن آنها را ردّ می‌کند و می‌فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ» به این معنی که اقرار آنها از علم و حقیقت سرچشمه نگرفته بلکه گفتاری آمیخته به ریشخند و بازیچه است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۷

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۰ تا ۲۱] ص: ۵۴۷

اشاره

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ (۱۰) يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱) رَبَّنَا اكشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲) أَتَى لَهُمُ الدُّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ (۱۳) ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ (۱۴) إِنَّا كَاتِبُونَ الْعَذَابَ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (۱۵) يَوْمَ نَبِطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ (۱۶) وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ (۱۷) أَنْ أَدْوُوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۸) وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۹) وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (۲۰) وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَرِلُونِ (۲۱)

ترجمه: ص: ۵۴۷

منتظر روزی باش که آسمان دودی آشکار پدید آورد. (۱۰)
 همه مردم را فرا می‌گیرد، این عذاب دردناکی است. (۱۱)
 (می‌گویند) پروردگارا! عذاب را از ما بر طرف کن که ایمان می‌آوریم (۱۲)
 چگونه و از کجا متذکر می‌شوند با این که رسول آشکار (با معجزات و منطق روشن) به سراغ آنها آمد؟ (۱۳)
 سپس از او رویگردان شدند و گفتند:
 دیوانه‌ای است که دیگران به او تعلیم می‌دهند! (۱۴)
 ما اندکی عذاب را برطرف می‌سازیم ولی باز به کارهای خود بر می‌گردید! (۱۵)
 ما از آنها انتقام می‌گیریم در آن روز که آنها را با قدرت خواهیم گرفت، آری ما از آنها انتقام می‌گیریم (۱۶)
 ما قبل از اینها قوم فرعون را آزمودیم و رسول بزرگواری به سراغ آنها آمد (۱۷)
 که ای بندگان خدا آنچه را به شما دستور داده است انجام دهید و در برابر من تسلیم شوید که من فرستاده امینی برای شما هستم (۱۸)

و در برابر خدا تکبر نورزید که من برای شما دلیل روشنی آورده‌ام (۱۹)
 و من به پروردگار خود و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۸

پروردگار شما پناه می‌برم از این که مرا متهم (یا سنگسار) کنید. (۲۰)
 و اگر به من ایمان نمی‌آوردید لا اقل از من کناره‌گیری کنید (و مانع ایمان آوردن مردم نشوید). (۲۱)

تفسیر: ص: ۵۴۸

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ «يَوْمَ تَأْتِي» مفعول به مرتقب است «۱» و رقبته و ارتقبته گویند (به صورت متعدی).
 در مورد دخان چند قول است:

الف: علی علیه السلام و ابن عباس و حسن روایت کرده‌اند که دخان دودی است که پیش از بر پا شدن قیامت از آسمان می‌آید و وارد گوشهای کافران می‌شود بطوری که سرهایشان مانند گوشت بریان می‌شود و بر مومن از آن دود دری شبیه به زکام عارض می‌شود و تمام زمین به صورت اتاق در بسته‌ای در می‌آید در آن آتش افروخته شده باشد و هیچ منفذی (برای بیرون شدن دودها) در آن نباشد این دود تا چهل روز ادامه یابد.

ب: به روایت ابن مسعود پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله پس از آن که مورد تکذیب قوم خود قرار گرفت بر آنها نفرین کرد و عرضه داشت: خداوندا همانند قبیله مضر سرکوبشان کن و آنها را به سالهای قحطی همانند سالهای یوسف گرفتار ساز پس از آن نفرین دچار قحط سالی شدند و بر اثر گرسنگی دیدگان‌شان تار شد و آسمان را دود آلود می‌دیدند و صدای شخصی که سخن می‌گفت شنیده می‌شد و بر اثر دود خودش دیده نمی‌شد و کارشان به خوردن گوشت مردار و استخوان انجامید، ابو سفیان با چند نفر که همراهش بودند خدمت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله آمدند و از او کمک

۱- در تفسیر کشاف «یوم تأتی» را مفعول مرتقب گرفته و مؤلف عین عبارت آنجا را نقل کرده که برای خواننده سؤال برانگیز است. «یوم تأتی» مفعول فعل «فارتقب» است. به املاء ما من به الرحمن ابو البقاء عکبری، ج ۲، چاپ مکتبه الصادق، ص ۲۳۰، رجوع کنید- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۴۹

خواستند و گفتند: ای محمد به داد خویشاوندان برس که (هلاک شدند) و وعده دادند که اگر پیامبر دعا کند و خشکسالی بر طرف شود ایمان بیاورند و چون به دعای پیامبر خشکسالی بر طرف شد دوباره به کفر و شرک خود بازگشتند. یَعِشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ «يَعِشَى النَّاسُ» یعنی عذاب شامل آنها می‌شود و آنان را زیر پوشش می‌گیرد، جمله صفت دخان و محلا مجرور است، به این معنی که می‌گویند این عذابی دردناک است تا «مومنون» که آخر آیه بعد است: يقولون محذوف و بنا بر حال بودن منصوب است یعنی در حالی که می‌گویند ما وعده می‌دهیم ایمان بیاوریم اگر عذابشان بر طرف شود.

أَنِّي لَهُمُ الذُّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ چگونه متذکر می‌شوند و پند می‌گیرند و به وعده خود وفا می‌کنند در حالی که دلیلی بزرگتر از برطرف شدن دود برای آنها آمد و آن معجزاتی بود که از سوی پیامبر پدید آمد مانند قرآن و دیگر معجزات کوبنده و آنها متذکر نشده و از او روی بر گرداندند و به او بهتان زده گفتند جوان غیر عرب به نام عداس پیامبر را تعلیم می‌دهد و آن حضرت را به جنون نسبت دادند.

إِنَّا كَاشَفُوا الْعَذَابَ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ آن گاه فرمود ما اندک اندک کیفر گرسنگی و دود را از شما بر می‌داریم. «إِنَّكُمْ عَائِدُونَ» یعنی چون عذاب از شما برداشته شد به شرک خود باز می‌گردید و پس از برطرف شدن عذاب به آن حالت زاری و تضرعی که داشتید نمی‌مانید و کسانی که دود را پیش از قیامت می‌دانند (قول اول) در انا کاشفوا العذاب گفته‌اند: هر گاه آسمان دود بر آورد، آنهایی که به عذاب گرفتار شده اند زاری می‌کنند و می‌گویند: پروردگارا! عذاب را از ما بردار ما به سوی تو باز می‌گردیم و ایمان می‌آوریم پس خداوند عذاب را از آنها بر می‌دارد و چون عذاب را از آنها بر می‌دارد مرتد می‌شوند.

يَوْمَ نَبِطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ منظور روز قیامت است مانند آیه: فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى «و چون بلیه بزرگ بیاید آنچه واقع شدنی است واقع می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۰

(نازعات/ ۳۴) «إِنَّا مُنتَقِمُونَ» از آنها در آن روز انتقام می‌گیریم و «يَوْمَ نَبِطِشُ» منصوب شده به عاملی که انا منتقمون بر آن دلالت

می‌کند چرا که ما بعد آن در ما قبل آن عمل نمی‌کند.

«نبطش» به کسر و ضم (طاء) هر دو قرائت شده است.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَ جَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ معنای فتنه این است که خدا به قوم فرعون مهلت داد و در روزی آنها وسعت بخشید و همین موجب شد که در گناهان فرو روند و حضرت موسی علیه السلام را به سوی آنان فرستاد که ایمان بیاورند و امتحانشان کرد ولی آنها کفر را بر ایمان برگزیدند و پیامبری که در پیشگاه خدا بزرگ بود یا دارای اخلاق و افعال کریم بود بر آنها آمد.

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ ... «ان» مفسره است چرا که پیامبر بر قومش مبعوث می‌شود تا بشیر و نذیر باشد بنا بر این معنای قول و گفتار را دربر دارد یا «ان» مخففه از مثقله است یعنی پیامبر به سوی آنان آمد و فرمود: کار و سخن گفتن به من محول شده است و «عِبَادَ اللَّهِ» مفعول و منظور بنی اسرائیل هستند یعنی آنها را به من محول کنید و همراه من بفرستید یا ای بندگان خدا آنچه از ایمان آوردن و قبول دعوت من بر شما واجب شده است به من ادا کنید.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ این آیه علت لزوم ایمان آوردن بنی اسرائیل به موسی را بیان کرده و آن امین بودن موسی علیه السلام است که خدا او را بر وحی و دین خود امین قرار داده است.

وَأَنْ لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ «ان» در این آیه حکم آیه قبل را دارد یعنی با خوار شمردن پیامبر و وحی خدا، نسبت به خدا تکبر نکنید. وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ «عدت» عت به ادغام (ذال) در تاء قرائت شده به این معنی که وی به پروردگار خویش پناه برده و از مکر فرعونیان به خدا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۱

تمسک جسته است از این رو به تهدید آنها به قتل و سنگسار اهمیت نمی‌دهد.

فَاعْتَرَلُونِ مقصود این است که اگر به من ایمان نمی‌آورید از من دور شوید و اسباب پیوند با مرا قطع کنید یا مرا رها سازید نه بر علیه من باشید و نه به نفع من و مرا از شر و آزار خود در امان بدارید زیرا پاداش کسی که شما را دعوت کرده به آنچه خیر و صلاح شماست آزار دادن نیست.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۲ تا ۳۳] ص: ۵۵۱

اشاره

فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَاقَوْمٍ مُّجْرِمُونَ (۲۲) فَاسْرِعْ بِعِبَادِي لِئَلَّا يَكُنْ مُّتَّبِعُونَ (۲۳) وَاتْرِكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ (۲۴) كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۲۵) وَ زُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ (۲۶) وَ نَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَانِكِهَيْنَ (۲۷) كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخِرِينَ (۲۸) فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَ الْأَرْضُ وَ مَا كَانُوا مُنظَرِينَ (۲۹) وَ لَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۳۰) مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ (۳۱) وَ لَقَدْ اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (۳۲) وَ آتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ (۳۳)

ترجمه: ص: ۵۵۱

(موسی) به پیشگاه پروردگارش عرضه داشت که اینها قومی مجرمند. (۲۲)

(به او دستور داده شد) بندگان مرا شبانه حرکت ده که آنها به تعقیب شما می‌آیند. (۲۳)

(هنگامی که از دریا گذشتید) دریا را آرام و گشاده بگذار که آنها یعنی لشکر فرعون غرق خواهند بود. (۲۴)
 چه بسیار باغها و چشمه‌ها که از خود به جای گذاشتند. (۲۵)
 و زراعتها و قصرهای جالب و گرانبه! (۲۶)
 و نعمتهای فراوان دیگر که در آن متعمم بودند. (۲۷)
 اینچنین بود ماجرای آنها و ما اینها را میراث برای
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۲
 اقوام دیگری قرار دادیم. (۲۸)
 نه آسمان بر آنها گریست و نه زمین و نه به آنها مهلتی داده شد. (۲۹)
 ما بنی اسرائیل را از عذاب ذلت‌بار رهایی بخشیدیم. (۳۰)
 از فرعون که مردی متکبر و از اسرافکاران بود. (۳۱)
 ما آنها را با علم خویش بر جهانیان برگزیدیم و برتری دادیم. (۳۲)
 و آیاتی (از قدرت خویش) به آنها دادیم که آزمایش آشکاری در آن بود (ولی آنها کفران کردند و مجازات شدند). (۳۳)

تفسیر: ص: ۵۵۲

فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَإِ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ مجرمون به معنای مشرکون است یعنی این گروه ایمان نمی‌آورند.
 «فَأَسْرِبْ بَعْبَادِي» دو قول است: یکی این که پس از (فاء) ماده قول در تقدیر گرفته شود و در اصل ففال اسر بوده است. دوم این که
 «اسر» جواب شرطی باشد که حذف شده مانند: ان كان الامر كما تقول فاسر بعبادي، اگر مطلب چنان است که تو می‌گویی پس
 بندگان مرا (شبانه) حرکت بده.

وَ أَتْرُكُ الْبَحْرَ رَهَوًّا در معنای کلمه «رهوا» دو قول است یکی آرام و ساده راه رفتن است اعشی می‌گوید:

یمشین رهوا فلا الاعجاز خاذلة و لا الصدور علی الاعجاز تتکل «۱»

منظور «رهوا» است که به معنای آرام و ساده راه رفتن است که چون موسی علیه السلام خواست از دریا بگذرد قصد کرد که عصای
 خود را بر دریا بزند تا بهم متصل شود چنان که در آغاز عصا را زد و شکافته شد پس خداوند سبحان به او امر کرد که دریا را آرام
 و به حال خود بگذارد و راه خشک باشد تا فرعون و پیروانش به آن درآیند و غرق شوند.

۱- این زنها ساده و آهسته راه می‌روند بطوری که نه سر و سینه‌شان به جلو خمیده است تا برجستگی پشت سرشان دیده شود و نه
 گردن کشیده که سینه‌هایشان بر پشت آنها تکیه کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۳

قول دوم: «رهو» به معنای شکاف فراخ است یعنی دریا را به حال خود باز بگذارد.

وَمَقَامٌ كَرِيمٌ منظور از مقام کریم مجلس مهم و منزل ظریف و زیباست.

وَنَعْمَةٌ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ به معنای برخوردار از نعمت و وسعت در زندگی است.

كَذَلِكَ وَاورثناها قوماً آخِرِينَ كَافٍ در «كذلك» «۱» به معنای مثل است و منصوب یعنی مانند آن بیرون راندن آنان را از آن
 مکانها بیرون کردیم یا محلاً مرفوع است یعنی الامر كذلك مطلب چنین است.

و اورثناها قوماً آخِرین یعنی گروهی که با آنها هیچ‌گونه خویشاوندی ندارند و هم کیش نیستند.

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ إِنَّ آيَةَ فرعون و قومش و حالت آنها را تحقیر می کند که مخالف است با حال کسی که مصیبت و فقدان او بزرگ است و درباره او می گویند بکت علیه السماء آسمان بر او گریست.

وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ یعنی به آنان مهلتی داده نمی شود.

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُشْرِكِينَ «مِنْ فِرْعَوْنَ» بدل است از «مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ» و گویی در نظر فرعون عذابی اندک بود چرا که در عذاب دادن بنی اسرائیل افراط کرده بود. «مِنْ فِرْعَوْنَ» می تواند حال از «مِنَ الْعَذَابِ» باشد به این معنی که این عذاب از سوی فرعون سرزده است.

عَالِيًّا مِنَ الْمُشْرِكِينَ یعنی بزرگ و در میان آنان جزء طبقات والای جامعه بود و بسیار اسرافکار یا رفعت جو و خود بزرگ بین بود و «مِنَ الْمُشْرِكِينَ» خبر دوم کان

۱- مرحوم طبرسی عین عبارت کشف را نقل کرده است: (كذلك) الكاف منصوبه على معنى: مثل ذلك الاخراج اخرجناهم منها. و روشن است که (کاف) تشبیه نمی تواند منصوب باشد مگر محلا و بهتر بود بگوید الكاف فى موضع النصب الخ- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۴

است و گویی خداوند فرموده است کان متکبرا مسرفا فرعون متکبر و اسرافکار بود.

وَلَقَدْ اخْتَرْنَاَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ «على علم» در محل حال است یعنی آگاهند به محل برگزیدن و این که آنان شایسته اند که بر جهانیان زمان خودشان برگزیده و برتری داده شوند.

وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُّبِينٌ به آنان معجزه‌ها و نشانه‌هایی دادیم که در آن نعمت آشکار هست یا آزمایش آشکار تا بنگریم چگونه عمل می کنند.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۵۰] ص: ۵۵۴

اشاره

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلَّا- مَوْتِنَا الْأُولَىٰ وَ مَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ (۳۵) فَأَتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۶) أَمْ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمٌ تُبِعَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۳۷) وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا لِاعْبِينَ (۳۸)

ما خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۹) إِنْ يَوْمَ الْفَضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۰) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَىٰ عَنْ مَوْلَىٰ شَيْئًا وَ لَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۱) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۴۲) إِنْ شَجَرَةَ الرَّقُومِ (۴۳)

طَعَامَ الْأَثِيمِ (۴۴) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (۴۵) كَغَلِيِّ الْحَمِيمِ (۴۶) خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ (۴۷) ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ (۴۸)

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (۴۹) إِنْ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (۵۰)

ترجمه: ص: ۵۵۴

اینها (مشرکان) می گویند (۳۴)

مرگ ما جز همان مرگ اول نیست (و هرگز زنده نخواهیم شد). (۳۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۵

- اگر راست می‌گویید پدران ما را زنده کنید (تا گواهی دهند) (۳۶)
- آیا آنها بهترند یا قوم تبع و کسانی که پیش از آنان بودند؟ ما آنها را هلاک کردیم چرا که مجرم بودند. (۳۷)
- ما آسمانها و زمین و آنچه در میان این دو است بی‌هدف نیافریدیم. (۳۸)
- ما آن دو را فقط به حق آفریدیم، ولی اکثر آنها نمی‌دانند. (۳۹)
- روز جدایی (حق از باطل) وعده گاه همه آنهاست. (۴۰)
- روزی که هیچ دوستی کمترین کمکی به دوستش نمی‌کند و از هیچ سو یاری نمی‌شوند. (۴۱)
- مگر کسی که خدا او را مورد رحمت قرار داده، و او عزیز و رحیم است. (۴۲)
- درخت زقوم ... (۴۳)
- غذای گنهکاران است. (۴۴)
- همانند فلز گداخته در شکمها می‌جوشد. (۴۵)
- جوششی همچون آب سوزان. (۴۶)
- این کافر مجرم را بگیرد و به میان دوزخ پرتابش کند. (۴۷)
- سپس بر سر او از عذاب سوزان بریزد. (۴۸)
- (به او گفته می‌شود) بچش که (به پندار خود) بسیار قدرتمند و محترم بودی! (۴۹)
- این همان چیزی است که پیوسته در آن تردید می‌کردید. (۵۰)

تفسیر: ص: ۵۵۵

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ أَن گاه خدای سبحان به ذکر کفار قریش بر می‌گردد که در اول سوره از آنان یاد کرده و می‌فرماید: اینان می‌گویند:

إِن هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُتَشَرِّينَ مرگ جز همان مرگ نخستین دنیا نیست و پس از آن زنده شدن و نشور و بازگشتی وجود ندارد.

فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ اگر راست می‌گویید که خدا مردگان را بر می‌گرداند پدرانمان را که پیش از ما مرده‌اند برگردانید. گوینده این سخن ابو جهل بود و گفت:

ای محمد صلی الله علیه و آله اگر راست می‌گویی جدت قصی بن کلاب را برگردان و این جهلی بود که از ابو جهل سرزد زیرا نشاه دوم آخرت لازم است تا پاداش هر کسی داده شود نه برای انجام تکلیف چرا که دنیا خانه پاداش نیست بلکه خانه تکلیف است و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۶

گویی ابو جهل گفته است (ای محمد) اگر راست می‌گویی که خدا مردم را برای پاداش دادن بر می‌گرداند آنان را برای انجام تکلیف بازگردان از این رو برای مقابله با گفته ابو جهل به پند و تهدید که به حال او سودمندتر است عدول کرده است و می‌فرماید:

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمٌ تُبَعِّعُ یعنی آیا کفار قریش از نظر نفرت و تجهیزات بیشترند یا (قوم تبع) مانند این سخن خدا:

أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلَائِكُمْ «آیا کفار شما بهتر از اینها هستند؟» (قمر/۴۳). پس از آن که خدا آل فرعون را یاد می‌کند.

منظور از تبع (مذکور در آیه) تبع حمیری است که مردی مومن بود ولی قوم او کافر بودند تبع همان کسی است که لشکرکشی

می‌کرد و حیره را گرفت آن گاه به سمرقند آمد و آن را ویران ساخت سپس تجدید بنا کرد و در نامه‌هایش چنین می‌نوشت: به نام خدایی که ملک خشکی و دریا و خورشید و بادهاست خداوند، قوم او را نکوهش کرده ولی خود او را ملامت نکرده است. از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که تبع به اوس و خزرج گفت در اینجا بمانید تا این پیامبر (پیامبر اسلام) ظهور کند و اگر من او را درک کنم به او ایمان می‌آورم و در خدمت او خواهم بود.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ مَّنظُورٍ از «ما بینهما» چیزهایی است که میان آسمان و زمین است.

إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ زمان حساب و پاداش تمام آنها مقصود است.

يَوْمَ لَا- يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا- هُمْ يُنصِرُونَ روزی که هیچ دوستی چه خویشاوند باشد یا بیگانه از هیچ دوستی هر که می‌خواهد باشد بی‌نیاز نمی‌کند و نمی‌تواند عذاب را از او دور سازد.

وَلَا- هُمْ يُنصِرُونَ ضمیر «هم» به موالی بر می‌گردد چون موالی در معنی بسیارند زیرا لقط موالی به صورت مبهم شامل هر مولایی می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۷

إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ «مَنْ رَحِمَ اللَّهُ» مرفوع بدل از واو «ینصرون» است یعنی عذاب از کسی برداشته نمی‌شود مگر کسی که مشمول رحمت خدا شود و رحمت خدا دو گونه است یا از همان اول کیفر را از آنها بر می‌دارد یا اجازه می‌دهد به کسانی که درگاه خداوند مقربند تا از آنها شفاعت کنند در نتیجه عذاب شخص مورد شفاعت با شفاعت شفیع برداشته می‌شود.

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ خداوند در انتقام گرفتن از دشمنان خود عزیز و به مومنان رحیم است و می‌تواند «مَنْ رَحِمَ اللَّهُ» بنا بر استثناء منصوب باشد.

طَعَامُ الْأَثِيمِ «اثیم» به معنای آثم و گنهکار است و گویند مقصود ابو جهل است و روایت شده که برای او خرما و کره آوردند و هر دو را با هم خورد و گفت: این همان زقومی است که محمد ما را از آن ترسانده است و ما دهنهای خود را از آن پر می‌کنیم.

كَالْمَهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ «مهمل» به معنای مس گداخته شده است، و به قولی تفاله روغن زیتون است «یغلی» با (یاء) و (تاء) هر دو قرائت شده است و هر کس با (تاء) قرائت کرده به مناسب شجره است و هر کس با (یاء) قرائت کرده بر طعام حمل کرده است زیرا طعام هم به معنای شجره است و بر مهمل حمل نشده بلکه بر چیزی حمل شده که به مهمل تشبیه شده و (کاف) در کالمهمل محلا مرفوع و خبر دوم «ان» است و همچنین است یغلی.

خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ به فرشتگان عذاب گفته می‌شود او را بگیرد و با زور و جبر به طرف دوزخ ببرید و به این معنی است که یقه شخص گرفته شود و برای کشتن یا زندانی شدن او را کشان کشان ببرند و عتل نیز از همین معنا گرفته شده و به کسر ضم و تا هر دو قرائت شده است (الی سواء الجحیم) یعنی او را به وسط دوزخ ببرید و دلیل این که وسط چیزی را سواء گفته‌اند این است که فاصله میان وسط چیزی با اطراف محیط به آن برابر است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۸

ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ «صَبَّ (۱)» می‌تواند استعاره باشد مانند گفته شاعر: صَبَّتْ عَلَيْهِ صُرُوفُ الدَّهْرِ مِنْ صَبَبٍ وَ مَانِدٍ گفتار خداوند اَفْرَغَ عَلَيْنَا صَبْرًا (پروردگارا پیمانانه شکیبایی و استقامت را بر ما بریز) (بقره ۲۵۰، اعراف/۱۲۶).

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ این سخن به عنوان ریشخند به کسی گفته می‌شود که در برابر قوم خود اظهار عزت و قدرت و کرامت می‌کرده است روایت شده ابو جهل به رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ گفت: در فاصله میان دو کوه (مکه) عزیز و محترم‌تر از من نیست.

أَنْتَكَ به فتح (همزه) نیز قرائت شده و به معنای «لأنَّكَ» است.

إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ این عذاب، یا این امر همان چیزی است که شما در آن شک می‌کردید یا منکر آن می‌شدید.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۹] ص: ۵۵۸

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (۵۱) فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۵۲) يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (۵۳) كَذَلِكَ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۵۴) يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ (۵۵)
 لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۵۶) فَضَلًّا مِنْ رَبِّكَ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷) فَإِنَّمَا يَسْرَنَاءُ يُلسَانِكُ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۸) فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (۵۹)

۱- کم امری کان فی خفض و فی دعه صببت علیه صروف الدهر من صعب چه بسیار اشخاصی که در زندگی مرغه و راحت بودند ولی حوادث روزگار همانند سیل بر آنها فرو ریخت زمخشری، کشاف، ج ۴، ص ۲۸۲، م.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۵۹

ترجمه: ص: ۵۵۹

پرهیزگاران در جایگاه امن و امانی هستند. (۵۱)
 در میان باغها و چشمه‌ها. (۵۲)
 آنها لباسهایی از حریر نازک و ضخیم می‌پوشند و در برابر یکدیگر می‌نشینند. (۵۳)
 این چنین اند بهشتیان، و آنها را با (حور العین) تزویج می‌کنیم. (۵۴)
 آن‌گاه هر نوع میوه‌ای را بخواهند در اختیارشان قرار می‌گیرد، و در نهایت امتیث به سر می‌برند. (۵۵)
 هرگز مرگی جز همان مرگ اول (که در دنیا چشیده‌اند) نخواهند چشید و خداوند آنها را از عذاب دوزخ حفظ می‌کند. (۵۶)
 این فضل و بخششی است از سوی پروردگارت و این پیروزی بزرگی است. (۵۷)
 ما آن (قرآن) را بر زبان تو آسان ساختیم تا متذکر شوند. (۵۸)
 (اما اگر پذیرا نشدند) منتظر باش آنها نیز منتظرند (تو منتظر پیروزی الهی و آنها منتظر عذاب و شکست باشند). (۵۹)

تفسیر: ص: ۵۵۹

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ «مقام» به دو صورت قرائت شده است: به فتح (میم) به معنای محل ایستادن و به ضم (میم) به معنای محل اقامت «امین» صفت استعاری برای مکان است زیرا مکان ترسناک کسی را که در آن مکان است گویی به سبب امور ناگواری که در آن ایجاد می‌کند به وحشت می‌اندازد.

يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ گفته‌اند «سندس» حریری است نرم و «إِسْتَبْرَقٍ» حریری است ضخیم و اصل آن استبر (فارسی) بوده و معرب شده است و به خاطر تعریب (عربی شدن) آمدن آن در قرآن تجویز شده است، زیرا معنای تعریب این است که کلمه غیر عربی را با دگرگون ساختن آن و اجزایش به انواع اعراب، به صورت کلمه عربی در آورند (و آن را معرب سازند).

كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ در کاف «کذلک» دو قول است: مرفوع و اصل آن الامر کذلک» باشد یا منصوب باشد یعنی مثل ذلک اثناهم، به مانند آن پاداش به آنها خواهیم داد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۰

«وَزَوَّجْنَاهُمْ» از اخفش نقل شده که منظور از ترویج در آیه همان ترویج معروف است از غیر اخفش نقل شده که در بهشت ترویج نیست و معنای آیه این است که آنان را با حور العین (زنان سیاه چشم) هم‌نشین قرار می‌دهیم.

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهِةٍ اَمِينٍ يدعون به معنای يستدعون است به این معنی که هر میوه‌ای را بخواهند و به آن مایل شوند طلب می‌کنند و ترسی ندارند که تمام شود یا برایشان ضرر داشته باشد یا از بین برود.

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى «لَا يَذُوقُونَ» بهشتیان به یقین در بهشت مرگ را نمی‌چشند. و «إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى» به جای موت گذاشته شده چرا که چشیدن طعم مرگ گذشته در آینده ممکن نیست و این از باب معلق ساختن حکم بر امری است محال و گویی گفته است اگر بتوان طعم مرگ نخستین (مرگ دنیا) را در آینده چشید بی‌یقین اهل بهشت آن را خواهند چشید.

فَضَلًا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ یعنی تمام نعمتهای بهشتی که به تقوا پیشگان داده شده و رهایی از آتش لطف و بخشش و پاداشی از سوی خداست.

فَإِنَّمَا يَسْرِنَاهُ لِبِلسَاتِكِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ معنای آیه این است که کتاب مبین قرآن را به آنها یادآوری کن چرا که ما آن را به زبان خودت که عربی است نازل کردیم تا درک و تذکر آن بر تو و قومت آسان باشد.

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ منتظر باش تا عذاب الهی بر آنها وارد شود چرا که آنان نیز منتظرند که بر تو و مصیبت‌هایی وارد آید. بعضی گفته‌اند: منتظر باش که بر آنها پیروز شوی که آنان نیز به خیال باطل خود در انتظارند بر تو پیروز شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۱

سوره جاثیه ص: ۵۶۱

اشاره

سوره جاثیه از سوره‌های مکی است جز آیه قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا که در مدینه نازل شده است. به اعتقاد کوفیان تعداد آیات این سوره ۳۷ و به اعتقاد دیگران ۳۶ آیه است و «حم» به اعتقاد کوفیان یک آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۶۱

در حدیث ابی (بن کعب) آمده که هر کس «حم جاثیه» را بخواند خدا عیب‌هایش را بپوشاند و در هنگام حساب (رستاخیز) ترس او را به آرامش مبدل کند. (۱)

و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که هر کس این سوره را بخواند پاداش او این است که هرگز دوزخ را نبیند در حالی که با محمد صلی الله علیه و آله خواهد بود. (۲)

[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱ تا ۶] ص: ۵۶۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (۳) وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّهِ

آيَاتُ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۴)
وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مَا اُنزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۵) تِلْكَ
آيَاتُ اللّٰهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَ آيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ (۶)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ حم الجاثیة، ستر الله عورته و سكن روعته عند الحساب.

-۲

عن الصادق علیه السلام: من قرأها كان ثوابها ان لا يرى النار ابدا و هو مع محمد صلی الله علیه و آله.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۲

ترجمه: ص: ۵۶۲

حم. (۱)

این کتاب از سوی خداوند عزیز و حکیم نازل شده است. (۲)

بدون شک در آسمانها و زمین نشانه‌های فراوانی است برای آنها که اهل ایمانند. (۳)

همچنین در آفرینش شما و جنبندگانی که در سراسر زمین منتشر ساخته نشانه‌هایی است برای جمعیتی که اهل یقینند. (۴)

و نیز در آمد و شد شب و روز و رزقی که خداوند از آسمان نازل کرده و به وسیله آن زمین را بعد از مردنش حیات بخشیده، و

همچنین در وزش بادهای نشانه‌های روشنی است برای جمعیتی که اهل تفکرند. (۵)

اینها آیات الهی است که ما آن را به حق بر تو تلاوت می‌کنیم اگر آنها به این آیات ایمان نیاورند به کدام سخن بعد از سخن خدا

و آیاتش ایمان می‌آورند؟! (۶)

تفسیر: ص: ۵۶۲

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ «إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ» را می‌توان به همان معنای ظاهری اش گرفت و هم می‌تواند به معنای

ان فی خلق السموات، به تقدیر فی باشد به این دلیل که در آیه بعد «وَفِي خَلْقِكُمْ» فرموده است: آیات در «آيَاتُ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» و

«آيَاتُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» به دو صورت رفع و نصب قرائت شده اما در آیه اول به استناد این جمله (که عرب به کار می‌برد) ان في الدار

لزيد او فی البیت عمرو او فی البیت عمرو (عمر در حالت رفع عطف بر لفظ زید و در حالت نصب عطف بر محل زید است).

اما آیه دوم «آيَاتُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» به این اعتبار که بر دو عامل مختلف عطف شود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۳

خواه منصوب باشد یا مرفوع بنا بر این هر گاه (آیات) منصوب شود عامل آن «ان» و «فی» هستند و هر گاه مرفوع شود دو عامل

(ابتدا و فی) می‌باشد ابتدا عامل رفع (آیات) است و «فی» عامل جز (اختلاف) است و عطف آن بر دو عامل بنا بر قول اخفش جایز و

معتبر است ولی سیبویه جایز نمی‌داند و توجیه در آیه بنا بر مذهب سیبویه این است که «فی» در تقدیر گرفته شود زیرا «فی» در دو

آیه پیش از این آیه ذکر شده است چنان که سیبویه «کل» را در مصراع دوم شعر شاعر در تقدیر گرفته است:

أكل امرء تحسین امرا و نار تأجج بالليل نارا؟ «۱»

سیبویه گفته است چون (کل) در مصراع اول شعر ذکر شده است در مصراع دوم نیز گویی تلفظ شده و نیازی به اظهار آن نیست «و کل نار تأجج» محسوب می‌شود.

یا «وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ» بر «فی» که قبلاً ذکر شده حمل می‌شود و «آیات» را تکراری قرار دهیم و علت تکرار آن طولانی بودن جمله باشد چنان که در آیه: أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ آيا نمی‌دانند هر کس با خدا و رسولش دشمنی کند برای او آتش دوزخ است. (توبه ۶۳) «ان» (دوم) همان «ان» (اول) است که تکرار شده است.

یا «آیات» در «آياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» منسوب به اختصاص باشد فعل اخصّ در تقدیر گرفته شود پس از این که مجرور منقضى شده و به ما قبل خود عطف شده (ریاح به کلمات مجرور پیش از خودش معطوف است) و می‌توان آیات را مرفوع خواند، بنا بر این که خیر مبتدای مقدر (هی) باشد بنا بر این در اعراب «آیات» در آیه دوم سه نظر مطرح شد.

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ «تلك» اشاره به

۱- آیا هر شخصی را کسی می‌دانی و هر آتشی که شب بر افروخته شد آتش می‌شماری.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۴

آیات پیش است یعنی این آیات، آیات خداست، و «نتلوها» محلاً منصوب و حال است یعنی در حالی که به حق بر تو قرائت می‌شود و عامل حال معنای اشاره است.

اللَّهُ و آیاته یعنی پس از آیات خدا چنان که گویند: اعجبنی زید و کرمه، مقصود، اعجبنی کرم زید است یعنی بخشش زید مرا شگفت زده کرد و می‌تواند مقصود فبأی حدیث بعد حدیث الله، باشد یعنی به کدام سخن بعد از کتاب خدا و قرآن ایمان می‌آوردید مانند این سخن خدا الله نزل احسن الحدیث و آیاته یعنی دلایلی که حق را از باطل جدا می‌کند.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۷ تا ۱۳] ص: ۵۶۴

اشاره

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۷) يَتَّبِعُ آيَاتِ اللَّهِ تَتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِتِرُ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشْرُهُ بِعَذَابِ أَلِيمٍ (۸) وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (۹) مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰) هَذَا هُدًى وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ (۱۱)

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِي الْفُلُوكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲) وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۳)

ترجمه: ص: ۵۶۴

وای بر هر دروغگوی گنهکار! (۷)

که پیوسته آیات الهی را می‌شنود که بر او تلاوت می‌شود اما از روی تکبر اصرار بر مخالفت دارد گویی اصلاً آن را نشنیده است، چنین کسی را به عذاب دردناک بشارت ده! (۸)

و هر گاه از بعضی آیات ما آگاه شود آن را به باد استهزاء می‌گیرد، برای آنها عذاب خوارکننده‌ای است. (۹)

و پشت سر آنها دوزخ است، و هر گز آنچه را به دست آورده‌اند آنها را از عذاب الهی رهایی نمی‌بخشد، و نه اولیائی که غیر از خدا

برای خود برگزیدند، و عذاب دردناکی برای آنهاست. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۵

این (قرآن) مایه هدایت است، و کسانی که به آیات پروردگارشان کافر شدند عذابی سخت و دردناک دارند. (۱۱)
خداوند است که دریا را مسخر شما کرد تا کشتیها به فرمانش در آن حرکت کنند و بتوانید از فضل او بهره گیرید، و شاید شکر نعمتهایش را بجا آورید. (۱۲)

او آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است همه را از سوی خودش مسخر شما ساخته، و در این باره نشانه‌های مهمی است برای کسانی که اهل فکرند. (۱۳)

تفسیر: ص: ۵۶۵

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ «افاک» به معنای کسی است که بسیار دروغ می‌گوید ثُمَّ يُصَدِّرُ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا «یصیر» یعنی به کفر خویش روی می‌آورد و بر آن استوار می‌ماند و از ایمان آوردن به آیات (خدا) و اطاعت از حق تکبر می‌ورزد.
«کان» در اصل «کان» (با نون مشدّد) و مخففه از مثقله است یعنی گویی آیات خدا را نشنیده‌اند و ضمیر در «لم یسمعها» ضمیر شأن است و جمله، محلا منصوب است بنا بر حال بودن یعنی مانند کسی که (آیات خدا را) نشنیده است کفر می‌ورزد.
وَ إِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ هر گاه چیزی از نشانه‌های ما به او برسد و بداند که جزء آیات الهی است آنها را به مسخره می‌گیرد و بدین سبب ضمیر «اتخذها» را مونث آورده نه مذکر تا اعلام دارد که هر گاه شخص دروغگو احساس کند که سخنی جزء آیات الهی است که خدا بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل فرموده است تمام آیات خدا را به مسخره می‌گیرد و به ریشخند گرفتن همان آیتی که به او رسیده است اکتفاء نمی‌کند.
«اولئک» اشاره به هر دروغگوی گنهکار است.

مِنْ وَّرَائِهِمْ جَهَنَّمَ وَلَا يُعْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۶

«وراء» نام جهتی است که از شخص پنهان است خواه پشت سر باشد یا جلو، یعنی در پیش روی آنها دوزخ است و اموالی را که از راه تجارت به دست آورده‌اند و به تنهایی را که به عوض خدا معبود خود گرفته‌اند آنان را بی‌نیاز نمی‌کند. (مانع از دخولشان به دوزخ نمی‌شوند).

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ «هذا» اشاره به قرآن است منظور از «هدی» راهنمایی کامل است که شخص را به حق می‌رساند، چنان که می‌گویی زید رجل، ای رجل یعنی زید در مردی کامل است و منظور از «رجز» سخت‌ترین عذابهاست «الیم» به دو صورت جرّ و رفع خوانده می‌شود.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ آن گاه خدای سبحان به یگانگی خود راهنمایی کرده و فرموده است «اللَّهُ الَّذِي...» «لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ» یعنی خدا است که دریا را مسخر شما قرار داد تا کشتیها در آن حرکت کنند.

و لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ یعنی با تجارت در دریا و یا با فرو رفتن به دریا برای بدست آوردن مروارید و مرجان و استخراج گوشت تازه و دیگر منافع دریا از فضل خدا بهره بگیرید.

وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ در اعراب «منه» سه قول است:
الف: قائم مقام حال است یعنی خدا اشیاء یاد شده را آفریده و مسخر بندگانش قرار داده است.

ب: خبر مبتدای محذوف و تقدیر جمله، هی جمیعا منه، باشد، تمام این نعمتهایی که از دریا حاصل می‌شود از خداوند است، و می‌توان گفت «ما فی الأَرْضِ» مبتداست.

ج: «ما فی الأَرْضِ» مبتدا و «منه» خبر آن باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۷

[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱۴ تا ۲۰] ص: ۵۶۷

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۴) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۵) وَ لَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَ الْحُكْمَ وَ التَّوْرَةَ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ (۱۶) وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۷) ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸) إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (۱۹) هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۲۰)

ترجمه: ص: ۵۶۷

به مؤمنان بگو: کسانی را که امید به ایام الله (روز رستاخیز) ندارند مورد عفو قرار دهند تا خداوند در آن روز هر قومی را به اعمالی که انجام می‌دادند جزا دهد. (۱۴)

کسی که عمل صالحی بجا آورد برای خود بجا آورده است و کسی که کار بد می‌کند به زیان خود اوست، سپس همه شما به سوی پروردگارتان باز می‌گردید. (۱۵)

ما بنی اسرائیل را کتاب آسمانی و حکومت و نبوت بخشیدیم و از روزیهای پاکیزه به آنها عطا کردیم و آنها را بر جهانیان (و مردم عصر خویش) برتری بخشیدیم. (۱۶)

و دلایل روشنی از امر نبوت و شریعت در اختیار آنها قرار دادیم، آنها اختلاف نکردند مگر بعد از علم و آگاهی، و این اختلاف به خاطر ستم و برتری جویی بود، اما پروردگارت روز قیامت در میان آنها در آنچه اختلاف داشتند داوری می‌کند. (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۸

سپس تو را بر شریعت و آیین حقی قرار دادیم از آن پیروی کن و از هوسهای سرکش کسانی که آگاهی ندارند پیروی مکن. (۱۸) آنها هرگز نمی‌توانند تو را در برابر خداوند بی‌نیاز کنند و از عذابش برهانند و ظالمان یار و یاور یکدیگرند اما خداوند یار و یاور پرهیزکاران است. (۱۹)

این (قرآن و شریعت آسمانی) وسایل بینایی و مایه هدایت و رحمت است برای مردمی که به آن یقین دارند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۵۶۸

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ای اغفروا يغفروا: به مومنان بگو مورد عفو قرار دهید

تا مورد عفو قرار بگیرد. «اغفروا» که مقول قول بوده به قرینه جواب قول که «یغفروا» است و بر حذف آن دلالت می‌کند محذوف شده است. «لِلَّذِينَ لَا يُرْجُونَ...» یعنی کسانی که انتظار ندارند کیفرهای خدا بر دشمنانش قرار گیرد و آن از قول عرب که به رویدادهایشان ایام العرب، می‌گفتند گرفته شده است و گفته شده منظور این است که آنها به اوقاتی که خدا برای پاداش مؤمنان معین فرموده و در آن اوقات به آنها وعده رستگاری داده است، امید ندارند.

«لِيُجْزِيَ قَوْمًا» این جمله علت آموزش را بیان می‌کند یعنی مومنان از این رو مأمور به عفو و گذشت از دیگران شدند تا خداوند به پاداش آن عفو، در آخرت پاداش کامل به آنها بدهد. دلیل نکره آوردن «قوما» در حالی که مقصود از آن مومنان هستند این است که آنها را بستاید و گویی فرموده است تا پاداش دهد گروهی را بر گروهی که باشد یا گروهی مخصوص را برای این که در برابر آزار دشمنان چشم پوشی و صبر کردند.

«بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» در برابر ثواب زیادی که بر اثر تحمل ناگواریها و فرو خوردن خشم به دست آورده‌اند.

«لیجزی» «لنجزی» (با نون و به صورت فعل متکلم) نیز قرائت شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۶۹

«لِيُجْزِيَ قَوْمًا» به معنای لیجزی الجزاء قوما نیز قرائت شده یعنی تا قومی را پاداش دهد.

وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ مَنْظُورٍ رُوزِيهائی است که خدا برایشان پاک و حلال قرار داده است.

وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ به این دلیل که پیامبران زیادی از میان آنان برگزیده شده‌اند آنها را بر جهانیان برتری داده‌ایم.

وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ... یعنی به آن پیامبران معجزاتی مربوط به کار دین دادیم.

فما اختلفوا فيه یعنی در میان آنها در دین اختلافی روی نداد.

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ مگر پس از این که موجبات رفع اختلاف که علم است به آنان رسید و تنها عامل اختلافشان دشمنی و حسدی بود که در میان آنها پدید آمد.

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيْعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ یعنی آن گاه تو را در کار دین در راهی قرار دادیم و از آن راه ثابت خود با دلیل و معجزات پیروی کن و از هوای نفسانی قوم نادان که از حقیقت آگاه نیستند پیروی مکن.

اصل شریعت از شریعه و به معنای راه (رسیدن به) آب است.

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا یعنی اگر از خواسته‌های نفسانی آنها پیروی کنی تو را بی‌نیاز نمی‌کنند.

هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ یعنی خداوند نشانه‌های دین و شرایع موجود در قرآن را به منزله بینشی قرار داده که در دلهاست چنان که آن را روح و زندگی قرار داده و این قرآن هدایتگر مردم و رحمتی از سوی خداست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۰

[سوره الباقیة (۴۵): آیات ۲۱ تا ۲۷] ص: ۵۷۰

اشاره

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۲۱) وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُجْزِيَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۲۲) أَمْ فَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصِيرَتِهِ عِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۳) وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۲۴) وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا

اتُّوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۵)
 قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۶) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
 وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِنُدِ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ (۲۷)

ترجمه: ص: ۵۷۰

آیا کسانی که مرتکب سیئات شدند گمان کردند که ما آنها را همچون کسانی که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند قرار می‌دهیم که حیات و مرگشان یکسان باشد؟ چه بد داوری می‌کنند. (۲۱)

خداوند آسمانها و زمین را به حق آفریده است، تا هر کس در برابر اعمالی که انجام داده است جزا داده شود، و به آنها ستمی نخواهد شد. (۲۲)

آیا دیدی کسی را که معبود خود را هوای نفس خویش قرار داده؟ و خداوند او را با آگاهی (بر این که شایسته هدایت نیست) گمراه ساخته، و بر گوش و قلبش مهر زده، و بر چشمش پرده‌ای افکنده، با این حال چه کسی می‌تواند غیر از خدا او را هدایت کند؟ آیا متذکر نمی‌شوید؟! (۲۳)

آنها گفتند: چیزی جز همین زندگی ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۱

دنیا در کار نیست، گروهی از ما می‌میرند و گروهی جای آنها را می‌گیرند، و جز طبیعت و روزگار ما را هلاک نمی‌کند، آنها به این سخن که می‌گویند یقین ندارند، بلکه تنها گمان بی‌پایه‌ای دارند. (۲۴)

هنگامی که آیات روشن ما بر آنها خوانده می‌شود دلیلی در برابر آن ندارند جز این که می‌گویند اگر راست می‌گویید پدران ما را زنده کنید و بیاورید (تا گواهی دهند!) (۲۵)

بگو خداوند شما را زنده می‌کند، سپس می‌میراند، بار دیگر در روز قیامت که در آن تردیدی نیست جمع آوری می‌کند، ولی اکثر مردم نمی‌دانند. (۲۶)

مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین برای خداست و آن روز که قیامت بر پا می‌شود اهل باطل زیان می‌بینند. (۲۷)

تفسیر: ص: ۵۷۱

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ...
 «أَمْ حَسِبَ»

«ام» منقطعه است و همزه آن انکاری است و پندار را انکار می‌کند.

«اجترحوا»

منظور از اجترح به دست آوردن دل است.

«أَنْ نَجْعَلَهُمْ»

از ماده جعل متعدی به دو مفعول و به معنای نصیرهم است مفعول اول جعل، ضمیر، و مفعول دوم (کاف) است و «جمله سواء محیاهم و ممانهم» بدل از کاف است زیرا مفعول دوم می‌شود و در حکم مفرد است.

سواء محیاهم و ممانهم، هر کس سواء را منصوب قرائت کرده، آن را در حکم مستویا قرار داده است (۱)».

و «مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ»

مرفوع و فاعل است و معنای جمله انکار برابر بودن زندگی و مرگ بدکاران و نیکوکاران است چرا که حال این دو گروه در زندگی

۱- اگر سواء بنا بر حال بودن منصوب باشد به معنای مستویا گرفته می‌شود که مشتق است و حال باید مشتق باشد م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۲

مختلف است زندگی نیکوکاران همراه با بندگی و بدکاران همراه با گناه است و نیکوکاران را در حال مرگ به رحمت و رسیدن به خوشنودی و پاداش خدا مژده می‌دهند و بدکاران در حال مرگ از رحمت خدا ناامید و به خشم خدا و کیفر خدا می‌رسند، و گفته‌اند معنای جمله انکار برابری آن دو گروه در مرگ است چنان که در زندگی با هم برابر بودند چرا که زندگی بدکاران و نیکوکاران از نظر روزی و تندرستی برابر است و تنها در مرگ با هم فرق دارند و گفته‌اند «مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ» سخنی است مستأنف و به این معناست که زندگی و مرگ بدکاران و نیکوکاران برابر است و هر گروه بر طبق زندگی خود می‌میرند.

«و لتجزی» عطف بر «بالحق» است چرا که در آن معنی تعلیل است، یا عطف بر معللی است که حذف شده و تقدیر جمله و خلق الله السموات و الارض است تا بر قدرت خدا دلالت کند، و هر نفسی پاداش داده شود.

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ یعنی خواسته خود را معبود خویش برگزیده است و از آن فرمان برد و آنچه هوای نفس او را بدان فرا می‌خواند پیروی می‌کند.

وَأَضَلَّهُ اللَّهُ یعنی لطف خدا را از او برداشته و هدایت او را ترک کرده و می‌داند هوای نفس نفعی و لطفی به حال او ندارد، یا راه‌های هدایت را می‌داند و بر انواع لطفها احاطه دارد با این حال هدایت نمی‌شود پس چه کسی او را هدایت می‌کند پس از این که خدا گمراهش کرده است.

نَمُوتُ وَنَحْيَا یعنی ما می‌میریم و اولادمان زنده می‌مانند یا بعضی از ما می‌میرند و بعضی زنده می‌مانند یا مرگ و زندگی هر دو به ما می‌رسد و مقصودشان زندگی در دنیا و مرگ بعد از آن است و جز آن حیاتی نیست.

وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا اللَّهُ یعنی جز (گذشت) روزان و شبان چیزی ما را نمی‌میراند آنها هر پدیده تازه‌ای را به روزگار نسبت می‌دادند و آن را در هلاک کردن اشخاص مؤثر می‌دانستند و گفتار معصوم علیه السلام مربوط به همین مورد است که فرمود: به دهر بد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۳

نگوید چرا که خدا همان دهر است (۱) یعنی پدید آورنده هر پدیده و حادثه‌ای خداست نه دهر و گفتار باطل آنان که دلیل نیست حجت نامیده شده زیرا آنها همانطور که به حجت استدلال می‌کنند به سخن باطل خود نیز استدلال می‌کنند و آن را دلیل می‌دانند، از این رو سخن آنان به عنوان ریشخند و زورگویی دلیل نامیده شده یا برای این که گفتارشان نظیر گفتار عرب است که می‌گویند: تَحْيَا بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ یعنی درود در میان آنان زدنی است دردآور و گویی گفته شده حجت و دلیل آنها نیست جز مطلبی که حجت نمی‌باشد و مقصود نفی کردن حجت است.

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ این جمله بدین سبب جواب «أَتُوتُوا بِأَبَائِنَا» واقع شده که آنها زنده شدن (پس از مرگ) را انکار کرده‌اند، از این رو به چیزی (زندگی و مرگ) که با آن همراهند ملزم و مجاب شده‌اند یعنی خداست که آنها را زنده می‌کند سپس آنها را می‌میراند و الزام به آنچه اقرار به آن لازم است ضمیمه‌اش شده است که انصاف دهید و آن گرد آوردن آنها در قیامت است و هر کس بتواند آنها را در قیامت جمع کند می‌تواند پدرانشان را نیز بیاورد.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ عامل نصب در این جمله فعل «یخسر» است. و «یومئذ» بدل از «يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ» است.

[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۲۸ تا ۳۷] ص: ۵۷۳

اشاره

و تَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۹) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۳۰) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (۳۱) وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ نَظْرًا إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَتِقِينَ (۳۲)

وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۳) وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسَيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ (۳۴) ذَلِكَ بِأَنكُم بَاتَّكُم بَاتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًّا وَعَرَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۳۵) فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۶) وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳۷)

-۱

لا تسبوا الدهر فان الله هو الدهر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۴

ترجمه: ص: ۵۷۴

در آن روز هر امتی را می بینی (که از شدت ترس و وحشت) بر زانو نشسته، هر امتی به سوی کتابش خوانده می شود و (به آنها می گویند) امروز جزای آنچه را انجام می دادید به شما می دهند. (۲۸)

این کتاب ماست که به حق با شما سخن می گوید (و اعمال شما را بازگو می کند) ما آنچه را انجام می دادید می نوشتیم! (۲۹) اما کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند پروردگارشان آنها را در رحمت خود وارد می کند این پیروزی بزرگ است. (۳۰)

اما کسانی که کافر شدند به آنها گفته می شود مگر آیات من بر شما خوانده نمی شد و شما گردنکشی کردید و قوم مجرمی بودید. (۳۱)

و هنگامی که گفته می شد وعده خداوند حق است و در قیامت هیچ شکی نیست، شما می گفتید: ما نمی دانیم قیامت چیست؟ و ما تنها گمانی در این باره داریم و به هیچ وجه یقین نداریم! (۳۲)

و سیئات اعمالشان برای آنها آشکار می شود، و سرانجام آنچه را استهزاء می کردند بر آنها واقع می شود. (۳۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۵

و به آنها گفته می شود: امروز شما را فراموش می کنیم همان گونه که شما دیدار امروز را فراموش کردید، و جایگاه شما دوزخ است، و هیچ یآوری ندارید! (۳۴)

این به خاطر آن است که شما آیات خدا را به سخریه گرفتید و زندگی دنیا شما را مغرور کرد، امروز آنها از دوزخ خارج نمی شوند، و هیچ گونه عذری از آنها پذیرفته نیست. (۳۵)

وَبَدَأَ لَهُمْ یعنی اعمال زشت آنان آشکار شد یا کيفر کارهای بدشان ظاهر شد مانند این گفته خداوند وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا «کيفر بدی، مجازاتی همانند آن است». (شورا/ ۴۰).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص: ۵۷۷

الْيَوْمَ نَنسَأُكُمْ، یعنی شما را در کيفر رها می‌کنیم چنان که شما وعده دیدار امروز را که طاعت است رها کرده و از یاد بردید یا شما را به منزله چیزی فراموش شده که به آن اهمیتی نمی‌دهند قرار می‌دهیم همان طور که شما به دیدار این روز خود اهمیت ندادید و اضافه «لقاء» به «اليوم» مانند اضافه شدن مکر در آیه شریفه بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، «وسوسه‌های فریبکارانه شما در شب و روز مایه گمراهی ما شد». (سبا/ ۳۳) یعنی شما خودتان دیدار خدا و دیدار جزای او را در این روز از یاد بردید.

ذَلِكُمْ الْمَفْعُولُ بِكُمْ «۱»، یعنی این است کاری که نسبت به شما انجام شد.

بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ به سبب تمسخر به آیات خدا و فریفته شدنتان به دنیا است.

وَلَا هُمْ يُشْعَبُونَ از آنها خواسته نمی‌شود که خدای خود را خشنود سازند.

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ یعنی خدایی را که پروردگار شماست و پروردگار آسمانها و زمین و جهانیان است بستاید و او را بزرگ بشمارید که آثار کبریایی او در تمام موجودات آشکار شده است زیرا لازمه چنین ربوبیت همگانی و شامل (که پرورش همه چیز را در اختیار دارد) ستایش و سپاس و تکبیر و تعظیم از سوی پرورش یافتگان و مربوبین است.

۱- مؤلف در تفسیر مجمع البیان ۵ جلدی، انتشارات کتاب فروشی اسلامیة، ج ۹ و ۱۰، ص ۸۱، در توضیح آیه گفته است: «ذَلِكُمْ» الَّذِي فَعَلْنَا بِكُمْ و در جوامع گفته است: «ذَلِكُمْ» الْمَفْعُولُ بِكُمْ و جمله را مجهول آورده و عبارت را پیچیده کرده است- م.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی) آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می‌کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می‌دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و

رایانه‌ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزارهای علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزارهای تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۵۲۴-۲۳۵)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲-۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲-۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران ۲۳۳۳۰۴۵-۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی

جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل

و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق

روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱

۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده

است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار

شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می‌دارد و با حجت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».



مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW



برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

